

петро
часто

СВОБОДА

В

ІЛЬНЕ СЛОВО
АМЕРИКАНСЬКОЇ
УКРАЇНИ

ПЕТРО ЧАСТО

ВІЛЬНЕ СЛОВО АМЕРИКАНСЬКОЇ УКРАЇНИ

*До 120-річчя "Свободи", україномовного видання
Українського Народного Союзу,
всегромадської газети українців США
(1893-2013)*

„Ukrainian Book” – Нью-Йорк
ТІМΠΑНИ – Ужгород
2012

Петр

Книга у жанрі хроніки-хрестоматії охоплює провідні теми, що мали, починаючи вереснем 1893 року, виразний розвиток на сторінках „Свободи” – газети американських українців, котра від 1921 року до 1998 року була єдиним поза Україною щоденним виданням. Присвячується його 120-річчю.

Історіографічне видання

Часто Петро Іванович

ВІЛЬНЕ СЛОВО АМЕРИКАНСЬКОЇ УКРАЇНИ

Редакція авторська.

Художнє оформлення Еріки Слуцької.

Технічне редагування і комп'ютерний дизайн Степана Слуцького.

Академік Леонід Рудницький – передмова.

Президент УНСоюзу Степан Качарай – передмова.

Спонсор видання –

**Федеральна кредитова кооператива
„Самопоміч“ в Нью-Йорку**

Спонсор розповсюдження видання по Україні –

**Федеральна кредитова кооператива
СУМА в Йонкерсі, Нью-Йорк**

НАШ УНІКАЛЬНИЙ, ДОСТОЙНИЙ ВИВЧЕННЯ ЛІТОПИС

Д-р Леонід Рудницький,
професор
Ля-Саль-університету
(Пенсильванія),
Голова Світової Ради
Наукових Товариств
ім. Шевченка,
академік Національної
Академії Наук України

„Свобода“ – особлива газета. Рідко якомусь іншому виданню у будь-якій іншій країні, навіть у подібних обставинах, вдавалося бути в такій мірі близьким як до робітничого середовища, так і до інтелектуальних кіл. У моїй передмові до першого тому „Індексу „Свободи“ (1990), я висловив наступне твердження – що від часу свого першого числа, яке побачило світ 15 вересня 1893 року, „Свобода“ була і залишається

чимось більшим, ніж етнічна газета, ніж друкований орган Українського Народного Союзу. Вона є, в першу чергу, українським часописом, який віддзеркалює українську свідомість у Сполучених Штатах Америки, а рівночасно є конструктивним, будуючим чинником у житті української громади на американській землі. З історичної точки зору, її пріоритетним завданням, як це висловлено у згаданому першому числі, було допомагати українському народові втримати його ідентичність, зберегти його віру, обряд, традиції та звичаї, і – а це переважливе – його мову.

У цій книзі-огляді, книзі-хрестоматії, створеній до 120-річчя „Свободи“, її автор, ред. Петро Часто, застосовуючи хронологічний принцип, сплітає в одну нитку різні тематичні лінії, котрі мали помітну тяглість в певні історичні періоди і котрі, власне, найповніше віддзеркалюють і сам розвиток цієї унікальної газети, і водночас становлення та розвиток українського життя в діаспорі, точним і вірним літописцем якого служила всі ці 120 років.

Окрім того, „Свобода“ не тільки сповняла ролю хроніки, але становила форум для різних ідей та поглядів, навіть тих, які могли бути мало популярними і не завжди вповні збігалися з думкою редакції. З моєї точки зору, це особливо відноситься до 1960-1970-их років, коли редактори „Свободи“ об'єктивно висвітлювали Патріархальний рух у США та інших країнах вільного світу та велич і значення для українства великої постаті Патріярха Йосифа Сліпого.

Я певний, що ця ювілейна книга стане джерелом надхнення та дороговказом для майбутніх наукових досліджень життя української діаспори. Тут не слід

забувати, що у її ранніх роках (та, до великої міри, і сьогодні), газета не була географічно обмежена до подій на американській землі, але сягала також за океан. Тим же самим, як це недавно потвердив видатний австрійський україніст Міхаель Мозер у розділі нової книги „Slavic Languages in Migration” (Відень, 2012), „Свобода” є величезним резервуаром для наукових студій розвитку української мови наприкінці XIX ст. – в перших десятиліттях XX століття.

У період русифікації в Україні „Свобода” залишалась вірною принципам Харківського правопису, затримавши найбільш органічний вияв української літературної мови у своїх текстах, про що свідчить у найновішій дисертації, захищений в Українському Вільному Університеті в Мюнхені, Ірина Іванкович. Цю думку дуже чітко сформулював згаданий Міхаель Мозер, який зазначив, що „в період Холодної війни, коли офіційні моделі з СРСР України залишались невідповідними, українці Північної Америки і „Свобода” успішно зберегли досталінські лінгвістичні стандарти і дозволили українській мові розвиватися своїм власним способом”.

Книжка Петра Часта кристалізує важливість і незаступимість „Свободи” у віддзеркаленні тих процесів, які мали місце у мовному, політичному, релігійному та культурному житті українського народу.

Філадельфія, Пенсильванія

Передмова

ЦЕ МАЙЖЕ БІБЛІЙНА ІСТОРІЯ

Стефан Качарай,
*Президент Українського
Народного Союзу,
США*

Коли десятки і сотні тисяч людей водночас або в коротких часових межах залишають рідну землю і в далекій, зовсім незнайомій країні, зовсім іншій за мовою, культурою, психологією, починають, з чистої дошки, нове життя, то кожна його сторінка, творена величезним напруженням всіх людських сил, фізичних, розумових і моральних, своєю неохопною багатозначністю і непроминальною значущістю, своєю суворою тональністю нагадує біблійні тексти.

Принаймні тут просто неможливо не повторити святого Апостола Івана: „На початку було Слово“.

Зі слова починався український світ в Америці, слово втримувало на собі згуртованість цього світу, слово, всупереч величезним труднощам, нескінченним випробуванням і життєвим спокусам, зберегло американську Україну такою, що сьогодні Україна-Мати впізнає її здалеку – за рідною мовою, за вірою і Церквою, за народними традиціями, за неповторним і незнищенним українським світосприйнянням.

І все ж треба сказати щось більше, щось істотніше: українське слово в Америці за історично недовгий період від останньої чверти XIX ст. і до 1920-их років виконало значно важливішу функцію, ніж консервування українства і запевнення для нього тривкого майбутнього. Бо такою ось – неймовірною з погляду сьогоднішнього – була правда тодішньої іміграції: прибували на вільну землю Вашингтона люди, позбавлені національного імені, і неспроможні були закарпатські чи галицькі русини, буковинці чи волиняни пояснити, хто вони і „чиїх батьків діти“. Записували їх тут за державою, з якої прибували, – австріяками, мадярами, поляками чи росіянами, на офіційне запитання „Хто ви?“ найчастішою відповіддю була: „Ми – руські, руської, греко-католицької віри“. З тієї ж причини наш Український Народний Союз перші десятиріччя після заснування його русинами-імігрантами називався відповідно – Руський. Яку ж освідомчу, освітню, загальнокультурницьку працю треба було здійснити, щоб цю невиразну етнографічну масу піднести до рівня живої, переконаної і переконливої національної самосвідомості!

Це передусім і винятково є заслугою українського слова в Америці, вособленого у „Свободі“. Хто не вірить, нехай перевірить: всі великі суспільні рухи, політичні чи релігійні, починалися від слова, проголошеного

або з заснованої саме з цією метою газети, або з церковної казальниці. Тим часом наш випадок – універсальніший: „Свободу“, газету загальногромадську і загальнополітичну, але позапартійну і позаконфесійну, заснували українські священики, і сьогодні цей їхній почин викликає великий подив – як змогли ті скромні отці дивитися так далеко поперед себе, як могли так щиро і твердо вірити, що національне буття не суперечить християнському духові, а сприяє йому, як відчували на собі пророчу й апостольську місію – скориставшись з можливостей американської свободи і демократії, вивести українців Америки на міжлюдський культурний, політичний і релігійний простір, прищепити їм самоповагу і віру у свої творчі сили.

Головним і протягом багатьох десятиріч єдиним засобом досягнення цієї мети була „Свобода“, видання не зовсім типове, якщо взяти до уваги, що в усій його діяльності переважало не інформування, не віддзеркалення подій і явищ, а практичне організування громади, спрямування її сил на насущні проблеми виживання, на завдання громадського й індивідуального розвитку, на якнайповніше внутрішнє опанування американського світу. Досить одного цього факту, щоб зрозуміти „Свободу“ як особливу, виняткову газету, навіть у порівнянні з часописами багатьох інших етнічних громад Америки: саме її редакція утворила зі своїх членів організаційний осередок, на якому через пів року після виходу першого числа „Свободи“ виникла така масова і така життєздатна українська братсько-допомогова організація – Український Народний Союз. Але надалі тим більше ці дві сили, УНСоюз і „Свобода“, „тягнули в один гуж“.

„Взагалі „Свобода“ у ті часи сповняла дуже широко й совісно свої обов’язки супроти Союзу, і не було майже одного числа, у якому не поміщено б якогось поклику до членів Союзу, або не відперто всяких нападів з боку ворогів сеї народної організації“, – писав перший історик УНСоюзу і один з першої редакторської когорти „Свободи“ о. Нестор Дмитрів.

„УНСоюз не тільки що не міг розвиватися без „Свободи“, не міг би сповняти своїх завдань, але він взагалі не міг без неї існувати“, – стверджував це ж саме в „Ювілейному альманасі“ 1953 року, присвяченому 60-річчю „Свободи“, тодішній президент Українського Народного Союзу Дмитро Галичин.

Сьогодні, ще через 60 років, напередодні 120-річчя „Свободи“, цю високу оцінку беззастережно повторюю і я.

Водночас істинною є не лише така залежність, тобто йдеться не лише про значення „Свободи“ для УНСоюзу, але й про взаємність позитивного впливу: „Український Народний Союз врятував українську душу в нашій народі в Америці. Не дав її вирвати ворогам і темноті. А врятувавши, заставив її ще працювати і собою жертвувати для великої ідеї визволення Рідного Краю з неволі“, – підкреслював 21 лютого 1939 року в „Свободі“ один з її знаменитих головних редакторів, д-р Лука Мишуга.

Не можна обійти увагою ще один важливий аспект українського життя в Америці: попри національну самоцінність, збереження і плекання котрої потребувало величезних сил, наша громада ніколи нічим не лише не була подібна до гетто, до „держави в державі“, і не лише брала від цієї країни великих можливостей, але й

щедро віддавала їй. Свідчить про українців Генрі Стіл у своїй книжці „Історія вільного народу“, виданій у Бостоні в 1936 році: „...Вони багато завдячують своєму придбаному краєві, але цей край завдячує багато чим і їм... Вони пробивали шляхи через прерії, клали рейки під трансконтинентальне залізничне сполучення, добували залізну руду з копалень, вугілля, мідь, зрубували дерева в пралісах південного заходу. Їхнім вкладом була не лише праця невишколеного робітника – вони також надали американському життю багатства і кольориту, а в деяких ділянках додали чимало до культурної спадщини. В музиці і мистецтві вони принесли значний творчий імпульс...“.

Чи давалося це легко – бути американцями чи канадцями і водночас залишатися українцями? Ні, звичайно. Така ось типова ознака еміграційного буття – є цінні проекти, є сили, є надхнення, ентузіазм, але дуже нерідко бракує відповідної фінансової бази. Це стосується і „Свободи“. Ніколи не було легко з її видаванням, ніколи не була вона самоокупною, і хоч читачі завжди підтримували її своїми пожертвами, лєвова частка фінансування лежала на плечах Українського Народного Союзу. Але разом з тим актив УНСоюзу усвідомлював, що неможливо припинити діяльність цієї історичної газети, бо з цим припинилося б життя всієї американської України, припинився б громадський політичний і духовний рух за свободу і незалежність українського народу в Україні.

Саме цей святий обов'язок перед матірною землею спонукав наших союзових провідників, у найтяжчі для української справи часи, зробити „Свободу“ щоденною – такою вона була від січня 1921 року до липня 1998 року,

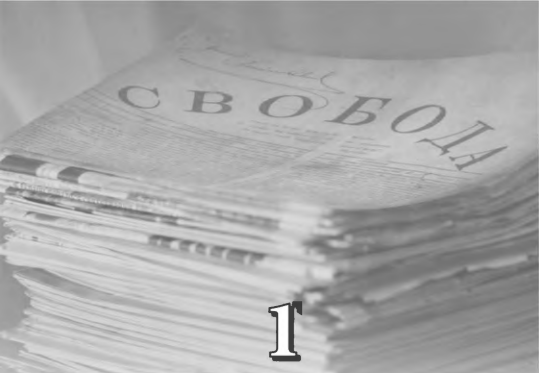
тобто до часу, коли незалежна Українська держава вже мала незалежну пресу і коли тут, в Америці, „четверта хвиля“ заснувала низку нових українськомовних видань.

Але й після цього несподіваного припливу нових сил – несподіваного, бо українці Америки мали велику надію, що щасливе життя в Україні настане відразу з відновленням державної незалежності – для переважної більшості громади „Свобода“ залишилася не просто засобом інформування, а й дорогим, випробуваним довгим часом джерелом ідейних сил, символом нашої національної єдності і солідарності. Довкола „Свободи“ завжди панувала така жива атмосфера українськості, пульсувала така потужна і позитивна українська інтелектуальна енергетика, розповсюджувалося на всю громаду таке сильне національно-родинне почуття, що Український Народний Союз, будучи неприбутковою братсько-допомоговою організацією, ніколи не шкодував фінансових затрат на важливі загальногромадські цілі. Подам, для заощадження місця, тільки дві цифри: на видавничу діяльність УНСоюз протягом свого існування видав 750 тис. дол., на стипендії для студентів-українців – майже 2 млн. дол.

Світ безперервно змінюється, фантастичні відкриття і досягнення у сфері інформаційних технологій випереджують найсміливішу людську уяву, але історія, в тому числі й наша, українська, вже назавжди залишиться такою, якою вона була. І багатьма-багатьма подіями та явищами у ній ми можемо пишатися. Зокрема й особливо – „Свободою“, бо ледве чи багато народів, а тим більше – етнічних діаспор можуть сьогодні похвалитися 120-річною газетою – виданням, яке не тільки своєю назвою, але світоглядом й усім своїм творчим духом

було таким співзвучним з ідеями людської і національної свободи.

Сьогодні „Свобода“ доступна в інтернеті, починаючи від її першого числа, від 15 вересня 1893 року. Ця ж книжка покликана зацікавити історією „Свободи“ матірню Україну. Для нас важливо, щоб ця гідна, справді особлива історія не розминулася з молодим читачем в Україні, допомогла йому зрозуміти істину, котра ріднить українців усіх поколінь і в усьому світі: що Україна – одна на всіх нас, єдина, незамінна.

С В О Б О Д А

І

СЛОВО НА ПОРОЗИ

Людина живе у своєму часі, але, чейже, не тільки у своєму, бо інакше чому вона з такою пильністю оглядається на минуле, котре вже не є календарним часом, а постає перед нашим внутрішнім зором як сплетіння різних часів, тобто вже, великою мірою, – як історія, як сторінка вічності. І вічність на нас впливає, може, ще більше, ще істотніше, ніж час, тільки не так явно – непомітно для наших очей і з усіх сил пригальмовуючи біг часу, аби він не закрутився у фатальний, самоцільний вихор, що міг би розірвати зв'язок між сьогодишнім нашим днем і вчорашнім.

„Часи змінюються – і ми змінюємося разом з ними”. Одначе, ця давня сентенція може мати й таке витлумачення: змінюються, вдосконалюються не так часи, як засоби інформації, намагаючись все швидше й ефективніше впливати на людську свідомість і почуття.

Колись новини оголошували з дахів або бубнарі били на площах у бубни, викрикували різні важливі повідомлення. У новітні часи їх заступили газети, згодом – радіо, телебачення, тепер – електронні, цифрові носії новин і впливу. Що буде далі, ледве чи й фантасти можуть передбачити.

Але от чого навчає нас історія – наша, скажімо, українська, та й так само історії інших народів: від бубнарів починаючи, почерез принаймні тристалітню епоху газет, і закінчуючи комп'ютерами – засоби масової інформації не так служили людству в ім'я його загального вивищення та просвітлення, як обслуговували певні суспільні середовища – владу, політичні партії, громадські рухи, культурно-освітні, мистецькі, наукові угруповання. При цьому годі сказати, що ті середовища були визначальною мірою залежні від якості своїх газет, від впливу їхніх публікацій на читача. Ні, не були – і з цього саме факту походить бородатий газетярсько-літературний жарт: письменник пописує – читач почитує.

Відомий тільки один спосіб доведення, що газета може бути чимось набагато більшим, ніж простим засобом інформування й якогось наперед визначеного, галузевого впливу – вона може бути універсальним, доленосним засобом виживання – економічно-матеріального, культурно-освітнього, релігійно-церковного, етно-лінгвістичного, звичаєво-обрядового, національного загалом.

Засновник „Свободи” і її перший головний редактор
о. Григорій Грушка.

Маємо тут на увазі пресу, засновану різними етнічними діаспорами поза межами своїх матірніх країн, а передусім, аби переконати читача в істинності цієї тези, – газету американських українців „Свобода”, перше число якої датоване днем 15 вересня 1893 року, на сьогоднішній день – найстаріше українське видання у світі.

120-річному шляхові „Свободи” і її, без перебільшення, національно-спасенній діяльності присвячена ця книга.

Забігаючи наперед, відразу у цих вступних реченнях висловимо наше велике сподівання: оскільки „Свобода” – це досить точне, бо надпартійне, надконфесійне загальногромадське дзеркало, у якому відбилися і відбиваються ще й нині всі грані буття усіх чотирьох хвиль української еміграції за океан, всі процеси формування організованого українського життя на Північно-американському континенті і, врешті, процеси перетворення української еміграції в діаспору – при збереженні нею – складному, суперечливому, але непоступливому – своєї національної ідентичності, – оскільки ті всі грані і процеси у цій книжці будуть проілюстровані великим обсягом фактажу, то це дозволяє очікувати, що дане дослідження в певній мірі доповнить історію української журналістики.

Тут доречно відзначити, що про „Свободу” легко знайти десятки статей, відгуків, довгих і коротших досліджень, проте більшість з них – це саме „про”, а не „що”, тому головна мета цієї книжки – дати відчутти українській авдиторії, особливо молодіжній і зокрема студентській, живе слово цієї справді історичної газети – як воно звучало первісно, як змінювалося, збагачувалося, сповнювалося все більшою смисловою й емоційною силою, як ставало все глибшим і багатозначнішим. Це та мета, котра визначила сам характер даної книжки, надавши їй ознак хрестоматії – як предметних причинків до історії української преси у вільному світі.

2

ЗА ДЕКІЛЬКА РОКІВ ПЕРЕД „СВОБОДОЮ“

Ледве чи вже можна безпомилково з'ясувати, хто з українців, чи – як тоді називали себе галичани, буковинці і закарпатці – русинів, першим ступив на Північно-американський континент. Вважається, що еміграцію до Канади започаткували двоє селян з Небилева Калуського повіту на Станиславівщині (тепер – Івано-Франківська область) – Іван Пилипів і Василь Єлиняк, прибувши 7 вересня 1891 року на кораблі „Орегон“ до порту Галіфакс у провінції Нова Шкотія.

Що ж до Америки, то у діаспорних спогадах одне припущення вже самою частотою повторень спонукає йняти йому віри: що то був наприкінці ще 1860-их років

Іван Макогон з галицького Залісся. Швидше за все, не тільки він, мусіли бути й крім нього, просто тим першим не до цього було – не до документування своєї з'яви за океаном. Бо й значно пізніше, у 1913 році (6 лютого) „Свобода” жалкувала з цього приводу:

„Минуло з горою 30 літ від часу започаткування нашої еміграції з Галичини до Америки. Історик, що схоче представити докладно ті часи першої іміграції, буде мати немало труду позбирати всі дані матеріяли та відповідно їх використати. Йому прийде це тим тяжче, що навіть перші річники наших часописів та інших публікацій запропастились. Нема їх в жодній публічній українській бібліотеці, а коли дехто з приватних людей ще й має деякі матеріяли, то хто знає, чи з хвилию їхньої смерти не запропаستяться і ті одинокі пам'ятники. Тому навіть історія не зможе зареєструвати початкових проявів національного життя американських українців, тим більше, що ніхто з живих ще найстарших імiгрантів, що могли б написати багато з власних спостережень, не береться, наскільки нам відомо, за таку працю...”

Що ж, зате замість історичної точности, маємо жартівливу компенсацію з уст безсмертного „Лиса Микити”: коли Христофор Колумб пристав до американського берега, то назустріч йому йшли два гуцули – вже поверталися з заробітків.

Втім, існують досить точні відомості про о. Андрія-Агапія Гончаренка, родом з села Кривині на Київщині, неабиякого свободолобця, який, втікаючи від переслідувань царської жандармерії і поблукавши по ближчих світах – в Атенах у Греції, в Єрусалимі, в Лондоні (тут – в оточенні російського вільнодумця Олександра Герцена), кораблем „Ярингтон” приплив, акурат

на Новий рік, 1865-ий, до американського Бостону, відтак переїхав до Нью-Йорку.

То була досить колоритна особистість, з вельми амбітними планами та візіями. Заробивши в Нью-Йорку трохи гроша, він дістався до Каліфорнії, у Сан-Франсіско, де заснував друкарню, власний хутір „Україна” і від 1868 року почав видавати російсько-англійський фразеологічний словник. На це він одержав 500 дол. субсидії від уряду. Йому також призначили були тоді 50 дол. місячної допомоги на видавання двотижневика „Alaska Herald” двома мовами – англійською і російською. Перше число вийшло 1 березня 1868 року. Вступна стаття (англійською мовою) зазначала, що „журнал видається з метою подавати росіянам, що живуть на побережжі, а особливо на Алясці, інформації про закони, звичаї і обичаї американців...”.

У тому самому першому числі подано, під заголовком **„Цікаві ідеї поета Тараса Шевченка”**, вільний переклад Шевченкових рядків про „царя, що свині пас і дружню жінку взяв до себе” та про „з пожару вкрадений покров”. Пізніше Гончаренко друкував у „Alaska Herald” ще й інші уривки Шевченкових поезій.

Цікаво, що о. Агапій, східний українець і, в силу тодішніх умов, трохи малорос, принаймні загально-російський демократ, нав’язав контакти з Галичиною, зокрема з Михайлом Павликом і його двотижневиком „Народ”, в якому (у числі з 15 січня 1894 року) „...була поміщена стаття під заголовком **„Країна Козаків у Північній Америці”**, де Гончаренко доводить, що ескімоське плем’я алеутів – це мішанці тубільної людності й запорізьких козаків, що прибували туди після зруйнування Запорізької Січі. Поруч цієї статті був

Отець Агапій Гончаренко (Андрій Гумницький).

надрукований другий лист А. Гончаренка до М. Павлика, а в чотирьох наступних числах (6-9) – докладніша, але ще неповна українська автобіографія, що її пізніше М. Павлик видав окремою книжечкою під назвою „Споминки Агапія Гончаренка, українського козака-священника” – Коломия, 1894...

„...Ніякого походу запорожців через Сибір до ріки Амуру та їхньої виправи на Аляску, як це оповідає А. Гончаренко, історія не знає... М. Драгоманов відразу ж розкритикував Гончаренкову теорію, та вона свого часу наробила багато галасу в російській і польській пресі”. Щодо критики з боку М. Драгоманова, то була вона, можна припустити, реакцією на нелюбов о. Агапія до О. Герцена й ідей його „Колокола”, котрі для М. Драгоманова здавалися вищими істинами.

Як це сталося з багатьма вихідцями з царської Росії, під кінець життя о. Агапій виразно еволюціонував від росіяинства до українства, про що свідчить його пристрасний патріотичний шкіц, надрукований у Павликовому „Народі” також 15 січня 1894 року. Ось його текст (подаємо за: Ярослав Чиж, „Андрій-Агапій Гончаренко”, Календар „Свободи” – 1957):

„Україно, моя ненько!

Козакуючи по світу вже скільки років, меж всяким людом, я не бачив ще нічого кращого, як тебе, українська земле! Ой, любя моя, мамо моя! Я не піду жити з тобою, бо там москаль-сквернивець панує. Він, скажений, вже запоганив всіх дітей слов'янських, тільки ще не вкусить ему козацьких дітей своїми червивими зубами, бо вони дуже міцні для москаля.

Підем по світу – і zobачите, що козацьке назвисько славніше зо всього слов'янського люду. Я те чув і бачив

в турських, грецьких і всяких бусурманських землях. Другі діти слов'янські – вони всі жебрають милостинки у царя московського, в них немає ні душі своєї, ні серця.

Україно, моя ненько! Москаль ще не запоганив міцних дітей твоїх – козацький люд й до сего часу порядніший од всього слов'янського люду; не забувай того, ненько моя, і научай тако діточок своїх".¹

Американська історія життєвих мандр о. Агапія Гончаренка, сповнена українською емоційністю, романтизмом і ностальгією, має, проте, мало спільного з типовим буттям українських прибульців, які декілька років пізніше масово вихлюпувалися на американські береги.

МІЖ ДВОХ ВОГНІВ...

Трагедія полягала в тому, що нещасні закарпатці, галичани і буковинці, покидаючи рідні землі в останній чверті XIX ст., не мали вибору – їхати чи ні. Не їхати – означало вмерти, вимерти всією родиною або ж ніколи не збутися нужди і злиднів.

І напевне маємо тут таку залежність: звідки їхали перші і найбільші юрби нашого люди — у тому краї панувала найбільша біда. Тим краєм, як свідчать усі пізніші історичні дослідження, була Угорська Русь, її гірські райони. Отож першими прибульцями до Америки були закарпатські українці, чи, як їх тоді називали, підкарпатські русини. Про те, яка доля їх спіткала на

рідній землі, багато скаже нам Меморандум „Економічне становище руських селян в Угорщині” Едмунда Егана, угорського урядовця, ірландця з походження, котрого будапештська влада в 1897 році послала в Угорську Русь, зокрема на Верховину, з'ясовувати причини критичного стану місцевого селянства. Цей гідний пам'яті документ вийшов друком українською мовою у Львові 1901 року, з передмовою відомого українського народознавця Володимира Гнатюка.

Нижче – уривок з Меморандуму Е. Егана:

„Головне джерело теперішньої неолі руського селянства в північній Угорщині лежить у непродуманому запровадженні урбаріальних відносин (урбанія – грошова повинність, яку платили поміщикам – ред.). Власті, що запроваджували ті відносини, трималися букви закону і не враховували ні в чім господарських потреб селянина. Вони не цікавилися, з чого той селянин, прив'язаний виключно до землі, буде жити. Від селян забрано сіножаті, пасовища, а частково й ті землі, якими вони користувалися до того часу спільно.

Більшість поміщиків віддала і далі віддає свої земельні володіння найчастіше в оренду поодиноким підприємцям або наймачам, а ті перевинаймають селянам потрібні їм для прожитку та годівлі орні землі, пасовиська і сіножаті за подвійну ціну.

Однак, загіршили перед селянством не лише великі провінційні землевласники. І самі держава й уряд провинилися тим, що зовсім не подбали про умови існування селян у тих краях. Держава не потурбувалася якраз про те, аби між населенням і власниками землі тримати рівновагу. Селянин якось животів, доки мав 6-10 моргів землі (морг дорівнює 0,56 гектара — ред.).

Після розподілу тих моргів між чотирма-п'ятьма дітьми він зійшов на жебрака.

Тому не дивно, що все угорське Підкарпаття заселене тепер селянським пролетаріатом, котрий не має досить землі, аби з неї можна вижити. Міг би збіднілий селянин знайти ще, відповідно до природних умов тих країв, прожиток у відгодівлі худоби, але для сього не вистачає йому ні сіножатей, ні полонин. А винайняти їх він може виключно через посередника, який весь зиск привласнює. Фабричного промислу нема ніякого. Нема й ніяких копалень. Домашній промисел, що обмежувався вовняними виробами для власного вжитку, зовсім щез, бо нема як овець відгодувати. Селянин уже купує для себе крамничну одіж. Можна б подумати, що в сих краях, забитих дошками від світу, бодай прожиток дешевший. Де там! Якраз навпаки! До половини зими з'їв кожен господар свої хлібні припаси, а до жнив живе дорого купленими харчами. За все платить 8-10 відсотків дорожче від міської ціни. На нужду селян накладаються ще й інші обтяги. Як в абсолютистській Угорщині (з часів Метерніха та Баха) ніхто не дбав про економічні відносини в сих краях, так і тепер, у конституційну пору, наш уряд обмежується утриманням сякого-такого державного ладу в комітатах, а економічне становище жителів йому байдуже. Влада в жупах концентрується на тамтешніх нотарях. А які з того наслідки? Жонатий греко-католицький священик з річною платнею 200 золотих, батько дітей, мусить значною мірою жити з селянина. Єпископ не їздить у сі глухі краї. І не контролює дотримання найвищих церковних треб. Вчитель хоче відповідно жити, а інспектор заїздить до його школи раз на три-вісім літ. Нотар, громадський писар, бачить свого „штультріхтера” (суддю – ред.) раз на чверть року, тому

не дивно, що він звикне в селі розпоряджатися на свій смак і розсуд. Багато нотарів обдирають народ, як тільки можуть, і тероризують селян. В інших землях Угорщини є бодай якась середняцька земельна маєтність, що може стати взірцем для дрібних селянських господарств. Тут же такої середняцької власності нема. Тут не дбає ніхто про урядовий контроль, про школу, про дорогу і взагалі про громадські потреби. Сільський пролетаріат полишений на Божу ласку.

Сі умови витворили становище, коли в переважно хліборобній Угорщині вимирає хліборобний нарід. Руський селянин не бачить цілий рік ні м'яса, ні яйця, хіба вип'є кілька крапель молока, а у велике свято з'їсть кусень житнього або пшеничного хліба. Основним його наїдком є вівсяний ошипок і – коли вродиться – картопля. І нема чого дивуватися, що в інших гірських краях бачимо людей високих на зріст, кремезних та здорових, а в русинським Підкарпатті зустрічаються хібащо недокровні, виснажені, пожовклі примари, слабосилі, хиткі, не придатні до військової служби, карликуваті, золотушні, віддані з розпусти пиятиці, зниділі, ліниві й затуркані.

Неспромога дивитися на сей вимираючий нарід. Нині можна б уже передбачити день, коли останній русин утече зі свого краю. Однак, досі не знайшлося бодай двох-трьох людей, котрі б по-справжньому працювали на благо тих пролетарів. Не взялись до роботи, та й не могли взятися, коли зважити, що сей бідний і затурканий нарід потрапив у тенета найсильнішому і найспритнішому торговельному елементові в Європі — жидам...”

Залишається додати, що цього правдолюбця-ірландця, котрий на тлі тогочасної Угорщини виглядав білою вороною, було убито 20 вересня 1901 року.

Достоту такі ж соціальні умови панували в тодішній Галичині, де селяни, як писав Михайло Драгоманов, „запроднують свою працю так дешево й так надовго за завдатки од грошовитих людей, котрі звуть в Галичині „порціями”, що знов появляється коли не старе кріпацтво, то у всякім разі стара панщина”. Ті „порції” заступили собою весь світ перед очима галицького селянина, не міг він забути їх і за океаном:

Снила ся мі тамтой ночі новина,
Же ня жона в старим краю споминат.
Споминат ня она в тим старим краю,
А же од ней на порцію питают.

Тому й з Галичини потекла емігрантська ріка – така широка, що пани боялися зостатись без слуг, про що писав Іван Франко: „Коли, панове, не хочете еміграції народу до Америки, візьміться до поправи його економічного і культурного стану”.

„....Рік-річно поставало в Галичині коло 30,000 нових ліліпутних парцель, таких маленьких, що вже годі було власникам тих парцель з них вижити. Ставало тяжче жити через велике число цілком зайвих купців-посередників, як теж через загальний зріст людности, що не мала де заробити і мусила йти за границю, бо в краю не було заробітків, а як були, то такі, згідно зі звідомленням тербовлянського старости з 1896 року, діставали робітники денно від 16 до 24 сотиків, а найвище – від 30 до 40, себто від трьох до восьми американських центів. Неграмотність була застрашаюча, а через те неможливо було навчити селян краще використовувати видатність землі, а це теж погіршувало положення селян. Яке воно було тяжке, видно найкраще по тім, що в тих часах

припадало на рік від 2,500 до 3,000 ліcitaцій селянських ґрунтів за суму нижче 40 долярів. Нищив наших селян ще й нахил до процесування (тобто до судової тяганини – ред.), нищила їх далі теж язва п'янства, так знаменито змальована Василем Навроцьким у книжці „Що нас коштує пропінання”, виданій ще в 1876 році. Давалася взнаки і зле збагнута побожність, що казала нашим людям у Галичині відкладати половину року на свята, бо, як виказала львівська анкета з 1870-их років, було в галицьких повітах від 100 до 120 неробочих днів, в 22 повітах – від 120 до 150 днів, а в 16 повітах – аж від 150 до 200.

Всі ті явища спричинювали крайню нужду, а вона виганяла людей з-під рідної стріхи і з рідного села чи міста”.²

Крім цих невідрадних соціально-економічних обставин була ще одна – соціально-психологічна, котра до трагедії розлуки з рідною землею додавала вже й зовсім зайвого болю – „...коли тих, що з такими ніжними почуваннями покидали рідний край, називали „блудними синами”. А були часи, що навіть батьки народу мали їх за таких, закидаючи їм, що покидають українські села й зменшують тим робом наш національний стан посідання. Значить, імігранти – не патріоти. А польські діди чи московські поміщики гляділи на ту справу іншими очима. Їм жалко було, що отсе не стає дешевого робітника до роботи на панських ланах... Значить, замало було довгими роками мучитися, щоб заробити хоч на частину корабельної карти, замало було терпінь, коли приходилося продати останній кусень поля, а то й прадідну хату, щоб роздобути грошей на дорогу, бо крім цього треба було ще витерпіти багато наруги від своїх і перебороти перешкоди від влади”.³

А тим часом й Америка не зустрічала уторських і галицьких русинів палкими обіймами. Щоправда, тоді – як, зрештою, і тепер – Америка не була Нью-Йорком, а Нью-Йорк не був Америкою. Та річ у тім, що переповнені кораблі привозили емігрантів саме сюди, на Ейліс-айленд, маленький острівець посеред Гадсон-річки, навпроти того магнетичного Вавилону новітніх часів.

Вже згодом емігрантські спогади і документальні книжки американських авторів дозволили скласти розрізнені фрагменти нью-йоркського життя у більш-менш цілісну картину, й ось який підпис під нею не був би перебільшенням: „Другого такого поганого міста під мешкальним і гігієнічним оглядом не було тоді в цілім християнським світі”.⁴

Дивовижним поєднанням багатства і нужди, доброї волі і волі злої, чесної праці й найгіршого ошуканства, злодійства і злочинства – цими парадоксами відкривався перед очима українського емігранта тодішній Нью-Йорк. „Скільки наших дівчат пропадає навіки, попавши невинно і несвідомо в руки поганців-агентів торгівлі дівчатами, які схоплюють їх відразу при висіданні з корабля і запроднують до публичних домів у неволю, з якої нема вже ніякого виходу”.⁵

Зрозуміло, що в цьому болоті задихалися не тільки прибульці. „В Нью-Йорку бували тоді такі часи, що ним правила Темені Гол, у якої в ексекутивнім комітеті засідали: один засуджений убивник, один звільнений від звинувачення за вбивство, чотири професійні шулери (картярі), шість членів гангстерської (розбишацької) банди...”.⁶

Можна сказати, що наші люди й тут опинилися в ролі „пізніх Іванів”: з останньою чвертю XIX ст. Америка вже

переставала приваблювати емігрантів вільними землями на заході, сам образ її докорінно змінювався – з країни необмежених можливостей, в якій кожному охочому до праці вистачало місця і сприятливих нагод, вона ставала країною великих міст, промисловою надпотою. Швидко змінювався темп життя, змінювалася людська психологія. „...Давалися zarazом відчувати на цілім житті краю й нові господарські засади: кожен тільки за себе, успіх – за всяку ціну... Нервовість стала національною хворобою...”.⁷

Тобто, Америка того історичного періоду, сприймаючись бідними емігрантами як край їхнього спасіння, насправді переживала якийсь фатальний відступ від самої себе – до такого висновку прийшли пізніші американські дослідники.

„Вен Лун вважає цю епоху упадком американської цивілізації. Він каже, що батьки краю, давні колоністи в часі від Революції до Громадянської війни – за яких 90 років – довели край до порядку. Не створили вони, щоправда, в тім часі літератури і не видали нічого особливого на полі мистецтва, але зачали творити специфічну американську культуру, зачали жити і думати по-американськи, опираючи свою життєву філософію на пошані до свободи і рівності. Як теж зачали змагати до того, щоб дати звичайному чоловікові нагоду влаштувати своє життя краще, ніж це було досі коли-небудь і де-небудь можливе. І роблено те все – в ім'я Америки, з відчуттям, що Америка повинна вести перед у світі в людяності і в змаганні допомогти цілому світові стати вільним...”.⁸

Оскільки цей стрімкий процес переродження Америки з сільської, романтичної, свободолюбної країни

Медаль Українського Народного Союзу на пошану
о. Григорія Грушки.

у державу індустріяльну був спонтанним, некерованим, не обмеженим жодним законодавством, то й первісний той її капіталізм не міг бути інакшим, аніж диким. Такої ж якості набула й політика тих часів. Декілька найбагатших родин захопили у свої руки всі провідні галузі промисловости, виник сконцентрований капітал, котрий, у жадобі якнайбільшої і якнайшвидшої наживи,

утворив безвилазну трясовину корупції, безсоромно і безборонно підкуповуючи політиків, урядовців, законодавців.

З жорстокого експлуатаційного тиску врешті мусив постати опір. Його початки – всуціль трагічні, бо перші покоління американського робітництва ще не вміли виступити єдиним свідомим рухом, а спроби організуватися закінчувалися переслідуваннями робітничих провідників. Все ж наприкінці 1880-их років такі піонерські робітничі організації, як „Knights of Labor“, „The Brotherhood of Locomotive Engineers“ і „The American Federation of Labor“ вже мали чіткі програмні вимоги – зокрема щодо тривалості робочого дня і елементарних прав для працюючої людини.

Починалася епоха соціально-економічної боротьби, хоч до перемог, навіть найскромніших, було ще далеко, бо тодішній світ не мав критеріїв щодо розуміння й оцінки тактики і стратегії тієї боротьби та її остаточної мети.

Здебільша відверталось від цієї проблеми й тодішнє духовенство – хоч би з тієї причини, що священники з бідних парафій, а такими була більшість їх, залежали від благодійництва багатіїв, тобто тих самих експлуататорів народної маси. Але не тільки це. Єрархії тодішніх Церков в Америці, як і в решті світу, ще не здавали собі справи з цього нового явища – соціальної боротьби, і не знали, яка буде правильною відповідь на цей виклик життя. Досить згадати, що діяльність „Knights of Labor“, однієї з перших американських робітничих організацій, гостро засуджував Ватикан.

З тієї самої причини не мали успіху перші робітничі страйки: супроти них діяли великі гроші власників

підприємств і фінансових „акул”, котрі, по-перше, розчиняли робітниче середовище платними агентами і провокаторами, а по-друге, застосовували так званих страйколомів – також і з числа новоприбулих з слов'янських країв, котрі в Нью-Йорку негайно опинялися на краю голодної смерті, тому були залежні від кожного цента в кишені. Крім усього, ця біднота, потрапляючи в чужий світ і не знаючи англійської мови, ніякого уявлення не мала, що діється довкола. Знаючи про цю людську безвихідь, капіталісти й їхня агентура купувала її за ще меншу платню, ніж та, проти якої протестували страйкарі.

Був ще й етно-психологічний аспект в явищі масової іміграції до Америки. „...Англо-саксонська раса, яка досі становила в Америці вирішальну перевагу, зачала чути загроженою в своєму стані посідання, у своїй культурі, бо напливало чимраз більше імігрантів з не-нордійської раси. Отже, зачали були писати про те, що в Америці „загибає велика раса”, себто раса нордійська... Навіть дуже культурні і людяні американці обстоювали вищість англо-саксонської раси і визнавали, що тільки вона одна має правити світом та що одна вона є вибраним народом, що таке є її призначення... На таких пришельців, як український імігрант, гляділи ті, що походили з англо-саксонської раси, як на тих, що їм треба дати можливість жити тут, і це повинно бути для тих імігрантів вповні вистачальним, бо ж вони того не мали в своїм ріднім краю...”⁹

Тим часом наплив імігрантів не спадав, а зростав. Вже в 1875 році на 40 мільйонів населення країни було сім з половиною мільйонів осіб, народжених поза Америкою. І кожен рік додавав десятки й сотні

тисяч нових прибульців з різних світів – з їхніх автентичних світів. То чи не мав рації Кайзерлінг, коли, характеризуючи цей безперервний наплив чужих світів на Новий Світ, стверджував, що „люди, котрі прийшли сюди з Європи, залишили душу в Європі, а до Америки привезли тільки тіло, й тому тільки фізично опанували Америку, а не дбали про її душу”.

Але що б то мало означати — дбати про душу Америки? Про котру душу? Котрої Америки? Тієї, в якій злидарі-імігранти чули, як багатії „...тримали слугу і карету для малпи”? Чи тієї Америки, в котрій ті самі багатії „сипали мільйонами на будову шпиталів, церков, музеїв, бібліотек”, тієї Америки, де „під час голоду вся суспільність поспішала з великими жертвами на допомогу безробітним і голодуючим”? ¹⁰

Таки ні, емігранти з старої Європи, з забутої Богом Угорської Русі і Галичини не без душі прибували до Америки, саме спрагла за правдою і справедливістю їхня душа вела їх сюди, саме українська душа вимагала від них будувати нове життя на засадах розуму, розумного поєднання вдячності Америці і льюальності до неї з вічною пам'яттю про Україну – гасло „Пам'ятаймо про Україну!” „Свобода” пронесла крізь усе драматичне ХХ ст. – саме національна душа спонукала їх починати нове життя з заснування християнської парафії, з будівництва церкви, згодом – народного дому, школи, бібліотеки...

4

КРОКИ ДО ГУРТУ, ДО ГРОМАДИ

Якщо до витворення важкого соціально-економічного становища в тодішній Америці українські іммігранти не мали жодного стосунку, бо таким це становище вже застали тут, то до загальної релігійної ситуації вони додали досить помітної своєрідності. Хоч ніби й нелегко було це вчинити – країна, на дві третини протестантська і на третину католицька, водночас мала понад сто інших християнських конфесій, усяких інших релігійних об'єднань, рухів і груп. Тобто картина була природно мозаїчна – вповні як на країну емігрантів. А з підставового правила людського співжиття – „живи і

дай жити іншому” – логічно впливала вимога духовної свободи, мовби саме для американців зформульована (даруй, читачу, але „зформульована” – це за Харківським правописом – П. Ч.) ще Фрідрихом Великим: „Нехай кожен старається дістатися до неба в такий спосіб, який йому найбільше підходить”.

І все ж, як свідчать дослідження і пізніші спогади, греко-католики виявилися неочікуваним явищем в Америці. Ледве чи й бажаним. Вони хто – і греки, і католики? Таж відомо, що греки – найправославніші з усіх православних, тому й називається їхня Церква ортодоксальною. А як зрозуміти те, що ці загадкові люди самоідентифікуються як „руські”, але кажуть, що вони не „рашен”? Або те, що їхні священники вважають себе католиками, у Службі Божій поминають Папу, але мають сім’ї, жінок і дітей?

Тому американський церковний світ сприйняв їх такими, котрі самі не знали, хто вони і з ким вони, і готовий був „помогти” їм ступити на „правильну” дорогу, не підозріваючи, що має до діла з носіями характеру-взірця, за якими услід котилося це прислів’я: впертий, як русин.

В середині 1880-их років лік їх ішов уже на десятки тисяч, а осісти вони могли тільки біля найтяжчої і найнебезпечнішої праці – у вугледобувних містечках Пенсильванії – Шамокіні, Шенандоа, Скрентоні, ще декількох. Зі спільної заробітчанської недолі утворилися перші українські гурти, громадки. Об’єднували їх передусім драматичні і трагічні інтереси – часті каліцтва і смерті у шахтах. Найбільше з цієї саме причини вони потребували своєї церкви і свого священника – в такій мірі свого, аби розумів їх без слів і довгих вияснень.

Присланий Львівським Митрополитом Сильвестром Сембратовичем перший український греко-католицький священик о. Іван Волянський – чейже не без волі Провидіння – був саме таким „своїм” і для земляків-галичан, і для усієї тієї складної американської церковної ситуації. За спиною мав уже гімназію в Тернополі, духовну семінарію у Відні, лекції зі східних мов і математики у Віденському університеті і кількарічну працю на парафіях, включно з рідним селом Яблоновим на Тернопільщині. Володів латинською, грецькою, староеврейською і ще декількома східними мовами, також англійською, французькою, німецькою, португальською. Митрополит С. Сембратович, відповідаючи на прохання пенсильванських заробітчан-вуглекопів прислати їм духівника, „хай на чужині маєм все, чим свята наша Русь” не без підстав написав з приводу о. І. Волянського: „....Будете задоволені з нього”.¹¹

До Шенандоа о. І. Волянський з дружиною Павлиною, дочкою о. Юліана Ганкевича з села Красного, прибув 10 грудня 1884 року, а вже 19 грудня відслужив там першу Службу Божу. Так було започатковано першу в Америці українську греко-католицьку Свято-михайлівську парафію.

Вище вжите нами щодо о. Івана Волянського – „чейже не без волі Провидіння” – підтверджується недовгою в часі, проте дивовижно плідною організаторською діяльністю. Він регулярно об’їздив кожную громадку українців, від найбільшої до найменшої, розбуджуючи в людських душах дух самоповаги і віру у власні сили. Так виникали в Америці перші греко-католицькі братства і товариства взаємодопомоги, ціллю яких, як свідчать протоколи установчих зборів, було „вдержувати фонд,

з якого можна б помагати хворим з-поміж членства й хоронити померлих...Ці братства, як перша організована клітина наших емігрантів, ставали опісля зародком греко-католицьких церков. Громада в Шенандоа займає в цьому відношенні знову перше місце. Бо після лише одномісячного перебування в тій місцевості о. І. Волянський заснував 18 січня 1885 року перше запомогове Братство св. о. Миколая".¹²

Перший період перебування о. І. Волянського в Америці тривав п'ять років – від 1884-го до 1889-го. За цей час виникло понад 20 братств взаємодопомоги, а відтак і перші в Америці українські крамниці, „в яких наші люди могли купувати товар за значно дешевшими цінами”.¹³

З священничого надхнення („надхнення“ це теж за словником Г. Голоскевича – П. Ч.) і національної самосвідомості о. І. Волянського поставали нові парафії і церкви, починаючи від найперших, ним збудованих храмів у Кінгстоні (1887 рік) та Філадельфії (1889 рік).¹⁴

У 1890 році у штаті Пенсильванія діяло вже 10 греко-католицьких громад, в яких об'єднувалися 7,400 членів.¹⁵

Мало це чи багато – можна зрозуміти на тлі несприятливих зовнішніх обставин, які о. І. Волянському довелося буквально з перших кроків поборювати. І холодний вітер в лице здійснювся передусім з боку історичних сусідів – поляків, яких на той час в Америці було вже набагато більше, ніж русинів, і які тут вже встигли витворити провідну верству, й то досить помітну і впливову навіть на загальноамериканському суспільному тлі. Ідейним стрижнем тієї верстви були польські політичні емігранти після поразки антиро-

сійського повстання 1831 року. Вільнолюбна Америка щиро підтримувала їх морально і фінансово, не вельми вникаючи у шовіністичні нюанси визвольної програми створеного ними „Стоваришення поляків в Америці”.¹⁶

У „Пропам’ятній книзі” (до 40-річчя Українського Народного Союзу), головний редактор „Свободи” Лука Мишуга подав, посилаючись на видані в Чикаго спогади польського автора, частину доповіді, з якою у 1844 році виступив у Нью-Йорку, на відзначенні 14-ої річниці польської революції, колишній повстанець Калусовський: „...Америка — чудовий край і гостинний. Але поляк не сміє думати, що він є тут чимось іншим, аніж гостем. Бо вітчизною поляка може бути тільки Польща. Туди, понад Віслу і Дніпро йому треба споглядати... Америка подібна до Польщі. Чи ж широкі степи України не нагадують степів американських?...”¹⁷

Ознайомившись з багатьма польськими еміграційними публікаціями останньої чверті XIX ст., Лука Мишуга зробив висновок: „...Усі ті поляки, яких вони не були б ліберальних поглядів, на ділі не визнавали ніякого українського народу як народу, окремого від польського. А такого, щоб наш нарід хотів бути самостійний і мати свою, окрему від Польщі, державу, навіть не припускали...”¹⁸

Яких форм набувало це великопольське наставлення у щоденному житті, свідчить низка пізніших спогадів наших людей. Ось один з них: „В Шамокіні застали українці поляків з Познанщини, до котрих звичайно вдавалися в комірне, бо, як „грінори”, не знаючи англійської мови, з ними лише могли порозумітися. Та поляки ті, що, мабуть, перший раз побачили таке диво, як українець, не могли вийти з дива, що це

за звір, і стали їх дрочити ріжного роду прізвищами, поштуркувати, робити їм всілякого роду пакості, а коли котрий з українців показався на місто, то не тільки що самі кидали за ним каміням, викликаючи „гунгеріен“, але ще й англійських людей намовляли до того. Кожний з українців мусів належати до польської парохії, а то й колекту (тобто регулярні внески – П. Ч.) точно сплачувати, бо кожний поляк під утратою неба не смів держати ніякого українця, котрий не належав би до польської громади. Вкінці українці взялися будувати свою власну церкву. Та як тільки польський священник Клоньовський довідався про те, наступної неділі вчистив проповідь, кидаючи громами на українців, що посміли відлучитися від польського костела, а при кінці проповіді підняв руку догори, просячи в Бога: „Русіни бендон ставиць божніцен! Просьми Бога, жеби сен їм помешали єнзики, як пши бабільонскей вежи“. Та не помогли заклинання: нарід діпняв свого...”¹⁹

Направду треба було бути „впертим, як русин“, бо о. І. Волянський дуже скоро виявив, що не тільки в „добрих сусідах“-поляках була річ. „...Приїхав він у переконанні, що ніяка римо-католицька влада не буде претендувати на зверхність над священником нашого обряду, але, згідно з порадою Львівського Митрополита Сильвестра Сембратовича та в душі християнської любови поїхав до римо-католицького Архієпископа Патрика Раєна у Філадельфії, аби представитись йому і просити його поради і помочі в задуманій праці. Великим було розчарування о. І. Волянського, коли о. Волш, генеральний вікарій архидієцезії у Філадельфії, побачивши з рекомендаційного листа Митрополита, що о. І. Волянський — жонатий, відразу ж припинив з

Отець Іван Волянський – перший український і народний організатор в Америці.

ним розмову. А невдовзі о. Ігнатій Горстман, канцлер архидієцезії, відкинув рекомендаційного листа від австрійського консула Макса Шамберга та заявив, що не може визнати о. І. Волянського католиком.²⁰

„В душі християнської любови” той самий Архiepіскоп Патрик Раєн „написав до Риму листа з вимогою відкликати жонатого священика: мовляв, це „скандал”, суспендував (тобто позбавив священичого права – ред.) о. І. Волянського, велів у церквах публічно молитися, щоб Бог не дозволив греко-католикам збудувати церкву, і вкінці заборонив хоронити наших людей на католицькому цвинтарі”.²¹

Але вже ніщо і ніхто не міг відібрати від пенсильванських русинів довіру до свого священика. Вона була така беззастережна, що члени заснованих о. І. Волянським греко-католицьких парафій не в банки складали гроші на будову церков, а віддавали в руки отця Івана, й він сам купував земельні ділянки для спорудження нових храмів. Воістину то була діяльність, гідна подиву і поваги. Визнали це й американці. Газета „Івнінг Гералд” у Шенандоа писала 30 травня 1887 року: „Хоч молодий, ледве понад тридцятку, високий і стрункий, хоч і міцно збудований і досить пристійний, о. Волянський не має собі рівного, як робітник. Він рідко дозволяє собі на відпочинок, вкладаючи всю душу у свою працю. Якщо життя й здоров'я витримає випробування, його релігійна позиція, як також позиція його Церкви стане за одно чи два десятиліття високою і тривкою в Америці, і він зможе тоді спокійно радіти з почестей, на які заслужив!”²²

Тим часом о. І. Волянський означив таке широке поле церковної і громадської праці, що його власних сил аж ніяк не могло вистачити, й тому він написав до

свого товариша у львівській „Просвіті” о. Олександра Стефановича: „Людей нам тут треба, інтелігентних людей. Будівничих нового життя на еміграції. Інакше може вона для нас пропасти”. „...І як жовнір на заклик старшини, став до праці серед першої еміграції мій брат, д-р Володимир Сіменович. Через наше жваве листування я наче переживала довгі літа процес духовного розвитку й зростусилитасвідомостинашоїеміграції.Захоплювалася радісними, повними запалу вістками: церкви будуємо! Господарське життя розвиваємо! Інституції одні по одних закладаємо!”, – згадувала згодом сестра В. Сіменовича Олена Кисілевська.²³

Володимир Сіменович, тоді студент-правник Львівського університету і активіст „Просвіти”, приїхав до Америки разом з о. Зеноном Ляховичем в середині березня 1886 року. Отець Ляхович співслужив з о. Волянським в Шенандоа, відтак добудовував почату о. Іваном церкву в Кінгстоні, яку обидва посвятили наприкінці жовтня 1887 року. Та невдовзі о. Зенон Ляхович помер, тому о. Волянський відіслав Володимира Сіменовича до Галичини „просити Митрополита Сильвестра Сембратовича про нового священика. Ним був о. Константин Андрухович з Львівської єпархії”.²⁴

Було б дивно, якби о. Іван Волянський, поклавши стільки зусиль, розумових і душевних, на згуртування русинських громад, не спробував би при цьому застосувати на той час уже випробуваний у світі спосіб згуртування – своє друковане видання. Заснована ним у 1886 році газета „Америка” виходила, переважно, раз на два тижні, іноді — з більшою перервою, бо спочатку вся редакційна праця лежала на плечах о. І. Волянського, а першою його помічницею була паніматка Павлина.

Успішніше пішло діло, коли з Галичини приїхав освічений і літературно здібний В. Сіменович, але з наступником о. Волянського, о. Костянтином Андруховичем він працювати не зміг. Невдовзі незгоди між ними привели „Америку” до закриття.

У зв'язку з цими подіями вартий особливої згадки такий ще факт: „...Під час своєї подорожі до Галичини Володимир Сіменович, правдоподібно, запропонував Іванові Франкові виїхати до Америки. Після того, як Франка викинули 1886 року з „Зорі”, він почав працювати від 1887 року в „Кур'єрі Львівським”, хоч і ця праця була матеріально непоплатною. Тому Михайло Павлик писав в листі до Михайла Драгоманова, що на весну 1889 року наш поет збирався їхати до Шенандоа, „куди його запрошували земляки редагувати перший український часопис „Америка”... Чому Франко не поїхав до Америки, не знаємо. Знаємо, однак, що коли Павлик і Франко почали 1 січня 1890 року видавати „Народ”, ця газета приходила також до Шенандоа, до Оліфанту, де жив тоді Сіменович, та до 14 інших імігрантів”.²⁵

За чотири з половиною роки о. І. Волянський, згуртовуючи затуркану заробітчанську масу в громаду – в товариства, братства, парафії – підніс організоване українство в Америці до високого рівня. Та потрібно було ще хоч трохи часу, аби цей рівень набув незворотньої якості, хоч би ще пару таких успішних років і такого ж харизматичного місіонера, яким був о. І. Волянський. „Любов і респект, що ними втішався о. Волянський серед своїх і чужих, дозволяють припускати, що історія Греко-Католицької Церкви в Америці попливла б зовсім іншим руслом, якби не відкликання його до Галичини з тієї тільки причини, що він був жонатий. Ледве чи хто міг у той час

передбачити, які трагічні наслідки це відкликання буде мати на дальший хід подій у нашій Церкві. Наступило воно внаслідок тиску латинських єпископів в Америці на Апостольський Престіл, котрий встановив правило, згідно з яким тільки нежонаті священники або вдівці, якщо їхали без дітей, могли емігрувати до Америки. Це правило містилося в листі Священної Конгрегації для пропаганди віри до Архиепископа Парижу з дня 2 травня 1890 року. Його повторено в листі цієї ж Конгрегації з 1 жовтня 1890 року до української і рутенської єпархій в Австро-Угорщині та ще раз — в листі Конгрегації до кардинала Джеймса Гібонса, Архиепископа Балтимору, з 1892 року. В листі Конгрегації з 1 жовтня 1890 року писалося, що священники греко-католицького обряду, які бажають емігрувати до США й залишитися там, мусять бути безженними...”.²⁶

Цей вимушений від'їзд о. І. Волянського позначився на становищі американського українства не тільки як тимчасова затримка в розвитку. В обезголовленій громаді „впертих русинів” почалися незгоди, чвари, загальний занепад, прискорений ще й тією сумною обставиною, що вплив на людське життя, на його плін та розвій мають не лише позитивні особистості. І так чомусь склалося, що саме негативною особистістю виявився наступник о. Волянського – о. К. Андрухович.

„В червні 1889 року о. Волянський залишив Америку і своїх парохіян, для яких його відкликання було страшним ударом. Бо хоч і залишив він усе діловодство в порядку, особа, якій він його передав, виявилася невідповідною до продовжування його праці. З виїздом о. Волянського й приходом з Кінгстону до Шенандоа о. Андруховича серед громади постав заколот. Вірні

церкви в Шенандоа почали посилати до Митрополита Сембратовича скарги на о. Андруховича за непорядки в церковній касі, тому що він не хотів нікому віддавати належних грошей. Довідавшись про це, о. Андрухович почав викидати з парохії всіх, хто бунтувався проти його господарки. Тоді люди написали листа також до о. Волянського, „щоб приїхав ратувати справу, а то через розлад громада розліталась, крамниці, які він заложив, почали банкрутувати, й доходило вже малоощо не до бійки”. Тоді Митрополит Сембратович вислав о. Волянського вдруге до Америки під кінець 1890 року. Коли отець Іван Волянський приїхав до Шенандоа, о. Андрухович поставив при дверях церкви 12 поліцистів і не пустив його до середини. Тому о. Волянський мусів відправляти Богослужби у винаймленій залі... Пробувши кілька місяців у Шенандоа, знеохочений о. Волянський виїхав до Оліфанту, а звідти, десь серед літа 1891 року, знов до Галичини. Тоді Митрополит Сембратович вислав до Америки о. Теофана Обушкевича й передав йому суспензу (тобто заборону священничої діяльності — П. Ч.) для о. Андруховича. Та цей її подер, навіть не читаючи...”.²⁷

Автор „Історії першої руської церкви в Шенандоа” так описує глибоку деградацію цієї парафії, пов’язану з деструктивною діяльністю о. Андруховича: по його відході „... в касі було довгу на 10,000 доларів, а готівкою – один цент, що його знайшов чоловік, замітаючи церкву. А було колись зложено 65,000 доларів готівкою в касі церковній...”.²⁸

Це „служіння” о. Андруховича для земляків-українців в Америці закінчилося негарною судовою тяганиною.

5

В ПАСТЦІ МІЖ РИМОМ І МОСКВОЮ

Втім, якщо, на жаль, не спішив знаходитися другий о. Волянський, то й, на щастя, другого такого о. Андруховича громада вже ніколи не мала, й оскільки священики, що по тому перебували з Галичини і Закарпаття, в більшій чи меншій мірі відповідали своєму призначенню, то загальна моральна атмосфера з часом очистилася б і вирівнялася б, якби не ця фундаментальна перешкода — непримиренна і постійна обструкція з боку римо-католицького духовенства. Й от попри свою легендарну впертість русин не витримав — і якраз через це любе його серцю, але вже й тоді

анахронічне самоідентифікування як „руського” й отже, свого греко-католицького обряду — як „руської Церкви”. В московських вухах це ідентифікування звучало як – російський. Підміна понять, яка для російської імперської пропаганди була більш ніж звичною, привела багатьох греко-католиків в московське православ'я. Це була не просто зміна Церкви, а національна і моральна деградація, бо при всій культурній чи освітній відсталості тодішньої маси русинів вони були у своєму світорозумінні таки європейцями.

Останнім кроком о. І. Волянського в напрямі до організаційної єдності греко-католицьких товариств і братств, а також для підвищення їхньої фінансово-економічної спроможності, був з'їзд делегатів від майже всіх тодішніх братств в Олифанті 1887 року, на якому вони схвалили заклик натовді вже вельми авторитетного в імміграційному середовищі отця Івана утворити так звану „централю” – „Соєдиненіє Братств Руських в Америці”. І поки о. І. Волянський перебував близько, поряд, „Соєдиненіє” ставало на ноги, пропонуючи для членства немаловажну пільгу — виплачувати родині іммігранта, у випадку його смерті, 500 дол. У 1889 році членами „Соєдиненія” були вже понад 20 братств.

З від'їздом о. І. Волянського організаційний „клей” втратив силу, в „централі” почалися звичні для злиденного іммігрантського життя незгоди, оскільки ж „сусідні” словацькі громади в організаційному розумінні стояли міцніше, то невдовзі чимало наших людей опинилося там.

Проте найбільшою перешкодою у згуртуванні русинів-українців було вкрай хистке становище греко-католицьких церков.

Другим, хто після о. І. Волянського хотів пробити цей мур нерозуміння і відчуження, був о. Олексій Товт, який прибув до Америки, правдоподібно, в листопаді 1898 року з Пряшівської греко-католицької єпархії. А вже 19 грудня о. Олексій поніс до римо-католицького Архієпископа Пола Айленда рекомендаційного листа від Єпископа Пряшівського Івана Валія. І почув, замість привітання, образи, подібні до тих, якими два-три роки перед цим зустрів о. Івана Волянського Архієпископ Філадельфійський Патрик Раєн.

По кількох десятиліттях, в 1937 році, „Русско-Американській Православний Календарь” у статті-спогаді „Прімерное і мужественное виступленіє отца Алексія Товта на защиту православних і руссконародних идеалов” писав: „Почувши, що о. Товт – вдівець, Архієпископ Айленд пожбурих поданий йому лист на стіл і крикнув: „Я вже надіслав протест до Риму, щоб мені сюди таких священників не прислали, бо я ні вас, ні вашого єпископа не вважаю католицькими. Зрештою, я не потребую тут греко-католицьких священників, мені вистачить того, що в Мінеаполісі є польський, він може бути священником і для греків”.²⁹

І це не була тільки емоційна реакція з боку Архієпископа, який анітрохи не розумівся на східно-європейській церковній історії. Негайно після візиту греко-католицького священника П. Айленд видав розпорядження, для проголошення тексту з казальниць, – заборонивши латинському духовенству входити в будь-які взаємини з греко-католицьким.

Отець О. Товт, не приховуючи справедливого обурення, звернувся до пряшівського вищого кліру, вимагаючи якоїсь конкретної підтримки і поради, як

йому бути надалі. Поради, котру одержав, він, також впертий русин, не міг використати: „Терпіть!”

Отець О. Товт належав до найосвіченішої частини греко-католиків, до приїзду в Америку був навіть професором церковного права, тому добре знав свої законні можливості, обов'язки й усвідомлював, що без допомоги Ватикану Греко-Католицька Церква в Америці не матиме майбутнього.

Наприкінці жовтня 1890 року в Марійській церкві у Вілкс-Беррі з ініціативи о. О. Товта відбулася конференція греко-католицького духовенства, її метою було окреслити зміст спільного листа до Ватикану з проханням призначити для русинів-українців в Америці греко-католицького єпископа, „який розумів би їхні звичаї і мову, безпосередньо їх репрезентував би і мав безпосередній нагляд над церковною власністю, що підлягала тоді латинському єпископові. Порушувано також справу безженного священства...”³⁰

Проте ні до листа, ні навіть до чернеткового його тексту не дійшло, бо делегати конференції знов таки не мали єдності між собою ні щодо громадського життя, ні щодо церковних обрядів і конфесійних різниць. І найбільше противився ініціативі о. Товта той таки о. Андрухович.

Результатом конференційного неуспіху стало те, що о. О. Товт вже не міг зупинитися у своїй протестній інерції, й вона привела його до контактів з російським православним єпископом Володимиром Соколовським, який керував Алеутською дієцезією, а мешкав у Сан-Франціско в Каліфорнії. Для росіян, яких на той час в Америці було ще дуже мало, щастя само йшло в руки. Подвійне, потрібне, бо вони не тільки значно збільшили

кількість православних парафій в Америці за рахунок очоленого о. О. Товтом масового ренегатства, але й дістали додаткові аргументи у боротьбі з Римом і з „уніятами“, котрих нещадно викорінювали в Польщі після третього її поділу.

У березні 1891 року російський православний єпископ Володимир Соколовський приїхав до Мінеаполісу на підготовлене о. Товтом „свято“ переходу понад 400 осіб, вчорашніх греко-католиків, в московське православ'я. Парохом цієї новопосталої православної парафії єпископ Володимир призначив, самозрозуміло, о. Товта, з дуже доброю платнею – 800 рублів золотом. Досвідчений о. Товт збагнув, що його нагородили не так „за“, як „для“ і, властиво, став російським агентом в греко-католицькому середовищі, котре не мало ні часу, ні навиків для заглиблення в тонкощі церковної політики, бо люди мусіли нестерпно тяжко працювати, аби вижити.

Тому коли в 1893 році парафіяни з греко-католицької Марійської церкви у Вілкс-Бері попросили о. Товта замінити їхнього пароха о. Миколу Стецовича, який повернувся до Галичини, і о. Товт приїхав до Вілкс-Бері, то ніхто в церкві не знав, що о. Олексій вже давно перейшов у православ'я. Довідалися про це лише коли о. О. Товт розпочав активні спроби передати церковне майно, будівлі і посілості російському єпископові. Відтак почався довголітній і фінансово виснажливий судовий процес, в якому справу виграла та частина Марійської парафії, котра подавала позов на о. Товта. Суд заборонив йому служити в цій Марійській церкві і в будь-який спосіб втручатися в її життя.

Попри це формально негативне для нього рішення, о. Товт виграв, як російський агент, більше, бо під час суду

подав стільки переконливих фактів зневаги до імігрантів-греко-католиків з боку латинників і також цілковитої байдужості до долі русинів-українців в Америці з боку Ватикану, що його промови в суді схилили до переходу у російське православ'я не тільки всю Марійську парафію, але й низку інших греко-католицьких священиків: „хоч і не надовго, православ'я прийняли й чільні священики, серед них оо. Г. Грушка, Є. Волкай, М. Балог, А. Дзубай, Т. Обушкевич та інші”.³¹

Ненадовго, бо, властиво, це було вимушене в тій безвиході вдавання, не більше. Проте підкреслення – „й чільні священики” – все ж зобов'язує нас глибше вникнути в тодішні обставини в Галичині і на Закарпатті, церковні і загальногромадські, спробувати зрозуміти психологічні проблеми та внутрішні хитання тодішніх русинів, наших далеких предків.

Відомо, що після доби Великого князівства Київського і недового періоду Галицько-Волинського королівства русини-українці протягом декількох століть не мали державної, а отже – й економічної запоруки свого політичного, культурного і релігійного розвитку. На економічній відсталості й матеріальних злиднях високої, конкурентноздатної культури ще ніхто не збудував. Саме економічне панування зумовлює „культурну вищість” імперських і завойовницьких націй. Східна, Велика Україна вже через кілька десятиліть після злочасного Переяслава почала відставати від Великої Росії, Західна відставала від Польщі й Австрії, русинсько-українське Закарпаття – від Угорського королівства. Російська, польська, угорська, чеська, словацька історії знають добу, тривалішу чи коротшу, Просвітництва. Галицькі і закарпатські русини мали тільки несмілі натяки на таку

добу. Галичина – після поділу Польщі 1772 року, вже як частина Австро-Угорщини, що й уможливило „Руську трійцю” і національний рух. Закарпаття – в роки свідо-мої патріотичної діяльності єпископа Мукачівської греко-католицької єпархії Андрія Бачинського.

Оточені слов'янським морем мадяри завзято берегли свою національну ідентичність. Ось текст однієї з мадярських пропагандивних книжок 1778 року: „Щодо чужих і відсталих рас, котрі співживуть з нами в нашій країні, то треба так організувати справу, щоб ніхто ані не писнув, щоб тут не було чути жодного іншого голосу, крім нашого, мадярського. Мусимо показати, що маємо силу і владу, бо тільки сильні і могутні мають авторитет. Як хочемо жити, мусимо розмножуватися, асимілюючи чужі елементи, не сміємо допустити, щоб слов'янські народи в нашій державі поширювалися, треба відривати їх від слов'янського тіла і прилучати до себе”.³²

Єдину надію на визволення від „сильних і могутніх” малі слов'янські народи покладали на „сильну і могутню” Росію, особливо після її перемоги над Наполеоном, а ще більше — після придушення російським військом угорської антигабзбурзької революції 1848 року. Також далось взнаки москвофільство, перетворене російською міжнародною агентурою з безневинної утопії слов'янофільства у засіб прищеплення тим малим, безпорадним народам великоруської ідеї: зростав мадярський асиміляційний тиск – діставало більшу силу і ширший простір москвофільство, зокрема й особливо на Закарпатті. Русинсько-українське населення не було представлене навіть на форумах малих народів Австро-Угорської імперії. Наприклад, на з'їзді в Новому Саді 20 липня 1895 року захищали – щоправда, без жодного

успіху – свої народні інтереси серби, словінці, хорвати, волохи, семигородці, але закарпатських українців там не було. Це повторилося й на конгресі малих народів 1 серпня того ж року у Будапешті, де мова йшла, знов-таки без участі українців, про федерацію народностей в межах Мадярського королівства. „Жоден мадяр ніколи не погодиться з думками, висловленими на конгресі”, — таким був прокоментар угорського прем'єр-міністра Банфі.³³

Спеціально з метою мадяризації малих народностей було засновано громадську організацію Фемку – як мадярське виховне товариство, щоб торпедувати активність „панславів”. Воно пропагувало, що в межах Мадярщини кожна молода людина повинна бути не тільки серцем і кров'ю, але й мовою чистим мадяром”.³⁴

Асиміляційній політиці була повною мірою підкорена шкільна освіта. „Ціллю державної школи було виховати відданих слугів угорського королівства, прищепити їм угорський дух і угорську культуру. Цьому служить виключно угорська мова, яка заводилася у школи директивним шляхом. Учитель повинен був говорити лише угорською мовою, вчити лише угорською і поза школою при зустрічах з дітьми вживати лише угорську мову”.³⁵

Ця ситуація вже виглядала осудливим анахронізмом навіть з погляду тодішньої Галичини, бо під впливом двох могутніх світочів українства, Івана Франка і Митрополита Андрія Шептицького, вона вже безповоротно струшувала з себе москвофільську оману. У ч. 1 журналу „Жите і слово” за 1896 рік Іван Франко вмістив пристрасного листа з нагоди Тисячоліття віднайдення угорцями батьківщини – „І ми в Європі”.

Читаємо у цьому знаменитому документі епохи: „Ми не вороги мадярської нації. Ми високо цінимо її енергію у борбі за свої права, її героїство в тяжких для неї хвилях, ми шануємо її заслужених мужів, її талановитих писателів, поетів і політиків, бо знаємо, що вони ніколи не були ворогами слабих, гнобителями пригноблених, не були прихильниками зди́рства, отемнювання і деморалізації *ad maiorem Hungariae gloriam* (для більшої слави Угорщини — лат.)... Ми бажаємо мадярській нації якнайкращого розвою, та проте думаємо, що по трупах немадярських народностей вона не піде наперед, що дорога насильств, кривдження, економічного і духовного руйнування провадить тільки до згуби, а не до поступу, деґенерує і підкопує не тільки слабшого, але й сильнішого...”.

Склав І. Франко належну ціну тодішній русинсько-українській закарпатській еліті, тим найосвіченішим особистостям, котрих не діймала доля рідного народу і його майбутнє серед інших народів Європи. „Мадяризація зробила їх не тільки перевертнями і ворогами власного народу, але рівночасно zdeґрадувала їх морально, поробила їх сибаритами, підляками, лизунами, прислужниками панськими, загасила в їх душах всяке ідеальне змагання, всяке етичне почуття”.

Відомо також, що підмадярське Закарпаття, не маючи найменших економічних основ для збереження і розвитку самобутньої народної культури, виштовхнуло з себе цілу низку діячів літератури і науки, які в пошуках вигідніших умов для своєї праці опинилися в Росії. Це економіст Михайло Балудянський, педагоги Іван Білевич, Іван Дудрович, Василь Кукольник, Петро Лодій, мистець Михайло Манкович, лікар Іван Мольнар, лікар

і організатор шкільної освіти Іван Орлай, історик Юрій Гуца (псевдо – Венелін) та багато інших.

І коли о. Олексій Товт дав себе так глибоко заангажувати в інтереси Російської Церкви в Америці, то він теж, мабуть, формувався як людина і як церковний діяч на шляху від слов'янофільства до москвофільства, тому й вніс у ці найтяжчі перші роки іміграції те ідейно-релігійне сум'яття, з якого мусив постати рішучий вибір, остаточне з'ясування напрямку і сенсу дальшого розвитку українського організованого життя в Америці.

6

„ЗРОДИЛАСЯ В МЕНЕ МРІЯ...”

На початок 1890-их років галицьких і закарпатських русинів в Америці набралось стільки, що рахунок ішов уже на десятки тисяч. Утворилася б немала сила – у випадку релігійно-церковної, національної чи соціально-політичної єдності цієї маси. Натомість діялося щось цілком протилежне: безперервний людський наплив, позбавлений інтеграційного центру, розтікався в різні боки, мимоволі потрапляв у береги сильніших, з певнішими руслами, чужих річок. „З того хаосу, який настав, зачали користати сусіди. Українських емігрантів зачали зтягати до таких запомогових словацьких товариств, як „Katolicka Jednota“, „Narodni Slovensky Spolek“ і „Pennsylvaniska gr.-kat i rim-kat. Jednota“), де наші

люди, особливо ті, що походили з Закарпаття, почали словачитись і переходити на римо-католицтво”.³⁶

У більш-менш свідомій спробі протиставитися дезінтеграційним процесам виникло в 1892 році окреме русинське греко-католицьке допомогове товариство „Соєдиненіє греко-католицьких руских братств Сіверной Америки”, проте й воно не змінило регресивної ситуації, оскільки „від березня того ж року почав виходити орган цього товариства „Американскій Русскій Вестнік”. Писаний мішаниною церковно-слов'янською, видаваний мадяронами, він пропагував орієнтацію на „один русский народ”. Жертвою посталої хаосу впало тоді вже досить значне число українських імігрантів”.³⁷

Звідки ж, з якого боку могла прийти сильна і добра воля, здатна переламати цей антиукраїнський розвиток подій? Знов-таки – тільки з боку Церкви. Її і тільки її галицький і закарпатський русин сприймав, свідомо й підсвідомо, як найпершу, найближчу навчительку, з нею було пов'язане все його життя, від колиски до могили, вона одна розуміла його, знала його щоденне буття і його надії. Цей зримий обрис галицького і закарпатського села – з церквою посередині, – за довгі віки став прообразом кожної людської душі. І тільки той, хто усвідомлював цю внутрішню залежність, міг достукатися до тієї душі, викликати довір'я і готовність іти услід.

Цим, найбільше цим, можна пояснити обставини виникнення в іміграційному середовищі української газети, покликаної згуртувати українство релігійно-церковно, ідейно-політично, національно, соціально-економічно. Далекоглядним, передбачливим, можна навіть сказати – пророчим засновником її став о. Григорій Грушка, уродженець села Пеняки на Тернопільщині.

Про свою місію він згодом написав цінний спомин, надрукований у 23-му числі „Свободи” за 1913 рік – до 20-річчя газети:

„...Двадцять літ — то замала, навіть дуже незначна доба часу в розвої народу, але щодо переселенців, то це шмат часу, в котрім можна пребагато корисного здійснити для добра іміграції.

Успіхи цієї праці поважні: це розбудження народних українських почувань серед бідних наших робітників, котрі пішли далеко за океан у незнану чужину шукати щасливішої долі для себе і своїх родин, покидаючи родичів, братів і сестер, громаду, однак, несучи в своїм серці спомини жалю, що на батьківщині, на рідній материнщині зазнали неволі духу і браку праці, хоч земля рідна широка і багата, і хоч мали і добрий дух, і сильні до праці руки.

Ця розпука, цей жаль за втратою рідної вітчизни спричинили, що наші переселенці бажали самі себе згуртувати, нову Україну оснувати, і діло своє почали з Богом, ставлячи всюди, де була більша громада, величні церкви, де могли почути і слово рідне, і де могли знайти розраду у не одних злиднях.

Якось туга, якийсь сум стискав серце, коли українець з браку своєї газети довідувався про себе самого чи то з польських, чи словацьких газет, де наші справи не раз дуже брехливо представлявано.

Отже, в цих обставинах зродилася в мене мрія видати власний часопис, писаний українським серцем, українською мовою, навіяний українським духом.

Не зважаючи на всякі труднощі і перешкоди, постановив я видати українську газету, назвавши її „Свобода”, бо український народ від віків бажає свободи.

Врадуваний, що маю вже назву газети, замовив у фабриці за 25 долярів наголовок „Свободи”...

Але що далі? Тяжкий сумнів упав на мою душу, що не дам собі ради з таким поважним ділом, що заслабі мої сили довершити задуману ціль. Але тоді прийшов мені несподівано з поміччю Дионисій Салай, котрий як знавець завів мене до крамниць друкарських причандалів, де за 100 долярів справив я за його вказівкою все потрібне для друкування газети. Наче Робінзон, з великою втіхою вернувся я до своєї домівки в надії, що вже всупереч усім перепонам мій плян таки здійсниться. Бог поміг, статті знайшлися, а Д. Салай, як перший складач „Свободи” уклав черенки – і так вийшло перше число „Свободи”, яке майже вмить переселенці розібрали, даючи тим наглядний доказ, що українська газета була дуже потрібна...”

7 15 ВЕРЕСНЯ 1893 РОКУ...

З'ява „Свободи” датована днем 15 вересня 1893 року. Першу сторінку – всіх їх було тільки чотири – займає звернення „Братя русини!” (тут і далі в цитуваннях збережено мову оригіналу — П. Ч.). Глибина і виразність висловлених у зверненні думок, їх емоційна напруга видають в авторові полум'яного проповідника, богослова, народознавця, поета – о. Григорія Грушку. Вже ця перша сторінка дає відчуття, як він вірив у силу друкованого слова, в особливу, місійну роль української газети на американській землі і в своє власне покликання.

Мовби сама доля готувала йому до цього історичного завдання. На той час сповнилося йому 43 роки – розквіт

сил. Колись його, шестирічного хлопчика, що вже тоді не розлучався з дитячими книжечками, забрав з глухого хутора коло Зарубинець на Збаражчині далекий, але й далекоглядний, зацікавлений в здібних людях родич, до себе до Львова. Там хлопець з відмінними оцінками закінчив народну школу і також з відзначенням – Львівську гімназію.

Львівський Митрополит Сильвестр Сембратович теж не був байдужий до долі і перспективи талановитих українських дітей. Це його рука привела Григорія до Риму, три роки вивчав там богослов'я, історію Церкви Христової, європейські мови. Здається, саме в Римі спробував свої сили у віршуванні. Взагалі був надзвичайно чутливий до слова як до одяжі живої думки і сердечного поруху. Після Риму і після висвячення здобув відомість і пошану як один з найкращих проповідників у катедральному соборі св. Юра у Львові.

Словом, задовго до Америки, тобто до 1890 року, о. Григорій у своєму ідейному і світоглядному становленні, релігійному і національно-патріотичному, набув такої висоти і такого розгону, що вже перше число „Свободи”, попри скупість сторінок, великою мірою визначало програму життя і діяльності організованого американського українства.

Відразу під назвою газети, як її кредо, стояли заповітні, вічні у своїй істині рядки з двох поезій Тараса Шевченка – з тих двох, котрими наш Пророк охоплював діалектику відкритості до світу й одночасного зберігання свого в цьому, далеко не завжди до нас прихильному, світі:

„Учітеся, брати мої, думайте, читайте
І чужому навчайтесь – свого не цурайтесь”..
В своїй хаті — своя правда і сила, і воля”.

Ось такими були головні думки звернення до братів-русинів:

„...Розпятий за нас на хресті Спаситель сказав: „Істина освободить вас“. Правда одна може нам дати свободу. Се річ неоспорима, що тільки тії люде стались свободними, которі, знайшовши правду, пізнали свою годність, народне достоїнство, свої права, Богом і природою дані, стрясли з себе душевне ярмо невіжества, ярмо тілесного гніту і так стались свободними, вільними панамі своєї землі, свого ділання, народного розвою в силі, в знанію і в багатстві. Такий народ називаємо днесь народом сильним, независимим, котрий з запаленою походнею просвіщення і поступу в руках несе і розсіває зерно цивілізації і людськості в найтемніші закутки дикої Африки.

Ми днесь, Русини, питаємся, чому німці, французи, американці суть вільним і багатим народом, а ми одні обдерті, на багатій уроджені землі, чужим кланяємося богам і свій кривавий піт і працю мусимо складати в чужу стодолу, а самі з голоду гинемо? А що гірше — ми навіть метрики, народної назви не маємо, наколи кожде дике плем'я в Африці єсть означене певним сталим іменем...а нас чорт зна, як зовуть, бо ми невільники, і по нумеру нас кличуть, як треба дати остатну корову на податок або кров свою проливати на чужих нивах та на чужую користь.

Тому ти, руський народе, не мав часу на тоє, щоб у себе вдома працювати над укріпленням руського духа, над соединенієм своїх сил, і так дати в спадщині своїм внукам да правнукам народну независимість і політичне значіння, наколи другі народи звивалися охоче і спокійно на власному полі народного самопознання. Русин мусів віками стояти на варті і проливати свою кров на полі

битви з дикими ордами татарськими і бусурманськими, щоб своїми благородними трудами зділати непрошибні стіни для європейської цивілізації против азійського варварства.

А що ж з того? Днесь видиш тільки високі могили, тільки вони свідчать о храбрості і геройстві наших прадідів, за святую свободу начинили вони руську землю своїми кістями, напоїли руською кров'ю, на котрій тепер лях, німець і жид пшеницю сіє...

Русини! Така наша доля, така наша судьба на тій землі, де ми вперше світ узріли і перший крик видали з наших невинних грудей: „Хліба, мамо, хліба, з голоду вмираю...”. Та нужда, та біда найбільше далися чути по сей і по той бік наших зелених Карпат... Люди стали виходити громадами – то в Росію, то в Угорщину за куском хліба. Аж наостанку почули, що єсть десь якась Америка – й ну пускатися за далекий і широкий Атлантик...

Русин-бурлака на чужій землі нікому не знаний, всім чужий, несвідомий ані язика, ані прав того народу, до якого заблукав. У короткому часі, працюючи, мов той хробачок під землею, сам побудував собі руські церкви, без жадної чужої помочі, позакладалися руські братства взаємної помочі – словом, русин, скинувши тільки з себе полатану гуньку, показав, що в ньому за сила, коли чужий го не гнітить, не запрягає в ярмо неволі.

Народе руський! Ти показав еси, яка в тобі сильна віра, яка у тебе терпеливість, яка у тебе постійність!

Слава да честь тобі, о народе мій! Хто ту, в Америці, твій хліб їсть, а о твоє добро, о твою просвіту не дбає, да буде Богом і людьми проклятий. Ти во власних силах ішов дорогою, котра веде до правди, а правда – до свободи. Но тепер оглядаєшся за провідником, котрий би завів тебе до храму свободи.

Тим провідником власне єсть часопис „Свобода”.

Нашою задачою єсть: просвіщати руський народ, боронити його честь од вражих нападів, вказати дорогу до поступу, до цивілізації, до добробиту.

Дальше – святим буде обов'язком сохрانیти межи народом його сокровища, то єсть – віру, обряд і мову.

Накінець будемо старатися, аби наш народ познав свою честь і злучився в одну велику громаду, як ото діляють наші собраття чехи, словаки, поляки тут, в Америці, щоб не оставати позаду других народів, котрі викресали вже лучшу долю для себе.

Родимці! Судьба і доля першої правдиво руської газети тут, в Америці, зависить от вас. Каждого русина-патріоти єсть святим обов'язком нашу „Свободу” підтримувати і так причинятися до її розвитку, до її існування.

Подайте нам помічну руку в такій святій справі, а ми з Богом ідемо шукати істини, а істина доведе нас до свободи, котра одна освободить нас, як сказано спочатку”.

Про момент заснування „Свободи” залишився тільки один спогад, зате він досить характерний і допомагає нашій уяві відтворити ті вельми своєрідні обставини, вельми непересічний образ о. Григорія Грушки, а також те, з якими читачами він мав до діла на перших порах.

„Отець Грушка, парох Джерзі-Ситі, любив усе ширити книжки серед наших людей. Бувало, спровадить він книжок з „Просвіти” й розпихає між людей. Менші книжки дає даром, більші позичає, беручи за це 10 центів оплати. Дасть імігрантові таку книжку й запише собі на карточці, прибитій на стіні, ім'я позичаючого та наголовок книжки.

Та звичайно таке бувало, що візьме чоловік книжку, дасть кілька центів оплати, і тільки вже о. Грушка цю книжку й бачив. Каже о. Грушка: „Не добре з книжками. Треба нашому народові газети. Мусимо заложити газету. Пошлю гроші до Ставропігії і спроваджу черенки”.

Одного дня о. Грушка присилає до мене свого кухаря, що йому варив їсти, щоб я прийшов до нього. Я прийшов під ч. 247 Ворен-стріт, де о. Грушка мав чотири кімнати – кухню і їдальню на першій поверсі, дві кімнати — на другій. Я застав у мешканні великі зміни. В їдальні був зроблений стіл і полички при стіні. Ще місяць тому, як я здавав о. Грушці звіт з колекти серед парохіян, тут було чисто, а тепер – справжня фабрика: коло стола стояли Денис Салій і Сидір Ференц. Оба складали черенки. Салій, видно, вже вмів, а Ференц учився від нього. Отець Грушка дивився, чи вони складали добре. Складали руками.

Отець Грушка заговорив до мене: „Піди на „ярд” і привези „вільбару”, що я її купив. Зложимо усі чотири таблички на „вільбару” (тобто піди на подвір’я і привези тачку – П. Ч.) і повеземо до англійської друкарні”.

Пішов я на подвір’я, дістав тачку й притягнув під двері. Зложили ми таблички (форми) на тачку. „Дивися добре, – каже о. Грушка, – щоб не перевернути вільбари і не висипати табличок, бо як ті зернятка розсипати, то вже їх не можна сіяти. Прийдеться нам обом наново збирати”.

Повіз я тачкою таблички дорогою, а о. Грушка ішов хідником попри мене. Прийшли ми так під один дім на вулиці Монтгомері. Я лишився надворі, а о. Грушка пішов до середини, до англійської друкарні. За якийсь час з дому вийшов робітник і забрав форми досередини. Отець Грушка, коли вже вийшов, каже до мене: „Ти робиш

Головний редактор „Свободи“ у 1895–1897 роках
о. Нестор Дмитрів.

тепер наніч?”. „Так”, – кажу. „Як так, то прийди завтра в 1-ій годині та поїдеш з вільбарою до цієї самої шапи (тобто майстерні — П. Ч.) і привеземо готову газету”.

На другий день – це було 15 вересня 1893 року – пішов я з о. Грушкою до „шапи” на вул. Монтгомері. Отець Грушка знов пішов досередини, а я лишився з „вільбарою” на вулиці. За якийсь час робітник виніс два пакунки, завинені папером і обв’язані шнуром, і зложив їх на тачку. Потім виніс чотири таблички й зложив теж на тачку.

Як тільки ми привезли це на 247 Ворен-стріт, о. Грушка чим скорше кинувся шукати ножа. Розрізав шнур на однім пакунку, розвинув папір і вийняв газету. Розвинув газету і став з нею бігати по хаті, тішачися нею, як мати тішитися дитиною, коли дитина розбавиться. „Вже маємо газету!”, – кричав він.

Потім положив газету на стіл і став дивитися, чи все в ній так, як сподівався. Потім каже мені: „Ти ходиш поміж люди, по хатах, колектувати гроші на парохію, то знаєш, де живуть наші люди. Бери сто чисел і рознеси їх поміж людей. Дай кожному газді одно число. Як де є „бордери” (тобто робітники, котрі харчувалися в чужих рідинах — П. Ч.), дай кожному теж одно число. Як не вміє читати, не давай. Як кому даси газету, запиши, кому дав – ім’я, навище й адресу. Як чуєш, що люди говорять про газету, добре чи зле, нічого не протився, все запиши і мені скажи”.

Так я й розніс перше число „Свободи” І робив, як о. Грушка мені казав.

За два тижні я зробив те саме з другим числом. Тоді з мене люди стали сміятися. У цукроварні, на „доку”, де я працював, наші люди почали мене піднімати на сміх

перед чужими людьми. Бувало, візьме собі наш чоловік якийсь папір під паху й кричить: „Голод нью-йоркську газету продає!“

Я сказав про це о Грушці й о. Грушка говорив про це на проповіді: „Що ви, люди, такі? Адже Голод газети не продає, але даром вам дає. А зрештою, й продавати газету не встид“.³⁸

Це ж перше число виказує пильну увагу засновника „Свободи“ до ширшого світу, здатність охопити малу газетну площу колом провідних тем, котрі надовго, на десятиліття визначали характер і світоглядне обличчя цього унікального видання. Бачимо тут рубрики „Вісті з старого краю“, „Американські новості“, „Перегляд політичний“, не може не вражати полемічна загостреність першої проби публіцистичного пера – відповідь авторові статті „О Русінах“ в польській газеті „Пшияціл Люду“, який назвав українців народом „лінюхів і п'яниць“.

„Коли, питаємо, русин мав час лінувати, – пише „Свобода“, – Може тогди, коли одних наганяли до тяжкої панщизняної роботи, а другі з мечем в руках боронили свій край од татарства?.. Сли б не руський нарід, сли б не наші славні козаки були б не прогнали турків з-під Відня, Европа вся була б магометанською. От наша слава!

...Она не поляже.
Не поляже і розкаже,
Що діялось в світі,
Чия правда, чия кривда,
І чиї ми діти...

Що „Свобода“ від самих початків пройнялася духом Шевченкової поезії – це також заслуга о. Грушки, який знав напам'ять весь „Кобзар“. Швидше за все, з його палкої любови і з розуміння ролі та значення поетичного

слова походять і його власні поетичні спроби. І це також засвідчує вже перше число – віршем о. Грушки „До Свободи”:

Свободо премила,
Жизнь Бога самого —
Чом нам не окажеш
Ти личенька Твого?
Чому ми віками
Все в тяжкій неволі,
Коли ми діждемся
Вже лучшої долі?
Чим ми тя згнівили,
Скажи, о богине,
Най наше плем'я
В кайданах не гине!

Ідейна ясність і цілеспрямованість першого головного редактора так повно і яскраво переллялася на сторінки газети, що її слово ставало все потрібнішим і ближчим кожному прибульцеві-русинові.

Згадував про ті перші роки о. Микола Підгорецький: „Відколи я приїхав до Америки, кожного місяця збирали ми гроші на видавання „Свободи”. Кожний український священник почувався до обов'язку давати на „Свободу” найменше 5 доларів на місяць. Так піддержувано „Свободу” в її тяжких початках. Згадаю, що я порозумівся з Іваном Криловським, управителем друкарні ім. Шевченка у Львові, щоб нам прислали до Америки для „Свободи” найкращого друкаря, й так приїхав до нас Андрій Савка, що потім став управителем „Свободи” і причинився немало до її розвою”.³⁹

СВОБОДА

Всё что есть в нас, — это душа народа.
И потому, говоря о нас, — Слово не должно
быть чуждым, а быть своим и тем и там!
Шенкель

Число 2
ТАБЛИЦА
ДЛЯ
ДРЕВЕСИ
СТЫ. И. Д. А. Островск
НАРОДА
ВЪ
АМЕРИЦЕ

8

„ЩОБ НЕ ОСТАТИ ПОЗАДУ ДРУГИХ НАРОДІВ“

Отже, програму проголошено: зберігати скарби українського народу – віру, обряд, мову. Оскільки ж робити це можна було лише спільними силами, організованою громадою, то „Свобода“ в кожному числі в всякий лад і з першого-ліпшого приводу нагадувала, що українці не повинні „остати позаду других народів“, які на той час вже мали в Америці свої так звані допомогові товариства, братства, спілки і союзи.

„Люби свое!“ – цим закличним заголовком відкрилося друге число „Свободи“ – з 1 октобрія (жовтня) 1893 року.

Отець Григорій Грушка здавав собі справу з того, що перш ніж вести мову про організаційне об'єднання американських українців, про переваги матеріальної, фінансової взаємодопомоги, про шляхи здобування добробуту і залучення „русинів у латаних гунях” до цивілізації, необхідно визначити вищі, духовні, вічні засади життя, щоб не розвіятися у Новому Світі, як пісок за вітром.

„Так, як в поодинокому чоловіці єсть вже вроджена любов до життя, до істновання, так само і в кождім народі єсть природня любов до свого істновання народного, котре полягає на бесіді, на мові...”

Хто встидається своєї матірньої бесіди, поповняє смертельний гріх... Тоє, що пишемо, не взяли ми от повітря, але з власного переконання креслимо тую сумну об'яву, тую хоробу моральну, той смертельний гріх, котрим грішать многі із нас. Наперед заявляємо, що ми не виступаєм против тих, що знають англійську або словацьку бесіду і своєю не встидаються, але наша річ єсть звернена против тих, що навчилися блиндати пару слів по-англійськи або словацьки, й уже по-руськи говорити не хочуть і називають тую мову грінгорською...”

Далі – дуже цікаві аргументи на захист рідної мови: „На нашій руській мові виробилася, поправилась не тільки великоруська, але й польська... З польської мови і літератури вигнала латинщину так звана „Українська школа” – помимо анатеми віленських єзуїтів. Тогди появились сочиненія найлучших польських поетів на чистій польській мові. Україна, правдивий рай, вдохновляла польських поетів тої школи й они zostавили по собі безсмертні твори, взяті з життя нашого українського люду...”

Висновок з тих зіставлень мав бути тільки непримирений, тільки ось такий: „Русини американські! Сли з осередини вас найдеться такий, що встидається по-руськи говорити, виганяйте від себе, як паршиву вівцю, в хату не пускайте, на улиці оминайте, виставте го на сміх, на ганьбу перед своїма і чужима – напишіть до старого краю – який тут стався з Івана пан...

А ви, честні русини, любіть своє, свою мову, котра єсть дорогим спадком наших мучеників-прадідів”.

Висока емоційна напруга, зумовлена гострою потребою захистити і зберегти своє, розв’язується й тут віршованим катарсисом:

Гей, слав’яне в Америці,
Подаймо си руки
І покажім всьому світу,
Що ми Слави внуки.
Не сварімся, но любімся,
Як ріднії братя...

Ні, поки-що реальність – інша. Заклики, навіть найщиріші і найбільш переконливі, „любити своє” нічого не змінять, якщо русини, котрі опинилися в чужому світі, не усвідомлять, що то таке – своє, що в ньому особливого, особливо цінного, самоцінного, неповторного, чим відрізняється воно від чужого.

„У нас ніт согласія, у нас ніт певної означеної общой цілі народної роботи, у нас ніт самопізнання. На ганьбу і на встид, ми не знаєм, як маєм ся називати.

Причина всему тому єсть та, що ми не хочемо пізнати самих себе, не хочемо совокупити своїх сил ведно, не хочемо нести нашу працю до одного народного улія, тільки кождий – в свою побічну комірчину або, по найбільшій часті, в чуже спорохніле дупло.

У нас всі справи народні варяться в одному горшку. Справа народна, економічна, релігійна, мовна, орфографічна суть так разом помішані, заплутані, заклопотані, що наймудріший чоловік якби все тоє хотів розібрати, стратив би розум.

По одній стороні видиш голий нужденний народ, без куска хліба, обсміяний, поруганий, позбутий своїх прав, Богом і природою йому даних; з другої сторони провідники того народу гризуться і вічно сваряться. Той за рогатое Г або Г дав би свою матір зарізати, другий нерозважний одкидує і вставляє свої героїї на місце першого. Тамтой кричить, що спасеніє Русі – в руках єзуїтів. Ще другий, витягнувши мишами недоїлий папір, твердить, що Русь тогди буде щаслива, як опять влізе в польське ярмо...

Ми, русини, єсьмо діти одної матері, одна кров пливе в наших жилах, одна мова, одна пісня, одні звичаї і обичаї, одна віра, одна Церква, одно і тоє Богослуженіє...

За чортовою намовою поділено нас тут, в Америці, на Грік. Кат., Роман. Кат., на уніятів, на православних, на лівославних, на руснаків і на унгварів. Через той дурний і зловбий поділ ми оден другого не може пізнати і сваримося, самі собі кривду робимо...

Ми – русини! Уніят чи православний – лучімся в одно. Віра – се річ совісти, і не можна силувати нікого, щоб був таким або таким. Лучімся в одну громаду і пізнаймо себе, і тоді зробим собі почесне місце межи другими народами тут, в Америці. Пізнаймося, братаймося! Всякі дурні назви — на бік!". („Свобода“, 15 жовтня 1893 року).

Могло б здатися, що русинська емігрантська реальність у зображенні о. Грушки – занадто сіра, надміру песимістична, адже в Галичині процеси народного самопізнання почалися вже понад пів століття тому, ще

з о. Маркіяна Шашкевича і „Руської трійці”. Власне, раніше – від 1772 року, коли Галичина відійшла від Польщі до Австро-Угорщини. Відтак антигабзбурзька революція 1848 року збудила „весну народів”, покликавши до життя, того ж таки року, Головну Руську Раду, культурно-освітнє Товариство „Галицько-Руська матиця”, Народний дім з українською бібліотекою, Собор руських учених, першу катедру української мови у Львівському університеті. І це був власне процес русько-українського самоусвідомлення і самопізнання. Нібито всупереч цій очевидності, але о. Г. Грушка та інші його сподвижники мусили в Америці починати з нуля. Насправді тут не йшлося про суперечність, бо першу хвилю економічної еміграції становив найвідсталіший, найтемніший прошарок галицької і закарпатської людности – ті селяни, що на рідній землі буквально вимирали, не даючи собі ради.

Подив викликає щось інше – що о. Грушка і його однодумці, як шість десятиріч до них о. Маркіян Шашкевич, розуміли виняткову, мовби самим небом освячену важливість переродження цієї знедоленої етнічної маси в націю. Простіше ж їм було, посилаючись на науку св. Павла, що в Христі нема ні юдея, ні елліна, пристати до будь-якої сильнішої конфесії і спокійно служити Богові, Він-бо скрізь – один. Але ці священники вийшли з народу не для себе, а для нього, відчуваючи святий обов'язок перед ним і усвідомлюючи, що вибору нема: або темна русинська маса підніметься до пізнання свого національного “я”, або стане погноєм для інших націй.

Як крапля продовбує камінь, так „Свобода” кожним новим числом вщеплювала в свідомість своїх читачів думку про доленосне значення єдності, про потребу української всегромадської організації.

„...Як єсть потрібною для риби вода, як для птаха крила, як жаждущему води, як накінець кожному з нас повітря – так само для нас, тут розсіяних русинів, треба народної організації, т. є. Всенародного общества, до котрого б кождий русин, де б не був, де б далеко не жив, повинен до сего братства, сеї великої руської родини, фамілії належати...

Гей, братя, вставаймо, уже час і нам взятися до роботи, не засипляймо дорогого часу, протрімо очі і подивімся, як то другі народи, тримаючись купи, уже много снопів нажали для себе, а ми ще не знаємо, де й серпа купити...

Конечно треба заложити в Америці народне общество під назвою „Народний Руський Союз”, котрий тільки для робітника руського мав би отверти двері, робітничим грошем підтримуваний на спомогу нещасного собрата, через робітників керований, в робітничих руках знаходилася б каса, робітники своїм власним грошем господарили б.

Ціль Народного Руського Союзу була б така, щоб допомагати хорим і призначати посмертне. Закладати читальні і вечірні школи для дорослих. Ширити просвіту межи народом за помочєю полізних книжечок, як це робиться в старім краю.

Наставати на се, щоб русини брали американські папери і ставались обивателями тої землі, на котрій живуть. Дальше – закладати політичні клуби і брати живу участь при виборах. Хоронити наш народ перед жидами – пиявками нашого народа...

Нове руське покоління росте тут, в Америці, мов гриби по дощу, і нема кому подумати о будучності руської молодезі. Що з нею буде, як она не буде знати по-руськи

читати і писати, як не буде знати руської історії, як не буде знати руського катехизму? („Свобода“, 1 листопада 1893 року).

Попри все це завзяття і віру в успіх, о. Грушка добре знав своїх людей і не будував собі жодних ілюзій щодо зусиль, через які йому належалося пройти.

„Першою перешкодою єсть самолюбіє наших людей, котрі кажуть: „Ех, нащо мені яких там союзів! Я тут прийшов заробити пару центів, та й назад вертаю до свого краю, до свого села“. Така бесіда, така мова єсть дурна і нерозважна, бо противиться заповіді Христа Спасителя, котрий перший заложив всесвітній союз братньої любови і помочі тут, на землі, котрий перший сказав, що всі ми – діти одного небесного Отця, котрого маємо любити од серця, од всеї душі, і ближнього свого, яко себе самого.

Отже, такою мовою, таким самолюбієм чоловік в своїй глупоті топче ногами святую заповідь Розп'ятого; такий чоловік не видить нікого, тільки самого себе і тільки о своє добро дбає, а о других його собратах, краяхах, його ближніх, йому байдуже...

Такого чоловіка не возлюбить Бог, його праця піде марне, його труди, його мозолі не будуть благословенні...

Читателю! Стань трохи і застановися, чи нема таких людей, що так мислять і говорять?” („Свобода“, 15 листопада 1893 року).

Обидва грудневі числа, 6-те і 7-ме (1 і 15 грудня), продовжують тему перешкод на шляху до організованого життя русинів-імігрантів, тему типових для них моральних вад – принесеного з „старого краю“ п'янства – „гріх, який і тут їх зробить рабами, на вільній землі, якщо вони не зречуться того” – і також невміння з найбільшою користю розпорядитися тяжко заробленим

грошем. А вміння, вважає „Свобода”, „скорше прийде у громадській хаті, аніж у власному закутку”.

Емоційна напруга агітування за всегромадське об'єднання русинів-українців зростає з кожним свіжим числом газети. До чисто ідейних, національно-патріотичних аргументів об'єктивна спонука до об'єднання: гуртом легше вижити. „В нинішніх прикрих та тяжких часах для робочого люду пам'ятаймо теж і на тих, що суть без роботи і без centa – най той, що має, поділиться в цей великий празник з тим, що не має, бо „всячеська днесь радости испольнишася – Христос родився от Діви...” („Свобода“, 1 січня 1894 року).

Редакційна публікація „Новий рік” вже містила не одні лише заклики і напучування, але досить чітку програму дій. „Желаніє „Свободи” єсть, щоб в новому році все русини в одно народне руське общество злучилися, котрого ціль була б вспомагати себе самих морально і матеріально соединеними силами. Дальше, щоб русини в тому році постаралися о свій „Народний Руський Дім”, в котрім заложила б генеральна контора з продажі шифкарт і посилка грошей до старого краю; склеп з церковними річами і книжками всякого рода; зробилося місце яко притулок для новоприбувших з старого краю, щоб жиди агенти не видирали посліднього centa од несвідомих і не замикали по пивницях руських дівчат, заставляючи їх заробляти своїм тілом на користь нехристів.

Крім того, редакція „Свободи” надієсь і бажає, щоб з новим годом в кожній місцевості, де лиш живуть руські люди, закладати братства, читальні і школи для нового русько-американського покоління.

Сли голос „Свободи” не буде гласом вопіючого в пустині, сли зерно просвіщення і добра, кинене нами на

Головний редактор „Свободи” від 1897 до 1900 року
о. Стефан Макар.

руську ріллю, не зостане придушене тернієм незгоди і зависти, байдужности, наколи наші патріотичні думки і мислі переміняться в діло, тогда скажемо, же ми осягнули благородну ціль, задля котрої не щадили і не щадимо ні здоров'я, ні труду, ні гроша до тої хвилі, як постала мисль видавати руську газету.

Братя русини! Перечитайте уважно все тоє, що тут пишемо, і розважте здорові в своїй голові, як би то було добре для нас, слиб ми взялися за руки – і далі до діла, будувати для себе і для своїх потомків нову хату” („Свобода“, 15 січня 1894 року).

Архичутливий до цієї теми і до завдання все-громадської української єдности, о. Грушка й ці свої міркування закінчує емоційним сплеском – віршем:

Нехай Бог святий благословить
Робочії руки
Да сохрانیть людей своїх
От горя, розпуки.
Руська віра, руська мова
Най тут процвітає
Нехай кождий руський плейз
Свою школу має.
Руське життя най закипить
На народнім полю,
Бо тут маємо свободу,
Тут маємо волю.

Дослідник чи читач цих перших чисел „Свободи” зауважить, що зміст її сторінок вже на самому початку не зводився до теми становлення українського організованого життя в Америці. Ця, так би мовити, наскрізна ідея просвічувала кожну з чотирьох сторінок, але за загальним характером і тематикою це вже була справжня

газета, а не принагідний бюлетень на вузьку потребу – в кожному числі перших років бачимо рубрики „Вісті з України”, „Американська Русь”, „Перегляд політичний”, короткі вістки з місць поселень українських емігрантів. Однак, samozрозуміло, добру половину газетної площі мусили займати редакційні статті, писані в жанрі звернень до читачів щодо найголовніших цілей і завдань еміграційного життя.

Переконаючи в потребі заснування Народного дому, „Свобода” нагадує про повчальний досвід пробудженої до українства Галичини – відкриття такого дому у Львові: „Коли рознеслася о том вість по краю, найбільшій русин слав до комітету патріотів наших до Львова послідний цент, і так за жебраний руський гріш стоїть днесь в корінно-руському городі Львові велика, на чотири бльоки камениця, де над самим входом написано золотими буквами – „Народний Дім”.

До того руського дому як до власної хати сходилися тодішні учені русини і там радилися, як би свій нарід підняти з темноти і з душевної неволі, котра була гірша і страшніша від панчизняної. З того дому, з того кутика, святого для кожного руського чоловіка, вийшли перші наші руські букварі, щоб темний нарід учився читати...

...Русини! Не для зиску і не для пустої людської слави тягнулися ми з остатного centa, щоб видавати тут, в Америці, руську газету, а тільки для того, щоб она просвіщала наш народ і старалась о його добро... Руська „Свобода” не замовчить і не перестане озиватися до русинів доти, доки не буде тут, в Америці, „Народного Руського Дому” („Свобода”, 1 лютого 1894 року).

Друга редакційна стаття у тому ж числі проинята „веселою вістю”: „...До сих пір ми мали і маємо поодинокі братства, але народної зв’язи, народного союзу, де би

всі діти одної матері лучились в одно, у нас ще не було. Наша газета „Свобода” писала о тім раз-враз і наша одозва отбилась сильним відгомном широко і далеко о душу кожного русина, наші труди і мозолі уже увінчані добрим успіхом, бо дня 25 сего місяця громада руських патріотів заложила комітет, котрого задачею є основати Народний Руський Союз, а перше головное собрание Союза отбудеся незадовго.

Русини! Ставайте в ряди, рахуйтеся, кілька уже вас тут єсть, горніться під прапор „Народного Руського Союза”. Небавом получите осібне о тім ділі письмо, но днесь ділимся з вами тою веселою звісткою, що уже громадський комітет зложений під народну святиню. Оден другому передавайте тую радісну новину, оден другого заохочуйте до діла!”

Тим часом сама „Свобода” з кожним свіжим числом ставала відчутним „ділом”, оскільки ще до виникнення ініційованого нею народного союзу своєю живою, пристрасною присутністю викликала велике довір’я до себе і тривкий доцентровий рух.

„Небагато часу минуло від появи тої часописі, а прецінь кождий безсторонній чоловік мусить признати, що овочі тої праці, яку підняла на себе „Свобода”, єсть уже тепер дуже значні: наступило зближене русинів, тут, в Америці проживаючих, виміна спільна гадок, сміла сейчасна відповідь на напади проти честі руського імені” („Свобода”, 15 лютого 1894 року).

Чість руського імені „Свобода” пов’язувала пердусім зі здатністю русинів до єдності, бо „для оборони наших інтересів, нашого добра мусимо стояти разом і твердо, непохитно та неутолимо боронити свою церкву, свою народність. Один прут годен всякий переломити,

але коли вже їх сотки разом, то не дасть вже нам ради” (Там же).

Про постанову „Народного Руського Союзу“ „Свобода” повідомила в ч. 5, датованому днем 1 березня 1894 року. І знову маємо підставу оцінити професійний підхід її редактора до цієї конкретної справи: заснування союзу о. Грушка розумів не як конечну ціль, а тільки як ефективний, на той час перевірений вже багатьма іншими етнічними громадами, засіб матеріальної і моральної взаємодопомоги в середовищі емігрантів-руси-нів, як надійний і єдино можливий засіб збереження української національної ідентичності в Америці.

На першій сторінці того історичного числа вміщено редакційну статтю „**Нам треба школи**” – вона визначала найактуальніше завдання вже організованого українства: „Наша газета не бавиться в пустяки і сензаційними вістками не заповнює своїх сторінок. Ми маємо перед очима і на серці тільки руський народ і його інтереси. Обов’язком нашим єсть: спостерігати, що му бракує і як зарадити злему. Днесь хочемо поговорити о дуже важній і пекучій справі, а то єсть – о потребі руської школи тут, в Америці.

Уже з натури чоловік має вроджений в собі потяг до науки, до просвіти, до знання, бо обдарований розумом од Господа Бога, сотворившого чоловіка на образ і подібє своє. Впросвіті і в знанні состоїть правдиве щастя чоловіка не тільки тут, на землі, але й у позагробовій житті. Чим на сім світі єсть чоловік розумніший і просвіщенніший, тим щасливіший; а по смерті, сли заслужить собі небо, совершенна і цілковита щасливість міститься в пізнанні Бога – розумієся, сорозмірно до чоловічеської натури.

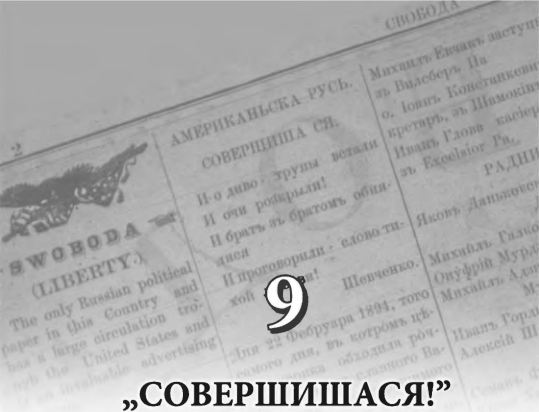
З того слідує, що не той правдиво нещасливий, котрого отець, мати сиротою кинули, жадного маєтку

не лишили, але той справді нещасливий, хто взріс без жадної науки і просвіти і темний на душі, тягне своє бідолашне жите аж до гробової дошки. Маєток, лишений дітям по родичах або пізніше дороблений тяжкими трудами, невсипущою працею і ощадністю, може знищити огонь, забрати вода, може нарешті через людську заздрість і шахрайства попасти в чужі руки, але тоє, чого чоловік змалку навчиться і збогатить свій розум наукою і полізним знанієм, всего того ніхто од нього не видре...

Хоть не лишите своїм дітям розлогих фарм і купу грошей в банках, лишість їм більший і певніший скарб – скарб науки. Постарайтесь о руські школи, кинувши пару центів на сю ціль. Ваші діти і внуки і правнуки будуть вас споминати і за душі ваші Бога молити. Пам'ятайте добре на се: що ми на світі не жиєм тільки для себе, але і для других. Оден оре, сіє, а другий збирати буде хліб з поля...

Всю біду, всі злидні, всі незгоди в сім житю мудрий, просвіщений чоловік, знаючи марність сего світа і закону Божому научений, легко перенесе і не похитнеться в чорній годині горя і розпуки, но сміло піде назустріч злій судьбі і устоїть, доки буря зла не мине і луч надії на лучшое не засвітить...

З того всего, що було дотепер сказано, написано і надруковано, наша „Свобода” підносить свій голос не в пустині, але голос до руського народа, до руських отців: пам'ятайте на виховання наших дітей, старайтесь совісно сповнити святий обов'язок, наложений на вас – дати діточкам просвіту. Бо сли занедбаєте зробити се, тяжко будете отвічати в день страшного суду перед Богом. Постарайтесь о руські школи, закладайте руські школи!” („Свобода“, 1 березня 1894 року).

„СОВЕРШИШАСЯ!“

Цим церковно-слов'янським словом у заголовку „Свобода” на 2-ій стор. в ч. 5 з 1 березня 1894 року повідомила, що тиждень тому, 22 лютого – то був свідо-домо обраний день народження Джорджа Вашингтона – „зійшлись руські священники, делегати руських браств і патріоти-русини з всіх сторін до руської церкви в Шамокіні, Па., благати Господа Бога, щоб допоміг щасливо начати таке важне діло – діло ос-новання „Руського Народного Союзу”.

Руські священники – це оо. Григорій Грушка, Іван Констанкевич, Амвросій Полянський і Теофан Обуш-кевич. Під час Божественної Літургії співав український

хор під диригентурою д-ра Володимира Сіменовича, близького приятеля і великого шанувальника творчості Івана Франка. Вся атмосфера події була виразно про-українська, не випадково епіграфом до цього повідомлення о. Грушка взяв слова Тараса Шевченка:

І о диво: трупи встали
І очі розкрили
І брат з братом обнялися
І проговорили
Слово тихої любови!

„Не одному слеза радості покотилася із очей на звук душу прошибаючого пінія. Кто б міг сподіватись пару літ тому назад, що утікший русин з об'яття біди, нужди, з невилітлого гніту – розвине так скоро віками притлумлену силу руського духа? Кто б погадав, же під полатаною сірачиною або гунькою, криєсь благородна душа, спосібна до всього доброго, хорошого і полізного, наколи вільна з оков гнєту і рабства?” („Свобода“, 9 березня 1894 року)

Далі в цьому повідомленні о. Грушка подав склад першого уряду новозаснованого Руського Народного Союзу: голова – Теодозій Талпаш, заступник – Михайло Євчак, секретар – о. Іван Констанкевич, касир – Іван Глова. Радні: Яків Даньковський, Михайло Галькович, Онуфрій Мурдза, Михайло Адзима, Іван Гордешинський, Олексій Шлянта, Семен Федоровський, Юрко Хил'як, Михайло Остицький, Дмитро Зенондяк. Контрольна комісія: о. Гавриїл Гулович – голова, о. Теофан Обушкевич – заступник, о. Григорій Грушка, о. Олексій Товт – члени.

Отож бачимо тут знову о. О. Товта. І не тільки його... Згодом, оглядаючись на досягнення, труднощі і завдання перших 20 років Руського Народного Союзу, о. Нестор

Дмитрів, головний секретар Союзу (1895), довголітній головний контролер, один з редакторів „Свободи”, писав про той перший союзний уряд:

„...Хочу пояснити теперішнім членам Союзу, яким способом в початках існування нашої організації знайшлися в її уряді заступники всіх можливих партій і віроісповідань. Здивуєсь не один, як вичитає імена: о. Товт – православний, оо. Обушкевич і Полянський – москвофіли, о. Констанкевич і др. Сіменович — українці.

Організуючи Союз, мали ті патріоти на увазі першу задачу, а се забезпечення робітника на випадок каліцтва і смерті. Питання національного не мож було ставити в програму, бо, як кажуть, хліб – перша і важніша річ від поезії, а впрочім, під той час були імігранти майже виключно лемки, отже, елемент на точці національної свідомости темний. Для лемка на ті часи обряд був синонімом народности. Основателі Союзу руководились чисто гуманними цілями, хоч, як пізніше побачимо, то о. Товт і москвофіли були нещирі – що й буде доказом їх виступлення з Союзу”.⁴⁰

У тому історичному числі „Свободи” з 9 березня 1894 року о. Григорій Грушка не зміг вмістити усі свої почуття в прозову вістку про заснування Руського Народного Союзу, кожен практичний крок до єдності американських русинів поривав його до віршів. Ось і поетичний додаток до „Совершишася”:

Веселися, Русе-Мати,
Діти не пропали!
В Америці вни пізнались,
Наче з гробу встали.
Обнялися твої діти,
Союз заложили,

Братня любов, спільна поміч,
Навік їх скріпили!
Тепер, браття дорогії,
Скоренько спішіться
І громадно до Союза
Всі разом впишіться.
Дайте світу пізнатися,
Що ви — Русинами,
Що ви люди, а не раби,
Що Бог межи нами!
Розп'ятого за нас грішних
Слів святих тримаймось,
Всі як браття обнімімся,
В Союзі єднаймось.

Та провідна публікація 1-ої сторінки числа 6, з 9 березня, — пропагандивна стаття о. Грушки „В Союзі — сила”, її продовження також займає всю 1-шу сторінку наступного числа „Свободи”, з 16 березня. Її лейтмотив: „Що для одного єсть тяжко, для громади єсть легким”. Отець Грушка свідомо забігав вперед, малював людям привабливу перспективу, і так зрушував, виривав їх з кола старих уявлень і звичок. Насправді єдності організаційної, попри усі труднощі, все ж легше було досягнути, ніж внутрішнього почуття єдиної русинської родини. Однією з хронічних перешкод був поділ на уніятів і православних, з привезеною ще з „старого краю” взаємною недовірою та враждою.

„Так не робім!” – застерігає наступний виховний виступ о. Грушки. Треба зрєктися поведінки, коли „брат на брата, і то рідні, дивляться на себе, мов заїлі собаки – через то, що оден не хоче узнавати за святого Папу, як другий, і оба, враждуючи, не стараються о власну святість

через діла любови і милосердія. У нас змішано катехизм з політикою народною, і через се виходить баламута, непорозуміння, суперечка, ненависть, а наконєць – апатія, неохота до всего, що касається добра і благобуту народного. Сли б наші братя в старім краю уже раз мали розум і не робили замішанини в ідеях, понятіях і лишили катехизм школі і Церкві в братній любові і в спільними силами взялись до праці і подумали, як-то наш народ рятувати от біди і винародовлення, тогда б і у нас лучше жилось, і не скитались би по Америці.

Таке саме лихо, тая сама нетерпимість в релігійних переконаннях почала вкрадатись і між нас тут, в Америці, і настала братня ненависть, вражда, сварня між русинами – на потіху нашим сусідам, котрі кажуть: а диви, як русини сваряться, самі не знаючи, за що.

Насамперед кличемо вас, дорогі братя: так не робіть! Не сваріться між собою, чи ти уніят чи ти православний! Бо обох Русь-мати родила і оба рідні братя, оба в руській хрещені церкві...

Ми, братя, всі уніяти, бо всі соєдинені в любови Христа і всі належимо до Його святої Церкви, котру Він установив і своєю кров'ю освятив, і ми звемось християнами.

Дальше, ми всі – православні, бо по православному правим і славно хвалим правдивого Бога в Трійці святій...

По що має Русь терпіти і народна жизнь ставатись калюжою смердячою за тоє, же в році 863 хитрий грек не хотів піддатися гордому римлянинові?" („Свобода", 23 березня 1894 року).

Знов і знов о. Грушка з усіх сил не дозволяє вкоренитися в американському бутті традиційним русинсько-українським хибам, набутим у багатівіковій

чужоімперській неволі, говорячи про ці хиби відверто, гостро, але й доказово, обґрунтовано, хоч і з відчутно гіркою приреченістю Касандри, з Франковим почуттям „собачого обов'язку перед рідним народом: „Ми гадали і думали, що діти одної матері, котрі не раз вдома посварились, хоть на далекій чужині перепросяться, подадуть собі руку згоди і wspólna любов зв'яже всіх. У нас в старім краю горлають: ех, коби-то народ руський мав свободу, і то повну свободу, тогди б воно весело і хороше жилось. Ми днесь, досвідом научені, кажемо таки впрост противно: нашому народові не треба вперед волі, але буком го гнати до школи і просвіщати. Бо темному і непросвіщеному народові дати повну свободу – се значить дати малій дитині гостру бритву... Чому чехи днесь так стоять високо в культурі і поправили свій народний добробит? Для того, бо чеський народ був в німецькій неволі літами і там набрав розуму, же днесь зрівняв-си зі своїми учителями. Все тоє, що чехи днесь посідають так на полю просвіти, як на полю економічнім, мають завдячити німцям. Просвіщенному чехові або німцеві всюди добре, і в Америці все єму йде легко і гладко.

Тепер возьмім наш руський народ. В краю був рабом жидівської спекуляції, не знав, що то світ, що то промисел, бо не було кому го учити на добру дорогу. Тут, в Америці, на вільній землі він позостає таким самим, як і в старім краю: забобонний, узкоглядний, і за церковну свічку буде сваритись і по судах волочитись. Ощадність йому незнана, жид ту – его рідний батько, народна честь не має для него значіння, до організації, до товариства він неохочий і прото постає й подальше посміховиськом других...

Чи така вже наша доля, чи така судьба нам – завше бути рабами і підноженням других? Чи уже така воля небес? Ні. Бог дав розум і волю кожному з нас, щоби ми собі могли придбати добро для душі і тіла. За то не можемо нарікати на нікого, тільки на себе самих, і наколи нам зле, то питаймося: де розум?

Правда, руський нарід мав і має ворогів, але найбільшими ворогами єсьмо самі собі...” („Свобода“, 30 березня 1894 року).

Бувши освіченою і відкритою до світу людиною, о. Грушка вдихнув у „Свободу” дух просвіти, з числа в число християнськи і національно наставляючи читачів, будячи їхню думку і сумління, надихаючи вірою в майбутнє народу, „в той день, в которім ясне соненько правди і свободи, просвіти і добробиту зійде над широкою і багатою руською землею і прожене віковий туман – туман узкоглядности і партійности” („Свобода“, 6 квітня 1894 року).

Особливо наполегливо редактор-священик пропагував освіту, книжку: „...Закладайте руські школи, учіть ваших дітей рідної мови, пригадуйте їм руську славу історію...” (Там же).

„Здається, маленьке слово – читальня, але велику вагу має, коли зі слова стається дійсно. Читальня, як та ватра, зігріває серця своїх членів, піднімає їх над брудом щоденного життя, просвічує їх розум, дає сили духовні, дає людям почуття, що вони не звірі, котрі дбають тільки про їдження та напій, але дбають про власну душу” (Там же).

„Вперед! Дякувати Богу, люди пізналися на Союзі, зрозуміли его користь для себе що день все більше і численніше записуються до Союзу. Дуже радіємо

тому, бо то ознака, що наша Русь іде вперед, вперед до просвіти, до волі, до самопізнання!" („Свобода“, 13 квітня 1894 року).

Узагальнюючи найголовніші завдання новозаснованої союзової громади, о. Грушка навіть в **„Десяти народних заповідях“** не оминає успадкованих зі „старого краю“ хиб, котрих слід позбутися: „Я є „Свобода“, що хоче випровадити американських русинів з тьми невіжества і душевного рабства... Не називайся русином, сли байдужно глядиш на руську народну справу в Америці... Не убивай себе самого на тілі і на душі, на здоровлю і на кишені п'янством і розпустою" („Свобода“, 20 квітня 1894 року). „Уважайте на тоє, же нас згубила і до народного нещастя допровадила наша податливість, легковірність, слабодушність, рабський послух і глупе раховане не на власну, а на чужу поміч. У нас же най буде пам'ятна американська пословиця: „Гелп юрселф“ (з англ.: допоможи сам собі – П. Ч.) („Свобода“, 27 квітня 1894 року).

Критика русинсько-українських національних недоліків була у „Свободі“ вже від самого початку настільки системною і йшла від такого глибокого знання свого народу, що цим о. Грушка і його товариші-священники підготували добрий ґрунт для праці пізніших діяпорних етнопсихологів – Володимира Янева, Олександра Кульчицького, Миколи Шлемкевича, Мирослава Семчишина, Богдана Цимбалістого, Івана Головінського та ін.

Цікава подробиця: ч. 16 „Свободи“ 1894 року вийшло друковане жовтою фарбою, а ч. 17, конвенційне, – синьою.

Перша конвенція (з англ.: convention – з'їзд) Руського Народного Союзу відбулася 30 травня 1894 року

в місті Шамокін, штат Пенсильванія. 17 делегатів від окремих русинсько-українських братств мали своїм завданням обговорити і схвалити статут новозаснованої допомогової організації, тобто фінансові і громадські зобов'язання окремого члена перед Союзом і зобов'язання Союзу перед своїми членами. Фінансовий бік справи виглядає, як на сьогодні, надзвичайно скромним: „... Кождий новоприступаючий до Союзу, если хоче мати право до допомоги зараз, то мусить заплатити, крім вступного 50 ц., ще за три місяці вперед, т. є. 1 дол. 50 ц. Если ж наперед не заплатить, лишень місячно, доперва по трьох місяцях член має право до допомоги”.

Головував на конвенції Теофан Обушкевич, секретарі – д-р Володимир Сіменович і Дмитро Пирч.

Одне з рішень стосувалося „Свободи”: „Вкінці делегати подякували о. Грушці за ревне підпирання справ Союзу в його „Свободі” і ухвалили одноголосно, щоб „Свобода” була органом Союзу”.⁴¹

Від тієї історичної конвенції почалося організоване українське життя в Америці, і надійною запорукою його зміцнення й розвитку була тісна співпраця Руського Народного Союзу зі „Свободою” – послідовним пропагандистом і добросовісним дзеркалом цього життя. У прямій залежності перебувало число передплатників від числа членів Союзу. Протягом 1894-1895 років членство поповнювалося за рахунок менших товариств, поступово вступ перейшов на індивідуальну основу. Щонайменше можна назвати десять братств-піонерів Руського Народного Союзу: Братство свв. Кирила і Методія з Шамокіну, Братство св. Дмитрія з Мт. Кармел, Братство св. Івана Хрестителя з Оліфанту, Братство св. Миколая з Шенандоа, Братство свв. Кирила і Методія з Мейфілду,

Братство св. Миколая з Сент-Клеру, Братство св. Миколая з Централії, Братство Пречистої Діви з Віклсбері – всі зі штату Пенсильванія; Братство св. Архангела Михаїла з Елмайру, штат Нью-Йорк, Братство свв. Петра і Павла з Джерзі-Ситі, штат Нью-Джерзі. Очевидно, саме ці десять товариств згодом мав на увазі Роман Слободян, головний фінансовий секретар, пишучи для ювілейної – з нагоди 60-річчя Союзу (на той час вже давно переназваного з Руського на Український) – книги „Українці у вільному світі, 1894-1954”: „При постанові УНСоюзу в 1894 році мав він відділи тільки в 10 громадах. В 1902 році мав їх уже в 52 громадах. Під час 40-літнього ювілею в 1934 році відділи УНС були вже в 218 громадах, а 10 років пізніше, під час 50-літнього ювілею, УНСоюз поширився на 268 громад...”.

Цей же автор допомагає зрозуміти масштаби і життєву важливість фінансово-допомогової діяльності Українського Народного Союзу:

„Від 22 лютого 1894 року до 31 грудня 1943 року, отож за 50 років, померло старших і молодших членів УНСоюзу 7,202, і за них виплачено посмертної допомоги 6 млн. 353 тис. 843 дол., а від 1 січня 1944 року до 30 вересня 1953 року, тобто за 9 років і 9 місяців, померло 3,789 членів, за яких виплачено посмертних допомог на суму 1 млн. 814 тис. 960 дол... Майно УНСоюзу становить 15 млн. 48 тис. 416 дол...”.

В такий же мірі зростала роль УНСоюзу як громадсько-культурної організації, яка незліченною кількістю своїх проектів – видавничих, літературно-мистецьких, освітніх, дитячих, молодіжних, спортивних – сприяла збереженню української національної ідентичності на Північно-американському континенті. Повною мірою

ця організована в УНСоюзі громада заслужила назви „другої легені України” в часи, коли матірня земля задихалася від україножерства імперій-окупантів. Вартий уваги факт: вже на четвертій конвенції УНСоюзу в Мейфілді, штат Пенсильванія, на початку червня 1897 року „кинув о. Іван Ардан гадку, щоб заложити на Американській Русі товариство, котрого ціллю було б збирати гроші і всіма легальними способами впливати на Галичину, щоб руські хлопи чим раз більше просвітньо і політично освідомлялися. А звісна річ – як нема грошей, не мож взятися до жадної роботи. До такого товариства може належати кождий чоловік, котрий заплатить річну вкладку 50 центів. В тій переважливій справі поставлено відповідні резолюції. На поклик Костя Кобана з Олифанту таки того самого вечора зложили присутні гості на цілі того товариства 61 доляр 40 центів і передано сі гроші редакції „Свободи”.⁴²

Цей зв'язок з Україною ніколи не переривався. В ювілейній статті, присвяченій 110-річчю Українського Народного Союзу, його президент Стефан Качарай писав в „Альманасі-2004”: „Український Народний Союз усіма гранями своєї діяльності служив українській національній справі, і наше покоління мало щастя зустріти вистраждану віками вістку – постання незалежної Української держави. З одного боку, здійснення цієї одвічної мрії якось ніби позбавило нашу громаду сенсу об'єднання і спільних зусиль, але з другого боку – виявилось, що Україна не перестала бути країною гострих проблем, і наш американський досвід і наші синівські і дочірні почуття далі потрібні землі наших батьків. Таким самим двозначним явищем нових часів є масова еміграція з України. Сумно це усвідомлювати, але

коли це вже є фактом, то треба старатися використати його в добрих цілях. Тому ми робимо активні спроби залучити новоприбулих в коло наших членів і в коло нашого громадсько-культурного життя”.

Всі незліченні, більші і менші загальногромадські проекти, народжені в союзовому середовищі, були спільною працею і спільною заслугою „Свободи” і УНСоюзу. Але, певна річ, йшлося тут, йдеться і нині, також про дві різні сторінки діяльності. УНСоюз формувався і розвивався як забезпеченево-допомогова (страхова) масова організація, успішний фінансовий стан якої дозволяв втілювати громадсько-культурні проукраїнські проекти й акції. Тим часом „Свобода”, окрім обговорення ідей тих акцій і проектів і віддзеркалення процесів їх втілення, провадила інтенсивне творче життя, була трибуною провідної національної думки, інтелектуальним форумом американського українства. Цій стороні справи й присвячується, принаймні переважно, дане видання.

Щодо повніших інформацій про Український Народний Союз, то з приємністю відсилаю читачів до дослідження д-ра Мирона Куропаса, американського політолога і колишнього радника Президента Джералда Форда, „Українсько-Американська твердиня. Перші сто років Українського Народного Союзу”, видане в Чикаго в 2004 році англійською мовою і невдовзі перекладеного українською та видано в Україні, в Острозькій академії.

СВОБОДА

«Вся свобода
якщо
єдина правда»

Ні сил
в волі
Шероки

ПАСОПИСЬ ДЛЯ РУСЬКОГО НАРОДА ВЪ АМЕРИЦѢ И ОРГАНЪ „РУСЬКОГО

Число 19

ДВЕРЖИ СІПІ Н. Д. Сергій Сорок Понеділок

ІТЧИННИ ПЛАЧЬ.

За великою жахливою
всїм нам отрупили очі
не „Галицько-Руського Виставки“,
який нас викликав
на... Петербургу! Очі
жальні!... А Галицька, як Пе
тербург... — а який же Пе
тербург... — а який же Пе

на руському славянську
прислів'я і прислів'я
„Привади до мене, як до
вирвак душі...“
всїм нам отрупили очі
на... Петербургу! Очі
жальні!... А Галицька, як Пе
тербург... — а який же Пе

III. Державний ко
ли, що виходить на Прима
рський Гімн, як коротко

Свобода, воля, де вільно
вільно грошом, вільно „те
да“ галицький „виставки“,
виставки жувати кутин, а
вільно вільно, поки не ви
павуть шок... розуміє са
ме для народу, а котрий
они жальні вільно вільно
але для вільно вільно

що народ
прислів'я
вільно са
вільно, бо
не робить
але, а при
вільно ф
вільно вільно
вільно вільно
вільно вільно

10

ЗАВДАННЯ І НАДЗАВДАННЯ

Протягом 1893-1894-1895 років „Свободу“ редагував о. Григорій Грушка, але цих неповних трьох років вистачило для потужного ідейного розгону, який вивів газету на загальноамериканський інформаційний простір і на вершину популярності серед американських українців. Певна річ, це ще й тому, що, поряд з головним редактором, активними співтворцями газети були близькі товариші й однодумці о. Грушки, котрі після нього перебирали „Свободу“ (в поданій нижче послідовності): о. Нестор Дмитрів, о. Іван Констанкевич, о. Стефан Макар, о. Іван Ардан.

Особистий творчий вклад о. Грушки в популярність газети можемо оцінити за темами і публіцистичною яскравістю перших сторінок, автором яких був він.

20 червня 1894 року, ч. 19, „Вічний плач” – відповідь на намір москвофілів видавати в Петербурзі „Галицько-Русскій Вестник”:

„...Дійшло до того, що ім'я галичанина сталося в Росії синонімом якогось всеслов'янського жебрака. Куди не поглянь – чи в Словянское Благотворительное Общество, чи в канцелярию Синоду, всюди, де пахне грошем, сидять „тверді” галицькі патріоти, витирають чужі кутки і все плачуть, поки не виплачуть щось... розуміється, не для народа, о которім вони ллють крокодилячі сльози, але для власної „патріотичної” кишені...

...Газета видається на тоє, щоб люде, читаючи, навчались добру і дізнавались, що де нового на білім світі чувати. Кожда газета, крім сего, має ще свою означену ціль, до котрої прямує, має свої інтереси, котрі попереає і боронить, свої ідеї і думки, котрі голосить і ширить між людеї Те саме мається і з „Свободою”...”.

Щоб так коротко і гранично чітко зформулювати покликання газети не тільки і не стільки як джерела інформації, а як засобу ідейного, світоглядного впливу – для цього о. Грушці і його творчій групі треба було належати до найпередовіших галичан того часу, іншими словами – до покоління, пробудженого Іваном Франком. І далі, в наступному розділі, ми побачимо, якою тісною справді була співпраця „Свободи” з Іваном Франком і його колом.

Число 20-те, з 27 червня 1894 року, починається відповіддю „Московським Відомостям” – на інсинуацію

їхнього буковинського кореспондента, нібито галицькі радикали принесли на Буковину ідею злиття з поляками: „Час би уже знати в Росії, що ми чи в Галичині, чи на Буковині, чи в Угорщині не єсьмо малими дітьми і не потребуємо помочі ні від наших ворогів поляків, ні від братів з Москви... Ми щиро поважаємо Росію, любимо російську літературу, котра дала світові таких велетнів, як Тургенев, Толстой, Достоевський, Щедрін і т. д., але жаль стискає нам серце, коли помислимо, що 20 мільонів українців в Росії не мають права писати своєю мовою...”

Число 21, з 4 липня. Редактор обстоює право „Свободи” на критику: „...Кажуть, що „Свобода” не повинна нападати на нікого. Добре, одднесь буде писати акафіст кожному, хто краде й обдирає руський нарід... Будемо хвалити таких патріотів, котрі поїхали гуляти по світі, а на Народний Дім не дали ні цента...”

Число 22, з 11 липня, знову нагадує мету заснування Руського Народного Союзу: „Яка єсть ціль, або нащо założено Союз?.. Наше братство в Джерзі-Ситі має синьо-жовтий прапор – як ознаку русинів галицько-руського краю. Тут московські „щі” не дуже смакують, тільки здоровий український борщ варимо собі... І ми, русини або малороси, походячи з Угорської Русі або з Червоної Русі, т. є. з Галичини, зав’язали у себе народний Союз, як і другі просвіщенні народи, щоб і ми мали свої школи, щоб наша рідна малоруська мова і пісня тут не пропали, щоб в новім тут руськім поколінню не затерлось в серці руське народне почуте...Ціль Союзу єсть допомагати собі матеріяльно, закладати школи, учитися рідної малоруської мови, ступати наперед в просвіті, бути вільними людьми і користати з вільности того краю”.

Все частіше „Свобода” поряд з окресленням і пропагуванням програмних цілей у громадському житті, вступає у відверту полеміку з ідеологічними опонентами. На 2-ій стор. цитованого числа вміщено відповідь Панові „Ю” з „Вістника”, що його видавали закарпатські священики химерної мадяронсько-москвофільської орієнтації: „Пан „Ю” завзиває в літній горячці всіх русинів, щоб вірили в його віру, предналежали до его народности і говорили такою мовою, як він пише „Вістник”. Щодо віри, то не можемо єднатися, бо сам автор не знає, якої єсть віри. Щодо народности, не можемо єднатися, бо „Ю” заявив, що він ані мадяр, ані словак, ані поляк, ані малорос, ані великорос, ані чорт зна що. Щодо язика, єдности не може бути, бо філологи ще не окреслили, що це за язик і до якої групи належить. Правдоподібно, до нового рода „волапюк”. („Свобода”, 18 червня 1894 року).

Але переважну частку газетної площі того числа займала тема національних русинських хиб – безвольности, душевної ліні, байдужости до громадських цілей. Всі ті хиби зле позначалися на становищі „Свободи”, оскільки вона залежала виключно від передплатників. Тим часом вони ділилися на три категорії: „...а) На тих, що заплатили згори (тобто наперед — П. Ч.), б) на тих, що заплатили половину, в) і на тих, що нічого не заплатили і не мають охоти платити...”. І далі редактор у відчаї розповідає цілу історію про духа, котрий прийшов з того світу свідчити, як там мучаться „ті, що читають газету, але не хочуть платити... На самому дні пекла лежать купами огненні букви, великі і малі. З тих огненних букв складають дармочитателі тую газету, за котру не заплатили. Наколи газета зложена і готова

до друку, тоді приходить чорт і каже кожному такому лягати під прасу і на його плечі кладе форму газети і так довго тисне тою прасою, доки ціла газета не одіб'єся на плечах розпаленими буквами...". (Там же, 18 червня)

Так само відверто і гостро — про русинську потульність і несамотійність: „...Много єсть таких плейзів (місць – П. Ч.), де, крім жидівського стору (крамниці – П. Ч.) знаходиться і руський. В жидівським все повно наших людей, а в руським тільки бігають миші. Чи се не сміх, чи се не ганьба для наших людей?.. Чому, питаємося, не йде жид робити гешефту між німців, англіків, шведів, італіянів, французів? Тому, бо знає, що се люди просвіщені, мають свою честь, тримаються купи, оден другому помагає... Чому у нас так нема?.. Чи ж ми не люди, чи ж не дав нам Бог розуму і волі, як і другим?..". („Свобода“, 25 липня 1894 року).

„...Подивися, брате, навкруг себе – і видиш Боже небо і землю, що повідають славу Всевишнього і голосять о Єго всемогущеві; а на тій землі міліони людей розмаїтих мов, вір, звичаїв і обичаїв. Одні живуть своїм житєм і мають значення і повагу, другі добиваються своїх прав до рідної батьківщини і зіезда надії присвічує їм і підтримує їх духа, гартує до боротьби за свою національну незалежність. Треті, вирісши в неволі, хоча їх предки бились за волю, та не вміли передати її внукам, забуті на світі, родяться і мруть рабами, без історичної назви, мов байстря без роду, скитаючись попід чужими плотами. До таких послідніх належимо по днесь і ми, русини... Одкиньмо від себе всякі спори і сварки, берімся до мудрої, корисної праці для нас і для тих, що постануть по нас. Зрівняймося з другими народами в просвіті, в добрі, шануймо, любімо, спомагаймо один

другого, сотворім велику сім'ю..." („Свобода“, 1 серпня 1894 року).

Творіння священика, „Свобода“ з великою тактовністю і великою мужністю відразу з перших своїх кроків пов'язала обов'язки людини перед Богом і перед світом: „...Духовні отці! Нарід з своєї сторони зробив все, що було в його силах, й то ще в таких тяжких обставинах! Русин, опинившись в Америці, перетерпів багато а багато від тутейших айриських й інших робітників, перш ніж і для него знайшлась якась робота. Тяжко запрацьованого centa не жалував дати на церков, де вона ставилась, і на приходський дім, і на ваші видатки тягнувся, як міг... Тепер справедливість хоче, щоб і священики єму за то оддячувалися і щоб не обмежували свій круг дійствій лише в церкві, але й поза церквою для єго добра працювали. Чоловік має потреби не тільки душевні, але й тілесні, він не тільки єсть призначений до вічного життя за гробом, але й мусить перебувати якийсь час, Богом назначений, тут, на землі... Коли священик скінчив в церкві, тоді зачинає свою працю в школі... Тут священик ближче і докладніше зробить спостережене о хибах нерозвинутого розуму, і не буде чудуватись, але всіма силами постарається о те, щоб нарід, окрім одкровенних Богом правд, пізнав тії правди, що віки складалися для добра людськості". („Свобода“, 8 серпня 1894 року).

Пропонуючи читачам подумати, „В якому часі жиємо?“, „Свобода“ подає короткий огляд тогочасних суспільно-політичних думок і соціальних теорій, включаючи й утопічні. „...Другі кажуть: тоді буде добре на світі, як цілий світ буде одна родина, і кождий буде робити, скільки може, а їсти – скільки му до життя треба. Як видно, се суть дурні мрії божевільних людей, і тії

Головний редактор „Свободи“ у 1900–1907 роках
о. Іван Ардан.

мрії ніколи не будуть переведені в діло... Більша частина учених в справі суспільно-економічній дають свій суд з огляду робітничого питання такий: тоді доля робітничої класи поліпшилася б, наколи була б рівновага між продукційною силою і капіталом, або була б справедливість і платня робітника відповідна була б його тяжкій праці...

...Крім головних причин нужди і біди, котрих робітник ще до днесь усунути не може, хоть і як завзято бореться, єсть сам робітник причиною своєї власної нужди, коли п'є надміру...Було б дуже хосенне для нашого робочого люду, сли б при кожній церкві було братство тверезости..." („Свобода“, 22 серпня 1894 року).

Новозаснована в Шамокіні газета „Польска і Літва“ спробувала внести розкол в русинський рух за об'єднання. Відповідь „Свободи“: „....Тут, в Америці, знаходяться русини двох віросповіданій – уніяти і православні. Але се нам не робить ріжниці і перешкоди, щоб ми яко руський нарід організувались і обидвоє дбали, як се роблять другі народи в Америці. Ніхто тому не подивує, хіба дурний і злобний чоловік, наколи руський уніятський священик посітить руського православного священика і поговорить з ним о народній справі. Того і сам папа не боронить, щоб русини разом лучилися, браталися і о своїй нужді радилися („Свобода“, 26 серпня 1894 року).

Не полемізує „Свобода“, але й не знічується перед лестощами, тактовно уточнюючи львівську газету „Діло“, котра у статті **„Про руську еміграцію“** веломовно розхвалила русинів за їхню здатність до об'єднання в ім'я загальногромадських і загальнонаціональних цілей, і за те, що „....хлоп шле зі свого зарібку сотні тисяч річно в бідну улюблену свою Русь спомогти тут рідню, церков у родинному селі піднести з упадку... Той темний хлоп в Америці в 40 літ життя починає вчитися азбуки, котру в краю перед ним замкнено, з краю спроваджує книжки, а коли єму ті не вистають, свою власну закладає там друкарню. Той хлоп в Америці став і вільним, і русином свідомим, а... вернувши до краю, за котрим скучає, так само єсть не темний уже, не потульний уже... Так

в Америці показав хлоп-русин, як високо стоїть він духово, власною своєю силою...”

„Свобода”: „...Автор дописі був би лучше зробив, сли б ужив був свого талантливого пера до написання статті о причині „собачого житя”, а не о наслідках его, бо собаче жите в старому краю змушує наш народ до еміграції... Що наш народ в Галичині веде собаче жите, то о тім і горобці знають, але чому він веде таке жите, о тім мало споминається, тільки плачуть і крокодилячі ллють сльози наші патріоти над бідою народу, а помочи не хочать... Сли б наші передові люди взялись були щиро і з пожертвуванем до порятуння долі русинів, тоді не треба було б думати днесь о еміграції...” („Свобода”, 10 жовтня 1894 року).

І знов – про зв’язок Церкви і священника з громадою, з народом, нацією: „Як тяженький єсть його обов’язок яко душпастира, яко отця родини, яко просвітителя народа, яко русина-патріота! Нема другого на світі священства, котре б сповняло так точно стільки обов’язків, як руське в Галичині.. Чолом перед таким кліром, честь і слава йому! Бо не той солдат герой, що сидить в касарні, але той, що серед граду куль і гуку гармат бореться наче лев за вітчину. Не тим належиться слава і честь, що в монастирах при готовій мисці і ложці спасають душу, але тим, котрі серед невзгод і пристрастей житейських, серед темности новочасних систем держать євангельський самопал світла, правди і стоять опором вражій силі до загину...” („Свобода”, 24 жовтня 1894 року).

З приводу смерті російського царя Олександра III і коронації Миколи II: „...Кажуть, що Николай II має бути ліберальних поглядів. Дав би Бог, щоб тому правда була і щоб його політика не була, як в покійного отця. Бути

сановладним царем російської землі, котрій границь нема, а боятися подивить у вікно, щоб не забили, – се чиста іронія. Нинішнє положення царя єсть гідне не зависти, а пожалування. Ми маємо надію, що за владіння Николая II буде в Росії конституція, і закована до сих пір Малоросія проговорить в своїм ріднім язиці своє горе і печаль. Ми з нашої сторони желаємо новому царю многая літа, а Росії – конституційних основ. Тоді підпільна Росія щезне, фабрика бомб пустою світитиме, революційно-нігіліст стане вірним підданим. Петропавловська кріпость обернеться на школу, заростуть шляхи на далеку і холодну Сибір...” („Свобода“, 14 листопада 1894 року).

Про драматичну історію багатовікового поділу русинства Карпатськими горами: „...В Америці єсть уже около трийцять руських священників (розуміється, малоруських), але мало знайдеш з щирим руським серцем, котрі любили б свій нарід і думали о будучності невільничого тепер малоруського народу. Найбільша часть священників в Америці походить з Угорської Руси. Там, як знаємо з історії, перед десятками літ патріоти закарпатської Руси зачарувалися ідеєю „об’єдиненія” і не прикладали рук до народної праці, бо, за глупою думкою угорсько-руських патріотів, не треба було нічого робити: історія, мова, література уже готова приходила з Росії і шкода було над тим ломати голову, що готове приходило під ніс. І що з того вийшло? Вийшло те, що інтелігенція і руський клір перейшли в мадярський табір і нині суть мадярами гречеського обряду, а народ, лишений сам собою, зісловачився, лишень один руський обряд остався...

Таких священників маємо тут з Угорської Руси, котрих батьки були глупими поклонниками ідей „об’єдиненія”,

а сини остались печеними мадяронами і тут днуть наш бідний нарід в немилосердний спосіб, і до того огидного здирства служить їм руський обряд, котрого придержуються лишень для бізнесу. Себе називають мадярами, а церкви, котрі руський нарід поставив за криваво зароблений гріш, передали на власність айриським біскупам, щоб могли свобідніше провадити огидний гендель святими тайнами. Тії священники з мукачівської єпархії суть гнилою колодою і найбільшою перешкодою на дорозі народного провіщення і добра, до котрого ревні священники з Галичини і кількох з Пряшівської єпархії хочуть народ допровадити.

Друга часть угро-руських священників, котрі уважали за огидне діло ходити з плейзу на плейз, продаючи св. Миколая то з бородою, то без бороди, і не маючи найменшого понятія о руській церкві, перейшли з Унії на православіє і тим самим відреклись мало-руської народної ідеї, і собі сидять тихо, побираючи свою місячну платню від російського правительства і хрести заслуги за „благонадьожність”. („Свобода“, 28 листопада 1894 року).

Думка, що червоною ниткою проходить через усі публікації „Свободи” перших років: „Чому ми, 21-мільоновий мало-руський нарід доднесь – в неволі, в кайданах? На таке питання відповідати в старому краю – річ неможлива, бо поліція саджає до арешту тих, котрі поважилися б упімнутись за своє і сказати тиранам: забирайся з нашої землі! Але тут, в Америці, ми, русини, мусимо застановитися над вище поданим питанням, бо се єсть річ першої ваги для нас і для будучого американсько-руського покоління...

...Американський руський нарід мусить бути свідомий о щербатій руській долі і скерувати свої думки

і діла для того, щоб ми колись мали повну свободу в старім краю, а тут вчилися способу, як тую свободу досягнути...” („Свобода“, 12 грудня 1894 року)

Ці витяги з текстів 1-их сторінок „Свободи“ 1894 року вповні переконують, що о. Григорій Грушка і його товариші й співредактори розбудовували своє видання не тільки для найповнішого і найглибшого віддзеркалення всіх граней організованого українського життя в Америці, не тільки для пропагування Руського Народного Союзу і залучення все нових і нових членів, не тільки для заснування і впорядкування розгалуженої інфраструктури іміграційного буття – церков, шкіл, читалень, народних домів, крамниць, банків тощо, але рівночасно – для надзавдання, котре вимагало людей особливого покликання, місіонерів, будителів. „Свобода“ мала далекосяжний намір переродити невиразну етнічну масу в націю, поставити зорганізовану громаду на тривку світоглядну основу, розкрити їй очі на її традиційні національні хиби, запалити ідеєю всеукраїнської єдності, ідеєю волі. Справа вимагала величезних інтелектуальних і духовних сил, гарячих сердець, цілеспрямованих і незламних характерів.

В ім'я цього надзавдання „Свобода“ з року в рік розширювала коло постійних авторів, залучаючи до тісного співробітництва найвідоміших і найавторитетніших політичних і громадських діячів, публіцистів, романістів, поетів з Галичини і Наддніпрянщини.

С В О Б О Д А

Журнал для русского народа в Америке и органъ „РУССКОГО НАРОДНОГО СЪЮЗА“.

Шансбург, Па. Четвертъ 12-го Грудня 1903

11

ІВАН ФРАНКО – В АВТОРСЬКОМУ КОЛІ „СВОБОДИ“

Іван Франко і „Свобода“ аж ніяк не могли розминутися, і то з багатьох причин. Самий дух і тон публікацій о. Г. Грушки про соціальне становище в Галичині, про зародження політичної боротьби за права знедолених народних верств в Австро-Угорщині, про кровну пов'язаність русинської еміграції з цією боротьбою, про земні обов'язки Церкви, – свідчать, що на авторське „я“ першого редактора „Свободи“ мали великий, може, навіть визначальний вплив Іван Франко і його аналітична і водночас емоційно наснажена публіцистика, покликана до життя усвідомленням своєї „каменярської“ місії на цій землі.

На час зближення зі „Свободою” за спиною 38-річного Івана Франка вже височіла величезна, позаконкурентційна – на загальноукраїнський вимір – гора літературної і наукової праці. Вже були написані шедеври громадянської поезії „Вічний революціонер”, „Каменярі”, „Земле моя”, „Не пора”, соціальний роман „Борислав сміється”, повісті „Боа констріктор” і „Захар Беркут”, роман „Для домашнього вогнища”, економічні дослідження „Про працю”, „Земельна власність у Галичині”, „Еміграція галицьких селян”, історико-соціологічні розвідки „Польське повстання в Галичні 1846 року” і „Дещо про стосунки польсько-руські”. Вже був готовий до друку багатотомник апокрифів і легенд з давньоукраїнських рукописів, вже пішли між люди знаменита збірка „З вершин і низин” та „Перший жмуток” безсмертної любовної лірики, поема „Панські жарти”, збірка новел „В поті чола”. Вже галицькі діти читали „Лиса Микиту” і „Пригоди Дон-Кіхота”. Вже І. Франко мав великий досвід в журналістиці і видавничій справі – від 1890 року виходив франківсько-павликівський журнал „Народ”, від січня 1893 року – журнал „Житє і слово”. Вже тричі поета заарештовували – за вроджену, „радикальну” жагу до правди і справедливості – ту жагу, яку, за відсутністю точнішої дефініції, догматичні уми називали „соціалістичними поглядами” поета. Могутній розум критично перебрав уже майже всі „ізми” новомодних суспільних теорій, звільняючи душу для істини, котрої ніхто й ніколи не спростує, бо прийшла вона до нього не від ерудиції, не з книжок, а з осяяння, з цієї богонадхненої синтези – рідкісної внутрішньої незалежності і близькості до свого народу: „Люди починають переконуватися, що само багатство, сама наука, сама штука не може дати чоловікові повного

щастя. Наскільки чоловік може бути щасливим у житті, він може це тільки в співжитті з іншими людьми, в родині, громаді, нації. Скріплення, уточнення того почуття любови до інших людей, до родини, до громади, до свого народу – от це є основна підвалина всякого поступу, без неї все інше буде лише мертве тіло без живої душі в ньому” (Іван Франко, „Що таке поступ”).

І. Франка вже знала вся Україна, невідворотно чекала на нього слава другого в нашій новітній національній історії генія. От тільки незмінною залишалася і залишилася до кінця його життя матеріальна бідність, нерідко – тяжка, крайня, а в моменти, коли її можна було подолати або бодай відсунути, його найближче оточення „інтелегентно” поглиблювало біду. „Якби сьогодні зібрати все, що написано проти Івана Франка, то вийшло б багатотомне чтиво, серед авторів якого були б і шкільний учитель Івана Франка Іван Верхратський, редактор „Друга” Степан Лабаш, композитор Анатоль Вахнянин, учений Іван Пулюй, Микола Садовський і десятки інших, зокрема й Михайло Павлик. Коли б сьогодні хтось і хотів очорнити Франка (це в нас у моді й актуально), то нічого нового вже придумати не можна було. Усе зроблено з ювелірною майстерністю. Такий збірник конче треба було б видати: ми подивилися б на самих себе, на свої душі...”⁴³

Чи ще хоч в одній якійсь нації залишився про генія подібний спогад: „...Його молодшого товариша Василя Білецького боліло серце, коли побачив, як Франко під холодною піччю глодав пісний хліб, а не знав Білецький, що у Франка часто й хліба не було...”⁴⁴

Не з книжок познайомившись з бідною і нескінченними нестатками, І. Франко добре знав, з яких бід і злиднів русини залишають рідну землю.

Гей, розіллалось ти, руськеє горе,
Геть по Європі і геть поза море!
(Іван Франко, „До Бразилії!”)

Тільки трошки не вистачило, щоб і сам він став емігрантом. Молодомузівець Михайло Яцків згадував:

„В часи моєї співпраці в редакції „ЛНВ” (Літературно-Наукового Вісника) загальна атмосфера в Науковому товаристві ім. Шевченка була важка. Через цю установу пересувалося багато людей всякої масті і культури. При М. Грушевському, М. Павлику та В. Гнатюку створювалися групки, а в наукових секціях – різні амбіції й інтриги... Франко мав найбільше симпатиків, він ніколи до жодної інтриги не втручався. Ці інтриги і напасті пігмеїв дошкуляли йому. Крім того, він мав ще свої матеріальні і домашні клопоти. Був тоді час напружених стосунків між ним і Грушевським. Раз навіть, під час засідання наукової секції, Франко сказав, що він відїде до Америки. В кімнаті засідань настала прикра тиша. Вкінці Грушевський відсапнувся і спитав: „Чи вам не краще, пане докторе, тут, у Галичині, ніж їхати до Америки?”. Франко збув це питання мовчанкою...”⁴⁵

Що таке справді могло статися, підтверджує Михайло Павлик у листі до Михайла Драгоманова: мовляв І. Франко на весну 1889 року збирається до Шенандоа, „куди його запросили земляки-галичани редагувати перший український часопис „Америка”.”⁴⁶

Швидше за все, це Франкове рішення, чи, принаймні, його схильність до відїзду за океан пов'язана з другою поїздкою в Галичину Володимира Сіменовича, в 1888 році, котрий саме тоді безуспішно намагався вдихнути життя в газету „Америка” і тому покладав великі надії на І. Франка. А зналися вони досить близько ще з часів

навчання В. Сіменовича в Академічній гімназії у Львові, коли йому допомагав у навчанні – за обіди в „людовій кухні” – Іван Франко.

З'ява імені Івана Франка у „Свободі” збіглася з особливо важкими обставинами у житті поета, а може, й була ними у великій мірі спричинена. Як згадував Василь Щурат, то були роки „гірких досвідів і розчарувань для Франка. Надії зробити наукову кар'єру розвіялись – не без „допомоги” зі сторони українських чинників, намір Франка покрити собі втрату і наукової кар'єри (катедри у Львівському університеті) здобуттям посольського мандату до віденського парламенту розбився об виборчі махінації польського крайового уряду й об опір сполучених на час виборчої кампанії двох найсильніших крайових партій – народовців і москвофілів, з котрими Франко як політик вже був не в ладах...”.⁴⁷

Отець Г. Грушка, бувши за переконаннями палким франківцем, не міг не знати, від того таки д-ра В. Сіменовича, про нужденне життя великого поета. Маючи щирий намір підтримати І. Франка бодай символічними гонорарами, він також здавав собі справу, що Франкова участь у „Свободі” негайно підніме авторитет газети і її вагу в українському світі.

В архіві „Свободи” не зберігся жодний документ з кінця ХІХ ст., на який можна було б спертися в питанні співпраці І. Франка з газетою американських українців. В Альманасі Українського Народного Союзу на 2006 рік, присвяченого 150-річчю від народження Івана Франка, вміщено невеличкий есей Ірени Ярославич, головного редактора „Свободи” від 2000-го до 2007 року, під заголовком **„Іван Франко був кореспондентом „Свободи”**. Був – тобто йдеться про щось безсумнівне.

І. Ярославич пише: „У світі залишилася тепер тільки одна газета, серед активних кореспондентів якої був Іван Франко. Бібліографія публікацій цього великого автора в часописі американських українців від 1894-го до 1907 року, тобто до часу, коли Франкове здоров'я трагічно похитнулося, налічує понад п'ятдесят назв. І переважно то була праця саме кореспондентська, вміщувана під рубриками „Вісті із старого краю” та „Дописи з Русі Галицької”. Певна річ, І. Франко друкував у „Свободі” й свої художні твори – вірші, поеми, оповідання, притчі...”.

Що ж послужило для І. Ярославич підставою для цього беззастережного ствердження? Швидше за все, бібліографічний індекс „Свободи”, що його почав був у 1996 році видавати Центр вивчення української імірації Університету Мінесоти. (Svoboda – A Select index, vlume one:1893-1899, volume two:1900-1907,volume three:1908-1914, volume four: August 1914-December 1918, Immigration History Research Center, Saint Paul, MN, Universiti of Minnesota). Побачили світ всього ці чотири томи, останній закінчується на 1918 році. Отже, видані томи охоплюють весь період можливої творчої співпраці І. Франка з „Свободою”. Чому – можливо? Тому що, підходячи до справи помірковано, можна це Франкове „кореспондентство” прийняти тільки як версію, котра потребує серйозної перевірки, передусім – професійного текстологічного аналізу публіцистичних текстів, котрі І. Ярославич вважає Франковими.

Згаданий чотиритомник не позбавлений незначних недоліків через незадовільний переклад назв творів і дат їхнього вміщення, але головною хибою видання є його спокуса саме щодо участі І. Франка у „Свободі”, оскільки індекс побудований так, що під розділом „Іван Франко”

подається хронологічний перелік і художніх творів І. Франка, і матеріалів, вміщених під рубриками „Вісті зі старого краю” та „Дописи з Русі Галицької”, у текстах яких згадується ім'я Івана Франка. Майже усі вони – без підпису, буквально два-три підписані криптонімом „Й. П.”, тобто невідомим, якщо вважати остаточними дослідження з цієї теми і зафіксований в них список псевдонімів і криптонімів, котрими користувався І. Франко.

І все ж версія вповні правомірна. І. Франко, цілком можливо, не хотів підписуватися у „Свободі” своїм ім'ям. Не міг же він не усвідомлювати духовно-інтелектуальної віддалі між своєю поезією і злободенними „дописами з Русі Галицької”. На його місці цього не робив би навіть пересічний письменник. Ще один аргумент: у той період життя І. Франко переживав матеріальну скруту й особливо залежав від гонорарів, і „Свобода”, фінансово підтримуючи своїх найважливіших і найпостійніших авторів, знала про цю Франкову скруту і щось платила йому. Певний емоційний натяк на цю скруту і на матеріальну залежність від газетярського пера знаходимо, згідно з тією неповною і неточною, зокрема щодо дат, англomовною бібліографією, у першій же в часі позиції, поданій в розділі „Іван Франко” 11 червня 1894 року під заголовком **„Хто бреше, мусить мати добру пам'ять”**. Це відгук на статтю П. Лашина у „Московських Відомостях”, де цей московський автор хоче виглядати знавцем галицького життя і, користуючись моментом, „зачіпає Драгоманова і болотом обкидає, і насмівається з писателя європейської ізвісности... Далі, забувши за Драгоманова, суне він і на Франка, і закидає йому, що чесним способом заробляє собі на хліб, пишучи до газет...”.

Починаючи червнем 1894 року і закінчуючи жовтнем 1907 року, згадана бібліографія нараховує 79 Франкових публікацій у „Свободі”. Це, передусім, художні твори малого обсягу – оповідання і вірші. Зокрема „Хлопська комісія” (15 серпня 1895), „Шоен Шрайбен” – під псевдом „Мирон” (19 жовтня 1895), „Історія моєї січкарни” (20 лютого 1896), „Право свині” (23 липня 1896), „Рабин і ангел” (26 листопада 1896), „Каменярі” (3 грудня 1896), „Веснянка” (25 березня 1897), „Чиста раса” (8 і 15 липня 1897), „В шинку” (28 жовтня 1897), „Звірячий бюджет” (20 січня 1898), „Пісня руських хлопів” (20 січня 1898), „Як пан собі біду шукав” (27 січня 1898), „Лист з Бразилії” (3 лютого 1898), „Притча про вдячність”, „Притча про радість і смуток”, „Вандрівка русина з бідом” (28 квітня 1898), „Притча про нерозум” (18 травня 1898), „Притча про красу”, „Золоті мислі” і „Притча про приязнь” (16 червня 1898), „Притча про правдиву вартість” і „Гімн” (7 липня 1898), „Гімн”, „Притча про життя” (14 липня 1898), „Беркут” (28 липня 1898), „Історія осла” (4 серпня), „Скорбна пісня” (1 вересня 1898), „Золоті мислі” (13 і 20 жовтня 1898), „Золоті гадки” (6 квітня 1899), „В лісі” (14 вересня 1899), з книжки „Мій Ізмарагд” (5 липня 1900), „Колисанка” (3 жовтня 1900) „Не пора!” (9 жовтня 1902), „Свинська контитуція” (12 березня 1903), „Журавлі” (12 листопада 1903), „Злодії” (21 квітня 1904) „Цар і ігумен” (переклад з нім., 26 травня 1904), „Золоті гадки” (28 липня 1904), „Золоті гадки” (13 квітня 1905).

Матеріалами, вміщеними у „Свободі” в 1894-1897 роках під рубриками „Вісті зі старого краю”, „Допис з Русі Галицької”, „Новинки”, їхній автор (непідписаний) відгукувався на ті загальногалицькі, загальноукраїнські події, явища і процеси, щодо яких не були байдужі і

Головний редактор „Свободи“ від 1907 до 1910 року
Антін Цурковський.

русини-імігранти за океаном. Відгукувався, сказати б, саме по-Франковому – не завиваючи реальності в гарні папірці, сміливо, відчайдушно. Згадаймо ще, що то були саме роки активної участі І. Франка в політичному житті Галичини.

Від 1898 року до 1905-го „Свобода“ друкувала лише художні твори, переважно поезії, І. Франка.

Другий виступ, авторство якого та сама бібліографія приписує І. Франкові-кореспондентові – вміщений у двох числах „Свободи”, 7 і 14 листопада 1895 року, у рубриці „Вісті із старого краю”, коментар під заголовком **„Оден важний момент в історії сегорічних виборів в Галичині”**. Текст, якщо читати його упереджено, ніби не спокушає покликуватися на І. Франка. Ось уривок з нього:

„...Ми привикли були донині міряти повіти в Галичині мірою сил інтелігентних в данім повіті. Ті сили інтелігентні надавали фарбу життя і товариського, і руху просвітнього, і борби політичної. А головним мотором того життя була дотепер наша інтелігенція духовна, наші священики. Ті священики, що відіграли величезну культурну ролю в відродженні духовнім русинів. На кождім полі народного відродження стоять священики як світочі народні. Просвіта народна, штука, наука, поступ в житті політичним русинів – усе те донедавна було ділом майже виключно священиків. Сини наших священиків приспорили русинам велике число світської інтелігенції, котрої брак давався відчувати на кожному кроці. Яко одинока заможна інтелігентна кляса спомогали священики всякі видавництва і майже їх силами двигалась література малоруська. Найбільші вороги священиків голосно признавали великі заслуги їх, навіть Ів. Франко, радикал, помістив цілий ряд статей в „Курієрі Львівські” після відомих напастей гр. Бадені на руське священство, виказуючи колосальні заслуги священиків для руської суспільності в Галичині.

Нині ж справи взяли інший оборот. Найліпшим доказом суть сегорічні вибори до сойму. Як давніше ставали священики сильною фалангою до борби з

противником політичним, так нині бачимо лиш одиниці, рідкі одиниці, що стоять плече в плече з народом за його інтереси. Де ж поділись другі?..”.

Далі автор чисто по-франківськи, відверто й проникливо, з'ясовує, куди „поділись другі”, зіставляючи розвиток галицької суспільності і різну за активністю й глибиною участь у ній священиків 40-их, 60-их, 70-их й останнього десятиріччя ХІХ ст., котре „внаслідок живішого руху серед суспільності руської видало і більше число живіших і талантовіших людей. Відгомін подій життя світового втискався, хоча-нехотя, в мури семінарські і запалював серця і душі молодих корифеїв, котрі, вийшовши з тих мурів, винесли з собою голосний протест проти безправ'я, неволі, гнету, пониження людського достоїнства – одним словом, вийшли молоді люди, свідомі своєї світової задачі, свідомі того, що жите дійсне принесе їм в дар і чого вони від того житя галицького можуть надіятися...

...Сегорічні вибори в Галичині суть надзвичайно важною подією в житті народу руського... народ розбудився і зрозумів, що сила – то народ сам, що лиш власною організацією можна вибороти собі власні права... Суспільність руська в Галичині переживає ту фазу життєву, яку пережили були вже давно другі народи. У німців священики суть лише священиками, а виходять послами тільки в обороні Церкви і релігії. Народ разом з світською інтелігенцією бореся за свої права, не оглядаючись на ніякі взгляди. Так єсть у других народів – так незадовгу і в нас буде, а початок до того звороту дали минувші вибори в Галичині”.

Тобто, визнання заслуг священицької верстви перед народом – не поступка І. Франка перед його ж

власним, хрестоматійно відомим, „вільнолюбством”, за- надто він був „духовним аристократом” (вислів о. Івана Негребецького), аби дозволяти собі необ’єктивність в поглядах на галицьку історію, котра, вже як українська історія, розпочалася саме з цієї священничої верстви.

По-друге, І. Франко добре знав, і не тільки від д-ра Володимира Сіменовича, життя своїх земляків за океаном, знав визначальну роль священників у цьому житті, їхні неоціненні заслуги у згуртуванні етнічної громади і заснуванні організованого українства.

Наприкінці того року, 12 грудня, „Свобода” вмістила важливий саме емігрантською темою звіт про утворену у Львові 14 листопада „довірочну раду в справі еміграції наших селян”. Текст не викликає найменших сумнівів у тому, що його автором міг бути І. Франко – хоч би вже тому, що серед 15 учасників тієї ради був і він, д-р І. Франко. Рада заслухала „справоздання д-ра Йосифа Олеськова з його подорожі по Америці” і визнала „ко- нечним зайнятися практично справою еміграції. Годі дальше нам байдужно придивлятися, як наш нарід з нужди продає жидам за півдарма ґрунти і кидаєся товпами наосліп до бразилійського пекла, куди його ваблять платні за кожную голову чужі і тутешні агенти...

...Вибраний стислий комітет поробить кроки до того, щоб ми могли посередничати в продажі зем- лі в християнські руки, вказували емігрантам яко ціль еміграції в краї, в котрих можуть здобути собі луччу будучність, звернути часть еміграції до Держав Сполучених, де заробітки в найновішій часі знов почи- нають оживати, запевнити емігрантам якнайдешевший переїзд і хоронити їх реально від визиску. В протя- гу кількох тижнів вийде книжечка д-ра Олеськова з

найдокладнішими інформаціями і радами для емігрантів. Нехай же ж люди не їдуть юрбами до Львова, нехай задержаться з виїздом, бо й так на ґрунт нема що пускатися перед весною; незадовго знайдуть всю пораду і опіку у своїх”.

„Допис з Русі Галицької” 26 березня 1896 року:

„....Ми в Галичині дуже зраділи, побачивши, як скріпився народний рух помежи нашими земляками, що живуть на свободній американській землі. Коли ж „Свобода” розширила об’єм, то будемо старатися помагати вам у видавництві і пильно занотуємо для читателів ваших всяку цікаву вістку з старого краю. Найважливішою політичною справою в Австрії є тепер реформа виборча. Від кільканадцяти літ почали робітники домагатися і для себе права виборчого. Вони досі ще без прав політичних, ради державні і краєві радять о них і ухвалюють для того робочого народу закони, але ніхто не питається, чи тим мільйонам людей з тими законами добре...”

Нагадаємо, що наприкінці XIX ст. Іван Франко тричі, в 1895, 1897 і 1898 роках, кандидував від Радикальної партії до віденського парламенту і галицького сейму, але не був обраний через інтриги з боку політичних противників і також через безчестя у своєму партійному середовищі. Про це докладно відомо зі спогадів Франкових сучасників, зокрема Володимира Охримовича, Северина Даниловича, Михайла Грушевського, Дениса Лукіяновича, Михайла Мочульського та ін., а також з багатьох пізніших біографій І. Франка. Про деякі подробиці з того безуспішного кандидування І. Франко міг писати у „Свободі”. Цитуємо текст з-під рубрики „Вісті з старого краю”, вміщений у „Свободі” 28

січня 1897 року: „...Відбувся у Львові дня 10 децембра мітинг руських отців духовних. Сей мітинг скликав наш кардинал, а то підмовили кардинала послы Барвінський і Вахнянин, що то з панами польськими кумпанію тримають. Ті два послы вже так кілька років водяться з шляхтичами, тому майже всі русини їх зненавиділи. Недавно як сказав посол Вахнянин в раді державній у Відні промову проти радикалів (хоч за молодих літ і сам нівроку радикалом був), то вже таки зовсім попсував справу послові Барвінському і з немногих прихильників половина відвернулася від Барвінського. А тут ідуть вибори до Відня, і послові Барвінському треба було доконче мати яку партію за собою, хоч би зложену таки з самих мамелюків або півголовків, щоб лиш він сам був найстарший. Такий амбітний вже вдався, бо був професором середньої школи, а тим все здаєся, що всі розуми поїли. Прихильників не тяжко було знайти. Одному пан-отцеві здалабыся ліпша парохія або може які гонори, малому урядникові треба би авансу і ліпшої посади, третій заглядає, чи не вихопився б на професора вищої школи...”.

Метою того мітингу „руських отців, як випливає з дальшого тексту, було створення – виключно під передвиборну потребу О. Барвінського – кишенькової партії, Русько-католицького народного союзу. „...З того всього, – пише далі галицький автору „Свободі”, – вийшло для кардинала-митрополита і з ним для Барвінського з Вахнянином, величезне „посрамленіє”... Мітинг ухвалив одноголосно резолюцію (ніби програму) в народнім руськім дусі і заявився проти того непотрібного Союзу...”.

Запам'ятаймо цю ситуацію: вона достоту повториться і в іміграційному середовищі в Америці рівно

через десять років, з приїздом першого греко-католицького єпископа Сотера Ортинського.

„Водяться з шляхтичами” – це про О. Барвінського і А. Вахнянина вповні міг сказати І. Франко, який був в опозиції до „нової ери”, тобто до угоди між галицькими народовцями і поляками, яку Франко-радикал вважав опортуністичною і від самого початку перебував в опозиції до неї.

1 квітня 1897 року „Свобода” передрукувала, під заголовком **„Освідомлене народу”**, значну частину статті Івана Франка з його журналу „Житє і Слово”. Ось початок того передруку: „Усі партії в Галичині, всі політики признають, що з усього, що робиться у нас на політичнім полі, найважнішою, найбагатшою в наслідках є праця над політичним і громадським усвідомленем народа, є та політична і соціяльна агітація, яку ведуть потроха всі партії (особливо в хвилях потреби, перед виборами), та яку найсистематичніше, найбільш свідомо і з найширшою, правдиво по-європейськи поступовою програмою веде русько-українська радикальна партія. Та треба признати, що і вона веде її слабо, прихапцем, спорадично, що робить її не назагал партія, а пару одиниць, напружуючи до крайности свої сили, жертвуючи багато з своєї кишені, наражаючи своє здоров'я і свою свободу. Один з найкрасших агітаторів С. Вітик від 18-го падолиста сидить у слідчій тюрмі, на другого, П. Новаківського, сиплється процес за процесом і за дрібні неформальності при скликуванні віч його засуджують на грубі грошові кари, котрі швидко мусять зруйнувати його і без того мізерний стан маєтковий. Те саме дієся з Я. Остапчуком і другими радикальними агітаторами: не тільки власті, але й „сполечна єрархія”

поводиться з ними, як з ворогами під час війни, і не щадять їх, де тільки можуть їм пошкодити. І треба подивляти енергію, незломний характер і силу святого запалу у тих людей, що мимо тих жертв і своїх слабих сил не падають духом, але ведуть далі своє діло. Одно хіба може нам пояснити се явище: їх піддержує те прийняття, яке знаходять серед народа, під курними сільськими стріхами. „Що мені процеси і засуди? Байдуж! – говорив мені Петро Новаківський. – Але коли бачу, як люди при моїх промовах по селах плачуть, то в мені аж дух росте”.

Егеж! Росте дух і повинен рости у кожного, хто бачить, як сквапливо шукає наш люд іскри просвіти, поради і науки, як ловить кожде щире слово, як горнеться до боротьби за справедливість. Та рівночасно плакати хочеся кровавими слізьми, коли бачиш, як мало, страшенно мало ми, русини всіх партій, хочемо і можемо дати тому народові, як усі наші заходи коло його піднесення дилетантські, мізерні, як наші ради не раз дитячо-наївні або гупо-зарозумілі, як мало ми при всіх своїх зусиллях уміємо заслужити на його довір'є, потягти його за собою, як мало уміємо і самі між собою і разом з народом бути зорганізованою, дисциплінованою силою, а не безладним стадом!...”

Закінчується ця публікація в числі “Свободи” з 15 квітня аргументами І. Франка щодо всеукраїнської ролі новопосталого Товариства ім. Шевченка і його діяльності та його наукової і видавничої діяльності, яка з вузького хатнього погляду може здатися непрактичною, але яка насправді є „першим приміром такої дружної праці не тільки в історії галицько-руського, але загалом в історії українсько-руського духового життя...”

Тут саме варто наголосити, що І. Франко, незважаючи на колоди, що йому під ноги кидали тодішні

„батьки народу”, не дозволяв собі переносити настрій, спричинений внутріпартійними чи загалом політичними незгодами, в сусідні царини діяльності. Наприклад, звіт, вміщений у „Свободі” 9 липня 1896 року під рубрикою „Вісті зі старого краю” з великим оптимізмом повідомляє про працю Львівського Наукового Товариства ім. Шевченка – що воно „має бути зав’язком будучої руської академії наук. Надії вповні оправдані, бо товариство розвивається дуже гарно. Є се, безперечно, велика заслуга голови товариства проф. Александра Барвінського, бо завдяки його заходам товариство щедро діставало підмогу від міністерства просвіти і від галицького Сойму краєвого. І противник політичний не повинен тут відмовити п. Барвінському заслуг...” Тобто тому самому О. Барвінському, який вперто не хотів бачити Івана Франка послом у віденському парламенти чи бодай у краєвому Соймі.

У багатьох „Дописах з Русі Галицької” дається взнаки властива Франкові іронічність – як психологічний захист перед обставинами, котрих годі було швидко змінити. Ось уривок з повідомлення про хлопський мітинг у львівській ратуші 15 листопада 1897 року: „... На тім мітингу було також кілька жидів і жидівок, радикал Михайло Павлик так собі їх вподобав, що жадні збори не робить без такої декорації. Сам Павлик був за президента мітингу. Промовляв доктор Франко про економічне положенє селянства, а потім говорив доктор Евгеній Вацик, адвокат у Львові, про вибори. Вже Франка хлопи не конче розуміють, бо говорив з-учена, але як заговорив доктор Вацик, то вже мало не повмирили з нудьги. Справедливо написав „Дзеннік польський”, що цей послідній є найнещасливішим промовцем на

континенті. І якої біди треба було Вацикові до того братися? Межи радикалами є багато добрих хлопських бесідників, от, наприклад, Вітик, Новаківський, Шмігер або Бородайкевич. Добрим бесідником є штука бути, сама ученість вимови не дасть. Для радикалів це добра наука, щоб не вибиралися, якто кажуть „з мотикою на сонце”, але нехай добре приготівляються, а тим часом розтолкують Вацикові, щоб вже з промовама дав собі спокій” („Свобода“, 7 січня 1897 року)

Ці рядки можуть викликати сумнів щодо їхньої належності Франкові, бо під текстом стоїть криптонім „Й. П.”, а по-друге, про самого І. Франка згадується знову у третій особі, однак, згідно з бібліографією, репортаж писаний саме Франком-кореспондентом, а не Франком-письменником чи Франком-політиком. На той час він мав величезний досвід співпраці з польською і німецькою пресою і знав, що газета потребує інформації, уміло поданої як безсторонньої.

Знову про Товариство ім. Шевченка, ця тема настільки важлива для І. Франка, що текст не ховає ні цього особистого зацікавлення, ні авторських емоцій. Тут Франко нелестиво згадує своїх головних політичних опонентів – народовців: „В посліднім місяці був на нашій землі крик, як колись під жидівським Єрихоном. Вся Русь Галицька не мала про що іншого бесіди, як про Товариство імени Шевченка. Не думайте, що розходилося о щось важного!... Але наші плюгаві рутенці вже, здається, так виховані, що як прийде яка важна, рішаюча справа чи борба політична, як треба заглянути могутчому ворогові в очі, то їх десь нема, тяжко позбирати хоч би 10 чоловіка... Та нехай треба станути против другого русина, дошкулити йому до живого, добратися аж до

печінки, то тогди вже геть шкаралупники виявляться з своїх криївок і маркують дуже відважних людей. Так і тепер сталося. Товариство імени Шевченка має свою друкарню. Друкарня в світі є чистий бізнес: друкує все, що лиш може захопити, і в той спосіб заробляє гроші. Така справа належить до управителя друкарні, хто платить за роботу, то тому друкарня друкує. Та не так воно меж нашими філістрами-рутенцями. Щось 17 років друкується „Діло” в тій друкарні і постійно було винне значні суми за друк, бо руські газети бідні і тяжко було платити. Тогди директор друкарні має право сказати: „Ти вже доволі винен, заплати, бо більше не друкую”. Але куди нашому братові до бізнесу; наш рутенець не жид і до бізнесу нездатний, він робить з друкарні політику. Довгий час піддержувало „Діло” „нову еру” (то політика Барвінського та й Вахнянина), тогди йому вільно було лізти в довги по самі вуха. Тепер в Товаристві імени Шевченка Барвінський є головою (він, щоправда, багато вислужився для того товариства) і „Діло” робить політику опозиційну і наступає на Барвінського, отже, гайда викидати ту газету з друкарні...” („Свобода”, 4 лютого 1897 року).

Вісткою „Коляда з Америки” починається у „Свободі” рубрика „Вісті з старого краю” 11 лютого 1897 року: „Ми дістали до старого краю Ваш прегарний „Календар русько-американський”. Зраділи і старі і молоді, любуються сею гарною книжечкою, рвуться прочитати єї... З всіх руських календарів на 1897 рік, без всякого сумніву, є американський календар найліпший і вийшов в найкращому виданю. Перед ним никнуть календарі „Просвіти”, „Общества им. Качковського”, чернівецький православний, „Руської Бесіди” Ставропігійського

Інституту у Львові, руського „Сокола” і т. д. Всі газети похвалили Ваш Календар, а найбільше – літературна газета „Зоря” і чернівецька „Буковина”. Мусіли, що правда, похвалити його також і „Діло” і „Галичина”, але з-поза тон похвали вилазить злість за те, що американський календар ліпший від календаря „Просвіти” і „Общества им. Качковського...”.

18 лютого 1897 року, „Допис з Русі Галицької” — про вибори до Відня:

„Найважнішою справою в старім краю є тепер недалекі вибори до Відня, до ради державної. Треба буде русинам зібрати всі свої сили, а то вийде знов таке плюгавство, як при виборах соймових минулого року. Я вже вам згадував („Свобода”, ч. 52, 1896), які, правдоподібно, будуть руські комітети, а далше писав я і про організацію польських шляхтичів-панів на один бік, а хлопів-мазурів на другий бік. Не великий ще клопіт в тім, що буде аж три руські виборчі комітети, та й що будуть ставати кандидати трьох закрасок політичних. Се була б найменша біда! Де люди живі, де кожда голова має свій розум, там і тяжко, щоб всі однаково думали. Тяжко і подумати, щоби всі повірили на слово хоч би такому чесному патріотови, як Юліян Романчук, або знов дожидали, поки хитрий (хоч і дуже заслужений) Олександр Барвінський не кивне на праву чи на ліву сторону. Та є обов'язком чесних людей, не запаморочених глупими спорами партійними, щоби в послідній хвилі таки спробувати звести цілу акцію народу руського на одну спільну дорогу против одного спільного ворога народу руського, то є польських панів-шляхтичів з жидівськими прихвостнями. Але чи втнуть наші старі дітваки, що пів життя свого виповнюють пустими

перепалками і взаїмним осміюванням себе самих, таку штуку? Чи такі наші провідники партій, як Романчук, Євгеній Олесницький, Барвінський, Іван Франко, Теофіл Окуневський й інші, не змогли би на кілька днів перед виборами таки остаточно порозумітися та постаратися о приличну та достойну репрезентацію в віденській раді державній? Чому би ні? Жадному не впала би корона з голови, коли треба крихітку уступити другому, пожертвувати особисту амбіцію ради громадської справи, а передовсім треба мати добру волю до чесного діла. А то інакше з незгоди русинів, котрою вічно виповняється ціла наша акція політична, з ідіотичних сварок трьох комітетів скористають пани-шляхтичі і виберуть знов так, як їм буде до вподоби. В додатку хіба втішиться пан Барвінський...”

Цікаво, що на цій же сторінці “Свободи” вміщено, дивовижно доречно, вірш І. Франка „Семпер ідем”:

Против рожна перти,
Против хвиль плисти,
Сміло аж до смерти
Хрест важкий нести...

Цей хрест, тяжкий від самого народження, ліг на І. Франка додатковим тягарем у зв’язку з його політичною діяльністю, зокрема участю у виборах.

„Свобода“, 6 травня 1897 року, **„Вісті із старого краю”**, підзаголовок **„Руська політика, послідні вибори, яких маємо послів”**. Мова тут про вибори до віденського парламенту і до крайового сойму весною того року, коли влада і партії „нової ери” не хотіли успіху кандидатів від народу, в тому числі й І. Франка, який кандидував від українців Перемишля. „Порішили за всяку ціну повалити руських народних кандидатів, а перепровадити вибір

шляхотських послів. Хлопи руські не хотіли ані чути про се, щоби польський пан був їх послом до Відня. Хотіли повибирати своїх людей. Шляхтичі мало з розуму не зійшли, вони не надіялися, що в руських хлопів вже є тільки самосвідомости: стоячи далеко від хлопа, вони не могли пойняти, відки нараз руський хлоп, той вічно горем прибитий мужик, посмів сказати шляхтичеві в очі: „Пане, нам твоєї опіки вже досить!...”. Правительство мало легку роботу, воно потребувало сповняти лише задушевні бажання шляхтичів. І так пішли катованя! Вибори закінчилися! Вони принесли в результаті 9 трупів, 29 ранених і около 800 арештованих (в тому шість отців духовних) русинів...”

Про ці вибори згодом згадував о. Микола Підгорецький: „Я був сотрудником і катедральним проповідником у Перемишлі. В 1897 році були вибори і я голосував на д-ра Івана Франка, що кандидував у перемиській окрузі на посла до сойму. Другого дня по виборах закликав мене єпископ Чехович і каже: „Я знаю, на кого Ви голосували”. „То прошу сказати”. „Я знаю, що Ви голосували на Франка”. Парох, о. Подолинський, теж закликав мене до себе до канцелярії й каже мені, що намісник Бадені знає, що я голосував на Івана Франка, й що я через це в намісництві эле записаний. Я кажу: „Я цілком не дбаю, як я є записаний, бо я зробив так, як мені совість наказувала”. Я поїхав негайно до о. Бончевського, сотрудника в Белаці, і ми обидва домовилися, що поїдемо до Америки, без огляду на те, які будуть перешкоди...

В Америці вже був о. Дмитрів, і до нього ми писали по інформації... Я й о. Бончевський постаралися за духовні поручаючі листи від Митрополита, кардинала Сильвестра Сембратовича.

При тій нагоді ми відвідали у Львові Івана Франка. Він казав нам: „Їдьте щасливо, трудіться для народу, але не очікуйте від нього вдячності”.⁴⁸

„Вісті із старого краю”, 13 січня 1898 року: „...Під напором революції знесено панщину, дано волю руському народові, але за то солено заплатив руський народ. Друг з нього податки, друг з нього рекрута. Забрали, правду сказавши злупили, зрабували і витуманили у нього ліси і пасовиська, кинули його на поталу лихві і сказали велике слово: „Ми ущасливили руський народ – ми дали єму свободу!”. А тим часом яка то вийшла свобода? Вийшла з сего свобода випускати з мужика послідній піт і кров тай пустити його з торбами...”.

Редактори „Свободи” не пропускали нагоди наблизити Івана Франка і його творчість до емігрантської громади, допомогти їй належним чином цінувати його поетичну, літературну і наукову діяльність. Такою нагодою було, зокрема, відзначення у 1898 році 25-річчя творчої праці І. Франка. Тоді про значення І. Франка для всієї української справи написав о. Антін Бончевський („Чим є для русинів рік 1898”, „Свобода”, 10 і 17 березня). В числі з 10 листопада „Свобода” на першій сторінці вмістила великий огляд під заголовком „Два русько-українські ювілеї”, присвячений 100-річчю приходу в українську літературу Івана Котляревського і 25-річній праці Івана Франка на ниві політики, поезії і науки. Автор огляду в’яже в одну спадкову лінію служіння народові Котляревського, Шашкевича, Шевченка, Драгоманова, Франка: „...Пригадаймо тільки нашого ювілята Івана Франка. Що він натерпівся від чужих і своїх! А помимо того він не зломився, а помимо того він не покинув свого стягу, під котрим почав іти. А на його стягу було

Товариство ім. Івана Франка, 103-й відділ УНСоюзу в Милвакі, Вісконсин.

– за народ український, для него і через него. Не раз, як він сам пише, приходили до нього різні спокуси, але він від них відвертався, все пам'ятаючи на те, що він син українського народу, котрий мусить піднятися з свого занепаду. Він все розумів, що народ свій можна підняти тільки працею, і він працював, як селянин – від рана до пізнього вечора.

І дочекався тої хвилі, коли його почитили всі українські письменники, вся здорово мисляча інтелігенція і селяни, для котрих поступу посвятив всю свою діяльність.

Тепер, глянувши на свою минушість, він не має чого жалувати житя, хоч воно і терном вбилось в його душу. Він не програв його, як той карточник в карти, а прожив, як повинен прожити чоловік, котрий любить свій народ...”

Також „Свобода” була уважна до всього, що мовилося про І. Франка або що він сам писав в чужомовній пресі. В рубриці „Новинки” газета 10 січня 1902 року вмістила вістку під назвою **„Поляки на оба фронти або польська дволичність”**. Її текст: „Дас Полентум нах цвай фронтен” – під таким заголовком ньюоркська німецька газета „Зіннтаус блатт дер Нью Йоркер Волксзеі”, ч.1 з 5 січня, надрукувала обширну статтю нашого славного писателя д-ра Івана Франка. Стаття складаєсь з двох частей. В первій часті вказує д-р Франко на гнет поляків прусакими і пруським урядом, а особливо на останні події в містечку Вжесьни в Познаньщині, о котрих розписуються всі газети, і демонстрації поляків проти прусаків в Галичині. А в другій часті малює досадними словами гнет, якого допускаються в подібний спосіб поляки над русинами в Галичині, і описує послідні події

в університеті Львівським. А кінчить словами: біда тому народові (полякам), котрий не навчився нічого з своєї власної історії”.

11 листопада 1897 року „Свобода” на першій сторінці вмістила заклик **„Братя русини!”**, агітуючи читачів за створення спеціального „Фонду американських русинів на цілі Русько-української Радикальної партії” в Галичині – як партії саме Івана Франка, бо „д-р Франко, сам хлопський син, не раз не два вступався на кривду руського селянина і боронив його словом, письмом і ділом. Д-р Франко посвятив не лиш свій вік, своє здоров’я і талант для добра руського селянина, але і терпів за нього різні переслідування й арешти, – тому ми думаємо, що не поступили невластиво, зложивши в його руки тих пару центів і зробивши його куратором того фонду...”.

Не дивно, що „Свобода” негайно відгукнулася на перші ж вістки про погіршення здоров’я поета. Число від 22 жовтня 1908 року: „Українське громадянство пильно прислухається до всього, що пишеться в газетах про стан здоров’я д-ра Івана Франка... Здоров’я д-ра Франка тепер ліпше, ніж було попереду. Він від часу до часу виходить до міста, буває у знайомих, може робити легшу роботу, зараз кінчає друкувати приповідки, продовжує свої „Апокрифи”, збирається диктувати коментарі до колядок і т. п. Через спаралізоване рук сам Франко писати не може, а диктує своїм синам...”.

23 грудня 1909 року в „Новинках”: „Письменник наш д-р Іван Франко виїхав був для поліпшення здоров’я до Одеси над Чорним морем. Тепер йому полегшало, і він вертає на дніах до Львова...”.

29 лютого 1912 року „Свобода” друкує звернення групи українських культурних діячів **“Українці!”**: „В році

1913-му минає сорок літ, як виступив на літературному полі найбільший письменник Галицької України – Іван Франко. Протягом тих літ виходили з-під його невсипущого пера чисельні поезії, драми, оповідання, повісті, наукові розвідки і публіцистичні статті, взагалі розвинув він таку широку й многогранну літературну діяльність, як ніхто перед ним, ні по ньому. Він також – один з творців політичного руху серед народніх мас. І ніхто з більшим правом не може сказати, що посвятив все своє життя, усю свою працю рідному народові...

Тому то тепер громаді слід показати свою вдячність і признанє одному зі своїх найкращих синів. Ювілейний дар Іванові Франкові нехай буде символом сеї пошани. Протягом 1912 і 1913 років нехай попливуть грошеві пожертви з цілої України, від заможних і бідних, від інтелігентів, селян і робітників, нехай буде доказ, що українці вміють цінити своїх заслужених людей не тільки по смерті, а й за життя...". У підписах – імена Володимира Винниченка, Володимира Гнатюка, Ольги Кобилянської, Василя Панейка, Василя Стефаника, Івана Труша, Лесі Українки, Сергія Єфремова, Степана Томашівського, Григорія Стрипського, Івана Кревецького.

Нижє – приписка від редакції „Свободи”: „Ім'я Івана Франка надто голосне серед нашого народу, щоб повищі рядки потребували ще якогось об'яснення... Нас в Злучених Державах числять на 300 тисяч, нехай з тої армії лиш щоп'ятнадцятий почуватиметься до патріотичного обов'язку і зложить лиш по 10 центів – то вже зробить отсю невеличку суму, 2,000 доларів...".

Повідомлення про смерть Івана Франка зайняло у „Свободі" з 8 липня 1916 року всі чотири сторінки, з великим портретом поета – на 1-ій сторінці, з заходами вшанування пам'яті І. Франка в імігрантських громадах –

на 2-й сторінці, і з Франковим житєписом і „Прологом” до поеми „Мойсей” і поемою „Наймит” – на 3-й сторінці.

І в усі подальші роки „Свобода” вшановувала пам’ять Івана Франка у дні його народження і в дні смерти щоразу з портретами, віршами поета і розповідями про його життя і творчість.

Особливо збагатилася свободівська Франкіяна з прибуттям до Америки повоєнної української політичної еміграції, серед котрої виявилось багато освічених людей, науковців різних галузей, зокрема істориків та літературознавців.

Задовго до 100-річчя з дня народження Івана Франка „Свобода” стала постійною трибуною обговорення цієї теми. Однією з дискусій було питання – які твори Івана Франка варто б включити в ювілейне видання? У зв’язку з цим звертає на себе увагу стаття історика Івана Лисяка-Рудницького **„Як найдоцільніше відзначати Франкові роковини?”** („Свобода”, 13 вересня 1955 року).

В ювілейний же рік у „Свободі” з’явилося чимало текстів, котрі в немалій мірі збагачують загальне франкознавство: розвідка Володимира Янева **„Душевні переживання в’язня в „Тюремних сонетах” І. Франка”** („Свобода” 29, 30 червня, 3, 5, 7 і 11 липня), стаття Василя Мудрого **„Іван Франко як громадський поет”** (13 липня), дослідження Олександра Кульчицького **„Психосоціальні аспекти „Мойсея”** („Свобода”, 28 червня), есей Богдана Кравцева **„Франко – лірик”** („Свобода”, 2, 5, 6 червня), стаття Григора Лужницького **„Театрально-соціологічні елементи у драматичній творчості І. Франка”** („Свобода”, 16 червня), довга низка менших за обсягом матеріалів, присвячених пам’яті Великого Каменяря.

НАРОДНИЙ РУХЪ АВСТРО-УГРО-
СКИХЪ РУСКИХЪ
(1772-1896)

М. ПАВЛИКЪ
ПІСЬМЕНЕ СЛОВО

12

ІНШІ
ВИДАТНІ АВТОРИ,
ВІДОМІ І НЕВІДОМІ

Непряме, але відчутне свідчення про участь у „Свободі“ Івана Франка-журналіста дає авторство, у ній же, Франкового товариша і партійного партнера Михайла Павлика: майже під усіма його публікаціями стоять не псевда, не криптоніми, а справжнє ім'я та прізвище. І також фактом є, що перші роки „Свободи“ збігалися в часі з найактивнішим періодом заангажованості в політиці обидвох їх. Майже усе останнє десятиріччя XIX ст. галицькі радикали переживали неабияке піднесення, зокрема на тлі „нової ери“, котра, за задумом її ініціаторів-ідеалістів, мала привести до великого українсько-польського замирення

і взаєморозуміння – мала привести, але не приводила, і ця її практична неспроможність служила для опонентів предметом постійної критики, з одного боку, а з другого – спонукала їх до дальшого розвитку, до структурного та ідейного розгалуження самого радикального руху.

На середину 1890-их років М. Павлик, як й І. Франко, мав чималий досвід в заснуванні пресових видань соціалістичної, в драгоманівському сенсі слова, орієнтації („Товариш“, „Громадський друг“, „Хлібороб“, „Народ“, „Дзвін“, „Молот“) і досвід редакторської та авторської праці в них.

Найбільшою обсягом і найпомітнішою змістом публікацією М. Павлика у „Свободі“ є, очевидно, його дослідження „Народний рух австро-угорських русинів, 1772-1896“, друковане у п'яťох числах газети (4, 11, 18, 25 червня і 2 липня 1896 року).

Мету своєї праці автор визначив у „Передньому слівцеві“: „Американська Русь може колись відограти рішучу роль в житю русинів. Та для того треба американським русинам усіма силами просвіщатися й організовуватися в Америці і надто тісно стикатися з русинами в старім краю. Русини в старім краю, захоплені просвітно-політичним рухом, усе ж таки стоять тепер висше від американських русинів, так що не в одному собі можна з них брати примір. На всякий случай, американським русинам, що досі походять тільки з таких закутків Австро-Угорської Русі, де тепер нема ніякої народної організації, конче треба знати, як стоїть руський народний рух у тих сторонах Русі, де він є. Нарешті, може, найважніше для всіх русинів, є знати історію руського народного руху, щоби бачити, як то все починалося і розвивалося і врешті дійшло до

теперішнього. Так воно покажеться, що було зле, а що добре в нашому русі.

Думаю, що мої американські братя не візьмуть мені за зле, коли я про все те розкажу довше. Буду старатись розказати точну правду, на основі письмених документів, та не наводжу їх, щоб не спиняти оповіданя“.

Відомо, що М. Павлик до кінця життя був самовідданим і беззастережним драгоманівцем, ледве чи в Галичині хтось більше, ніж він, зробив для пропаганди соціялістичних ідей і також для популярности самого вчителя. Та й цей екскурс в історію народних рухів в „старім краю“ писався, як про це свідчить найпростіше зіставлення дат, водночас і створенням фундаментальної монографії „Розвідки Михайла Драгоманова про українську народну словесність і письменство“, чотири томи якої побачили світ декілька років пізніше.

М. Драгоманов був для М. Павлика вособленням Великої України, з посередництва М. Драгоманова вона стала для вихідця з Гуцульщини, опришківського краю, духовно близькою, невіддільною. Ця близькість відчувається й у видрукованій „Свободою“ праці. Вже буквально на початку тексту М. Павлик, нагадуючи, що після другого переділу Польщі Галичина відійшла до Австро-Угорської монархії, „...нібито в більше просвіченій і вільнішій державі, а проте національно ми опинилися в тюрмі і ясне проміння національної свідомости і спільности падало в наше австрійське віконце завше з України, хоч вона й була поневолена політично“.

Далі М. Павлик відтворює картину народного життя Галичини, починаючи від 1772 року, тобто від першого поділу Польщі, коли Галичина відійшла

до Австро-Угорщини, а імперія вступала в недовгу, однак, продуктивну епоху освіченого аболютизму часів імператриці Марії Терезії і її сина цісаря Йосифа II, котрі вдалися на спосіб за одним пострілом убити двох зайців – піднявши культурно-господарський рівень галицьких русинів, вкрай пригноблених довгим польським пануванням, відірвати цим їх від впливів Польщі і Росії.

Вірний обіцянці „розказати точну правду“, автор вичислює всі ті кроки віденського двору, що схиляли до нього русинів, а в середовищі новопосталої української греко-католицької інтелігенції природним чином породжували австрофільство. Процес цей охоплював значне полегшення панщини для селян, заснування русинських середніх шкіл, двох греко-католицьких семінарій, у Відні і Львові, врешті – відкриття Львівського університету. Галичина прокидалася – була внутрішньо готовою до цього. Читаємо у М. Павлика: „До шкіл тих і закладів русини повалили гурмами, з великим запалом і вдачею. Зараз за перших десять років під Австрією стільки русинів вивчилося у Відні та у Львові на докторів богослов'я, що зайняли майже всі богословські катедри у Львівському університеті. Межи тодішніми університетськими професорами у Львові можна було подибати хіба деякого вірменина, німця або чеха. Поляка не було ані одного!“.

Та по цих розвоєвих десяти роках почалося таке ж швидке задкування, безпосередньо пов'язане зі смертю Йосифа II: його спадкоємці воліли відновити в імперії старі порядки, а це означало, що найбільш поскрибованою частиною населення знову, за звичною логікою речей, мали стати русини. Та визнаючи цю причину, М. Павлик, послідовний учень М. Драгоманова-

антиклерикала, бачить суспільне гальмо також у характері і змісті тодішньої освіти: „Духовні семінарії – то були школи сліпого послуху для віденського уряду, школи політичної і громадської неволі, а не поступу... розсадники сервілізму“. Іншими словами, щойно зформована учена верства не була здатною на опір антинародній реакції. Нова влада у Відні, за висловом М.Павлика, „попустила латинському духовенству і польській шляхті в Галичині, і вони чим раз більше стали брати верх. Відтоді висше руське духовенство в Галичині – єпископи і консисторії ще більше стали підлягати польщині“. У львівській греко-католицькій семінарії зовсім зникла руська мова, навчання в ній перейшло виключно на латину і польську.

Велику кривду для майбутнього русько-української справи було вчинено заборонаю для угорських русинів навчатися у Львові.

В результаті духовенство, як галицьке, так і угорське, відірвалося від народу, утворилося два осібні суспільні стани – попи і хлопи.

Далі М. Павлик аналізує, звідки „почало зоряти“ – як ідеї Великої французької революції відгукнулися серед поневолених народів Європи, як виникло слов'янофільство і як ще задовго до нього і до французького прикладу постало „гніздо русько-української волі – Запорозька Січ“, як найосвіченіші сини слов'янських країн відкривали для себе і для світу естетично-духовні цінності народних культур, як і чому Маркіян Шашкевич пішов не за поляком Залеським, який видав у Львові збірник спільних пісень, польських і українських, а за Михайлом Максимовичем, бо зрозумів, що спільність фолкльору східноукраїнського і

західньоукраїнського може і повинна означати спільність майбутньої долі.

Дуже докладно зупиняється М. Павлик на історії „Русалки Дністрової“, на атмосфері обструкції з боку влади і нерозуміння з боку вищого греко-католицького духовенства, на причинах „ренегатства“ Якова Головацького, збірник руських народних прислів'їв якого „Вінок русинам на обжинки“ Митрополит Левицький відмовився взяти в руки. Доведений до відчаю, Я. Головацький у німецькомовному журналі „Slavische Jahrbucher“ видрукував, під псевдом статтю „Стан русинів в Галичині“, вказавши в ній „на причини упадку галицько-руського письменства: брак порядних проводирів, брак якогось осередка та органічної св'язи поодиноких частин Руси – зв'язи політичної і релігійної – брак потрібної моральної сили у руської інтелігенції, брак любови до вітчизни і пожертвованя...“.

Є поважні підстави вважати, що М. Павлик не тільки писав до „Свободи“, але й досить постійно читав її. Наприклад, у ч. з 18 лютого 1897 року він, у рубриці „Вісті із старого краю“ відповідає „Й. П.“, який буквально декілька чисел перед тим зачепив був М. Павлика некоректним дотепом: мовляв, „М. Павлик на свої „радикальні“ сходинокі доконечно запрошує „жидів і жидівок“. Мені видиться, – пише М. Павлик, – що воно добре, коли нашими радикальними зборами і вічами інтересуються і жида, і жидівки, тим більше, що ті люди взагалі прихильні робочому людови і поступови і виступають против жидів-шахраїв і туманників. Між ними є навіть дуже ревні оборонці руських селян против жидів-шахраїв. Такий є „жидок“ Фавст з Перемищини, котрого за те жида мало не розірвуть, а хлопи наші дуже люблять і шанують...“.

У декількох своїх публікаціях у „Свободі“ М. Павлик агітував за передплату радикальних галицьких видань.

8 серпня 1900 року газета вмістила під заголовком „Братя американські русини!“ заклик М. Павлика ставати передплатниками заснованої ним газети „Громадський Голос“, бо „нема на цілій просторіні Руси-України газети, котра б щиріше займалася долею руських селян, котра б відважніше виступала проти всіх кривдителів і затемнителів нашого народу... Не жадаємо від вас великого – лише абисте були ласкаві якнайчисельніше запроnumerувати „Громадський Голос“, котрий коштувати буде всего 1.5 доляра на рік... Помагайте нашому селянському радикальному рухови. Обізвіться всі, кілько вас є в Америці, нехай народ наш у краю знає вас і бачить, що ви его не відцуралися“.

8 жовтня того ж року М. Павлик у „Свободі“ повідомляє, що на його заклик відгукнулися „русини шамокінські, члени Товариства ім. Шевченка., котрі ухвалили 255 дол. річної допомоги на „Громадський Голос“...окрім того,заходом голови товариства М. Колодія придбали для „Громадського Голосу“ 34 пронумератів“.

Публіцист помер 26 січня 1915 року, в розпал Першої світової війни, у дуже нещасливий час для його рідної землі, окупованої тоді московським військом. 22 квітня того року „Свобода“ вмістила на вшанування пам'яті великого українського трудівника вірш Богдана Лепкого „Михайло Павлик“ – надзвичайно проникливий, сповнений щирої любови і поваги учня до учителя твір:

Одинокий на ложі недуги
З світом горя робив порахунки,
І спитався: „Де браття, де други,
Де останні, прощальні цілунки?

Я любив вас, учив, а ви нині
Позабули мене, опустили,
П'ю терпіння гірке по краплині
Й неоплаканий йду до могили“.

Зажурився, зітхнув, примкнув очі:
„Ох, як тяжко в неволі вмирати!“.
Чорна хмара тягнула з півночі,
Десь далеко гуділи гармати.

Десь далеко горіло пів світа,
Як у пеклі, в огні клокотіло...
Мре під муром вдова неогріта,
Б'є опівніч годинник несміло.

Й одчинилися двері у хату
І народу найшло повні сіни,
До постелі припали: „Наш тату!
Наш учителю!“ „Хто ви?“ „Ми тіні“.

Бачить – тіні бліді і криваві,
Куля, стричок, неказані болі.
Але око їх мріє о славі,
Але думка буяє круг волі.

Хоч конали, як пси на морозі,
Дерли землю і з голоду пухли,
Не піддались чужій перемозі,
На крик волі вони не оглухли.

„Батьку! Батьку! Дивися на рани,
На криваві мужицькі долоні,

Ми порвали ворожі кайдани,
Хоч сконали самі на припоні.

Ти учив нас, як волю кохати,
Ти учив нас, де світ, де – темрява,
І учив, як достойно вмирати,
Коли того жадатиме справа.

Ми послухали тої науки,
За приміром великим йшли гідно,
І хоч крячуть
над нами злі круки,
Ми ідемо зі світу погідно.

Бо сповнили усе по закону,
Як веліла нам честь чоловіка.
Дали справі такого розгону,
Що вона не спиниться довіка.

Йй уже не страшні каземати,
Ні Сибір, ані кнут, ні тирани,
Ми вже знаєм, як грають гармати,
Ми вже чули, як рвуться кайдани.

Ми дивились, як воля сміється,
Коли правда тьму чорну розвітить,
Хоч умремо, діло не спиниться,
Що почали батьки, скінчать діти!"

Тихо стало, як в келі чернечій,
Десь далеко гуділи гармати.
Опустились повіки старечі...
Міг спокійно і тихо вмирати.

Дуже близьким до „Свободи“ був **Михайло Грушевський** – охоче писали про нього інші автори, та писав він і сам, і не тільки як історик чи громадський діяч, але й як літературно обдарований інтелектуал.

6 липня 1894 року „Свобода“ надрукувала політичний огляд **„Що чувати в старому краю“**. Згадана в попередніх розділах чотиритомна бібліографія „Свободи“ відносить цю публікацію до авторства М. Грушевського. Її стиль, зокрема згирдливість щодо духовенства, особливо – греко-католицького, справді може виказувати саме цього автора, вже тоді соціаліста-атеїста: „...Нині система правительства зложила значіне руських владик, консисторії і духовенства... в монастирі василіяни понаганяли поляків-волоцюгів, де єзуїти їх вчать науки: як русина можна зробити поляком, бо ті ошиванці будуть колись руськими єпископами, каноніками і будуть руський нарід, руських священників гонити на латинство, на польську сторону,... як колись Йосафат Кунцевич, котрого поляки, політики ради, зробили святим...“.

18 січня 1895 року „Свобода“ повідомляла про перебування М. Грушевського на Буковині, і що він „вскріпив віру на лучшу будучність руського народа“.

23 травня 1907 року „Свобода“ передрукувала з київської „Ради“ його **„Крашаночку“** – невеличкий шкіц, сповнений драматичного світовідчуження національно свідомої людини: „Занесемо червому крашаночку і положимо на могилу, де спить наша мати. В важкій домовині з грубих плах, скованих залізом сибірським, під тяжкою верствою землі, насипаною синами-виродками, що засипали й забули матір, відсахнулися від неї. Спить вона, спить серед загального відродження весни...“.

...Чи любови й праці наших поколінь пощастить зрівноважити те, що занедбали, упустили старші? Чи шкода, заподіяна віками упадку, малодушности, дезертирства, може бути ще вирівняна, надолужена, чи тому втраченому не буде вже вороття навіки? Чи „срамотняя давняя година“ – гей, навіть і не давня, бо тягнеться вона й досі, та година національної деморалізації, ренегатства – чи забудеться вона, заглажена святим запалом і поривом новітніх поколінь? Чи оживе слава наша, слава України – слава безграничної самопожертви за волю і людські права свого народу?“.

До публікацій М. Грушевського бібліографічний збірник відносить вміщену 26 грудня 1907 року невеличкий, але політично пружний коментар з приводу виникнення в Російській Думі „правої“ української фракції чи клубу: „Українське поступове суспільство відноситься з великим недовірем до „правого“ українства і до сеї фракції, бо навіть вияснити собі не може, як можливе є українство непоступове, чорне. Вираз своєму недовірю дало закордонове днівникарство. Проф. Грушевський містить в „Раді“ статтю, в якій, даючи порівняння початків політичного руху галицького українства з такими ж початками в Росії, остерігає українське громадянство перед манівцями, на які могла б завести його „правість“ льояльність і цареслав'є...“.

31 березня 1910 року голова Львівського товариства ім. Шевченка М. Грушевський і секретар Іван Брик в закличові „Земляки й землячки!“ переконують читачів у доцільності заснування Крайового Шкільного Союзу: „Його обов'язком буде дбати, з одного боку, про шкільництво публічне, офіційальне, про якнайбільшу фреквенцію нашої молодіжі в наших школах публичних,

про опіку для неї і моральну, і матеріальну, про охорону її від кривд і надужить, про помножене українських шкіл і можливо певніше заспокоєне пекучих потреб нашого шкільництва покликаними до того чинниками. З другого боку, обов'язком його буде пильнувати шкільництва у всіх його стадіях, від курсів неграмотних, курсів доповняючих і пригтовляючих, шкіл, народних і середніх, аж до справи університетської включно, дбати про можливо широке і всестороннє заспокоюване потреб нашого народу, запобігти бракам і прогалинам, які існують на сім полі, розбуджувати ініціативу на місцях і приходити їй в поміч засобами цілого народу, всієї суспільности. Се акція, котру Союз підійметься ввести в тіснім співробітництві з найближчими товариствами – як „Просвіта“, Педагогічне, Учительська Громада, Наукове Товариство ім Шевченка, при дружній допоміжній всіх українських товариств, при живій співучасті всієї суспільности. Тільки при живім співділанню всього нашого громадянства, без різниці верств, партій і поглядів можуть бути здійснені ці завдання, які бере на себе Союз, а котрі являються неминучою потребою хвилі...“.

У низці кількарядкових повідомлень під рубриками „Вісті із старого краю“, Новинки“, „Дописи з Руси Галицької“, „Що чувати в старім краю“ „Свобода“ першого десятиріччя XX ст. інформувала про діяльність львівського наукового Товариства ім Шевченка, згадуючи при цьому особливі заслуги М. Грушевського, а 21 квітня 1910 року вмістила широкі уривки з його „Короткої історії Руси“.

Очевидно, найбільшою за обсягом публікацією М.Грушевського у „Свободі“ є історіографічний есей

„Про батька козацького Богдана Хмельницького“, котрий займав площу усієї сторінки в числах з 31 липня, 7 і 14 серпня 1919 року.

В 1905 році у „Свободі“ з'являється ім'я **Юліана Бачинського**, автора оригінального політичного есею „Україна Ірредента“ (Україна поневолена, невільна, від італійського: ірреденто – невивільнений), в якій з соціалістських, марксистських позицій обґрунтував об'єктивну закономірність постання незалежної Української держави, гаслом якої має бути: „Вільна, велика, політично самостійна Україна, одна, нероздільна від Сяну до Дону“. І він був певний, що до такого результату приведе соціалістичний шлях розвитку. Настільки був певний, що зневажив емігрантським варіантом свого життя – в 1919-1921 роках керував дипломатичною місією Української Народної Республіки у Вашингтоні, повернувся до України, тоді вже підрадянської, і врешті став однією з незліченних жертв сталінських репресій.

Як відомо, на цю блискучу за логічними конструкціями працю відповів Іван Франко власним політичним есеєм під такою самою назвою. Визнавши неабиякий талант молодого автора – Ю. Бачинському було тоді лише 25 років, – І. Франко назвав думання цього пристрасного галицького марксиста „більш абстрактно-логічним, ніж еволюційно-історичним“. На той час геніяльна інтуїція поета вже остаточно відвернула І. Франка від умоглядних вправ на тему „свободи, рівності і братерства народів“, він волів виводити завтрашній день не з кабінетних теорій і не з чарівних утопій, а з дня сьогоднішнього, з правди тяжкого виборсування людини і народу з учорашніх трясовин.

„Свобода“ з 13 липня 1905 року: „5 липня прибув до Сполучених Держав п. Юліан Бачинський, доктор

права з Галичини, висланий тамошніми русинами для студійовання русько-американського життя. Свої спостереження і уваги задумує п. Бачинський описати опісля в особній книжці“.

17 серпня Ю. Бачинський вміщує у „Свободі“ звернення до читачів – „Дорогі братя, країне!“, пояснюючи мету свого приїзду до Америки: „...Ми бачимо, що з року на рік, з дня на день зростає щораз більше еміграція до Америки, займає щораз нові круги наших людей, захоплює щораз нові повіти Старого краю. Тож усі ті нові, доведені бідю до розпуки люди мають іти так, як ви йшли, наосліп в нові краї, не знаючи, куди там повернутись, до кого вдатись, де шукати роботи й за яку роботу прийматись. Чи ж і вони рівно ж мають переходити усі ті болі і терпіння, і злидні, які так многим з вас приходилось переносити, поки по тяжких переходах не дістались остаточно до своїх людей, поки не знайшли собі якийсь заробок, поки й не примістились між своїми?

Се так не може дальше бути. Тим новим свіжо напливаючим до Америки людям треба конче дати в руки якийсь провідник, щоби кождий з них не йшов там безрадний і безпомічний в незнаний йому світ, щоб кождий з них, вибираючись в далеку дорогу, знав вже наперед – де вибираєся, що він там може знайти, а станувши на Новій землі, знав, до кого йому удатися, де стрінуги йому своїх людей, куди йому повернутися.

Се бажання, дорогі країне, пізнати вас і ваше жите і подати для ваших братів, напливаючих зі Старого краю, провідник до рук на далеку дорогу – і привело мене із Старого краю до вас...“.

4 січня 1906 року „Свобода“ на двох своїх сторінках публікує велику політологічну працю Ю. Бачинського

„Автономія України“, в якій розвиває і гранично конкретизує головний сенс українського національного пробудження у зв'язку з революційними подіями в Росії 1905 року – ідею української автономії:

„....Що це значить? – Значить, що при автономії, самостійності політичній Україна могла б якраз зайнятися собою, а не була б змушувана складати своє добро і працю в жертву другим, бо ціль усієї її діяльності лежала б якраз у її власнім економічному, політичному і культурнім доспіванні. Вона була б панею у своїм домі. Мала б у своїх руках і свої фінанси, і свою торгівлю, і свій промисл, і свою армію, і її інтереси руководили б нею в її політиці внутрішній і заграничній. Вона не була б вже змушена оглядатися раз-в-раз на других, а могла б розпоряджатися своїми справами так, як се було б для неї найвигідніше, як уважалося б за найліпше, не силувана в тій своїй роботі чужими...“.

З 1-ої сторінки „Свободи“ 7 червня 1906 року: „Пан Юліан Бачинський, що приїхав минулого року з краю і об'їздив від серпня 1905 року колонії в Сполучених Державах, щоб ознакомитись з життям американських русинів і описати його в особній книжці, – вибираєсь сего тижня до Канади, аби пізнати також життя тамошніх русинів. Ю. Бачинський почне свою подорож по Канаді в Монреалі, звідки буде посуватись на захід аж до Бритиш Коломбії, звиджуючи по дорозі визначніші руські колонії. Надіємось, що наші канадійці привітають п. Бачинського так щиро, як се зробили русини тутешні, і своїми інформаціями допоможуть йому сповнити його нелегку задачу...“.

„Свобода“ 12 липня того ж року: „Пишуть нам, що подорож п. Бачинського по Канаді викликала між

тамошніми русинами велике заінтересоване. Кождий хотів його бачити і розказувати про жите русинів в Канаді...“.

З відгуку канадського русина Лева Герла у „Свободі“ 23 серпня 1906 року: „...Із приїздом д-ра Бачинського ми покріпшали на душі, бо коли маємо таких людей, що так працюють для нас, то чому ж не працювати нам самим над собою...“.

20 вересня 1906 року „Свобода“ подає з Форт Вілем, Онтаріо: „...В дні приїзду д-ра Бачинського повинні зійтися в одно місце усі наші родимці з Форт Вілем, Порт Артур і Вест Форт і уділити шановному дослідникови нашого життя в Канаді усяких інформацій. При сій нагоді осягне не один з наших русинів добру науку і пораду. В цій цілі скликуємо ми загальні збори, що відбудуться у Фінляндській Галі у Форт Вілем“.

18 листопада д-р Ю. Бачинський друкує у „Свободі“ великий, на цілу сторінку, матеріал під скромним заголовком „Пару уваг усім тим, що хочать осісти в Канаді на фармах“. Це глибока аналіза реальностей і можливостей хліборобської Канади, з конкретними господарськими і юридичними порадами для тих іммігрантів, котрих найдужче приваблювала праця на землі, фермерство.

Громадсько-політична діяльність д-ра Ю. Бачинського, його світогляд, сама його особистість були близькі редакторам „Свободи“ в такій мірі, що газета не втрачала його з поля зору вже й по поверненні вченого в Галичину. Наприклад, 7 березня 1907 року „Свобода“ розповіла про конфлікт, спричинений опублікуванням у газеті „Буковина“ інтерв'ю з д-ром Ю. Бачинським, в якому він сказав, що василіянські місіонери, цитуємо

за „Свободою“, „не здобули собі великої слави за своє публичне і приватне поведене“. Проти цієї нелестивої оцінки виступив василіянин о. Строцький, зажадавши від д-ра Ю. Бачинського доказів. Ці докази д-р Ю. Бачинський подав у львівській газеті „Діло“, з публікації якої „Свобода“ передруковує значний обсягом уривок. Зокрема: „...Не відмовляю отцям-василіянам „ревности“ в розширюванню і укріплюванню між нашими емігрантами католицизму, та що з тої ревности Римові, коли та ревність якраз відділяє від Риму щораз більші круги наших емігрантів і вгабає їх до „незалежної церкви“, ворожої, в першій мірі, Римові.

Це, може, не одного дивує: як то могло статися? Та се цілком природно. Візьмим хоч би ті незрівняні проповіді отців-василіян, повні чортів, пекла, громів, страшного суду, скрежету зубів і т. д. Чи ж дивуватися, коли нашому чоловікові товчеса безнастанно про пекло, чорти, громи і т. д., а його самого декоруєся назвами всіляких звірят, почавши від хробака, а кінчивши на свині, – чи ж дивуватися, що йому накінець остогидне така „наука“ – і він плюне і піде там, де його будуть трактувати як чоловіка, не будуть відбирати йому чести і звертатися будуть до нього не як до товарини, а як до товариша одної громади...“.

Та й пізніше „Свобода“ залишалася уважною до діяльності д-ра Ю. Бачинського – саме як соціаліста, і не тільки тому, що соціалістичні ідеї в тому періоді історії панували в демократичних середовищах усіх європейських країн, але передусім з тієї особливої причини, що Ю. Бачинський і його політичне оточення дивилися на соціалізм українськими очима і міряли українськими інтересами.

4 січня 1912 року „Свобода“ вмістила статтю „Розбите української соціал-демократії в Галичині“, цікаву саме цим галицько-українським розумінням соціалізму. „...Поважна часть українських соціалістів побачила, що політика пп. Ганкевича, Меленя і Вітика є крайньо шкідлива для інтересів українців-соціалістів і що ці панове запряглися без протесту до триумфального воза історичної Польщі, хоч вимальованого на червоно. Польські соціалісти потрапили загипнотизувати на якийсь час своїх українських товаришів благами про міжнародне братерство, а самі захопили тим часом всі позиції по містах, а передовсім фахові організації і „каси хорих“. Українські соціалісти вірили, що польські „товариші“ схочуть перевести свої декларації про рівноправність всіх народів в жите, якраз в тих організаціях, тим більше, що поважна часть, декуди навіть більшість членів тих організацій належить до української народности. Розходилося о признание відповідного заступництва для українців в управі тих організацій, о признание прав українській мові в тих інституціях і накінець о признание українським соціальним демократам одного мандату у Львові. Польські соціалісти не хотіли о тім навіть чути, називаючи ті слухні домагання „націоналістичним шалом“, який тільки шкодить інтересам соціальної демократії взагалі, а виходить на користь буржуазії і націоналістам... Поважній часті українських соціальних демократів не стало вже терпцю і в імені тої групи д-р Ю. Бачинський написав брошуру, в якій піддав гострій, але оправданій критиці поведене польських соціалістів супроти українців. Це збентежило так поляків, як і польонофільську групу серед українських соціалістів, до якої зачисляються

Ганкевич, Мелень і Вітик. Партійний конгрес української соціал-демократії, який відбувся у Львові 3 грудня минулого року, мав здавити „націоналістичну гідру“ і пп. Вітик, Мелень і Ганкевич виставили проти неї гармати найтяжчого калібру. Але національні соціялісти не злякалися терору польонофілів і опустили конгрес в числі 32 делегатів (усіх делегатів було 84, поміж ними 13 неправних, бо не заступали ніякої організації), а тепер працюють над основанем самостійної української народно-соціялістичної партії, на взір чеської, яка при послідних виборах стерла на прах чеських централістів. Честь і слава тим українським соціялістам, що почуття народної окремішности і достоїнства поставили висше, як всякі шумні і неможливі до здійснення деклямації про інтернаціоналізм...“.

Подорож д-ра Ю. Бачинського за океан мала своїм головним вислідом ґрунтовне дослідження **„Українська еміґрація в З'єднаних Державах Америки“**, видане у Львові в 1914 році.

Помітним і досить активним кореспондентом „Свободи“, починаючи 1901 роком, був **Михайло Лозинський**, тоді ще студент Віденського університету, пізніше – відомий український політичний діяч, публіцист, театральний критик, автор літературних портретів Тараса Шевченка, Михайла Драгоманова, Івана Франка, Михайла Павлика, декількох історичних і політологічних досліджень, перекладів з європейських та східних літератур.

Першою публікацією М. Лозинського у „Свободі“ була його стаття „Хлопські заступники в Галичині“, надрукована 26 вересня 1901 року. У ній зовсім ще юний автор, 20-річний, виказує беззастережну солідарність

з поневоленням галицько-українським селянством і з'ясовує недемократичну сутність польської виборчої системи: „Галицький сейм у Львові – се таке законодавче тіло, в котрім галицькі хлопи вже згори засуджені на загибель. Засідає в тім соймі 161 посол, з котрих 74 мають право вибирати хлопи, а прочих 87 вибирають більші міста, торговельні палати і дідичі-обширники. Поміж тих 87 послів, ворожих хлопській справі, вчислені вже й єпископи, ректори висших шкіл і президент польської академії наук у Кракові, котрі мають право засідати в соймі з т. зв. вірільним голосом.

Кождий, хто хоч має дрібку розуму, мусить признати, що інші суть інтереси богачів, дідичів-обшарників, великих купців та багатих мешканців більших міст, а зовсім інші інтереси таких бідаків, як галицькі хлопи. Отся різниця інтересів, дуже велика на всім світі, стає ще більшою на Галицькій Русі, де бідний нарід – русини, а все, що багате, все панство – поляки. Отак то легко зрозуміти, що галицьким, а тим більше русинським хлопам, від галицького сойму не ждати ніякого добра“.

І всі подальші виступи М. Лозинського у „Свободі“ ішли в руслі цієї теми – боротьби галицьких українців проти соціального і національного поневолення. При цьому автор зі знанням справи зіставляв галицькі соціально-політичні умови з західно-європейськими і російськими. Переконливу, сперту на статистиці картину позитивного розв'язання селянського питання подає він у статті „Соціалізм і бельгійські хлопи“ („Свобода“, 25 вересня 1902 року). Докладне знання соціально-політичних умов в Російській імперії знаходимо у його статті „Революційна Росія“ („Свобода“, 6 листопада 1902

Головний редактор „Свободи” у 1910–1919 роках
Осип Стеткевич.

року). Ще за три роки до першої російської революції 1905 року М. Лозинський передбачив русло, в якому буде розвиватися загальний протест проти царського самодержавства. Одним з чинників розгортання революційного руху в Росії М. Лозинський називає жидівську партію Бунд: „В Росії живе величезне число робітників-жидів, котрим ще гірше живеться, як

робітникам інших народностей, бо їх давлять не лише тому, що вони робітники, але ще й тому, що вони жида. Таких жидівських робітників жиє найбільше в польських і литовських землях, і там заложили вони собі соціалістичну партію, котру назвали Бундом, т. є. спілкою жидівських робітників. Бунд – се сильно організована партія. Має вона дуже багато свідомих членів і видає в Росії і за границею багато поучаючих брошур і газет...“.

Найближча для М. Лозинського-юриста тема – австрійський парламентаризм і участь в ньому галицьких русинів – участь з багатьох причин недостатня. „Донедавна радив віденський парлямент, але голосу руських послів не було там чути. Погорячившись під час страйкової дебати, вважали ті панове за відповідне відпочити. То ціле наше нещастя, що вибираємо самих таких людей, що не можуть чи не хочуть робити. Нам діється стільки кривди, а наших послів так мало, що кождий руський посол обов'язаний в 10 раз більше працювати, як послы інших націй, а тим часом наші послы, за малими виїмками, роблять ще менше, як мало. Лише один посол Романчук, хоч і найстарший віком, сповняє з усіх своїх сил посольські обов'язки, ходить правильно на засідання, вносить інтерпеляції...“ („Свобода“ з 22 січня 1903 року).

Найпомітніші наступні публікації М. Лозинського у „Свободі“ – політологічний і всуціль апологетичний нарис „**Михайло Драгоманов**“ (25 червня 1903 року), дошкульна віршована антипольська і антикатолицька сатира „**Месіянський похід**“ (20 серпня 1903 року), огляд причин і наслідків російсько-японської війни „**Війна і народ**“ (31 березня 1904 року), дві статті, „**Про москвофілів**“ і „**Товариство прихильників ук-**

раїнської літератури, науки і штуки“, вміщені під рубрикою „Лист із старого краю“ (12 травня 1904 року), культурологічна розвідка „Старий край і американські русини“ („Свобода“ з 26 травня 1904 року).

Вкрай актуально звучить, немов писана на початку ХХІ ст., аналітична стаття М. Лозинського „Що діється на Україні?“ – йдеться про Україну після Валуєвського указу 1876 року. „Царське правительство разом з великоруськими шовіністами завзялися переробити 30 мільйонів українців на великоросів і в цій цілі національний розвиток української суспільности сковано в Росії такими кайданами, яких ніхто інший не носить у цілім світі...“ („Свобода“ з 1 червня 1905 року).

Дуже цікава паралелями і зіставленнями аналітична стаття М. Лозинського „Жидівська соціально-демократична партія в Галичині“. Уривком з неї наразі закінчимо огляд діяльності цього непересічного українського автора у „Свободі“ в перше десятиріччя ХХ ст.:

„Жидівський нарід, переслідуваний, гнаний і погорджуваний від віків усіма іншими народами, довгі часи не мав іншої свідомости, крім релігійної, і хто з жидів покидав Мойсееве віросповіданє, той тим самим переставав бути жидом. Одначе, дорогою практичного досвіду почато пізнавати, що жидівство не кінчиться з релігією так само, як не кінчиться з релігією народність українська, польська, російська, німецька, французька і т. д. і т. д. – і що жид, хоч би прийняв яку иншу релігію, задержує в собі щось питомо жидівське. Лишається рідна мова – нехай то буде навіть „жаргон“, як говорять деякі з погордою, але все таки мова рідних, найближчих, лишаються расові признаки і лишається вкінці якесь тайне почуванє на дні душі, яке годі означити словами,

але яке все ворухиться і яке, приміром, нас, українців, наповнює на чужині тугою за простими звуками нашої народної пісні, за звуками рідної мови..." („Свобода“ з 13 липня 1905 року).

У цьому ж першому десятиріччі XIX ст. значення „Свободи“ і її авторитет серед читачів підвищували не тільки автори, котрі пізніше стали відомими усій Україні громадсько-політичними, державними чи науковими діячами. Мала тоді ж газета багато безіменних талантів, котрі ховалися за псевдами, криптонімами, і встановити їхні справжні імена вже ледве чи можливо.

До таких безіменних, належить, на жаль, автор великого і створеного з літературним блиском та неабиякою ерудицією дослідницького полотна **„Історія москальофільства в Америці“**, друкованого у „Свободі“ з продовженнями: 22 січня, 29 січня, 5 лютого, 19 лютого, 26 лютого, 5 березня, 12 березня, 19 березня, 28 травня 1903 року. Невідомо, хто автор цього шедеву, під яким стоїть підпис – „Написав американський русин“ але висловлений в ньому комплекс історичних знань, глибина власних поглядів і думок автора, сила і щирість почуттів, убивча іронія заслужовують на видне місце у хрестоматії з політології. Ось декілька рядків з другої частини публікації:

„...Дух москальофільський – ледве чи єсть людським. Се якась дивна мішанина понять, чувств, упертості, надії, се правдива морока людського духа. Москальофільство постало як „ученіє“ для того, щоб хлопіві і взагалі русинові дати на успокоєне в борбі з поляками якогось наркотику, якогось такого чародійного напитуку, котрим би сама душа того бідного русина наситилася – та воно принесло зовсім інший овоч – зневіру в

самого себе, недовіру до ближніх, слабе, ледве помітне відношення до Бога.

Воно ніби ґрунтується на „горі Синаї“, воно ніби ґрунтується на святості. Представителями тої святості мають бути св. Кирило, св. Методій, св. Володимир і о. Іван Наумович. Та чи так? Чи святі Кирило і Методій знали що о москальофілах? Чи св. Володимир був москальофілом? Чи св. Кирило і св. Методій викладали яке москальофільське „ученіє“, чи радше учили людей Євангелія самого нашого Спасителя? Чи для того, що о. Іван Наумович був москальофілом, то і св. Кирило і Методій і св. Володимир були москальофілами?

Святість, якою покривають москальофіли своє „ученіє“ – то дуже прозачне полотене, поза котрим видно аж надто добре дуже мале християнство та дуже слабкий патріотизм всіх москальофілів, так крайових, як і американських („Свобода“, 5 лютого 1903 року).

В кінці одного талановитого тексту – „Земле, стань!“ – стоїть підпис „Радикал“. За стилем можна припускати авторство Михайла Лозинського, проте, тодішні галицькі радикали були дуже подібними між собою за світовідчуванням і світосприйняттям. Отже, радикал пише: „...Яких то способів уживають царі і богачі, щоб збездіяти і знищити так ясну Божу науку о рівності всіх людей. Мільйони багнетів стоять на варті, щоб охороняти кривдителів та неволити працюючий нарід – ба навіть науку Христа вивертають так, гейби Спаситель того тільки й учив, що кривді та неправді треба поклонятись: той Ісус, котрого пани – фарисеї замучили якраз за те, що Він проповідував нове житє світла, любови і свободи, той Бого-чоловік, котрий учив, що всі люди – братья, та що ніхто не повинен вивищуватися понад своїх

ближніх, той Син Божий зневажаєся нині безсовісною роботою новомодних фарисеїв, котрі уживають Його хреста і євангеліє, яко підпору для престолів душогубів та визискувачів..." („Свобода" з 30 квітня 1903 року).

Мовби свідомо вслід ішла також не підписана, але глибока змістом і майстерна за літературною формою парадоксальна публікація „Если б Христос прийшов до Австрії": „Що всі християнські держави в нинішніх часах суть тільки з імени християнськими, а в дійсності не мають нічо або дуже мало вспільного з наукою божественного Учителя з Назарету, се вже є нині неоспоримим фактом. Тому то одна з газет запитує, що б сталося з Ісусом Христом, якби Він в нинішніх часах прийшов, приміром, до Австрії, і так відповідає: якби Ісус Христос прийшов до тої держави і став учити любови до ближнього, якби громадив вокруг себе понижених і кривджених, якби ганив можних і виганяв перекупників з святинь – мусів би найперше повідомити про свій побут поліцію і жандармерію, подати місце і рік уродження, місце приналежности, характер занять і легітимаційні документи... Ісус Христос не міг би уздоровляти недужих, бо не мав би лікарської дипломи, не міг би роздавати бідакам хліб, бо не мав би пекарської концесії, рівно ж не міг би перемінити води у вино – на те треба мати концесію і промислову карту, бо инакше где висока пропінаційна кара.

Що ми хочемо через те все сказати? А се, що дві тисячі літ християнства не винищили цілковито драпіжності, котра так буйно розвинулася в капіталістичнім устрої. Коли б Ісус прийшов тепер на землю, застав би в християнських державах тих самих фарисеїв і поган, котрих поборовав перед двома тисячами літ" („Свобода", 11 червня 1903 року).

Гостра за самим фактажем, хоч і спокійна тоном критики, стаття у „Свободі” з 30 липня 1903 року **„Для чого твердорусські москвофільські попи пхаються на Лемківщину”**.

Помітні і без підпису публікації у „Свободі” 1904 року: **„Лев Толстой і російсько-японська війна”** (18 серпня), **„Русини і Європа”** (1 вересня), історико-політична аналіза **„Росія”** (7 січня, 4 лютого, 11 лютого і 10 березня). У „Свободі” 1905 року – підписана криптонімом „П.М.” стаття **„Будучність американської Руси”** (12 січня), невідомою програмна стаття **„В справі організації жіноцтва”** (23 лютого).

У другій половині 1905 року „Свобода” дістала кореспондента з Великої України – **Дмитра Дорошенка**, тоді ще студента, майбутнього міністра закордонних справ в уряді Гетьмана Павла Скоропадського, ще пізніше – визначного українського історика. Перші його публікації в газеті американських українців **„З України російської”** (21 вересня) і **„Що дієсь на Вкраїні російській?”** (5 жовтня) підписані псевдом – Д. Іваненко, наступні – з цим же заголовком **„З України російської”** (16 серпня, 13 вересня і 27 вересня 1906 року) – вже своїм ім'ям – Д. Дорошенко, і на початках тексту стояло це визначення: „Від нашого кореспондента”. Вже ті початки виглядали вельми солідно, оскільки автор добре розумівся на політичних реаліях тодішньої Росії. „В травні мені довелось бути в Петербурзі, ходити на засідання Думи і українського парламентського клубу, познайомитися особисто майже з усіма нашими видатними послами. На підставі безпосереднього ознайомлення з станом річей в українській фракції, я виніс таке вражіє, що вона сама в собі заховує причини своєї

млявості й непродуктивності в роботі, складаючись з елементів, сполучених межи собою чисто механічним робом, і що перетворенє її в щось більш виразне, з певним політичним обличєм – річ неминуча, інакше ранійше чи пізнійше прийде до розколу і до повного розпаду фракції“. („Свобода“, 16 серпня 1906 року).

Д. Дорошенко застав газету вже в такій мірі популярною, що згодом на еміграції згадував про неї, про себе і про той час:

„Від 1897 року я пронумерував львівську „Зорю“, яку висилано до Росії в замкнених конвертах, а від 1898 року – „Літературно-Науковий Вістник“, який російська цензура пропускала аж до вересня 1901 року. З тих журналів можна було довідатися вже дещо більше про нашу американську еміграцію, хоч то були здебільшого коротенькі вістки про ту або іншу книжку, видану в Америці, або про часопис. Довідався я тоді і про „Свободу“, але самої її не бачив аж до 1902 року. А сталося таким способом. На початку 1902 року я перейшов на студії до Петербурзького університету з Варшавського, де студіював перед тим. Весною 1902 року відбувся в Петербурзі, як звичайно, великий концерт, присвячений Шевченковим роковинам. Це був перший взагалі Шевченківський концерт, який я бачив у своїм життю. Ці концерти відбувалися в Петербурзі дуже бучно – у великій залі, приходило дуже багато людей, бо українська колонія в Петербурзі була велика, хоч свідомих українців було не так то й багато. Здебільшого то були „малороси“, але на панахиду в Казанському соборі по Шевченкові, а потім на концерт, являлося дуже багато і тих „малоросів“, тим більше, що концерти були дуже цікаві: виступали на тих концертах що

найкращі співучі сили з царської Опери, де було багато співаків і співачок з України. Вони охоче брали участь в Шевченкових концертах, і тому слава про українські концерти йшла по цілій столиці. Звичайно, якщо весною (коли справляють Шевченкові роковини) перебувала в Петербурзі якась українська труппа, то її артисти теж виступали на Шевченкових концертах зо співами або деклямацією. І був іще такий звичай, що концерт зачинався кожного разу короткою вступною промовою сеніора петербурзької громади, відомого українського письменника Данила Мордовця.

Так було і 1902 року. Перед початком концерту на естраду, прикрашену великим білим погруддям Шевченка, удекорованим зеленню й українськими рушниками, виступив старенький дідусь з довгою сивою бородою. Це був Мордовець. Ціла зала привітала його рясними оплесками. Кожного року промовляв він своє вступне слово, і всі були цікаві: чи скаже він що нового, чи це буде повторення більш-менш того самого, що йому вже стільки разів доводилося говорити? Цим разом Мордовець сказав нове.

Вклонившись, за звичаєм, у сторону великого поета, він витяг з кишені число якогось часопису, розгорнув його і показав публіці. Це була американська „Свобода“ – „Ось дивіться, сказав він, перед вами число українського часопису. Виходить він геть далеко від нас, за океаном, але видають наші люди, нашою мовою, і дивіться – ось якраз число, присвячене Шевченкові! Аж ось куди залетіла слава нашого батька Тараса!“ – і на цім побудував старий ціле своє вступне слово, й було воно дуже щире, тепле, так що захопило всіх. Звісна річ, не міг він прилюдно сказати, що яка це дивна і неприродна річ, що на свій

рідній землі в Україні, невільно нам мати своїх часописів, та що сама „Свобода“ в нас заборонена, хіба що котра там наукова установа, може, бібліотека самої Академії Наук у Петербурзі, або що, сміє її діставати. Але ж усе ми й без слів розуміли і, мабуть, мало знайшлося серед численної публіки на концерті таких, яких не вразив сам вигляд українського часопису з Америки (та ще й з такою назвою, як „Свобода“!) – в той час, як українська преса була суворо заборонена в самому ріднім краї! Оцей відклик старого Мордовця до „Свободи“ випав дуже влучно і справив велике враження.

Пройшло кілька років, і обставини в Росії дуже змінилися. Настав 1905 рік. І ще перед проголошенням конституції 17 жовтня цензурні заборони ослабли настільки, що було можна спроваджувати з-за кордону українські часописи. Своїх іще не вільно було видавати – аж до кінця 1905 року, але з Австрії чи з Америки вже можна було пронумерувати. Вже не пригадую собі, коли саме і як, але я став не тільки пронумератором „Свободи“, а й її дописувачем-кореспондентом. В Україні та й у цілій Росії відбувалися тоді великі події: наростала революція, яка хоч і не повалила ще царського трону, то вже сильно ним захитала, і над Україною повіяв перший вітерець свободи. Цілком зрозуміло, що заокеанські земляки цікавились тим, що робиться в Україні, як вона оживає, як прокидається національний рух, – і я в своїх статтях писав про цей рух та про його перші прояви...“.⁴⁹

СВОБОДА

LIBERTY

Часопись для руского народа в Америкѣ і органъ „Руссого Народнаго Союза“.

Vol. XV, New York, N. Y. Thursday, July 8, 1899. No. 27.

13

ПОВЧАЛЬНА ІСТОРІЯ З ЄПИСКОПОМ С. ОРТИНСЬКИМ

Гідне подиву, що „Свобода“, заснована, а в перші свої роки й проваджена і розвивана українськими священиками, ясно усвідомлювала своє завдання назавжди залишитися позапартійною і позаконфесійною, демократичною, загальногромадською газетою. В американських умовах це не давалося легко й просто. Згадаймо, в які скрутні обставини потрапила тут на еміграційних початках Українська Греко-Католицька Церква, як уперто римо-католики не визнавали жонатого уніятського духовенства і як довго відмовчувався від цієї історичної суперечности Ватикан. Церква з усією очевидністю перебувала у становищі несправедливо пониженої і зневаженої, і „Свобода“, свідомо і твердо

стоячи на засадах християнської і загальнолюдської моралі, не могла байдуже спостерігати за цією проблемою. Про активну і щиру підтримку „Свободою“ греко-католиків свідчать десятки її публікацій, починаючи 1893 роком, роком заснування, й аж до приїзду в Америку першого греко-католицького єпископа Сотера Ортинського, котрий негайно ж став ревним поводитирем і захисником своєї пастви.

Але саме з прибуттям єпископа Церква, яка з нетерпінням чекала на нього, і вся українська громада вступили в коло нової і тяжко розв'язуваної суперечности – й у той час великої внутрішньої бурі „Свобода“ таки спромоглася втриматись на своїх первісних світоглядних засадах позаконфесійного і позапартійного служіння українцям і українській справі.

Єпископ С. Ортинський прибув до Америки 27 серпня 1907 року. 5 вересня „Свобода“ писала про це: „Його номінація наступила проти волі всіх римокатолицьких єпископів в Америці й 12 кардиналів у Римі. Як він був у Римі, зажадали від нього дотичні власті, щоб він зрезигнував з єпископства. Він віднісся до своїх приятелів у Галичині, а ті порадили йому тепер не резигнувати, бо буде ще досить часу до резигнації, коли її конче буде треба.

Він монах і не має нічого до втрачення, а двері монастиря все стоять для нього отвором. Привіз зо собою любов до своєї рідної Церкви і свого бідного народу, а маючи в своїй натурі рішучість і святу завзятість, візьметься до зорганізування дієцезії, котрої досі не має, але має надію, що при допомозі Божій і співучасті священників та любови народу його праця увінчається добрим успіхом. Перед ніякими перешкодами не думає уступати“.

Так воно буває в житті – хто не збирається поступатися ні перед якими перешкодами, той цілком може спричинити їх мимовільно, в так званих добрих намірах.

„Свобода“, знаючи, як чекають на єпископа парафії і всі греко-католики Америки, охоче висвітлювала це очікування й інформувала про близький приїзд Владики. З „Новинок“, вміщених 30 травня 1907 року: „Висвячене єпископа для Америки, о. Сотера Ортинського, відбулося в неділю рано, в архикатедральній церкві св. Юрія у Львові. Чину висвячення довершив Митрополит Шептицький, при участі руських єпископів Чеховича і Хомишина та асисті біскупів Більчевського, Теодоровича та Бандурського. При церемонії рукоположення взяли участь також світські люде, що держали хліб і вино як символи тайни євхаристії... По відправі відбувся в Митрополічій палаті обід“.

„Свобода“ 4 липня: „Стефан Сотер Ортинський, якого фотографію подаємо в отсім числі „Свободи“, іменований, як звісно, греко-католицьким єпископом для Америки. Про особу его було вже дещо писано, але щодо прав, які буде мати, не було доси майже ніякої відомости. Отже, тепер наспіла вість з достовірного джерела з краю, що єпископ Ортинський не буде залежний від тутешніх латинських єпископів. В письмі, виданім єпископу Ортинському, нема обмеження його влади, а просто сказано...„поручаємо тобі духовну опіку всіх вірних католиків руської народности в Злучених Державах“... Є також правдоподібна відомість дотично того, що єпископ має з цілою рішучістю боронити прав греко-католицької церкви, і если б з якого-небудь боку обмежувано його права, він радше зрезигнував би з єпископства, як мав би згодитись стати чиїм би небудь підніжком.

Розумієся, що аби єго слово мало силу, а єго праця увінчалася успіхом, він мусів би мати попертя від всього духовенства і народу, інакше всякі єго хоч би і найліпші наміри осталися б нездійсненими”.

І від „Свободи“, народної газети, перший єпископ поскрибованої в Америці Греко-Католицької Церкви дістав беззастережну підтримку і довір'я.

„Свобода“ 5 вересня 1907 року: „Дня 27 августа, о полудне, приїхав Єпископ на кораблі „Кайзер Вільгельм II“ до Гобокен, де його повітав в імені комітету найстарший віком священник о. Т. Обушкевич. На доку було присутніх кільканадцять руських священників, представителі руських товариств і делегати церков.

Около 4 год. приїхав Єпископ в товаристві комітету до церкви св. Юрія в Нью-Йорку, де його дожидали сотки народу і около 40 священників, одітих у світлі ризи. Отець Чаплинський, як настоятель Нью-йоркської церкви, привітав у дверях Єпископа короткими словами і передав єму ключі. По відслуженню Молебня вступив на проповідницю о. Корнелій Лавришин, щоб від греко-католицького священства і народу повитати першого руського Владику на американській землі. Єго бесіда була сміла, рішуча і, сказати б, навіть програмова. Отець Лавришин переказав коротко історію нашої церкви за 34 літ її іstownаня, а при тім подав кілька визначних примірів, як дуже погано, обиджаючи і кривдячи відносилася римо-католицька тутешня єрархія до нашої церкви, обряду, священства і народу...

Не обійшлося, однак, чого можна було і сподіватися, без маленького неприємного інциденту. Предсідатель „Соєдиненія“ Угрин заговорив був дещо на тему партій і зажадав від Єпископа, щоб їх більше вже в Америці не було. Розумієся, що таке жадане класти Єпископови

є неможливе, і Єпископ у своїй відповіді заявив з притиском, що він, син руського народу і начальник руської греко-католицької церкви, буде любити всіх тих дітей церкви, котрі признаються до руської народности...“.

Далі „Свобода“ вже не просто декларувала потребу практичного організування підтримки для Єпископа С. Ортинського, а сама взялася за цю справу. Текст з 1-ої стор. числа з 26 вересня 1907 року: „...Кожний з нас з одушевленням вітає і вітає свого Владику, кождий, балакаючи про него, не годен нахвалитися і покладає на него великі надії. Але дуже мало є таких, котрі поставили б собі таке запитанє: а з чого той єпископ буде удержуватися? За чиї гроші він буде їздити і організувати нас? Певно, що не оден скаже, що єпископа в Америці удержувати буде край або єпископ сам такий багатий, що не потребує нічиєї помочі. Але так не є. Наш Преосвященний не побирає грошей від жодного правительства, ані своїх багато не має. Він під оглядом матеріяльним незалежний від нікого. Він приїхав тут з Святим Хрестом і Словом Божим, а більше з нічим, а нашим святим обов'язком є підперти нашого першого Владику грішми, щоб він відчув, що нарід, для котрого він тут приїхав, зрозумів цілковито вагу свого обов'язку...“.

„Свобода“ також захищала Владику від несправедливих нападів з боку православних бюлетнів „Світ“ і „Поступ“, котрі взялися критикувати Єпископа С. Ортинського, не чекаючи бодай найменших підстав на це.

Отож „Свобода“ з 31 жовтня 1907 року: „...Від першої до послідньої картки, на кождісінській майже стороні побачили тільки напади на єпископа Ортинського. Аж обридло се усе читати. Нічо, лиш Ортинський, Ортинський і ще раз Ортинський. Цілісіньке

число замакароване Ортинським, тим Ортинським, який до їхньої церкви ні не належить, ні не мішаєся (за свого бородатого азіята Плятона ані одного слівця там не пишеш)... Зависть. Прийшли наш і їх владики майже одночасно з краю. Коли приїхав наш Владика, заворушилась ціла наша Русь американська. З'їхалися делегати з множества парохій, з'їхалося до 60 священників і привитали славно свого Владика, а приїхав з Росії їх Платон, то ледве вийшли на док кілька батюшків з матушками, от і все. Ба – вони, сі цареславні батюшки, чують добре, яка різниця межи нашим, а їх Владикою. Наш – се чоловік інтелігентний, образований, в самій силі віку, повний ідей, гарний бесідник, чоловік з великим впливом на священство і нарід – а їх...“.

Більше того: 2 квітня 1908 року „Свобода“ вмістила сторінку протестів з боку греко-католицьких парафій, котрі визнали Папську буллу „*Ea semper*“ на адресу Єпископа С. Ортинського несправедливою. З протестної заяви греко-католицької парафії в Трой, штат Нью-Йорк: „...Ми, зібрані на мітингу в Трой, протестуємо против кривдячої наш греко-католицький обряд „буллі“ з Риму...В кінці висказуємо найвисше признание нашому Владиці, Преосвященному С. Сотерові Ортинському за всю его дотеперішню діяльність, разом запевнюєм о нашій синівській любові і преданності і віддаємо нашу церков і парохію під его умілий заряд і его владичу опіку“.

Подібні слова вдячності і підтримки, адресовані Владиці С. Ортинському, можна прочитати у багатьох числах „Свободи“ в десятках листів з різних парафій. Що ж сталося потім? Те, що не один раз ставалося у церковних громадах за дві тисячі християнських років:

Преосв. Кир Сотер Ортинский

спіткнулися добрі люди на нелегкій психологічній проблемі – „кесареві – кесарево, Богові – Богове“.

Весь той клубок суперечностей – обструкція імміграційної греко-католицької громади з боку Римо-Католицької Церкви, дивна, щоб не сказати гірше, позиція Ватикану, постійні інсинуації на адресу національно

свідомих „уніятів“ з боку священників-москвофілів і з боку священників-мадяронів – весь той клубок з прибуттям до Америки Єпископа С. Ортинського ліг на його плечі. „Свобода“ як засновник Руського Народного Союзу і його пресовий орган, виходячи з засад демократії і елементарної справедливості, рішуче захищала Владику, активно сприяла йому в усіх його починаннях. Мимоволі виникало враження, що у газеті і в Союзі переважають інтереси саме Греко-Католицької Церкви, хоч насправді в підвалинах обидвох установ лежав принцип народности: членом Союзу міг бути кожен українець, незалежно від віросповідання.

Втім, таке враження мало під собою реальні підстави: Руський Народний Союз обрав Єпископа С. Ортинського своїм почесним членом, провадив для нього грошові збірки, допомагав будувати церкви, істотно сприяв у розвитку першої греко-католицької дієцезії, дозволив йому створити при Союзі мовби ще один конфесійний уряд. Справа набрала характеру безперспективного змішування Божого і кесаревого.

На XI конвенції Руського Народного Союзу в Клівленді, штат Огайо, в листопаді 1910 року, на якій Єпископ Ортинський був присутній не лише як делегат, але й як голова Статутової комісії, Владика виступив з пропозицією змінити назву УНС – на „Греко-католицький Руський Союз в Америці“, і водночас записати в резолюції, що членами цього „вдосконаленого“ Союзу можуть бути лише греко-католики. Авторитет Владики на той час був уже такий високий, що його пропозиція дістала більшість голосів.

Так невдалий лік на громадські негаразди призвів до ще більших, болючіших проблем. Руський Народний Союз на 15-му році своєї піонерської, тяжкої і все ж

однозначно успішної діяльності похитнувся, почалися внутрішні чвари, розколи. Велика і сильна опозиційна до цього рішення XI конвенції група делегатів прийшла до думки про доцільність заснування паралельної народної організації – Українського Робітничого Союзу, що невдовзі оформився практично.

Тим часом резолюція про зміну назви Руського Народного Союзу на догоду Владиці С. Ортинському не змогла – через формальні юридичні перешкоди, втілюватися в життя. Розчарований Єпископ вийшов з союзового членства і згодом заснував у Філадельфії Союз Руський Греко-Католицьких Братств „Християнська Любов“, який ще пізніше став знаний як „Провидіння“.

Чи ця історія доконечне мала статися, чи є результатом якогось цілком випадкового збігу обставин – про це згодом згадував о. Петро Понятишин, котрий після смерті Владики С. Ортинського став адміністратором Греко-католицької дієцезії, а в 1907-1908 роках був директором-розпорядником „Свободи“:

„....Як поглянути на це непорозуміння з віддалі вище двох десятиків літ, то справді треба дивуватися, чому воно взагалі зчинилось. Бл.п. єпископ Ортинський був безперечно гарячий український патріот і ніколи йому на думку навіть не приходило брати народну роботу виключно у свої руки або йти наперекір роботі наших світських інтелігентів в Америці. З другого боку, наші світські передові люди були теж щирими патріотами та рівночасно добрими членами української Греко-католицької Церкви. Вони признавали вагу Церкви в національному житті та шанували авторитет влади.

Коли ж таке непорозуміння між пок. Сотером і УНСоюзом було взагалі можливе, то підставової причини треба шукати в тій обставині, що ні самий

Владика, ні священники, його дорадники, ні тодішні урядники УНСоюзу не подумали наперед серйозно, що воно було нерозважно іменувати католицького єпископа почесним членом і покровителем організації, що зовсім не мала віроісповідного, католицького характеру. А коли філядельфійська конвенція у своїм захопленні українським єпископом обсипала його „гонорами“, то цим треба було вже й вдоволитись і зовсім не домагатись зміни УНСоюзу на церковну, віроісповідну організацію. УНСоюз або, краще, його орган „Свобода“ не підкопувала віри, не ширила деморалізації, ані взагалі не ставилася вороже до Церкви. Зрештою, УНСоюз мав тоді в головнім уряді духовного отця і навіть священника-директора друкарні, то обидва ці священники могли аж надто добре „цензурувати“ „Свободу“, щоб у ній не появилася якась „єресь“. Але, як видно, помилка має до себе те, що часто любить мститися... Так сталося й тут. Бачачи дуже ворожий настрій великої частини делегатів уже з самого початку конвенції в Клівленді проти переімени УНСоюзу на віроісповідну організацію, я радив бл. п. владіці полишити УНСоюз у спокої. Та сталося інакше.

Та як остаточно воно й не було, а для загалу американських українців звада між бл. п. Сотером і УНСоюзом була жалю гідним явищем, але, поправді, то вона ані не нанесла шкоди ні для нашої Церкви, ні для народної справи. Була тільки гаряча часописна полеміка, а коли серед неї бл. п. Владика несподівано помер (в березні 1916 році), то в „Свободі“ зараз же появилася посмертна стаття, в якій, незважаючи на згадану попередню часописну боротьбу, визнано покійного єпископа великим та заслуженим українським патріотом”.⁵⁰

Чи галицька Україна
діло Бісмаркове?
(відповідь „RUSSIA-ОБИ“).

14

„СВОБОДА“
В ПЕРЕДЧУТТІ
ВЕЛИКОЇ ВІЙНИ...

Гідне подиву і поваги те, що „Свобода“, своїми ясними, доступними текстами здобувши прихильність і неабиякий авторитет серед читачів, більшість з яких мали, м'яко кажучи, скромну освіту, водночас залишалася глибокою і професійно вправною у своїх політичних оглядах і аналізах. Зокрема – в питаннях війни і миру, витлумачуючи для громади значні події в усьому світі. Де, скажімо, Росія, де – Лев Толстой, де – Японія, а от „Свобода“ (з 18 серпня 1904 року) вважає це важливим для усвідомлення – тому й друкує цікавий і бездоганний щодо об'єктивності огляд „Лев Толстой і російсько-японська війна“. Це лише один з десятків і сотень подібних прикладів. Ще ось один, з найяскравіших – два листи під спільним заголовком

„Росія“ (підписані: М. Л...енко), з яких американські українці могли довідуватися не лише про різні локальні і міжнародні процеси і явища, але й те, що насправді ховалося за ними.

Отже, перед нами – стислий і точний, мовби фотографія, огляд суспільних умов в Росії від наполеонівських війн і виникнення повоєнних таємних товариств, члени яких, переважно вищі офіцери з аристократичних родин, ждали змінити державно-політичний устрій і соціальне обличчя Росії за зразком західних конституційних націй, аж до перших марксистських гуртків і невинного наростання революційного руху в імперії, зокрема в Україні. Якими ж фундаментальними світоглядно-моральними критеріями „Свобода“ повинна була керуватися, щоб вже тоді, у 1904 році, передбачити, що може врешті виявитися за „соціал-демократичними“ доктринами Ленінової „Іскри“ – що й справді, як він прогнозував, „з цієї іскри розгориться полум'я“, тим часом „Свобода“ вже тоді дивилася набагато далі вперед і устами невідомого автора остерігала, що то буде полум'я соціалістичного пекла:

„Искра“ випестувавшись під впливом централістичної німецької соціальної демократії і ставши більшим папою, ніж сам папа – з одного боку, а з другого – через те ж саме, може, не позбувшись впливу централістично-бюрократичного устрою держави російської, – хоче усе те перенести і в свою партію, хоче централізувати її, але так, щоб не видно було ні українця, ні ляха, ні жида, ні литвина, а щоб усе виглядало „общерусским“, „Об'єднання, – каже вона в ч. 50 за сей рік, – усіх існуючих соціал-демократів по національностях – в особливі, незалежні організації, що мають на меті насамперед

інтереси своєї національності, таке згуртоване соціал-демократичних сил Росії багато пошкодило б розвоєві класової свідомості пролетаріату. А через те „фактичне оновлення Російської Соціал-Демократичної Робітничої партії“, що має бути незабаром, повинно бути злученем усіх працюючих у Росії соціальних демократів, до якої національності вони б не належали, – „в одну організацію, з єдиним центром, одною програмою під стягом революційної соціал-демократії“, а я додам від себе, бо ж того й сама „Искра“ бажає, з головною, провідною часописю на чолі, на московській мові (для всіх народів) – „Искрою“.

Забивши собі памороки славною фразою „пролетарі всіх країн, єднайтеся“ і нерозуміючи сього виразу, „Искра“ лякається кожної самостійної національної організації, кричить: „Зрада! Зрада соціалізму! Націоналізм!“ і не добачає, що націоналістичною являється тільки вона сама, а ніхто інший, впроваджуючи в жите думки царату та російських панславівців, а не соціалістичні.

Кажу – не соціалістичні, бо соціалізм має на меті визволити усіх погноблених з-під усякого гніту, звідки б він не йшов: сучасний люд працюючий стогне від кайданів капіталізму, він стогне від кайданів абсолютної централістичної влади, милої для буржуазії, він стогне і від того, що один народ посідає, верховодить другим. Правда, „Искра“ хоче визволити з-під капіталізму, але поки сонце зійде, роса очі виїсть: поки люде капіталізму позбудуться, абсолютна власть монархії або централізована парламентарна виїсть очі погнобленому народови, а приміри сьому ми бачимо в Німеччині, де в парламенті засідають 83 соціал-демократів, Австрії, Франції, Англії.

Аби поспекатись цього лиха, треба централізовану державу – особливо яку становлять декілька націй, народів, – децентралізувати, до чого йде саме жите. Подивіться лишень на Австрію та Росію. Тим часом, як царат з пануючим народом в Росії – москалями (за малим виїмком), а Віденський Парлямент з „панамі ладу“ – німцями намагаються верховодити усіма справами в державі, управляти з Петербургу де-небудь в Полтаві або за чотири тисячі верстов у Сибіру, у Якутську, а з Відня – в Карпатах гуцулами чи що – підвладні люди починають розуміти своє становище і кажуть: дякуємо, що досі турбувалися нашими інтересами – тепер ми самі розумні, самі будемо орудувати нашими справами...” („Свобода“, 4 лютого 1904 року).

Ця у вищій мірі програмна стаття чітко розмежовує поняття руськості, великоруськості і общерусскості, які зі злого умислу сплутувала „Искра“ на догоду великодержавному російському шовінізмові, маскуючи його під мілко збагненими і кепсько засвоєними соціалістичними ідеями:

„Якої ж „общерусской“ праці бажає „Искра“? Як зауважили, може, читачі, „Искра“ вжила терміну „общерусской“, а не „російської“ праці. Вона змішує поняття „русский“, „россійский“ і „общерусский“, плутає їх і не розібралася, що й до чого. Вона не розуміє, що „россійські“ інтереси суть інтереси великоруські і українські, і польські, себто сума інтересів усіх народів, що сполучені до купи під назвою „Росія“, а значить, що то сума усіх „вузьких місцевих“ інтересів, котрі так зневажає „Искра“...Кличучи під стяг РСДРП жидів, українців, поляків, вона кличе їх не більше-не-менше, як кинути свої місцеві інтереси, сполучитись з москалями та працювати на користь „вузьким місцевим“ інтересам

великорусів, бо з погляду об'єктивного то будуть інтереси „місцеві“, а з погляду „Искри“ – „общерусські“. Вона хоче, щоби великоруський нарід став на чолі других народів Росії та панував над ними. А хіба ж це не націоналізм та ще й „націоналістичний“ аля Суворін, Мещерський – сих гадюк російської реакції!” (Там же, 4 лютого)

Відчуваючи наближення великих світових подій, „Свобода“ закликала усвідомлювати їх як нагоду для української справи, для предметного втілення ідеї національного визволення. „...А тою ідеєю є стремління до самостійности України. Ся гадка – се той цемент, що нас всіх споює, лучить разом. Але се стремління мусить об'явитися не самими гадками та словами – але ділами. І як спільна ся ідея, так і діла, що є впливом тої ідеї, мусять бути також спільні. Тут треба забути на ті перегороди, які нас ділять, забути про партійні спори і підпорядкувати приватні та партійні справи висшій цілі.

Згадуючи про самостійність України, треба мати все на увазі різні політичні констеляції. Теперішнє міжнародне положення є того рода, що кожної хвили може привести зміну географічної карти Європи. Серед тих великих подій не сміє забракнути нашого голосу, бо і о нас може розходитися. Тому то ми мусимо підготовляти людей до великих подій. Се найважливіша наша теперішня задача. З непросвіченими, темними масами ми далеко не знайдемо...” („Свобода“, 15 серпня 1912 року).

Тим часом грамотність і освіченість українців не входила в плани Росії, особливо коли підавстрійська Галичина з українським університетом у Львові швидко набувала для усієї розділеної чужими імперіями нації значення П'ємонту. „...Мало що не прийшло до війни межі Росією і Австрією, а може ще в короткім часі таки прийде. Іменно Росія напосілася знищити русинів, вона

хотіла би всіх русинів змосковшити. А що сего не можна так скоренько зробити, то змагає, щоби своєю залізною рукою принайменше замкнути їм уста, аби світ не знав про їх існуванє. А що русини в Австрії розкривають перед ширшим світом дике поступованє великоросів з русинами в Росії, тож їй се дуже не на руку, що часть русинів в Австрії може свобідно розвиватися, і тому хотіла б і Галичину, і Буковину, і північну Угорщину загорнути під себе. Та даремна їх надія і даремне їх змаганє. „Не скує душі живої і слова живого, і неситий не виоре на дні моря поле“, – сказав наш незабутній Тарас Шевченко. Як не знайдєся чоловік, що у своїй захланності хотів би і міг би орати дно моря, так тяжко живий нарід знищити зовсім. Вже близько триста літ від часів Богдана Хмельницького, як тримають великороси-москалі наш нарід під своїм панованєм, а наш нарід як говорив своєю мовою, так і тепер нею говорить наперекір бажаням великоросів. Вправді, багаті пани – інтелігенція змосковщилося, та все таки тепер чим раз більше і густіше виступають інтелігентні патріоти, що не бояться ні переслідувань, ні кар та не встидаються свого бідного народа, а працюють для нього на його ріднім язиці. І того то якраз боїться Росія, великороси-москалі, і як той злодій, що загарбав чуже добро і всегда в страху, щоб єму його не відобрали, так боїться Росія, щоб наш нарід не прийшов до свідомости і не зажадав для себе і для своєї бесіди таких прав, якими наділив Бог кождий нарід...“ („Свобода“, 20 березня 1913 року).

В роки нового наступу російської великодержавної реакції на пробудженє революцією 1905-1907 років українське національнє життя вчені прислужники імперії, приспішені воєнними приготуваннями європейських держав-потуг, пустили в обіг „теорію“, „начебто

українство в Галичині було ділом Бісмарка, славного німецького міністра, що колись тряс цілою Європою, – пише „Свобода у статті **„Чи Галицька Україна – діло Бісмаркове?“**“, і так відповідає. – Австрійське правительство мало до вибору: або попірати русофілів-перевертнів або правдивих русинів-українців, – русофілів-перевертнів, котрі втратили надію на сили свого народу, з переконання аристократи-пани, котрі встидалися бесіди свого народу і ганьбилися його самого та не уважали за потрібне працювати для нього. Їм імпонувала Росія, цар і генерали і магнати, російський-московський язик і готова вже багата література, словом – все російсько-московське. Ті галицькі русофіли, боячися тяжкої праці над нашим народом, махнули рукою на все своє, виреклися душі свого язика і забажали стати „настоящими“ москалями-великоросами, при тім нетерпеливо очікували тої хвилі, коли прийде російський цар і забере Галичину, а їх поробить великими панами, високими урядниками.

Австрія мала до вибору: або попірати тих русофілів і штучно творити в своїй державі москалів і тим самим виховувати собі певних ворогів, котрі як того спасення будуть чекати дістатися скорше під батюшку-царя, або попірати тих, за котрими є чиста ідея, діло святе, то єсть русинів-українців, котрі з любови до свого бідного, всіма опущеного народу, старалися вибороти для нього повне право, розвинути свою культуру, запровадити рідну мову до всіх шкіл і урядів – словом, щоб той руський нарід так в Галичині, як і в Росії, мав рівні права, як поляки або москалі-великороси, та на своїй землі, орошеній кров'ю і потом своїх предків, став паном-господарем“ („Свобода“, 12 червня 1913 року).

„Свобода“ – про злу приреченість балканських країн:

„Здається, що якийсь проклин або Божий гнів завис над нещасним Балканом. Війна, війна і ще раз війна, з усіма страхіттями, потоками крові, горами трупів. І кінця тій війні не видати. І що страшніше – що се війна братоубивча, що рідні брати, слов'яни, точать свою кров. Скористали з того ще так недавно упокорені турки...“.
(„Свобода“, 17 липня 1913 року).

Знов і знов „Свобода“ остерігає українців, на рідній землі і на чужинах, від байдужости і самоприспання, коли світ зовсім не обіцяє миру і спокою:

„На сегорічнім засіданню Головного Виділу Руського Народного Союзу вирішено одноголосно заснувати в найближчій часі товариство під назвою „Січ“. Що се за товариство і які його цілі?... Нове товариство „Січ“ буде мати характер товариства запомогового, як і наш РНСоюз. Між тими обома організаціями буде тільки така есенціональна різниця, що члени „Січі“ платитимуть свої місячні вкладки після літ, а не розметом. Окрім того, всі відділи нової організації, які можна б назвати курінями, будуть мати обов'язок займатися всілякими гімнастичними та військовими виправами, плекати свою рідну штуку, ширити між своїми членами знане і культуру і виробляти між собою народну солідарність, послух і карність. „Січовики“ будуть, по можності, умундуровані у відповідні однострої (уніформи) і робитимуть загалом таку роботу, яку роблять всі польські, чеські, словацькі й інші слов'янські „Соколи“...

Мають інші слов'янські народи свої мілітарні товариства, то чому ж і нам їх не мати. Ми бачимо не раз, як на улицах деяких американських міст маширують завзято імпровізовані польські вояки. Ми иноді глузуємо собі з цього „польського війська“ та висміваємо його, але

інакше задивляються на сю річ родовиті американці. Вони шанують те „військо“, бо знають, що на случай потреби воно може їм стати в пригоді. Американці респектують сей нарід, що плекає свої традиції, що кожної хвили готов з оружьем в руці обороняти свої права і привілеї. Ми нарікаємо на мілітаризм, осуджуємо його, поборюємо, та дарма! Як довго великі міждержавні та міжнародні конфлікти будуть полагоджуватися з поміччю куль і багнетів, так довго усякі війська, хоч би вони були „польські“ чи „українські“ – мусять бути респектовані!“ („Свобода“, 25 вересня 1913 року).

Не випадок і не збіг обставин – що, відчуваючи неминучий вихор війни, „Свобода“, котра від першого свого кроку покладала всі свої творчі сили в ім'я національної солідарності підросійських і підавстрійських українців, з такою певністю і ясністю порушила і розв'язала дилему, яка на той час вже перетворювалася на національне гальмо, – в глибоко аналітичній історіографічній статті (непідписаній) „Руський“ чи „український“:

„Вимовним символом національної незрілості нашого народу і доказом, що творення української нації покищо не закінчене, є той факт, що – не говорячи вже про ворогів нашої національної самостійності – у внутрі власного народного організму, навіть межі найсвідомішими прихильниками її, нема повної згоди в уживанню одної спільної національної назви: раз ми „українці“, а нація наша „українська“, то знов говоримо, читаємо і пишемо, що ми „русини“, а нарід наш „руський“. Одні з нас уживають обох назв без розбору, інші – виключно сеї або тої, та хоч ми звичайно дуримо себе тим, що тут, мовляв, різниця у зверхній формі, а не у змісті, то таки ніхто не має відваги назвати сеї обставини

корисною для нашого національно-культурного життя. Очевидне з сего виходить для нас та некористь, що кладе нас позаду культурних націй Європи. Тому обов'язком усіх, кому дорога національна справа, з цілою енергією змагатися до того, щоби ми раз уже вийшли із національного „стану творення“ і оставили вже самих себе та цілий світ перед „довершеним фактом“...

Передучорашною правдою, що стала анахронічною в теперішніх обставинах, є й традиційне уживане в наших школах термінів „русин“, „руський“ – замість „українець“, український“, хоч серед української суспільності в Австрії принципіальних оборонців старої назви і противників нової дуже небагато.

Що наша школа законсервувала до сього часу термін „руський“ – се зрозуміло. Таж не такі то давні часи, коли у галицьких школах знали лише дві національні назви: поляк і німець. Що тільки прилюдна школа у 2-й половині XIX ст. ввела нову назву – русин і, перетворивши її з конфесійного символу в національний, заціпила її широким кругам суспільності. Наслідком того було повне й ясне племінно-культурне відмежування від західних сусідів.

Все це було достаточне, поки національне жите нашого народу жевріло майже виключно в межах Австрії. Коли воно почало розвиватися по безкраїх просторах між Бугом і Кубанню і звідти захоплювати своїми філіями і нашу Україну, виявився повний провінціяльний характер утертої для нас назви – а що більше, вона спричинила непорозуміння і плутанину з близькою назвою сусіднього народу, що через цю близькість імени має нахил уважати нас тільки незначною відміною свого власного національного організму. З сеї то причини для девяти десятих частей нашого народу поза Австрією і

Угорщиною у його змаганнях до національно-культурної самостійності термін „руський“ не те що непридатний, а просто шкідливий. І тому ні одна майже проява національної свідомості за кордоном не послуговувалася і не послуговується сим терміном як своїм національним, лише безупинно і без виїмка уживається там така назва, що не родить жадних сумнівів в жаднім напрямі – назва „українець“, „український“.

І у нас, в міру того, як приймалася і розвивалася загальнонаціональна свідомість без огляду на кордони, в почуванні неминуче потрібного культурного об'єднання всеї нації та нова назва знаходила щораз більше прихильників, так що сьогодні цей новий термін здобув собі повне право горожанства. Та з того, на жаль, виробився у нас в Австрії дуалізм у називанню нашого народу, піддержуваний головно школою і урядом, що постійно ще уживає лише давнішого терміну. Поза тими урядовими інституціями мало у нашій суспільності таких, які раді б удержати давнішу назву не тільки у нас в Австрії, а ще накинути її всій російській Україні. Се очевидно безвиглядна річ, що могла б повестися хіба одночасно з затратою національної окремішності наших закордонних братів. Тому то коли ми бажаємо бути одною нацією, з одною мовою, то мусимо уживати одної тільки національної назви. Щоби се сталося, потрібно вже зразу увести у школу й уряд одну загальнонаціональну назву: „Україна“, „українець“, „український“, а давню полишити тим, чим вона була і є, себто історичною назвою.

Оцей саме історичний характер назви „руський“ є для декого важним аргументом за удержанем її й надалі як національної назви. Забувають, одначе, сі прихильники старовини, що й назва „Україна“ мало

що молодша історично, а до того має за собою рішачучу рацію сучасності. Закид, що походжене нової назви в основі своїй географічне й первісно обмежене на одну частину нашої етнографічної території, упадає, коли розважимо, що й стара назва своїм походженням чужа й темна, мовно неправильна, була зразу прив'язана до невеликої території нашої землі, що мала зразу виключно політичний характер, а тепер у національно-культурнім розумінні держиться на дуже незначнім просторі. Натомість назва „Україна“ корінно своєрідна і просто символічна і для історичної еволюції нашої нації, а щодо свого первісно географічного характеру має вона свою подібність у інших народів, що такою самою дорогою дійшли до національного імені.

Назва „руський“, окрім сеї основної недогоди, що уживає її наш найбільший національний ворог, має ще ту немаловажну хибу, що вона цілими століттями давніше і загально ще й тепер у нас та на Угорщині уживається в значінню конфесійнім, ідентичнім з поняттям греко-католицького обряду. Отже, „руське“ і „польське“, „руське“ і „волоське“, „руське“ і „малоруське“ уживається часто, серед простого народу навіть виключно, у розумінню: греко-католицький, римо-католицький обряд, унія і православ'є, слов'янський обряд і кальвінізм. Наслідком того стара назва є важною перепорою в національнім освідженню тих кругів нашого народу в Австро-Угорщині, що не належать до греко-католицького обряду, та робить майже неможливим народне злиття тих чужинців нашої конфесії, що осідають на нашій землі. Зате назва „Україна“, „український“ виключає всяке непорозуміння в сім напрямі і таки єдино надається на національну назву...“ („Свобода“, 6 листопада 1913 року).

І як колись Мойсей залишив по собі скрижалі з неодмінним для юдеїв законом, так „Свобода“, передчуваючи близьке вже велике лихоліття, перед великими випробуваннями адресувала союзовій громаді – від імені Матері-України – **„Десять народних заповідей для американських русинів“**:

„...Я є твоєю Вітчиною і твоїх хоробрих предків, князів, гетьманів і всіх Моїх вірних синів Ненька. Я, руська земля, з сердечної любови моїх синів до дна козацькою кров'ю зрошена, чекаю на вас, Мої любі діти, щоб ви порвали Мої тяжкі кайдани неволі. Тому...

I. Не будеш мати милішого краю над Мене і не люби ліпше ишного краю від Мене, твоєї Вітчини.

II. Не вимовляй ніколи мого імені без належної пошани і всюди гідно слави Мене.

III. Пам'ятай народні свята святкувати. Щирим серцем відносися до народних цілей, пам'ятай все про „Рідну Школу“, бо народною школою і шириною народної освіти найбільше можеш Мені приподобатися.

IV. Шануй пам'ять твоїх славних предків, що на Мене жите своє жертвували, шануй Моїх синів і твоїх братів, що житем своїм трудяться для Могого і загальнолюдського добра,

V. Ані в себе, ані в других не убивай руського духа. Не сторонися народної праці, не відтягай себе або других від народних складок. Не цурайся своєї рідної мови, не мішай до неї чужих слів, бо руська мова так мила і багата, що нема їй пари у світі. Не покидай своїх народних звичаїв і обичаїв, хотя й живеш між чужими народами.

VI. Не киринь (давньоукраїнське: киришити – рити, підривати, шкодити – П. Ч.) ніколи між людьми,

що заступаються за Мою справу. Не розбивай народної єдності, бо в єдності Моїх синів лежить Моя сила. Вистерігайся пиятики, бо п'янство забиває в чоловікові особисту гідність, а твоїй народній справі приносять сором і шкоду. Твоє поступоване у всіх справах мусить бути таке, щоб Мені за тебе не було встиду, що називаєшся Моїм сином.

VII. Не кради Мені дітей і не кидай у чуже море. Зі своїми говори рідним, а не чужим язиком. Свої діти плекай в руській душі, виховуй їх в руській вірі, руській мові та руських звичаях і обичаях. Просвічує серце і ум твоїх дітей, щоби вони не були менше варті від синів чужих народів.

VIII. Коли тобі зле на світі, не звалюй всієї вини тільки на чужих людей, в нещастях не трать надію на луччу долю в глупій безчинності. На чужу поміч не числи ніколи і знай, що для чоловіка нема на світі такого положення, з якого б він працею і витривалістю не зміг би видвинути. В житевій борбі пам'ятай все на твою людську і народну гідність, а противникові ніколи не піддавайся, бо тільки з такими світ числиться, у котрих є сила і охота до борби.

IX. Не пожадай чужої жінки, а женися тільки з русинкою. На далекій чужині заложи свою руську родину, яка тобі заступить все те, що ти втратив у старім краю.

X. Не завидуй чужим людям їх достатків і можливости, але сам старайся, скільки твоєї сили, дійти до того самого. Старайся все підпирати своїх людей, бо сим ділати будеш в користь твого народу. Коли будеш підпирати чужого, допоможеш йому накладати на Мене ще тяжчі, як доси, кайдани". („Свобода", 4 грудня 1913 року).

КОМУ ВІЙНА, КОМУ – МАТИ РІДНА

Виказуючи надзвичайну чутливість до всього, що відбувалося в Європі – бо там була Україна – „Свобода“ досить оперативно, як на ті часи, висвітлювала і, що ще важливіше, ґрунтовно і об’єктивно коментувала загальноєвропейські і міжнародні події, при цьому, самозрозуміло, дивлячись на них українськими очима.

Як відомо, ще до фатального пострілу Гаврила Принципа в Сараєві, у 1912 і 1913 роках відбулися дві короточасні Балканські війни, і „Свобода“ того періоду регулярно подавала короткі вістки про перебіг фронтових дій, а також вміщуючи ширші, вичерпніші

огляди (19 грудня 1912 року, 6 лютого і 7 липня 1913 року та ін.). Отож газета набула досвіду в політологічному аналізі хижацьких зазіхань одних держав на інші і в самому способі подання відомостей з фронтів і місць боїв.

Тому від самого вибуху Першої світової війни перші сторінки „Свободи“ скидалися на лаконічні штабні донесення, емоційно забарвлені лише у тому разі, коли бодай у найменшій мірі йшлося про Україну і українську національну справу.

І що не може не вразити – „Свобода“, вкрай переобтяжена турботами організаційного згуртування українців, завданнями розбудови Руського Народного Союзу і українського шкільництва в Америці, гострими міжконфесійними і церковними проблемами, не просто розуміла хід світових подій, але й передбачала, прогнозувала їхні перипетії і комбінації.

1-ша сторінка ч. з 19 березня 1914 року: **„Небезпека європейської війни“**, у підзаголовку: „Німеччина, Австрія і Росія ладяться до війни“. У висновку, після відтворення докладної картини взаємної гонитви озброєнь: „Ось такі тривожні вістки про воєнні приготування цих трьох великих держав в Європі. Заповідають вони недалеко війну Німеччини й Австрії проти Росії. Може вона вибухнути несподівано і за кілька тижнів, а може проволіктися ще і на рік-два. В кождім разі ми, українці, мусимо пильно слідити за сею справою, бо та війна рішить також про долю України“.

На цій же 1-ій стор. – ще один огляд, з відповіддю у підзаголовку: „Причиною – український народ“. Далі „Свобода“ цитує статтю з німецької газети „Найе Фрайе Пресс“: „Чого вимагає російський панславізм від

Австрії? – питається віденська газета і відповідає: „Не поступати з українцями по-людськи“.Отсе є причиною скажених криків, що несуться з-за північної і східної в'язниці. Справи, котрі кожда держава зачислює між свої найближчі і непозбуваємі права, котрі належать виключно до обсягу внутрішньої політики і котрі навіть потайки не можуть бути – хоч би навіть побічними – цілями міждержавних торгів, отії справи дають Петербургови і Москві привід до воєнних погроз. Коли б монархія не старалася забезпечити сьому народови, що не раз визначався австрійським патріотичним почуттям, відповідний, свободний розвій, коли б вона не допустила до національної угоди і віддала українців під абсолютну владу поляків, то зійшло б у Петербурзі сонце примани для Австрії. На таку політику історія не знає другого приміру. Держава, яка виступає як оборонець слов'янських народів цілого світу, ся держава з лютою ненавистю виступає проти віденської монархії за те, що вона один слов'янський народ старається упокоїти добрими інституціями і законами і піднести його на висоту європейської культури через уможливлене легшого доступу до джерел освіти. Нас хочуть присилувати, щоб ми зап'ятками топтали українців, бо Росія жорстоко переслідує малорусинів з причин, які нас не мають обходити, давить їх мову і звичай, і не бажає собі, щоб угнетені могли тішитися бодай тою думкою, що їх брати в Австрії мають щасливішу долю...“.

„Свобода“ з 2 квітня 1914 року – про не вельми вдале заснування нового Балканського союзу у складі Росії, Сербії, Чорногорії і Греції: „По скінченню Балканської війни старалася Росія наклонити всі балканські держави, аби наново утворили спільний союз. Такого союзу

Головний редактор „Свободи“ від 1919 до 1926 року
Володимир Лотоцький.

потребувала Росія на те, аби мати силу на полудні проти Австро-Угорщини. Але тяжко було погодити ті держави, котрі між собою мають рахунки. Передовсім Болгарія не може забути Сербії і Греції, що загарбали македонські землі, населені болгарами. Отже, не повелося Росії намовити Болгарію до союзу з її ворогами. Також не вдало-

ся намовити Румунію, бо її Австро-Угорщина різними обіцянками перетягнула на свій бік. З уваги на те Росія довела до заключення тільки малого Балканського союзу... Сей союз полягає в тім, що кождий союзник має один другому на случай війни давати поміч. Відношене усталено таке: Сербія дає 450,000 людей, Греція – 380,000 людей, а Чорногора – 60,000 людей...”.

Зі статті „Польсько-російське братанє“ у ч. „Свободи“ з 14 травня 1914 року: „Незвичайно великий зріст українства в Австрії, а вслід за тим і в Росії нагнав великого страху російському правительству. Нічого не помогли його впевнювання, що українського народу нема і не може бути. Весь світ бачить протилежне – що український народ є і мусить бути, та що надійде хвиля, коли Україна заживе самостійним житєм. Росія знає добре, чим для неї се пахне, і добирає всіх сил, щоб український рух знищити, і то не лише у себе, але і в Австрії.

Про переслідуванє українського народу в Росії ми вже писали не раз. Тут хочемо звернути ще раз увагу на союзників, яких Росія добирає собі до помочи, аби нам зробити амінь. І хто ж надається найліпше на таких царських помічників, як не наші сердечні „приятелі“ та „пікуни“ – поляки? Вони ж те саме роблять з нами в Галичині, що москаль в Росії, та й вже від кільканадцяти літ попирають кацапство, щоб ослабити наші сили в боротьбі за права українського народу. Хто ж то кричав проти заснованя українського університету, як не вшехполяки, страхаючи Австрію, що за ту уступку в хосен українського народу вона наразиться на війну з Росією? Хто противився до остатньої хвилі виборчій реформі до галицького сойму, як не польська шляхта?

Хто припинив наш культурний розвиток в Галичині і лишив нас о кількадесят літ позаду, як не польські верховоди?

Отже, москаль тепер заключив з тими польськими верховодами умову, як мають спільно поступати, щоби знищити український нарід, котрий хоче на правду скинути зі себе віковичне ярмо...

...Нехай же український нарід добре глядить, які то два сильні вороги лучаться разом до спільної боротьби проти нас. Нехай український нарід зрозуміє, що дуже кріпкою мусить бути його організація, коли не хоче знова впасти в московське чи польське ярмо".

2 липня повідомивши про вбивство в Сараєві наслідника австрійського престолу, а в наступному числі, з 9 липня, подавши всі обставини цього злочину і реакцію на нього в цісарському дворі, в православній Сербії, католицькій Хорватії і мусульманській Боснії, „Свобода“ невдовзі (30 липня) вийшла з „шапкою“ на всю 1-шу стор. – **„Війна Австрії з Сербією“**, але відразу на 2-ій стор. провістила, що слід очікувати великої європейської війни, бо „за Сербією готується вставитись Росія і вже переводить мобілізацію своєї армії“. І ще таке передбачення: „...Теперішня війна може принести дуже важні події для російського народу. Коли цар рішиться віддати на загибель з пів мільйона людей, то їх кров затопить царські палати. І можливо, що, на щастя Росії, її царизм, який дійшов уже до найвисшої безличности, розсиплеться попелом і пропаде навіки... Война гряде! Несе смерть молодим людям, але нею вони окуплять смерть царської неволі і волю-свободу для поневолених народів!“.

Протягом усіх чотирьох років Першої світової війни „Свобода“ в такій мірі повно і, як на ті часи,

дуже оперативно висвітлювала розвиток воєнних подій, хід усіх битв і боїв, найбільших і найменших, що за її сторінками можна скласти щонайточніше, щонайоб'єктивніше уявлення про цю доти небачену світову бойню. Оптимальним був сам спосіб подання цих матеріалів: „шапка“ на всю першу сторінку, під нею – один, два, три або й чотири уточнюючі підзаголовки, нижче – короткі інформації з фронтів, справа, час від часу, в рамці – „загальне положення“ або „загальна ситуація“. Друга сторінка віддавалася для довших коментарів і воєнно-політичної аналітики.

Заголовки 1-ої стор. „Свободи“ з 6 серпня: **„Велика європейська війна розпочалась**. Австрія і Німеччина проти Росії, Франції і Сербії. Австрійські війська в Сербії, німецькі війська перейшли границю російську і французьку. Перші перемоги Німеччини на суші і на морі“.

8 серпня: **„Німеччина веде війну на два фронти: на сході – проти Росії, на заході – проти Франції, Англії і Бельгії**. Каблеве сполучення між Америкою і Німеччиною перерване. Всі вісті з поля війни надходять з джерела англійського і французького“.

11 серпня: **„Мобілізація всіх європейських держав закінчена: 20 мільйонів людей під оружжям**. Німецькі війська здобувають бельгійську кріпость Кієж. Початки війни Австрії з Росією“.

15 серпня: **„Велика битва на боєвій лінії в Бельгії**. Втрати Англії на морі, німецька флотія затопила 7 англійських „дреднотів“. Московські війська займають пограничні міста Галичини. Румунія має стати по стороні Австрії“.

18 серпня: **„Головна битва на терені в Бельгії між Німеччиною і Францією, Бельгією і Англією в повнім розгарі**. Сподівана перша рішача битва під Ватерльо

в Бельгії. Начальний вождь російських військ Николай Николаєвич обіцяє полякам автономію.

Воєнна акція Японії на Далекому Сході викликає велике занепокоєння у Вашингтоні“.

На 2-й стор. – великий коментар **„Який буде кінець війни?“**. „Першим і найважливішим наслідком теперішньої великої європейської війни буде, імовірно, перебудова держав, зложених з різних народів, на національні держави, то значить, що кождий нарід творив би свою окрему самостійну державу.

Така перебудова дала б почин до загального миру і розоруження держав, а тим самим – до розквіту добробуту в Європі. Зі скиненням зброї прийшло б також до скинення володарів і скасування всяких пануючих домів, знесення князів, графів, баронів і т. д. Все те, як пам'ятки давніх часів, перейшло б до музеїв старинности, а настало б нове життя нових народів, чисто демократичних держав, в яких заведено б республіканський устрій. Ціла Європа була б зложена з національних республік. Настала б дійсна, правдива весна народів. Нова весна, нове життя!

Такий перестрій старої Європи прийняли б радо всі народи, цілий світ, а передовсім наш український нарід, котрий по вікових терпіннях дійшов би вже раз до свого воскресення.

Коли се можливе?

Се можливе тоді, коли по європейській війні не буде безоглядного переможця...

Чому желяємо собі погрому Росії?

Коли ходить о війну проти Росії, то ми без найменших застережень желяємо їй цілковитого погрому, желяємо їй повного розпаду, а тим самим побіди над нею Австро-Угорщині і Німеччині.

Мусимо при тім рівночасно пояснити, що такого висліді бажаємо не з любови до німців або з ненависти до москалів. Зовсім ні! Не маємо найменшої причини тужити за німецьким панованем над нашим народом. Раз, що воно не дуже таке для нас миле, бо й австрійське панованє, яке було все в німецьких руках, далось нам добре взнаки (панованє над нашим народом в Галичині віддали полякам в руки німці разом з теперішнім старим цісарем Францом Йосифом).

І коли ми заявляємся за побідою Австро-Угорщини і Німеччини над Росією, то не з приязні до тих держав або з любови до німців. Ми в тім випадку Австро-Угорщину і Німеччину цїнимо яко силу, котра може розбити варварську царську Росію, зломити тяжку неволю народів, закованих Росією, і освободити також наш нарід.

Коли б нашому народові, освободженому від російського кнута, прийшлося прийняти німецьке або австрійське панованє, то ми сього не приймали б яко якесь добро, але яко менше зло, і безперечно, що дальше стреміли б до повного визволення нашого народу, аби він став паном на власній землі.

Вище сказали ми, що розбите Росії не бажаємо собі з ненависти до москалів... Пояснимо, що із-за ненависти до ката-царя і його уряду український народ не має ще причин ненавидіти цілий московський нарід.

Московський нарідусвоїхнайліпшихпредставниках усе звичайно прихильно відносився до змагань українського народу і він зовсім не бачить свого щастя в тім, аби українці перестали бути самостійним народом і злилися з московським в один „общерусскій“ нарід. Така „ідея“ зродилася тільки в російських урядовців і їх слуг

та прислужників, і потрібна вона не для московського народу, тільки для царських великодержавних мрій.

Московський нарід буде далеко щасливіший без тих царських великодержавних мрій, але у своїй національній державі – у вільній московській республіці.

Нехай же московський нарід заживе собі свobodним житєм над своєю рідною Волгою! Того їм від щирого серця бажаємо, так само, як собі желаємо вольної волі над Дніпром і Дністром, а полякам – над Вислою...“.

З 2-ої стор. „Свободи“ 20 серпня 1914 року:

„Подаємо до публичної відомости, що з ініціативи Головного Уряду РНСоюзу засновано комітет, який має зайнятися покликанням до жите Української Народної Ради, котра своїм обсягом діяльности обійматиме Злучені Держави...“

Ціль Української Народної Ради – займатися всіма народними справами, передовсім політичними, американських українців, та нав'язати тісніші зносини з нашими братами в старім краю.

Потреба такої загальнонародної української організації показалася особливо тепер, коли в Європі заноситься на переворот, коли має рішатися також доля України...“.

Уривок з пристрасної і водночас глибокої змістом статті-заклику „Скликуйте віча!“:

„Надійшла велика хвиля. Ціла Європа стала зоружена до бою. Двацять мільонів молодців виступило у взаємних ворожих змаганнях, несучи смерть, каліцтво, нищення, руїну. Стали вони не зі свої власної волі. Підняли вони смертоносне оружжє на поклик царів і послушних їм народних заступників, вибранців люду – послів.

Проснулася стара Європа і топиться в крові своїх синів, застелює межами покряні хлопські ниви кістками тих молодців, яким жите ще таке дороге, принадне.

260 літ терпить український нарід тяжку, нелюдську московську неволю, 189 літ минуло, як український козак кинув рушницю і взяв ристаль в руки. 189 літ гнувся над рідною землею, встеленою могилами та зрошеною кров'ю його предків. І ще тільки ті могили та й пісні нагадували про колишню волю славного українського роду.

Аж теперішня велика хвиля, як ціла Європа стала зоружена до кривавої розправи, як прийшло до великого розрахунку між державами, пробудився також над українськими степами дух козацький.

Ще він скований, бо нащадки козаків у чужих ходять мундурах і чужі носять карабіни, та й за чужу борються справу, але вже через російські кордони пронеслася українська революційна пісня, вже рознеслися кличі про визволене України. Може, почули їх царські солдати, а сини української землі. А як не почули, то ще почують, бо несуть їх свідомі сини України, в австрійських військових мундурах. Несуть її над Дніпро, де сумує могила Тараса Шевченка, на якій у соті роковини його народин не було молитви його поклонників, але стояла царська поліція.

Може, в сей великий рік Шевченка, у сей рік кривавий, станеться те, що є нашою мрією. Може, Україна стане вільною. Може, доля так рішить, що австрійські жовніри, українські сини, не австрійської будуть боронити справи, але своєї рідної.

Може, Європа відновиться, а в ній запанує на рідній землі вільна самостійна Україна.

Далеко ми від своєї Вітчизни, не бачимо, що діється на наших землях, не видимо боїв кривавих, не бачимо

знищення ані горя в рідних наших селах. Але все те ми відчуваємо серцем, і рівночасно розуміємо, що з тої руїни може блиснути золоте сонце волі...В таку велику хвилю не слід нам мовчати тут, на чужині, далеко за водами від рідного краю! Скажімо своє слово в сю велику історичну переломову пору для нашого народу! Зійдімося і порадьмося, як наші батьки у дні тривоги скликувалися вічевим дзвоном на раду! Спішімо на віча по всіх містах північної Америки, де живуть наші люди. Розкажімо про свою долю своїм і чужим. Нехай і чужі народи дізнаються про Україну. Може, і чужі часописи заговорять про нашу справу.

Такі віча можуть мати дуже велике значінє для освідомлення наших і чужих. Тож ще раз кличемо: Браття, американські українці! Скликайте і спішіть на віча! Спішіть громадно! Тисячами!...".

Починаючи з цього числа, „Свобода“ все частіше звертається в коментарях на 2-ій стор. до української справи.

25 серпня 1914 року, **„Цар дає волю галицьким русинам. ...**Кепсько, видно, з російським царем, коли він аж у галицьких русинів шукає помочі. Відай, не має великої віри в силу своєї армії. Десь перед війною, то були самі погрози, а граф Бобринський чекав тільки нагоди, щоби в Карпатах застромити російський прапор, а тепер, під час війни, – масні слова царя, обіцянки. Щось недобре над Невою в Петербурзі...“.

15 вересня. Всю 2-гу стор. займає текст звернення **„До українського народу у Злучених Державах!“,** який закінчується віршем Івана Франка **„Чи побіди довго ждати...“.** Підсумок документу:

„Чого ж Українська Народна Рада відзивається нині до вас, брати-українці у Злучених Державах? Не

кличемо вас до зброї, але до нашої помочі рідній Вітчині. Не поможемо оружжем, то поможемо нашим ділом! Се діло – се твір нашої праці – гріш. Кожний з нас мусить віддати, кілька може, на народний жертвеник, для помочі Вітчині в таку важку хвилю. Мусимо для помочи Вітчині утворити Фонд Визволення України! Сею поміччю займеться Українська Народна Рада яко представниця загалу українців у Злучених Державах, і то власне на землі Вашингтона. В такім випадку Українська Народна Рада може і повинна віддати нашій Вітчині якнайбільшу поміч. Її обов'язком буде кликати віча, наради, видавати книжки для інформування про українську справу та підготувати меморіал на світовий конгрес. На все те треба грошей, грошей і ще раз грошей, і то ні від кого іншого, тільки від нас самих.

За Українську Народну Раду: Дмитро Капітула, Семен Ядловський, Алексій Шершень, Михайло Угорчак, Осип Статкевич, Володимир Лотоцький, Богдан Дуткевич, Андрій Савка, Дмитро Андрейко, Василь Гришко. Бафало, 10 вересня 1914 року“.

У другій половині серпня – першій половині вересня російські війська, втративши у боях з австрійцями 250 тис. вояків, здобули Перемиську фортецю й окупували Галичину. Губернатором Галичини цар Микола призначив графа Георгія Бобринського, одного з чільних польських шовіністів того часу, пропагатора антиукраїнської ідеї „Польска од можа до можа“. А вже 22 вересня „Свобода“ повідомила „шапкою“ на 1-ій стор.: **„Замах Українця на жите графа Бобринського“**.

Тим часом в Галичині панувала паніка. „Свобода“ 17 жовтня у коментарі д-ра Семена Демидчука **„По утечі зі Львова“**:

„Не одному дивно буде, чому цивільне населення утікало перед москалями? Справді, на перший погляд виглядає воно немудро. Бо загально приймається, що між собою боряться війська, а не неузброєні мешканці. І звичайно спокійне населення лишається в зайнятих місцевостях, не боячися нічого. Між тим про москалів набрали в Галичині іншого переконання. Коли давніше татари нападали на Україну, то між населенем ішов панічний клич: „Татари йдуть!“, і все, що жило, утікало в ліси. Подібну ремінісценцію мож було зауважити в Галичині. Коли на небосклоні появилися чорні хмари диму вдень, а червона луна стояла на овиді цілу ніч, – то по наших селах ішов страшний клич: „Москалі ідуть!“, а вслід за тим сільське і міське населення утікало перед ворогом...

...Українці мали ще свою причину утікати перед москалями... Московські відділи мали докладні інформації про настрій мешканців по селах. Доми українських інтелігентів, передусім українських священників, падали жертвою московських вояків, їх відразу підпалювали, а українців забирали з собою і вивозили вглиб Росії. Натомість русофіли-священники почувалися зовсім безпечними...

...Не вдалося Митрополита Шептицького намовити до виїзду... „Де стадо, там і пастир“, – мала бути його відповідь... Зі світських інтелігентів мав лишитися др. Володимир Охримович, директор „Дністра“, та проф. Володимир Шухевич. Про д-ра І. Франка та про проф. Грушевського звісно було, що вони були в горах, в Криворівні. Старенького Павлика вдалося вивезти до Відня...

Заняте Львова москалями відтяло українців цілком від свого рідного краю. На Галичину впала неначе якась заслона, з-поза котрої не мож нічого довідатися...“.

На цій же сторінці вміщений ще один аналіз української ситуації – він стосувався тих підставових хиб нашої інтелігенції в Америці, котрих вона повною мірою не позбулася ніколи. Втім, можливо, що річ тут не тільки в умовах виживання в чужому світі, але ще й в особливостях нашої національної психіки. Гідне подиву, що „Свобода“ вже в піонерсько-ранньому періоді організованого українського життя за океаном так ясно усвідомила і відверто порушила цю проблему. Хоч, з іншого боку, до такого розуміння і з'ясування підштовхував той винятковий час і загострене передчуття фундаментальних змін в житті людства.

Отже, публікація має програмну назву: **„Задачі української інтелігенції під теперішню пору“**. Цитуємо:

„Не маємо тут на думці зазивати наших інтелігентів до організаційної роботи чи там до складок на жертви війни – бо се самозрозуміле і треба признати, що на сім полі зробили ми надзвичайно багато. Що тепер ся робота піде зі здвоєною енергією, про се ми також певні.

Натомість вага теперішньої хвилі вимагає спеціально від нашої інтелігенції іншої праці: інформувати при всяких нагодах чужинців про наші справи. Хоч ми живемо в Злучених Державах понад 30 літ, та наше становище в новій вітчизні дуже слабе. Навіть в тих місцевостях, де ми мали рішаючу більшість ще в недавніх часах, де ще тепер цілі вулиці замешкані нашими людьми, не маємо ми впливу ані на хід публичних громадянських справ – ба, що більше, чужинці, які мешкають в тих місцевостях поруч з нами, дотепер не знають ще, хто ми є. Наслідок цього є такий, що нас ніхто не знає, яко українців, навпаки, ми стаємо погноєм для споконвічного нашого сусіда зі старого краю і всякі

додатні об'яви нашого національного життя й характеру йдуть на рахунок польського, російського, угорського, ба – навіть і грецького народу.

Ачей не може бути нам байдужим се, як про нас чужинці думають та за кого нас мають. Публична опінія видвигає не раз незвісні народи і дає їм місце поруч народів, що мають свою власну державу. Вистарчить хоч би вказати на поляків. Вони так само не є державним народом, як і ми, а проте вони звісні в цілім світі. Багато американських великих міст згодилося назвати вулиці іменами славних польських мужів. Пресові бюро польської Ради Народової уміли розтрубіти справу польську до небувалих розмірів, що більше – вони на кождім кроці старалися навіть нас представити в чорнім світлі. Кождий тямущий поляк уважав своїм обов'язком познакомлювати чужинців про свій нарід. І тому не дивно, що тепер, коли в Європі воєнний стан, справа польська не сходить з дневного порядку. В телеграмах з поля війни виразно всюди пишеться про польську територію, згадується про польські війська і т. п. Що польська справа є також предметом розмов європейської дипломатії, про се також нема сумнівів, а що поляки тепер мають вироблене ім'я, тому й зовсім не виключена автономія Польщі по теперішній європейській війні...

...Публичної опінії не мож собі легковажити... Ми майже не дбаємо про публичну опінію. Наслідок сього такий, що хоч війна ведеться о нашу шкіру і на нашій території, та ми зовсім не стараємося використати сеї пори для розголошення нашого імени і нашої справи. Ми витворили для себе гето, оточилися хінським муром від чужинців і чекаємо, аж нашу справу і наше ім'я розголосить хто инший. А прецінь стільки є нагод

в кожній місцевості: національні свята, концерти, добре зааранжовані і відіграні аматорські представлення, посвячення церков і т. п., з котрих звіт можна подати до місцевих англійських часописів, причім мож подати коротко дещо про український народ. Розуміється, при тім треба подавати лише правду – цього нам вистарчить. Рівно ж наша інтелігенція повинна старатися нав'язати зносини з впливовими американцями в кожній місцевості і через розмови впливати на витворення прихильного настрою до українців. Час вже покинути се сторонене від всяких чужинців, бо се вказує на брак культурности серед нас – навпаки, належить шукати зближення до всіх, котрі наше ім'я можуть розголосити...". („Свобода", 17 жовтня 1914 року).

Умови, в яких опинилися українці і їхня справа у зв'язку з загальноєвропейською війною, яка непомітно переросла у війну світову, спонукала їх до перегляду й інших традиційних прикмет національного життя. Цікава в цьому сенсі публікація „Поляки і ми", в якій автор (непідписаний) припускає, що критична маса поляків врешті-решт поставиться до Росії як до свого найбільшого ворога, і в цьому випадку не виключено, що „в недалекій будуччині стануть українці разом з поляками проти спільного історичного ворога – Росії" („Свобода", 22 жовтня 1914 року).

До таких от актуалізованих і загострених війною тем належало і церковне життя українців, зокрема історія українського православ'я і його первісної неподібности до російського. Про це йдеться в короткому, але досить вичерпному у висновках дослідженні „Боротьба московського православ'я з українським" („Свобода", 3 листопада 1914 року) і в кореспонденції „Замах Росії на

грецько-католицьку Церков в Галичині“ („Свобода“, 14 листопада 1914 року).

Уважна до сутності політичних процесів в Росії часів війни, „Свобода“ на документальних підставах вияснює, чому, починаючи від 1907 року, тобто від наступу пореволюційної реакції в Російській імперії, українці вели боротьбу не тільки проти самодержавства, але й проти всіх без винятку політичних партій, навіть соціал-демократичної, оскільки „російська буржуазія, яка прийшла через конституцію до сили, стала по стороні правительства й попирала його в борбі проти українства“ („Свобода“, 5 грудня 1914 року).

Серед значних матеріалів кінця 1914 року слід назвати невеличкий, але вельми яскравий публіцистичний шкіц „**Страх перед українцями**“. Текст, в хрестоматійному сенсі, вартий бодай часткового цитування:

„Під сю пору, коли наш нарід переживає такі страшні муки, яких не переживав від татарського лихоліття, коли не лише народне життя цілої української суспільности є в застої, але й поодинокі наші люди всіх верств виставлені на смерть з голоду або холоду, коли визначніші патріоти виставлені на арешти, неволю та шибениці, коли наші народні інституції, товариства і часописи в старім краю позамикані, в той час царські посіпаки виють з радости, що вже „кінець мазепинцям!“.
Коли взяти до рук російські або москвофільські часописи в Америці, то на цілих шпальтах та сторінках нема що иншого читати, як лише плюгавства та лайки, які ніякий чесний чоловік не міг би повторити. Воєнні вісті – це нічого не обходить редакторів... Читаючи ці часописи, можна набрати переконання, що властива ціль їх – нищення – розуміється, лише язиком чи

пером – українського народу. Вони виють з радості, що заарештовано і вивезено Митрополита Шептицького. Їм справляє невисловлену радість, що заборонено українську мову, а в своїй звірській зайлості висловлюють жаль, що Росії не вдалося арештувати й вивішати всіх передових українських патріотів...

Годі вимагати від редакторів тих часописів якого-небудь людського чувства. Хто тратить почуття національне, хто за гроші піде служити ворогові свого народу, той в дальшій послідовності є спосібний і до чинних злочинів над своїм народом. І з того згляду ми не дивуємося, чому ті часописи одобряють богослуження цареславних батюшків по церквах за перемогу московських військ над австрійськими. Русофіли галицького походження моляться зі своїми батюшками о се, щоб москалі змогли вирізати якраз їх братів, синів чи батьків, що служать в австрійській армії, моляться, отже, о смерть для своїх рідних!

Нас дивує що иншого: коли русофільські часописи не мають що иншого писати, як лише про українців, то з того виходить, що для російської держави, котрої оборонцями є москвофіли, нема більшої небезпеки, як галицькі українці... Вони знають, що 269-літні переслідування російської України не змогли вбити народного життя. Тим більше Росія не зможе згнобити галицьких українців, які під національним оглядом стоять далеко вище, ніж наші брати під Росією.

Цей страх царських слуг додає нам надії і завзяття. Каже пословиця: „Видко, що їдемо, коли пси брешуть!“. І тому ми сміло можемо дивитися в будучність...“ („Свобода“, 15 грудня 1914 року).

У 1914 році сталася ще одна подія, зовні нібито чисто формальна, але насправді, за внутрішнім змістом

– надзвичайно важлива, фундаментальна. Вона свідчить, в якій мірі війна оживила надії українців, збудила їх до активних дій, пришвидшила переростання етнічної галицько-волинсько-закарпатсько-буковинської етнічної емігрантської маси в єдину громаду, увиразнила її національну самосвідомість: на своїй XIII Конвенції у вересні 1914 року Руський Народний Союз змінив назву на – Український Народний Союз.

16

РІК ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Ще у 1912 році Руський Народний Союз на своїй XII Конвенції заснував Шкільний Фонд, зобов'язавши кожного члена вплачувати в нього 3 центи на місяць. Керувала фондом Просвітня комісія – на той час вона вже мала ретельно складений план видання шкільних посібників з історії України, географії, культури, етнології, а також з галузі мистецтва, політики і економіки. Просвітня комісія також взялася за великий проект заснування Центральної Української Бібліотеки, Українського Музею і Українського Архіву.

„Заложені нами інституції не будуть власністю ані одного товариства, ані одної групи чи партії, але будуть власністю всього народу як тут, за океаном, так і там, у ріднім краю. Тими інституціями ми поставимо себе в

ряди культурних народів, тож варто для такої великої цілі не пожалувати труду ані офіри. Згуртуймо всі свої духові й матеріальні сили водно, а в короткім часі наші надії стануть дійсністю“, – писала „Свобода“ 2 січня 1913 року.

В середині січня 1914 року Просвітня Комісія проголосила той рік Роком Шевченка – до 100-річчя з дня народження Великого Кобзаря України, і з метою гідного відзначення ювілею почала видавати для молоді твори української і світової класики, зазначаючи на обкладинці кожного видання: „В честь столітніх роковин Тараса Шевченка“. При цьому на Шевченків „Кобзар“ видавництво оголосило значну знижку в ціні.

Число з 5 березня вийшло з портретом Тараса Шевченка на всю першу сторінку. Другу і третю сторінки всуціль зайняв життєпис Великого Кобзаря, переплетений уривками з його поезій і закінчений „Заповітом“. Автор не підписаний, однак, то мала бути людина, вельми обізнана з життям поета, оскільки подала досить точні, як на ті часи, відомості про Кирило–Методіївське братство, і також цікаві деталі заарештування Т. Шевченка.

„Свобода“ з 12 березня повідомляє про заборону святкування Шевченкового ювілею в Києві і про реакцію на цю заборону в різних культурних середовищах:

„...Російський міністер внутрішніх справ Маклаков дав київському урядові вказівки в справі заборони публічного святкування столітнього ювілею Шевченка. Київський магістрат також одержав телеграму, що не вільно містові брати участі у святкуванні сього ювілею. Комісію, що організовує святкування ювілею, повідомлено, що уряд не дозволив місцевому

духовенству правити панахиди по Шевченкові. З огляду на сю заборону не відбудуться закладини пам'ятника Шевченкові. Дня 2 с. м. начальник краю, (київський генерал-губернатор) запросив до себе посадника міста п. Дякова і заявив йому, що всякі приготування до вшановання пам'яті Шевченка треба припинити, бо ніяких народних свят поета не буде дозволено”.

„Протест російських послів в Петербурзі“: „Коли російські поступові послы і українські (українських послів в російській Думі є всього 7) довідались про те, що російський міністер внутрішніх справ Маклаков заборонив у Києві, а також в інших містах російської України обходити свято 100-літніх роковин Шевченка, внесли в Думі протест у формі наглої інтерпеляції до правительства, в якій різко осуджують некультурний поступок царських посіпак“.

„Протест українських послів у Львові“: „У вівторок, дня 24 лютого с. р. на початку соймового засідання забрав слово голова українського клубу, посол др. Кость Левицький і виголосив отсей протест проти некультурної заборони російським урядом обходити ювілей Шевченка на російській Україні: „...Коли опозиційні послы в Державній Думі в Петербурзі з приводу сеї нечуваної в цивілізованім світі заборони внесли парляментарний спротив, п'ятнуючи сей поступок російської державної управи як надужиття урядової власти,... та коли наші брати на Україні не мають спромоги відповісти на отсі укази – то на нас, галицьких українців в конституційній Австрії, припав національний обов'язок з оцеї соймової трибуни зложити такого акту самоволі і безправства прилюдний рішучий протест! Яко частина великого українського народа відчуваємо під теперішню хвилю

той тяжкий удар, завданий нам самим. Наш український нарід ніколи, серед найтяжчих умовин життя не зрікався і не зречеться своєї самостійности національної, а й українські маси народні, мимо всіх заборон, не забули і не забудуть ніколи заповіту свого національного пророка Тараса Шевченка: до праці і боротьби за волю і права свого народа! Стоячи на становищі природного права кожної нації на самостійний розвиток, без огляду на її державну приналежність, відкликуємось нашим нинішнім протестом проти національного гнету в російській імперії до всього культурного світа в ім'я чести і горожанських свобод українського народа!...”.

„Пам'ятник Шевченкові в Києві“: „Міський Шевченківський комітет в Києві (котрому, як вище згадано, заборонено святкувати ювілей Шевченка) на останнім своїм засіданню прийняв на пам'ятник Тарасові Шевченкові в Києві проєкт, який виконав президент англійської академії в Римі п. Шіюртіно. Пам'ятник мав коштувати 150,000 рублів (зібрано досі понад 130,000 рублів). Як звісно, з причини заборони російського уряду, закладини під пам'ятник у сей вівторок не відбулися і хто знає, коли відбудуться”.

26 березня „Свобода“ друкує важливий, можна сказати, історичний документ – звернення американських українців до Президента США Вудро Вилсона, закликаючи його не залишатися байдужим до російського безкультур'я, виказаного перед усім світом у справі 100-річчя Тараса Шевченка:

„Пане Президенте! 10-го числа цього місяця минуло 100 років від народження найбільшого українського Поета Тараса Шевченка. Цей день – велике національне свято всього 40-мільйонного українського народу, 35 мільйонів якого живе в південно-європейській частині

Російської держави, чотири мільйони – в Австро-Угорщині, а один мільйон – в Америці. В 10-ий день цього місяця готувалися наші земляки по всіх своїх територіях якнайурочистіше відзначити це велике національне свято. Найбільше свято мало відбутися в столиці нашої Вітчизни, Києві, і в тому святі мали взяти участь представники соборної України. Там міська рада мала поставити з внесків усього українського народу пам'ятник Поетові і влаштувати величаві походи в місті. Так само готувались до свята наші міста – Полтава, Одеса, Харків, Кам'янець-Подільський та інші. Та в останній хвилині російське міністерство заборонило всі ті свята, не подаючи жодних причин, а найвища церковна влада Росії, Синод, заборонила в день 10 березня правити навіть поминальні Богослуження за нашого Поета Тараса Шевченка. Отже, свято Поета, який уродився біля Києва та якого також і могила знаходиться над Дніпром недалеко Києва, святкуватимуть тільки наші земляки в Австро-Угорщині та ми, емігранти у вільній Америці. Проти цього нечуваного варварства, у хвилю болючого удару для нашої національної гордості з боку російського уряду, підносить голос протесту один мільйон українців, що живуть на вільній землі Вашингтона. Не маючи іншого способу запротестувати, передаємо оцей наш протест на Ваші руки, Пане Президенте, і просимо ласкаво подати зміст цього протесту представникові Російської імперії при Білому Домі". У підписах – імена тоді чільних провідників Руського Народного Союзу Дмитра Капітули, Семена Ядловського, Олексія Шаршона і Михайла Угорчака".

Також у газеті з 26 березня: „Комітет українських товариств у Львові, котрий займається уладженням

ювілейного свята в 100-літні роковини Тараса Шевченка в нашій галицькій столиці, звернувся був до Львівського магістрату, котрий поляки захопили в свої руки, щоби відступив залю міського театру на ювілейний концерт 9 марця. Спочатку магістратура не мала смілости просто відмовити, бо встидно їм було поставитися на рівні з царським урядом, котрий заборонив, як звісно, святкувати ювілей Шевченка на цілій Україні. А також боялися польські магістратники, що українські послы видвигнули б сю справу в соймі. Тому сказали вони, що відступлять залю, але за гроші (хоч на польські цілі все дають задурно), і зацабанили таку суму за один вечір (2,800 корон), щоби українців відстрашити. Але не відстрашили. Українці заявили, що залю візьмуть і таку ціну заплатять, мимо того, що їм належалося хоч раз на 100 літ даром, бо міський театр побудовано з міських і краєвих податків, отже, не за польські гроші, але за українські, жидівські і польські.

Але не минуло два тижні, аж тут президент міста Найман повідомляє Комітет, що не відступить залі. Комітетові люди приходять до нього і питаються, що за причина. Представляють йому, що все вже приготоване, що це останній час, що вже нема часу шукати іншої залі і т. д. Але польський ковтун вперся і заявив, що по тім, що сталося в соймі (як йому українські послы дали відправу за провокацію) він не може відступити залі на українське свято – тим більше, що він знає, що ціла міська рада не є прихильно настроєна до українського народу. Потім вже наші люди до нього не говорили і, тряснувши дверима, вийшли від ляцького ковтуну. Дійсно треба було надлюдської терпеливості, аби тряснути дверима, а не чим иншим і куди инде. Але, видно, вони вважали

нижче своєї чести розправитися з неграмотним ляхським ковтуном-провокатором.

З ваги на відмову міської залі концерт відбувся в так званій Спортивній залі при Зеленій улиці. Се найбільша заля в цілім Львові. Міститься там найменше 5,000 осіб. Мимо того, що заля така велика, білети на концерт були розкуплені до одного ще кілька днів перед концертом. З уваги на те уладжено такий самий концерт і в цій самій залі на другий день, 10 марця, і на цей концерт також розкуплено всі білети. Се знак, яку силу представляють українці у Львові і з яким почуванем українське населення відноситься до нашого Пророка національного Тараса Шевченка. Поляки таким запалом своїм мас до свого поета Міцкевича не можуть похвалитися. Як уладжувано такі свята, то залі були майже порожні, а настрій гробовий.

Инакше виглядає свято в честь великих людей у народів, котрі борються і рвуться до життя, а инакше в тих, котрі бачать своє щастя в переслідуванні других народів“.

„Німий ювілей на Україні“ (також у числі з 26 березня): „...Протести, які піднесли проти дикої, варварської заборони цілому народові святкувати ювілей свого найбільшого поета, були сильним ударом для царського уряду перед культурним світом. І навіть йому стало соромно за свої власні діла і почав потрохи завертати з вибраної дороги. Наперед Синод оголосив, що можна правити по Шевченкові тихі панахиди, бо його поховано по-християнськи, але не радить єпископам і священикам правити торжественних панахид. Дальше російський міністер внутрішніх справ Маклаков заявив, що дозволить на тихі, спокійні обходи без парад, в замкнених домах.

Се була образа, кинена українцям. Наперед заборонено їм святкувати великий ювілей, а потім ніби з ласки кинено їм дозволене наче жебракам – святкувати тихо, смирно, в замкнених домах. Навіть посвячення площі під пам'ятник Шевченкові не можна довершити, бо се під голим небом.

Отже, нічого не лишалося нашим братам в Росії, як лише цілком зректися свята. І так зробили. День 10 с. м., день радості нашого народу, змінився на російській Україні під панованем катів у день смутку. Там наші брати обходили в цей день німий ювілей. Лише були сумні сходинок українських товариств в поодиноких містах. З тих сходин вислано тільки телеграми на Шевченкове свято у Львові...“.

„Свобода“, 2 квітня: **„Великі демонстрації в Києві“**: „Ще перед днем Шевченківського ювілею в Києві змобілізовано всі поліційні команди, навіть резервові, а на поміч поліції призначено окремі відділи козаків і пішого війська.

День Шевченківського ювілею 10 марта с. р. був дуже гарний, чисто весняний. У книгарнях і складах приладів до писанє виставлено безліч портретів Шевченка. Українські книгарні і склепи були замкнені.

Ще зранку в Софійський собор, катедральну церкву, почали збиратися люди, а около 10-ої години весь величезний собор був тісно виповнений народом, головно молодіжжю київських висших шкіл. По Богослуженю кілька осіб звернулися до духовенства з просьбою відслужити панахиду, але їм відмовлено. Незабаром на дверях собору появилася надпись: „Панахид по Шевченку в соборі не будуть служити“.

Так само було відмовлено служити панахиду у Володимирському соборі.

Коло входів до будинків київських висших шкіл стояли сильні відділи поліції.

Около полудня вигляд міста почав мінятися – на вулицях, особливо в центрі міста почали збиратися товпи публіки, серед неї – багато студентів і студенток. Молодіж зібралася коло Володимирського собору, а незабаром і в самому соборі зібралось кількасот людей. Зібрані почали співати „Вічну пам'ять“. Зараз появилася поліція, козаки, військо і стали розганяти демонстрантів. Тоді вони переходять на Фундуклеївську і Володимирську улицу, на площу перед міським театром. Тут збирається величезна маса народу. Через деякий час товпа по Володимирській улиці йде до Софійського собору. По дорозі розлягається спів „Вічної пам'яті“ й українських національних гимнів, чути склики проти російського абсолютизму.

Коло пам'ятника св. Ірини поліція розганяє товпу і завертає її назад, а при сій нагоді арештує кільох демонстрантів. Та се не помагає, спів розлягається з новою силою. Протягом пів години поліція яких 6-8 разів мусіла розганяти більші товпи демонстрантів на улиці Володимирській. Коло Золотих Воріт відбулися дикі сцени. Козаки гальопом пустили коний по тротуарах, б'ючи людей нагайками...

...Демонстрації перенеслися на Хрещатик. Тут около 2-ої години зібралися величезні маси народу...

...Під час Шевченківської демонстрації першого дня арештовано 76 людей, з того 4 жінки. З того двох арештовано в Комерційному інституті за поширюване Шевченківських проклямацій від загально-коаліційної ради київських висших шкіл з закликком до страйку...

„Другий день демонстрацій на улицах“: „Дня 11 марта с. р. була річниця смерти Тараса Шевченка. З сеї

нагоди повторилися демонстрації на улицах, але ще в більших розмірах...“.

У тому ж числі (з 2 квітня) ще раз – в контрасті з варварством в підросійській Україні – про Шевченківське свято у Львові:

„Шевченківський ювілей у Львові випав під кождим оглядом величаво. В неділю перед ювілеем відбулося 18 святочних викладів по читальнях і товариствах, а около 150 викладів виголошено по підльвівських селах. У понеділок рано прибрав Львів справді святочний вигляд. Будинки українських інституцій і приватні українські камениці були прикрашені національними прапорами, а подекуди також і зеленню. Вікна всіх українських помешкань з ювілейними наліпками, що представляли Шевченка в молодім віці. Улиці, хоч це був будень, оживилися значно, бо з провінції прибуло на свято багато гостей...

...Ювілейний концерт, що відбувся через відмову залі міського театру в досить невідповідній залі Спортової палати, випав дуже величаво і тримав численно зібрану публіку в святочно-радіснім настрої. Промову святочну виголосив посол др. Олесницький, деклямував власний вірш проф. Лепкий з Кракова, а сольові пісні відспівав славнозвісний співак Олександр Мишуга, якому публіка уладила оваційне повітання...

...У вівторок відбулася в музеї Наукового Товариства ім. Шевченка академія для членів Товариства. По відповідній вступній промові д-ра Томашівського і по відчитанню численних привітних листів і телеграм, головню з закордонної України, виголосив виклад др. Ст. Смаль-Стоцький на тему „Ідеї Шевченкової творчости“...

...В університеті уладили оба семінарі для української філології і „Гурток українців“ святочне засідання,

Головний редактор „Свободи“ від 1933 до 1955 року
д-р Лука Мишуга.

на яким, між іншими, промовляли проф. Колесса і Студинський...”.

9 квітня „Свобода“ вмістила короткі повідомлення про драматичні – з вуличними протестами і страйками – відзначення Шевченківського ювілею в Харкові, Одесі, Катеринославі, Полтаві та інших українських містах російської імперії.

14 травня „Свобода“ повідомила, як українські робітники в Німеччині відсвяткували пам'ять Кобзаря: „З Бремену пишуть: І ми, українські робітники, яких доля загнала на чужину, відсвяткували ювілей нашого великого Поета, що співав пісні про долю бідного народу та закликав до боротьби з усяким лихом. Дня 2 марта с. р. відбувся у нас західом робітничого товариства „Поступ“ святочний вечір в честь Тараса Шевченка. Участь у тім святі взяло велике число українських робітників, що працюють в Бремені. Промови про жите і твори Шевченка виголосили Я. Богдан і С. Добель, А. Карпач і інші. По відспіванню кількох українських пісень учасники розійшлися покріплені на дусі, що і на чужині змогли віддати честь Співакові українського народу”.

У цьому ж числі (з 14 травня) „Свобода“ віддала місце на 1-ій сторінці, щоб розповісти про зворушливе святкування 100-річчя Т. Шевченка на Жовківському передмісті Львова: „На програму концерту зложилися сміло і вміло виконані деклямації дітей до шести літ, як от „Розрита могила“, „Село“, пісні „Боже великий“ і „Батьку Тарасе“ й інші, які викликали довгу, неустаючу бурю оплесків зібраних гостей...”.

30 травня відбулося знамените вшанування пам'яті Великого Кобзаря у Нью-Йорку – „...В ньому

вперше взяли участь солідарно всі українці, без огляду на партійні різниці, всі існуючі тоді в Нью-Йорку 27 українських товариств, що виступили зі своїми відзнаками, прапорами та великими транспорантами. Похід відкривав кінний відділ у козацьких костюмах. Опісля четверо білих коней тягнуло великий віз, на плятформі якого, серед зелені, квітів і синьо-жовтих стрічок та прапорів, красувався великий портрет Тараса. За возом ішло 16 дівчат у народних строях, які несли обведену великим вінком синьо-жовту стрічку з написом: „І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути незлим, тихим словом“. Далі, під звуки вісьмох українських оркестр, ішли сім тисяч учасників походу. Похід перейшов головними вулицями міста, в тому числі й званою мільйонерською 5-ою Евеню, де розкинено понад 10,000 брошур англійською мовою про український нарід, його Пророка Тараса Шевченка та про заборону святкування роковин Кобзаря в підросійській Україні. Похід закінчився о год. 7-ій вечора на 11-ій вулиці біля Вебстер-Голу, де відбувся концерт. Велика зала на 4,000 місць була виповнена по береги... Концертову програму започаткував промовою український греко-католицький парох о. Микола Підгорецький. Опісля зложено біля встановленого на сцені погруддя Поета вінки та квіти. Про значення Шевченка для українців як самостійної нації промовляв регент усіх університетів Нью-йоркського стейту містер Шіпмен. Концертову програму виповнили виступи двох великих хорів „Української Бесіди“ та Українського хору. Були також сольові вокальні та інструментальні виступи, переплетені деклямаціями Шевченкових віршів, опісля – сценічний образ „На Тарасовій могилі“ і вкінці –

відспівання Шевченкового „Заповіту“ та гимну „Ще не вмерла Україна“...”.⁵¹

Окремими вістками „Свобода“ 2 липня віддзеркалила відзначення Шевченківського ювілею в Брукліні біля Нью-Йорку, в Оліфанті, стеїт Пенсильванія, де громада підготувала святкову програму з великим концертом і виставою „Назар Стодоля“ за п'єсою Т. Шевченка. В числі з 11 червня – вістки про святкування 100-річчя Т. Шевченка у Дітроїті, стеїт Мишиген, в Ньюарку, стеїт Нью-Джерзі, у Рочестері, стеїт Нью-Йорк, в Скрантоні, стеїт Пенсильванія.

Проте апофеозом всеукраїнських, всесвітніх ювілейних відзначень були святкові події у Львові 28 червня, про які „Свобода“ повідомила у дуже докладному репортажі „Українська сила з поклоном Тарасові“. На площі „Сокола-Батька“ вперше Січові Стрільці, загалом 500 осіб, виказали здивованому і захопленому містові свій стройовий вишкіл. Таким чином ювілей Тараса Шевченка став для найсвідомішої української молоді Галичини ознакою національно-політичної зрілості і готовності перейти від просвітянської праці, від юнацької гри в таборах Пласту і „Соколу“ до збройної боротьби за волю і незалежність України. Про це – „Свобода“ 16 липня 1914 року:

„День 28 червня 1914 року надовго остане в пам'яті українського народу. Се ж був день, в котрім столиця Галицької України, Львів, віджила бодай на одну добу дивним житєм, тим житєм, яке кипіло у Львові ще за часів руських князів. В сей день з'їхалися до Львова тисячами сини й доньки України навіть з найдальших і найтемніших закутин нашої Великої Вітчини. Були там люди і з долів, і з гір, і з Покуття, і з Лемків, і з

Бойків, і з Гуцулів, а дальше і з Буковини, російської України, а навіть з-поза моря – з Америки. Не було лише представників угорської України, бо та частина нашої Вітчизни ще спить. Але й там вже доходять промені народної свідомости, бо отсе з угорської України наспіло до Здвигового Комітету привітне письмо.

Вже в суботу, 27 червня, по полудні почали з'їздитись наші люди до Львова. Одні приїжджали звичайними поїздами, другі – надзвичайними. А тих надзвичайних поїздів було аж двацять чотири. Ще на ніяке торжество у Львові не було дотепер такої великої кількості надзвичайних поїздів.

Цілий край мусів в той день довідатися про великий український здвиг у Львові. Бо хоч би хто не знав сього з газет і оповідань, то не зміг би не запримітити, як з кожної місцевости ланами спішили люди до найближчої станції залізничної і там всідали до умаєних синьожовтими хоругвами прикрашених поїздів...

...І помилюся б той, хто б думав, що між приїжджими була сама молодіж. Були там сотні, а може, й тисячі стареньких дідусів і бабусь... Одначе, не на вправи і не до походу приїхали вони. Вони приїхали подивитися і нарадітися видом своїх синів і доньок...

Здвигові ювілейні свята почалися в суботу вечором великим концертом в Спортивній Палаті при улиці Зелений. Се найбільша заля у Львові, яка може вмістити 10 тисяч людей, а прецінь і та заля показалася для українців замалою і в часі концерту була забита по береги.

На тім концерті промовляв д-р Трильовський як голова Українського Січового Союзу, а опісля – проф. Іван Боберський як голова „Сокола-Батька“...

По промовах хори Товариства „Львівський Боян“ і „Бандурист“ співали гарні пісні, а поет Богдан Лепкий

деклямував свій високопатріотичний стих. Найкрасшою точкою концерту був спів оперового артиста Модеста Менцинського, що приїхав на здвиг аж з Кельну в Німеччині. Менцинський – се співак світової слави, а що при тім є й добрим українцем, то завдяки йому росте й наше значіння за границею...

По концерті відбувся ще привітний вечір, уладжений львівськими українцями для гостей – чехів, англійців та українців з Росії і Буковини.

Прийшла неділя. Вже досвіта заройвся „Український Город“ тисячами людей. Були се переважно „Соколи“ і січовики, що спішилися на проби до вправ. Улиці, що ведуть до „Українського Городу“ були переповнені такими масами народу, що годі було прямо з місця рушитись.

Проби тривали до пів до одинайцятої. О тій годині почалося устанавлюванє походу. І тут доперва показалася, як слід, карність січово-сокільської армії. Протягом одної години на лінії, довгій на чотири кілометри, уставився величавий похід.

Хто бачив цей похід, певно не забуде його до смерті. Здавалося, що віджили давні козацькі часи, а отсе перед очима веде своє славне козацьке військо безсмертний Батько Богдан. Перед очима видців головними улицями княжої столиці посувалася рядами новітня українська армія. На чолі походу їхали поважно „Соколи“ міські і сільські, на конях. За ними йшла музика і дві чети повно зоружених сокільських стрільців. Військові торністри на плечах, а кріси на раменах робили велике вражіне. Дальше йшла старшина „Сокола-Батька“ і Укр. Січового Союзу...

Потім під проводом вождя здвигу Дигдалевича з Тернополя, який їхав на прегарнім коні, йшли полки

„Соколів“ і Січовиків. Було там півтори тисячі „Соколів“ в повних одностроях, около півтори сотні „Сокілок“ в гранатових одностроях, 400 сільських „сокілок“ і „січовичок“ в лентах і сокільських або козацьких шапках.

З черги надійшли Січовики „Сокола-Батька“ в козацьких одностроях зі Старого Самбора, Судової Вишні і з Львова. За ними їхав кінний відділ „Соколів“, потім ішло около півтретя тисячі сільських „Соколів“ і Січовиків, всі в білих одностроях...

Ще миліше вражіне робили дві сотки сільських Сокілок в народних строях. Справді, народний стрій з вишивками – се найкрасший одяг для сільської дівчини! За дівчатами йшли „Соколи“ і Січовики в темних одягах. Межи четами були розміщені 19 музик і 136 прапорів...

За „Соколом-Батьком“ ішли пластуни з гімназійною музикою...

Точне число людей в поході – 12,303...

Похід перейшов головними вулицями міста. Здовж походу по хідниках усталися десятки тисяч видців, які зустрічали похід окликами „Слава!“. Вікна і камениці українців були прикрашені синьо-жовтими хоругвами і бюстами Тараса. З балконів українських мешкань кидали на похід квітами.

Не було, здається, українця, якому на вид сього величавого походу не забилось серце, не станула в очах сльоза щирої радості. Се ж ішла улицями старої княжої столиці своя, рідна українська армія!...

Серце розсаджувало груди на вид, як всі діти українські ідуть разом одною кріпкою лавою. Інтелігент і простий мужик, селянин і міщанин, робітник і пан – усі ішли разом рама об рама, злучені одною могутньою любов'ю до рідної України.

І хотілося, щоби той похід тривав довго, довго – без кінця, доки не наспіє день, коли на сивому коні підійметься старий гетьман і кликне: „Панове товариство, днесь великий день настав для нас – Днесь день Воскресення Самостійної України!“.

По дорозі перейшов похід попри Національний Музей і тут поклонився провізорно уставленому пам'ятникові Тараса...

...Нехай же се велике торжество навчить нас, що силою і працею здобудемо все, що лише сильним уступають місце вороги. Крок за кроком вперед – всі враз – а дасть Бог, що перемога буде на наших боці“.

Так почалася легенда, ім'я якої – Українські Січові Стрільці. Легенда, породжена хоробрістю в карпатських битвах – за Маківку, Острий Верх, Лисоню, продовжена взірцевою дисципліною і бойовим духом вже у складі хаотичних збройних сил Української Народної Республіки й увічнена в поезії і піснях „Червоної Калини“.

(LIBERTY)
 A Carolina newspaper
 published a week: Tuesday, Thursday and
 Saturday. National Association at 83 Grand
 Street, Jersey City, N. J.
 Established 1893.
 STECKEWICZ, editor
 Jersey City, N. J.
 SAWKA, manager
 Jersey City, N. J.
 matter March 30, 1911, at the
 N. J., under the Act of
 March 3, 1879.

ПЕРЕДПЛАТА:
 в Пауочних Державах:
 на рік \$2.00
 на шість місяців \$1.00
 на три місяці 0.75
 в місті Jersey City, до Ка-
 нади і других країн:
 на рік \$3.00
 на шість місяців \$1.50
 на три місяці \$1.00
 Личного числа 3 центи.
 в місті Jersey City, N. J.
 експресування на адресу
 міста доставляти мож-
 ливо.

ВЕЛИКА ПОБІДА УКРАЇНСЬКИХ СІЧОВИХ СТРІЛЬЦІВ.

(Від явального збройного виступу в Україні).
 (Праві експерти застерігають собі увагу).
 А як ти чиркнув калашу підліткою,
 А як замахав зброєю вогнем, а як
 [ночіває!]
 (в стрілецькій січці).

Зі сну збудив нас христовий та гар-
 матний огонь на горі Макиш, над го-
 током Головчанкою, що впадає до Опо-
 ра (на натуше під галицького міста
 Дрогобича, в Карпатах).
 — Кожик то було?
 — Хіба я знаю?

Не знав я, що за день тоді
 знаю, який нині день!
 Кілька кілометрів під
 заката боротьба, пічаний напад.

Москалі обійшли у великий сміх два
 мадярські батальони і взяли всіх в по-
 лон та звняли їх овеки. Летів
 фіцар птік і асиріа. Летів
 комендир ескадрона. Летів
 сів. Дуже багато. Летів
 хвіст і асиріа. Летів
 у місті. Летів.

С В О Б О Д А

Стріляй шоразь квітницью
 вить, а джок бовик!
 На Макишці мали тоді Моска-
 мундесський погром.
 Були трупи і ранених леж-
 ли сі в бових, а по пях товщи-
 втікали і надали сьвіжі оотні во-
 відека.

А машинний стріє все тороху.
 Стріляй захопили оюпи у свої
 Могуче „Гурра!“ луною відом-
 лісами і дебрами геть по долині Го-
 чанки.

Стріляй хотіли дальше гинити
 Москалями і прогати їх зі станови-
 Та старшина їх здеркала: Замалі бу-
 наши сили.
 Тай наші втрати значні; вносіть
 около 200 жидів, в тім около 30 тру-
 пія, рептія ранені, а також втратили
 перший і асиріа.

17

„ГЕЙ, ТАМ, НА ГОРІ, СІЧ ІДЕ!“

Ще за рік до вибуху війни Український Січовий Союз утворив Стрілецьку секцію, в якій галицька молодь набувала військового досвіду. Секція дала початок місцевим, у великих селах і містечках, Товариствам УСС і вже на початку 1914 року їх було 94. З найдосвідченіших, найдисциплінованіших і найвольовіших юнаків у серпні того року постав Легіон Українських Січових Стрільців. Згодом-згодом, вже після розпаду СРСР, дослідник становлення і розвитку українських збройних сил Богдан Якимович напише: „Легіон Українських Січових Стрільців став першою військовою формацією українців у XX ст. Невеликий кількісно, але сильний своїми ідеалами, готовністю до самопожертви в ім'я

здобуття Україною своєї державности, за чотири роки Першої світової війни легіон став першорядною бойовою одиницею. Його діяльність була найкращою пропагандою ідей опори на власні сили, збройної боротьби за Українську державу...“.

„Свобода“ у своєму полі зору втримувала усі ці процеси від самого їхнього виникнення. 5 вересня, посилаючись на львівське „Діло“, вона повідомила, що „українці заклали Головну Українську Раду, котра видала маніфест до українського народу, який взиває стати проти царської держави до боротьби з оружжям в руку за визволення України...“ і що „всі українські стрілецькі організації сполучено в одну – „Українські Січові Стрільці“, на чолі якої стоїть Українська Боева Управа... До українського війська зголошувалися старші і молодші масово, серед великого запалу...“

В наступному числі, з 8 вересня, „Свобода“ вмістила текст цього Маніфесту. Він закликає беззастережно покладатися на власні сили і закінчується такими рядками: „Нехай же цей поклик знайде відгомін в кожному українському серці! Нехай збудить в цілому народі давнє козацьке завзяте! Нехай вся наша суспільність буде найдіяльнішим учасником грядучих подій! Нехай віддасть всі свої матеріальні і моральні сили на те, щоб історичний ворог України був розбитий. До бою – за здійснення ідеалу, який в теперішню хвилю з'єднає ціле українське громадянство! Нехай на руїнах царської імперії зійде сонце Вільної України!“.

В „шапкових“ заголовках 1-ої стор. „Свободи“ з 10 грудня 1914 року:

„100,000 москалів полонено в битвах коло Лодзі.

Велика перемога австрійців під Добчицями: 5,000 москалів взято у неволю.

Австрійські війська проганяють москалів з Угорщини.

Відзначенє українських січових стрільців за хоробрість“.

І далі: „ Дня 11 падолиста с. р. генерал Фляйшман пришив медалі хоробрости отсим членам і членкиням Українських Січових Стрільців: Зенонові Носковському, Якову Струхманчукові, панні Олені Степанівній і панні Софії Галечківній“. В дужках редакція від себе додала таке уточнення: „З. Носковський – син священика з Бучаччини, студент Львівського Університету, Я. Струхманчук – син селянина з Росоховатця з Підгаєччини, талановитий мистець-маляр, закінчив Академію мистецтв в Парижі, Олена Степанівна – дочка священика, студентка Львівського університету, добре знана в середовищі галицького українства, оскільки „від чотирьох літ визначалася яко надзвичайно справна провідниця українських „Сокілок“ у Львові...“

...Генерал Фляйшман виголосив довшу промову, в якій вказав з признанем на відвагу і витривалість Українських Січових Стрільців... З особливим признанем висловився генерал про хоробрість обох відзначених медалями дівчат...“.

Нижче ішло повідомлення про смерть у віденському шпиталі 20-річного січовика Василя Даниловича. Юнак цей загинув не в бою, все ж випадок досить промовистий: січовик був студентом Львівського університету і хоч мав тяжку серцеву недугу, домігся зарахування до Легіону, воліючи вмерти за спільну справу.

Легіон УСС, який налічував лише 10,000 вояків, звертав на себе увагу особливим бойовим духом і дисциплінованістю і на загальному тлі австро-угорського

війська виглядав яскраво й привабливо. Дуже ймовірно, що саме усусуси збудили у воюючій Європі зацікавлення українським питанням. Принаймні саме в тому часі з'являлися в європейській пресі прихильні до українців публікації, і „Свобода“ негайно знайомила з ними своїх читачів. „Франкфуртер Цайтунг“: „Добровольці, зложені з українських гірських хлопців, переповнені ненавистю до москаля і тому радо громадаються коло своєї хоругви. Тому що вони знаменито знають околицю, наносять ворогові великі втрати...“ („Свобода“, 30 січня 1915 року).

„Віденський „Найес Вінер Журналь“: „Ми маємо коло нас українських добровольців. Гарні хлопці. Велика часть з них – се гімназійні й університетські студенти від 16 до 20 літ, а між ними є троє дівчат...“ (там же).

Німецькомовна будапештська газета „Пестер Льюд“: „...Січові стрільці є очима нашої армії. У ви-відуванню і розвідуванню Українські Стрільці є просто незрівнянні. Їх молоді лица і сяючі завзятем очі вносять у ряди жовнірів веселість і запал. Се молоденькі хлопці, образовані, і вони з власної волі пішли боротися з ворогом. А це ділає на інших жовнірів, наче запальна іскра. Навіть дівчата борються в рядах Українських Стрільців...“ (Свобода“, 4 лютого 1915 року).

Берлінська „Національ Цайтунг“: „З великим заці-кавленем слідить тепер німецька публіка за україн-ською справою. Шкода, що се ж так пізно наступило. Так само ми досі менше займалися російським питанням, як би сего зріст держави і російських великодержавних стремлень вимагав. Німецький нарід ще надто звик очікувати від правительства, щоб воно надавало напрям його політичним думкам. Се буде задачею будучих днів – потягнути наш народ і на тім полі до свободного

думання, а його увагу звернути на міжнародні справи та жите-бутє більших і менших народів...

...Націоналістичний рух, який захопив був в останніх роках цілий світ, мав принести розв'язку українського питання, але теперішня війна і роля Росії в ній відсунули сю справу назад...

„Думка висвободження України з-під московського ярма – не нинішня, але в теперішній час війни захопила вона не лише проводирів українського руху, але весь загаль..." („Свобода“, 15 квітня 1915 року). Поряд з цією публікацією – фотографія січовички Олени Степанівни у військовій уніформі і з шаблею при боці. У підписі – повідомлення, що „доси вступило до Українських Січових Стрільців 36 українських дівчат.

Віденська газета „Діло: „...Українці мають тверду надію, що війна принесе їм освободжене з російського ярма. З погляду міждержавної політики нема ніякого сумніву про рацію існування України, свободної від російського ярма. Безпосередній життєвий інтерес Австро-Угорщини і Німеччини наказує сим державам доложити всіх сил, щоб визволенем країни підрізати в самім корені заборчість московського племені супроти Європи. Се єдиний шлях до оборони перед грізною російською небезпекою. Інших шляхів нема..." („Свобода“, 24 квітня 1915 року).

29 квітня „Свобода“ передрукувала статтю німецького вченого Рудольфа Айкена з віденської „Україніше Нахріхтен“: „...Через визволене українського народу прибере ціле східне питанє цілком інший вигляд. Які б не були перешкоди й небезпеки, що стрінули б українців на дорозі до їх гаряче бажаної ціли, нас, німців, ніколи вони не повинні здержати від пильної уваги для справи і гарячих симпатій для тих мужів, котрі зі щирої любови

до свого народу хотіли б повести його до більшої самостійності і до свободного життя". Поряд зі статтею проф. Р. Айкена – прихильні до української справи відгуки німецьких газет „Кельніше Фолькецайтунг“, „Гановершер Курієр“, „Шлесіше Цайтунг“, „Бреслявер Морген-Цайтунг“, „Естерайхіше Рундшав“, „Форвертс“, „Франкфуртер Цайтунг“.

А тим часом про українців добре свідчили нові й нові повідомлення з фронтів. У битвах за Ужоцький перевал в Карпатах „вславився хоробрістю, між іншими полками, також і 24 полк. Отсей полк зложений виключно з українців, а іменно з повітів Коломийського і Косівського. Звичайно називають сей полк гуцульським, бо більша його частина складається з гуцулів, які є звісні з великої відваги і хоробрости..." („Свобода", 27 квітня 1915 року).

Великою цінністю є в „Свободі" часів Першої світової війни кожна публікація авторства самих учасників боїв. Відомо, що серед усусусів було багато талановитих молодих людей, котрі згодом започаткували велику літературу про Українських Січових Стрілців – вірші, пісні, оповідання, спогади.

Ось фрагмент з „Оповідання Січового Стрільця" у „Свободі" 16 січня 1915 року: „...Мене поставили перед одною хатою на варті, у якій замкнено кількох полонених москалів. У довгих чоботах і баранкових шапках вони поволі снувалися крізь кімнату. Рослий москаль, величавої постави, притулився у кутику кімнати і мовчки глядів перед себе. „Про що так важко думаєте?“, – запитав я його...

„Як хочете виколоти мені очі, то мені було б миліше, щоб ви мене таки відразу вбили“, – відповів мені сумним голосом.

„А се що за балакане? Ми не виколюємо нікому очей!“.

„Чи се можливе? Наші офіцери заєдно товкмачили нам, що австрійці виколюють своїм полоненим очі та обрізують їм язика“. „Та не будьте дитиною, вірте мені, що в тім нема ані слова правди, й не виколимо вам ні ваших очей, ані не обріжемо вам язика. Можете тут відразу, хоч би й зараз співати!...“.

Надзвичайно важливий змістом **„Лист українця з поля війни“** – жовніра 33-го Стрийського полку піхоти („Свобода“, 1 травня 1915 року):

„....Часто говорив я з полоненими москалями. Питав сейчас, з котрої губернії – чи великорос (москаль), чи малорос (українець). Багато стрічав я між ними неграмотних. Але стрічав і дуже освічених, які знали історію України, „Кобзаря“ Шевченкового майже напам'ять, знали про українські відносини не тільки в Росії, але й в Галичині. Чували, що українці в Австрії добиваються свого університету у Львові, читали українські часописи, які виходять в російській Україні, з них довідалися про величавий сокільсько-січовий здвиг у Львові. Се були прості солдати.

Мав нагоду розмовляти із російськими офіцерами-бранцями. Одного разу стрінув дуже інтелігентного українця, з котрим ходили майже два дні, нім його і його товаришів (а було їх всіх сімох) передали, куди треба. В ескорті був і я яко товмач, бо вони не знали по-німецьки і не годні були розмовитися з нашими офіцерами. Я знова не розумів по-московськи, але з офіцером-українцем говорив так самісінько, як ми, селяни, говоримо в Стрийщині... З дводневної з ним розмови переконався я, що він є зовсім свідомим українцем і що радий з наших народних успіхів в Галичині...“.

15 травня 1915 року „Свобода“ повідомляє про чергове відзначення українських січових стрільців за хоробрість у боях: „Срібної медалі хоробрости 1-ої кляси вдостоєні хорунжий Роман Камінський, старший десятник Станіслав Мажевський і вістун Михайло Коник. Срібної медалі хоробрости 2-ої кляси – хорунжий-санітар Володимир Свідерський, старший десятник Іван Дупляк, десятник Роман Робульський, вістуні Людвик Стрільчук і Микола Покан, стрільці Стефан Фрай, Дмитро Сав'юк і Дмитро Савчук...“.

У тому ж числі – про авдієнцію президента Головної Української Ради д-ра Костя Левицького і голови Союзу українських послів на Буковині Миколи Василька у головнокомандувача австро-угорської армії, престолонаслідника Карла Франца Йосифа. „...На цих авдієнціях підніс др. К. Левицький з притиском вірність українців для цісаря і держави, яка саме проявляється на полях битви в хоробрості українських жовнів і Українських Січових Стрільців, і просив прийняти найпокірнішу подяку за опіку головної команди армії над українськими добровольцями...“.

В усусувській літературі чимало сторінок присвячено боям за карпатські вершини – Маківку, Острий Верх, Кливу. Ці бої точилися майже два місяці. Стратегічне значення Маківки полягало в тому, що тільки здобувши її, росіяни могли перейти з Галичини в Закарпаття. Російськими військами в цій карпатській операції командував генерал Олексій Брусилов, досвідчений полководець, під своєю рукою він тримав також „залізні дивізії“ генералів Леонтія Корнілова і Олександра Каледіна. Саме ж та зима в Карпатах випала особливо сувора, сніги досягали до пояса. Оскільки росіяни звиклі до морозів, то їхні командири розраховували, що

австрійсько-німецькі та угорські війська в умовах лютого холоду не витримують постійного натиску. До того ж, бойовий дух москалям підняв приїзд на загарбану вже галицьку землю царя Миколи II.

Вирішальну лінію фронту між Маківкою і Кливою боронив, починаючи від березня, Легіон усусусів, який входив до складу 130-ої австрійської бригади. Одначе, ні вдень, ні вночі січові стрільці, лежачи в глибоких снігах, не давали брусиловцям прорвати лінію фронту – ні справа, ні зліва.

15 квітня австрійсько-німецькі дивізії, застосували могутній і безперервний артилерійський обстріл, зламали російську оборону, а 24 квітня здобули Острий Верх. У відповідь генерал О. Брусилов з'єднав зі своїми військами всі резервні дивізії, включно з відбірним 16-им полком, почесним командиром якого був сам цар, і 28 квітня розпочав контрнаступ в напрямі Маківки, щоб відтак повернути собі ще важливіший Острий Верх. Натиск брусиловців, гарматний і стрілецький, був такий сильний, що угорські полки відступили з цієї лінії фронту – не готові були проливати кров за чужу землю. Росіяни просувалися вперед аж до моменту, коли шлях їм перегородили п'ять сотень усусусів, озброєних кулеметами. Наступ росіян захлинувся, але тільки до наступного дня, 29 квітня. Московські гармати перетворили Маківку на пекло, але коли дійшло до рукопашного бою, москалі натрапили на непробивну стіну...

„Свобода“, 31 липня 1915 року:

„Українці! Повні гордості можете споглядати на ваші найновіші й геройські подвиги! Вічна буде в історії слава сих хоробрих діл – золотий лавровий листок також у вашій національній історії...“ – з такими словами

признання і подиву звернувся генерал Фляйшман у дивізійнім приказі до Українських Січових Стрільців за їх героїську хоробрість у битвах на Маківці у днях 29 цвітня і 1 мая...“.

Про загальні обставини цих битв і про подробиці боїв звітував у „Свободі“, як її власний воєнний кореспондент, Ростислав Заклинський: „Велика перемога Українських Січових стрільців“ – 3 червня, „В першій битві“ – 8 червня, „Признання Українським Січовим Стрільцям“ – 17 червня, „Звідунча стежа“ – 10 червня, „Пошесть тифу“ – 12 червня, „Під огнем москалів в селі Грабівці Скільським“ – 15 червня, „Українські Січові Стрільці перші увійшли до давньої галицької столиці“ – 7 серпня, „Побідний похід“ – 19 жовтня, „Останні настрої“ – 18 листопада, „З недавніх боїв“ – 7 грудня, „Лист з поля“ – 14 грудня, „Обоз“ – 21 грудня, „Перед лицем Сфінкса“ – 25 грудня, „3 перемоги Українських Січових Стрільців“ – 1 січня 1916 року, „Стрільці виїждять в поле“ – 6 січня, „Як живеться тепер УССтрільцям?“ – 1 лютого 1916 року.

Крім того, „Собода“ друкувала матеріали багатьох інших авторів на тему УСС. Тоді ж народжувалося і художнє слово, присвячене юним галицьким визволителям рідної землі.

Два тільки приклади: вірш Петра Карманського „Прощання вмираючого січовика“ („Свобода“, 5 червня 1915 року)

...Не жалуйте мене, нажився я доволі
І дорого продав своє життя,
Моє ім'я воскресне з забуття,
Як вдарить грімко дзвін
на празник миру й волі...

У цьому ж числі – Василь Щурат, „Перемишлеві“:

...Нехай на тебе цар Микола
Всю дич Сибіру вишле
Ти гордо глянеш з гір довкола,
Престольний Перемишле!

Збройна акція УСС як недвозначний опір московському насильству, не залишився, певна річ, непоміченим в Росії, в середовищі її політичних та ідеологічних стратегів. „Свобода“ з 25 травня 1915 року передрукувала з московської щоденної газети „Новое Время“ цей сповнений ненависти до української свободи шовіністичний пасаж: „...Особливо тут у нас, в Росії, ми не можемо допустити до українського руху. Російське правительство мусить у власнім інтересі знищити українство, бо Україна – це найбагатша провінція Росії. Коли б удалося здійснити мрії тих злочинних агітаторів, то Росія мусіла б втратити своє велике значіння в Європі і в світі. Тут розходиться о політичне і господарське жите і тому треба хоч би найкривавішу боротьбу проти українського руху уважати за оправдану. Росія не може і не повинна вже у власних інтересах позволяти на те, що Австрія часть московського народу в Галичині („Свобода“ тут додає свою репліку: „Галицьких українців „Новое Время“ вважає за москалів) признала самостійним українським народом, дала йому свободу і права, через що притягає до себе російських українців, наче магнет. Вони вважають себе і признаються до народу, який ніколи не існував, але який штучно витворила Австрія, а тепер домагаються признання українського народу також і в Росії. Ся австрійська політика була постійним визовом, бо виплекане нею українство в Росії стреміло і стремить

до злуки з австрійськими українцями, сподіваючися, що під панованям Австрії зможе свобідно розвиватися...”.

Цей „теоретичний” великодержавний шовінізм повною мірою виказував себе у практичному україно-жерстві російської окупаційної армії в Галичині.

„Свобода” 14 серпня 1915 року – про **„Нечувані російські насильства в Галичині”** і **„Новий спосіб войовання москалів”**, які „...палять села, нищать збіже і пашу в полі, забирають молочене збіже, всю худобу, безроги і т. д., забирають всі дзвони з дзвіниць і церков і взагалі все, що зроблене з міді або мосяжу, і все зрабоване вивозять до Росії. Забирають всіх мужчин, від молодого віку до старого, котрі могли б служити ще якою-небудь поміччю у війні, та вивозять їх углибину Росії...”.

В очах галицького українства Українські Січові Стрільці були єдиною запорукою від цього азійського вандалізму. Загальна Українська Рада у Відні підкреслювала у своєму спеціальному посланні „Українським Січовим Стрільцям”:

„...Від самого початку війни глядить наша суспільність на Українське Січове Стрілецтво з найбільшим подивом, щирою вдячністю і правдивою гордістю...”

В обороні прадідної землі, прав і вольностей, освячених кров’ю і смертю народних мучеників та зрошених потом народних робітників, – Ваші Товариші віддали своє життя, Ви дальше проливаєте свою кров... На сторожі долі українського народу Шевченко поставив огненне, пророче слово, з Шевченкового Слова вирости ви, борці за долю і волю України, і на сторожі поставили своє тверде, залізне діло. З того діла, з крові і кости Українського Січового Стрілецтва виросте нова Україна! Україну свободолюбну, що змагає до ідеалів демократії, правди і справедливости, Ви вивели на світову арену,

поставили перед ареопаг народів культурного світа – яко молоду, відроджену, кріпку силу, що заставляє ворогів до розрахунку, жадає назад загарбаного, зрабованого та хоче жити новим, вільним, широким житєм.

...Ви доказали, що українці не хочуть і ніколи не можуть бути союзниками темряви, нападництва і деспотизму, що до останньої краплі крові будуть боронити дорогоцінних скарбів вселюдського поступу і рівноправності народів перед загарбуючою рукою московського царату...“.

Як протягом Шевченківського року „Свобода“ майже в кожному числі подавала списки жертводавців на „Ювілейний дар для Рідної Школи“, так від серпня того року стала оголошувати загальногромадські збірки на Фонд Визволення України, а починаючи з січня 1915 року – і на Фонд Українських Січових Стрільців. Ці збірки зазвичай мали сильне емоційне обрамлення – добре знаючи, що серед читацького загалу нема багатих людей, редактори „Свободи“ спробували на таке душевне, проникливе слово, на котре неможливо було не відгукнутися. Одна з перших – **„Відозва до членів УНСоюзу в Америці“**:

„....Ми не пани, ми також бідні, і також не раз голодуємо, але тому, власне, ми ліпше і щиріше відчуваємо теперішню долю наших братів в ріднім краю... Не віддали ми свого життя, ані не втратили здоров'я, ані достатку під час теперішньої кривавої бурі в Європі. Захоронені від неї далеко, за океаном, не бачимо того страшного пекла. Жодна жертва з нашої сторони для нещасних наших братів не буде завелика... Тож отворім наше щиро-руське серце тим безчисленним масам вдів, сиріт і калік по погибших воїнах – наших братах! Не кидаймо їм жебрачої милостині, але даймо

поважну поміч і поміч сердечну, достойну великої української громади на чужині, яка є частиною великого 40-мільйонного народу і його не вирікається, а у время люте стоїть при нім, як брат при браті, як його одинокий найвірніший союзник в нещастю... Нехай же процвітає єдність цілого українсько-руського народу і любов його синів по цілм світі. Покажм нині сю любов і єдність ділом" („Свобода", 10 листопада 1914 року).

У числі з 5 червня 1915 року „Свобода" вмістила низку художніх образків про те, як самі усусуси збирали з-поміж себе на свій фонд. Наприкінці „Свобода" додає від себе:

„ Питається, що то за фонд: Стрілецький фонд пресовий. Вони прийшли до переконання, що їх задача не кінчиться з війною. Що який би не був вислід війни, на них, і лише на них, спаде весь тягар національної роботи. Вони відтепер приготовляються до неї...".

Коли Українська Боева Управа у Відні звернулася до всіх свідомих українців з закликом матеріально підтримати поранених усусусів та родини загиблих, „Свобода" знову знайшла найточніше і найвпливовіше слово:

„... Ми збирали на всіх, а тепер окремо мусимо подумати про наших Стрільців. Усіх інших жовнірів кликав австрійський цісар, і Австрійська держава передовсім має дати поміч жертвам з-поміж них, се її обов'язок.

Одначе, Українських Січових Стрільців не кликав австрійський цісар. Їх кликала закована Україна! Їх кликав дух Хмельницького і дух всіх гетьманів України, що хотіли її вирвати з московської неволі. Їх кликав весь український народ!

Заграла трубка пісню:
Гей, там, на горі, Січ іде,
Гей, малиновий стяг несе!

– і з гір та з долів летіли українські полки. Ішли хлопці старші і молодші, навіть 14-літні, ішли дівчата – жите своє віддати в боротьбі з Московщиною за волю України! І в 100-літні роковини Шевченка зросили вони своєю кров'ю наші Карпати, що здержали московський наїзд...

Гей, хлопці-українці в Америці! Кожний з вас був би пішов на війну – як не до австрійського війська, то до нашого, до Січових Стрільців, там, де ваші товариші... Ваші товариші тратять жите і здоров'я, а ви бодай допоможіть їм щирим датком, так, як ваше серце вам диктує!...

А ви, українські дівчата в Америці! І ви за морем, і ви тут не терпите і не бачите того кривавого пекла, що ваші брати і сестри там... Пригадайте собі, що багато ваших сестер пішло з карабіном на плечах, що багато їх пішло до обслуги хорих і ранених, а скільки загинуло від московських куль... Чи не випадало б і вам, що тут спокійні і щасливі, дати від себе дарунок синам України, що за неї терплять!

А ви, старші вже і сиві українці в Америці! І ваші товариші пішли на поле бою. Не одного сивий волос кров'ю закипів. Не один поклав свої старі кості в Карпатах... А вам доля судила сидіти спокійно за морем. Не сягаєте по рушницю, та по дарунок для своїх товаришів можете сягнути!"

Не проголошувалися ці заклики та відозви на марне. Українська Народна Рада в Америці станом на жовтень 1915 року зібрала на Фонд Визволення України 24,785

дол, для українських вдів і родин, потерпілих у війні, – 21,650 дол., на Фонд Січових Стрільців – 978 дол.⁵²

Закінчуючи цей розділ, належить згадати, що й далша, повоєнна історія Українських Січових Стрільців певною мірою переплелася з історією „Свободи“, оскільки серед її авторів знаходимо колишніх усусусів. Більше того – і серед своїх редакторів вона мала одного з них, одного з найвідоміших і хоробрістю, і пісенно-поетичним, музичним та публіцистичним талантом. Ім'я це, без перебільшення, – легендарне: Роман Купчинський. Він воював у Легіоні УСС від найперших боїв, в сотні Василя Дідушка брав участь у битві за Маківку, з рядового вояка виріс до ад'ютанта полку. У 1919 році командував полком Української Галицької Армії у боях за Львів. Після поразки українських визвольних змагань інтернований у польському таборі для старшин УГА в місті Тухолі.

Саме Р. Купчинський своєю воєнною хронікою „Новініяда“, яка ходила серед усусусів з рук в руки, започаткував січово-стрілецьку пресу і архів УСС. Ще стрільцем він написав десятки пісень, котрі у 1937 році побачили світ у „Великому співаникові „Червоної Калини“ у Львові. Чимало з тих пісень сьогодні сприймаються вже як народні: „Ой, там, при долині“, „Заквітчали дівчатонька“, „Пиймо, друзі“, „Ой, шумить, шумить“, „Ірчик“ та ін.

Після звільнення з польського полону вивчав філософію у Віденському університеті, студії продовжував у Львівському таємному університеті. Був співзасновником і членом редакційної колегії Львівської видавничої кооперативи „Червона Калина“, а разом з Василем Бобинським і Петром Ковжуном заснував літературно-мистецьку групу „Митуса“. Протягом

декількох років працював у „Ділі“, вів там постійну рубрику „Відгуки дня“, друкував фейлетони під псевдом „Галактіон Чіпка“. У ті ж роки створив роман-трилогію з стрілецького життя „Заметіль“ („Курилася доріженька“, „Перед навалою“ і „У зворах Бескиду“).

З переїздом до Америки в 1949 році рубрику „Відгуки дня“ Р. Купчинський успішно переніс до „Свободи“. В Нью-Йорку Р. Купчинський заініціював заснування Співки Українських Журналістів Америки і був її першим головою. За його ж почином у 1950 році було відновлено, за львівським зразком, видавництво „Червона Калина“.

Продовжував писати пісні і музику. Тут, у США, створив слова і мелодії до 84 пісень різного жанру – від ліричних до маршових. Р. Купчинський – автор українського національно-релігійного гімну „Боже Великий, Творче Всесильний...“.

Ще така подробиця з його життя: „про „Свободу“ він уперше почув 10-річним хлопчиком у батьківському домі, в 1904 році, під час російсько-японської війни. Згодом дуже весело, образно знаменитий автор розповів про це у спогаді „Моя перша „Свобода““:

„...Хто прислав нам з Америки часопис – не пам’ятаю, але добре тямлю, що того дня зійшло „Діло“ на другий плян, навіть звідомлення з манчжурських піль мусіли поступитися перед заморським часописом, що називався „Свобода“. Батько розложив часопис на столі, і всі цікаво розглядали його.

– Дивіться, – говорила радісно тета Ганна, – то наші люди видають там, за морем, свою газету.

– Такий далекий світ! – зітхнула якось сумно моя мама, – бідні люди.

– Чому бідні? – здивувався батько. – Вони, може, краще живуть, як ми... Але прочитаємо, що вони пишуть про війну...

– О-о! – піддержав справу „реєнтів“.

Хоч звідомлення було старе, і хоч у ньому не було нічого більше, як у „Ділі“, але мені здавалося, що все те далеко ясніше й докладніше.

Я дивився на заморську газету з дивним почуттям, ніби на якусь живу особу, що приїхала з далеких сторін і зараз почне розказувати про тамошніх людей, звірів і птиць. Америка! Країна індіан... Може, щось буде про „Шкіряну Панчоху“, Робінсона Крузо, чи про хату дядька Тома... Я нетерпляче ждав на хвилину, коли батько відложить „Свободу“.

Але це прийшло не так швидко... Після батька взяли „Свободу“ мама з тетою, а реєнтів аж кріслом скрипів, так крутився з нетерплячки.

Аж як пішла мова про Мукден, про ген. Кураткіна та ген. Курокі, я потягнув зі стола „Свободу“...

В першу чергу, вона мені інакше пахла. „Діло“ заносило свіжою друкарською фарбою, а „Свобода“ та ніби пахла морем. Чому морем – не знаю, бо поняття не мав, як пахне море, але в мене було таке враження...

Самою „Свободою“ я був страшенно розчарований. Ні словечка про індіан, про слідопитів, про бобрів, а навіть про „Шкіряну Панчоху“ нічого не згадують...”.⁵³

18

УКРАЇНСЬКЕ ПИТАННЯ В НОВІЙ ЯКОСТІ

Збройна боротьба галицьких українців проти московського поневолення, національно-соборний характер цієї боротьби, генетично пов'язаний з історією Великої України, княжим Києвом і вільнолюбною Гетьманщиною, спонукала українську суспільно-політичну думку стати на рівень цих нових обставин і нових завдань. Питання майбутнього України не могло не хвилювати й американських українців. Більше того – воно мало для них першорядне значення, і це належало до загальних закономірностей емігрантського буття:

етнічна громада, не тільки українська, але й кожна інша, могла зберегтися лише як організована в якусь цілість – церковно-мирянську, культурну, товарисько-допомогову, ідейно-політичну, і та цілість хоч і нагадувала у чомусь гето, водночас доконечно мусіла мати своїм живильним струменем дух країни походження, незнищений дух батьківщини.

Тому й „Свобода“ того ж воєнного 1915 року, суцільно віддаючи перші сторінки під повідомлення з фронтів, наступними сторінками змушувала своїх читачів усе глибше застановлятися над долею воюючої Галицької України, над долею всієї нації.

А глибше – це значить все точніше, об'єктивніше, безпристрасніше, долаючи в аналізі українську емоційну перечуленість, збуджувану будь-якою згадкою про Москву і ненависну московську тиранію. У редакційній статті **„Україна і російська держава“** („Свобода“, 4 травня 1915 року) бачимо незгіршу спробу якраз такої аналізи. Її висновки будуються на економічній залежності тодішньої Росії від України: Москва задля власного майбутнього не може дозволити собі втратити багатства української землі, але щоб не натрапити на опір, належить убити український національний дух, звідки й виростає всякий опір, знищити українську народно-звичаєву культуру, котра у своїй тягlostі відтворює українське світовідчуження і світорозуміння все в нових поколіннях – сьогодні у Галичині, а завтра – в усій Малоросії.

„...І здавалося російському урядові, що коли б не стало українців в Галичині, то Росія була б врятована. Почалися робити пляни на знищення українців у Галичині. Бо не Австрії боялась Росія, але України – галицької і

російської. Почалися брехні про москалів у Галичині, про переслідування православних на галицькій землі, почалась інша подібна робота. Не о Австрію ходило Росії, але о Галичину, о те українське жите, що там росло. Не даремно російський посол Савенко в 1913 році звертав увагу уряду, що похід Росії на турецьку столицю мусить провадити через Галичину.

Але питає читач: чого ж Росія боїться? Дала б автономію Україні, а тоді і їй самій був би спокій, і українцям було б добре.

Так, але... Українці (та й усі поневолені народи) домагаються, щоб їх податки ішли на їх справи, щоб народного гроша і добра не вивозити на північ в російську землю, щоб власною працею не збагачувати чужих, а Україна належить до найбагатших країв Росії. Україна має все – хліб, уголь, залізо, сіль, мідь, нафту. Українські угляні поля над Донцем займають 15,000 квадратних верстов і достарчають 79 процентів угля, коли вся решта Росії достарчає ледви 21 процент.

В 1908 році Україна дала 388,408,000 пудів зерна, а решта Росії – 67,412,000 (Австрія – 85,800,000).

Цукру 1908 року вироблено в Україні 81 процент.

Живе срібло і каолін дає лише Україна.

Подібно і з іншими продуктами.

Додати треба, що простір України супроти всього простору без Фінляндії займає ледви 9 процентів, а продуктів дає втричі тільки, що решта Росії.

До цих цифр додати ще треба, що 45 процентів всіх податків з України, отже, мало не половина, йде на сплатення боргу, який Росія затигнула не в інтересі українського народу. Отже, Україна сплачує позичку, якої не позичала...

Головний редактор „Свободи“ у 1955–1979 роки
Антін Драган.

Се бодай приблизно дасть понятє, чому Росія боїться втратити Україну, а бодай втратити повне право розпоряджати по власній волі її багатствами...“.

Ще тривала війна, ще годі було сказати щось певне про її остаточні результати, а „Свобода“ наполегливо заглядала за лаштунки подій, перебираючи всі можливі варіанти міжнародної розв'язки і твердо вірячи, що українське питання не стоятиме поза межами цієї розв'язки.

Дуже показова в цьому сенсі стаття **„Українська справа по війні“** („Свобода“, 6 травня 1915 року):

„Теперішня світова війна ведеться не тільки за будучність держав, які беруть в ній участь. Так само буде вона рішати про будучність народів, що втягнуті в круговорот міжнародної політики, хоч не мають своєї власної держави. Сюди належить передусім український нарід.

Керманичі російської політики не роблять ніякої тайни з того, що одною з головних причин воєнного виступу Росії проти Австро-Угорщини й Німеччини є українське питанє: себто зі становища російської політики змаганє добути українську територію Австро-Угорщини, звести таким чином українське питанє до значіння питання внутрішньої російської політики і застосувати до цілого українського народу давню і добре знану політику Московщини супроти нашого народу.

З другої сторони, керманичі української національної політики стараються знайти в міжнародних кругах Австро-Угорщини і Німеччини зрозумінє для політики, яка була б противагою для того російського змаганя. Хотять вони приєднати їх для політики, яка, покликуючи до державного житя український нарід, тим самим

побудувала б між Середньою Європою й російською державою охоронний вал проти російської заборчости на захід, а особливо на полудне.

Котре з тих змагань і в якій мірі здійсниться, залежить від воєнного щастя, якого ніхто предвидіти не може.

Але незалежно від сього керманичі української національної політики повинні вже заздалегідь поробити відповідні заходи, щоб серед всяких обставин, які настануть по війні, якнайбільше забезпечити свободний розвиток нашого народу. Ціль сих заходів – досягнути се, щоб на випадок, коли б теперішня війна не рішила українського питання згідно з змаганем нашого народу до досягнення національної самостійности, український нарід не тільки не втратив національно-політичних прав, але щоб ті права зазнали як територіяльного, так і річевого розширення – так, щоб в кождім випадку дальший розвиток українського народу був забезпечений перед замахами, на які він був виставлений перед війною – і то не тільки в Росії...

...Незалежно від вислідів війни, український нарід має повне право домагатися міждержавної охорони свого існування і розвитку“.

Тим часом війна все більше відкривалася, як безглузда світова бойня, в якій не могла виграти жодна з держав-учасниць, в якій усі фатально, буквально стікаючи кров'ю, програвали. Й тому не доводилося розраховувати на належну міжнародну увагу і справедливість щодо українського питання. Залишалося тільки це – якнайтісніше згуртувати в організаційну цілість всі політичні сили України і світового українства. „...Сего великого діла, сполуки всіх політичних партій з

цілої австрійської України з політичною організацією закордонних українців, довершено дня 30 цвітня с. р. (1915) на спільній нараді відпоручників всіх українських політичних партій і організацій. Нині маємо одну Загальну Українську Раду, яка під сю пору стане речником всего великого українського народу". („Свобода", 1 червня 1915 року, „З'єдинена Головна Українська Рада у Відні").

Розмах українського національно-визвольного руху в Галичині, його збройний вияв і його ідейна напруга знаходили живий відгук не лише в підросійській Україні, але також в самій Росії, де жило багато українців, і далеко не всі вони були байдужі до долі прабатьківської землі.

1 липня 1915 року „Свобода" повідомила про з'їзд української молоді, котра вчилася у вищих школах Росії: „...Зібрані одноголосно осудили слов'янофільські кличі, які ширить тепер московська поступова молодіж у Росії. Так само одноголосно ухвалено й резолюцію про дальшу боротьбу з російським царизмом: в сій боротьбі, надумку зібраних, українці повинні злучитися з поступовими елементами всіх народів Росії, крім російського. Рішуче відкинено порозуміння з ліберальними і соціалістичними московськими партіями, виходячи з того заложення, що ворогом України є не лише московське самодержав'я, але також і московська суспільність, навіть поступова й соціалістична, з якою українські партії й організації мають розпочати завзяту боротьбу на українській землі...".

Водночас „Свобода" пропагувала ті західноєвропейські теорії, в яких українському питанню відводилося важливе місце. У політологічному есеї „Бісмарк про самостійність України", передрукованому з „Вістника

Союзу визволення України“, „Свобода“ ознайомила українців Америки з поглядами батька сучасної німецької нації Оттона Бісмарка, стратега і організатора об'єднання німецьких князівств в єдину державу. Ці погляди, як послідовну програму, виклав у 1888 році в берлінському часописі „Ді Гегенварт“ ідейний спільник О. Бісмарка, німецький вчений Едвард Гартман. „Свобода“ пише: „...Основною думкою сеї студії було, що забезпечення тривалого європейського миру можливе тільки через розділ Росії на її складові частини. Гартман, а властиво Бісмарк, подав проєкт поділу її на три часті: західню, по Вислу і Німан, з населенням литовсько-польським і німецьким; полудневу, поміж Дністром і Двиною з одної сторони, а Доном і Волгою з другої, з виключно українським населенням, і східню, з тамтої сторони Дону і Волги, з московською людністю. В такому вигляді Росія зоставалася б все таки сильною першорядною державою, яка б мала до сповнення важні задачі в Азії і була б посередницею між Європою та Азією. Зате через утрату полудневих областей, відділення від Чорного моря та припинення її рухів в напрямі до Середземного і Каспійського моря було б раз назавжди поховано значіне Росії яко світової держави.

В тих полудневих областях Росії – писав далі Гартман – живе український нарід і через те є підстава до створення самостійного київського королівства з 18 міліонами (в той час) українського населення, яке має всі умови до самостійного життя. Змосковщення української людности неможливе, бо московський елемент є там заслабий. В разі війни привітали б українці, національні почуття яких Росія зневажає, а права топче, ворожі до Росії війська як спасителів та прилучилися б до них.

Гартман називає далі змагання Росії зайняти Царгород злудою та не віщує великої будучности всеслов'янському рухові. Кожний слов'янський нарід бажає собі самостійности. З цим не дасться погодити існуванє російського царства, далеко ближче до здійснення сеї думки стоїть Австрія. Коли б Росія хотіла викликати війну, то легко може стрінутися з такою судьбою, як Франція в 1870 році. В Росії є багато недоволених елементів, які, правдоподібно піднялися б проти неї, так що крім зовнішнього ворога мусила б вона боротися з далеко грізнішим внутрішнім противником. Доки Росія живе в згоді з Австро-Угорщиною і Німеччиною, доти не мають сі держави причини мішатися в її внутрішні відносини. Як же вона хотіла б загрожувати своїх сусідів, тоді мусіли б вони перевести відповідний територіяльний поділ її, щоб зломити раз назавжди її світове панованє...“.

Подиву гідне, що Бісмарк так безпомильно передбачив те, що сталося аж через 40 років.

Тим часом Загальна Українська Рада звернулася з Відня до всіх українських газет світу з закликом „занехати на час війни всяку партійну полеміку, аби з'єдинити всі сили українського народу в однім і однозгіднім стремліню до найвищої і найважнішої національної цілі – осягнення державної самостійности України“, а в своєму Маніфесті, підписаному д-ром Костем Левицьким, Миколою Ганкевичем, Миколою Васильком, Євгеном Петрушевичем, д-ром Левом Бачинським і Олександром Скорописом-Йолтуховським, „заявляє перед цілим світом прилюдно і торжественно іменем усього українського народу, що ...коли теперішня все-світня війна має скінчитись справді перемогою правди

і справедливості, то ...є конечне передовсім для українського народу, найбільш безпощадно давленого царатом..." („Свобода", 20 липня 1915 року).

У „Свободі" 1914-1916 років ледве чи можна знайти бодай одне число, в текстах якого хоч би побіжно не заторкувалася життєдайна істина – національно-етнічна і культурно-духовна єдність галицьких і наддніпрянських українців. Серед безлічі прикладів, котрі викликають бажання перерахувати знов і знов, є й цей – надхненний політичний шкіц д-ра Лонгіна Цегельського „Новітня Січ“:

„Іде повчок невеличок" – як у старій, старинній пісні співається. Ой, і дуже невеличок! Проти величезних, мільонових армій, що змагаються в смертельній битві хоч би тільки на однім Східнім фронті він числом – неначе крапля в морі. Кажемо „числом", бо національно-політичного його значіння прямо годі оком осягнути.

Повних десять місяців уже отсей наш „повчок" у полі позначає кров'ю поворотний шлях з Угорського низу через зелений Бескид у Галичину, у город князя Лева, щоб відтам полинути дальше на схід, на Україну далеку – хто знає, чи не до престольно-княжого золотоверхого Києва, матері городів наших, щоб з Дніпра-Славутиці води шоломом попоти, щоб з його святих гір волю України оповістити.

Ой, у лузі червона калина
Похилилася,
А щось наша славна Україна зажурилася,
А ми тую червону калину
Підіймемо,
А ми нашу славу Україну,
Гей, розвеселимо!"

Чи чули ви, як співають отсю пісню наші новітні запорожці? Як не чули, то не знаєте і не можете знати вповні, чим є для нас отсе невеличке вкраїнське військо, за що воно себе вважає, які горді, сміливі думи воно думає, як далеко воно мислями шибає.

„Машерують наші добровольці
На кривавий тан,
Визволяти братів-українців
З московських кайдан.
А ми наших братів-українців
Визволимо,
А ми нашу славу Україну
Гей, розвеселимо! –

співають далше у тій сміливій, гордій пісні, що зародилась серед грому гармат під Корсунем і Пилявою, що її співали побідні полки батька Богдана, та що на крилах своєї величної боевої мелодії долетіла через провалля віків аж до нашого покоління, щоб знова відродитися в живій дійсності, знова стати життєвою історією народу.

Так! В отсім саме значення нашого новітнього січового братства, що воно не словами, а ділами, кров'ю і залізом творить історію. Як-небудь скінчиться для нас отся велика війна, що-небудь принесе нам як народові – бодай частинне визволення, чи далшу, ще завзятішу щоденну боротьбу о право народу – чин Українських Січових Стрільців остане в нашій народній історії як криваве свідоцтво непередаваних прав нашого народу на волю, на державну самостійність, як доказ нерозривності наших визвольних змагань, з величною державною думкою Хмельницького, Дорошенка і

Мазепи, як перший лист історії новітніх зривів нашого народу за волю.

Шлях, що його має перейти український народ на дорозі до свого всестороннього визволення, до з'єдинення всієї соборної України, ще дуже довгий, тяжкий та, певне, кривавий. На тім шляху почин Українських Січових Стрільців є першим сильним кроком, що оживотворює знова давню нашу історичну дійсність, розбуджує нам національну активність та буде живим капіталом для грядучих поколінь..." („Свобода“, 22 липня 1915 року).

Єдність України, її земель, її дітей – ця тема наче осяювала тексти „Свободи“ особливим духовним світлом, давала їй хист провіщень, пророкувань, котрі згодом-згодом, але неминуче ставали життєвою реальністю. Ще один з таких текстів-повіщень:

„Тисячі українців з Росії зробилися українськими патріотами на политах кров'ю галицьких полях і горах. Ось вислід, який в своїм часі дуже заважить на прискорення українського руху, на збільшення його сили, вислід, якого напевне не здолають ніякі намагання і Бобринських, і Дудикевичів знищити все українське в Галичині. Зайнята російським військом українська Галичина, зрабована і розпинаєна воєнною силою, мимо того, власне, завдяки війні виконує тепер на широкі розміри, для десятків тисяч російських українців, те своє завдання, яке перед війною вона виконувала лише для одиниць – бути школою і розсадником національної свідомости, показувати фактами, чого може добитися, до якого степеня національного розвитку може дійти при відповідних обставинах український нарід, викликувати гаряче бажання і сором, що сього всього ще нема на

російській Україні, одним словом – пробуджувати і скріпляти національну силу. Зайняття Галичини і те, що витворювало там російське правительство, нищачи українську культуру, силою нагайок заводячи цареслав'я, масово арештуючи і засилаючи без розбору українську інтелігенцію – все те лише глибше копає й так глибоку прірву між Україною і Росією. Надійде час, коли ця прірва стане смертельною для Росії. В ній знайде вона нарешті свій кінець“ („Свобода“, 1 липня 1915 року).

Цьому почуттю і передчуттю присвятив у „Свободі“ (4 травня 1915 року) свій вірш Василь Щурат:

В темних горах, при окопах, у болоті
там зійшлися два вояки по роботі;
не зійшлися, тільки впали край дороги
поранені – сей у плечі, той у ноги.

Один стогне: Тату милий! Мамо рідна!
Другий плаче: Діти любі! Жінко бідна!
Подивився сей на того довго, тихо,
здивувала рідна мова, спільне лихо.

„Поможіть мені, земляче, рідний брате!
Не по волі я загнався у Карпати“...
– Я поможу, милий гостю з України,
чей по волі не бажав ти нам руїни?

Б'ють гармати на добраніч, стогнуть гори,
звір лісами утікає в темні звори.
Два вояки завивають свої рани,
споминають і родину, і кайдани.

„От звела нас люта доля раз до купи,
не у гості, тільки в полі, тут, де трупи...
Виріс, брате, я далеко, у Полтаві,
а загину у Карпатах на мураві“.

Другий каже: „Горе, брате, нам нещасним,
нашим людям, нашим нивам, горам красним,
та найтяжче наше горе – люта сила,
що з братів та вороженьків поробила.

Та не плачмо, бо віджити ми ще годні:
вилічимо свої рани і народні,
кров пролита не пропаде, зродить нива,–
буде, буде Україна ще щаслива!“.

Англіїська 40.000 армія у великій небезпеці.
ВІЙНА НА БАЛКАНІ:
СЬКІ ВІЙСКА ЗАНЯЛИ В
ГОРІ ГОРУ ЛОВЧИН.
11. січня. — З галопом
веденню сильного бомбар-
дують гору. Три чорно-
рідці уступають в на-
Пішу до Тебе і подорож-
малюю дівка. Я з ласки Б-
чого і Вам желию. От жиню ще до зко-
терина дорюжі. Брат Василь Блаха і Ко-
но „мариди“ (хорих).
Мала д-
же за військом
і сіль по ста-
Тепер вишу-
са, в нас вишу-
воду н-
одну ж-
Піше він, що російські війська переходили з Галичини

19

ДЕ СТРАШНЕ НАСИЛЬСТВО, ТАМ ЩЕ СТРАШНІШЕ ЛУКАВСТВО

Одна з постійних тем „Свободи“ 1915-1916 років – грабежі і насильства російської окупаційної армії в Галичині, на Буковині і в Угорській Русі. Одна з постійних – якщо не в кожному числі газети, то через одне число – рубрика „Руїна в нашій рідній країні“. Факти – з посиланням на поважні джерела інформації або на листи конкретних осіб.

„Москалі обрабували угорських русинів. Кореспондент мадярської газети „Пешті Гірляп“ по відвороті російських військ з угорської території об'їхав ті місцевості, де вони були, і тепер описав свої враження. Пише він, що російські війська переходили з Галичини

через Карпати без жадних засобів поживи і тому цілий час свого побуту на Угорщині жилися артикулами (тобто поборами – П. Ч.) від місцевого населення. Все забирали силою, не платили ні за що ні копійки. Бідне населення обрабоване з усього, що було в нього на прожиток через зиму. Забрали москалі все збіжжє, усі бараболі, усю худобу, свині і т. д. Коли люди ставили опір або жадали плати, бито їх немилосердно та забирали ще й зимову одіж. Ціла Угорська Русь представляє тепер одну руїну. Нарід у розпуці, бо грозить йому голодова смерть...” („Свобода“, 27 лютого 1915 року).

„Московські звірства на Буковині. Будапешт. Тутешня газета „Аз Ешт“ доносить: православний Митрополит для українців і румунів др. Репта сказав, що москалі під час свого побуту на Буковині обходилися з місцевим населенням по-звірськи. Не щадили українських хлопів, котрих як заповідали – ішли визволяти, а багато далися взнаки також румунам і жидам. Понищили посілости давніх румунських боярських родин... Багато румунів повтікало перед москалями до Румунії, і там їх прийнято, але українські селяни не мали куди втікати. В кінці Митрополит др. Репта заявив, що з одного лиха дійсно освободили москалі зелену Буковину – з москвофільства, яке там пропало раз і назавжди” („Свобода“, 6 березня 1915 року).

„Урядовий звіт з Відня. Російські війська в Галичині і на Волині, де їх відворот перетворився в безладну втечу, нищать і палять за собою всі села і міста” („Свобода“, 31 серпня 1915 року).

„Звірства москалів в Копанках, повіт Калуш... У нас були москалі через дві неділі. На нашій обійстю стояло 11 коней, 6 в стайні, 2 на дворі, а 3 в сінях. Мали ми свиню, то москалі взяли таки без грошей. Корову теж взяли, але ми потім якось випросили... Пишу тобі, милий брате,

що москалі дуже збиткувалися над дівками і жінками; звалювали на землю і насилували. Так само зробили з жінкою Івана Максюка. Коли її муж Іван боронив, то солдати зловили його, кинули на землю і побили так, що на другий день помер. З жінкою його сина москалі виробляли те саме..." („Свобода", 7 грудня 1915 року).

„Плотича Велика по уступленю москалів... Дорогі діти, я до вас перед тим не писав, бо не було куди листа післати. Москалі не пустили ні одного листа ні від нас, ні до нас. Та й не було на чім писати, бо москалі знищили всі папери, що лише знайшли. З моєї кузні москалі забрали все начинє, тільки міх лишили і то багнетами його подірявили. Москалі зрабували всі коні, худобу, свині, гуси, качки, де лише тільки побачили... всі млини порозбивали і попалили..." („Свобода", 30 грудня 1915 року).

„Замкнення українських Товариств і організацій в часі російської інвазії... На запит, чи замкнення відноситься до всіх „учреджень", польських і жидівських, пристав відтв: „Тільки до українських" („Свобода", 11 січня 1916 року).

„Звірства москалів в Коломийщині... Не можу тобі всього описати, що тут діялося з бідним народом. В місті Коломії старих і слабих людей москалі до дерев прибивали, а малим дітям язика відрізували. Молоді жінки і дівчата дуже поневірялися. Як надійшло наше військо, то ще застало людей, поприбиваних до дерев. Дуже багато інших страшних діл москалі допускалися..." („Свобода", 13 січня 1916 року).

„Як москалі господарили в Серниках Долишніх... Як москалі утікали, то тоді дуже рабували. Зі всіх сіл москалі забрали дзвони; у нас також. Вночі впали москалі до села і позабирали корови. В нас забрали всю худобу. Невістка Ганька загнала корови в ріку. Ми не хотіли москалям дати корів, то вони нас дуже били нагайками...

Дня 21 падолиста забрали всіх хлопів до війська.. В селі був великий плач.. Тепер як прийдеш до церкви, то ні людей, ні дзвонів..." („Свобода", 15 січня 1916 року).

„Дев'ять місяців в російськiм ярмі... Що в Нижнєві діялось, того не в силі описати пером. Товпа солдатів, якими провадили козаки, кидалася передовсім на жидівські склепи і на полишені помешкання. Зачався в білий день рабунок, до якого під грозою нагайки змушувано також деяких мешканців. З крамниць викидано на вулицю або на сміття всі товари, а з мешкань меблі, начинє, білизну, образи і ин. Російські офіцери не лише що на рабунки дозволяли, але навіть і заохочували і самі брали в них участь. Відразу по тім всі пізнали і зрозуміли, що російський жовнір не має почуття законного ладу і приватної власности..." („Свобода", 25 січня 1916 року).

„Як москалі втікали... Таких страшних хвиль, які ми пережили, не зичили б ми і найбільшому ворогові. Москалі спалили наше обійсте, викорчували цілий сад і викопали глибокий рів, котрим пустили залізницю. Попалили також Нухимове обійсте, нову пошту, залізничний двірець і коршму „на Веселій". Хотіли ще і церкву спалити, але нарід з великим плачем ледве їх упросив, а колись Господь за те все їх нагородить. Тепер доперва виділа я, що то є москалі. Се гірше худобини. Москалі допускалися таких варварств, що аж соромно собі представити. Не боялися ні людей, ні Бога..." („Свобода", 8 лютого 1916 року).

„Страшні звірства москалів на Буковині... Богу дякувати, коло нас було тихо. В нашiм селі москалів не було. Як москалі ішли в Карпати „шляховою дорогою", 5 миль від нас, то тоді було кілька москалів на другім селі, в Кабині. То там москалі дуже великі збитки вироблювали,

що аж страшно оповідати. Москалі зловили старого жида, Абрамкового Мошка, і прибили в саді до яблінки. Його доньку зловили у пивниці і насилували, й то кілька разів. Вона дуже була тоді ослаблена і просилася, аби її пустили. Москалі однак її не пустили, але взяли і закопали в землю по груди і цицьки їй відрубали..." („Свобода", 10 лютого 1916 року).

„Москалі вивезли з Галичини 1,500 поїздів зрабованих річий“ („Свобода", 25 квітня 1916 року).

На тлі такого „визволення“ росіянами їхніх „братів“ у Галичині, на Волині, Буковині в Угорській Русі – „визволення“ від усього добра, нажитого людьми чесною та тяжкою працею, не може не вразити сатанинське лицемірство московської царсько-православної пропаганди на окупованих територіях, і найдивніше, що все ж знайшлися в поскрибованому українському народі відступники, й мало тішить, що то були схиблені на москвофільстві одиниці. Бо самим їм дуже кортіло збити на релігійно-світоглядні манівці інших українців, зокрема в Америці – не знали бідні розумом, що американська українська громада пильно стежить за подіями в „старім краю“ й тому її неможливо одурити.

27 липня 1915 року „Свобода“ передрукувала з „цареславної“ емігрантської газети „Свет“ **„Послання православних галичан к американським братьям-уніатам“** – будучи спокійною за політичну зрілість своїх читачів, передрукувала без коментарів, лише з своїм заголовком **„Галицькі зрадники і американські чорносотенці“** і кількарядковим вступом: „Коли російські війська зайняли були майже цілу Галичину, 125 галицьких кацапів і їх жінок виправилося в дорогу до Петрограду, щоб в столиці царя і цареслав'я довершити зради свого народу і віри“.

Головний редактор „Свободи” у 1980 – 1998 роки Зенон Снилик (сидить перший зліва) і редактори Любов Коленська, Василь Тершаковець, д-р Михайло Сосновський та Володимир Левенець. 1981 рік.

„Послання“ закінчується вже зовсім безпідставною, зовсім немудрою надією: „Надеємся, что і Ви пойдьоте за нашімі следами і будете верними синамі Русской Православной Церкви. Христос наша сіла, Бог і Господь, честная Православная Церковь і єдина Русь“.

Ще один документ, позначений своєрідним російським розумінням християнської релігії – „Божий лист до салдатів“. „При москалях, полонених у послідніх битвах у Карпатах і в Галичині, знайдено чимало так званих „божих листів“. „Божі листи“ походять з російського монастиря в Почаєві. Їх роздавали салдатам російські військові власті, щоб зігріти їх до боротьби за батюшку-царя. Один з таких „божих листів“ є такого змісту:

„Отсей лист знайдено в церкві Почаївського монастиря за образом Пречистої Диви Марії. Сей лист писав власноручно Син Божий Ісус Христос до Пречистої Диви Матері, і хто його перечитає, тому війна дасть щастя; він принесе також щастя батюшці, цареві всеї Росії, щоби міг побідити всіх своїх ворогів.

Руський воїне! Я, Ісус Христос, приказую тобі, щоб ти, коли перечитаєш отсе письмо, подав його дальше своїм товаришам. Наш пан і володитель, великий і все-сильний цар, найшовся враз зі своїми народами у великий небезпеці. Неприятель напав на нього, хоч він над цілим світом мусить володіти, щоб всі люди на землі могли натішитися його добротою і благословенством. Великий і могучий цар імився за оруже, щоб разом з вами, рускі воїни, розширити спадщину своїх батьків.

Він разом з вами розпочав побідну війну і вашим обов'язком є пролляти за царя кров та жертвувати своє життя...“ („Свобода“, 1 червня 1916 року).

Але відомо, що в царській армії воювало багато підросійських українців, „Свободу“ ця тема дуже

цікавила – була певна, що українці навіть у цій страшній світовій бойні ведуть себе інакше, ніж москалі. З лютого 1916 року газета відразу ж на 1-ій сторінці вмістила приватні листи під заголовком „Як поводитися російські війська, зложені з українців“:

„...Війна зближалася до нас. На дорогах повно людей. Одні їдуть, другі ідуть пішки з дітьми, з тлумакami, женуть перед собою худобу. Діти плачуть, худоба реве. Всі утікають за Дністер. Ми кажемо – де будемо втікати, шкода, щоб наш ворог тут господарив і нищив нашу працю. Що буде, те буде – не підемо зі свого рідного села.

Аж тут дивимося – ідуть уже російські війська. Кажуть, що ідуть козаки. Ми позапиралися у хатах і чекаємо у великому страху. Надійшла російська піхота. Се були „малороси“ з Київської і Полтавської губернії. Добрі люди, нічого нам злого не робили. „Копайте, люди яму, – казали вони до нас, – і ховайтеся, бо тут битва буде“. Ми скоро викопали ями. Коли настала ніч, люди поховали діти в ями, а самі чекали, що далше буде...

Настала битва. Гармати ревіли без впину... Ми опинилися під російським ярмом... Дня 13 червня настала у нас знова метушня. Прийшло 8 тисяч російського війська... Се були кубанські козаки, колишні запорожці. Кубанські козаки – то самі українці. Вони співали „Ще не вмерла Україна“, „Вже більше літ двісті, як козак в неволі“ й інші наші пісні. В нас була головна штабова канцелярія. Між старшими був один українець з Полтави. Оповідав, що в часах революції на Україні в 1905 році був арештований, а його брат був за те саме засуджений на два роки каторги на Сибірі. Він забрав від мене українську книжку „Як москалі нищили Україну“, і хотів за неї заплатити; я грошей не хотіла брати, за що він мені дуже дякував...“.

СВОБОДА

"СВОБОДА"

Official Organ of Ukrainian National Association

Українська Річка Української Народної Свободи

Друкується в Нью-Йорку, США, з квітня 1914 року. № 112.

Річка, 48212.

Виходить раз на тиждень, вівторком. Вартість \$2.00.

ПРОЦЕС МИРОСЛАВА СІЧИНСЬКОГО В АМЕРИЦІ.

20

ПРОЦЕС МИРОСЛАВА СІЧИНСЬКОГО

Наприкінці 1914 року до Америки дістався, через Норвегію і Швецію, втікач з польської тюрми Мирослав Січинський. 12 квітня 1908 року він застрілив намісника Галичини графа Анджея Потоцького і був засуджений на кару смерти, однак, цісар Австро-Угорщини, зваживши на неабиякий міжнародний розголос щодо цієї події, замінив смертний вирок на 20-річне позбавлення волі.

Думка галицької української суспільності з приводу цього злочину розділилася. Церковні кола, зокрема й Митрополит Андрей Шептицький, беззастережно засудили вчинок М. Січинського як неприпустиму в цивілізованому світі форму політичного тероризму. В галицькій масі, проте, а також в середовищах

радикальних політичних течій, крок М. Січинського сприймався як неминуча помста польській владі за постійні утиски українців і за грубі та майже відверті фальсифікації вислідів виборів до австрійського парламенту. За легендою, саме у зв'язку з цією історією в Галичині стало дуже популярним ім'я „Мирослав“. Правдоподібно – і це вже друга з черги приваблива легенда, втечу в'язня з Станиславівської тюрми (тепер – Івано-Франківськ) організували сотник Українських Січових Стрільців, один з героїв битв під Галичем і на Стрипі, пізніший полковник і Секретар військових справ Західньо-Української Народної Республіки Дмитро Вітовський та Микола Цеглинський.

Вперше про галицького месника „Свобода“ повідомила у кореспонденції Володимира-Богдана Лотоцького **„Мирослав Січинський в Америці“** 11 вересня 1915 року, тобто після восьми чи дев'яти місяців перебування втікача в Америці, і цього часу йому вистачило не лише для опанування англійської мови, але й для започаткування особистих контактів з деякими впливовими американськими політиками.

„...Прибувши до Злучених Держав, М. Січинський жив спершу самотно... За сей час він, звісний зі своїх великих спосібностей, вспів при допомозі студій і зносин з американцями з наукових і політичних кругів доволі пізнати відносини на землі Вашінгтона...

В той спосіб М. Січинський став для нас, американських українців – так сказати б, дуже близький. По-перше, був близький для нас тим, чим був і є для цілого українського народу, а тепер ще став ближчий особливо для нас. М. Січинський під час свого короткого побуту у Злучених Державах зробив уже багато для української народної справи. Чималі його заслуги у познайомленню

та зацікавленню американців нашою справою та у довершенні англійських видань в англійській мові, які вже появились накладом нашої Української Народної Ради, і тих, які тепер саме друкуються або приготовляються до друку, а про які ще буде пора ширше написати...

Пізнавши Америку і житє тутешніх українців, хотів Мирослав Січинський виступити публично і стати до помочі загалові українців яко народний робітник.

Дня 31 серпня с. р. в Нью-Йорку був перший його виступ перед загалом американських українців. На сих передсоймових зборах прийняли його учасники вельми радісно і сердечно, а своє довір'я висловили йому, вибираючи його секретарем Передсоймового Комітету – всіма голосами голосуючих. Всі учасники зборів були дуже раді з вибору і розходилися повні надії, що це є найкраща запорука успіху недалекого Українського Союзу в Нью-Йорку, який може на американській Україні зробити перелом і дати почин – до ліпшого”.

Очевидно, „Свобода“ вступила у творче спілкування з М. Січинським значно раніше, принаймні на згаданих зборах в Нью-Йорку 31 серпня, де він уперше виступив перед місцевою українською громадою. Тому що відразу, поряд з оцим первісним повідомленням про його прибуття і про громадсько-політичні наміри, редакція вмістила його невеличкий, а проте вельми сутнісний в аналізі й емоційно пружний політичний огляд на тему неминучости реформ у Росії. „Російський уряд видить, – пише М. Січинський, – що як російська армія буде так далі втікати, як дотепер, то Росія так втратить Україну і Фінляндію, як втратила Польщу і Литву. І йдуть високі політики до голови по розум та готові дати трохи свободи народам російської імперії, щоб з них викресати більше огню. Німцям та Австрії

на погубу. Повторяється стара історія. То вже третій раз за останніх 60 літ царські армії програють війну і третій раз царі й чиновники ідуть кланятись мужикови й інтелігенції: „Поможи, брате, бо край загине!...“. Але безвихідне коло самодержавства щоразу залишається нерозірваним, знов і знов відтворюючи те саме безправ'я низів і беззаконня верхів, оскільки „маса народу неорганізована, непросвічена і слаба“. Далі іде висновок на рівні пророцтва: „А тепер, як цілий світ тішиться, що, може, знов буде яка поправа російських порядків – побачите, що знову когось здурять. У телеграмах з Росії говориться, що будуть такі реформи: 1. Польщі – автономія. 2. Фінляндії – автономія. 3. Жидам – рівні права. 4. Політичним в'язням – амнестія. 5. Робітничій класі – право закладати юнії. Про українську автономію нема ні слова. Чому? Бо український нарід у Росії – темний, неорганізований і слабкий. Ніхто про нього не знає. Хто російській Україні допоможе? Чи американські українці направду хочуть допомогти?“.

Прибуття М. Січинського до Америки оживило надію на утворення Українського Союму в Нью-Йорку – вона-бо почала вже переходити в категорію нездійснених мрій, незважаючи на те, що ідея належала авторитетному церковно-громадському діячеві о. Миколі Підгорецькому. Остаточне оформлення вона дістала, коли восени 1914 року до Нью-Йорку приїхав делегат від галицьких українців д-р Семен Демидчук. Однак, час минав, а нічого не відбувалося. Чому? – запитує „Свобода“, і відповідає: „Нині не є вже тайною, що українські священники у Злучених Державах, котрих тут є около 80 і котрі творять тут основу української інтелігенції, мимо всяких заходів, усунулися від загальнонародної праці. Вони причинилися до спізнання Союму

і вони тепер стали збоку...". („Свобода“, 11 вересня 1915 року).

Швидше за все – давався взнаки відповідний вплив єпископа С. Ортинського, людини розумної, освіченої, глибоко української, проте недовірливої до світської суєти, зокрема до партійно-політичних гондлів і сварок – вважав, і мав у цьому рацію, що рятувати українців від асиміляції і національної байдужості може і повинна передусім Церква, рідна віра.

Також відіграла не останню роль в „усуненні від загально-народної праці“ священників та обставина, що вони, услід за Митрополитом Андрієм Шептицьким, зобов'язані були засудити терористичний крок М. Січинського і, отже, не могли підтримати його обрання секретарем Передсоймового комітету.

„Свобода“ думала інакше, оскільки вважала своїм обов'язком якнайтісніше з'єднати українських імігрантів і домогтися утворення єдиного організаційного центру, котрий би репрезентував американське українство перед країною проживання, її урядом і перед світом.

Щодо вчинку М. Січинського, то „Свобода“, постійно і докладно інформуючи своїх читачів про наругу польської влади над галицькими українцями, мала досить підстав трактувати вбивство А. Потоцького як таке, що було прямо спровоковане цією наругою.

Не випадково Комітет оборони М. Січинського утворили чільні діячі Українського Народного Союзу Дмитро Капітула, Іван Артимович, Михайло Угорчак, Яків Корнат, Андрій Савка та інші відомі союзовці, тобто люди з найближчого оточення „Свободи“. 25 вересня газета вийшла з „шапкою“ на всю 1-шу стор.: „Процес Мирослава Січинського в Америці“. Далі в тексті: „... Будучи певним, що при допомозі американських

українців він зможе доказати, що атентат з 1908 року мав політичний характер, М. Січинський сам зголосився нині в еміграційного комісара. Коли б хто на нього до-ніс, то власті могли б вважати, що обжалований боїться одвічальності навіть у свобіднім краю, в Америці. Інакша річ, як обжалований сам зголошується – тим показує, що його справа чиста і він не має чого ховатися... Правничу оборону взяли на себе двох визначних адвокатів з Нью-Йорку – Семен Полак з Ліги оборонців політичних прес-тупників, і Джілберт Ров, бувший спільник адвокатської канцелярії сенатора Лафолета...”.

30 вересня „Свобода“ повідомила про перше переслухання справи М. Січинського в іміграційному уряді на Еліс-Айленді 27 вересня, про те, що події цієї не оминула жодна нью-йоркська газета, включаючи „най-впливовіший нью-йоркський деньник „Нью-Йорк таймс“, і закликала своїх читачів „зложитися на покриття всіх коштів процесу“.

Окрім цього, Комітет оборони М. Січинського звернувся до тих читачів, котрі пам'ятали Галичину 1908 року і тепер могли посвідчити „обставини польських надужит в Галичині – виборчих і взагалі адмініст-раційних...”.

„Свобода“, 9 жовтня 1915 року: „В цих днях наш співробітник мав нагоду зійтися і розмовляти з М. Січинським. Він робить вражінє гарно розвитого, читаного, серйозного молодого чоловіка. До свого вчинку відноситься свідомо і придержується своїх первісних поглядів на нього. Щодо своїх переконань, то Січинський – соціяліст; супроти війни він строго неутральний. Він надіється скорого і успішного порішення своєї справи, а по тому віддається університетським наукам...”.

Запам'ятаймо оце „Січинський – соціяліст“. „Свобода“ обходиться тут без будь-яких коментарів, лише констатує факт. Це – вища міра об'єктивності, якщо згадати, що для засновників газети, починаючи від о. Г. Грушки, соціалістична ідея була близькою і вповні зрозумілою – саме як ідея, як теоретично обґрунтовувана „луччими людьми“ можливість, обґрунтовувана, а проте рішуче полишена, коли з-посеред тих же „луччих людей“ зродилися великі сумніви в ній, зродилося передчуття якоїсь непоправної біди у тому випадку, якщо хтось візьметься втілювати цю спокусливу теорію в життя. І дуже рано, майже на самому початку своєї діяльності, „Свобода“ стала дивитися на соціалістичні рухи очима Івана Франка, а не Михайла Драгоманова чи Михайла Павлика.

Отож попереду просто таки мусив назріти розрив „Свободи“ з соціялістом М. Січинським. Та поки він потребував підтримки як українська людина, а не як соціяліст, „Свобода“ і весь Український Народний Союз беззастережно стояли по його боці – по боці непримирного захисника Галицької України від польського гноблення.

Самозрозуміло, що „Свободу“ кровно цікавило, як до вбивника польського міністра ставляться американські поляки. Про це – звіт **„Польська преса і Мирослав Січинський“** в числі з 21 жовтня 1915 року:

„Польська преса у Злучених Державах, беручи загалом, віднеслася, як доси, до справи Мирослава Січинського доволі поправно. Переважно подали польські газети безсторонньо відомість за часописами англійськими і від себе не давали заміток, а як дали, то бодай не виявляли свого ворожого відношення до

українського народу. Так і слід їм було зробити, бо тут, в Америці, чи українці, чи поляки – се робітники, отже, і їх газети повинні бути робітницькі та стояти за інтереси робітників.

Де як де, але бодай тут, на землі Вашингтона, українці з поляками не мають причин ворогувати. Тут вони дійсно рівні з рівними, не на основі старопольської пословиці, але на основі американської Конституції і на основі того простого факту, що і одних, і других лучить одна доля, доля чорного робітника. І коли одні або другі приїхали з взаїмними упередженнями, то тут переконалися, що не тут місце для них; переконалися, що старокраєва польсько-українська політика не має тут рації існування...

І тому нема жодного дива, як не раз поляки належать до українських товариств, як читають українські газети і як дають на українські цілі жертви. Навіть на Фонд оборони Мирослава Січинського складають пожертви польські робітники... Бо вони знають, що він убив польського графа, одного з тих, котрих польські хлопи різали в 1848 році; одного з тих, що за гроші продавали Польщу російським царям і царицям – і навіть того самого, котрий був царським слугою на австрійським стільці...“.

Нарешті – шапка на всю 1-шу сторінку „Свободи“ 16 грудня 1915 року: „**М. Січинський вільний!**“. Далі в тексті: „Вашінгтон, 11 грудня. – Мирослав Січинський, українець, котрий в 1908 році застрілив графа Андрія Потоцького, намісника австрійської провінції Галичини, може остати у Злучених Державах. Іміграційний уряд постановив нині, що акт Січинського є політичний...“.

З НАГОДИ СОЙМУ.

21

УКРАЇНСЬКИЙ СОЙМ – ВИПРОБУВАННЯ НА СОЛІДАРНІСТЬ

Якщо на імміграційних початках американських українців – тоді ще невиразну, драглисту етнічну масу – до об'єднання зусиль спонукав передусім інстинкт самозбереження, то в Галицькій Україні, з її значним досвідом боротьби за права в Австро-Угорській імперії, національна єдність сприймалася більшістю народу вже як свідомо громадсько-політична програма. Борсаючись між польським тиском, реакційним москвофільством і вельми умовною прихильністю з боку віденського двору, галицькі українські провідники швидко зрозуміли, наскільки є важливим поставити українське питання

перед очі світу, зокрема і особливо – американського, схилити цей світ до справедливого відгуку.

І політичний провід в Галичині, не без підстав розрахувавши, що за чверть століття українці в Америці пройшли чималий шлях до організованого життя – зі своєю пресою, з активною Церквою, зі школами і культурними установами – спробував підштовхнути американське українство до нового, якіснішого рівня об'єднання громади – до того рівня, на якому її голос могла б почути офіційна Америка.

З метою ґрунтовнішого вивчення обставин у цій громаді і можливостей координування національної праці між Галичиною і американськими українцями і приїхав був зі Львова до Нью-Йорку восени 1914 року вже тоді відомий в Галичині адвокат, д-р Семен Демидчук.

Одначе, його чекало немале розчарування. Заснування Українського Союму в Нью-Йорку, потреба в якому виглядала такою ясною, натрапило на майже непереборні перешкоди. До осені наступного року д-р С. Демидчук сумлінно намагався вивчити і зрозуміти ситуацію, щоб висловити об'єктивніший погляд на справу. 23 вересня 1915 року „Свобода“ вмістила його першу з п'яти статей під загальною назвою **„Непорозуміння в основах“**. До цієї заспівної публікації редакція зробила такий додаток:

„...Доктор Семен Демидчук поставив собі за мету представити стан порозумінь і непорозумінь між українськими таборами в останнім часі, в яких він як делегат галицьких українців брав також участь. Він висказує свої погляди на ті порозуміння і непорозуміння та подає висновки і вказівки. До такого висвітлення нездорових політично-суспільних відносин

на американській Україні безперечно прив'язуємо велику вагу, бо воно при добрій волі загалу, згідно його діяльних чинників, може дати велику прислугу та довести до бажаної ціли. Може вивести спірні справи на чисту воду і вказати шлях до розв'язки або бодай до прояснення того, що деяким кругам є неясне... “.

І ще такий цікавий „додаток до додатку“: „...Погляди в статтях д-ра С. Демидчука, під якими він самий підписується і за які бере на себе одвічальність, є його особистими поглядами, на які наша редакція може вповні і в цілості годитися лише з певними застереженнями“. „Певні застереження“ так і не були висловлені, залишилися декларацією – очевидно, редакція залишала за собою зрозумілий простір для інтерпретації статей д-ра С. Демидчука, оскільки у них йшлося не лише про обставини в американському українстві виключно того конкретного часу, а розкривалися глибші, задавлені і для багатьох тогочасних читачів, мабуть, незручні для нагадування причини „порозумінь і непорозумінь“, зокрема пов'язані з історичними відмінностями в розвитку трьох гілок нашого народу – підросійських, галицько-буковинських (австрійських) і закарпатських українців. Ці відмінності, хоч і все у меншій мірі, давалися взнаки і в емігрантському бутті. Тому коли українська справа у „старому краї“ у зв'язку з військовою перетворювалася в одне з важливих питань міжнародного життя, то, отже, настав найвищий час остаточно з'ясувати все, що ділить українців і що їх, попри традиційні різниці, єднає.

Але річ була не тільки в цьому, не тільки в історії. „Свобода“ вже раніше розставила всі крапки над „і“, коли відверто, іноді дошкульно, не завиваючи свого

бачення і своїх ідейно-політичних принципів у звабливі папірці, намалювала перед читачами широку картину розбиття громади, спричиненого „добрими намірами“ єпископа С. Ортинського і його оточення, котрі вважали правильним підпорядкувати Церкві все громадсько-національне життя українців в Америці.

Д-р С. Демидчук, властиво, сказав те саме, лише делікатно, по-адвокатськи коректно – ще й тому, що його завданням було не лише вичислити всі непорозуміння в українському емігрантському заголові, але знайти прийнятні для всіх її груп способи спільного виступу за загальноукраїнську справу у світі.

Своє вияснення цей активний діяч українства і дуже цікавий автор почав з етно-психологічної студії щодо історичної зумовленості різниць і поділів в нашому народі і виявленої саме в умовах іміграції такої глибини цих різниць, що „осягнення єдності в нас є надзвичайно тяжке. Причина в тім, що наші емігранти виростили в старім краю цілі століття під іншими впливами. Гнет московський в Росії, гнет польський в Галичині і гнет мадярський на Угорщині вирив на кожній часті нашого народу зовсім окреме п'ятно, ба навіть ріжниці в мові; особливо наріче угорських українців дуже ріжниться від галицького або полтавського. З тими великими ріжницями прийшли українці з усіх трьох частей наших земель до Америки і тут осіли поряд. Кождий в теорії признає, що мимо тих ріжниць ми можемо всі злучитися, але погляди на способи злуки є діаметрально протилежні якраз через ті великі ріжниці...

...Українці, що походять з Австрії (з Галичини і Буковини), мають вженаскрізь вироблений національний світогляд, мають понятє про партійне жите і до певної

1975 рік. Головний редактор „The Ukrainian Weekly”
Зенон Снилик (справа) – на авдієнції у Президента США
Джеральда Форда. Посередині – радник Президента з питань
зовнішньої політики д-р Мирон Куропась.

міри вже розуміються на добираню практичних способів в національній політиці. Між буковинцями і галичанами трапляються ще часом спори релігійні, але ці спори вже не відіграють ніякої ролі в політиці.

Українці з Угорщини („угро-русини“) – се наша Ахілева п'ята. Інтелігенція, хоч і має високе образование, перейнята мадярською державною ідеєю, признається до „руськості“ в тім, що признає потребу знання „угро-руської“ мови для зносин з простим народом.

Щойно останніми часами зрозуміли деякі угро-руські інтелігенти, що самостійний розвій угро-руського народу не мусить бути небезпечний мадярській державній ідеї. Вони почали зближатися до народу. Натомість сам угро-руський нарід – сі сірі маси – має самотній духовний ідеал, а се грецько-католицьку церков. Поза потреби релігійні їх світогляд ще не сягає, хоч, треба признати, що останніми літами проявився досить сильний рух на шкільнім полі (як виглядає, д-р Демидчук був ближче ознайомлений з життям русинів за Карпатами й тут міг мати на увазі й хоч би педагогічно-освітню діяльність о. Августина Волошина, автора вже у ті роки популярної „Граматики малоруської мови“).

Російські українці, що виростили під царським ярмом, мають одно бажане: скинути се ярмо. Хоч в них жие ще козацька традиція, її свободолюбні змагання кристалізуються між більш освіченими верствами в тім, щоб вибороти собі свободу в Росії. А що ся неволя тяжить і на всіх російських народах, тож вони мріють про якусь спільну акцію всіх народів проти царського режиму. Під тим зглядом вони є до певної міри доктринерами-інтернаціоналістами... Коли ж їм пояснити справу утворення самостійної вільної України, то ся ідея в них легко приймається і дорогою спільної виміни гадок ми можемо легко порозумітися, як се виказують факти. Щодо справ релігійних, хоч вони православні, уважають сю релігію за поліційну експозитуру царського уряду, і тому їх „доктринерство“ доходить до сього, що кожда релігія є подібна до російської державної релігії...

Бачимо, що між тими трьома групами українців є дуже великі противенства, бо з одної сторони – лише церковно-релігійна ідеологія (угорські українці), а з

другої сторони – цілковите нехтування релігії (російські українці). Що по одній і другій стороні є багато виїмків, се не дасться заперечити. Посередині стоять австрійські українці, які вміють ті противенства лагодити. Практичні політики не сміють недобачати сих крайніх противенств і їх ігнорувати. Якраз треба їх узгляднити і з ними числитися, коли об'єднання має мати вигляди на будучність.

Тепер пригляньмося що спільного мають сі групи? В засаді всі три групи мають спільну мову, мимо ріжниць у говорах.

Попри мову, мають поодинокі групи ще більше спільних інтересів. Австрійські (передовсім галицькі українці, бо буковинців в Америці дуже мало) і угорські українці мають спільну грецько-католицьку церков, яка вважається за нашу національну церков. Спільна українська література ще не промостила собі шляху на угорську Русь, бо лише деякі виїмки з творів наших письменників друкуються в угорських часописах (приклад – „Лис Микита“ Івана Франка і деякі другі). Назва „Україна“, „український“ там чужа, а навіть деякі угорські священники вважають українство за анархізм в тім вулгарнім значіню. Отже, попри мову, лишається нам спільність церкви, яка тут, в Америці, називається грецько-руською церквою. І ніхто не заперечить, що власне ця грецько-руська церква може і повинна відіграти дуже важну роль у зближеню галицьких і угорських українців. Коли б грецько-руський єпископ поставив собі за ціль зайнятися виключно церковною грецько-руською політикою, коли б упорядкував дієцизальні справи, коли б з однаковою щирістю відносився до обох тих груп, як угорської, так і галицької, без тіні підозріння

о супремачію Галичини над угорцанами, або засаду „двіде ет імпера“ (діли і розказуй), то в дуже короткім часі, протягом десятка літ, можна б організувати церковно-парохіяльні школи, в яких виховувалися б діти в релігійно-народнім дусі, і поволі, через зближення одних і других, і приязне особисте пожитє, вдалося б потеплити упередженє угорських русинів, що галицькі українці... хочуть їм зрабувати їх назву „русини“, „руський“, бо назва „руський“ вже міститься в назві церкви: грецько-руська. Одинокий єпископ може перевести се зближенє, коли буде добра воля, щирість і праця. І сей єпископ, котрий се зближення переведе, буде міг сам про себе сказати: „Я здвигнув собі пам'ятник, триваліший від криці“.

Одначе, вірні грецько-католицької церкви повинні мати в національно-політичній праці зовсім вільну руку робити се, що вважають за відповідне.

Инакше стоїть справа у відношеню галицьких українців до російських. Тих не лучить спільність релігії, противно – під впливом анти-католицької агітації в Росії багато з них мимоволі задивляється на грецько-католицьку церкву так, як деякі угор-руські інтелігенти дивляться на українців. І тому в поступованю з ними треба виминати навіть підозріння, неначе б їм накидувалося якусь релігійно-національну програму. Зате ми маємо з російськими українцями багато спільних інтересів: цілковита спільність мови, література і спільне змаганє увільнити Україну з царського ярма. Їх інтернаціональнє доктринерство щезає дуже скоро, як про се пересвідчилися хоч би нью-йоркські українці в справі протесту проти арештованя проф. Грушевського.

Так, отже, зближенє між угорськими і галицькими українцями дасться перепровадити через грецько-

руську церков і її церковно-політичну організацію Американську Руську Раду, яка має запевнений в статуті грецько-католицький характер, а зближене між австрійськими і російськими українцями можливе лише на чисто національній ґрунті, при допомозі світської української організації, від котрої ані українці-греко-католики, ані українське духовенство не мають причини усуватися“.

Так у тверезому і миролюбному розмислі д-р С. Демидчук не лише з'ясував причини тимчасових, хоч і заданих різниць та локальних особливостей „австрійських“, угорських і російських українців, але й ненав'язливо, без найменшого лукавства, зі щирим довір'ям до читачів з усіх тих аналізованих груп, запропонував мудру, хоч і довготривалу, розраховану на кілька десятиріч, програму дій.

Ця картина „порозумінь і непорозумінь“, подана цілком спокійно, довірливо, без жодних спеціальних наголосів, безтенденційне вияснення політичного обличчя кожного регіонального середовища українців і чітко окреслена перспектива їхнього організаційного об'єднання давала в руки читачів критерій для правильного оцінювання тих сил, котрі чинили опір об'єднанню зусиллям, створювала тло, на якому перед читацькою масою поставали в невідгладному світлі окремі діячі та їхні оточення, які сприймали ідею Українського Союзу в Америці як зазіхання на свій вплив у громаді. На словах усі були за Союз, „...згодилися в засаді всі українські групи, навіть преосвященний Владика Ортинський і редактор „Русина“ о. Гануля... Коли ж на підставі попереднього порозуміння я оголосив збори в сій справі в Нью-Йорку на день 31 серпня і духовенство

не з'явилося, я зрозумів, що запевнення зі сторони духовенства пішли на вітер..." („Свобода", 25 вересня 1915 року).

У наступних чотирьох статтях д-р С. Демидчук у тому ж толерантному тоні розповів, як дійшло до того, що з'їзд представників греко-католицьких парафій у Філадельфії 8 грудня 1914 року відмовився визнавати його послом від віденської Загальної Української Ради, як він неждано-негадано – навіть для нього, знавця психології свого народу – опинився „чужим серед своїх". „.... Під час своєї поїздки я завважив, що духовенство боїться зі мною приставати, але на вічах священики з'являлися і навіть їх скликали, бо боялися обурення зі сторони народу. Я зрозумів трагедію стероризованого духовенства, якому не вільно робити ніякої громадянської роботи, і воно є між молотом і ковадлом..." („Свобода", 30 вересня 1915 року).

В заключній частині публікації д-р С. Демидчук зачитував ті положення з виголошеної ним на філадельфійському з'їзді програми, котра містила занадто радикальні, як на атмосферу в залі того з'їзду, розділи („Національна експансія", „Індивідуальна експансія") і геть неприйнятні „Засади справедливости": „....Поетам залишити писання поезій, а не політичних документів; закам'янілих народних шкідників усунути від народної роботи..." („Свобода", 2 жовтня 1915 року).

Не зі своєї волі залишившись поза політично-організаційною працею, д-р С. Демидчук став одним з редакторів „Свободи" і на її сторінках продовжував пропагувати ідею скликання Українського Союму. Рука цього мислячого автора, „попечена" на передсоймових конфліктах, вчувається у непідписаній статті „**3 нагоди Союму**": „....Для нас важний Союм з кількох причин.

Найважливіша – чи Сойм викаже зрілість українського народу, що тепер перебуває в Америці, до загальнонаціональних справ. Розуміється, ми не можемо бути фантастами і не добачувати великих недочетів нашої суспільності в Америці. І треба припускати, що Сойм буде правдивою відбиткою цілого суспільного життя. Це не може нас знеохочувати, ані застрашувати. Супротивно, це може бути лише товчком до дальшої праці, щоб doprowadити до можливо найлучших відносин на будуче... Попередні невдачі на інших полях не мусять вести до заключення, що й на політичному полі мусить бути невдача... Підносяться деякі закиди, що духовенство не бере участі в Соймі. На ділі справа мається інакше. Духовенство не бере участі у Соймі як духовенство, але поодинокі священики – знаємо се напевно – щирі народні робітники і беруть участь у Соймі як українці. Те, що один часопис (очевидно, тут мова про газету українців-католиків „Америка“ – П. Ч.) хоче мати право говорити в імені духовенства, не дає підстав для твердження, що загалом духовенство усувається від такої важної справи. Такі голоси – се відокремлений голос чи то амбітних одиниць, чи то мізантропів (люди, що ненавидять других), що мають упередження до кожного народного робітника. Але таких мізантропів має кожда суспільність, а тим більше не можемо дивуватися, що має їх наша, слабо політично вишколена суспільність. Мізантропи бувають в різних верствах і на різних становищах, отже, є вони і між священиками, і між редакторами, і між іншими робітниками. Але мізантропи не можуть надавати напряду в народній роботі – інакше настало б чисте пекло...“ („Свобода“, 28 жовтня 1915 року).

30 жовтня 1915 року в Бетговен-голі, на 5-ій вулиці в Нью-Йорку розпочалися наради Українського Союму. Їх відкрив „привітною промовою д-р Володимир Сіменович. Серед промовців були і Мирослав Січинський, і д-р С. Демидчук, „від поступових москалів виголосив привіт п. Окунцов, редактор „Русского Слова“ в Нью-Йорку... Красно промовив іменем чеського народу редактор др. Лоса. З великим запалом для української справи говорив провідник литовців др. Шлюпас. Дуже гарну і прихильну для українського народу виголосив промову шеф-редактор найповажнішого нью-йоркського дневника (йдеться про газету „Sun“ – П. Ч.) Освальд Гаррісон Віллард. Союмові послі привітали його дуже щиро і зробили йому сердечну овацію“ („Свобода“, 2 листопада 1915 року).

Після нарад відбувся „величавий похід улицями Нью-Йорку... В перших рядах походу ішов цілий відділ дівчат і жінок в народних строях, вітаний оплесками американців, котрі з великим заінтересованем приглядалися цьому походові“ (Там же, 2 листопада).

6 листопада „Свобода“ вмістила подяку Передсоюзного Комітету всім „українцям і українкам, що чим-небудь причинилися до справи чи то підготування Союму, чи походу, чи концерту, чи при прикрашанні союмової залі або безкорисливому виробі тисяч жовто-синіх кокардок для учасників походу... Ви, хоч ваші заслуги не звисні загалові – заявили перед цілим світом, що наш нарід є зрілим народом, і що всі ми разом і кождий поодинокі працюємо з усіх наших сил для великої ідеї визволу Вітчизни...“.

13 листопада „Свобода“ надрукувала звернення провідників Першого Українського Союму „До україн-

ського народу в Америці і до вповноважених послів Всеукраїнського Союму“, в якому підкреслено: „...Історичною хвилею наш Соїм був також і тому, що на нім прийнято ухвали, які з корінем наше життя на заморській землі змінять. Соїм ухвалив –

Перше: раз на все зберегти центральну репрезентацію, яка основана Соїмом, а тільки змінювати її членів, відповідно до потреби, на слідуєчому Соїмі.

Друге: злучити всі світські допомогіві організації в одноцільне тіло.

Третє: оснувати Центальне просвітнє товариство для всіх організацій світських.

Чеврте: оснувати Український Союз Жінок на взір мужеських організацій...“.

В числі з 16 листопада „Свобода“ повідомила, як не по-християнськи зареагувала на скликання Українського Союму в Нью-Йорку філадельфійська „Америка“, передрукувавши з неї явно несправедливі інвективи. „Вже з тих примірів бачимо, що „Америка“ не є християнською газетою, бо пише не християнськи, і не є українською, бо пише проти українського руху...“.

Тим же часом „Народна Воля“, яка також постійно опонувала „Свободі“, але вже з соціалістичних позицій, змушена була визнати: „Перший Український Соїм в Нью-Йорку був найбільшою і найповажнішою доси українською маніфестацією в Америці. Про се нема найменшого сумніву... Який нужденний виглядає тепер мамелюцький напад „Америки“ (на д-ра Демидчука і Передсоймовий Комітет), що появився саме перед Соїмом, в четвер, в тій цілі, щоб збаламутити і відтягнути від участі в Соїмі тих, котрі на Соїм вибиралися...“ („Свобода“, 11 листопада 1915 року).

Про ці загрози збаламучення тодішній головний редактор „Свободи“ Омелян Рев'юк згодом згадував: „...Ініціатори Сойму числилися з тим, що єпископ Ортинський виступить проти їхніх плянів, якщо вони дадуть право презентації не католицьким громадам, а ці громади виступили б проти сойму, якщо право репрезентації буде признане тільки католицьким громадам, і тому постановили не давати ніякої репрезентації церковним громадам, а тільки „світським“. Від нападів з боку Руської Народної Ради (створеної Єпископом С. Ортинським на греко-католицькому з'їзді 8 грудня 1914 року у Філадельфії) організаторів Сойму це не охоронило. Ці напади – за те, що Першого Українського Сойму не відкрито молитвою, що Сойм не післав чолобитні до Риму тощо – припинились аж зі смертю єпископа Ортинського...“⁵⁴

Варте уточнення: докладний репортаж з після-соймового походу українців вулицями Нью-Йорку „Свобода“ вмістила 11 листопада, а звіт з великого українського концерту – 16 листопада.

КОНГРЕС УХВАЛИВ УКРАЇНСЬКИЙ ДЕНЬ

Успішний наступ союзних військ коло Золочева. — 250 полонених.

НІМЦІ ЗАТОПИЛИ ВІД ПОЧАТКУ ЕПЛОКАТИ 151 КОРАБЛІВ НА 367.000 ТОН.

22

УКРАЇНСЬКИЙ ДЕНЬ У ВАШІНГТОНІ

Ще світова бойня була в розпалі, а „Свобода“ 6 липня 1915 року пророкувала зі своєї 1-ої сторінки: „...Загальна революція в Росії є питанням короткого часу. Заворушення вже тепер є на дневнім порядку... Найгрізніше представляється справа в містах полудневої Росії... Все вказує на те, що Росія стоїть перед революцією...“.

Тогочасні публікації „Свободи“ на дві першорядні теми – про дальшу долю України і про завдання, у

зв'язку з цим, української громади Америки – дозволяють побачити цю позитивну залежність: чим складніші і тяжчі обставини переживав „старий край“, чим очевидніше відкривалося, що українське питання може залишитися нерозв'язаним у результаті війни, тим політично активнішими ставали американські українці, тим скоріше позбувалися міжпартійних і міжконфесійних непорозумінь і чвар і, отже, могли розраховувати на більший вплив в американському політичному світі.

Надії на Сойм у Нью-Йорку не виправдали себе. Як у передсоймових приготуваннях, під час самих його нарад, так і після нього незгоди в громаді тривали. (Про головні причини взаємної ворожнечі і про її конкретних призвідців – у наступному нашому розділі). Але також – і тим більше, тим завзятіше – тривали нові й нові спроби досягнути загальної згоди, і вона не була чимось неможливим, оскільки всі незгідливі між собою групи і сили однаково близько брали до серця долю України, зокрема долю Галичини, понищеної війною так страшно, що всякі політичні міркування відходили на задній план перед потребою матеріальної допомоги рідному народові.

Саме з цією предметною допомогою метою виник восени 1916 року Український Народний Комітет. Його організатори о. Петро Понятишин, член управи Українського Народного Союзу Семен Ядловський, нью-йоркський парох о. Микола Підгорецький і головний редактор „Свободи“ Володимир Лотоцький поставили перед собою завдання повторити важливе тогорічне досягнення інших етнічних груп в Америці: єврейська, литовська та вірменська громади домоглися від уряду США проголошення на всю країну Єврейського,

Литовського і Вірменського Дня – спеціально заради грошових збірок для жертв війни в Європі.

Головою Українського Народного Комітету був обраний о. П. Понятишин – по смерті Єпископа С. Ортинського він став Адміністратором Греко-Католицької Церкви в Америці і розумно повів її на зближення з так званими „світськими“ організаціями українців.

Домагання Українського Дня лягло переважно на плечі о. П. Понятишина, який вже мав широкі контакти з американцями через свого єпархіального секретаря Віліяма Дж. Кернса. В. Кернс перебував у приятельських стосунках з конгресменом Джеймсом А. Гемілем – обидва походили з Джерзі-Ситі. Отож о. П. Понятишин і В. Кернс поїхали до Вашингтону і дістали від Дж. Геміла обіцянку, що він зведе їх з Дж. Тумолті, який був тоді секретарем і чимось більшим – правою рукою Президента Вілсона.

Зустріч відбулася на початку січня 1917 року. На гадку Дж. Тумолті, намір українців аж ніяк не міг вдатися, оскільки дотепер на стіл Президента лягло так багато подібних прохань і звернень від різних етнічних громад, що задовольнити їх неможливо. То, мовляв, з якої рації Президент мав би робити виняток для українців? Але по-приятельськи Дж. Тумолті підказав Джеймсові Гемілові обхідну дорогу до цілі: Президент Вілсон не відмовиться проголосити Український День, якщо обидві палати Конгресу приймуть відповідну резолюцію. Для цього „якщо“ потрібно було неабияке щастя, бо навіть один голос „проти“, з 531 члена Палати Репрезентантів і Сенату, здатен був занепасти всю справу.

24 лютого 1917 року „Свобода“ вийшла з грандіозною „шапкою“: **„Конгрес ухвалив Український День“.**

Саме повідомлення займало пару рядків: „Дня 22 лютого (в четвер) о годині 10-ій і пів перед полуднем ухвалено в Конгресі резолюцію в справі Українського Дня в Злучених Державах. Український День буде визначений, правдоподібно, на день 21 цвітня“.

Насправді це досягнення далось з великими трудами і переживаннями, починаючи з проблеми етнічної самоназви тодішніх українців. Коли вже дійшло до написання резолюції для Конгресу, то Дж. Геміл остеріг, що в тексті неможливо обійтися без назви *Ruthenian*, „...бо навряд чи знайдеться бодай кількох членів Конгресу, які знали б або чули про нарід, який звався б *Ukrainian*. І насправду слід сказати, що за тих часів назва *Ukrainian* була у Вашингтоні та й взагалі в Америці темною водою на облацях небесних. Навіть така вчена людина, як Джордж Кріл, директор Комітету публічної інформації, почувши вперше цю назву, думав, що це якийсь музичний інструмент з Гавайських островів“, – згадував о. П. Понятишин, один з авторів тексту того історичного документу.

Далі за спогадом о. П. Понятишина: „...Коли резолюція була готова, з'явився в канцелярії Геміла С. Ядловський. Він погодився з текстом, а коли ми почали говорити про назву *Ukrainian*, Ядловському прийшла проста думка, що найліпше було б помістити назву *Ukrainian* в дужках при слові *Ruthenian*...Ядловський поцілів, як то кажуть, цвях в саму головку. 24 січня 1917 року конгресмен Геміл вніс цю резолюцію до комітетів закордонних справ обох палат Конгресу. Коли резолюція знайшлась в комітетах обидвох палат Конгресу, прийшлося нам робити заходи, щоб вона

перейшла одноголосно на сесіях Сенату і Палати Репрезентантів. Для досягнення тієї цілі треба було просити бодай найвизначніших сенаторів і конгресменів за підтримку цієї резолюції. Ми пішли насамперед до голови сенатського комітету закордонних справ, яким був тоді Генрик Кабот Ладж з Бостону... Сенатор Ладж був істориком і знаменито визнавався у східньо-європейських справах. Як виявилось під час нашої розмови, то він належав до тих білих кружків, які не лише знали правильну назву нашого народу, але знали теж його історію. Коли зійшла мова на Галичину, то Ладж зробив таку заяву: „Ви, українці, сусідуете вже 600 років з поляками, і це є трагедією Польщі, що вона не потрапила знайти з вами „модусу вівенді“ – способу співжиття“. Сенатор Ладж поставився до нашої справи дуже прихильно... Резолюція в Сенаті перейшла дуже швидко, до ухвали причинився найбільше сенатор Вільям Гюз...“.⁵⁵

Але коли прийшов момент голосування в Палаті Репрезентантів – конгресмен Гордон з Клівленду вигукнув: „I object!“, тобто, що він – проти.

Залишалося одне: спікер Палати Чемп Клар, котрий також мав співчуття до українців, дочекався відсутности Гордона на засіданні Палати і знову подав резолюцію на голосування. На цей раз вона перейшла одноголосно.

1 лютого 1917 року „Свобода“ вийшла з портретом конгресмена Джеймса Геміла, з текстом спільної резолюції Конгресу в справі Українського Дня і закликом до громади: „...Просимо приступати вже тепер до основаня спільних комітетів так, що коли буде вже проголошений Український День, кожний комітет був в силі подати точне число людей, збираючих жертви...“.

„Шапка“ на 1-ій стор. „Свободи“ 24 лютого 1917 року: „Конгрес ухвалив Український День“.

„Свобода“, 27 лютого 1917 року: „...Обов'язком нашого загалу є вже відтепер розпочати приготування до Українського Дня. Від праці і доброї волі нашої суспільності буде залежати, скільки зможемо використати цю нагоду і яку поміч можемо дати нашим братам у старім краю. Останні листи зі старого краю і від засланих на Сибір приносять щоразу сумніші вісті. З кожним днем їх положення стає гірше. Тому є нашим святим обов'язком доложити усіх сил і трудів, щоб хоч з нагоди Українського Дня прийти з більшою поміччю для нещасних жертв страшної війни...“.

у „Свободі“ з 1 березня 1917 року керівники Українського Народного Союзу Дмитро Капітула і Михайло Угорчак подякували конгресменові Дж. Гемілові за його прихильність до української громади: „...Прийміть від нас, Високоповажний Пане После, слова щирого поважання і сердечної подяки за Ваші труди, які, запевняємо Вас, будуть довго в тямці українців сього краю...“

„Шапка“ у числі з 8 березня 1917 року: **„Український День назначений Президентом на 21 квітня“**.

26 квітня „Свобода“ вмістила портрети конгресмена Джеймса Геміла, Президента Вудро Вілсона і сенатора Вільяма Гюза, під ними – текст Президентської прокламації: „...Постановлено Сенатом і Палатою Послів Злучених Держав Америки, зібраних на Конгресі, що з огляду на горе, нужду і недостаток, які сі люди зносять, проситься уклінно Президента Злучених Держав назначити і установити день, в яким горожани сього краю можуть дати вираз свого співчуття жертвами на фонд,

Квітень 1979 року. Відомий Український дисидент Валентин Мороз – на волі. Момент прес-конференції в аеропорту ім. Кеннеді в Нью-Йорку. Його відповіді на англійську мову перекладає редактор Зенон Снилик (справа).

які тепер збираються на підмогу Русинів (Українців) у воюючих державах... а позаяк я маю певність, що населення Злучених Держав не відкаже своєї допомогі тим людям, яких навістили війна, голод і пошесті,

– Отже, я Вудров Вілсон, Президент Злучених Держав, згідно з бажанням Конгресу Злучених Держав назначаю і проголошую 21 цвітня 1917 року яко день, в яким населення Злучених Держав може складати такі

жертви, які вважає за відповідні для помочі Русинам (Українцям) у воюючих державах...”.

До самого Українського Дня „Свобода“ кожну свою 1-шу сторінку завершувала палкими закликами, на взірць поданої нижче: „Чи вже зарілося в кожній українській громаді, як в улию? Чи йдуть приготування? Чи комітети вже зорганізовані? Чи кождий українець і кожда українка готові принести хоч малу жертву для українського народу? До праці! До праці!“ (17 березня 1917 року). Або ще: „Тяжко впасти у кайдани, умирати в неволі; а ще гірше – спати, спати і спати на волі! Тому не спім, працюймо як мурашки і приготуваймося до Українського Дня!“ (20 березня 1917 року).

Але в Український День, 21 квітня 1917 року, „Свобода“ вмістила редакційну репліку-роздум **„Чесної витривалости“**, в якому вчувається невесела атмосфера різних хитань і розладів у громаді, котрі можуть перешкодити успіхові Українського Дня: „...Маємо Український День... Робота українського громадянства мусила вже дотепер принести успіх. Появилися передові статті в англійсько-американській пресі з-під пера визначних публіцистів; телеграфні бюро розіслали новинки про Український День по цілій Америці. Україною зацікачувалися передові мужі в американській політиці. Се наш моральний успіх, досягнений дотепер. Українська справа не є вже більше справою домашньої політики, але справою всесвітнього значіння. Який буде матеріальний успіх, сього ми наразі не знаємо.

Ми далекі від того, щоб недооцінювати тих трудностей, серед котрих Український День приготувався і відбувається. Ми свідомі сього, що Український День не

випаде так, як міг би випасти серед інших, щасливіших відносин...В ніякій іншій важній справі не дійшли роздори між українцями до такої точки ненависти, як саме тепер...“.

І все ж – три дні пізніше: „...Помимо різнородних перешкод, помимо воєнного стану в Америці, помимо великої дорожнечі і страху населення перед незнаною будучністю, помимо непогоди в деяких місцевостях і помимо многих обставин, нашої справі неприхильних, – Український День вийшов загалом ліпше, ніж можна було сподіватися. Наш бідний нарід в старім краю дістане досить велику підмогу в грошах, а скільки ми з приводу Українського Дня зискали морально, дасться видіти щойно в будучності, хоч вже тепер можна читати в американській пресі багато заінтересованя нашим народом і багато прихильности до нас.

Заки вислід Українського Дня обговоримо докладніше (по обчисленю всіх збірок), почуваємося до обов'язку подякувати щиро всім тим нашим землякам, які не жалували свого часу і труду та зробили всьо, аби Український День випав по можності якнайкраще...“ („Свобода“, 24 квітня 1917 року)

Від середини травня 1917 року „Свобода“ почала друкувати **„Виказ жертв, зібраних з нагоди Українського Дня“** (15, 19, 26 травня, 9 і 11 червня, 5 липня, 11 вересня) подаючи точні, до останнього цента, суми, і власне, присутність у цих звітах центів дуже зворушує, якщо взяти до уваги, що тодішньому українському імігрантові за найтяжчу працю платили два-три долари в тиждень. Тому й варто вважати неабияким даром для понищеного війною „старого краю“ понад 50,000 дол., зібраних протягом одного тільки Українського Дня.

Окрім того, у „Свободі“ з 27 червня 1917 року читаємо: „Отсим ділимося з нашим загалом радісною вісткою, що минувшої п'ятниці на засіданню Екзекутивного Комітету Української Ради ухвалено вислати до Української Центральної Ради в Києві 100,000 рублів яко підмогу для українців в Росії. Гроші вислано телеграфічно на адресу президента Української Центральної Ради проф. Михайла Грушевського, призначаючи їх на допомогу для українців, потерпілих у війні“.

„СВОБОДА“ – ПРОТИ МИРОСЛАВА СІЧИНСЬКОГО

Згадаймо хоч би це: „Щодо своїх переконань, Січинський – соціаліст“ (див. розділ 20-ий). „Свобода“ констатувала це цілком спокійно, будучи толерантною до світу ідей і тодішніх соціальних теорій, взагалі відкритою до світського життя. Але оця її похвальна властивість неминуче закінчувалася у тому випадку,

коли толеровані нею ідеї і теорії, дістаючи бодай первісне конкретне втілення, шкодили, на думку редакції, українській справі.

Згідно з рішеннями першого Українського Союму в Нью-Йорку, утворилося нове політичне об'єднання – Федерація Українців Америки, до якого увійшов Український Народний Союз, ця наймасовіша братська організація українців Америки. Одним з двох керівників Федерації був саме М. Січинський (о. Іван Ардан – головою, М. Січинський – секретарем) тож, у відповідності до його соціалістичних переконань, ця нова політична сила також ледве не з першого дня набула характеру соціалістичної. По-друге, вона невикладно відтіняла старіші українські організації з традиційно обачними, поміркованими керівниками – вирвавшись з кількарічної польської тюрми, М. Січинський дістав добре поле для своєї молоді, нерозтраченої енергії та ініціативності. І сенсом його діяльності було не що інше, як Україна і її свобода та незалежність, хоч, самозрозуміло, в соціалістичних одежах. Але все це вкупі – бурхлива, незвична для оточення політична активність М. Січинського і його соціалістичні погляди – спричинило в тодішній українській громаді Америки глибокий і драматичний розкол.

1 листопада 1916 року Екзекутивний комітет Українського Народного Союзу на своєму засіданні вирішив вийти зі складу Федерації Українців. Газета „Народна Воля“, світоглядом якої вповні відповідав соціалістичний характер Федерації і якій були близькими переконання М. Січинського, гостро засудила цей крок УНСоюзу. Мабуть – загостро. „Свобода“ 16 листопада: „...Минуло заледве декілька днів від виступлення

УНСоюзу з Федерації, а на сторінках перед тим тайного, а тепер вже зовсім урядового органу Федерації, „Народної Волі“, появилoся безліч лайок і напастей на Український Народний Союз, на „Свободу“ і на урядників сеї організації. Там можна надибати на сю тему і статті редакційні, і статтю від Федерації, і дописи, а навіть статтю, підписану Мирославом Січинським. Ціль всіх тих статей одна й та сама: представити урядників УНСоюзу в якнайгіршій і якнайтемнішій світлі перед загалом. На їх адресу сипляться нині в „Народній Волі“ лайки в найрізніших формах: зрадники і запродавці народу, австрійські агенти, бізнесмени і т.д. і т. д. – без кінця...“.

Легко і не без іронії „Свобода“ спростовує адресовані їй „Народною Волею“ звинувачення: „....Припустім, що представники УНСоюзу – як се пише М. Січинський – виступили з Федерації задля свого особистого бізнесу. Припустім, що представники УНСоюзу були найгірші. Ми позволимо собі, однак, в цьому місці поставити отсих кілька питань до пп. Ардана, Січинського, Цеглинського і товаришів:

- з якої причини виступила з Федерації „Згода братств“?

- з якої причини виступили з Федерації російські українці?

- з якої причини ухвалило українське духовенство до Федерації не приступати?

- з якої причини не приступило до Федерації „Провидіння“?

- з якої причини не приступила до Федерації „Народна Поміч“?

- з якої причини усунулися від Федерації „Гайдамаки“?

А вкінці: з кого і з чого складається, властиво, нинішня Федерація?

Відповіді на отсі питання викажуть, що тут не розходиться в першій мірі про представників УНСоюзу, але що ціла справа має трохи глибший і зовсім відмінний характер. І се, що сталося, не могло статися нараз, на се мусіли скластися причини довшого часу". (Там же, 16 листопада)

Починаючи від 16 листопада і закінчуючи числом з 7 грудня 1916 року, „Свобода“ у десяти великих публікаціях під спільним заголовком – **„Причини виступлення УНСоюзу з Федерації“** (усі статті – невідписані, тобто від редакції) дуже спокійно, не ображаючи опонентів, з'ясовує, що сталося і хто винен у розламі.

Щоб переадресувати звинувачення на Федерацію і щоб це виглядало переконливим, досить було авторів „Причин..." обмежитися зовнішніми, чисто формальними хибами в керівництві Федерації. Ось, наприклад, за цілий рік після Першого Українського Союму в Нью-Йорку о. І. Ардан і М. Січинський не спромоглися скликати жодного засідання виконавчого комітету Федерації; не розіслали по громадах Меморіал, ухвалений Українським Союзом; нерозісланим залишився протест проти ймовірного прилучення українських земель до Польщі; не задекларовано протесту проти зловживань польської влади в Галицькій Україні; не видано не те що книжки чи брошури, але навіть жодної листівки, присвяченої українській справі.

У дальших частинах „Причин..." знаходимо конкретнішу звинувачувальну статистику: якщо, скажімо, українська Народна Рада і Руська Рада зібрали на допомогу „старому краю“ 50 тис. дол. то Федерація Українців – лише 2,122 дол. і 89 центів. А тим часом витрати

Федерації на саму себе становили 3, 230 дол. і 8 центів, у цю суму входили також позичені з Фонду для вдів і сиріт 306 дол. і 50 центів.

Чим далі, тим глибше вияснення: річ не в бездіяльності М. Січинського, а в тому, що він спрямував її в неприйнятний для УНСоюзу бік. „...Ми знаємо, як радісно приймив український загаль вістку про приїзд Січинського до Америки. Ми знаємо, як радо і щиро український загаль спішився жертвами на Фонд оборони Мирослава Січинського. Ми знаємо, які надії покладав український загаль на Мирослава Січинського в тих часах, коли скликувано Український Сойм, коли ухвалювано меморіяли, протести і резолюції, коли укладано широкий плян для народної праці...

...А гляньмо нині. Які успіхи принесла однорічна діяльність Мирослава Січинського у Злучених Державах? Скільки скористала на тім загальна народна справа? Ніскільки! А чому? Бо Мирослав Січинський станув на становищі вузькопартійним і хотів використати свій вплив у Федерації для збудування і скріплення партії соціалістичної, зовсім занедбуючи через те справу загальноукраїнську...“ („Свобода“, 25 листопада 1916 року)

Це був час, коли М. Січинський перебрав редагування соціалістичної газети „Робітник“ і у своїх власних публікаціях в ній виказав себе непримиреним ворогом української національної демократії в Галичині, зокрема – ворогом Загальної Української Ради у Відні, котра тоді координувала всю політичну діяльність галицького і закордонного українства. Отже, якщо спроектувати цей конфлікт на персоналії, то, логічно, він мусив привести до взаємозаперечення офіційного делегата від Загальної Української Ради австрофіла д-ра Семена Демидчука і

Редактор „Свободи” Ольга Кузьмович на виставці творів
Еріки Слуцької. Нью-Йорк, 2003 рік.

принципового противника австрофілів соціяліста М. Січинського.

Оскільки д-р С. Демидчук тоді вже належав до редакційного кола „Свободи”, вона автоматично ставала об’єктом нападок з боку М. Січинського, а також з боку соціялістично орієнтованої „Народної Волі”. З великою

ймовірністю можна припустити, що автором циклу статей у „Свободі“ про причини виходу УНСоюзу з Федерації й був д-р С. Демидчук.

Наприкінці грудня в Нью-Йорку відбулися збори представників Українського Народного Союзу, допомогових товариств „Провидіння“ і „Згода братств“ та Греко-католицької дієцезії, тобто ті громадсько-політичні середовища, котрі розірвали стосунки з соціалістичною за ідеологією Федерацією Українців. Заснована ними „Українська Рада“ на перше місце у своїх планах поставила саме ті політичні питання і завдання, котрими Федерація Українців знехтувала. Зокрема було підкреслено важливість організування протестів проти „наміреної автономії Галичини і лучення українських земель з Польщею“.

Один з чільних діячів „Української Ради“ і член редакції „Свободи“, Костянтин Кирчів, друкує в „Свободі“ 25 січня 1917 року великий памфлет „Панам від „Народної Волі“, відповідаючи „професійним соціалістам“, які „...приїхали на готові книші, а чом ви не приїхали перед 20 літами, коли треба було працювати? Нині ви ту працю розбиваєте, що чесні і совісні люди роками будували. Ви, сердечні патріоти, чому не стали в ряди з нашими Січовими Стрільцями і не клали життя за свободу України, але дали драпака до Америки?..“.

Згадка про Січових Стрільців тут не випадкова. Пізніший дослідник тих подій Едуард Жарський писав про Мирослава Січинського: „Як ініціатор Української Федерації соціалістичних партій, проальянтського наставлення, всіма способами виступав проти УССтрільців. Під його впливом 1916 року змінено навіть назву Товариства Українських Січових Стрільців на „Січ...“.⁵⁶

27 січня 1917 року у „Свободі“ – ще один памфлет: **„Чому мені „Народна Воля“ не подобається“**. Уривочок з тексту:

„Коли з вибухом війни серед американських українців загомонів клич – нести поміч рідному краю, коли народ дійсно почав складати жертви, бо рідні брати в старім краю з голоду і холоду гинули, бо тисячі старців, жінок та дітей без даху над головою конали – саме тоді редактори „Народної Волі“ писали статті „Чому я не дам“. Саме тоді, коли наші брати простягали до нас руки з проською о милостиню, філістери від „Народної Волі“ кричали, що братам нещасним не треба помочи. Саме тоді, коли вітчизна була з послідньої сорочки обдерта, редактори „Народної Волі“ кричали: „Хочу кожуха від вітчизни! Не дала мені вітчизна кожуха – не дам їй цента!“ А ще далі додавали крикуни-патріоти від „Народної Волі“: „Не знаю, де моя вітчизна. Піду про се спитати адвоката. Моя вітчизна – цілий світ“. Так говорили редактори „Народної Волі“ – ті самі, що тепер виливають свій величезний засіб ординарної лайки на всіх тих людей, які бажають позитивної праці для добра рідного краю. Так говорили українські цигани, відпекуючися своєї вітчизни і проголошуючи весь світ своєю вітчизною...“.

Камінцем в город соціалізму М. Січинського і „Народної волі“ сприймаються узагальнені висновки з міжпартійної боротьби в українській громаді Америки, що їх знаходимо у статті **„Українські соціалісти є ворогами української нації“** („Свобода“, 3 лютого 1917 року):

„... Внутрішнім ворогом нашого народу є цареслав'є та інтернаціональний соціалізм... Українські соціалісти голосять ідею інтернаціоналу так, як соціалісти інших

націй. В практиці, однак, інтернаціоналізм є далекий від тих ідей, які голосяться. Польський соціаліст-інтернаціоналіст голосить ідею братерства, любови і миру, але в практиці він сам не приновлюється до тих ідей. За „братерство“ він вважає прилученє українських земель до Польщі. Польський соціаліст-інтернаціоналіст голосить ідею любови, але в практиці він пхає ніж в серце українця. Він голосить мир, але працює в напрямі відбудовання Польщі „від можа до можа“. Чи може бути мир, коли обидва народи будуть взаємно все поборюватися?

Російські соціалісти-інтернаціоналісти також голосять інтернаціональні ідеї, але в практиці вони дуже далекі від тих ідей. Коли 5 падолиста 1916 року центральні держави проголосили несависиму Польщу, то вони, російські інтернаціоналісти, стали в обороні Польщі. Оборона полягала цілком на „інтернаціональній“ основі. Приміром, російська соціалістична газета „Новий Мір“ в Нью-Йорку написала, що Польщі треба віддати всі ті землі, які належали до неї в 1772 році...

Значить, що на основі інтернаціонального соціалізму українські землі – східна Галичина, Волинь, Холмщина, Поділе і прочі українські провінції аж по Дніпро треба віддати Польщі, бо ті землі в 1772 році належали до Польщі...

А наші українські „соціалісти“ цілком без ніяких застережень годяться з програмовою роботою такого інтернаціоналу...“.

Нарешті, слід було б вважати чимось нелогічним, якби у цій полеміці не взяв безпосередньої участі д-р Семен Демидчук, адже він, делегат від віденської Загальної Української Ради, був головною ціллю нападок з

боку М. Січинського. Скільки в цих нападках містилося ідейних розходжень між „австрофілами“ і їхніми противниками-соціялістами, а скільки там було підсвідомої нехоті щодо Відня колишнього в'язня-втікача, ледве чи це вже можна з'ясувати з усією вичерпністю. Діставшись до Америки під час війни, М. Січинський зі своїм антиавстрійським наставленням опинився у вигіднішому становищі, ніж д-р С. Демидчук: перший автоматично виявився на боці Антанти, другий – на протилежному.

У числах з 27 лютого, 1, 3 і 6 березня „Свобода“ друкувала чотири статті д-ра С. Демидчука під спільною назвою „**Перед осуд народу**“. Дійнятий до живого безперервним шельмуванням з боку М. Січинського, його газети „Робітник“ і „Народної Волі“, д-р С. Демидчук взяв на себе завдання допомогти майбутнім дослідникам побачити в каламуті тієї безплідної полеміки дійсні обставини того часу. Автор пише:

„Треба тямити, що теперішній час – се епохова хвиля в житті нашого народу, і будучі історики будуть пильно слідити за всіма проявами народного життя, щоби будучі генерації могли витягнути відповідну науку для себе. Тому треба дати історикові нагоду винайти безсторонню правду, а се можливо лише тоді, коли він прочитає голоси обох сторін.

Моїм бажанням є писати без гніву і ненависти. Однак, кождий читач зрозуміє, що мені тяжко бути безстороннім, тому що мене болять рани, завдані мені моїми противниками...“.

Далі д-р С. Демидчук заторкує одну психологічну особливість іміграційного життя, котра потім ще не раз давалася взнаки – у припливі нових „хвиль“ з України:

„...В останнім часі прибула до Америки горстка молоді інтелігенції, але сі панове не мають ні охоти, ні витривалости до поважної народної праці. Натомість слідно в них певного роду зависть, чому то сі народні інституції не є в їх руках, і тому вони правом чи безправством хочуть загарбати їх у свої руки, не стараючись навіть показати своєї спосібности до ведення народних інституцій. Їх минувшина також не виказує хоч яких-таких заслуг на народній ниві; мимо сього, вони живуть одним бажанем: висадити дотеперішніх головних урядників з їх становищ і самим зайняти їх місце...“.

До політичного портрета М. Січинського: „...Коли Сойм серед одушевлення прийняв на моє внесення назву „Українська Народна Рада“, то п. Січинський... поставив внесенє, щоб назвати організацію „Товариство приятелів України“. По сім його внесеню повіяло таким холодом від нього, що Сойм спротивився сьому, хоч п. Січинський був ще тоді божком. Бо ми є українці, а не приятелі України...“.

Однак, головний тогочасний розлам пролягав по лінії швидше абстрактно-політичній, ніж реальній, яку М. Січинському, проте, вигідно було експлуатувати. Д-р С. Демидчук далі:

„...Мафія кричить перед світом, що найвища українська управа, Загальна Українська Рада, стоїть під проводом „австрійського агента“. Значить, члени мафії хочуть розголосити перед світом, що весь український рух, всі відозви в справі самостійної України, всі брошури, всі меморіяли і т. п. – все те стоїть на услугах Австрії, отже, український рух – се видумка Австрії. Коли я, яко делегат Загальної Української Ради, виступаю в її обороні, то виходить, ...що і сей український

рух в Америці стоїть під проводом австрійських агентів, тим більше, що і цілу редакцію „Свободи“ і ширші круги громадянства очорнюють, нібито вони стоять на услугах Австрії, як також і недавно постала організація „Українська Рада в Америці“.

В чий інтересі лежить така клевета? Звісно, що дотепер російський уряд все голосив, що український рух – се видумка Австрії. Очевидно, ніхто з українців не міг потвердити сього. Тим часом горстка одчайдухів в Америці своєю клеветою на Загальну Українську Раду у Відні і на українську політичну організацію і на українські часописи в Америці твердять, що дійсно український рух стоїть під проводом австрійських урядових кругів. Значить, російський уряд може покликатися на свідоцтво „самих українців“, що український рух – се австрійський рух. Отже, вся та криклива братовбивча політика горстки одчайдухів виходить виключно на користь Росії. А Росія якраз чекає на се...“ („Свобода“, 6 березня 1917 року).

Ледве чи ці аргументи могли змінити світогляд „одчайдуха“ М. Січинського і його поведінку. З його біографії відомо, що він до кінця залишився соціалістом-інтернаціоналістом, був засновником Української Федерації Соціалістичної партії Америки.

Вікіпедія 2011 року подала таку подробицю: „Під час Другої світової війни поступово перейшов на про-радянські та прокомуністичні позиції...“.

Народе Український!

Дні тако ж часу ми закликаємо єпископів, для яких це єдиний уряд всіх прав, які Тобі...

315

на фронті, крім Ростислава Заклинського в часі боїв за Карпати, „Свобода“ не мала, зате негайно перекладала і передруковувала, з запізненням на день, два, найбільше – три дні, воєнні інформації з найавторитетніших щоденних газет – американських, англійських, французьких, німецьких, австрійських, швейцарських, російських.

Не без того, що цей спосіб іноді змушував редакторів „Свободи“ мимоволі повторювати неточні або й цілком хибні інформації з великих газет, бо не всі їхні кореспонденти писали з місця подій, далеко не всі здавали собі справу з проблем Східної Європи, а вже зовсім мало хто передбачав (як потім, наприклад, Ланселот Лавтон) фундаментальність українського питання в подальшій долі Європи і світу.

Окрім небезуспішного намагання „Свободи“ бути оперативною, також гідна похвали безпристрасність її 1-ої сторінки у висвітленні всього перебігу війни: суцільні ланцюги лаконічних, буквально в декілька рядків, повідомлень.

Зате пристрасі і від початку і до кінця підпорядкована українським інтересам аналітика вирували на 2-ій сторінці газети.

Починався 1917 рік, стукав у двері історії новий світ...

„Чи дійсно воюючі держави борються за висвобожене народів? Отсе питанє мимоволі приходить на гадку, коли читається про мирові услів'я воюючих держав.

В останній ноті Англія і її союзники поставили справу освободження поневолених народів яко одну з головних точок своїх домагань. Чи дійсно воюючим дер-

жавам залежить на висвободженню поневолених народів? На се питанє є лише одна відповідь: ні. Ані одна держава, яка бере участь у нинішній великій війні, не має на цілі освободжування поневолених народів, але має на цілі свої власні інтереси. А коли котра держава і підносить такий клич, то сього вона не робить по щирості, але з чистого вирахування, щоб закрити свої властиві цілі війни, прикрасити їх на зверх якимись висшими ідеями, – писала не схильна до жодних ілюзій „Свобода“, – ...У відповіді на мирову ноту Президента Вілсона Англія, Росія, Франція і прочі їх союзники поставили яко головне домаганє освободженє всіх народів, які входять у склад будь то центральних держав, будь то їхніх союзників. В цій ноті говориться про освободженє італійців, сербів, румунів, чехів, словаків і вірменів. Дальше говориться про ласку царя для поляків. Про українців і гадки нема; українців вважає Росія за зовсім природний додаток до своїх „освободительних“ мрій.

Одначе ті держави, проголошуючи ідею свободи і незалежності поневолених народів, забули про ті народи, які стогнуть у їх власнім ярмі. До тих держав належать передовсім Росія і Англія. Щоб мати право проголошувати такі високі ідеї, треба найперше обмити свої власні руки з крови, яка ще навіть не мала часу висохнути.

І чи ж не сміх і не глум, коли Росія підписує нині ноту про освободженє народів з-під чужого ярма, коли Росія, ся найстрашніша „тюрма народів“, підносить нині клич свободи і незалежності поневолених народів – в час, коли десятки народів сотнями літ стогнуть під її власним ярмом?! Яку свободу несе Росія тим народам, котрі вона своїми кривавими руками хоче визволяти з-під чужого

ярма? Яку свободу дала вона своєму власному народові? Яку свободу дала Росія тим народам, котрі вже давно „визволила“ з-під чужого ярма?..“ („Свобода“, 18 січня 1917 року).

Не дивно, що „Свобода“ жодним своїм числом, навіть жодною сторінкою не випускала з поля зору Російську імперію, все очевидніше агонізуючу. Ось характерні „шапки“ і короткі повідомлення перших сторінок з початку 1917 року:

13 січня, **„В Росії чорносотенці взяли знова провід у свої руки“**: „В політичнім положеню останніх двох днів, на означення котрого слова „криза“ зовсім не вистачає, наступив зворот з резигнацією президента Трепова і міністра освіти Ігнат'єва та з іменуванем кн. Голіцина новим президентом... Князь Голіцин, який обійняв становище президента, є членом крайньо консервативної партії, яка завсіди заступала найбільш реакційні засади... Що політичні відносини в державі царя від довшого часу були дуже невідрадні, се було загально звісно. Тому й нова зміна президента не була великою несподіванкою. Її вважають за „знак часу“ і за доказ про хаотичні відносини, які тепер в Росії більше займаються, ніж коли-небудь давніше“.

13 лютого, **„Революційні пляни в цілі перебудови Росії в республіку“**: „Петроград, 12 лютого. Вчора арештовано 11 членів у військовім і промисловім Центральнім комітеті в Петрограді. Арештованих звинувачують, що вони належали до революційних партій і готували революцію в цілі перетворення Росії в соціально-демократичну республіку“.

17 березня: **„Революція в Росії. Перемога Думи. Народний Кабінет міністрів“**.

20 березня: „Цар Николай зрікся престола“.

22 березня: „Росія має стати республікою“.

24 березня: „Нове російське правительство видало наказ арештувати царя“.

31 березня: „Поодинокі народи в Росії домагаються самоуправи“: „Телеграми з Києва і Полтави доносять, що українське населення розпочало рух за відокремлення України від Росії. На улицах прийшло до демонстрацій і масових походів. Учасники підносили заклик: „Проч з московською неволею!“.

26 квітня: „Українська мова в школах на Україні“.

28 квітня: „Російські українці домагаються автономії“.

19 травня: „Російські українці домагаються української республіки, злученої з Росією на федеративних основах“.

22 травня: „Величава маніфестація в Києві“: „Безконечні ряди жовнірів, студентів, селян і робітників дефілювали при звуках українських гімнів, маршів і „марсельези“ з українськими прапорами попри городську думу (ратуш)... На таблицях видніли найчастіше написи зі жаданом автономії України, окремого гетьмана і федеративної республіки. Перед городською думою величезний хор, зложений з тисячів голосів, відспівав „Заповіт“ Шевченка і український гімн „Ще не вмерла Україна“. Поява на думським балконі українського „батька“, професора Грушевського, якого винесли туди на руках, викликала величезну радість. Від городської думи похід рушив на Софійську площу і до пам'ятника Богдана Хмельницького, в руці котрого разом з булавою повівав український прапор з написом: „Хай живе вільна Україна!“.

24 травня: **„Делегати українських військ домагаються самоуправи України“.**

29 травня: **„Основає комісії для виготовлення проєкту автономії України“.**

З редакційних (непідписаних) коментарів 2-ої стор. того самого періоду:

„Російська революція і українське питання“:
„...Недавно наспілі телеграми донесли про домагання автономії всіх недержавних народів Росії, в тім числі й українців. Що ж, ми тільки радуємося, бо видимо українську справу ближчою до своєї історичної цілі, якою є повна свобода розвою культурного, національного, політичного й економічного, що найкрасше здійсниться при заснуванні і автономії української одиниці в границях етнографічних і загарантованні національних меншостей. Виходячи з заложення, що кождий нарід яко витвір природний, а не штучний, повинен мати повні права на своє нормальне існування й історичний розвій, домагаємося і для нашого народу повної політичної свободи і самостійности, щоб він міг, не оглядаючись на нічий сентименти, заключувати союзи і їх зривати, зависимо від своїх користей і поглядів...“ („Свобода“, 3 квітня 1917 року).

„Час подумати про себе“: „...Читаємо пильно різні телеграми з Петрограду і завважуємо, що представники нової Росії говорять про „союз народів“, „союз республік“, про „Злучені Держави Росії“ і т.д., вичисляють різні більші і менші народи; згадують про фінляндців, поляків, татарів, вірменів; лише нема згадки про українців. Чому? Чи, може, тому, що Фінляндію і Польщу прилучено колись примусово до Росії, а Україна добровільно злучилася в переяславському

договорі з Московщиною? Яка ж тут різниця? Хіба та, що Фінляндію, Польщу нищено прямо, насильством, а Україну нищено підступом і насильством... В дійсності, здається нам, що причиною легковажання України зі сторони майже всього російського громадянства є те, що Україна найдавніше злучена з Московщиною і всі крути російського громадянства так привикли уважати Україну за нерозлучну часть Росії. Великороси так привикли уважати „малоросів“ за один і той самий нарід зі собою, що їм навіть на гадку не приходить, що може бути инакше. Москалі так привикли до насильного ломання всіх вольностей України, що вони навіть в думці не хочуть допустити, що се – незаконно. Се безправство вкорінилося в душу майже цілої російської суспільности, що вона мовчки годилася, що „не було, нема і бути не може“ ніякого окремого українського народу.

Правда, коли було спитати не раз російських поступовців і революціонерів, що вони думають про українське питанє, то всі вони відповідали: „Але ж цілком природно українці будуть мати свободу, а навіть і автономію, лише тепер ми всі повинні стати до боротьби проти царизму“. Й Україна брала дійсно живу участь у всіх революційних рухах. Українці тисячами йшли на смерть за свободу і щастя будучої Росії. Навіть найщиріші російські поступовці, бувало, висловлювали свою думку: „Тепер ми боремося за свободу цілої Росії, а з загальною свободою прийде і національна свобода України“. І прийшла свобода цілої Росії, а ті самі люди, котрі перед тим запевняли про прихильність російського поступового громадянства до українського питання, нині не відізвуться ні словечком про українців. Усі запевнення про прихильність, про автономію були лише

звичайними деклямаціями, щоби приєднати українців до загальноросійської революції. Тепер ці деклямації щезли, а діл нема ніяких. Нема навіть ніяких обіцянок.

Натомість фінляндці, що весь час боролися виключно за свободу свого рідного краю, дістають вже нині не лише всі горожанські права, але й національно-політичну автономію із запевненням, що Фінляндія стане союзною республікою. Таке саме з Польщею. З того наглядно бачимо, що ті народи Росії, котрі боролися за національні права, дістали по революції і загальногромадянські права і національну автономію, а українці, що боролися за загальну свободу, дістають заведомо горожанські права, а про національні нема досі ані чутки. Значить, нас чекає ще дальша боротьба, за сю другу справу – за національне існування українського народу в Росії...” (Там же, 12 квітня).

Цілком доречно у цей трудний час досягнення причин української неволі і завдань на шляху національного виживання і відродження Михайло Грушевський надрукував у „Свободі“ статтю **„Життєва сила народу“**, по-своєму повторивши в ній історіо-філософську істину, висловлену Іваном Франком у знаменитій праці **„Що таке поступ?“** – про самоцінний сенс нації. Добре знав проф. М. Грушевський, як важливо нагадати цю істину для українства поза Україною, що пробуджувалася до нового життя: „Чоловік – сотворіне громадське. Без зв'язи з громадою подібних йому сотворінь, без почуття сеї зв'язи, без своєї людської солідарності не може він жити. Цих зв'язків чоловік шукає у своїм найближчій оточенні. Його не вдовольняє почуте своєї людської солідарності з ескімосом чи кафром. Його не вдовольняє почуте генетичної „історичної“ зв'язи з orangутаном чи

шимпансом, не кажучи вже про карася чи комара. Він цінить передусім зв'язь з тою національністю, яка його оточує. Чоловік цінить зв'язь з тим ґрунтом, на якому він живе; цінить зв'язь з поколіннями тих людей, котрі на тому ґрунті жили, оплодотворили його своєю працею, зросили його своїм потом і кров'ю.

Чоловік, яких би верхів культури не досягав, буде хилити чоло перед Дантом і Шекспіром, Вашингтоном і Марксом (соціаліст М. Грушевський не міг обминути соціаліста Маркса – П. Ч.), але він не почує до них ніколи тої інтимної близькості, як чує чоловік, свідомий своєї української національної приналежності, української національної традиції, до тих сірих шукачів справедливості і правди, котрі пройшли вкритими густим пилом дорогами, минаючи чепурні села, і серед тихого шумотіння придорожних верб думали важку думу про долю свого краю і свого народу. Не почує він до тих тої інтимної близькості, яку чує до тих великих і малих борців за волю і поступ свого народу, великих і малих творців української культури, українського слова, української свідомості. Не почує чоловік тої близькості до світових велетнів, яку чує до всіх, що зв'язали себе з долею українського народу, з долею України й віддали свої сили, свою працю її будучині...“ (Там же, 12 квітня)

З редакційної статті „Наші завдання“:

„...Дивно разять нас тепер слова на тему космополітизму, партійності і Бог знає чого, щоб тільки не національності. Правда, українська натура – широка, здібна захоплюватися найбільш туманними і відірваними думками, фантазіями, ідеями, але вважаємо, що не на те нам тепер пора. Нас не повинні і не сміють тепер розділювати думки партійні; ми не можемо тепер

віддавати свій труд у боротьбі на чужинецькій ниві; ми не сміємо бути більшими соціалістами, буржуями, католиками, православними, ніж українцями, а супротивно – в першій мірі ми маємо бути тільки українцями, а потім вже чим схочемо, бо коли в нас візьмуть верх партійні переконання понад національними, які декотрі наші інтернаціонали звуть чимсь-то вузьким, антикультурним, ба навіть шовіністичним, тоді ми пропали в користь наших сильніших сусідів і будемо погноєм для їх інтересів. Тому супроти нашого прикрого національного положення ми твердимо, що лише гаряча любов до свого, вічне видвигання національної справи понад всякі інші, партійні, і безнастанний заклик до праці на своїм перелозі зможе нас скоро видвинути з того занедбання, в яким ми тепер живемо...” („Свобода“, 10 травня 1917 року).

З редакційної статті „Український рух в теперішній російській революції“:

„...Російська революція розв'язала уста мільонам українців і дозволила їм висказати те, чим боліла їх душа сотки літ... Все ж таки серед страшних життєвих злиднів, нещасть, мордів, війн, надужить і гнетів ця щира і покірна, бо ніколи нікому нічого не винна, українська душа не загирила своєї національної свідомости, не забула „чиї сини, чиїх батьків, ким і за що закуті“... За останні два місяці зробили ми великий крок вперед і жиємо ще під сильним впливом свіжих подій, бо від позірної безчинности, апатії і нечуваної реакції – до повної свободи в усіх областях національного життя – се задалека віддаль і занадто разюче світло, щоб можна було його впустити в повній силі в національне око. І ми так думали при перших вістках про російську революцію,

серед яких дуже трудно було вловити щось певного про українське жите і вплив на нього революційних подій. Ми були ще загіпнотизовані силою російської реакції і думали, що вона так пригнітила українську національну душу, що та, вирвавшись на світло, не годна ще як слід зорієнтуватись і поставити широких, основних домагань для свого самостійного життя. В тім утверджували нас самі деякі російські українці, пишучи, що 98 відсотків населення на Україні не знає, хто воно є. Дійсність показала зовсім що иншого... Основане Української Національної Ради в Києві і в Петрограді, постановля українських організацій по всіх більших і менших містах українських земель, навіть поза їх межами, приміром, в Москві, многотисячні маніфестації на улицах Києва, Харкова, Одеси і Петрограду, отворенє першої української гімназії в Києві, допущенє української мови в народні і середні школи, українізації назв на Україні, як приміром, переміна назви „Київського“ воєнного округу на „Український“. І нарешті, що найважливіше: заява української депутації князеві Львову і численні українські зїзди в Києві й инших більших містах, рух селян за національними і соціальними змінами, і особливо важна телеграма бюро Ройтера з 21 мая, яка говорить про зїзд українських жовнірських делегатів в Києві (мова про Перший військовий зїзд – П. Ч.), представляючих міліонову армію, зложену з українських полків, на яким-то зїзді було порішено безуслівно домагатися повної автономії для України, а тепер наразі що утворити при теперішнім правительстві спеціальне міністерство для українських справ – ось явища, яких давно не виділо українське жите, а які чудово малюють український рух серед революційних російських течій і

наглядно вказують на те, що доля українського народу лежить на твердих основах і що жадна сила в світі його не переможе..." („Свобода", 24 травня 1917 року).

2 червня 1917 року „Свобода" друкує першу відозву Української Центральної Ради **„До українського народу"**:

„Народе Український! Перед тобою шлях до нового життя. Сміливо ж, одностайно йди на той великий шлях і, в ім'я щастя свого і щастя будучих поколінь, Матері-України, могутньою рукою твори своє нове вільне життя".

Весь дальший розвиток революційних подій свідчив, що хоч тодішні „російські українці" не мали досить провідної верстви, котра б цілеспрямовано вела їх від Росії до незалежності національно-політичної і психологічної, українство в цілому, в тому числі й українська економічна імміграція, усвідомлювало, що історія надає українській нації рідкісний шанс і його не можна прогаяти.

В. Білінський.

ЧАСИ НАЦІОНАЛІЗМУ.

(Далі).

25

ВІД

ІНСТИНКТИВНОГО – ДО СВІДОМОГО САМОЗБЕРЕЖЕННЯ

Перша світова війна, наприкінці якої захиталися, мов колоси на глиняних ногах, Австро-Угорська, Російська і Британська імперії, з новою силою підняла на поверхню і вкрай загострила національне питання в світі. Ледве чи будь-яке інше явище тих років дістало такий яскравий, масовий і масштабний дискурс, як революційні виступи поневолених націй за свободу і державну незалежність.

Ці хвилі вивільнюваних з-під гніту національних енергій докотилися й до Америки. І не тільки тому, що вона вступила, по довгому роздумі, у війну в складі Антанти, і що була прямо причетна до проектування

новішого, справедливішого світового суспільного ладу після війни. Бо тогочасний американський Президент Вудро Вілсон якраз тим найбільше й відомий, що у своїх знаменитих тезах – „Чотирнадцяти пунктах“, – викладених у промові перед Конгресом в січні 1918 року, проголосив низку миролюбних, справді цивілізованих принципів. Про бездержавну Україну, віками розшматовану між Росією, Польщею та Австро-Угорщиною, в тезах В. Вільсона, на жаль, безпосередньо не йшлося, але дотично – так, оскільки один з принципів передбачав вільний розвиток народів Австро-Угорщини.

Американське суспільство в часи Президента В. Вільсона, тобто в роки війни і національно-визвольних революцій, нагадало світові своє іммігрантське і різноетнічне походження. З українського боку досить нам вернутися до Українського Союму у Нью-Йорку, масових походів українства в Нью-Йорку й інших великих містах, „Українського Дня“ тощо – а мали такі ж „Дні“ та „Союми“, та походи й інші громади.

Отож певна частина політичного істеблішменту країни сприйняла це поживавлення національного життя різних громад, як загрозу для цілісності Америки і її майбутнього. Дійшло навіть до активних спроб Конгресу надати чинності законопроектів, вже ухваленому Сенатом і Палатою Представників, який би значною мірою обмежив притік нових іммігрантів у країну. Зокрема йшлося про намір застосовувати щодо нових іммігрантів освітній критерій: неграмотні і малописьменні люди були б позбавлені можливості „розхитувати“, як вважали консерватори, американські традиції і порядки. А проблема якраз і полягала, що наприкінці XIX і на початку XX сторіч до Америки їхала переважно темна

селянська маса, готова до найчорнішої праці заради вже одного бодай фізичного виживання.

Що за цим проектом стояли серйозні опоненти ліберальної імміграційної політики, свідчить факт, що обидві палати Конгресу чотири рази схвалювали цей документ – і всі чотири рази президенти застосовували щодо законопроекту своє право вето: по одному разові – президенти Клівленд і Тафт, і два рази – Президент Вудро Вільсон. Ось його аргумент: „....Застереження щодо неграмотних не подане для того, щоб ствердити характер, прикмети і особисті спосібності іммігранта, але воно було б виключно лише карою для іммігрантів за те, що вони, будучи у своїм краю, не брали науки. Багато іммігрантів приходять до Америки якраз на те, щоб дістати освіту, і досвід учити, що неписьменний іммігрант не є небажаний“ („Свобода“, 1 лютого 1917 року).

Також у тому періоді в Америці недруги іммігрантів розповсюджували злісні чутки, нібито держава відбратиме маєтки і заощадження від іммігрантів, котрі залишаються громадянами інших держав – тих саме держав, з якими Америка воює. І знову Президент В. Вільсон захищає іммігрантів, давши спеціальне доручення Державному департаментові спростувати ті безпідставні вигадки („Свобода“, 10 лютого 1917 року).

Все це ставалося, певно ж, невпадат, всупереч бурхливому процесові визрівання національної самосвідомості в різних етнічних громадах Америки, зокрема й особливо – в громаді українців, котрі вперше – за довгі віки! – переживали ще незвідане відчуття волі і гордість за свій народ. І звичайно ж, нагінки на іммігрантів у той самий час сприймалися певною частиною американських українців, як відро холодної води на голову.

В редакції „Свободи (зліва): Головний секретар Українського Народного Союзу Володимир Сохан, син легендарного Командира УПА генерал-хорунжого Романа Шухевича Юрій Шухевич і редактор Петро Часто.

Але, на щастя, на той час „Свобода“ вже мала за собою чвертьсторічний досвід організатора і світоглядного провідника мас, вже знала американське життя безпосередньо, а не зі сторони, знала також глибші, сховані від ока різнонапрямні тенденції в житті людства і в світовій політиці.

Отож невдовзі після обговорення в громадах анти-іміграційного законопроекту у „Свободі“ з'являється цикл статей Василя Білинського „Часи націоналізму“, котрі на декілька років раніше висловили ті підставові думки і погляди, котрі згодом були ґрунтовніше, вичерпніше розвинуті в „Листах до братів хліборобів“ В'ячеслава Липинського (1926), „Націоналізмі“ Дмитра Донцова (1926) і „Націократії“ Миколи Сціборського (1934), збігаючись з цими знаковими працями у головному змісті і висновках і виграючи перед багатосторінковими книжками лаконічністю, словесною ощадністю.

Особливої уваги варта та обставина, що автор розглядає націоналізм не як щось безвідносне, уможлидне, а як явище живого життя, як внутрішню властивість народу, яка неминуче здійснюється на поверхню у часи найтяжчих випробувань – саме як духовна якість, оскільки дає силу глибше зрозуміти не лише себе, але й будь-який інший народ.

„Сучасна війна, – пише В. Білинський, – є знаменитим пробним каменем на не один людський гріх, який раніше видавався ясною як сонце правдою, за яку деякі люди без надуми були б жертвували навіть своїми головами – в переконанні, що роблять праведне діло. Але прийшла війна, здерла заслону – і правда явилась неправдою. Хоч як прикре се розчарування для добродушних любителів людства, які раз назавжди

вважали національні межі затертими, все ж таки в наші часи приходить і прийдеться в будучині говорити і творити „людство“ тільки на основах національних, а не якихось інших, класових, державних і т. п...

...3 розвоєм історичного досліду над людським житєм, звичаями, обичаями, мовою, літературою різні вчені старалися винайти в тих різnorodних явищах щось сталого, звести, що так скажу, різnorodність до спільного знаменника, винайти якусь спільну міру, яка б дозволила виміряти, оцінити і розібратися серед недоступного хаосу різних матеріалів. Природно, тут появлялися різні думки і здогади, як, наприклад, одні казали, що основним строем людського життя є стан економічний (Маркс і його історичний матеріалізм) і від нього залежить весь історичний розвиток народів; другі знова в основу життя народів клали духовні закони – що, мовляв, дух людський є причиною того, що людство пішло тими дорогами, на яких воно є тепер (неокантисти – від німецького філософа Канта), а деякі говорили прямо, що найкращою вихідною точкою для історичного вияснення загальнолюдського життя – це буде нація як щось ціле, органічне, як витвір самої природи. З довговікового розвитку націй, а особливо з нинішньої війни, ми наглядно переконаємося, що націоналістична точка зору є найбільш зближеною до правди і витолковує нам суспільно-політичні явища, яких жадна друга теорія, приміром, соціалістична чи яка инша, роз'яснити не може.

Але, як звичайно буває, нема доброго, щоб на зле не вийшло – таке, на жаль, случилось з поняттем нації. „Сильні світу сього“ поспішилися натягнути її на своє копито, чим викривили понятте національності

до тої міри, що вона натрапила на запеклих ворогів в інтернаціоналах різного відтінку. Під плащик національності підшивався російський уряд зі своїми помічниками, щоб російшити українців, білорусинів, литовців, лотишів і т. д. Під плащик національності підшивалися поляки супроти українців, а німці – супроти поляків, і doprowadили разом до того, що первісна національна ідея, яко ознака любови до свого і пошани до чужого, переродилася в якесь хоробливе явище, яке охрещене навіть національним шовінізмом, на основі якого сильніша нація може поневолювати слабшу, а навіть її з'їсти. Ясно, що з таким понятєм національності ми повинні боротися з усіх сил і повернути назад її первісне чисте значення...”.

У двох наступних статтях циклу В. Білінський повертаючись до часів докласових суспільних станів, висловлює цікаву думку, що і класи, і всі інші форми суспільного устрою, взагалі всі суспільні та індивідуальні прояви з'являлися саме в доцентровому русі всередині націй – з її народної основи. І саме тому „головним хранителем національних прикмет є простий нарід, найнижча кляса. Є він первісним творцем мови (духа мови), літератури (неписаної), правних понять, обичаїв, звичаїв і т. д., резервним капіталом нації, яка в міру вимирання культурних кляс черпає з неї нові сили і яко представителька всіх працюючих кляс являється, в порівнянні з висшими клясами, правдиво продуктивною силою. Тому стан духовної сили і матеріальної користи мас повинен вважатися дійсним мірилом національної культури і добробуту...”.

Автор не без слушности припускає, що вищий сенс націй – в тому, що саме вони і тільки вони

спонукають людство до творчого різноманіття, і „без національного роздроблення не було б поступу, не було б індивідуального (особистого) зрізничкування, все набуло б одноманітної форми, що означало б смерть... Тому нашим святим обов'язком, яко синів української нації, так скривдженої ріжними ворогами, є пізнати наш національний характер і наші духові прикмети і народні ідеали, на власних основах, несуперечним загальнолюдським ідеям справедливості, розвивати національні сили населення, зокрема піддержувати і розвивати національну творчість народу, енергію, дух згоди і єднання, вносити в народну масу знання, просвіту, розвивати естетичні почування народу, обороняти матеріяльні і духовні інтереси нижчих, поневолених кляс і узгодити клясові інтереси з обмеженням небезпечного для народу закону економічної свободи – свободи у визискуванні праці і привласненні багатств...“.

На прикладі війни і її міжнародних обставин В. Білінський спростовує донедавна ще ледве не панівні доктрини соціалістичного інтернаціоналізму, оскільки ця війна виявила, „що нема міжнародного пролетаря як чогось сталого, а є тільки нації, як московська, німецька, французька, англійська, що й дало підстави називати теперішню війну „війною народів“, в якій беруть участь всі, без огляду на кляси, противенства інтересів, гніту економічного і т. д. Тут оказався інтернаціонал цілковито безсильним, аби відвернути страшну світову війну і виказав повну брехню, що німецькому робітникові є ближчий робітник московський або французький, ніж німецький буржуй...“.

Наприкінці третьої статті автор просить не вважати його ворогом соціалізму, й ось з якої причини:

„...Зло, з яким бореться соціалізм, є дійсним злом, тому бажаємо соціалізові перемоги, але виступаємо проти його догматизації (тобто проти того, що він є найкрасшою теорією) і проти його інтернаціонального характеру, бо інтернаціоналізм, може, є й добрий для таких могутніх народів, як московський, польський, німецький, чеський і т. д., але не для нас, українців, що боремося доперва о наше національне „я“, нашу національну душу, бо інтернаціоналізм виробляє національну байдужність, холодність, з це грозить загибеллю українському народові“ („Свобода“, 24, 26 і 28 квітня 1917 року).

Цю ж тему В. Білінський продовжує і розвиває в наступному циклі статей у „Свободі“ (24, 28 і 31 липня 1917 року) під спільним заголовком – **„Два роди націоналізму“**, покликаючись на дослідження київського російськомовного філософа і соціолога Богдана Кістяковського „Національні проблеми“, хоч і не в усьому погоджуючись з його узагальненнями і висновками. Мова тут про тонку межу між ставленням до своєї і чужої нації – ту межу, котру легко і непомітно переходять, до невпізнання спотворюючи первісно здорове національне почуття. „...Річ у тім, що націоналісти, яких предметом обожнення є їхня нація, не стають на половині дороги... і приходять до небажаного заключення, що їх нація займає спеціальне положення в людстві, що вона через свої питомі духові і тілесні здібності являється найлуччою в світі нацією, що Бог покликав її до сповнення на землі якогось святого діла, якоїсь місії, щоб вона допровадила цілу людськість до якогось вищого щастя... Національний месіанізм є джерелом міжнаціональних непорозумінь; він витворює міжнародну ненависть, сварку, війну...“.

У чому ж В. Білінський не погоджується з російським вченим? Переконавання Б. Кістяковського, як здається на перший погляд, мали б повною мірою відповідати характерові українського націоналізму, принаймні в ті часи, адже його першою метою було визволення народу з-під гніту чужих імперій. Однак, Б. Кістяковський лише цією метою, а нічим іншим, виправдовує й обмежує ролі націоналізму і його потребу. Тобто для нього не мають жодного значення ті творені віками духовні, психологічні, культурні прикмети, котрими відрізняється нація від нації, а має значення тільки поборення несправедливості, визволення народних мас з-під гніту „в ім'я загальнолюдської свободи і рівності“.

Тим часом В. Білінський звертається до глибших підстав любови до свого: розвинена розумово і душевно людина любить своє не тільки тому, що воно своє, а тому, що воно містить у собі те, що достойне любови – і саме воно є універсальною якістю в кожній нації: „Найціннішим і найважливішим являється в життю людським те, що має на собі характер універсальности, себто всесвітности, а затим – тривалої постійности. Люби ближнього твого, як самого себе – являється основним ядром всесвітньої людської моралі, без огляду на час, місце і обставини. Се право зобов'язує кожну культурну людину всіх віків, націй і станів...“.

Що саме таким позитивним універсальним змістом наповнений український націоналізм, В. Білінський доводить прикладом найбільших українців, світочів нашої нації, „в яких ми ніде не знайдемо національної зарозумілості і сліпої ненависти навіть до своїх національних ворогів“. („Свобода“, 31 липня 1917 року).

PROPERTY)

is a week: Tuesday, Thursday,
Friday at 52 Grand Street.

Street, Jersey City, N. J.

Street, Jersey City, N. J.

at Post Office at Jersey City,
N. J. 1879.

ЦЕНТРАЛЬНА:

в Зермані Дермані:

.....\$1.00

.....\$1.75

.....\$1.00

Jersey City і на гравірах:

.....\$2.50

.....\$2.00

.....\$1.75

Політичне часо 2 коп.

в 5 коп.

Jersey City, N. J.

в адресу "Свобода".

в інші адреси або час.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

платити.

Проголошене української народної республіки.

(True translation filed with the Postmaster at Jersey City on January 9,
1919 as required by the Act of October 6, 1917.)(Універсал Української Центральної Ради з дня 20-го
падолиста 1917 р.).Англієвські часописи подають за київською „Новою
Радою“ (з дня 21. падолиста м. р.) утисей універсал У. Ц.
Ради з датою 20. падолиста 1917 р.:

До народу українського і всіх народів України!

Година проби і труднощі прийшла для російської республіки. На півночі, в столицях (Петрограді і Москві) ведеться кровова домашня боротьба. Центральне правління вже не існує, а по всій державі ширять ся анархія, безада і руїна.

Наша країна теж в небезпеці. Без сильного, об'єднаного і народного правління Україна також може впасти в пропасть горюхасякої війни, різні і...

Народі українській, — ми, — і всім іншим народами України, повірив нам завдане об'єднанню і добути боротьбою; завести лад і створити новий український край. І ми, Українська Центральна Рада, — для заведення ладу в нашій країні і задля ратювання цілої Росії, проголошуємо, що від сьогодні Україна є українською народною республікою. Не відлучуючи ся від республіки російської і зберігаючи...

26

ЦЕНТРАЛЬНА РАДА — ПОЗА КРИТИКОЮ

Воно справді так було, і це не повинно дивувати. „Свобода“ в цьому безкритичному наставленні до Центральної Ради і її надміру скромних національних домагань — спершу довірливої готовності залишити „вільну Україну“ в складі вже нібито нової, нібито демократичної федеративної Росії, і вже аж потім-потім обрання, швидше під тиском обставин, аніж з доброї волі, курсу на цілком незалежну від Росії державу — в цій позитивній беззастережності „Свобода“ висловлювала загальний настрій в українстві, яке по віках неволі нарешті дочекалося визвольної революції і свого першого уряду. За цією логікою, перший свій уряд у

сторони — союзників
мирових переговорів.Будемо також не
не обмежено силою
роду в Росії і позв
дній городання україн
всїх народів російськ
своїх становищах наНедавно блискучі
нені кара смерті. Ми з
на землях України знес
вані за політичні пром
кож і ті, що вже були
ті, що досі не не були
амністії (помилувані).Суди на Україні му
пати згідно з духом часЗ уваги на те поруч
ництва поробити всякі
для виконання її на підГенеральному секре
— Поробити всякі заход
своїй самоуправи, яка з
адміністративної власті,
ганнями революційної де
основною вільного демонВ українській народі
ж усі вольності, ад
всі, єдині, вільні, в
мілья осіб і значн

мілья осіб і значн

Києві неодмінно мав бути достойним результатом всіх попередніх зусиль українського народу.

Але була ще й логіка моменту – дуже складного, багатозначного, і тому належало довіритися тим українським діячам, котрих у провід нації висунуло саме життя. Цими діячами для „Свободи“ були передусім професор Михайло Грушевський і популярний український письменник Володимир Винниченко. Мовляв, вони там, визнані в народі авторитети, краще знають, що і як треба робити, ніж ми тут.

Перший Універсал, яким Центральна Рада проголосувала автономію України, водночас „не одділяючись від всієї Росії“, датований днем 23 червня 1917 року, а декількома днями раніше, 16 червня, „Свобода“ вмістила характерну в цьому сенсі редакційну статтю „Хмельницький чи Мазепа?“, тобто актуалізувала дилему – розривати з Росією, як це прагнув вчинити гетьман Іван Мазепа, чи йти на союз з Москвою, при збереженні основних козацьких вольностей, як планував, в тодішній історичній безвиході, Богдан Хмельницький?

Отож „Свобода“: „...Винниченко просто висловився проти сепаратизму, а проф. Грушевський назвав „самостійників“ „національними проступниками“, грозячи, однако, що коли українці не дістануть тепер повного заспокоєння своїх домагань, сепаратизм вибухне повною полумінню. Так виходить, що російські українці в своїй більшості йдуть тепер за федеративним устроєм Хмельницького, а не за сепаратизмом Мазепи...“.

До чести „Свободи“, ознакою її інтелектуального здоров'я були й сильні сумніви в щирій готовності Тимчасового уряду у Петрограді, цієї нової російської демократії, прийняти автономію України.

„Свобода“, 23 червня: „...Постепенно справджуються побоювання і міркування деяких наших людей, що даром, самим тільки ходом революції, нічого не одержимо, а конче треба буде показати свою силу і дати зрозуміти, що як не по добрій волі, то силою візьмемо те, що нам належиться“.

Доброї волі з боку Тимчасового уряду Росії годі було дочекатися. Міністр Керенський заборонив скликання українського військового конгресу. Заборона не подіяла – конгрес не тільки зібрався, але й закликав Центральну Раду, „щоби вона зовсім зірвала зносини з провізоричним російським правительством і приступила до творення незалежної української держави“. („Свобода“, 3 липня 1917 року).

До речі, на тому військовому з'їзді в Києві головою Українського Генерального Військового Комітету був обраний Симон Петлюра, і відтоді ліг перед ним його драматичний шлях слави і неслави, почавшись саме з того, що прихильники федерації з Росією в Центральній Раді чинили шалений опір його намаганням створити самостійні українські збройні сили.

Протягом липня 1917 року „Свобода“ друкує докладний звіт з українського військового з'їзду, виступи на ньому С. Петлюри, В. Винниченка, М. Грушевського, а також тексти Першого і Другого Універсалів Центральної Ради, а 25 серпня повідомляє склад першого українського уряду: „...Головний Секретаріат складається з 8 головних секретарів. Іменовані:

Винниченко – председателем Секретаріату і головним секретарем внутрішніх справ; Христюк – Державним секретарем; Барановський – Головним секретарем фінансів; Стасюк – Головним секретарем поживи;

Мартос – Головним секретарем хліборобства; Петлюра – Головним секретарем війни; Садовський – Головним секретарем судівництва“.

А вже 1 вересня „Свобода“ констатує: „Головний секретаріят України проголосив своє уступлене“. Бо, „як показується, російське правительство не сповнило навіть основних домагань українського народу. Воно признало Україні автономію, але обмежило її до п'яти губерній, і то не цілих. Воно обмежило чинності Головного секретаріату до вузьких границь, не даючи дозволу на утворенє деяких важних департаментів в новім українськім правительстві...“.

Йшло до розриву з Росією, але повільно, оскільки це рішення було небажаним для соціалістично орієнтованих В. Винниченка та проф. М. Грушевського. Навіть в листопаді того року, коли надії на демократичну федерацію з Росією вже майже не було, проф. М. Грушевський, виступаючи на з'їзді представників народностей в Києві на початку жовтня 1917 року, виходив з ідеальних уявлень, а не з реальности тих днів: „Ідея федералізму являється принципом, який буде сильною підставою республіки. Ми дивимосся на федерацію не як на шлях самостійности, але як на шлях, який вже давно був відкритий благородним розумом людства, шлях федерації Європи, шлях федерації світу...“ („Свобода“, 8 листопада 1917 року).

Хоч С. Петлюра на тому самому з'їзді вже поставив у центр свого виступу найгострішу проблему того часу: „...Відродження українського народу зустрічає перешкоди, котрі гальмують утворення української національної армії для оборони своєї землі...“ (Там же, 8 листопада)

Палко вірячи в розум і політичну волю Центральної Ради, „Свобода“ у редакційній статті **„Сучасні провідники українства“** знайомить своїх читачів з досить докладними біографіями проф. М. Грушевського і В. Винниченка., закінчуючи своїми похвальними висновками: „...Нині Михайло Грушевський стає перед нами як вождь-політик цілого 35-мільйонного українського народу; як Мойсей, що взявся вивести свій нарід з дому всякої неволі...

...Винниченко є найбільш відомий український письменник нашого часу... Попри його ідею переміни економічного і суспільного життя з гіршого на ліпше є також ідея реформи національного життя. В душі він соціяліст, але пам'ятає, що він є наскрізь українець. Тому він і жадає реформи національного життя...” („Свобода“, 22 листопада 1917 року).

Третій Універсал Центральної Ради датований днем 20 листопада 1917 року, тобто вже після більшовицького перевороту в Петрограді, у „Свободі“ текст цей з'явився 10 січня 1918 року, коли вже було очевидно, що більшовики мають намір продовжувати колоніальне закабалення України. Але „Свобода“ й тоді залишила без жодних коментарів це, вже явно анахронічне, речення з Універсалу: „...Не відлучуючися від республіки російської і зберігаючи її цілість...”.

„Свобода“ – у зв'язку з IV Універсалом і „вимушеним“ – це слово вжите в тексті документу – проголошення повної самостійності УНР: „Ся зміна не сталася в Українській Центральній Раді з власної спонуки. Сюзміну викликало становище Московщини супроти України“. Іншими словами, „Свобода“ беззастережно була на боці Центральної Ради і партійно-ідеологічної програми її

провідників, які належали переважно до двох партій – українських соціал-революціонерів і українських соціал-демократів. 28 січня газета навіть вмістила всю програму Української партії соціал-революціонерів.

Як дійшло до „вимушеного“ IV Універсалу, „Свобода“ пояснила у кореспонденції **„Чому українці не можуть погодитися з Леніном“**:

„...Українська Центральна Рада в Києві від самого зачатку свого існування заявила за перемену Росії у федеративну спілку народів. Сим вона лише повторила се, що було в програмах українських соціалістичних партій, в програмах двох головних українських партій – соціал-демократів і соціалістів-революціонерів., а також і незначної групи соціалістів-федералістів.

Програма федералізму в Росії не нова, а найбільше для її поширення заслужився Михайло Драгоманів, і тому вона найсильніше прийнялася на Україні. Професор Михайло Грушевський є в сій області учеником Драгоманова, а тепер – найбільшим і найвпливовішим провідником його ідей.

Переводячи сю ідею в діло, Українська Центральна Рада під проводом проф. Грушевського узялася до організованя самоуправи України та помагала в тім ділі і другим народам і краям в Росії...

... Отже, боротьба УЦРади проти большевиків – се боротьба ідеї федералізму проти ідеї централізму, боротьба ідеї Драгоманова проти ідеї Леніна...” („Свобода“, 31 січня 1917 року).

Як переконуємося з цих рядків, „Свобода“ несхитно стояла на боці Центральної Ради, тобто, іншими словами, на боці ідеї М. Драгоманова. Це був той щирий ідейний соціалізм, котрий сповідував всесвітнє братерство

робітників і селян і з висоти цих захмарних мрій-уявлень не міг добачити страшної, неприємної для його ліберального нутра правди, натоді вже давно і вголос висловленої Тарасом Шевченком та найпроникливішими з кирило-методіївців, згодом – Миколою Міхновським, що незмінним ворогом української волі була, є і завжди буде Росія, незалежно від того, яким „ізмом“ буде називатися її суспільний устрій.

З таким самим сліпо-святим довір'ям до Центральної Ради „Свобода“ схвалювала участь української делегації на чолі з Всеволодом Голубовичем у мирних переговорах в Бересті-Литовським – дивну участь вже трохи ніби самостійної України, але самостійної, як заявив голова делегації УНР Всеволод Голубович, – „... до того часу, коли утвориться спільне федеративне правительство в Росії і поки не управильняться справи міжнародного заступництва будучої федеративної спілки“. („Свобода“, 16 лютого 1918 року).

Тим часом Ленін і Троцький у тому самому Бересті-Литовським укладали мир від імені тієї самої омріяної українськими очільниками „федеративної Росії“, в якій не було навіть натяку на будь-яку самостійність України.

Може, без власного кореспондента в Києві тодішня „Свобода“ й не могла охопити українську реальність на тому великому історичному зламі в усій її повноті, бачила лише найголовніше – що нація пробудилася і що на чолі того пробудження стала Центральна Рада. Це те, що впадало у вічі здалеку, перебувало на першому плані. Що хиби не викликали в американській Україні належного занепокоєння, то це також і тому, що їх було занадто багато, і вже тому вони здавалися дрібними, другорядними, цілком, як на той час, природними –

успадкованим від царату соціальним розшаруванням суспільства, війною і повоєнною розрухою, подвійним російським великодержавним шовінізмом – традиційним і вже оновленим, більшовицьким, недостатнім розумінням української справи з боку Європи й Америки. Враховуючи всі ці несприятливі обставини, американські українці не відчували, як фатально Центральна Рада спізнюється зі своїми добрими рішеннями і законопроектами, як їй бракує цілеспрямованості і сконцентрованої політичної волі.

Можливо також і те, що редактори „Свободи” не просто не добавили як причину практичної слабкості Центральної Ради її прихильність до соціалістичних ідей, а й не хотіли бачити цього, тобто не вважали ту схильність хибною, адже йшлося саме про український соціалізм, про лад, рекламований у сотнях теоретичних книжок – то, мовляв, який же інший лад міг гарантувати Україні соціальну справедливість?

У висліді всіх тих внутрішніх хиб і несприятливих зовнішніх обставин незаперечно шляхетний чин Центральної Ради – підписання мирного договору з Німеччиною у Бересті – привів не лише до визволення України німцями, але й до німецького окупування української території, включно з Києвом. А в Києві німці, народ дисципліни і порядку, не гідні були збагнути, що ж там діється, хто кого представляє і з якою саме політичною силою вони могли б серйозно говорити. Цей союз Центральної Ради з німцями дуже скоро звів її з політичної сцени.

27

ТИПОВЕ НАШЕ СКИГЛЕННЯ: ТАК, ГЕТЬМАНАТ, АЛЕ Ж НЕ ІДЕАЛЬНИЙ...

Оскільки Центральна Рада була для американських українців „першою любов'ю“ в пореволюційній Україні, то заохочений німцями – при тому, що вільну присутність німецького війська на українській території історія має досить підстав вважати „заслугою“ саме Центральної Ради – державний переворот у Києві і прихід до влади гетьмана Павла Скоропадського „Свобода“ зустріла прохолодно – щоб не сказати гірше.

Ця неприхильність виказалася відразу у першому ж повідомленні (7 травня 1918 року):

„...На зборах дня 29 цвітня, в яких брало участь кілька тисяч селян з цілої України дано до пізнання невдоволення з політики правительства в більше або менше острій формі. Остаточо прийнято резолюцію, щоби

- скинути існуюче правительство;
- закрити Українську Центральну Раду;
- уневажнити Установчі збори, які були скликані на день 12 мая і
- залишити (тобто відмовитись – П. Ч.) справу удержавлення землі.

Ген. Скоропадського, потомка давнього гетьмана козацької республіки, проголошено Гетьманом України...

Скоропадський був командантом гвардійського полку кавалерії в російській армії. Він має славу доброго офіцера, але не брав ніколи участі в політиці...“.

Трохи нижче: „Нове правительство має реакційний характер... Треба припустити, що убожніші селяни і робітники по містах будуть супроти цього правительства більш вороже відноситися, ніж супроти Ради...“.

На цій же 1-ій стор. „Свободи“ з 7 травня вміщено уривок з німецького політичного звіту – вельми прямо-лінійного і позбавленого лукавства. Заступник німецького канцлера Фрідріх фон Паер – про причини гетьманського перевороту в Києві:

„...Німці ввійшли в Україну на бажання українського правительства в цілі привернення ладу. Але крім того були також інші причини. Ми мали великий інтерес в тім, щоби можливо якнайскорше дістати средства поживи. І українці зобов'язалися доставити до 1 серпня 1,000,000 тонн. Однак, Українська Центральна Рада не мала сили, щоби змусити населення до доставлення

збіжжя. Тому німці мусіли самі тим зайнятися, щоби дістати транспорту згідно з договором...

Реорганізація є виключно справою українською, до якої ми не мішаємося. Центральна Рада тратила від якогось часу чимраз більше свою підставу. Без сумніву, її заслугою було утворення української держави і запевнення її миру. Але сильне придержування комуністичних ідей, які не знайшли симпатії серед селянського населення, котре є прив'язане до своєї землі, було, здається, головною причиною упадку Центральної Ради...".

Самозрозуміло, що, не давши соціялістам у Центральній Раді удержавнити, соціалізувати землю, гетьман Павло Скоропадський негайно став об'єктом ненависти, цькувань і шельмувань з боку всіх лівих сил в тодішній Україні і також з боку тих найбідніших верств сільського населення, на які, згідно зі своїми доктринами, орієнтувалися соціялісти.

Тому й „Свобода“, переймаючи цю густу атмосферу зачарування України соціялістичними ідеями, вважала хибним усе, що суперечило цим ідеям, виокремлюючи і підкреслюючи ті „хиби“ і не звертаючи уваги на позитивні кроки гетьмана і навіть на те, що збройний переворот у Києві, підтриманий німцями, виявився безкровним – за Центральною Радою ніхто не побивався, оскільки вона фатально спізнювалася з відповідями на найгостріші тодішні виклики життя. Соціялісти-федералісти, зокрема М. Грушевський і В. Винниченко, задовго і намарне вірили в пореволюційну „демократичну“ Росію. Змагаючись між собою, хто з них більший ліберал, вщент розвалили українське військо. А найтяжче ця владна українська лівиця завинила перед селянством, скасувавши приватну власність на землю. Весна вже давно прийшла, поля ж стояли незасіяні. Тому ніскільки не

дивно, що саме Хліборобський конгрес у Києві 29 квітня 1918 року одностайним рішенням 6,432 уповноважених делегатів від восьми українських губерній воскресив історичну форму української державности – гетьманат, і вручив булаву генералові Павлові Скоропадському.

9 травня „Свобода“ ще раз нагадала, що гетьман П. Скоропадський у своєму першому „Маніфесті“ „уневажнив справу удержавлення землі і повернув назад право продажу земельної власности“. А якщо це так, то, отже, „сим гетьман Скоропадський показав, що він касує українську народну республіку, а заводить самовладну військову республіку, значить, що касує здобутки революції українського народу... В цей спосіб один чоловік має власть на Україні – значить, се в дійсності виглядає радше на конституційну монархію, ніж на республіку. Гетьман – се тільки інша назва замість короля або цісаря. Україна – це край наскрізь демократичний, і таке гетьманство в теперішньому часі – се явище неприродне (таким зізнанням „Свобода“ мимовільно підкреслювала підставову хибу українського національного характеру – невміння і небажання пересічної української людини підпорядковуватися єдиному владному центрові, довірятися йому і шанувати його – П. Ч.). Се знає і Німеччина, і гетьман Скоропадський. І він може удержатись тільки при допомозі німецької армії, за що мусить безумовно виконувати прикази її зверхників. З того вийде таке, що гетьман Скоропадський буде сліпим орудєм Німеччини, як його предок був орудєм Московщини...“.

Мабуть, не лежав на серці редакторам „Свободи“ зміст відповідей гетьмана П. Скоропадського кореспондентові німецької газети „Берлінер Tageblatt“, але „Свобода“, вже зформована в демократичному світі,

перемогла свою упередженість і досить повно подала це інтерв'ю (14 травня):

„Здається, що велика частина німецького загалу (як відомо, також у ті роки зараженого тими самими соціалістичними утопіями – П. Ч.) вважає мене реакціонером і рішучим прихильником московської федеративної партії. Я можу, однак, заявити, що домагання в моїй програмі є навіть більш демократичні, ніж домагання Шмайдемана або Давіда (німецькі соціалісти). Не хочу вірити, щоб ці панове мали намір перевести такі далекосяглі земельні реформи, як се я маю у своїм пляні.

Однак, не є моїм бажання, щоби приватна земельна власність була знесена, як се розпорядилося було попереднє правительство. На мою гадку, реформа мусить бути переведена спокійно і в порядку. Мій край не сміє бути підставою для випробування соціалістичних теорій. (Як це гарно, за духом і за буквою, збігається з давньою осторогою Івана Франка! – П. Ч.). Донесення, наче би я хотів утворити з України складову частину давньої російської держави, є також неправдиві. Моїм бажанням є, щоби Україна була свободна, самостійна і незалежна.

Гроші, які наскладали були собі селяни, приходять тепер в оборот, скоро вони побачили, що буде можливість набути землю з колишніх царських і державних посіlostей, які будуть розпарцельовані, і з посіlostей великих дідичів.

Я знаю що будуть труднощі, але я числю на співділання всіх елементів, які бажають ладу“.

Можна було відчути, що це слова справді не політика, а військової людини, яка звикла до точності у мисленні і спілкуванні з іншими, до або „так“, або

„ні“, що це відверта точка зору бойового генерала, який багато разів дивився в очі смерті і за особливу хоробрість в кавказьких походах, у битвах з японцями, а згодом і з німцями нагороджений орденом св. Анни та Георгіївською шаблею, що це переконання тодішнього аристократа, для якого власна честь і гідність важили більше, ніж золото.

Але лад, порядок, дисципліна, здатність тягнути „в один гуж“ – це щось зовсім не революційне, не пов'язане з соціалізмом і демократією в українському розумінні цих понять, тому автори „Свободи“ не вдостойли окремою аналізою висловлених гетьманом думок у тому інтерв'ю, а невдовзі поплив потік демагогії: „Протестуймо проти автократії, проти деспотизму, проти тиранії! Покажім, що ми з цілим цивілізованим світом – за демократію... Може, прийде час, що ми зможемо поїхати на Україну і з оружжям в руках проганяти австро-німецькі орди...“ („Свобода“, 23 травня 1918 року).

Так що на першому плані дальших повідомлень з України і обговорень подій у „Свободі“ незмінно залишалося питання землі і німецькі спроби силою зброї дістати пообіцяне Центральною Радою українське збіжжя. Це було „законне“ пограбування селянської України. Справа йшла до опору, до бунтів, до спалення урожаю просто на полях. І „Свобода“ не оминула цієї теми, звісно – як антигетьманської. Знову за німецьким звітом: „...Властители дрібних посіlostей спалили свої збіжжєві засоби. Всі селяни є добре зоружені і вороже настроєні. Взагалі трудно з ними нав'язувати які-небудь торговельні зносини.“ („Свобода“, 28 травня 1918 року).

Звинувачення гетьмана саме з лівих позицій, бажання вірити в нелегітимність гетьманської влади мимоволі приводило „Свободу“ до згоди з більшовиць-

кою інтерпретацією земельної проблеми і загалом всього комплексу цих питань:

„...Деякі вісті доносили, що нібито цей переворот зробили великі збори селян з цілої України, інші знова повідали, що сі збори скликали селянські представники з української Центральної Ради і т. п. Натомість більшовики з Москви доносили про се инакше. Вони казали, що головними помічниками в перевороті були дідичі на Україні... Вже з самої заяви гетьмана Скоропадського, що земельна приватна власність привертається так, як була перед революцією, – що дідичі одержують свої посілості, а селянство може набувати землі лише при допомогі викупу, – вказує, що в більшовицькім донесенню було багато правди...” („Свобода“, 4 червня).

Редактори не відчували, що стоять на боці не просто правди більшовицького донесення, а на боці самої більшовицької „правди“, для якої єдино правильним варіантом є не еволюційний викуп селянином землі від дідича, а її революційна експропріяція.

І знову мимовільна об'єктивність – передрук з швейцарської „Ное Цірхер Цайтунг“ чергової заяви українського гетьманату:

„Гетьман не стремить до самовлади. Завдання гетьмана є здійснити ідею незалежної і вільної України в історичній українсько-національній формі. Правительство буде, виминаючи насилля і наглих змін, переводити в діло, з усією силою, гадку дальшого і всестороннього розвитку української національної культури; запевнення прав української мови в державних і суспільних організаціях і утривалення всіх форм української державности. Рівночасно правительство признає також права всіх інших народностей, що

живуть на просторах України, має повну пошану до їх культури і не заведе жадних переслідувань або нетерпимости супроти якої-небудь частини своїх горожан. Головним завданням правительства, яке має характер тимчасовий, – утривалити на Україні державний порядок і порядкувати краєм в повнім спокою, свобідно аж до скликання народного представництва, яке викаже правдиво, без жадного натиску з якої-небудь сторони, волю українського народу в справі будучого державного устрою України.

Найближчим завданням правительства буде виготовити відповідний виборчий закон, і в сій надзвичайно важній справі воно числить на сівділання всіх людей з державним досвідом і знанням. Правительство не має наміру порушувати яку-небудь політичну свободу. Але в неспокійних часах, коли наша вітчизна по довгих пробах прийшла до себе, на першій місці мусять бути інтереси державного порядку.

Несправедливі є обжалування, що нове правительство служить інтересам діличів, а легковажить життєві інтереси селянства. Економічно сильне селянство є основою народного добробуту в такім хліборобськім краю, як Україна, і тому правительство вже приступило до приготованих праць для земельної реформи, в яких поставило собі за найпершу ціль заспокоїти потреби малоземельних і безземельних. Правительство не хоче ані касувати приватної власности, ані робити небезпечних експериментів, яких ще не знає жоден культурний край, ані не хоче воно руйнувати хліборобської культури, яка є основою народного господарства країни. Але правительство не подасться перед жадною жертвою, аби на Україні створити здорове селянство, заосмотрене

в землю, яке б мало змогу піднести продукцію до найвищої ступені.

Ті посілості в приватнім посіданні, які можна вивласнити без шкоди для хліборобської культури, закупить держава і віддасть потребуючим селянам по відповідних цінах. Подробиці сеї реформи будуть виготовлені фаховими людьми, які втішаються довір'ям населення.

З того видно, як неправдиві є чутки, що ширяться між народом і з якими цілями їх ширять агітатори по цілім краю; певна річ, що не для добра народу, а для нової недолі. Правительство ужиє найгостріших кар проти них, а всі елементи, що раді працювати для держави, закликає до енергійної і невпинної праці в ім'я рятунку краю перед анархією, рабунками, насильствами, убійствами і перед руїною – а для створення вільної, незалежної і сильної України”.

На цю чітку і наскрізь позитивну, як на ті конкретні обставини в Україні, програму „Свобода“, перебуваючи в сліпій антигетьманській інерції, не відповіла ані словом схвалення. Навпаки, вже в наступному числі (з 15 червня) повернулася до інсинуацій, поширюваних проти гетьмана українськими партіями соціалістичної орієнтації. „Сам Скоропадський є багатим дідичем з Полтавщини... При допоміж переважно московських заможних елементів Скоропадський править Україною, покасувавши всі здобутки народу, здобуті в революції, а даючи йому натомісць – трохи обіцянок. Тому то більша часть українського загалує проти Скоропадського, однак, певна часть є за ним. Се та часть, яка була незадоволена із занадто радикальних реформ Української Центральної Ради, а головно – із скасування приватної власности...”.

Як бачимо, тут сама „Свобода“ виходить з класових, іншими словами, – соціалістичних позицій, з котрих було теоретично зручно ділити життя і події на біле і чорне, але котрі унеможливлювали тверезі і конструктивні висновки щодо ситуації і майбутнього шляху України.

11 липня 1918 року „Свобода“ вміщує великий політичний огляд **„Дещо про політику гетьмана Скоропадського“**, зроблений на підставі поглядів львівської газети „Діло“. Згідно з „Ділом“, „скріплене тих суспільно-політичних форм життя, які гетьман проголосив за провідні лінії свого виконування влади, відповідають інтересам внутрішньої політики центральних держав, звільняючи їх від думання про будучність суспільно-політичного порядку в їх власних державах, коли б показалося, що сусідня держава цвіте на республікансько-соціалістичних основах“. Отже, „Діло“ також припускало цю фантазію – що Україна може „цвісти“ на республікансько-соціалістичних основах“.

Надаючи одній з частин цього огляду заголовок **„Гетьман жалується на австрійських українців“**, „Свобода“ виказує власне упередження, оскільки міркування гетьмана – про цілком інші речі: „...Мене болить, що оскарження, які приписують мені нечесну і опоганюючу роль, знайшли поширення і вкорінились між інтелігенцією австрійської України. Яка є основа сього переконання? Я знаю, що австрійські українці не є соціалістами. Вони розуміють так само справи, як я, і у своїй програмі вони не мають жадних інших конфіскацій і большевицьких дослідів. Повірте мені на слово, що я буду респектувати ті самі норми життя, які в Австрії видають конечними, і побудую державу на таких державних основах, які забезпечать розвій західної культури. Дайте мені трохи часу, щоб я в практичній

роботі показав, що я хочу і чого вимагаю. З російським сусідством я хочу жити в мирних зносинах, у найбільш можливим зближенню, так, як дві незалежні держави, які довгий час жили у спільних границях і в природних відносинах. Нехай вони живуть мирно так довго, як довго не вибухне між ними війна. Ніщо більше. Ніхто інший на моєму місці, який чесно хоче незалежності України, не може інакше думати, і лише рука в руку з будовою держави і торгівлі буде йти культурний розвиток народу. Я пляную відновити старі українські козацькі організації і тому з цією справою я бачу тісно шкільне виховання. Я хочу створити таку сильну українську армію, яка забезпечила б державі право своєї ненарушимості і свободи; про се вже всі знають. Тому я є певний, що ми будемо в силі викінчити сильну державну будову України...”.

Щоб, бува, ненароком не викликати в читачів симпатії до гетьмана Скоропадського, „Свобода“, продовжуючи огляд, надає заключній його частині заголовок **„Рорбах каже, що Скоропадський опирається на німецьких багнетах“**, хоч у тексті знаходимо прямо протилежну за змістом заяву тодішнього німецького релігійного філософа і політичного публіциста Пауля Рорбаха: „...Ані в аграрній справі, ані що відноситься до так званої московської тенденції, в інтересі німців не лежить мішатися в українські справи...”.

Навіть щиро прихильний до України П. Рорбах далеко не все розумів у тодішній українській дійсності, хоч подана ним картина загалом виглядала правдивою, зокрема він не дуже помилився щодо того, що – „...трудність в теперішню хвилю лежить у факті, що між гетьманом і демократичними українськими партіями нема

спільного порозуміння. Гетьман є українцем у свої переконаннях, але він з природи є диктатором. Він відказався признати республіканську форму правління або назначити якнайскорше день виборів до українського парламенту, і він не має політичного міністерства, зложеного з українських партійних провідників, а лише політичний „робочий кабінет“, який відвічає лише перед ним, бо українці не хотіли ввійти до міністерства, до якого входять також москалі...”.

У кореспонденції **„Кривава боротьба на Україні“** (13 липня 1918 року) „Свобода“ повідомляє про збройну боротьбу селян в різних частинах України за землю, але знов таки робить винним у цьому спонтанному насильстві гетьмана Скоропадського: „Українські селяни винищують польських і московських дідичів до ноги. В деяких околицях не остало жодного галапаса. Навіть на селян-дуків нападають за змову з панами і за те, що разом з панами робили з'їзд в Києві проти здобутків української революції...”.

Тобто і стосовно цього дуже складного явища класове перо автора „Свободи“ не бажало дійти до істинної причини кровопролиття, а нею була приблизно така сама лівацька політика М. Грушевського і В. Винниченка, яку пізніші більшовики, вже в часи сталінщини, називали „розкуркулюванням“. Відтак, річ певна, далися взнаки наслідки: великі і середні землевласники, від яких Центральна Влада відібрала землю, за гетьманату хотіли повернути її назад, нерідко й силою.

Швидше за все, редактори „Свободи“ все ж відчували свою односторонність в зображенні гетьмана всуціль темною фарбою, тому іноді давали, бодай про людське око, „задній хід“. Наприклад, редакційна стаття з 30 липня 1918 року має такий ось поміркований заголовок:

„Павло Скоропадський не виступав ніколи проти української справи“, і покликується на видання, котрі визнавали за гетьманом рацію:

„... Будучи сином багатой родини, Павло Скоропадський мав нагоду читати і перелядати різні історичні архіви, неприступні навіть для визначних політиків. Під впливом різних історичних пам'яток в ньому заграла козацька кров і він перейнявся глибоко національними традиціями... Київські газети, які стоять по стороні Скоропадського, опрокидують закид, начеби Павло Скоропадський перед війною виступав в Думі проти української справи... Є лише одна небезпека для соціалістичної України у Скоропадським, іменно – що він є мілітаристом. Його мілітаристичний характер подобався цілій Німеччині, а також і тим українцям, які уважають, що тільки сильна армія зможе дати охорону українській державності, тим більше, що багато українців є тої гадки, що самостійна Україна має більше ворогів, ніж приятелів...“.

Отже, тодішній „Свободі“ розходилося саме в „соціалістичній Україні“, що водночас означало Україну антимілітарну, пацифістську – шкідливішої утопії годі було б придумати.

Але вже буквально в наступному числі, з 1 серпня 1918 року, „Свобода“ повернулася до звичного недооцінювання державницької діяльності гетьмана, вмістивши великий огляд Володимира Лотоцького, одного з працівників редакції, під заголовком **„Гетьман і народ“**, з таким висновком: **„Сама суть замаху Скоропадського є контрреволюційна. Се був замах проти української революції“**.

З пізніших антигетьманських публікацій „Свободи“ до найяскравіших належить поданий у трьох числах

газети (19, 20 і 23 червня 1923 року) огляд д-ра Михайла Лозинського „Українська державність за гетьмана Скоропадського“, в якому цей один з найталановитіших українських публіцистів ХХ ст. критикує П. Скоропадського з соціалістичних позицій, точніше – з позицій анархо-комунізму, якого був прихильником і у внутрішній згоді з яким був принциповим противником держави, тим більше – держави сильної, мілітарної. Ці погляди згодом привели М. Лозинського до советського Харкова, до Інституту марксизму-ленізму, де він працював викладачем цієї „єдно правильної теорії“ – аж поки соціалістичні ідеї обернулися для нього тим єдиним і неминучим практичним боком, на який вони й були заплановані – страшним і кривавим: у 37-му цей активний політик і непересічний публіцист, театрознавець, літературознавець, поет був серед соловецьких 1111 українських в'язнів-інтелігентів, розстріляних сталінським режимом на честь 20-річчя „великої жовтневої соціалістичної революції“.

Це несправедливе, принаймні надміру однозначне, ставлення до гетьмана П. Скоропадського викликає жаль ще й тому, що „Свобода“ не використала доброї нагоди спокійно, безпристрасно вникнути в тодішні українські обставини – не звернулася до свого колишнього київського кореспондента Дмитра Дорошенка, якому колись довіряла і яким гордилася. А він же, міністр закордонних справ в гетьманському уряді, належав до найближчого оточення П. Скоропадського і міг набагато раніше висловити те, що згодом написав у своїх спогадах, зокрема щодо призначень національно несвідомих людей до гетьманського уряду. Тому що національно свідомі, згадував Д. Дорошенко, „...не бажали йти на

„неспокійні“ посади, не хотіли „компромітуватись“, боялись брати на себе відповідальність і т. д. А тим часом узяти в свої руки фактично керування самим адміністративним апаратом – був найліпший спосіб переводити „українізацію“ на місцях. Замість того обмежувалися наріканнями і скаргами. І я щоразу являвся з скаргою до прем'єр-міністра або до Гетьмана. З останнім у зв'язку з цим почалися постійні розмови на тему потреби національного курсу, заміщення посад національно настроєними українцями, про зближення Гетьмана з українськими національними колами. Властиво, нічого іншого не хотів Гетьман так, як цього зближення. Як звісно, самий кабінет міністрів він хотів від початку скласти з українців національного напрямку, і коли цього не сталося, то лише тому, що особи, до яких він звертався, обставляли свій вступ різними далекойдучими умовами і воліли говорити не з ним самим чи його представниками безпосередньо, а з німцями...Але й далі кожен з українців національного напрямку, якому пропонувано якийсь пост, відмовлявся або починав торги, під тим чи іншим претекстом ухилявся, воліючи zostаватись в опозиції, критикувати, скаржитись і нарікати, замість використовувати всяку можливість, щоб здобути реальний вплив на справи...“.

Ще один курйоз з упередженням „Свободи“ стосовно гетьмана П. Скоропадського пов'язаний з ім'ям Осипа Назарука, публіциста і політичного діяча, опозиційного до гетьманату, міністра преси і пропаганди в уряді Директорії. У 1922-1926 роках він перебував в Америці, і тоді „Свобода“ радо друкувала його глибокі і блискучі за формою матеріали – до того часу, поки він, надивившись на безконечну міжпартійну гризню серед

американських українців, переосмислив свої колишні антигетьманські позиції і визнав за П. Скоропадським багато рації. Відтоді будь-яку рацію „Свобода“ відбирала від О. Назарука. Характерна в цьому сенсі передрукована 26 листопада 1934 року з львівського унівського „Діла“ полемічна стаття Івана Кедрина „Гангстер серед католиків“, викликана саме різницею в поглядах на семимісячну добу гетьмана П. Скоропадського.

Отже, в очах „Свободи“ ця доба так і залишилася безвартісною і безплідною, хоч насправді це було далеко не так. Згадаймо хоч би відкриття української Академії наук, двох українських університетів і майже 150 українських гімназій, Національної галерії мистецтв, Українського історичного музею, Української національної бібліотеки, Українського театру драми та опери, Української симфонічної оркестри, Української державної капелі під проводом Олександра Кошиця. Або серйозні і щирі спроби Гетьмана відновити традиційне українське козацтво. Або нововідкриті українські дипломатичні місії в багатьох країнах...

Наостанок цього тенденційного неприйняття політики гетьмана і його особи „Свобода“, видаючи бажане за дійсне, припустилася негарної помилки, повідомивши „шапкою“ на 1-ій сторінці числа з 10 грудня 1918 року: „Генерала Скоропадського засуджено на смерть і розстріляно“.

Відповідно, – все, що відбувалося в Україні після повалення гетьманату, знаходило на сторінках „Свободи“ беззастережне схвалення, починаючи з повідомлення, датованого днем 10 грудня 1918 року: „В минулу суботу надійшла вістка з Києва, що українські війська під проводом Симона Петлюри, міністра війни з часу правління Української Центральної Ради, зайняли столицю України по тяжкій і завзятій боротьбі.

Правительство Скоропадського, яке в останнім часі мало характер реакційний і всеросійський (воно складалося з 5 москалів, трьох поляків і 1 українця, представників дідичівської класи) повалено, а вся власть

на Україні перейшла в руки правительства під проводом Володимира Винниченка, першого прем'єра України.

Диктатора Павла Скоропадського поставлено перед трибунал нового правительства, який засудив його на смерть через розстріляне, за замах на вольності України. Засуд виконано і ген. Скоропадського розстріляно“. Реальність була дещо іншою, оскільки „Свобода“ змушена була використовувати неточні чи й цілком хибні інформації з німецьких, англійських і французьких видань.

Отже, в листопаді 1918 року на підпільному засіданні Українського Національного Союзу було утворено Директорію на чолі з головою Союзу В. Винниченком і Головним отаманом військ Української Народної Республіки С. Петлюрою. Через декілька днів почалося антигетьманське повстання, швидко набувши масштабу загальноукраїнського – після того, як гетьман, нездолавши пореволюційного соціального безладу, несамовитого сум'яття в головах, фатального непорозуміння між правими і лівими, між соціал-демократами і соціал-революціонерами, між селянством і пролетаріатом, між самими членами гетьманської верхівки, проголосив курс на федерацію України з „білою Росією“, тобто тією, яка, у зв'язку з більшовизацією всього постімперського простору, вже не мала майбутнього.

14 грудня 1918 року гетьман П. Скоропадський зрікся влади і став одним з українських політичних емігрантів.

Свобода“, 16 січня 1919 року: „...Номінальна власть спочиває тепер в руках Винниченка і Петлюри. Петлюра, який заявився і соціялістом і демократом (з точки зору свободівських редакторів це означало щось подвій-

но добре – П. Ч.)запросив собі на поміч українських більшовиків, які поступенно здобувають контроль в положеню. Українська армія, яку свого часу організував був ген. Скоропадський, вже не існує“.

Перший документ Директорії – „Український Меморіал до всіх народів і правительств“, підписаний Винниченком, Петлюрою, Шевцем, Андрієвським, Макаренком і Чеховським:

„....Під напором аліянтських держав німецький імперіалізм повалився і сила його на Україні розбилася.

Нараз весь український народ як один муж вхопив за оружє. Впротягу одного місяця, від 15 падолиста до 15 грудня револьта огорнула цілу Україну і гетьманське московське правительство розлетілось. Волею народу Україна стала демократичною республікою, якою править Директоріят...

Український нарід в сей момент волі, пронизаний високими ідеями всесвітнього братерства народів і бажаючи жити в приязні і союзі з близькими і далекими сусідами, опирається на принципи вольного самовизначення народів, проголошеного Президентом Американської Республіки Вільсоном, висилає на адресу шляхотних і вольних народів і їх правительств сердечні і приязні здоровлення і закликє до зміцнення союзних приязних відносин і до приязного сусідства з народом українським і українською демократичною республікою...“ („Свобода“, 29 березня 1919 року).

„Свобода“, 25 січня: „Берно, 20 січня. До Швайцарії надійшла урядова вістка, що правительство Галицької республіки, зложеної з бувших австрійських територій, заселених українцями, проголосило злуку Галицької республіки з Україною. Провізоричне правительство

Галицької республіки подало сей факт до відома правительств аліантів і Мировій конференції та зажадало признання сеї зміни, опертої на праві самовизначення“.

Свобода“, 20 лютого: „Україна рішила вести боротьбу оборонну. Головним командантом українських військ є Петлюра. На цілій Україні проголошено мобілізацію. Полтава, Житомир і Чернігів знаходяться в руках українських військ“.

„Свобода“, 25 лютого 1919 року: „Установчі збори угорських українців рішили одноголосно і безпроваочно злучити Угорську Русь з Україною“.

Поряд з цими епохальними націєтворчими подіями – такий дисонанс: „Українське правительство Винниченка веде переговори з правительством Леніна“.

„Свобода“, 8 березня: **„Київ знаходиться в руках большевиків...“**.

„Свобода“, 13 березня: **„Петлюра – президент Української Республіки“**.

Нижче – про намагання уряду Директорії досягнути договору з країнами Антанти на переговорах в Одесі. А що сталося з Винниченком? Як відомо з історії, він виступав за переговори і замирення передусім з більшовицькою Росією. Для представників Антанти в Одесі це був вияв лівизни, тому вони висунули вимогу відходу В. Винниченка з державних постів. Директорію очолив С. Петлюра.

„Петлюра тратить довір'я до аліантів, порівнює їх з Понтійським Пилатом“:

Проскурів, 2 цвітня. – „Коли аліанти не прийдуть нам на поміч, то вони опиняться в ролі понтійського Пилата, який обмив свої руки, – сказав військовий диктатор України в розмові з кореспондентом „Асошіей-

тед Прес". Кореспондент подорожував з Петлюрою майже через два тижні, відбуваючи подорож дорогами, позбавленими мостів, повільними поїздами, самоходом, возом або пішки. Дорога вела серед жовнів і селян, яких за границю вважають то за большевиків то за певного рода розбійників і рабівників...

Кореспондент прибув до Проскурова по полудні, ідучи на залізничну станцію серед козаків, які були без плащів і мали різнобарвні шапки, доки не знайшов поїзду, в якому живе Петлюра від часу, коли большевики в лютому зайняли Київ. Сього поїзду уживає ген. Петлюра здовж боевого фронту в утечах і наступах на большевиків, коли як випадає...

Ген. Петлюра вийшов наперед скорим кроком, простягаючи ввічливо свою руку. Ген. Петлюра середнього зросту, худощавий, числить около 39 років, гладко обголений, рішучий, з високим чолом, темним волоссям і синіми очима. На нім не видно було признаку страху, хоч війська большевиків стоять недалеко" („Свобода", 5 квітня 1919 року).

„Свобода", 22 квітня 1919 року: **„Війська ген. Петлюри відзискали Житомир і Проскурів. 10,000 з більшовицької армії перейшли на сторону армії ген. Петлюри"**.

„...Як донесла київська бездротна телеграма, з українських большевицьких кругів вийшла вістка, що в большевицьким правительстві на Україні панує роздвоєне: група міністрів-українців під проводом Мануїльського є за тим, аби ввійти в порозумінє з Петлюрою, а міністри-москалі є проти сього... Також і жида, щоб показати свою солідарність з українцями, виступили з саветів і в саветах осталися лише москалі... Проявилось,

видно, в українських комуністів національне чуте, зродився в них патріотизм, побачили вони, що йдуть лихим шляхом і ведуть нарід до заглади. Коли вони в дійсності повстали проти пановання московських большевиків на Україні, то сим заслужать собі на велику пошану і щирю симпатію в кожного українця" („Свобода", 26 квітня 1919 року).

„Свобода", 20 травня 1919 року: **„Члени українського Директоріату рішили одногосно розв'язати Директоріят і іменували ген. Петлюру диктатором України“.**

То був час, коли Директорію боягузливо покинули і соціалісти-демократи, і соціалісти-революціонери, й коли внутрішні і міжнародні обставини змусили С. Петлюру швидко еволюціонувати з соціал-демократа на проукраїнського ідеолога-державника і взяти на свої плечі обидва пости – голови Директорії і Головного отамана військ УНР, протягом дев'яти місяців практично очолюючи збройну боротьбу за незалежність України без допомоги держав Антанти, в жорстких лещатах поміж україножерною більшовицькою Москвою, україножерною Добровольчою Білою армією і україножерною Варшавою.

Стаття з французької „Le Petit Parisien“, передрукована „Свободою“ 9 серпня 1919 року:

„...Коли Петлюра держиться ще, то причини сього не треба шукати в якійсь тайні або в якімсь диві, що питомі для слов'янської душі, але скорше в оцих двох причинах:

1. Тому що війська українські мають національне чуте, тому що вояки мають переконане, що вони обороняють свою батьківщину, переконане, яке дозволяє їм

виставити справдішню армію, армію дисципліновану, рішучу і готову на всі жертви.

2. Тому що населення України, себто українські селяни, має те саме переконане, що й українська армія; думка про батьківщину, про ту ж саму батьківщину мучить їх і все, за що вони віддали всю свою силу і все своє майно, щоб досягнути найвисшу мету національну – прогнати ворога й увільнити територію...

...Україна виказалася менше, ніж Польща, ніж Литва, ніж Естонія щодо остаточної форми, яку вона собі хоче дати яко держава. Деякі українці є федералістами, інші не є ними, і се є, власне, майбутнє питане, сьогоднішнє питане є цілком инше і в сій справі всі українці згідні: вони не хочуть більше ані царської тиранії, ані тиранії Леніна. Вони хочуть жити вільно і законно, щоби могли сказати собі, як вони хочуть жити опісля. Зрештою припустім до слова їх шефа..

Гостина в Петлюри.

...Прийняття звичайне, тон щирого республіканізму, не Керенського закраски. Але більше, ніж жести і слова, – се сама постать, яка робить вражінє і звертає увагу. Лице, могутнє і дуже спрацьоване, дуже рухливе, виражає велику живість чуття і звичку менше природну, ніж набуту від сильних рішень. Під ясным волосєм і широким чолом із заглибленими висками трохи засмучені сині, ясні очі. Рот з рідкими зубами зраджує звичку до дискусії і висказування думки. Часто, одначе, ціла фізіономія кам'яніє в дивній ніжності. Се, отже, мрійник, який появився в особі народного провідника, але мрійник, який переслідує невмолимо свою мрію, бо роздражнена усмішка, очевидячки далека Петлюрі, є деколи страшніша ще, ніж веселий і зловіщий сміх Леніна.

Заледве ми обмінялися кількома словами, як президент безпосередньо приступив до суті діла.

„Ми потребуємо, заявив він без вступу, скорої матеріальної допомоги. Ми перші, які підняли боротьбу з большевизмом. Ми не переставали його поборювати. Наші люди також стомлені, ми не переставали вірити в поміч Антанти, але сьогодні починають вони боятися за неї.

Одинока наша сила – це наш нарід. Наша армія мусить лишитись армією демократичною і національною. Наші вояки не захочуть ніколи йти разом з російськими добровольцями, яких вони бачили, що йшли в спілці з німцями і які для них представляють реакцію. Добровольців і большевиків наші однаково ненавидять. Бо завжди то є північна Росія, що приходить до нас приказувати.

Після довголітньої неволі країна прагне жити. Можливо, сим разом вона піддасться. Але неминуче вдарить день, вдарить година пімсти і волі. Скорше не буде миру для Європи.

Ми надіємся одначе, що Антанта признає таки справедливою нашу справу. З нашого боку в боротьбі проти спільного ворога зуміємо ми показати нашу вдячність і показатися вірними союзниками. Щоб нам дали тільки першу поміч, якої ми так дуже потребуємо, бо коли вона не прийде нам, то ми не залишимо боротьби, але нам не останеться нічого, як умерти з прапором у руках, щоби бодай наші діти змогли зібрати пізніше овоч нашої жертви“.

Кажучи це останнє речення, його голос, до того часу переконуючий і дрижачий, ослаб. Він замовк і прибрав знову дивну усмішку. Знову огорнула його мрія.

„Ви бачили Петлюру, – сказав мені, виходячи, мій перекладач, – нема нікого в нас, хто б його не любив. Ми здаємо нашу будучність на нього...“.

З редакційної статті „Свободи“ 4 вересня 1919 року „Про політику Петлюри“:

„Ім'я Симона Петлюри, Голови Директорії Української Народної Республіки і головного вождя українських військ, прославилось не лише на Україні, але і в цілім широкім світі.

Сю славу здобув він собі умілістю ведення політики, боротьби і війни. Поки галицькі українці обороняли Галицьку Україну перед ляхськими нападами, Петлюра стояв на західних границях України з невеликим військом проти сильної навали московських більшовицьких військ. Його положення було дуже тяжке, але він не подався. Манили його большевики, але він не лучився з ними. Аліанти шкодили йому і навіть поборювали його, але він, мимо того, витримав при аліянтській політиці.

Коли ляхи розбоєм напали і загарбали Галицьку Україну, вороги Петлюри сподівались, що його вже легко буде зломити. Гадали, що галицькі українці не встояться в Галичині, а Петлюра на Україні. Вороги українського народу – московські большевики і ляхи – потирали руки, що тепер вже ціла Україна буде вільним простором для нападів і рабунків...

Однак і ся невдача військ Галицької України не зломила Петлюри, ані захитала його сталі політики, яка все стреміла і стемить до організованя з'єднаної Української Народної Республіки.

Директорія України, якої Петлюра є Головою, а диктатор Галицької України др. Євген Петрушевич є одним з п'яти її членів, постановила, з уваги на ослаблені сили української армії, спинити на якийсь час оборонну

війну проти наїзниць Польщі і проти Румунії, а звернути всі свої сили на звільнене цілої України з наїзду московського большевицтва. Отже, тепер всі українські війська, як з армії Петлюри, так і галицькі, здержали війну проти Польщі і Румунії, сполучилися разом і ведуть тільки війну проти московських большевиків. Значить, замість трьох фронтів мають тільки один. Та тут грозила Петлюрі друга війна, бо як він посувається до Києва з заходу, так знова генерал Денікін, командант козаків і московських добровольців, посувається до Києва із сходу. Аби цього оминати, Петлюра старається дійти до порозуміння з Денікіном та даліше продовжувати тільки одну війну проти московських большевиків.

Коли б ся політика йому вповні повелася, то се був би його великий успіх, а коли б Петлюра міг би звільнити цілу Україну, то опісля легко звільнив би і галицьку Україну, а Денікін міг би піти на Московщину.

Такого висліді війни бояться большевики і ляхи, бо одні і другі втратили б. Аби до того не допустити, вони намагаються вмотати Петлюру вже тепер в нову війну, аби ширити невдоволення серед галицьких українців з політики Петлюри. Кажуть, що Петлюра „віддав Галицьку Україну полякам“ або що „віддав Україну Денікінові“.

Хто б не знав відносин на Україні, міг би гадати, що в тім є щось правди, а тим часом се звичайнісінька брехня.

Треба знати, що в Українській армії є більше галицьких українців, ніж жовнірів Петлюри, а хто ж би міг повірити, що галицькі українці борються під командою Петлюри, якби він „віддав“ Галичину Польщі? І впрочім, як Петлюра може „віддати“ Галичину? Галичина належить до українського народу, що живе в

Галичині і йому її ніхто не може ані відібрати, ані ніколи її не може віддати...

Петлюра здержав війну проти Польщі з чисто військових причин, а так само і всяке порозумінє з Денікіном може мати тільки військове значінє...".

Цей нещасливий розвиток подій змусив С. Петлюру звернутися до американських українців, „наказуючи їм стояти кріпко при засаді української независимости, бо весь український нарід сего хоче, і не входить в жадні федеративні компроміси, поки Антанта не признає офіційально Української держави". Від американських українців Петлюра домагається сконцентрованя усіх моральних і фінансових засобів впливу на Вашингтон, відки вийшла ідея самовизначення народів. Там українці повинні розвинути енергічну безупинну роботу в справі України; висилати до Вашингтону сильні числом і талантом українські делегації та налягати на американське правительство, щоб воно реалізувало програму Вільсона в справі поневолених народів Європи, а головнє українського народу" („Свобода", 7 жовтня 1919 року).

І чим швидше наближалася трагічна розв'язка української революції, тим глибше з'ясовувалися підставові причини невдач, котрі невідступно супроводжували як діяльність Центральної Ради, відтак Гетьманщину, так і Директорію, котра також виявилася безпорадною перед проблемним земельним питанням. Заражене більшовицькою пропагандою бідне селянство вимагало негайної експропріації державних, церковних і поміщицьких земель, тим часом провідники Директорії В. Винниченко і С. Петлюра не знаходили спільної мови щодо майбутнього суспільного устрою цієї відновленої ними Української Народної Республіки.

Почалася нова смута, виникло характерне для української ментальності „отаманство” – десятки озброєних загонів, командири котрих діяли на свій розсуд і під власними прапорами. Цей вигідний момент для нападу на Україну не змарнувала більшовицька Москва, сутнісно залишаючись імперіялістичною і україножерною. На жаль, Україну часів Директорії не було тяжко завоювати – за умови, що В. Винниченко носився з ідеєю проголошення Народної Республіки „радянською республікою”, а голова Ради Народних Комісарів Володимир Чехівський категорично виступав проти війни з більшовиками.

„Свобода”, 22 листопада 1919 року, – про другу, після земельної, проблему:

„....Друге питання відноситься до військової організації і дисципліни. Тут треба рішуче сказати, що вплив російських деструктивних ідей мав для України дуже пагубні наслідки, а вся вина падає виключно на українські партії, які забули, що ми не маємо своєї зорганізованої держави; далше – що цілий майже світ ставиться вороже до нашої справи і що наслідком тої справи ми не сміли за ніщо в світі дозволити собі на „спорт” ширити серед війська такі кличі, які тільки могли зруйнувати нашу оружну силу. І коли тут українці не перейняли б чужої російської ідеології, яка все руйнує, а нічого не в силі збудувати, то ми нині мали б щонайменше міліонову армію, і українське питання було б уже давно вирішене так, як ми хочемо. Коли мимо всіх наших невдач все ще існує українська наддніпрянська армія, то се виключно заслуга одного чоловіка, Симона Петлюри, найбільшого нашого героя, якого ім'я буде в українській історії на вічні часи записане золотими буквами...”.

ГОЛОВНА РАДА В ПАРИЖИ ПРИЗНАЛА ГАЛИЦЬКУ УКРАЇНУ ПОЛЬЩІ

ВІСТІ З УКРАЇНИ

Один з найбільш важких питань української справи в Парижі, який обговорюється на 1-й сесії Головної Ради Українського Народного Союзу, це питання про визнання Галицької України Польщі. Головна Рада Українського Народного Союзу, яка працює в Парижі, прийняла рішення про визнання Галицької України Польщі. Це рішення було прийняте 1-го червня 1917 року. Головна Рада Українського Народного Союзу, яка працює в Парижі, прийняла рішення про визнання Галицької України Польщі. Це рішення було прийняте 1-го червня 1917 року.

В РОСІЇ

Один з найбільш важких питань української справи в Росії, який обговорюється на 1-й сесії Головної Ради Українського Народного Союзу, це питання про визнання Галицької України Польщі. Головна Рада Українського Народного Союзу, яка працює в Парижі, прийняла рішення про визнання Галицької України Польщі. Це рішення було прийняте 1-го червня 1917 року.

29

ЗРАДЛИВА ЕВРОПА...

Впродовж усіх національно-визвольних змагань 1917-1921 років в Україні „Свобода“ тримала своїх читачів в курсі найважливіших міжнародних обставин і подій, а вже зокрема й особливо тих, що мали стосунок до української справи чи якесь значення для неї. Найактивніше тут „працював“ жанр коротких, в декілька речень, повідомлень на 1-ій сторінці, але також коментарі і ширші політичні огляди на 2-ій сторінці.

Ось самодостатні заголовки 1917 року: „Президент Вілсон проголосив зірване дипломатичних зносин з Німеччиною“, „Росії не довіряють навіть її

власні союзники“, „Росія має стати республікою“, „Поодинокі народи в Росії домагаються самоуправи“, „Становище Німеччини супроти старої і нової Росії“, „Австрійський президент про українську справу“, „Фінляндія жадає цілковитої незалежності від Росії“, „Політичне положення українців в Канаді“, „Болгарія супроти нової Росії“, „Поляки проти австрійського правительства“, „Український момент в польських державних устрою“, „Криза в російському кабінеті з приводу справи України“, „Центральні держави проголосили Польщу конституційною монархією“, 1918-го – „Австрія віддає Холмщину Україні“, „Німці жадають від Росії прибалтійських земель“, „Німеччина чекає вислідів боротьби між большевиками і українцями“, „Протест українців проти влучення Галичини до Польщі“, „Справа України – предмет нарад на військовій конференції в Берліні“, „Німецькі часописи – про зірване з большевиками і про закінчення миру з Україною“, „Франція і Англія признали Українську республіку“, „Поляки грозять центральним державам революцією“, 1919-го – „Українці візвали німців на поміч проти большевиків“, „Центральні держави зажадали від Росії безпосереднього закінчення миру з Україною, опорожнення України з військ і здержання всякої агітації проти українського правительства“, „Українське правительство протестує проти жадань і насильств німців“, „Галицькі українці проголосили незалежність“, „Війська аліантів машерують на Київ“, „Президент Вілсон має бути роз'ємчим судією в спорі між українцями і поляками“, „Французькі війська в Одесі злучилися з москалями проти українців“, „Українці внесли протест проти рішень комі-

сії союзних держав“, „Польські війська ген. Галера призначені до здобуття Східної Галичини“, „Ген. Галер хоче відбудувати Польщу від Балтійського до Чорного моря“...

„Свобода“ 29 травня 1919 року, „Франція на услугах большевиків“:

.....Франція прийняла на себе невластиву місію. Побиття большевиків треба було поручити кому іншому. Широкий культурний світ знає, що большевизм є страшною загрозою для нього, але він знає також, що імперіялістична і назадницька політика Франції є теж грізною небезпекою для нього. Однак, коли московська загроза ховається за поступовими кличами, то французька небезпека виразно відбивається в чорних поступках. І тому Франція не в силі побити большевиків. І тому її місія не є властивою.

Большевизм, який убрав себе в рамки поступу, може побити лише держава поступова. Лише поступовими кличами і демократичним поступованням можна поконати большевицьку грозу. Назадництво Франції ніяк не може бути противагою московському большевизмові. Большевизм може бути поконаний лише тими моральними силами, яких у Франції нині нема...“.

„Свобода“, 26 серпня 1919 року, „Дещо про політику аліантів у відношенні до українського народу“:

.....Українська делегація в Парижі дістала безпроволочно запевнене, що на Україну буде вислана французька мілітарна місія на слідуючих услів'ях:

1. Українці не мають уживати технічної помочі, яку дістануть, для побороювання Колчака, Денікіна, поляків або румунів.

2. Українська армія не сміє бути ужита инакше, як тільки проти большевиків, „ворогів людства“.

В редакції „Свободи” (зліва): реактори Іван Кедрин-Рудницький і Христина Ференцевич.

Між тим Америка заявила свою готовність продати Україні важні воєнні матеріали і дати їй кредит на п'ять літ. На питанє одного з делегатів, чи сей кредит має означати безумовне визнання України, була відповідь, що Америка не ризикує, бо гроші дістане назад або від незалежної України, або від федерації російських держав, як Україна вступить до сеї федерації“.

Як бачимо, „услів'я“ допомоги від Антанти були відверто неприхильні до української справи, тому далі обіцянок і не пішло. Зате Антанта активно сприяла Польщі.

„Свобода“, 6 вересня 1919 року:

„...Франція власним коштом зорганізувала у себе значну армію з польських полонених і добровольців і, умундирувавши її та узброївши, кинула її в бій проти нас. Італія доставила для сеї цілі гармати і амуніцію; навіть Англія дала Польщі дещо поживи і сирівців для відбудови господарського життя. Нас, що довгими місяцями боролися з московськими большевиками і боремося з ними досі, проголошено, у відповідності до польських вказівок, большевиками і доручено Польщі очистити західні українські землі від „українських большевицьких банд“, бо таким іменем охрещено нашу правильну армію...

...Ми опинилися самі, без можливих опікунів. Держави Антанти, передовсім Франція, стали осередком найстрашнішого назадництва. Їхні керманічі – се дійсні вороги всякої народницької думки і поступової народницької організації...

...Паризька мирова рада і її рішення є не тільки насильством над справедливістю. Її рішення з порушенням для поляків зайняти Східну Галичину, чинна підмога для Колчака і Денікіна і ще більша для поляків,

котрі без сеї підмоги не держалися б і декілька тижнів, – се є також страшним насильством над цілим українським народом.

Зрозуміння і прихильності в Парижі ми не знайшли... В Парижі скривджено нас безмежно, і почуття зваданої нам кривди не легко затреться...”.

„Свобода“, 20 вересня 1919 року, „Похід світової реакції“:

„...До побіджених зачислила нинішня світова реакція, зорганізована в так званій мировій конференції в Парижі, нас, українців, з формального боку неслучно, бо ми, не маючи досі правно-державної особовости, не виступали яко самостійний зорганізований державний чинник ні по одній, ні по другій стороні воюючих. Ми були лише гарматним м'ясом в руках чужих нам держав. Відвічальність за війну ні в якій мірі на нас впасти не може, а так само і наслідки програної війни, котрої ми не вели, отже, і не могли програти.

Причина, що до нас яко нації світова реакція на мировій конференції відноситься негативно, а то й вороже, лежить у чім іншій. Ми за своїм соціяльним складом, за соціяльно-політичним і державним стремлінням є, може, найбільш демократичним народом у культурнім світі, де сучасна світова реакція не може знайти кляс або партій, котрі б у нас на місці були б її експонентами і запрягалися в її службу. Все, що на території українського народу могло б бути підпорою реакції, є нам національно чуже. Капітали в підприємствах, в паперах і в більшій земельній власності на Україні є в руках поляків, москалів, німців і жидів, які в своїм клясовім, а також в своїм національнім інтересі ставляться вороже до наших державних змагань. І паризька реакція йде справді по лінії їх інтересів...”.

ПОЛІТИКА ПЕТЛЮРИ НА БЕЗДОРОЖАХ.

Був час, що Семена Петлюру
вважали Українці героєм і ве-
ликим чоловіком.

І дійсно його дотеперішня
праця і боротьба заслуговувала
на визнання.

Особливо, коли він сто-
їть і забутий цілим світом.

30 СИМОН ПЕТЛЮРА ЯК АНТИГЕРОЙ

Дегероїзація українського національного героя
почалася у „Свободі“, як засвідчує її число з 29 січня 1920
року, коментарем під заголовком „Ганебний документ“
– ганебний, бо „місіонери правительства Петлюри
у Варшаві підписали зречення Галицької України і
застереження в користь польських панів на Україні“.

Останні положення цього документу, датованого
днем 2 грудня 1919 року:

„...Подаючи до відома уряду Річи Посполитої Поль-
ської повисшу декларацію, Уряд Української Народної
Республіки вважає, що декларація ця стане основою
для нав'язання братніх стосунків між обома народами.

Щиро домагаючись сталого миру і найтіснішого зближення між Польською Річчю Посполитою і Українською Народною Республікою, ми сподіваємось, що обидва народи в спільному єднанні утворять могутню непереможну силу, яка буде основою ладу і спокою на Сході Європи та спричиниться до пишного розцвіту культури обох народів”.

Декларацію підписали Андрій Лівіцький, Л. Михайлів, Борис Ржепецький і Прокіп Понятенко.

Дещо раніше, 13 січня, „Свобода“ оприлюднила датовану днем 11 грудня осудливу, та все ж вельми коректну реакцію президента Західно-Української Народної Республіки д-ра Євгена Петрушевича, який у спеціальному зверненні до державних провідників і урядів Франції, Великобританії, Італії і Америки пояснює, чому підписи тих чотирьох делегатів не можна вважати чинними під договором з Польщею: тому що на день його підписання Українська дипломатична місія у Варшаві, складена з представників Наддніпрянської України і України Галицької, вже не існувала, і Лівіцький, Михайлів, Ржепецький та Понятенко, всі наддніпрянці, не мали ні юридичного, ні морального права вирішувати те, що стосувалася України Галицької.

Отже, д-р Є. Петрушевич:

„...Хоч заява, названа шумно Декларацією Української Народної Республіки, є нічим другим, як звитком паперу, позбавленим всякого фактичного та правового значіння, та, однак, дуже можливе і майже певне, що польські політичні круги будуть старатися продукувати цей акт перед рішачими чинниками великих європейських держав, як се вони вже робили... Тому вважаємо за потрібне звернути увагу всіх

рішальних чинників міжнародної європейської політики, а передусім Найвищої Ради Аліантів в Парижі, на фактичний стан справи, щоб не допустити, аби цей акт був вжитий проти інтересів і так вже тяжко мученого та кривдженного українського населення Східної Галичини...”.

26 лютого 1920 року „Свобода“ вмістила політичний огляд д-ра Лонгіна Цегельського, колишнього члена Віденського парламенту і редактора львівського „Діла“. Він пише, що „українські політичні і військові сили поділилися на три табори – Петлюри, Петрушевича і Мазепи–Винниченка, з котрих кождий орієнтується в різний бік та інші сили... Орієнтація на Польщу – це теперішня орієнтація Петлюри, Андрія Лівіцького Старосольського, Мартоса, Миколи Ганевича і тов., та взагалі українських соціалістів їх покром, бо основною думкою сеї групи є збудувати українську державу при допомозі Польщі за ціну територіяльних уступок на користь шляхотської імперіалістичної Польщі...

...Хто б схотів при допомозі реакційно-шляхотської Польщі будувати українську державу, того мусить стрінути така сама доля, яка стрінула колись Виговського і Тетерю. Інстинкти і упередження народних мас є в політиці також реальними чинниками, а правобережне українське селянство ніхто у світі не переконає, що Польща може бути приятелем і союзником українців. Своєю імперіалістичною і реакційною психологією та ідеологією, не виключаючи польських соціалістів, Польща органічно неспосібна робити позитивну українську політику...

...Лінія Мазепи і товаришів, себто орієнтація на большевицьку Росію, має безперечно много глибші

корені в українському народі та і много більше реальних виглядів, ніж орієнтація на Польщу...”.

Далі д-р Л. Цегельський, безпосередньо знаючи Польщу і її історичну антиукраїнськість і не знаючи так близько антиукраїнськості московської, припускається фатальної помилки, коли вважає меншим злом більшовицьку Росію:

„...Большевизм вже два рази був зайняв Україну, змітаючи раз Центральну Раду, раз – Директорію, а тепер змітає Денікіна. Він, видко має певні реальні основи на Україні в настроях і інтересах мас, а бодай в їх частини, і думаю, що для всіх українців повинен він мати одну симпатичну рису – а іменно, що є він орієнтацією на Дніпро, а не на Вислу...”

„Політика Петлюри на бездорожжях” – це редакційна стаття „Свободи” з 16 березня 1920 року:

„Був час, коли Семена Петлюру вважали українці героєм і великим чоловіком. І дійсно його дотеперішня праця і боротьба заслуговувала на признане. Особливо, коли він, покинутий і забутий цілим світом, стояв, без набоїв, без гармат і без ліків, з вірними козаками проти трьох ворогів – ляхів, Денікіна і большевиків.

Але героїство його скінчилося, коли він піддався одному ворогові – ляхові; коли він поїхав до Варшави і підписав там документ, складений його „дипломатичною місією” дня 2 грудня 1919 року... Се значить, що Петлюра у своїй політиці зійшов цілком на бездорожжя і вже сьогодні не той, що був учера...”.

Однак, по-справжньому тему осуду на адресу С. Петлюри і його договору з Польщею монополізував у „Свободі” її давній автор д-р Михайло Лозинський, і всі його виступи в цьому звинувачувальному руслі,

наскільки чіткі, предметні, настільки й емоційні, в однаковій мірі характеризують і С. Петлюру, і самого д-ра М. Лозинського, і також тодішнього головного редактора „Свободи“, – а ним тоді був Володимир Лотоцький, – який, очевидно, вповні довіряв цьому непересічному авторові, великому ерудитові і активному галицько-українському політикові-соціалістові.

Але що у цьому випадку не може не впасти в око – що для М. Лозинського річ була не так у Петлюрі, як, знову ж таки, у Польщі. Як і д-р Л. Цегельський, М. Лозинський добре знав антиукраїнські аспірації Варшави протягом довгої історії сусідства цих двох народів, тому легше прийняв би, мабуть, договір Петлюри з самим дідьком, аніж з Польщею. Таке наставлення – ключ до розуміння усіх публікацій д-ра М. Лозинського у „Свободі“ 1921 року. Починаючи з його огляду **„Пропаганда помиріння з польським ярмом“**, де він вкрай гостро, балансуючи на межі особистої образи, критикує журналістичну діяльність Михайла Яцкова, редактора новозаснованої щоденної газети „Рідний край“, і Сидора Твердохліба, редактора новозаснованого тижневика для селян „Обнова“. „Шукали-шукали поляки, – пише М. Лозинський, – і вкінці знайшли... „Рідний край“ і „Обнова“ сповняють для поляків службу собак, випущених поляками на український нарід...“ („Свобода“, 14 лютого 1921 року).

У репліці **„Донощик“** адресованій також М. Яцкову, М. Лозинський пише:

„Як міг п. Михайло Яцків, український письменник упасти так низько, щоб стати такою польською поліційною собакою, се вже справді незрозуміло. Але факт остає фактом, і ми бачимо, як він у „Ріднім Краю“ гавкає

і кусає все, що противиться польському поневоленню. Незрозуміло також, як може правительство Петлюри і його політичні круги дозволити, щоб „Рідний Край“ підшивався під їх прапор. Петлюра міг бути примушений іти під протекторат Польщі, міг у сій справі помилитися – все те я допускаю, але тяжко мені допускати, щоб Петлюра міг похвалити і підпомагати роботу тих українських одиниць, які найнялися на польських поліційних собак проти власного народу“. („Свобода“, 24 лютого 1921 року).

Д-р М. Лозинський, „Піلسудський в Парижі“: „...В падолисті 1920 року святкувала Польща другі роковини відобрання Львова від українців. На се свято приїхав до Львова сам Пілсудський, щоб своєю особою звеличити свято розбою Польщі на українським народі.

Другим злочином Пілсудського проти українського народу є союз з Головним Отаманом Петлюрою. Се Пілсудський і його окруження заманили Петлюру в той союз, манячи його надіями на здобуття державної самостійности України при помічі Польщі. Пілсудський і його окруження вказували Петлюрі, що для того, щоб прихилити до української справи ті польські партії, які є противні союзів з Україною, треба дати Польщі великі політичні й господарські концесії в українській державі. Петлюра, розбитий большевиками, вхопився за сі надії, як потопаючий за стеблинку. А Пілсудський і його окруження використовували безвихідне положення Петлюри, вимушуючи на нім відомі угоди з Польщею...“ („Свобода“, 4 березня 1921 року).

Д-р М. Лозинський, „Лист до Головного отамана Петлюри“ у справі газети М. Яцкова „Рідний Край“: „...Звертаюся до Вас, надіючися, що Ви забороните

Вашому урядові вмішуватися у справи українського громадянства Галичини в користь Польщі і підпирати часопис, який стоїть на службі польських гнобителів української Галичини...

Ваш союз з Польщею може колись виправдати або хоч зрозуміти історія, маючи на увазі Ваші цілі, Ваше важке положення і т. д. Одначе, підпомагати часопис, який служить інтересам польських окупантів української Галичини, – сього не вимагають від Вас ні Ваші цілі, ані не примушують Вас до цього обставини. Се вже добровільна услуга Ваших міністрів катам українського народу Галичини. Спиніть цю услугу, Симоне Васильовичу!" („Свобода“, 5 березня 1921 року).

Д-р М. Лозинський, „Польща й Петлюра“: „...Відношення Польщі до уряду Петлюри означив недавно польський міністер внутрішніх справ Скульський в розмові зі співробітниками польського денника „Ржеч Посполіта“ ось як: „На основі договору про мир з большевиками, який польське правительство виконує якнайточніше і далі задумує виконувати, українські війська, які перейшли границі польської держави, негайно розоружено, а давніх членів українського правительства трактують польські власті, як приватних осіб, які шукають захисту на території польської держави. Який-небудь урядовий зв'язок з бувшим українським правительством перестав існувати“.

З сеї заяви польського міністра внутрішніх справ виходить, що Польща не признає Петлюри і його уряду за уряд, тільки за приватні особи.

Одначе, в дійсності дозволяє вона Петлюрі і його урядові виступати як уряд, удержувати зв'язки зі своїми закордонними місіями і т. п. Се робить Польща тому, бо

не знає, що принесе весна, – мир чи війну з совітською Росією і радянською Україною.

Коли буде мир, то Польща буде трактувати Петлюру й його уряд так, як се сказав польський міністер внутрішніх справ. Може бути, що навіть скаже йому або опустити границі Польщі, або інтернує його.

Зате на випадок війни Польща певно відновить „союз“ з Петлюрою й його урядом, щоб помагати йти на Україну як „союзниця“ Української Народної Республіки та щоб війська Петлюри помагали полякам проти большевиків...“ („Свобода“, 28 березня 1921 року).

Д-р М. Лозинський, „Що думає Петлюра?“. „...Як відомо, Всеукраїнська Національна Рада оснувалася у Відні як громадянська організація, в якій, крім крайніх правих (монархісти) і крайніх лівих (соціальні демократи, ліві соціалісти-революціонери й комуністи), представлені всі політичні напрямки. Є се в кожному разі організація поважна, засідають у ній поважні діячі з усіх українських земель, а при тім своїм уміркованим світоглядом в справах державного будівництва підходить вона до поглядів Петлюри.

Одначе, Українська Національна Рада засідає не в Тарнові, а в Відні, отже, не є залежна ані від уряду Петлюри, ані від Польщі. При тім часть її відноситься критично до уряду Петлюри.

І ось про сю незалежну організацію українського громадянства Петлюра каже: „Се ніщо більше, як оперетка або пuste ліплення паперових коників. Я сміюся з неї. Питаєте, що я скажу на всі ті наклепи на мене? Га, що я годен зараз зробити?.. Але будьте певні, що коли повернемо на Україну, то я всіх тих панків за їх теперішню роботу по голівці не погладжу“.

Читаєш сі слова й не віриш, що їх міг сказати чоловік, який уважає себе головою української держави. Ось про що він думає, сидячи в Тарнові! Про те, що він, вернувши на Україну, розправиться з тими, що відносилися критично до його особи і його політики. Замість день і ніч думати про те, щоб усіх покликати до спільної праці для будови української держави, він думає про те, як буде карати своїх політичних противників..." („Свобода", 1 квітня 1921 року).

Д-р М. Лозинський, „Ліквідація уряду Петлюри в Польщі": „На Петлюру і всі урядові установи, які під фірмою Української Народної Республіки знайшли були пристановище в Польщі, прийшов тепер важкий час. Польща обов'язалася мировим договором в Ризі, що вона не буде признавати й підпирати ніякого українського правительства, яке виступає проти радянської України...

...Тепер Польща завдає останній удар урядові Петлюри і всім тим придніпрянським українцям, які з урядом Петлюри пішли до Польщі. Се повинно бути наукою для тих наддніпрянських українців, які надіялися, що Польща допоможе їм перемогти большевицьку Росію, і навіть за ту ціну погодилися, щоб Польща забрала собі багато українських земель: Галичину, Холмщину, Підляшє, Волинь. Польща ті землі забрала, але не допомогла їм проти большевицької Росії, тільки зрадила їх. Може, тепер ті придніпрянські українці побачать те, що галицькі українці вже давно знають: що між Польщею і Україною не буде згоди доти, доки Україна не стане така сильна, що сильною ногою стане на своїх західних границях і скаже Польщі: „Ані кроку далі!". Аж тоді, як Польща переконається, що Україна сильна, аж тоді буде час на згоду України з Польщею...

Якби Петлюра був повірив галицьким українцям і не йшов під польську протекцію, Польща не була би могла майже два роки (бо залицання Петлюри до Польщі поза плечима галичан почалося ще вліті 1919 року) хвалитися перед Антантою, що Петлюра годиться відступити Польщі західні українські землі, не могла була як „союзниця“ Петлюри рабувати українську землю...

...І коли Петлюра при кінці 1919 року, коли вже не міг держатися проти большевиків, виїхав до Західної Європи, а не до Польщі, стан України був би остав такий самий, як і тепер, вона оставала би все одно під большевиками. Зате не було б тої великої національної шкоди і пониження, що приніс українському народові „союз“ Петлюри з Польщею.

І не було б того знеславлення імени Петлюри, який від молодих літ працював для української справи і тою працею заслужив на гіршу долю, ніж та, яку приніс йому „союз“ з Польщею...“ („Свобода“, 7 червня 1921 року).

Мабуть, найяскравіше свій безкомпромісний характер д-р Михайло Лозинський виказав у невеличкому публіцистично-психологічному есеї **„Любов до рідного краю – ненависть до його ворога“**: „...Українські власті поводитися супроти ворожого українській державі польського населення зовсім людяно, а навіть занадто лагідно. Зовсім не так, як поляки, які вже третій рік катують і винищують українське населення в Галичині.

Українці хотіли бути „людяні“, „культурні“, хотіли примирити поляків з своєю державою. За се їм поляки добре відплатили. Кожний поляк був заговірником, який тільки ждав побіди польського війська, і шпіоном та донощиком, який помагав польським властям арештувати й катувати українців.

Ся „людяність“, „культурність“ українців знаходила свій вислів і на розправах проти українських урядовців. Вони в своїй обороні вказували на те, що вони відносилися до поляків людяно, що робили їм різні полекші, що не чули до них ненависти, не шкодили їм. А д-р Петрушевич заявив, що робив полякам навіть такі вигоди і полекші, які противилися його обов'язкам урядовця української держави, що за вигоди і полекші для поляків його, властиво, міг би судити український суд.

На сю сторону справи я хочу власне звернути увагу. Не для того, щоб робити закид згаданим урядовцям, бо те, що вони наводили на свою оборону, було загальною хобою в українській державі. Всі в нас, почавши від міністрів і скінчивши на найнижчих урядовцях, були для поляків занадто лагідні, людяні, культурні. Забували, що кождий поляк – се непримиренний ворог державної незалежности українського народу. Що такого ворога нічим не можна примирити. Що його треба зломити – або він нас зломить. Ми його не зломали – і він тепер нас катує.

З сього весь наш народ мусить винести науку, яка повинна увійти в кість і кров кожного українця, переходити в дитину з молоком матері. Науку – що в часі боротьби за свободне життя народу мірою любови до рідного краю і народу є ненависть до ворога; що не любить рідного краю й народу той, хто не ненавидить і не нищить його ворога; що любов до рідного краю й народу, яка не виявляється ненавистю й нищенням його ворога, є мертва.

Се зовсім не перечить ідеалові братства між народами й між людьми. Братство може бути тільки

між рівними, тільки між свободними. Хто хоче держати в неволі мій рідний край і нарід, той не може бути моїм братом, той мій ворог.

Коли виберемо рідному краєві свободу і незалежність, коли на нашу свободу і незалежність ніхто не зазіхатиме, тоді будемо жити з усіма як з братами. А до того часу наша любов до рідного краю і народу наказує нам ненавидіти його ворогів.

Що тої ненависти не було в нас під час боротьби за нашу державну незалежність, се було нашою слабкістю, якої мусимо позбутися, коли не хочемо оставати рабами наших ворогів" („Свобода", 31 березня 1921 року).

БРУКЛІН, Н. Я.

Народна робота в нашіх громаді.

Бруклін сповнів свій обов'язок народний солідарно, так що можна зачислити його до перших громад у Зауоченні Державах.

Дня 31. липня 6, р. відбувся тут збори, скликані Комітетом Помочі Рідному Краєви. Наш парох, о. Володимир Лотвич, виголосив у церкві, що ці збори відбудуться заради богослуження, і хто інтересується сею справою, може наші полудни отворити ці збори. Предсідатель Ретувковського Комітету, п. Григорій Барлак, зазначив ціль цих зборів, а відтак секретар, п. Р. Кузьма, перечислив кореспонденції, наслідки зі свого краю, а то: від Укр. Голандського Комітету у Львові, з Чехо-Словаччини від д-ра Маз-Стоцького і з Вілли Гейс П. Войтовича. Сей звіт привів до відома Півдня заборони того п. М. Замкуча, Н. П. (журналістичні).

ЦАР — ГОЛОД.

Пророцтва українського ученого. — 25 мільйонів народу за-суджено на голодну смерть. — До голоду ще в холера. — (Вид спеціального кореспондента „Свободи“).

Український учений, професор геології П. А. Тутковський, ще перед кількома місяцями пророкував, що цього літа можемо до нового перестання народів. Своє пророкуванням наукових відомостей. Студіюючи історію, він прийшов до висновку, що всі великі переселення народів, які знаємо, були повторюються періодично, й мав би свій рік набути відзначений такою великою посухою на Скотт Європи.

Хто має нагадати, що це пророцтво, — і проф. Тутковський не тільки пророкував, а й виконав. Він пророкував, що цього літа буде велика посуха, яка неминує поведе до голоду й перестання народів. Цілу Центральну Європу, а особливо Україну, він пророкував, що всі великі переселення народів, які знаємо, були повторюються періодично, й мав би свій рік набути відзначений такою великою посухою на Скотт Європи.

„З КИЇВА ВТІКЛО ЖИТТЯ“.

І З УСІЄЇ УКРАЇНИ...

„З Київа втікло життя. Тільки ринок пригадує собі іноді, мов у гарячці, колишні контракти, коли то різнобарвні і різноязычні товпи наповнювали його, мішаючи Схід із Заходом.

Тепер стоять там під мурами якісь боязкі, обдерті, заплакані постаті: це колишні професори, колишні буржуї, одним словом, „бувшіі люди“. Не належать вони до большевицької мафії і продають останки білизни й одержі, щоб купити собі шматок сухого хліба... Вряди-годи, звичайно без жадної причини, большевики околують ринок військом, відбирають від безталанних своїх жертв останки їх добра, а відтак мужчин гонять на

примусові роботи, а жінок – прати білизну в бараках для холеричних.

Так живуть мешканці Києва, в безнастанній тривозі і в безупинній погоні за охлапами їжі, за шматком насущного хліба, при чім усталилися ось такі менш-більш ціни: одяг – мільон рублів, пара черевиків – 400 тисяч, фунт цукру – 100,000, фунт м'яса – 3,000, фунт соли – 1,500, фунт чорного хліба – 1,200 рублів.

„Київ конає!“ – цими словами французького письменника-мандрівника Жана Рено „Свобода“ 4 серпня 1921 року розпочала тему голоду в Україні.

„Свобода“, 9 серпня 1921 року, „Цар-голод“:

„Совітський уряд б'є тривогу. Знаючи, що йому ніхто не вірить і нічого не дасть, він намагається через третіх осіб апелювати до милосердя світу й дістати поміч для Росії. Для того російський патріарх Тихон звернувся до архієпископа кентберійського в Лондоні, а російський письменник Максим Горький звернувся ще через німецького письменника Бергарта Гавптмана до німецького народу, а совітський уряд „обробляє“ американського сенатора Френса, який саме в Петербурзі, щоб при їх допомозі добути хліба для Росії.

Марні заходи. Цілий світ знає, що не брак хліба є причиною великого лиха, яке впало на мільйони російського народу. Коли б не большевицьке панованє, то Росія й тепер могла б обійтися власним хлібом, а як ні, то могла б купити решту й привезти його звідки й куди треба. Але большевицьке панованє довело до того, що мужики в Росії не засівають своїх нив... 25 мільйонів російського народу засуджено на смерть, і ніяка допомога ззовні не є в силі відвернути сю лиху долю, сей жорстокий вирок, може бути – сю жорстоку кару за гріх большевизму...“.

26 серпня 1921 року „Свобода“ вмістила аналітичний звіт „Урожай на Україні в 1921 році“, з якого випливало, що п'ять губерній – Волинь, Київщина, Поділля, Чернігівщина і Полтавщина зберуть урожай зернових культур вище середнього або середній. Оскільки пореволюційна розруха і більшовицький господарський хаос спричинили значне зменшення посівних площ, то ці губернії змогли б обійтися харчовим мінімумом, але при цьому вже не мали б посівного матеріалу на озимину і на наступну весну. Та це ще в найкращому разі, тому що „мусимо підкреслити, що всякий вивіз зерна з цих губерній, як то збираються робити і вже роблять большевики, є абсолютно недопустимий. Одривать від напівголодних ротів хоч і для голодних – то не державне вирішення справи. Крім того, селянство України без бою і не віддасть свого хліба комуністам...“.

Тим же часом дві великі губернії, Катеринославщину і Таврію, „спіткав цілковитий голод... Про спасення життя 5 і пів мільона душ населення України йде мова“.

„Свобода“, 27 серпня 1921 року, „**Рятуймо голодуючу Україну!**“:

„...Безнастанними нападами, грабежем збіжжя, худоби, плугів, навіть ципів, довели російські і свої комуністи до цього, що український селянин не обсіяв навіть половини своєї урожайної землі, а те, що обсіяв, обсіяв зле і поганим насінням. Український чорнозем потребує глибокої оранки, а його часто-густо подряпано тільки бороною і притрушено зерном. Прийшла посуха, зерно було наверху, зітліло, і шість щонайурожайніших українських губерній стоять перед маревом найстрашнішого нещастя – перед голодом...“

...Кораблі стоять трийцять кілометрів від Одеси. Вони приїхали, щоб забрати з цього пекла німецькі,

італійські та другі родини, а не можуть увійти в город, бо бояться зарази. Україна конає, конає не лише політично, але й фізіологічно, конає її душа і тіло. Одне і друге ми клялись в нашій гімні покласти, щоб вона не вмерла, а тепер дивимося безрадно на її смерть.

Невже ж безрадно? Невже ж культурний світ допустить до катастрофи більшої, ніж була війна?..

...Українському громадянству треба добре вважати, по-перше, на те, щоб підмога, яку буде давати світ, ішла прямо на Україну, а не через Москву і Петербург, а по-друге, щоб нам не сказали: „Дамо вам хліба, а ви віддайте душу, годіться на єдину-неділиму, а з тої неділимої і для вашого стола якийсь охляп упаде“ або „Віддайте полякам Східну Галичину, а за те ми дамо наддніпрянцям хліба, щоб з голоду не вмерли“. Філантропія філантропією, а чоловік все був гієною в людській шкурі, він не від того, щоб при одній ватрі дві страви зварити. Польща і Франція не вжахнуться перед тим, щоб на голодуючій Україні вимусити політичні концесії.

...Хто хоче помочи голодним українцям, найпомагає громадським комітетам, а не Раковському та Держинському, тим чужим наїзникам, що довели наш край до руїни, до того сорому, що найбагатший край в Європі мусить простягати по милостиню руку...“.

„Свобода“, 3 вересня 1921 року, „Голод і Україна“:

„...Як большевики перебрали Росію в свої руки, в Росії було збіжжового запасу яких 700 мільонів пудів, крім потрібної кількості зерна на посів. З того яких 500 мільонів пудів було на Україні.

Большевики, замість того, щоб зрозуміти, що судьба Росії лежить в першій мірі в складнім питанні, як прохарчувати 150 мільонів народу, бавилися в утопійні експерименти. Замість дати Україні спокій,

щоб вона могла якнайбільше збіжя продукувати і свою надпродукцію віддавати центральним губерніям шляхом продажу або обміну, вони кинулися грабити цих 500 мільйонів пудів...

Український селянин боронив своєї землі, захищав свого продукту, а коли не бачив іншого рятунку, то не обсівав землі, бо казав: „Пощо я маю для других працювати?“. Замість орати і сіяти, він ішов у відділи повстанчі, бо праця під примусом, праця без надії на краще завтра, праця без певности, що він працює на своєму і для своїх, – така праця не була йому по душі. Він мусів бунтуватися...

Коли б Україна осталася була самостійною державою, то нині Росія не потребувала б благи рятунку і милосердя у цілім світі, – на Україні було б стільки лишнього збіжя з попередніх літ, що оставалося б тільки одне нерішене питання, а саме – як це збіжя найскорше і найкраще довести в голодуючі російські губернії...”.

На той час за „Свободою“ вже стояв такий значний досвід політичної аналізи, що вона, констатуючи факти голоду, добачала в ньому, крім збігу різних нещасливих обставин, зумисну антинародну, зокрема антиукраїнську стратегію більшовицької верхівки. Уривок з коментаря „Інтерес на голоді“ („Свобода“, 6 жовтня 1921 року):

„Нині, коли большевики розігнали центральний голодовий комітет і найвидніших російських громадян поставили під стінку, нібито за те, що вони під покришкою голоду готовили антибольшевицьку революцію, нині, коли Совітська Росія відкидає бажання Антанти, щоб її акція рятунок мала забезпечену контролю, куди дінеться це збіжжя, яке вона пішле на рятунок голодуючому населенню, – нині кожному чоловікові, не

засліпленому большевицьким блахманом, стало ясно, що совіти хотіли, а може, ще й хочуть на голоді зробити добрий інтерес.

Вдарити у великий дзвін: рятуй, Європо, безталанний нарід від голодової смерті, пішли, дурна Європо і короткозора Америко, збіжя, ліки і всяке добро в Совдепію, а большевицькі самодержці розділять його по своїй власній уподобі – неслухняних і непокірних оставляють на поталу судьби, послушних та темних нагодують і перед очима російського народу являться заслуженими спасителями душ людських, героями, котрі вміли побороти не тільки царя Миколу II, але й найстрашнішого з усіх царів світу – голод!

Таким чином голод мав скосити великі тисячі, а може, й мільони непотрібного для Троцького, Леніна і їх компанії народу, а серед тих, що остануться при життю, мав скріпити большевицький авторитет. На кістках мільонів голодовою смертю померлого народу мав ще вище вгору знятися червоний престіл нових, большевицьких царів Росії.

Це мав бути один плюс, добутий Леніном і Троцьким з голодової катастрофи.

А другий добуток – то мало бути утовкання російського хлопа.

Недавно писав Ленін в одній зі своїх праць, що йому і його товаришам доволі легко вдалося скрутити карк російській маґнатурії та буржуазії, але не так легко дати собі раду з хлопами, які мають у своїх руках збіжя, не так то тяжко можуть обійтися без міста і без того, що їм місто дає, і є безнастанно грізним, хоч і тихим, покищо, ворогом нового устрою. Голод вибухнув якраз досить далеко від Москви і Петербургу, не

загрожує обом столицям, а мільйони селянського народу навістять тяжким нещастям, перетеребить їх краще від червоноармійських самопалів і зломить таким чином цей хлопський опір, це завзяття, котре було в селянському населенні і котрого так боялися червоні деспоти.

Третій і, може, найбільший плюс, якого сподівалися і сподіваються большевики, це голодова мандрівка.

Голодує передусім московський селянин. Він, як звісно, безрадний і апатичний, у нього багато азійського фаталізму. „Земля не хоче тебе годувати, то кидай її і втікай у світ за очі“. Московський селянин великими, сотисячними ватагами, як колись татари, насуне на Україну, бо він привик до того, що Україна має що їсти. Український селянин стане захищати себе від таких небажаних гостей, піchnеться війна хлопа з хлопом, найжахливіша з усіх воєн. Большевицьке правительство пішле військо, і український селянин не витримає напору таких двох ворогів. Його поб'ють, збіжя заберуть від нього, а колонізаційна комісія на українських землях посадить мільйони московського народу, щоб не було цієї етнографічної сили, яку ми тепер маємо в наших українських губерніях. Вісті, які до нас доходять, стверджують такі здогади, це не страхи на ляхи, лише справжня, сумна в нас дійсність...

...Що ж ми на це? А що ж бо? Ми, як за добрих часів, політикуємо. Сваримось, чи має бути Петлюра, Скоропадський, чи Вишиваний, надумуємося, чи підписати якого там доляра на національну позичку, чи не підписати, а багато ще єсть поміж нами таких, що вірять в большевицький рай, у якесь велике добро, що нібито спливе на працюючий народ з советських окривавлених рук.

Пора нам правді заглянути в очі. Пора сказати собі, що вище партійного і всякого іншого інтересу стоять питання – бути нам чи не бути? Мати свою землю чи не мати? Остатися нам українцями на Україні чи видохнути і розійтися по світі, як під зиму миші?..“.

Пророцтво чи вже очевидність для відкритих до світу очей?

Тему голоду „Свобода“ не залишала й у наступні роки – для продовження цієї сумної лінії життя в Україні давало нові й нові підстави. Це була та лінія свідомого, сплянованого на московських владних верхах масового винищення українства, котра кривавилася до кінця 1920-их і через усі 1930-ті роки.

Помітна в цьому сенсі публікація в числі газети з 28 лютого 1922 року „Голод на Україні“, з зазначенням: „Спеціальна кореспонденція „Свободи“, і підписана ініціалом „С.“ А нижче – місце, звідки вона надійшла: „Франкфурт-на-Майні“. Відомо, що в Німеччині вже жив тоді колишній гетьман Павло Скоропадський – і не просто жив, а активно діяв на політичному полі тодішньої української еміграції, заснувавши і швидко розвинувши, разом з Сергієм Шеметом і В'ячеславом Липинським, Гетьманський рух. Відомо також, що гетьман, людина рідкісної освіченості, дуже добре володів пером. Літературним талантом позначений його щоденник, ведений ще під час російсько-японської війни. Про цей талант переконливо свідчать і спогади, писані в Німеччині і Швейцарії. Принаймні, нема логічної перешкоди для припущення, що за підписом „С“ стоїть саме він, колишній гетьман.

Можливо, що редактор, котрий готував цю публікацію до друку, відчував якусь провину газети за ледь не вульгарну, явно тенденційну і неявно класово-

соціалістичну оцінку восьмимісячної діяльності гетьмана П. Скоропадського, тому вмістив цю статтю, але обмежився ініціалом замість повного підпису. Втім, сам автор міг запропонувати такий варіант.

В кожному разі, від цієї кореспонденції віє спокоєм думуючої людини, певної себе, своїх знань і переконань, людини, світогляд якої вже остаточно склався. Одна з головних думок, висловлених в цьому тексті, виглядала б вельми природною в устах колишнього гетьмана України, котрий відновив був скасовану Центральною Радою приватну власність на землю:

„...Пишуть комісари, що причиною неурожаю є посуха. Так є! Причиною неурожаю є лише посуха. Та причиною голоду є не лише неурожай, але також і комісари. Як з одної сторони позбавлено селянина всякого інтересу до землі, так з другої доведено його до гіршого зубожіння відібранням насильно плодів його праці... Інтерес до землі втратив селянин з хвилиною, коли не лише почув, але побачив і переконався, що в дійсності земля не є його власністю і що він тільки на ній наймитом. Вже тут зачалася рабська, а радше недбала господарка: селянин не старався надто над удобренням і погноєнням землі, яку одержав лише в оренді. Не диво, що видатність плодovitої української ріллі впала нижче, як була колись. (В порівнянні до німецьких колоністів, сільські українські хазяйства, управа землі і видатність стояли вже перед війною далеко позаду). В році 1919 навіть ліпші господарства не дали більше, як 45-50 пудів на десятину, це є навіть не половина того, що видає одна десятина в Німеччині...

...Комісари думали, що в українського селянства можна брати, скільки влізе, будучи, мабуть, того переконання, що українська пшениця така невичерпна,

як Чорне море. – Після останнього спису населення припадає на 100 мешканців 81 душа сільського і 19 міського населення. Значить, четверо селян мали вигодувати одного мешканця міста. Коли б комісари не бавилися в фабрикацію пролетаріату, а звернули увагу на селянство, яке числить чотири п'ятих всього населення, то нині про голод на Україні ніхто не чув би. Та селянство до викликання „всесвітньої революції“, ні до переведення електрифікації, ні до інших високих плянів не надавалося. До сего втягнулося місто, яке відтепер починає жити, а радше лінюхувати за кошт села – розуміється, лінюхувати не добровільно, а по приказу згори. В місті політикувалося, переводилося усі пляни, на папері творилося тисяча „комів“ і т.д.. А до селянина висилалося експедиції за хлібом, даючи за нього безвартісного срулика. В місті „працювалося“: тисячі советських комітетів, бюрократів, сотки урядовців псували папір і марнували час, не витворюючи ні карбованця яких-будь товарів, потрібних для села. Чи ж дивуватися тут українському селянинові, що він, побачивши усю ту господарку, плюнув на неї і вхопив за кріс? Чи ж не видів він, що тисячі галапасів сидить по містах на це лише, аби в нього хліб видерти і плести йому про комуну – тоді, як йому треба було не лише серпа, коси і т. д., але і не раз живих рук, що допомогли б йому обробити і зібрати. Коли б німці були так господарили в часі всесвітньої війни, то певно, що до року були би всі з голоду погинули.

Німеччина в часі війни не виділа білого печива, в Німеччині не було п'яді землі незораної або нескопаної, в Німеччині студенти, школярі, усі злишні руки ішли на село і помагали німецькому селянинові в праці,

визбирано до колоска, щаджено на кожнім кроці... Зовсім протилежний образ маємо в Росії і на Україні: тут одні голодують, а другі їдять булки...

Українське селянство, що становить чотири п'яті всього населення, не буде вічно слухати нелюбих і ворожих йому диктатів міста... Взявши ще під увагу, що міське населення в своїй більшості становлять не українські народності, українське село відчуває тим більшу ненависть до міста, яке живе його коштом і в додатку відноситься вороже до національних змагань українського селянства. Тому що не українським комісарикам зовсім чужі змагання українського народу і протилежні їхнім калькуляціям про світову революцію, тому й політика цих комісариків-зайд була завжди ворожою до українського села: звідси усі „праці“ чрезвычайок надзагладою села, звідси і висліди сеї „праці“ – голод. А наслідки його відіб'ються не на чужинцях-комісарах, які мають оружну силу, але якраз на тому селянинові, що не встиг зорганізуватися в обороні своїх інтересів проти чужого, ворожого елементу...“.

Повідомивши (7 липня 1922 року), що „в Галичині ляхи сконфіскували усі жертви, які зібрали галицькі українці на поміч голодуючим на Великій Україні, „Свобода“ знову дала волю убивчому сарказмові:

„...На такий чортівський вчинок могли спромогтися тільки потомки тих, що наших братів саджали живими на палі...“

А як відповімо ми, українці в Америці?.. Чи знова минуть місяці, заки подумаємо, що і як зробити?

А може, заждемо, як буде вже по всьому?

Приготовимо наші хори, щоб вивчили гарно Панахиду.

Приготуємося до жалібного маршу – вулицями американських міст.

Приготуємося врочисто і достойно поховати нашу Неньку-Україну...

Браття-сестри! Ціла Україна в обіймах смерті... Європа дивиться холодними очима, як вимирають мільйони наших селян, що ту Європу колись годували, що їх предки ту Європу віками боронили перед азійською навалою.

Чи справді дамо загинути нашій Вітчизні?..“.

„Чи голоду вже нема?“ – запитує „Свобода“ заголовком своєї редакційної статті 5 липня 1922 року. І відповідає свідченням представника Американського комітету допомоги дітям Росії Френка Конеса, який стверджує, що „...умови на Україні просто страшні; він пише про товпи голодних людей, стовплених на залізничних двірцях, про трупи дітей, збирані з вулиць міст, і про тим подібні лячні сцени. Каже він, що через голод селяни втікають до міст, а міщани втікають на села в надії, що знайдуть там якусь поживу. Наслідком голоду всі майже робітники покинули копальні вугля та залізні фабрики в Донецькому Басейні та перенеслися на свої родинні села, де вони й так ніякого рятунку проти голоду знайти не можуть...“.

А ось тема голоду в кореспонденції вже 1924 року, присланій з Праги і підписаній псевдом „Радянин“ (читай – людина, прихильна до Центральної Ради):

„...Приватні листи й совітські часописи одноголосно стверджують, що на Україну насувається неминучий голод з усіма його страхіттями... Упадок духа, тривога, паніка... Україна знає, що то значить неврожай під совітською владою. Це значить голод, людоджертво і вимирання цілих околиць...“

...Нема й мови про які-небудь урядові заходи, щоб якось запобігти неминучому лихові, щоб зібрати якісь запаси... „Народний комісар“ хліборобства товариш Клименко, почувши про паніку,...поспішив виступити з „заспокоюючою заявою“: хоч, мовляв, і „треба очікувати пониження врожайності (!), але впадати в паніку не слід, бо пониження врожайності врівноважиться збільшенням засівної площі.“

...Але це не так. Збільшення засівних площ на Україні є одною з легенд, безпідставно поширюваними агентами совітської влади. Проти цієї легенди недавно підніс свій голос Центральний комітет українських комнезамів. На що вже це підла і рабська інституція, але й вона не витримала совітської брехні й попрохала Чубаря довести до відома Москви, що ніякого „збільшення засівних площ“ на Україні нема й що селянська людність дратується, читаючи в газетах такі брехливі звістки.

...Має влада багато інших „чергових завдань“, далеко більш пекучих, ніж боротьба з голодом. Переводиться „чистка вузів“, причому з українських вищих шкіл „вичищено“ біля 40 тисяч студентів. Переводиться ліквідація „Просвіт“, бо ці товариства „не поділяють комуністичних засад і не стоять на совітській платформі“. Переіменовуються міста: Миколаїв перейменовано на „Верноленінск“, Юзівку – на „Сталіно“. Не вгаває „боротьба з бандитизмом“, людей розстрілюють десятками: у Києві – 16 душ (процес Глузенка), у Житомирі – 17 душ, у тім числі дві жінки), в Одесі – 8 душ, у Катеринославі – 4 душі, у Ставрополі й Чернігові – невідомо скільки (справа Кулика й Самуся).

За цими пильними „черговими справами“ совітська влада не має часу дбати про боротьбу з голодом. Та вона й не має охоти. Бо упокорення голодом входить

в програму совітської влади на Україні. Більше вимре селян – менше залишиться ворогів совітської влади. Розрахунок жорстокий, нелюдський, пекельний, але – резонний.

Увільнені від українського народу землі можна заселяти німцями, жидами, італійцями. Можна роздавати їх під концесії чужоземним капіталістам. Взагалі – тут одкриваються перспективи. А від українського населення одні лише прикrostі – „Просвіти“, „бандитизм“, „жовто-блакитна контрреволюція“. Голод, таким чином, є найкращим союзником большевиків...“.

ЯК ЗАХОПИЛИ МОСКОВСЬКІ КОМУНІСТИ ВЛАДУ НА УКРАЇНІ?

В який спосіб могла Комуністична Партія (большевики) України здобути владу на Україні, коли вона не складається з українського селянства та робітництва?

Орган Закардонної Групи Української Комуністичної Партії, „Нова Доба“, пояснює сей факт двома причинами: по-перше, боротьбою працюючих мас за національне визволення, по-друге, революційним рухом України.

Українські робочі маси, переважно в сільській місцевості, повстали в 1917 році проти своїх суспільних та національних гнобників. Революційний рух України вибухнув стихійно, маючи давніше можливості свободної економічної діяльності та національного визволення.

Хвиля руху не мала певного центру, але в краще, коли на селі та в містах, де були військові частини, мілітарна сила розвинулася. В містах, де було „Нова Доба“, поклали підстави для національного руху українських працуючих мас. Рух за владу на Україні був національним, українським, українським.

„Свобода“ 1920–1922 років – це біль, розчарування, розгубленість і на всі лади повторювані запитання: чому так сталося, хто найбільше винен у поразці української справи, яка мала такий добрий початок, а закінчилася голодом і черговою руїною?

„Війна, революція і большевизм дуже змінили обличчя старого світу, але ні один нарід так глибоко й болюче не відчуває тих змін, як нарід український. Деяким народам великі події останніх літ принесли щастя: Сербія з маленької стала великою, Польща, Фінляндія, Чехословаччина, Лотва, Естонія, Литва, Грузія, Вірменія – стали самостійними державами. Жиди

дістали Палестину і під англійським протекторатом можуть спокійно працювати тепер над упорядкуванням своїх національних та політичних справ. Коли деякі інші народи й не так добре вийшли з війни, як, наприклад, німці, болгари, турки і москалі, то вони мають принаймні захист, де можуть працювати над відбудованням своїх безглуздо потрачених сил і територій.

Одна лише Україна, оглядаючись на своє нинішнє становище, може сконстатувати лише негативні наслідки війни й революції. Маємо, правда, великі надії й вигляди політичні, але то ще коли буде! Поки сонце зійде, роса очі виїсть... А тим часом куди не глянути – скрізь біда й руїна. Під оглядом політичним український нарід перед війною був поділений між двома державами – Росією та Австрією; нині українські землі поділено між 4 державами – Росією, Польщею, Румунією та Чехо-словащиною. Під оглядом матеріальним Україна перед війною належала до найбагатших, найбільш родючих і найщедріше обдарованих природою країв; тепер Східна Галичина стоїть пустою й світить проти праведного неба голими коминами та кістяками хат – про відбудову ще ніхто й не думає, а Велика Україна, мимо шкоди, яку мали поодинокі її частини від війни (Волинь, Холмщина, Підляшє), виплюндровується вже третій рік большевиками...“ („Свобода“, 1 липня 1921 року).

З'ясування причин цієї нібито зовсім нелогічної й тому такої гнітючої поразки національно-визвольних змагань 1907–1920 років само по собі важливе, незважаючи на те, що висловлювані погляди годі звести до спільного знаменника. Дуже різняться оцінки і висновки навіть безпосередніх учасників боротьби – чисто по-українськи вони прагнули тієї самої остаточної мети, але, також по-українськи, не могли погодитися щодо

шляхів і засобів її досягнення. Один з яскравих прикладів „Свободи“ – діяметральні позиції двох українських політичного діячів і талановитих публіцистів – д-ра Михайла Лозинського, котрий дивився і на українську національну революцію, і на її поразку очима соціяліста-антиклерикала, і д-ра Осипа Назарука, що починав також з галицького соціалізму, з Української Радикальної партії, пізніше входив у склад уряду Директорії, але за пару років еміграційного життя у США (1922–1926), зазнав кількаступеневої світоглядної еволюції і, повернувшись до Львова, знайшов поле для прикладання своїх немалих інтелектуальних і духовних сил у християнській пресі. Перший відкидав будь-яку форму монархії в майбутній Україні, зокрема до кінця життя залишився ворогом гетьмана Павла Скоропадського; другий, колись прихильник С. Петлюри, врешті дійшов до переконання, що українці ніколи не збудують сильної держави, якщо не переможуть спочатку самих себе – не зречуться хутірно-індивідуалістичної психології, не навчатися витворювати єдину на всіх владну вертикаль і принципово й самовіддано підлягати їй у питаннях й рішеннях, що стосуються всього народу.

Однією з версій щодо головних причин поразки Української Народної Республіки було приписуване провідникові Галицької України Євгенові Петрушевичеві добровільне віддання Української Галицької Армії під команду білоросійського генерала Антона Денікіна. Маючи намір дослідити це питання ближче, „Свобода“ довірилася д-рові О. Назарукові, натоді вже відомому в загальноукраїнському світі авторові. Вміщуючи передрук його статті з віденської газети „Боротьба“, „Свобода“ (19 лютого 1920 року) зазначила у передтекстовій врзці, що „др. Осип Назарук був з Галицькою Армією на Україні, а

його ім'я звісного борця за волю українського народу і його характерність та чесність є запорукою правдивості його слів...". А слова д-ра О. Назарука зводилися до такого висновку: „...Ні один галичанин, ні один наддніпрянець (а тисяч наддніпрянських старшин служили в Галицькій Армії) не відійшов до денікінської армії, хоч багато з петлюрівської армії перейшло туди безпосередньо...“.

18 березня 1920 року „Свобода“ передрукувала з віденського тижневика „Воля“ ще одну статтю д-ра О. Назарука – „Не на злобу дня“, на цю ж тему: „...Галичани закидають наддніпрянцям, а особливо Петлюрі і його міністрам, що вони під гарним гаслом „єдності“ хотіли одержати право розпоряджатись Західною Україною, щоби могли запродати її полякам – без ніякого еквіваленту з польського боку. Наддніпрянці закидають галичанам, що їх армія перейшла до Денікіна, реакціонера і ворога України.

Чи, як, що і коли відбувалося се в дійсності, ніхто напевно не знає. Не знає сього не то широкий загал, але навіть загал публіцистів. Навіть офіційні особи на високих становищах так баламутно представляють собі ті події, що просто прикро дивитись на се... Бо до сеї пори ні один, ні другий український уряд не вважав за відповідне видати хоч би збірник документів про договори, які заключили між собою Західна і Східна Україна... До сеї пори не відомо публіці з жодного офіційного жерела, що переговори з Денікіном наказав провадити Головний отаман Петлюра, не відомі ніякі його директиви в цій справі, словом – не відомо докладно ніщо...

...Не балаканини і лайок, а документів хоче публіка! На основі цих документів кождий думаючий чоловік сам виробить собі погляд на се, хто, в чім, де і коли завинив.

Бо не є вже ніякою таємницею, що в Парижі різні панове дискредитують галицьке представництво вже за сам факт, що воно галицьке, себто „сепаратистичне“. А се було б немислимим, якби широкий загал знав договори, заключені між обома українськими урядами.

Вже само офіційальне оповіщення згаданих документів, директив і т. п. заощадило б українському загалові сеї маси інвектив і лайок, які затрутують атмосферу. І чому оба уряди не зробили досі цього? Взагалі публіка має право почути якийсь офіційальний звіт про їх роботу, про видані мільярди, про мільйони, пропиті деякими місями, про засилля урядовців, які сидять по різних „інституціях“, про видатність їх праці, про бюджет тих установ і т. д...“.

Рік пізніше д-р О. Назарук ще залишався для „Свободи“ „звісним борцем за волю українського народу“, й оскільки українська суспільно-політична думка все ще билася над питаннями „хто винен?“ і „що робити?“, то що ж далі думає цей уже випробуваний автор?

Тим часом політик і публіцист швидко еволюціонував і, якщо згадати його досить лівацьку молодість, участь в уряді Директорії, особисту близькість до С. Петлюри, також колишнього соціяліста (у своїх спогадах „Рік на Великій Україні“ д-р О. Назарук пише, як він у Львові мешкав з С. Петлюрою в одній кімнаті студентського гуртожитку), то еволюціонував він явно вправо – особливо в порівнянні з непохитним у соціялістичних переконаннях і незмінно ворожим до монархії, непримиренно ворожим до гетьмана П. Скоропадського д-ром Михайлом Лозинським.

Отже, „Свобода“ з 30 вересня 1921 року, політологічна стаття д-ра О. Назарука „Ідеологія монархістів Великої України“ – тобто ще не його власна програма,

та й про персоналії не йдеться, але схилення вправо вже виразно вчувається:

„...Досвіди дотеперішньої боротьби показали, що тільки армія аполітична (яка не займається політикою) може сповнити положені на неї задачі. Керівники армії мусять бути морально бездоганні й мати відповідну загальну й військову освіту. Віддання проводу над армією ріжним випадковим отаманам, що не мають спеціальної військової (чи це не натяк на С. Петлюру? – П. Ч.), а часом і загальної освіти, – се велика небезпека для держави. Під їх команду армія напевно програватиме справу. Така армія нічого не варта. Ми вже бачили, чого варті ріжні отаманські загони, формовані при Центральній Раді й Директорії, ріжними отаманами, випробуваними в соціалізмі. Працююча і державно думаюча частина українського громадянства мусить бути зорганізована в територіяльні відділи вільного козацтва (відомо, що це був один з державницьких проектів гетьмана П. Скоропадського – П. Ч.)

Повна байдужість соціалістичних і республіканських діячів до всього, що є в душі людини вищого, шляхотного і їх схилення перед матеріалізмом значно розхитали в масах релігійне почуття. Це привело до збільшення загальної деморалізації в родиннім, суспільнім і політичнім життю. Злодійства в верхах і бандитизм в низах – явища того самого рода...”.

І таке ось, цілком чуже тодішній „Свободі“ обґрунтування найдочільнішого суспільного устрою для України:

„Українська держава може бути міцна тільки тоді, коли вона буде зорганізована як дідична монархія – гетьманство. Той факт, що великі народи зорганізувалися

в держави при монархічному устрою і тільки виробивши глибоке національне почуття, частково переходять до республіканського ладу, неможливо вважати припадком. Форма державного устрою залежить від ступеня культури нації, її свідомості й економічного розвитку. Дуже багато шкоди принесе республіканська форма правління народові, який має понад 80 відс. неграмотних і ледве встиг вийти зі стадії натурального господарства. Не треба бути пророком, щоб сказати, що така держава напевне не встоїть, як не встояла Республіка Центральної Ради, ні Республіка Директорії...“.

Нарешті – ще глибше проникнення у причини не лише українських, але світових бід і трагедій. „Свобода“, з 23 лютого 1922 року, есей д-ра О. Назарука „Що нищить Європу?“ – за історіософськими поглядами Конденгова-Калергі:

„...Апостоли доби освічення думали, що можна знищити християнську віру і не порушити при тім християнської моралі. Але їх думка показала хибною, бо християнська віра була так тісно зв'язана з християнською мораллю, що після розвалу першої мусіла померти друга.

Вони поборювали практичне християнство, а хотіли втримати практичне християнство, його мораль у практиці... хотіли знищити основні мури культурної будови, а втримати дах, хотіли сидіти на гілці дерева, пень якого підрізали... За банкрутством християнства наступило банкрутство ідеалізму, а за тим банкрутство моралі... Є ще мільони віруючих християн в Європі. А в других мільонах, які вже втратили віру, живе ще відблиск християнського світогляду. Більшість європейців вірить ще в припис своїх батьків і учителів – вірить з традиції,

зі звичаю, з сутестії. Та цей надломаний фундамент, цей останок християнської моралі щезне найдовше за два покоління.

А коли до того часу не буде побудований новий світогляд, нова етика, то Європа стане товариством злочинців. Мораль, жертвенність і почуття обов'язку уважатимуть ознаками дурноти. Корупція і вимушування стануть загальними проявами. Кождий волітиме красти й обманювати, ніж працювати. Упаде кількість населення, продуктивність... Європа зогніє і потрапить у стан анархії та стане добичею жовтої раси, яку її релігійна культура охоронить перед упадком в той час...".

Отаким був цей цікавий автор – якщо вже шукати причин, то шукати їх до кінця. І щоб уже не повертатися до постаті д-ра О. Назарука, варто забігти наперед і сказати, що політичні і світоглядні борсання цієї непересічної української людини, попри те, що для зовнішніх очей здавалися вони непослідовністю і навіть зрадою самого себе, насправді мали внутрішню лінію розвитку. Надивившись у Галичині на відірваність адептів соціалізму від народу і його духовних основ, відтак розчарувавшись в отаманстві на великій Україні, в роки американської еміграції д-р О. Назарук вповні логічно перейшов до монархізму і став одним з провідників Гетьманського руху в американській Україні, надаючи цьому державницькому рухові не самоцільності, а християнського сенсу.

І це був кінець симпатій до нього з боку „Свободи“. Коли на початку 1927 року д-р О. Назарук вертався до Галичини, газета вмістила саркастично їдку публікацію „Щаслива тобі дорога, нещасний мій герою!“. Чому ж нещасний? От саме тому, що дозволив собі світоглядну

еволюцію, внутрішній рух: „...Бувший недовірок вирікається цілої своєї минувшини і заключає досмертну (так!) приязнь з Католицькою Церквою, яку досі побоював...“ („Свобода“, 8 лютого 1927 року).

Повертаючись до головної теми цього розділу, констатуємо, що пошукові причин української революції 1917-1920 років „Свобода“ присвятила багато різножанрових матеріалів, підписаних псевдами або зовсім не підписаних, що утворює велике поле для досліджень і здогадів.

В одному випадку знову виникає спокуса вбачати за явним псевдом „Павло Сагайдачний“ гетьмана П. Скоропадського: саме йому найбільше личила б гіркота думок і почуттів, висловлених у статті **„Велика Рана“**, з підзаголовком „Сумні наслідки польської політики Петлюри для Галицької України“: „...Кінець січової епопеї зробили таки свої руки. І це страшно, це гірко, це болить гірше, як що... І можуть тепер угодовці що хочуть на своє виправдання казати, факт останеться фактом: Січових Стрільців розв'язали Петлюра і Пілсудський. Але світ буде таки знати, а історія назве злочинців по імені – чи вони москалі, ляхи, чи таки свої. Грядучі покоління з огидою відвертатимуться від тих поганців, амбітників, запроданців, що Грушевського називали старим дурнем, а Скоропадського – російським генералом...“ („Свобода“, 3 липня 1920 року).

„Свобода“, 18 лютого 1921 року, редакційна стаття **„Як захопили московські комуністи владу на Україні?“**: „...Пановання над Україною добилися московські большевики подвійним способом: з одного боку услипляли чуйність українських революційних мас кличами „Вся влада – робітничо-селянським радам!“, „Самостійна

соціалістична радянська Україна" і тим подібними. З другого боку – силою мілітарною, багнетом і нагайкою, судом та безсудним розстрілом, покорили тих, що не давалися ловити на кличі і котрі старалися не допустити до усиплювання народа...".

Далі цей текст добре з'ясовує раптовий вихід на українську політичну сцену Комуністичної партії (більшовиків) України, про яку ніхто в Україні не чув ні перед революцією, ні в найбільший її розпал. „Се партія бюрократії, котра не брала найменшої участі в організації українських революційних мас, а лише з брехнею на устах та штиком на плечі прийшла захопити владу над українськими селянами та робітниками...“.

Сповнена самоіронії і крайнього скепсису, а тому всю історію ображено чеше під одну гребінку редакційна „Українці вже всього спробували“ („Свобода“, 21 лютого 1921 року):

„Спробували були українці польської „приятелі“ і „союз“, проти якого Богдан Хмельницький підняв був повстання всього українського народу.

Потім козаки сказали йому: волим під царя правого! І знов спробували царів і московської „приятелі“ та „союз“, якого вершком була заборона української мови.

Як прийшла недавня світова війна, українці спробували ще трохи австрофільства. За австрійську службу дістали австрійсько-мадярсько-польські шибениці.

Далі спробували германофільства. За німецьку службу дістали те, що німці багнетами розігнали український парламент і владу на Україні віддали російському генералові Скоропадському.

Потім спробували аліантського і Вилсонового 14-пойнтового „самоозначення“. Дістали наїзд Галера

на Галицьку Україну і її польську окупацію, а також румунську окупацію української Буковини.

Відтак Петлюра спробував нового „союзу“ з Польщею. За се Польща загорнула Галицьку Україну, Холмщину, Волинь, Полісся; підписала большевикам пановане на Придніпрянщині, а Петлюру, його уряд і військо взяла до неволі.

Опісля Винниченко спробував нового „союзу“ з московськими большевиками, але скоро кинув їх, а большевики перемінили Україну в московську колонію, яка має ситити Москву пшеницею, залізом, солею, цукром, і всім добром та кров'ю людською.

Отже, вже пробували всього, і не один раз, а много, много разів.

Завелися на „приятнях“, на „союзах“, на „спілках“, на „порозуміннях“, на „федераціях“. Всі вони були добрі для всіх, тільки не для України, бо вона все мала тільки робити на „союзників“ і годувати їх...

...Тепер ніхто не може казати Україні: „А пробуй ще такого або сякого союзу, може, він якраз буде добрий для тебе“, бо Україна вже всі спробувала і випробувала... і тепер на всяку пропозицію має готову відповідь власне історією тих „союзів“, яких вона в останніх бурхливих роках спробувала коштом своєї волі і свободи.

Тепер Україна кожного „союзника“ мусить вважати за ворога, і се всі союзники мусять розуміти“.

Все ж з тодішніх політичних аналізів „Свободи“ випливало, що – не кожного. Тодішнє галицьке українство однозначно сприймало, як свого найбільшого ворога, Польщу. Всякі інші погляди відкидалися з порога. Характерна в цьому сенсі стаття Андрія Макаренка „Чорна робота петлюрівців“, в якій голова Місії

УНР в Парижі Шульгин категорично оголошується польонофілом на підставі цієї його реалістичної і передбачливої заяви: „...Я глибоко переконаний, що головний наш ворог є російський червоний і білий імперіялізм. У боротьбі з цим смертельним ворогом, я певен, Польща мусить бути нашим природним, географічним, так би мовити, союзником. Цієї думки не поділяють галичани. Що робити?“.

Польща так вїлася в печінки українцям Галичини, що згодом вересень 39-го багатьма з них, навіть найвідомішими, сприйнявся з надією. Один з тих найсвідоміших, д-р Михайло Лозинський, писав у „Свободі“ в 1923 році як про щось вповні можливе: „...Українські землі, які творять Українську Соціалістичну Радянську Республіку, нехай змагають до того, щоб вони стали дійсною українською державою, осередком соборницько-державних змагань усіх українських земель“.

Більшість роздумів у „Свободі“ щодо причин поразки зводяться до важкого висновку про різну міру готовності Галицької і Наддніпрянської України до національно-визвольної боротьби. Типові аргументи містить політичний огляд **„Міжнародне положення української справи“**:

„...Галичани виявили великий національно-державний змисл. Але їх всього 4 мільйони і вони не могли зробити великої роботи за всю Україну. Якби вони були дбали лише о свою Галичину, а про ніщо більше, то може були успішні оборонити її. Але вони мусіли розсіпати свої сили – Українських Січових Стрільців, інтелігенцію, потім всю Галицьку Армію – по всій Україні, а навіть Кубанщині, Західному Сибіру, Зеленому Клині. А мусіли, бо Велика Україна замало має своїх свідомих та інтелігентних сил.

Правда, і на сій Великій Україні вже не те, що було до війни. Національна свідомість за тих кілька років революцій і війни дуже поширилась. Але не обняла ще всі маси так, як се є в Галичині. А до того ж, не є та свідомість там так зріла, так досвідчена, як в Галичині. Найкращим доказом сього є факт, що українські партії з Великої України потрапляють задля свого партійного самолюбства розбити найкращу народну справу.

Ся безкарність і брак солідарности, ся сварливість та дріб'язковість, се партійне самолюбство, се невміння брати всяку річ практично – отсе все доказ незрілости політичної, від якої невільні там навіть найвизначніші люди. Ось вам найновіший примір: у Відні українські професори і вчені закладають вільний український університет для сеї молодіжі, що втекла з неволі за границю. Закладають – і тут же посварилися та заложили аж дві подібні інституції: український вільний університет і український соціологічний інститут. А чого посварились і поділились? Бо такий визначний чоловік, як проф. Грушевський, не згодився на ухвалу всіх інших професорів, щоб на сім університеті викладали лише правдиві вчені, але жадав, щоб там могли викладати й члени його партії, які не є жадними вченими. „Партія“ – се якийсь божок навіть для такого визначного чоловіка, як проф. Грушевський...“ („Свобода“, 11 березня 1921 року).

У бажанні засвідчити свій демократизм та об'єктивність, „Свобода“ дещо пізніше надала слово проф. М. Грушевському, який тоді все ще перебував у Відні:

„....Я застаюся за кордоном і продовжую свою діяльністьлишеякчлензакордонноїделегатіїукраїнських соціалістів-революціонерів і організатор Українського соціологічного інституту, не виконуючи ніяких інших

доручень. Був я і тепер застаюся при тому переконанні, що в інтересах українського народу українське громадянство, без ріжниць поглядів, повинно віддавати свої сили культурному будівництву в рамцях української радянської республіки, заповнювати живим змістом ці рамці проклямованої української самостійности, а з другого боку – що правляча комуністична партія для урятування соціально-революційних здобутків повинна якнайтісніше зв'язатися з українськими радянськими соціалістичними партіями, покликати їх до роботи й зробити співучасниками державного й радянського соціального будівництва. Переговори, ведені мною і моїми товаришами з правлячими кругами української радянської республіки, показали, що справа ще не дозріла. Отже, всім, хто відкладає боротьбу з цими кругами, приходить ся ще раз узброїтися терпеливістю і віддати справу єдиному посередникові – часові. З товариським привітом – Мих. Грушевський, Відень, 25 жовтня 1921 року”.

Після тексту листа „Свобода“ вмістила цю репліку: „...Одне лише можна сказати проф. Грушевському та його „товарищам“: як би той „єдиний посередник – час“ не зрадив тих, хто одинокою горожанською чеснотою вважає терпеливість. Бувають моменти в історії народів, коли втрата часу – смерті подібна. Український народ саме тепер переживає такий момент, і час може простісінько пройти понад головами тих, хто замість активності проповідує худоб'ячу чесноту – терпеливість“. („Свобода“, 2 грудня 1921 року).

ПЕКЛА.

райську державу вла-
почені. Про сей процес
тоді докладніше, ви-
що він зі становища
адного права є одним
з них польських злочин-
ств, організува-
нських державності в Га-
Перед процесом др. Ва-
асидівсь до вго в поль-
визинця.

пер польські власті при-
до нього амністії й по-
мил його, що вже не буде
мати карн.

жливо, що сей амністії
будуть хвалитися пе-
нітом.

перше вимучили чолові-
визинця і засудили, а
роблять йому ласку, а
мучать по визин-
цях.

варство. Прогіс-
в грудні 1865 ро-
в 43-15 роки.

жання «Свобода»

ЛЕСЯ УКРАЇНКА.

Г И М Н.

До тебе Україно, наша бездоляна мати,
Струна моя неспра ометься,
І буде струна урочисто і тихо дзвонити,
І пісня від серця полетить.
По світі широким буде та пісня літати,
А з нею падає кохана,
Скрийсь буде літати по світі між людьми жити,
Де сказана доля не знає?
І, може, зустріється пісня моя самотня
У світі з пташками-піснями,
То швидко полить тоді та гучна зграя
Далеко шквками-тернами...
Полить за снігом моє, полить за гори,
Літати-ме в чистому полі;
Займється сонце, високо, в небесні простори
І, може, зустріється твоя доля
Моя доля ждала зати-
До тебе, моя мати, кохана,

33

ЗМОВКЛИ ГАРМАТИ – ЗАГОВОРILI МУЗИ

„Чому? і „хто винен?“ залишалося відкритим питанням. Не знаходячи на нього вичерпної і єдино правильної відповіді, „Свобода“, мовби з цієї безпорадності, вперше за всю свою історію багато сторінок – помітно багато! – почала віддавати художнім творам.

Ось, наприклад, січень 1922 року. Ледь не в кожному числі – нагадаємо, що від 1 січня 1921 року „Свобода“ стала газетою щоденною – знаходимо вірш, переважно це громадянська лірика: „Навіщо родитися і жити в неволі“ і „До тебе, Україно, наша бездоляна мати“ Лесі Українки (3 і 4 січня), „Україно“ Володимира Самійленка (4 січня), „Уперед“ Павла Грабовського (6 січня), „Я не боюсь тюрми“ Олександра Кониського (14 січня),

окупаційній армії У. Н. Р. спеціальні за-
хисні міс-
ською людсь-
Р.”

Цими трьо-
на й обме-
стає з них ш-
Яку корис-
умова Укра-
української
військ дієв-
жидівськ-
стежити за
вперше; оз-
ніська влад-
нити лад і
тоді хвадас-
кланало-б
українсько-
від того і
жидівськ-
ся ніяк і
рія тих в-
стримати.

Україні
діялись
уступки
дівську
своїм ме-
то при-
неутралі-
діяство
не пер-
ська вла-
А.Б. в

„До України“ Степана Руданського (16 січня), **„Досвітні
огні“** Лесі Українки (20 січня), **„Україні“** Володимира
Самійленка (24 січня). І так протягом усього року.

Далі, в наступному році, все частіше зустрічаємо,
порядзвіршами і поемами, прозові твори, і не лише малого
жанру, а також переклади. Отже, з найпомітнішого:

8 січня – поема Богдана Лепкого **„На свято“**;

10, 11 і 12 січня – оповідання Редіярд Кіплінга
„Ріккі-Тіккі-Тові“;

15 січня – українська різдвяна легенда **„Відвідини
Ісуса з Назарету“**, підписана криптонімом „А. Ч.“
(Андрій Чайковський?) і вся пройнята панівним тоді
антипольським настроєм. Декілька речень звідти:

„Св. Петро, може, спав годинку, а може, й ні, як Ісус
уже збудив його словами:

– Уставай, Петре, ще сеї святої ночі подивимося на
країну мук і печалі, що називається Західна Україна.

Св. Петро встав і оба скоро полетіли понад
Підкарпатську Русь. Здалеку замаячили засипані снігом
Карпати. На їх білім тлі чорніли тут і там смереки, з яких
вітер пострясав сніг.

Ісус і св. Петро долетіли до Писаного Каменя коло
Славська у Скільщині й сіли на нім відпочивати. Було
так тихо в природі, що чули, як на львівським ратуші
бив годинник і як з польських тюрем доходили стони й
зойки катованих людей.

– Ми вже, певне, на українській землі, – сказав св.
Петро.

– Так, – відповів Спаситель. – А то у в'язницях
поляки так мучать українців, аби пам'ятали свої свята.

– Ті самі поляки, що сто літ молилися до Тебе і
просили свободи?

– Ті самі.

– І як же Ти, Господи, покараєш тих катів?

В тій хвилі блиснуло в кількох місцях галицької землі. Рожева заграва пожежі чудово відбивалася на білих сніжних полях і на чорних смереках гір. Святий Петро видивився в далечінь і побачив, як полумінь бухала з великих будинків і як хильцем утікають від них якісь молоді люде.

– А се що? – запитав Ісуса.

– Се молоді українці палять майно свої гнобителів, – спокійно відповів Спаситель світу, підніс праву руку і поблагословив їх.

– Ти кого благословиш, Господи? – запитався св. Петро.

– Тих молодих борців, що вже в молодості своїй виконують науку мою та проганяють силою злочинців з храму. Бо ся земля – то храм їх народу...”.

26, 29, 31 січня і 2 лютого – оповідання Богдана Лепкого „Гусій“, „Мати“, „Кара“ і „Босий“.

Від 18 лютого до 8 березня в кожному числі „Свободи“ – оповідання В’ячеслава Будзиновського, за Феномором Купером, „Пластун“ – з життя запорожців;

12 березня – поема Василя Пачовського „Дума“;

14 березня – оповідання Катрі Гриневичевої „Утеча“;

28 березня – оповідання Богдана Лепкого „Свої“.

Від 17 – до 15 травня, тобто у 24 числах газети, – оповідання В. Будзиновського „Живий небіжчик“;

22 травня – поема В. Пачовського „Присяга борців України“.

Від 9 до 14 червня, у п’яти числах, оповідання Б. Лепкого „В глухім куті“.

Від 2 липня до 8 листопада „Свобода“ у 100 числах друкувала роман угорського письменника Мавра Йокая „Чорні діаманти“.

3, 5, 6, 7, 8 і 10 грудня – поема В. Пачовського „Кровавий міст“;

від 4 до 27 грудня, у 19 числах, – оповідання В. Будзиновського, за Ф. Купером, „Степ“;

12 грудня – „Думи“ (пісні України з часів боротьби з большевиками, 1919 рік) М. Василька.

Швидше за все, звертання редакторів „Свободи“ до художньої літератури читачі – це були люди вже зовсім іншого рівня освіти і культури, ніж перші тисячі імігрантів з Галичини й Угорської Русі – прийняли схвально. За ті 25-30 років значно виріс і світогляд газети, що відкривало нові можливості щодо тем і жанрів. Хоч, треба це підкреслити особливо, свої естетичні смаки „Свобода“ безкомпромісно підпорядковувала, як і все інше, наскрізній ідеї своєї діяльності – справі національного визволення рідного народу. Мистецтво для мистецтва – це було проти духу тодішньої „Свободи“, і вже беззастережно критично вона ставилася до мистецьких пошуків й експериментів, котрі заохочувалися більшовицькою владою в Україні і догоджали ідеології лівацтва.

Саме таке критичне ставлення засвідчує вміщений 2 січня 1924 року театральний огляд у зв'язку з виставою „Новий Месія“, поставленою в театрі Леся Курбаса „Березіль“ за романом Ептона Сінклера „Мене зовуть теслярем“.

Автор огляду „С. Ч.“ (Спиридон Черкасенко?) відштовхується від високої оцінки, даної „Березилеві“ емігрантом п. Л. з Наддніпрянської України в розмові з співробітником львівської газети „Діло“. У тій розмові Леся Курбаса було названо „славною нині, просто геніальним“. Далі – „С. Ч.“:

Вересень 1993 року. Під час відзначення 100-річчя „Свободи” (зліва): колишній Посол Карпатської України в Празі, активний автор „Свободи” д-р Вікентій Шандор, редактори Петро Часто та Іван Кедрин-Рудницький.

„...Отже, маємо в українській радянській пітьмі ще одно ясне огнище, розпалене „просто геніяльним” Л. Курбасом. Правда, відома цілому світові московська диктатура пролетаріату робить геніїв, як перегній – гриби після дощу. У них Ленін – геній, Троцький – геній, Дзержинський – геній, незважаючи на те, що своїм „геніяльним” експериментом сплюндрували й залили

кров'ю людською шосту частину земної кулі, незважаючи на те, що в „геніальнім“ захваті хотіли збудувати зразкову для всього світу соціалістичну державу, а замість того зруйнували все, що було там цінного...

... Нехай дарує мені шановний п. Л, бо я далекий від будь-яких порівнянь. Хочу тільки обережно сказати, як обережно взагалі треба оперувати словом „геній“, тим паче тоді, коли заходить мова про такі річі, як зруйнований „планетарними“ експериментами совлади театр на нашій, досі ще не зовсім своїй землі, та ще й під час переведення українізації. По схемі п. Л. виходить: був у москалів досі геній театрального мистецтва, „гомінкий новатор російського театру Мейєрхольд, але на українським театральнім овиді з'явився Л. Курбас, здобув у Мейєрхольда пальму першенства, і російська критика мусіла віддати театральну булаву геніальному Курбасові за його діяльність і творчість у театральному новаторстві. Се, безперечно, повинно потішити українське самолюбство і патріотизм. Але те, що „геніальне“ новаторство Мейєрхольда відоме російському суспільству не з учорашнього дня, а десь далеко-далеко до революції, з часів прекрасної пам'яті чарівної В. Комісаржевської, в трупі якої Мейєрхольд був одним з режисерів, відоме як трохи не щорічна театральна „зміна віх“ – від натуралізму через декаданс до сучасного егофутуризму, що викликає тепер в сценічній інтерпретації Мейєрхольда гомеричний регіт або обурення у небольшевицької частини московського глядача й знавця театрального мистецтва – вже те все свідчить про дуже й дуже сумнівну геніальність цього театрального новатора...

Те, що булаву передала саме російська критика, тільки удержує мене в переконанні, що українському

театрові загрожує немала небезпека (timeo Danaos et dona ferentes!)...“.

Далі „С. Ч.“ подає уривок з двох рецензій на Курбасову антирелігійну, антихристиянську виставу „Новий Месія“, вміщених у київській газеті „Більшовик“: „...Зміст: бог-отець і бог-син після сотворення світу, Адама і Єви, лягли спати і прокинулись у 1923 році... Син, примушений батьком, спускається на землю і попадає в Америку... в оточення представників гнилої цивілізації... Він бачить, як чорні біржовики-фашисти замучили робітника. Тут у Христа з'являється протест, він іде в церкву і піднімає бунт проти релігійної брехні, перестає бути богом і, попавши на мітинг, стає робітником і зливається з робітничою масою: йде громити капіталістичний устрій...

Се справжній шлях до утворення нового театру, що мусить змінити усе те багно, яке ще й досі міститься в стінах театру. Виставою „Новий Месія“ ми ще раз побачили, що „Березіль“, який веде наступ на всіх фронтах „лівого“ мистецтва, впливає не тільки на театри, а дає хороший тон шкільним мистецьким організаціям...“

З іншого числа того ж „Більшовика“ – про „ідейний“ бік театральних майстерень Л. Курбаса:

„...Не лиш зовнішній ідеологічний фронт вимагає напруження всіх молодих сил: важка, уперта боротьба жде майже кожного працівника у нього вдома – в родині. Провінційальне міщанство з його одруженням чи видаванням заміж – продажем, торгами, обмеженість та некультурність матерів, що майбутнє своїх дітей бачать в багатстві купця-куркуля, – се те багно, в яким доводиться жити молодим артистам. Слабші вдачею не витримують щоденних лайок, поривають з „Березілем“, та зате сильніші ще більше загартовуються в злиднях.

„Березіль“ врізується в життя родини, користуючись дуже часто прхильністю більш свідомої її частини – батька, який бореться з заскорузлістю матері, і завойовує собі цінний матеріал – молодого хлопця чи дівчину, які дуже скоро привчаються не звертати уваги на своїх батьків і під їх крики та сварки цілком спокійно готують мімодраму чи ролю. Заложення інтернату, де можна було б спільно жити, і спільна їдальня – се найлюбіша мрія всіх працівників майстерні...”.

Закінчує „С. Ч.“: „...Але при чім тут геніяльність? Ми говоримо: Шевченко – геній, бо творчістю своєю виявив, як ніхто до нього й після нього, дух народу, його прагнення, його ідеали, його страждання. Яким же чином Л. Курбас попав у генії? За те, що нищить український театр, назвавши його багном, старим барахлом, а натомість дає свої комсомольські композиції?...“.

Разом з тим годі закинути „Свободі“, що вона виступала проти модерного мистецтва загалом. Докладно інформуючи про виставку скульптур Олександра Архипенка в Нью-Йорку, в Кінгс-галеріях, „Свобода“ (26 січня 1924 року), з посланням на відомого американського мистецтвознавця Кристіяна Бринтона, підкреслює ту визначальну обставину, що за експериментаторством О. Архипенка стояла не самоціль, а пошук тих засобів, котрими він міг передати надзвичайно складне власне світовідчуття і світорозуміння, і воно, як дослідив К. Бринтон, пов'язане з Києвом, з рідною землею.

Висновок „Свободи“: „...Сподіватися можна, що виставка за три тижні дасть артистові нагоду добре вкоренитися серед тих американських кругів, що цікавляться sztukою. Українці сього можуть побажати хочби навіть для того, що в усіх заявах, які виходять від

самого артиста, виступає не москаль і навіть не росіянин, а великий артист українського роду”.

Втім, щодо „москалів”: газета добре орієнтувалася в російській літературі. Один з прикладів – друкування повісті Олексія К. Толстого **„Князь Серебряний”** протягом 1926 року.

З 1922 року „Свобода” почала вести постійну рубрику „Український Пантеон” – для ознайомлення читачів з життям і творчістю українських письменників Наддніпрянщини і Західної України, зокрема Маркіяна Шашкевича, Амвросія Метлинського, Олександра Кониського, Григорія Сковороди, Володимира Самійленка, Григорія Квітки-Основ’яненка, Івана Карпенка-Карого, Сидора Воробкевича, Петра Гулака-Артемовського, Івана Котляревського, Леоніда Глібова та інших майстрів художнього слова.

З дальшими роками помітне бажання редакції не тільки вміщувати художні твори, але й глибші літературознавчі і мистецтвознавчі дослідження. Великою мірою це бажання було спонукане розпануванням в Україні під більшовизмом деструктивних мистецьких течій, метою котрих, усвідомленою чи й ні, було руйнування усього, що мало цінну в минулому. 9 березня 1925 року „Свобода” надрукувала глибоку й пристрасну відповідь українському „футуристові” Михайлеві Семенкові, котрий знайшов дуже вгодний більшовицьким ідеологам спосіб досягнення літературної відомости – скидання з п’єдесталу Тараса Шевченка: **„Топчу під ноги Кобзаря!...”**.

Але й крім ексцесів естетичних крайнощів було цікаво і важливо стежити за всім, що відбувається українській літературі, які тенденції беруть там верх.

Огляд „Сучасна поезія на Україні“ („Свобода“ 2 лютого 1927 року), зіставляючи взірці революційно-надхненної лірики Павла Тичини, Олександра Олеся, Михайла Савченка, Володимира Сосюри, Михайла Сайка, Олеся Коржа, Олекси Влизька з їхнім пізнішим страшним розчаруванням в пореволюційній дійсності, закінчується словами: „...Сучасна поезія на Україні характеризує не так маси народні, як пануючу комуністичну верству, що опинилася „На безпросвітньому шляху“.

Певна річ, „Свобода“ цікавилася не лише літературою. В полі зору газети постійно перебувало надзвичайно успішне закордонне турне Української Республіканської Хорової капели під керівництвом знаменитого Олександра Кошиця (рецензії в числах з 10,13 січня і 19 червня 1920 року, 25 лютого 1925 року); виступи українського танцювального ансамблю Василя Авраменка в Америці („Свобода“ 23 травня 1929 року, 2 жовтня 1931 року); концерти бандуриста Василя Ємеця (10 грудня 1929 року).

І це вже була не лише своєрідна захисна реакція на втрату України після 1920 року – це починалася Україна поза матірнюю землею – з боєм вживання у чужі світи, але й живою, здатною до творчости душею і думкою.

2519

34. 87. JERSEY CITY, N. J., TUESDAY, APRIL 28, 1921

34

НІ, НЕ ЗМОВЛИ...

Редакційна стаття **„Чи всюди на Україні тихо і спокійно?“** – це відповідь на вміщену ньюйоркськими ліберальними газетами каблеграму А. Меньшого з Москви: „Всі поголоски про повстання на Україні є абсолютно ложні. Я був у Києві, Харкові і Одесі. Провів шість тижнів в українських містах, містечках і селах. Всюди тихо і спокійно. Селяни з охотою підчиняються радянській владі. Нові радянські школи для дітей і дорослих отворені в кожному селі. Сто процент села приймає участь в радянських виборах. На Україні нема більше жидівських погромів. Жидівське населення

почуває себе вповні безпечно і вдоволене. Я розмовляв із сотками селян і жидів і не чув від нікого нарікань...”.

Далі „Свобода”: „Подаючи сю телеграму, вони певно сміялися в кулак, бо знали, що то блеф, коли хто говорить, що на Україні тихо і спокійно... Той кореспондент, може, був у Києві, Харкові й Одесі, і може був навіть в кількох селах, але певно їздив разом з советськими комісарами і з військом, і туди, де спокійно, особливо як увійде в село військо і поки не бере збіжжя і худоби... На тій підставі він написав, що в цілій Україні тихо і спокійно, а большевицькі газети хоч не вірять у такий блеф, але пускають в надії, що, може, хтось другий повірить.

А яка є правда? Правду можна вчитати з указів Христіяна Раковського, голови московських комісарів на Україні... В указі Раковського є сказано про повстання селян на Україні і є погрози народові, що його немилосердно винищиться, як не підкориться московській советській окупації.

Дальші вісті, навіть московські урядові звідомлення, кажуть, що ті повстання не маліють, а ширяться...

Большевицька пропаганда про мнимий спокій на Україні нагадує польську пропаганду про спокій в Польщі і в Галицькій Україні, тоді, як там, як звісно, так само, як в Московщині і на Україні, є воєнний стан, терор і боротьба народу проти військової сили пануючої влади...” („Свобода”, 23 лютого 1921 року).

„Свобода”, 25 березня 1921 року, **„Про настрої і побут українського народу під большевицькою окупацією”** – і про те, чи справді єврейське населення України „безпечне і вдоволене”:

„...Україна економічно страшно підупала. Обмін села з містом перерваний, бо весь крам, який везеться з міста в село і навпаки, конфіскується большевиками.

Сим вони викликають велике обурення...Наказів про те, щоб припинити приватну торгівлю, нема, а коли народ збереться на базар, його оточує військо і починається грабiж, забирають все, що хто має. Були випадки, що розстрілювано жінок, що торгували сіллю, фасолею і т. д. Се мало бути для відстрашення спекулянтів, але фактично се лише зміцнює спекуляцію, бо той, що заробляв колись на возі, заробляє вдвічі більше на мішку.

Жиди, як торговий нарід, надзвичайно вороже настроєні проти комуни і беруть навіть участь в активній боротьбі. Наприклад, Александрівська українська повстанська дивізія, яка числила до 13 тисяч, мала 4 тисячі жидів-повстанців...

...Повстанці погромів не роблять, так що останніми часами жиди стали відноситись з великою симпатією до повстанців або як вони самі називають – до українців. Зараз на Україні існує два засоби боротьби: повстання, яке має більш місцевий характер, не має певних плянів і вибухає стихійно; і яка має характер регулярної боротьби, з оперативними штабами, якими керують вищі офіцери. Раніш повстанці оперували кожен зокрема – тепер більшість повстанчих відділів прийшла до порозуміння для ведення спільної акції...”.

„Свобода“ 26 квітня 1921 року, 1-ша стор., **„Повстанчий рух на Україні відновився з весною“:** „...Доносять про те телеграми з Петрограду. Селяни, що беруть участь в повстаннях, зайняли багато міст між Дніпром і Дністром, де повстанчий рух найбільше поширений. Повстанці в сих околицях намагаються виперти большевиків на схід від Дніпра...”.

„Свобода“ 12 липня 1921 року, **„Кінець отамана Марусі“:** „По довгiм переслідуваннi большевикам пощастило розбити кінний відділ жінки-отамана Марусі.

Відділ Марусі з 2000 вершників був оточений на Полтавщині 4 большевицькими полками. Частині відділу пощастило втекти, сама ж Маруся зі своїми найближчими помічниками попала в полон.

Маруся була дружиною українського старшини, розстріляного півтора року тому комуністами. Вона постановила пімститися за смерть чоловіка, зібрала з селян охочекомонний кінний відділ і розпочала на Україні протибільшовицький похід. Її відважні напади завдавали большевикам стільки клопоту, як і напади Махна.

Маруся дістала освіту в Смольнім інституті, де за царських часів виховувалися дочки найбільших аристократів. Незважаючи на таке делікатне виховання, Маруся власноручно відправляла на той світ тих, хто в її відділі не хотів слухатися її наказів.

Большевики розстріляли Марусю на другий день після її полонення. Червоноармійці, які мали її розстріляти, тричі вистрілили мимо, бо ніхто не хотів пустити першу кулю в таку гарну жінку. Аж після того, як ззаду було поставлено кулемети, Марусю було розстріляно.

„Свобода“, 2 грудня 1921 року, „Повстання на Україні“:

„Празький кореспондент берлінської „Фосової газети“ телеграфує 4 листопада: „Отаман Петлюра перейшов совітсько-українську границю, зайняв Гусятин і Камянець-Подільський і зробив останнє місто тимчасовим осідком українського уряду. Сили Петлюри обчислюють тут різно. Разом з добровольчими загонами отамана Тютюнника, які творять авангард Петлюри, всі його сили обчислюють у 20,000 душ...“

В інтересі як Польщі, так і Румунії лежить утворення хоч би тоненької стіни між ними і большевиками. Акція

Петлюри, якщо вона випаде щасливо, поведе до утворення такої стіни, й тому обидві ці держави неофіційно її підтримують. Коли ж акція Петлюри випаде нещасливо, то Польща і Румунія спокійно дадуть йому впасти, а самі вмиють руки, бо ж офіційно вони й тепер рішуче заперечують свою допомогу українським партизанам. З такими нещирими й обережними союзниками Петлюрі буде надзвичайно трудно витримувати дальшу боротьбу з большевиками...

Одно тільки могло б забезпечити акції Петлюри повний успіх: загальне повстання всього селянства на Україні й перехід бодай частини червоних большевицьких військ на сторону повстанців. Найближчі дні покажуть, чи це дійсно станеться“.

Акція Петлюри, про яку тут мова – це відомий нам з історії української революції трагічний Другий зимовий похід Армії УНР, який закінчився для неї страшною поразкою під Великими Миньками на Житомирщині і розстрілом під Базаром 359 козаків саме з авангарду Юрка Тютюнника. Ледве чи Польща бодай неофіційно сприяла успіхові цього походу, – хіба-що тільки на словах. Польський Генеральний штаб вів подвійну гру: обіцяючи озброїти інтерноване українське військо, навмисне відтягав початок походу. Петлюра, шляхетна людина, вірив полякам, вони ж йому взаємністю не платили, добре знаючи, що коли Україна переможе більшовиків, то Польща раніше чи пізніше, але неминуче втратить Галичину. Марно згаяний був дорогий час, і це спізнення перетворило похід в акцію відчаю: армія перейшла кордон в радянщину і вступила в бої напівроззута, напівроздягнута, а половина вояків не мала зброї...

„Свобода“, 8 грудня: „...Тисячі селян з рушницями і на власних конях пристають до повстанчого війська...“.

„Свобода“, 14 грудня: „...Нема на Україні такого села, де в тій чи іншій формі не вибухали б збройні бійки з большевиками. Ці бійки часто-густо розростаються в озброєні бунти цілих околиць, в яких бере участь вся людність. Почин до такого бунту здебільшого дає стягнення податків або занадто обурюючі насильства місцевих агентів державної влади. Бунти виливаються в дику розправу з комуністами...“.

Тема повстань в Україні не заглухає й значно пізніше. „Свобода“, 17 березня 1923 року, **„Весна повстань на Україні“**:

„...Довідуємося з повідомлень губерніяльних комітетів компартії в Одесі й Катеринославі, надісланих до центрального комітету,... що вони мусять надалі утримуватись од того, щоб посилати на провінцію своїх відповідальних провідників, бо людність ставиться до комуністів надзвичайно вороже. По селах та містечках утворено таємні бойові відділи для винищування членів компартії. За час від 15 листопада до 15 січня ті відділи „зліквідували“ 32 відповідальних робітників під час їх роз'їздів по шосейних та ґрунтових дорогах...“.

„Свобода“, 29 травня 1924 року, **„Непохитний український селянин“**:

„...Інстинкт приватної власности живе в душі українського селянина так само глибоко, як у душі французького. Український селянин боронить заздро своєї власности, і якби хто зважився нарушити права сеї власности, може зазнати дуже жорстокої кари...“.

ІСТОРИЧНИЙ ПОХІД МОСКВИ НА ЗНИЩЕННЯ УКРАЇНИ

(Реферат, виголошений п. В. Келровським на Шестім Конгресі Об'єднання).

V.

(5)

Знісши кріпацтво в Росії й на Україні в 1861 році, російський уряд разом з тим залишив його в іншій формі. Він наложив на селян величезні викупні плати за ту землю, яку селянство отримало від своїх панів. Звичайно, при тім „забуто“, що цю землю відібрано силою від українського населення й що воно все боролось за неї. Борота ця виявилася в різних селянських заворушеннях.

Шляхом оподаткування населення України визискувалося на користь Росії, властиво Мо-

ти тих сирівців, а переважно у гірничій промисловості, з Москвитини на Україну прибули величезні кадри робітництва. Це робітництво, позбавляючи українське місцеве робітництво, з безземельного селянства переважно, заробітку, здобувало українські сирівці, які влітає транспортовувало до Москви, де їх переробляли в металеві вироби. Терталися вже готові вироби на продажі на Україну, Українське населення при тім не отримувало заробітної плати робітництва, що здобувало сирівці, платило перевізку за лізинною чи іншим шляхом на

чала переводити мічні реформи, хліборобам, то допомог мали ри для зсипки лікні державні ині малий перече ки на світових віде в цінні вголення Росії мо продали все своє знову виявилось, таких елементар не в українськ ських районах, продає хліб, а л йонах Росії, де на хліб дан свого або для перепро вийшло таке, що хлібороб змушен дати своє збіжжє п ні, а хтось інший для перепродажі кордон і перетри елементар, збуд роші українськ поки міг продати ким борючись але Танією російсь

35

ПРИПЛИВ НОВИХ ТВОРЧИХ СИЛ

Тексти попередніх розділів переконливо засвідчують, як глибоко „Свобода“ усвідомлювала і як емоційно гостро переживала поразку української революції 1917–1921 років. Оскільки ж ця трагедія спричинила досить значну політичну еміграцію – з черги, історично, це вже була її „друга хвиля“ – з поневоленої Москвою України, то газета таким непередбаченим чином змогла якісно розширити коло своїх постійних авторів, урізноманітнити і збагатити тематику сторінок, помітно підвищити мовно-літературний рівень своєї публіцистики.

Нижче подаємо персоналії тих найвідоміших наших емігрантів, яким було що сказати про недавні події загальноукраїнського значення і які своїм журналістичним хистом не могли не звернути на себе уваги читацького загалу.

Володимир Кедровський. Походив з Херсонщини, з поміщицької родини, котра вела свою генеалогію з давньої козацької старшини і ревно зберігала українські традиції, рідну мову і народну звичаєву культуру. Закінчив факультет статистики Одеського університету. Під час Першої світової війни воював у Прусії, в Галичині і на Кавказі. На Лютневу революцію 1917 року в Росії відреагував так само, як Микола Міхновський – усвідомленням, що слід негайно утворити українську національну армію. Говорив про це у своїх виступах на Першому і Другому всеукраїнському військовому з'їзді в травні і червні 1917 року. Обраний членом Військового Генерального Комітету і Центральної Ради. З протесту проти договору Центральної Ради з Німеччиною вийшов з уряду. Керував „Просвітою“ у Херсоні. У листопаді 1918 року разом з полковником Євгеном Коновальцем і Симоном Петлюрою готував повстання проти гетьмана Павла Скоропадського. В травні 1919-го В. Кедровський – Головний державний інспектор Армії УНР.

Від 1923 року – в Америці, від 1926-го – політичний редактор „Свободи“ і її автор. Найважливіші публікації: „**Що нам треба в Америці?**“ („Свобода“ 22, 23 і 25 січня 1926 року) – це добре продумана людиною аналітичного складу розуму громадсько-політична програма для американських українців, котрі вже стали частиною американського суспільства, зберігаючи при цьому свою національну ідентичність:

„...Ще до приїзду мого в Америку я цікавився українським національно-культурним життям тут і, скільки можливо було, старався собі його уяснити, аби скласти певний план організації його бо в кожній праці я вважаю абсолютною потребою мати певний, ясний і точний план її, а не йти наобум – мовляв, „побачимо, що вийде“.

І далі автор пропонує своє бачення завдань і шляхів їх здійснення в ділянках заснування культурних закладів – Народних домів, театрів, хорів, бібліотек, музеїв, для дітей – ясел, дитсадків, курсів для молодих матерів, для молоді – спортових організацій, для загалу – фінансових кооператив і різних товариств за інтересами.

Протягом 1928 року „Свобода“ друкувала, з продовженням майже в кожному наступному числі, спогади В. Кедровського „1917 рік“.

Від 24 червня до 14 вересня „Свобода“ вміщувала спогади В. Кедровського „1919 рік“.

Також помітне своєю предметністю і точністю дослідження В. Кедровського „Історичний похід Москви на знищення України“ (Свобода“ 9, 11, 12, 13, 14, 15 і 16 грудня 1933 року. Висновок цієї праці – незмінно актуальний:

„...Боротьба України проти московського політичного, економічного і духовного імперіялізму є боротьбою за збереження західної культури від напасти Сходу“.

Також наприкінці 1920-их на початку 1930-их років „Свобода“ талановитим пером В. Кедровського знайомила своїх читачів з сильними характерами патріотів, вихідців зі Східної України – Андрія Грабенка, Миколи Чернявського, Івана Луценка, Олександра Олеся, Петра Карманського, Олександра Кошиця, Євгена Чикаленка. У 1966 році „Свобода“ видала ці нариси окремою книжкою – „Обриси минулого“.

Євген Онацький. Народився у Глухові на Київщині. Історик, історіософ, у 1917 році – член Центральної Ради від українського студентства, невдовзі – член її Секретаріату. Член урядової делегації УНР на Мирній конференції в Парижі в 1919 році. Від 1921 року, тобто вже після поразки української революції, жив у Римі, залишаючись керувати пресовим бюро української дипломатичної місії. Відтоді і протягом 1930-их років був кореспондентом „Свободи“.

Більшість публікацій цього надзвичайно цікавого автора у „Свободі“ – це, за жанровими ознаками, переважно есеї з психології, індивідуальної і соціальної. Передусім соціально-психологічними причинами пояснював він розброд в українському суспільстві у вирішальні моменти історії. Ось, наприклад, як починається його кореспонденція **„Національне і соціальне“** („Свобода“ 15 жовтня 1932 року):

„Кожний український патріот, який бореться за визволення всім нам дорогої Батьківщини, мусить ставити собі питання: „А яка то буде та моя вільна Україна? Який буде в ній лад? Які в ній будуть закони? Які люди провадитимуть державну машину?“.

Бо кожний українець мусить виходити не лише з ненависти до тих наших ворогів, що гнетуть український народ та визискують на свою виключну користь його національні багатства – але також і з любови до того народу, щоб йому було якнайкраще, щоб незалежна Україна була державою, в якій кожний громадянин міг би спокійно й плідно працювати, знаючи, що його працю охороняє міцний суспільний лад.

В 1917 році, коли вибухнула російська революція, вона знайшла українське суспільство невідготованим.

І то як на Наддніпрянщині, так і на Наддністрянщині. На чолі українського руху станули тоді українські інтелігенти, які до революції займалися питаннями української культури, бо ті питання їх найбільше боліли. Соціальні ж питання залишалися для них менш цікавими, сказати б – другорядними. А тим часом для української маси селянства й робітництва саме соціальні питання були найважливішими, бо, внаслідок денаціоналізаційної роботи російського уряду, вони втратили національну свідомість.

Звідти – трагічний неуспіх української революції. Українські інтелігенти, захоплені зненацька величезною революційною хвилею, що несла українському народові національне і соціальне визволення, відчували нараз що між ними і тим народом відкривається жажлива прірва взаємного нерозуміння. Інтелігенти закидали селянству і робітництву „національну несвідомість“, селянство й робітництво закидало українським інтелігентам соціальну „контрреволюційність“...“.

Психологічному співвідношенню між консерватизмом і модернізмом в житті українців присвячий реферат Є. Онацького **„Вага традицій у політичному і національному житті“** („Свобода“, 23, 25, 26 і 27 березня 1935 року) – на матеріалі публікацій Дмитра Донцова, Юліяна Вассіяна, Степана Смаль-Стоцького, Ростислава Єндика та ін.

До цієї теми він повертається у статті **„Ще про вагу традицій“** („Свобода“, 6 серпня 1935 року), відповідаючи на критику з боку Д. Донцова. Тут мова – про різне ставлення до Михайла Драгоманова і про те, чи так звана „драгоманівщина“ залишила по собі виключно негативний політичний спадок, як у цьому був впевне-

ний Д. Донцов, чи діяльність М. Драгоманова містить цінний і непроминальний досвід для національної української справи, як у цьому був певен Є. Онацький.

З есею „Почуття відповідальности“ („Свобода“, 8 травня 1935 року):

„...Колективна відповідальність є завжди лише фікцією, фактичною відсутністю всякої відповідальности. У нас за короткотривалий час нашої державности при Центральній Раді, українські політичні партії, що намагалися імітувати життя парляментських партій у західній Європі, дуже любили робити заяви в тому змислі, що за це чи за інше ми, мовляв, „беремо (чи не беремо) на себе повну відповідальність“.

Фактично ж, складаючи такі і подібні заяви, вони знали дуже добре, що – на випадок помилки – ніхто їх до тої відповідальности не потягне, бо щоб потягнути політичну партію до відповідальности, треба уряду, який стояв би понад партіями, а не був їх ставлеником.

А тим часом ця колективна відповідальність, що на ділі являється фікцією, розвиває почуття індивідуальної безвідповідальности...“.

У лаконічному соціально-психологічному есеї „Моральність автаркії“ („Свобода“ 1 листопада 1937 року) Є. Онацький на тогочасному італійському матеріалі робить далекосяжні, цінні й для часів сьогодишніх українських, висновки про виняткову важливість автаркії – економічної незалежности держави:

„...Здобуття політичної незалежности для поневоленої нації в дійсності питання незалежности ще не розв'язує, так само, як для поневоленого економічно й соціально робітника чи селянина надання йому якихось політичних „виборчих“ прав зовсім не розв'язує найтяжчих проблем його підлеглого життя. Щоб бути

дійсно незалежною, кожна нація мусить дійти такого щабля економічного розвитку, який дозволяв би їй у певних відповідальних моментах її історії бути самовистарчальною, тобто жити своїми власними засобами, не потребуючи ніякої допомоги ні від кого. Бо брати „допомогу“ – це значить підпадати під ту або іншу форму залежності...

Це не легкий ідеал, і його важко досягнути, але до нього треба прямувати, бо тільки з його досягненням можна говорити про дійсно незалежну націю, що їй не страшні ніякі економічні бльоки з боку великих імперій, що досі панували над світом, бо посідали монополії на різні сировини. Для досягнення такого ідеалу нація мусить іти на великі жертви, мусить не раз, кажучи образно, підперезувати тугіше свій пояс, але зрештою, якщо має силу волі витримати, здобуває цю свою економічну незалежність. І в цьому випадку, як завжди, дух перемагає матерію...”

Упродовж 1930-их років Є. Онацький відгукувався у „Свободі“ на найважливіші українські і світові події, а перебуваючи в Римі, уважно стежив за політикою Ватикану (див, наприклад, його статті **„Погодження між Римом і Берліном у справі „Закарпатської країни“** („Свобода“ 3 листопада 1938 року), **„Ватикан і українська справа“** („Свобода“, 17 січня 1939 року).

Однак, справді неповторним автором у „Свободі“ він став завдяки своїм психологічним есеям. Зокрема варті уваги і пам’яті ці з них: **„Проти парламентаризму“** („Свобода“, 8 березня 1934 року), **„Міщанський дух“** („Свобода“, 2 і 4 червня 1934 року), **„Батьківщина“** („Свобода“, 23 червня 1934 року), **„Старі і нові ідеали рівності“** („Свобода“, 28 жовтня 1934 року), **„Зрозумілість“** („Свобода“, 19 червня 1939 року), **„Гордість“**

(„Свобода“, 26 червня 1939 року), „Амбітність“ („Свобода“, 10 і 11 липня 1939 року), „Скромність“ („Свобода“, 8 і 9 серпня 1939 року), „Заздрість“ („Свобода“, 25 серпня 1939 року).

Лука Мишуга. Походив з Радехівщини, навчався у Віденському університеті. Юрист, історик, дипломат Західньо-Української Народної Республіки, від 1921 року – її представник в Америці. Від 1926 року – співредактор, від 1933-го – головний редактор „Свободи“, організатор громадсько-політичного життя українців США, ідеолог об'єднання політичних зусиль української громади.

Перші виступи д-ра Л. Мишуги у „Свободі“ пов'язані з ним самим заснованим Фондом Негайної Допомоги Західньо-Українській Народній Республіці і її урядовим установам. „...До громадянських обов'язків американських українців належить передовсім допомога рідному краю та його Правительству. Таку допомогу на визвольну боротьбу мусимо складати в Америці так довго, доки край не буде вільний. Коли ми хочемо думати тверезо про нашу будучність, то тут не може бути двох гадок в тій справі...“ („Кожен думай, що на тобі мільйонів стан стоїть“, „Свобода“, 21 лютого 1923 року).

Добре знаючи політичне життя зсередини, д-р Л. Мишуга рішуче виявляв у ньому політиканство, котре гальмувало загальнонаціональні завдання. Характерна в цьому сенсі його стаття у „Свободі“ 14 і 15 грудня 1923 року „Як виглядає політична боротьба українців з українцями в старім краю, а як у нас в Америці?“. Порівняння вийшло занадто контрастне і не на користь американських українців: „...Занепад духа в Америці та групова, організаційна, особисто-лідерова, бизнесова та яка ще хоче інша тутешня боротьба не має нічого

спільного з старокраєвою. І старий край не є святий. І там є багато особистого підкладу у всілякого рода партійних тертях. Але все ж таки там стикаються між собою передовсім нові ідеї... назагал ідея бере таки верх.

Зате в Америці якраз навпаки. У всіх наших і то часами навіть дуже тяжких групових чи особистих тертях можна дуже часто все знайти, крім одного – самої ідеї...“.

Очевидно, редакція, вміщуючи це порівняння, припускала, що воно заболить, тому після підпису автора приписала від себе: „Сю статтю д-ра Л. Мишуги ми помістили яко дискусійну. Погляди, висловлені в сій статті, се його власні погляди, з якими наша редакція в дечому не погоджується“.

Важливі за аналізом і диктовані провісницьким відчуттям виступи д-ра Л. Мишуги, уже як головного редактора „Свободи“, напередодні Другої світової війни, коли американська преса помічала в тодішній Європі всі проблеми, окрім української (див. **„Як і чим допомогти відродженню державної України?“**, „Свобода“, 4 і 5 січня 1939 року).

Проте д-р Л. Мишуга був не тільки політиком. Вихований знаменитим стрийком – видатним українським оперним співаком Олександром Мишугою, він з дитинства увібрав у себе природний естетизм того артистичного оточення і протягом усього життя цікавився українською культурою та дбав про її розвиток. Помітна його публікація того ж передвоєнного 1939 року **„Шевченко і жінка“**, друкована у десяти липневих числах газети.

Тексти д-ра Л. Мишуги, котрі містили важливі для української громади Америки узагальнення, знаходимо

також у багатьох альманахах Українського Народного Союзу, що їх щороку видавала „Свобода“. Наприклад, видана у 1936 році „Пропам'ятна книга“, справді історичне видання – це передусім заслуга д-ра Л. Мишуги. Значну її частину займає його цінне дослідження **„Як формувався світогляд українського імігранта в Америці“**. Коротша, але не менш цінна праця – **„Америка і ми“**, надрукована в альманасі УНСоюзу на 1949 рік.

Микола Чубатий. Походив з Тернополя, навчався у Львовській греко-католицькій духовній семінарії, опісля – у Львівському і Віденському університетах. Доктор права і доктор філософії. У США, в Нью-Йорку, – від січня 1941 року. І відразу розпочав співпрацю з „Свободою“. Вже 27 і 28 січня газета вмістила його статтю **„За згуртування українських наукових робітників в Америці“**.

Найпримітніші публікації проф. М Чубатого: **„Українці – молода чи стара нація?“** („Свобода“ 9 липня 1942 року), **„Русь та Україна – стара та нинішня назва українського народу“** („Свобода“, 23 липня 1942 року), **„Етнічний склад староукраїнської київсько-руської держави“** („Свобода“, 20 серпня 1942 року), **„Круті стежки москвофільства серед українського народу“** („Свобода“, 3 вересня 1942 року), **„Жидівська меншина в українській історії“** („Свобода“, 3 грудня 1942 року), **„Як гетьман Б. Хмельницький підготовляв визволення України від Москви?“** („Свобода“, 10 грудня 1942 року), **„Отаман Симон Петлюра – національний герой чи угодовець?“** („Свобода“, 17 грудня 1942 року), **„Світ хорий на брак моралі в міжнародному житті“** („Свобода“, 2 січня 1945 року).

Малюнок Івана Росоловича,
вміщений у „Пропам'ятній книзі...” 1936 року.

Кирило Трильовський. Чільний діяч Української Радикальної партії Галичини, посол до Віденського парламенту і Галицького сойму, засновник „Січей“, головний отаман Українського Січового Комітету, під час Першої світової війни – голова Бойової Управи УСС, пізніше – член Національної Ради ЗУНР. Європейський кореспондент „Свободи“, вживав у ній також псевдо „Клим Обух“.

Д-р К. Трильовський – це передусім рідкісний для тодішнього українства характер і світогляд антипацифіста. Ціль свого життя він знайшов у прищепленні своєму народові погляду, що в ім'я життя і майбутнього треба бути готовим до збройної боротьби.

До найпомітніших публікацій д-ра К. Трильовського у „Свободі“ належить ретроспективний огляд історії національно-політичного пробудження Галичини **„Дума про Меледикта Плосколоба“** („Свобода“, 2, 8, 9 і 10 червня 1927 року) – за однойменним публіцистичним твором Джек-Джалика – Івана Франка.

Ледве чи хтось міг так яскраво схвально окреслити політичний портрет Миколи Міхновського, як це зробив „мілітарист“ д-р К. Трильовський (див. Клим Обух, **„Про великого українського самостійника Миколу Міхновського“**, „Свобода“ 5-10 травня 1937 року, в чотирьох числах газети).

На цю драстичну і все ще проблематичну тему – публікації д-ра К. Трильовського **„Про переломання українського атимілітарного комплексу в Галичині“** („Свобода“ 26, 28 і 29 серпня 1939 року).

У цьому комплексі д-р К. Трильовський звинувачував і керівників Центральної Ради. Уривок з його огляду **„Розбіжні погляди на М. Грушевського“**: „...Проф. М. Грушевський стояв твердо за федерацією з Росією, а

коли від одного з учасників договору в Бересті, Севрюка, довідався про признання осередніми державами самостійності України, то аж розплакався. І тому не дурно говорено про нього, що вмів писати історію, але сам історії творити не вмів („Свобода“ 8 лютого 1938 року). Ще у 1937 році д-р К. Трильовський у статті **„Чи готуємося ми до війни?“** („Свобода“, 30 березня) застерігав громаду: „...Наша українська справа наближається уже до вершка розвою, а чим вона ближча до нього – тим більше мусять уступати на бік особисті чи організаційні амбіції, а вся сила наша мусить бути звернена на одно: на військову організацію...“.

* * *

До кола авторів „Свободи“ міжвоєнного часу, які значно підвищили її вагу й авторитет в українській громаді Америки, належала також низка інших відомих імен.

Микола Сціборський. Походив з Житомира. Полковник Армії УНР. Згодом – діяч ОУН, теоретик українського націоналізму, автор праці „Націократія“. До „Свободи“ писав з Праги. Публікації: **„Єднаймося під національний прапор!“** („Свобода“, 2 квітня 1931 року), **„Московські спекуляції“** („Свобода“, 8 лютого 1937 року), **„Мала Антанта“** („Свобода“, 28 квітня 1937 року), **„Голоси з тамтого світу“** („Свобода“, 9 і 10 червня 1937 року).

Арнольд Марголін. Походив з Києва. Юрист. Був членом Генерального суду Української Народної Республіки, за Директорії працював у міністерстві закордонних справ, згодом – посол УНР у Лондоні. У США – з 1922 року. Активно співпрацював з „Народною Волею“, але виступав і в „Свободі“: **„Україна й Західна**

Європа“ („Свобода“, 12, 14 і 15 червня 1922 року), **„Чого бракує українцям“** („Свобода“ 15 серпня 1934 року).

Інші яскраві автори:

Дмитро Андрієвський: „Розбудова нації“, „Свобода“, 15 і 16 вересня 1927 року), **„Українська пропаганда за кордоном“** („Свобода“ 24, 25 і 26 березня 1931 року);

Олександр Кошиць, знаменитий керівник Української хорової капели: **„Перша українська звукова фільма „Наталка-Полтавка“**, („Свобода, 12, 13 і 15 квітня 1937 року), **„3 приводу моєї критики фільми „Наталка-Полтавка“**, („Свобода“ 9 квітня 1937 року), **„Огляд української музики“**, („Свобода, 24 і 25 березня 1941 року). Але хвилювали диригента й інші суспільно значущі теми: **„Малюночки з російської історії“**, („Свобода“, 16 і 17 січня 1940 року) – про генезу московського великодержавного людиноненависництва.

У зв'язку з припливом до міжвоєнної „Свободи“ нових творчих сил, нез'ясованим залишається випадок з публікаціями за підписом „Павло С.“. Справді дуже подібно до того, що за ним міг стояти колишній гетьман України Павло Скоропадський, але „Свобода“, незмінно неприхильна до цієї постаті, не хотіла популяризувати її, тому вживала криптонім. Втім, ледве чи й для самого цього автора, людини великої освіти й інтелігентності, потрібна була така популяризація.

Підпис „Павло С.“ стоїть під політичним аналізом **„Большевики і Троцький“** („Свобода“, 17 березня 1925 року) і під оглядом **„Криза большевицької диктатури“** („Свобода“, 8 квітня 1925 року). Щоправда, не зменшує загадки й підпис **„Павло Свій“** під публікацією **„Продивні пригоди В. В. Шульгіна та його книжки „Трі столиці“** („Свобода“, 5 і 9 грудня 1927 року).

Американці мусять знайти свій шлях і в самому Об'єднанні Українських організацій повинно братися з тим кращим запалом до поборолення перешкод, які ставлять тепер об'єднання українських сил в Америці.

Придніпрці остерігають український загаль перед лег-
кою вірою в большевицьку „українізацію“.

З початку він зауважує, що якби в установах на Україні були українці, то не треба б «українізувати». Але там є Москві і московські Жиди, отже їх українізується. Українізується остільки, щоб знали мову українську, а позатим вони і надалі остаються московськими більшовіками, які хотять держати Україну під Москвою.

36

„УКРАЇНІЗАЦІЯ“ ВІД ЛУКАВОГО...

Всупереч тій нещасливій обставині, що Україна 1920 року вся вже стогнала під московським військом, вціліла після першої пореволюційної хвилі більшовицького терору культурна верства не припускала великої, а тим більше – смертельної небезпеки для українства, для нормального національного життя в країні, що називалася хоч і Радянською, та все ж Україною. Тим більше, що залишався живим природний, відтворювальний чинник українства і українізації – українське село.

І була ще одна ілюзія: після голоду 1921 року і здирицької „продовольчої розверстки“ періоду „воєнного комунізму“ „вождь світового пролетаріату“ Ленін змушений був відступитися від свого фанатичного доктринерства і від пропагованої Троцьким „перманентної революції“ – заради такої прозаїчної речі, як хліб насущний. Почалися декілька господарськи успішних років НЕП-у – нової економічної політики.

В Україні це розкріпачення економічних сил водночас означало спонтанний національний розвиток, бо хоч більшовицька влада однією рукою продовжувала викорінювати „буржуазний націоналізм“, другою рукою заохочувала українців до, кажучи сучасною мовою, вільноринкових відносин і до продуктивної праці. Крім того, це був ще досталінський час, коли ідейні більшовики-ленінці ще мали вплив в партії, а з погляду ідейного злом вважався не тільки український, але будь-який інший націоналізм, в тому числі й російський великодержавний шовінізм. Оскільки ж він явно вивищувався над усіма іншими націоналізмами в СРСР і затьмарював їх, то українські більшовики-ленінці, бажаючи, бодай позірно, легально нейтралізувати російський шовінізм, започаткували українізацію.

„Свобода“ надзвичайно пильно стежила за цим обнадійливим і тривожним процесом національного відродження, довіряючи більше негативним відгукам та оцінкам, аніж схвальним.

„Свобода“, 7 грудня 1921 року, **„Українізація України“:**

„...Українських гімназій вже й тепер майже нема. А народних шкіл таки зовсім нема. По-перше тому, бо дитину без книжки, пера й паперу читати й писати не навчиш, а по-друге, що нема кому вчити. Учителі або

пішли до повстанців, або сидять в чека, під ключем... В Константинопільському повіті тільки 4 душі з усього учительства не арештовані, а в Бердичівському – тільки 2! Так скрізь. Учителство – це дуже патріотичний елемент, і тому його винищує й тероризує большевицька влада в застрашаючий спосіб...

Навіть букваря не видав большевицький уряд! Але за границю посилає всякі книжки, щоби людей дурити, який то він, мовляв, культурний і дбайливий про народне добро! З видавництвами річ мається так:

Большевицькі звіти виказують, що за весь час большевицького режиму видрукувано 296 тисяч примірників книжок. Приймім, що це правда – так і тоді ця кількість являється смішно малою, коли зважити, що, приміром, Оренштайн видрукував в друкарні Шарфого в Вецлярі одного букваря „Ярина“ 200 тисяч екземплярів! Разом той самий Оренштайн надрукував яких 50 вагонів українських книжок, отже, в десять разів більше, як за весь час большевицького режиму появилось на Україні. Коли большевики справді дбають про розвиток літератури, то чому ж вони не пустять отих 50 вагонів книжок, надрукованих в Німеччині? Це ж наукові підручники, це Шевченко, Франко, Марко Вовчок, Мирний і Нечуй-Левицький, автори поступові, зовсім для большевиків не небезпечні...

Тепер на Україні прямо книжковий голод, люди заплатили б за українську книжку казочні гроші, так її нема і не сміє бути!...

Але не мовчить народ. Він робить повстання. Його не відстрашать ні чека, ні „комсополи“, ні жадні „ісполкоми“. Він став справжнім українським народом. Большевицький уряд робить все можливе, щоб спинити українізацію, але вона все таки поширюється завдяки

українському селянинові. Щоб від його купити муки або сала, треба до його говорити по-українськи. Щоб прийти на село, треба вміти по-українськи, бо за російську мову б'ють. І отсе й єсть той реальний ґрунт, на якому збувається українізація. Тому то в Києві, де нині на 300,000 мешканців є 200,000 жидів, все ж таки скрізь чується українська мова. Хочеш їсти, так балакай по-українськи. Так само і в церкві. Батюшків, які не хочуть правити українського Богослуження і говорити проповідий по-українськи, народ гонить з села. Таких вигнаних є цілі сотки. І коли б ми нині мали 1,000 молодих попів-українців, то всі вони дістали б добрі приходи на Україні.

З тим бажанням Української Церкви погодився Патріарх Тихон. Він прислав грамоту, в якій дає згоду на автокефальну українську Церкву з окремим синодом, застерігаючи собі тільки патріярше благословення...“.

„Свобода“, 17 грудня 1923 року, **„Про большевицьку українізацію“**:

„...Якби в установах на Україні були українці, то не треба б „українізації“. Але там є москалі і московські жида, отже, їх українізується. Українізується оскільки, щоб знали мову українську, а поза тим вони й надалі остаються московськими большевиками, які хотять держати Україну під Москвою.

Отже, українізується державну машину назверх, щодо мови, але по суті вона московська, московська в усіх своїх політичних стремліннях...“.

„Свобода“, 11 і 12 січня 1924 року, **„Українізація“**:

„...Український народ участи у владі не бере, хоча кілька окремих одиниць української нації виконують

певні функції влади. Влада на Україні чужа, як по своєму складу, так і по духу і по своїй конкретній діяльності. Вона дбає про інтереси не українського народу, а московської державности, а через те вона українізації для користи українського народу по своїй волі заводити не може.

Чому ж так сталося, що вона оповістила українізацію? Бо на Україні, окрім окупаційної влади, є ще й український народ: українські селяни, робітники і недобитки української інтелігенції, які не можуть задовольнитися тим становищем, в яке загнала їх влада. Вони вимагають задовільнити свої потреби навіть всупереч стремлінню влади. Поки була війна, терор, українські маси, переможені насильством, приховували свої національні потреби, але як тільки трохи стихло, вони зараз висунули свої старі вимоги, які ставили ще царям московським, а саме: волі рідного слова, волі рідної культури, задоволення національних потреб.

Народ не може віддати себе на знищення і бореться до останнього...

...Українізацію зробили не ті, що перейшли на службу до влади, не ті, що публікували про зміну своїх поглядів, що одрікалися од „контрреволюції“, „шовінізму“ і визнавали свої „помилки“, а ті, хто цього не робив, хто з владою не погодився, хто її не вихваляв, а боровся і бореться з нею.

Українізація єсть наслідок боротьби народу на Україні та його еміграції. Урядова українізація – це вимушена відповідь московської влади на велетенський рух серед народу та на працю української еміграції коло розвитку української культури. Коли б на Україні не було змагань самого народу низу створити своїми

силами національні форми життя; коли б за кордоном не творилися нові огнища української культури, коли б не було української преси, яка рішуче виступає проти сучасного режиму на Україні, ніколи б московська влада не згадала про українізацію. Нарід уже так окріп, що робить сам те, що йому потрібно в національних справах, і владі не залишається нічого іншого, як вдавати, що вона з цим погоджується, бо в противному разі довелось би розписуватися в своїй безсилості...”.

„Свобода“, 16 червня 1924 року, „Початок деукраїнізації“ („С. Ч.“):

„...Власне, й не деукраїнізації, бо й українізації, як такої, ніколи й не було. Просто – finita la comedia, починається, без жадних українізаторських викрутасів, продовження старої, давньої української драми, окремі акти котрої тяглися століттями і котру примхами ветхोї бабусі історії було перервано кривавою інтермедією 1917-1921 років.

„З огляду на контрреволюційні настрої зукраїнізованої південної армії ССРСР, останнє засідання реввоєнсовету постановило якнайшвидше деукраїнізувати її і почистити від шкідливого елемента“ („Руль“, 16 травня).

Ще рік тому главнокомандувач Фрунзе палко обстоював цілковиту українізацію, а нині наказує харківському „наркомвоєнові“ навчати жовнірів „южноі“ армії по-українському лише двічі на тиждень, а по-московському – чотири рази; крім того, командні посади в армії, починаючи від полкового командира й вище, одібрати в українців, де вони суть, а натомість призначити москалів. Чому? А тому нібито, що дехто з українських старшин „думає про якусь там самостійність“. Викинутих старшин-українців наказано „предать суду“...”.

„Свобода“, 25 лютого 1926 року, „Про українізацію українців“:

„...Біда з українізацією. Попирає її формально большевицький уряд, навіть Москва. Большевики не прив'язують до неї особливого значіння. Українізація – це для них тільки спосіб, яким вони хочуть підійти українського селянина, щоб його перетягнути на комуністичний бік. За допомогою української мови, української книжки і українського апарату думають вони поширити з успіхом комуністичну пропаганду по українських селах та заставити українське селянство до того, щоб поставилося прихильно до української влади.

Попирають українізацію большевики ще й з другого боку. Вони знають, що на Україні живе велика скількість національно свідомої української інтелігенції, а навіть доволі українського робітництва, які стремлять до повної самостійности України і які добачують в Москві тільки ворога свого національного, культурного і політичного життя. Щоб відвернути отих самостійників від політичної програми, запалили їх большевики до великої культурної місії, себто українізації України.

Та для нас важне головно те, як ми самі повинні ставитись до українізації і чого нам по ній надіятися. А коли розглянемо українізацію з боку власного національного інтересу, то не улягає ніякому сумніву, що вона для нас корисна, без огляду на те, ким і задля кого вона проводиться. Біда тільки в тім, що її як слід не проводиться. Багато вже пройшло реченців, коли мала бути закінчена українізація, але її не закінчено, бо урядовці далі не знають української мови та не кінчать курсів українознавства. І то не кінчать ті, які повинні бути приміром у виконанні розпоряджень влади...“.

Жовтень 1993 року. Український Інститут Америки, Нью-Йорк. Під час вшанування Івана Кедрина-Рудницького з нагоди його 95-річчя (зліва): редактори „Свободи” Петро Часто, Раїса Руденко і письменник Микола Руденко.

„Свобода“, 2 березня 1926 року, **„З України й про Україну“** (Лист з Поділля):

„Ляля ходить до школи, але якби я мала гроші, то не посилала б, а вчила б вдома, бо там всього вчать, а знання ніякого, крім комунізму, інтернаціоналізму, пролетаризму і таке інше. Розпуста така, що страшно. Кругом мерзота. Править нами всяка непотріб, хамство. Все це повдягалось на останній шик, їхні жінки туфлі золотом розшивають, а справжній робітник без сорочки ходить. Податки – не податки, а прямо здирство. Ми за свою хатину, то вже кожуха продали, щоб оплатити. Ні зарібку, ні роботи нема ніякої. Просто розпач бере. Маєш руки, ноги, голову, а не маєш де заробити, хоч гола ходи. На словах пролетаризм, а на ділі буржуїзм такий, як і був. Так само на словах українізація, а на ділі – москалізація така, як і була за царських часів. Школа українська, а з бібліотеки забирають усі українські книжки. Шевченка так крають на свій лад, що скоро і не видно буде, що то Шевченко. Як там вгорі – не знаю, але у нас на провінції по урядах чути тільки московську мову, бо сидять самі москалі. Це такий московський інтернаціоналізм. Ще боротьба довга буде...“.

„Свобода“, 14 травня 1926 року, **„Боротьба московської культури проти українства“**:

„...На тому самому засіданні виконавчого центрального комітету, на котрому Чубар виправдовував українізацію тим що, мовляв, комуністичний уряд України вже не може стримати українізації, виступив обороною „русской культури“ незакритий вже нічим московський націоналіст, комуністичний товарищ Ларін і... почав давати батьківсько-начальниче повчення московським генерал-губернаторам на Україні за те,

що нібито у них проводиться дуже рішуча українізація. Доходить, мовляв, до того, що московські села переробляються в українські, а московські робітники в Донецькому басейні змушені посилати своїх дітей вчитися в московські школи аж в Тульську губернію і т. д.

При тім Ларін зазначив, як то роблять всі московські старі бюрократи та чорносотенці, що він не боїться за „русскую культуру“, бо вона, мовляв, досить міцна і не загине в Україні під тиском українізації, але він боїться за українську культуру. На його думку, треба піддержати і зміцнити російську культуру, то тоді й українська буде високою культурою. Тут уже й сам премудрий Соломон не зрозумів би: чого від розвитку російської культури на Україні і пригнічення української, як було за часів царату, українська культура досягла б високого розвитку?..“.

„Свобода“, 12, 14 і 15 липня 1926 року, **„Ще про українізацію“** (Огляд передз'їзових Тез Центрального комітету партії більшовиків України стосовно результатів українізації):

„...В тезі десятій говориться про те, що серед українських літературних груп все поширюється й зростає клич „Геть від Москви“ та зворот до Європи. Далі говориться, що цей клич є лише культурним, але також „є прагнення скерувати економіку України на шлях капіталістичного розвитку, держати курс на зв'язок з буржуазною Європою, протиставляючи інтереси України інтересам інших радянських республік“.

Самі большевики нишпорять по всій Європі й простягають свої щупала аж до Америки, але Україна не сміє думати про Європу, бо це розбиває „єдиную і невідлімую“. Стара се пісенька! Це ж большевики говорять, тільки іншими словами, про той сепаратизм,

що не давав спати старим російським сатрапам та коронованим головам...”.

„Свобода“, 9 квітня 1927 року, **„Нова боротьба Москви проти українського „сепаратизму“:**

.....Прийшла перша чутка, що переведені арешти деяких українських комуністів. Останні відомості з України вказують на те, що там большевики починають ширшу акцію проти українських національних прагнень. Вони перелякалися того, що забагато дозволили переводити розмосковщення України, яке вони називають українізацією.

Перший удар, звичайно, як і за царських часів, роблять большевики по народній освіті... Політичне бюро комуністичної партії на Україні звернуло увагу своєму партійному товаришеві, комісарові народної освіти О. Шумському, що національна освіта на Україні не має яскравого характеру комуністично-соціалістичної. Мовляв, характер освіти є скорше націоналістичним...

...О. Шумський – це, видно, один з тих чотирьох українських комісарів, яких центральний московський уряд намітив для усунення зі становищ...

...Україна стоїть перед дуже грізною хвилею. Знову поллється кров, знову почнуться часи страшної руйни...”.

„Свобода“, 8 вересня 1927 року, **„На Україні нема державної мови“:**

.....Уряд радянської України видав закон „Про забезпечення рівноправності мов та про сприяння розвитку української культури“. Виходить, що до останнього часу українська мова не була рівноправною з іншими мовами на Україні. Тепер, нарешті, по восьмилітньому пануванню на Україні, радянський уряд надумався видати свій декрет про набуття прав

українською мовою у своїй власній державі, нарівні з мовами національних меншостей...

...Перший артикул цього документу говорить: „Мови всіх національностей, що залюднюють територію УСРР, є рівноправні“. Але в дальшому вимагається обов'язковості оголошення всіх законів України на двох мовах, українській та обов'язково російській...

Отже, загально російська мова є обов'язковою нарівні з українською. Це підтверджує артикул 30 декрету, в яким говориться: „Українську мову та українознавство в усіх школах та дитячих будинках національних меншостей і російську мову в усіх школах і дитячих будинках з неросійським населенням належить викладати як обов'язкову дисципліну.“

Коли взяти на увагу, що дійсних москалів на Україні, для яких російська мова є рідною мовою, нема більше, як 2-3 проценти, то стане ясно, що та мова стає державною мовою на Україні як мова єдиного російського царства...“.

„Свобода“, 28 лютого 1929 року, „Московська заплата“:

„...Ми вже подавали відомості про розстріл О. Шумського, а тепер доходять до нас не лише підтвердження цього розстрілу, але й відомості, що разом з Шумським заплатили життям за свій „націоналізм“ й інші українці-комуністи. Тепер почався систематичний похід большевиків проти всього українського національного, хоч би як воно було вірне комуністичній партії...“

...Очевидно, комуністична партія почала робити те саме з українцями-комуністами, що хотів з ними робити імпульсивний та гістеричний Муравйов, коли з червоними московськими військами захопив в січні 1918 року Київ. Але більш далекозорий Ленін тоді

спротивився, знаючи, що ще буде час розправитися зі своїми союзниками українцями. Тоді в Києві стався такий цікавий факт, що до цього часу ще не оголошений в пресі.

На другий день по захопленню Києва московськими комуністичними військами на головну телеграфічну станцію з'явився Муравйов. Він тоді був головнокомандуючий військами, що наступали на Київ. Тут Муравйов покликав до себе начальника телеграфу й наказав йому дати негайно гарного телеграфіста, але такого, що вміє язик тримати за зубами, бо коли стане відомим комусь сторонньому хоч одне слово, то він власноручно застрілить начальника телеграфу і телеграфіста...

Муравйов викликав на розмову з Москви Леніна. Говорив він йому приблизно так: „ Ми на багнетах червоних військ захопили Київ і знищили тут владу українців-сепаратистів. Червоні війська переслідують сепаратистів уже далеко за Києвом. Всіх сепаратистів, що попадають у руки червоних, нищимо безпощадно і негайно. Тепер ми почали заводити адміністративну владу в Києві та на звільнених від сепаратистів областях України, та несподівані зустрічаємо перепони у своїй праці... Зі сторони Коцюбинського та інших українців-комуністів, які пособляли розбити сепаратистів та захопити Київ. Тепер ці українці-комуністи говорять, що Київ – їх місто і що ми мусим передати в їх руки владу в Києві та на Україні. Я думаю, що з ними нема чого довго говорити, бо вони вже нам непотрібні. Тому дозвольте їх арештувати та розстріляти, щоб далі вони нам не заважали у викоріненню сепаратизму“.

На це Ленін відповів так: „Покищо не приймайте рішучих заходів проти них. Але на відповідальні

становища не пускайте їх. Я сьогодні вечером на засіданні доложу Раді Народних Комісарів про нашу розмову й тоді перекажу вам, що далі робити з сепаратистами...”

„Свобода“, 30 листопада 1929 року, „Кати шаліють“:

„З країни, де людські страждання перевищують все те, що змалював у своєму безсмертному творі Данте, про страждання в пеклі, доходять все страшніші та страшніші відомості. Сп'янілі московські кати-чекісти шаліють по всій Україні, а в могили лягає замордований, замучений цвіт української нації, лягає в могили основа українського народу – його селянство та інтелігенція...”

...Большевики ніби на глум, ніби для збільшення страждань голодного і обдертого народу, кленуть його і таврують іменем визискувача, іменем глитая, називають „куркулями“ тих, що самі пухнуть з голоду і виховують своїх дітей рахітичними, сухотними і немічними, бо не мають чим їх нагодувати. Свій страшний злочин супроти українського народу Москва прикриває гаслами „класової боротьби“ та іншими ідіотичними вигадками, які тільки можуть забрести в голову збожеволілих від людської крові комуністів та їх прихвоснів і посіпаків, продажних душ...”

„Свобода“, 17-18 вересня 1931 року, „Українське письменство під большевицьким обухом“ (І. Сулима): „...В романах та оповіданнях українських письменників під большевиками проводиться систематичне виправдання большевизму і його насильств над українським народом. В романі Антоненка-Давидовича „Смерть“ комуніст-українець Горобенко мусить іти разом з комуністами-москалями розстрілювати українських селян, і автор знаходить для цього виродка виправдання...”

...Хвильовий поставив питання цілком руба: у кого, в яких письменників світових літератур має шукати

українське письменство зразків для наслідування. Хвильовий писав: „На яку з світових літератур мусимо взяти курс? У всякому разі не на російську – це рішуче й без усяких застережень. Від російської літератури, від її стилю українська поезія мусить якомога швидше тікати“. Ця заява Хвильового викликала загальне обурення російських комуністів та їх українських блюдолизів. Хвильовий мусів „каятись“, їздив у Німеччину, в Австрію та Чехословаччину й привіз з-за кордону „переконання“, що європейська культура „гниє“. Але й це не допомогло Хвильовому...“.

„Свобода“, 29 квітня 1932 року, **„Погром української інтелігенції на Україні“** (О. Сновида):

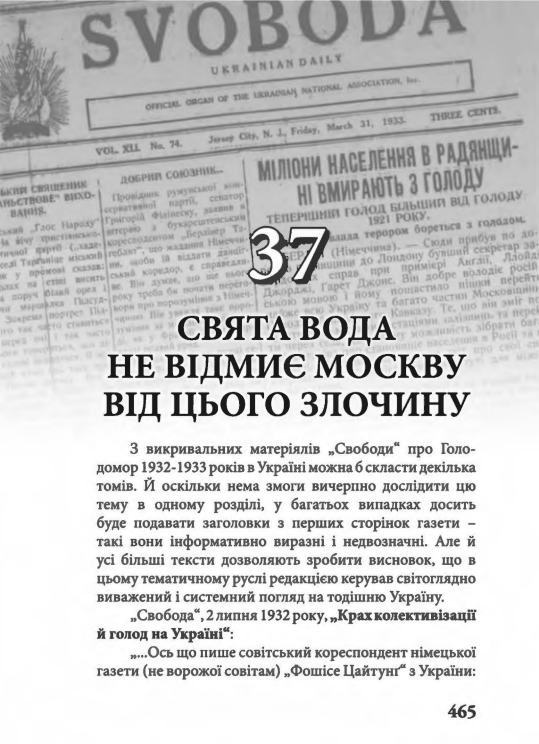
„...Першим ділом совітської Москви, як прийшла вона на Україну (по розбиттю української армії) було – знищити українську школу, національну кооперативу і рештки національних партій. Коли це зроблено, рештки інтелігенції – які не виїмігрували – пішли на службу совітам. Здавалося, зачалася нова ера. Але хутко показалося, що не мали рації ті, які думали, що можна хоч щось зробити, бодай для української культури, під зверхністю Москви.

Зачалася опозиція – в політиці (шумськізм) в літературі – за гаслом „Орієнтуймося на Європу“ (хвильовізм), нарешті в економіці, доводячи, що Україна лишилася колонією Москви (теорії Волобуєва). Але цю опозицію знищено, а її провідників змушено, російським звичаєм, покаятися.

Тепер, думали, вже настав кінець! Хто лишився – може спокійно працювати. Але сі прогнози не сповнилися. Зачалося від чистки Академії наук. Заслали Єфремова і Грушевського, а їх учнів змусили „публічно

відмовитися від теоретичних принципів школи Грушевського, визнати його науку буржуазною та заявити про своє щире бажання всі свої сили віддати на службу пролетаріатові“, себто кремлівській кліці...

...Москва не може повірити, щоб українці служили їй щиро, і нищить їх... По шумськістах, хвильовістах, волобуєвцях, по соціал-демократах приходять черга на соціал-революціонерів і галичан...“.

МІЛІОНИ НАСЕЛЕННЯ В РАДЯНСЬКІЙ УКРАЇНІ ВМИРАЮТЬ З ГОЛОДУ
ТЕПЕРІШНІЙ ГОЛОД БІЛЬШИЙ ВІД ГОЛОДУ 1921 РОКУ.

37

СВЯТА ВОДА НЕ ВІДМІЄ МОСКВУ ВІД ЦЬОГО ЗЛОЧИНУ

З викривальних матеріалів „Свободи“ про Голодомор 1932-1933 років в Україні можна скласти декілька томів. Й оскільки нема змоги вичерпно дослідити цю тему в одному розділі, у багатьох випадках досить буде подавати заголовки з перших сторінок газети – такі вони інформативно виразні і недвозначні. Але й усі більші тексти дозволяють зробити висновок, що в цьому тематичному руслі редакцією керував світоглядно виважений і системний погляд на тодішню Україну.

„Свобода“, 2 липня 1932 року, „Крах колективізації й голод на Україні“:

„...Ось що пише совітський кореспондент німецької газети (не ворожої совітам) „Фошце Цайтунг“ з України:

„Українська житниця Росії є напередодні голоду. І до цього допровадила не посуха, не напад сарани, не кепський урожай, лише надмірне темпо соціалізації. Селянські маси потеки до міст, аби продати витвори праці своїх рук взамін за хліб. На одеських базарах – довгі ряди селян, старих, молодих, жінок і дівчат. Знеможені від недоїдання, стоять вони по вулицях, пропонуючи свої марні пожитки: старі діряві чоботи, хустки... кавалок хліба (3 фунти) коштує 7 рублів, кусник сала, як дві коробки сірників завбільшки, – 5 рублів. Мішок кукурудзяної муки – 50 руб. Правдивої муки нема. Продають не „кулаки“, а соціалізовані колхозники, яких соціалізація допровадила до жебрацтва та руїни...“.

„Свобода“, 5 липня 1932 року, **„Україна в кігтях московського більшевизму“** (Очевидець оповідає про відносини на Великій Україні):

„...До 90 відсотків дітвори на Україні живуть прямо в неймовірних матеріяльних умовах. Сільські діти могли б позавидувати долі хоч би малих муринчат з якого-небудь Сенегалю, бо ті хоч студени не знають. Білого хліба сільська дітвора до 7 року життя взагалі не знає, бо часів НЕП, коли цей хліб був, не пам'ятає, а тепер його нема... І чорного хліба ніколи доволі нема. Не говорю про теперішні відносини, яких я вже – на щастя – не є очевидцем, але ще взимі, обсервуючи харчові умови по селах України, я жахався, що то буде діятися в переднівок. Вже тоді в багатьох околицях України (особливо на північній Волині і на Чернігівщині) царив прямо азіяський голод, який очевидно відбивався найтяжче на дітях...“.

„Свобода“, 11 липня 1932 року, **„Голод на совітській Україні“**:

„...І знов страшні вісті йдуть з України. Не було тепер неврожаю на Україні під большевиками. Як стверджують самі комуністи, року 1931-го був дуже добрий урожай. І при урожаї – голод! Мільйони українських робітників і селян кинулись врозтіч з рідної землі. Одні знайшли собі смерть у каламутній Дністровій воді, інші мандрують на Схід і на Північ, на Московщину.

Є старе українське прислів'я: „Неврожай від Бога, а голод – від людей“. Людоненависна влада московських окупантів свідомо нищить Україну голодом. Це не випадково. Тут є своя, пекельно розрахована система. В 1921-22 році з допомогою голоду задавлено на Україні повстанський рух. В 1932 році, коли в світі багато пишуть про справедливість українських змагань до самостійности, Червона Москва хоче зробити з України пустелю. Бо Україна без людей – не країна. З незаселеної території можна зробити, що хочеш – Росію, Польщу, Румунію, Китай, Японію...“.

Перша стор. „Свободи“ 11 серпня 1932 року: **„Робітники не дають вивозити большевикам харчів за кордон. Миколаївські робітники готові були іти на розстріл, щоб лише не дати вивезти з України харчів“.**

Перша стор. 16 серпня: **„Голод на Україні жене людей на певну смерть. Втікають через Дністер, щоб урятуватися від голоду, але падають жертвою куль московських комуністів“.**

Перша стор. „Свободи“ 30 серпня: **„Большевики розстрілюють голодних людей. В Україні розстріляно п'ятьох за крадіж зерна на колективній фермі“.**

Перша стор. 31 серпня: **„Жахливі картини голоду на радянській Україні. Селяни лишають на вулицях міст своїх дітей, щоб не бачити їх голодової смерті“.**

„Свобода“, 8 жовтня 1932 року, „Чому є голод в СРСР?“:

„...Совіти і Сталін видумали „колективізацію“ спеціально на те, щоби могли більше витискати зі зuboжілого населення для потреб армії, міста, Комінтерну, світової комуністичної пропаганди і т. п. При масовім зборі збіжжя на великих просторах, мовляв, легше буде масово й конфіскувати, ніж лазити по коморах приватника. Спершу ніби сподіванки большевиків виправдалися. Але нагло одурена людність зачала саботаж. Не „кулаки“, а ціла сільська людність, з якої вже сему шкуру дерли. Зачалися підпали, відмови збирати збіжжя, „крадіжки“ продуктів власної праці. Апетит совітського грабіжницького уряду показався неспівмірним з продукційною здібністю села. Так наступив голод...“.

Наприкінці Голодомору вже, самозрозуміло, й бути не могло опору злочинному сталінському режимові – вся Україна стояла на краю могили, але перші голодні літо й осінь не минули без бунтів і справедливої помсти. Перша стор. „Свободи“ 28 жовтня 1932 року, **„Населення вбиває та б'є комуністичних комісарів по селах і містах“:**

„Берлін. – Сюди дісталися таємні відомості ЧК на Україні про події в серпні і на початку вересня біжучого року...За один місяць було в сільських місцевостях 149 терористичних актів проти представників радянської влади, а в промислових районах та містах – 52 акти... Вбито відразу 87 радянських урядників, 44 умерли пізніше в лікарнях від ран, 70 знаходилися при кінці місяця на лікуванні в лікарнях... За місяць на Україні в 63 випадках викликувано військо ЧеКа на допомогу міліції для вгамування заворушень...“.

Перша стор. 26 листопада: „Дві третини населення радянщини вже голодують“.

Перша стор. 28 листопада, „Дюранті винувє селян та робітників за голод в Росії“: „Кореспондент газети „Нью-Йорк Таймс“ Дюранті... каже, що в цьому завинили самі селяни та робітники, які відмовилися виконувати накази Комуністичної партії, зв'язані з переведенням в життя п'ятилітки... Коли мільйони населення радянщини опинилися перед голодом, Дюранті потішає читачів своєї газети тим, що в цьому нічого страшного нема, бо населення Росії вміє тугіше затискати свої паски й терпіти без міри й кінця...“.

Перша стор. „Свободи“ 5 січня 1933 року, „Большевики розстрілюють своїх комісарів на Україні. Карають смертю за те, що недосить ретельно витискали від українських селян збіжжє для Московщини“:

„Москва. – Трьох вищих урядовців в Дніпропетровській окрузі... засуджено на розстріл... Комуністична влада обвинуватила їх у змові з „куркулями“... Розстріляно секретаря районного комітету комуністичної партії Головіна, предсідника районного комітету Паламарчука й старшого агронома в районі Аністрата...“.

Перша стор. 10 січня, „Розстріли й арешти на радянській Україні. Розстрілюють голодних людей за те, що вони „крадуть“ збіжжє“.

Редакційна „Свободи“ 19 січня 1933 року, „Україна перед голодовою смертю“:

„За царату Москва й вправді використовувала країну економічно, але все ж таки Україну вважали і тоді шпихліром Європи. І нарід на Україні назагал не голодував. Царат клав більшу увагу на те, щоб позбавити український народ духової поживи, знищити останки

української культури й української національної свідомості.

Большевицька Москва пішла іншим шляхом. Вона погодилася навіть зі словом „Україна“ і з українською мовою як „урядовою“ мовою України. Але зате знищила Україну до тла під оглядом економічним...“.

„Свобода“, 4 лютого 1933 року, **„В радянському кітлі кипить“**: „...Страшний азійський хан, якому ім'я Сталін, тепер панує в бувшій Російській імперії. Перед його терором і масовим нищенням народу блідими стають усі історичні Нерони, Ганібалли, Джінгіз-хани й т. п. То все були діточі іграшки в порівнянні з кривавим терором, який запровадив Сталін у своєму ханстві.

Останніми місяцями в Росії, особливо на Українській території, відбулися народні масові заворушення на ґрунті боротьби населення за хліб. Большевики криваво здавили ті повстання, але тим справи не вирішили. Нарід знову замкнувся сам і готується далі боротися за право жити фізичним життям. Духового життя він уже давно не має. Та ці народні повстання не лишилися без відгуку в Москві. Серед сатрапів Сталіна також почала зростати все більше зневіра в свою перемогу й навіть почало поширюватися недовір'я до самого „вождя“ Сталіна. Таких „злочинців“, що дозволяють собі сумніватися в правовірності Сталіна, жорстоко карають і переслідують. Багато комуністів викинено з партії, багато заслано на Сибір, на Соловки... Немало розстріляно й значне число ув'язнено. Подати точні відомості про це годі, але фактом лишається те, що в лавах комуністичної партії наступила паніка, розклад. Ніхто не вірить нікому й ніхто не знає, чи завтра він не стане з можновладця й сатрапа в'язнем тієї сатрапії, яку витворила комуністична партія, а може

навіть доведеться попрощатися з білим світом від кулі чекіста...”.

Перша стор. „Свободи“ 11 лютого 1933 року, **„Большевики висилають на Сибір 20,000 українців“**: „Берлін. – З Москви прийшли відомості, що большевики почали на Україні масові арешти серед селянства, яке не виконало большевицьких плянів полевих робіт. Арештованих саджають до зимних тягарових вагонів, міцно замикають двері й вивозять з України під великою охороною чекістів. Куди везуть арештованих, ніхто не знає. За Курськом частину таких потягів направляють на Сибір, а частину – на північ, в Архангельську та Вологодську губернію. Під час того перевозу люди гинуть сотками від голоду, холоду й недуг...”.

З одного лише Полтавського району на Україні останніми днями вивезено 1,000 селянських родин нібито за невиконання продналогу та за спротив колективізації. Майно цих родин держава skonфіскувала, а їх вислано лише в лахміттях, які були на обідраних людях. З інших районів також повідомляють про масові виселення селян та комуністів-опозиціонерів. Населення знаходиться в жахливому матеріальному стані й жиє під страшним комуністичним терором, очікуючи весь час переслідування та нових кар, які спадають на його голову з невідомих причин. Вимирання людей від голоду, недуг і холоду на Україні прибирає катастрофальні розміри...”.

Перша стор. „Свободи“ 31 березня 1933 року, **„Міліони населення в радянщині вимирають з голоду“**: „Берлін. – Сюди прибув по дорозі з радянщини до Лондону бувший секретар закордонних справ при прем'єрі Англії, Ллойді Джорджі, Гарет Джонс. Він добре володіє російською мовою і йому пощастило

пішки перейти майже всю Україну та багато частин Московщини, Поволжя й Північного Кавказу. Те, що він зміг побувати поза містами і станціями залізниць та перейти через села, дало йому можливість зібрати багатий матеріал про становище населення в Росії та на Україні. Він тепер має давати звіт про свої спостереження в Королівському інституті міжнародних справ.

Джонс твердить, що в Росії і на Україні голодують мільйони населення, якому загрожує в скорому часі загибель від голоду. Вже тепер люди гинуть кожного дня сотками тисяч. Він знаходив цілі села, які вже вимерли від голоду, і в кожному селі стоять десятками хати, де вже всі вимерли...“.

Історія висвітлення західною пресою Голодомору в Україні 1932-1933 років була б історією суцільної ганьби цієї преси, якби підлу брехню таких сталінських блюдолизів, як лавреат Пулітцерівської премії Волтер Дюранті, або колишній прем'єр-міністр Франції Едвард Ерріо, не нейтралізували своїм непідкупним сумлінням і мужністю такі поодинокі журналісти, як Гарет Джонс.

Перша стор. „Свободи“ 27 квітня, **„Україна в кігтях страшного голоду“**:

„Лондон. – Секретар Ллойд Джорджа, Гарет Джонс, друкує свої спостереження з України, які він виніс звітти під час свого недавнього перебування там. Газета „Дейлі Експрес“ подає його замітки про Харків у 1930, 1931 і 1933 році. Гарет Джонс каже, що у 1930 році він бачив, як у Харкові починалися будови різних великих будівель, які большевики ставили там за плянами своєї п'ятилітки. Тоді всі жили надіями на майбутнє...“

Нарешті у 1933 році Гарет Джонс побачив Харків уже зовсім не таким. Усе місто страшенно занепало, вулиці

були брудні й ненаправлені, величезні будівлі стояли недокінчені, а їх стіни валилися, населення пригнічене, байдуже й без усякої віри в майбутнє. По вулицях бродили тисячі безпритульних і голодних дітей...”.

„Неспокутувана вина Едварда Еріо“ – це назва спогаду Мілени Рудницької у „Свободі“ з 4 квітня 1957 року: „Французький політик Едвард Еріо, який минулого тижня відійшов з цього світу, записався так погано в історії українського народу, а саме під час великого голоду 1933 року, що варто пригадати нашому громадянству його непочесну в цій трагічній справі ролю. Він бо був головним свідком, який, всупереч правді, склав перед культурним світом свідчення на користь більшовиків, нібито жадного голоду на Україні нема...”.

Що ж до „незнаних причин“ голодового терору проти українців, то була одна-єдина: нищили їх за те тільки, що вони українці. І „Свобода“ на цей рахунок не мала жодних ілюзій і не вдовольнялася іншими причинами, другорядними й десятирядними.

Перша стор. 17 травня 1933 року, **„Московська кампанія проти українського націоналізму розростається“**: „...Газета „Правда“ розпочала кампанію проти „єфремовщини“ в Українській Академії Наук, себто проти наукової праці Академії в національному дусі. Газета каже, що хоч самого Єфремова засуджено на заслання й з Академії забрано, проте там лишилися його учні, які ведуть далі українську науку в українським національним дусі.

Далі газета подає, що на десятки українських наукових робітників є невеличка група комуністичних діячів в Академії, які не в силі переломити українського національного духа в цілій науковій роботі Академії.

Головний редактор дитячого журналу УНСоюзу „Веселка” Володимир Барагура і його наступниця Любов Дмитришин. Осінь 1993 року.

Тепер усі напади зосередились на Українському інституті мовознавства, де, на думку „Правди“, працює найбільше „петлюрівських“ інтелігентів. Отже, треба сподіватися нової чистки українських наукових інституцій та українських наукових сил“.

Перша стор. 11 липня 1933 року, **„Застрілювся комісар освіти Скрипник“:**

„Московські комуністичні газети переповнені нападами на бувшого комісара освіти на Україні Миколу Скрипника, який поповнив самогубство у віці 61 літ... Він не придержувався московських засад інтернаціоналізації науки та шкіл на Україні...“

Перша стор. 21 липня, **„Москва не пускає до себе голодних з України“:**

„....Українське населення, щоб урятуватися від голодової смерті, старається втекти на північ або взагалі в Московщину, де населення не таке обідране владою. До Московщини щастить перебраться тим, що їдуть туди ввозами або йдуть пішки, бо на залізницях установлено кордон між Україною та Росією й нікого з України не пускають через той кордон...“.

„Свобода“, 4 серпня 1933 року, **„Голод на Україні“:**
„....Нещастя цілої країни, мільйонів людей не викликане якимись фізичними причинами – чи недородом, чи кліматичними умовами: ні, голод утворений штучно тими політичними умовами, в яких перебуває український народ під владою московських большевиків...“.

Перша стор. 5 серпня, **„Москва рішила викоринити українство на Україні“:**

„....Москва так налякалася українського сепаратизму, що підписала з Польщею умову, на підставі якої відмовляється від усякої агітації в Галичині та на

інших українських землях, а також не підтримуватиме українських утікачів з Польщі і не допускатиме до створення ними своїх організацій, щоб лише Польща не підтримувала українських „сепаратистів“. Разом з тим з України висилають тепер усю активну інтелігенцію, не лише українську, але й російську, яка має симпатії до українства...“.

Очевидно, не випадково „Свобода“ в ці чорні часи масового винищення українців голодом вмістила виклад лекції д-ра Михайла Антоновича в Українському Науковому Інституті у Берліні на тему **„До політичного світогляду Драгоманова“**. Не стався б нечуваний в історії людства Голодомор, якби українські національно-визвольні змагання 1917-1921 років не закінчилися поразкою. А не закінчилися б вони поразкою, якби чільні керівники тодішньої Української Народної Республіки виявили себе людьми, вільними від соціалістичного доктринерства і непростою наївних сподівань на федерацію з „новою, демократичною“ Росією. А вільними від федералізму, соціалізму і пацифізму вони були б, якби не були сліпими спадкоємцями ідей Михайла Драгоманова.

Цитуємо за „Свободою“: „...Прелегент зреферував полеміку, що точилася цього року на празькому академічному ґрунті довкола постаті Драгоманова. Головний аргумент, яким оборонці Драгоманова старались виправдати його шкідливі й антинаціональні вислови, був той, що ці вислови в своїм часі були поступовими й корисними. Цей аргумент падає сам собою, коли порівняти Драгоманова з його сучасниками зі „Старої Громади“ або з передовими провідниками тодішнього національного руху в Галичині. Драгоманов бачив

перед собою течії серед українського громадянства, що вели до сепаратизму, і з усією силою старався ті течії поборювати гаслами вимог практичної політики (помагати москвинам здобути конституцію, від якої буде потім користь і українцям). Але цим для нього й обмежувались національні завдання українців, які мусіли, згідно з його ідеалами, завше не лише залишатись у федерації з Росією, але навіть і творити спільно з нею одну всеімперську культуру, а питома українська культура мала залишатись лише для вжитку низів. Побоюючися, щоб свідомість власної культурної переваги над росіянами не спричинила наростання сепаратистичних змагань, Драгоманів старається все, що є на Україні визначнішого, можливо принизити. З цього походять дріб'язкові причіпки до визнаних українських учених або діячів і нелюбов Драгоманова до Шевченка як найвизначнішого українця, яким могли ми тоді похвалитися. Таким чином нелюбов і гіперкритичне ставлення Драгоманова до всього українського, наскільки воно переходило в ширший, незалежніший рух (однак, боронячи прав українства в рамках вузько територіальних), поряд з порадою українській молоді працювати разом з росіянами над спільною справою повалення царату, довела на практиці до денаціоналізації цілого покоління української молоді, що в співпраці з москвинами втрачала зовсім своє, ще й без того невиразне національне обличчя. Це привело до задержки в українським національним русі, а внаслідок цієї задержки ми виявилися неготовими до революції в 1917 році...".

Перша стор. „Свободи“ 26 серпня 1933 року, „Очевидці розповідають про страхіття голоду на

Україні“: „...На запрошення німецького євангельського пресового союзу кілька осіб, які щойно повернулися з радянщини, розповіли про свої враження. Всі вони одногласно кажуть, що відомості про смерть з голоду чотирьох мільйонів населення на півдні радянщини скорше зменшені, ніж перебільшені. Серед промовців були два німці та один американець, Волтер Бечерер, з Першого вискансинського національного банку в Милвокі... Доповідачі попривозили з собою листи від населення та фотографії, які підтверджують кожне сказане ними слово. Бечерер, який під час своєї візити найбільше їздив по Україні, говорить, що не можна перебільшити опису тих страхіть, які він бачив на Україні, бо нема слів, щоб їх представити. Найбуйніша людська фантазія не придумав такого пекла, яке є тепер на Україні. Дуже тяжко подати подробиці того, що там робиться. Це тому, що кождий турист перебуває ввесь час під наглядом радянських „провожатих“... Бачерер знає багато випадків людоїдства, коли судили матерів за те, що вони їли своїх дітей. Одна жінка з'їла трое дітей і лише на четвертому піймалася і попала під большевицький суд. На суді вона виправдувалася тим, що її діти все одно повмирали б з голоду, в страшних муках...“.

Від об'єднання українських організацій в Америці: **„Рятуймо Україну від голодової смерти“** („Свобода“, 12 вересня 1933 року:

„Чужинець др. Вальд Амменде, Генеральний секретар Європейського Конгресу Національностей, проголосив звіт про голодову катастрофу на Україні. Отой звіт про вимирання населення радянської України з голоду закінчив він запитом до цивілізованого світу: чи він ще й далі глядітиме, як умирають на Україні мільйони людей з голоду, чи, може, захоче таки прийти з поміччю

нещасним жертвам і скинути з себе таким чином закид безсердечности і ганьби?

Оте благородне слово чужинця дійшло до нас, українців в Америці, в хвили, коли ми беремося ще раз потрясти сумлінням світу, коли ми хочемо знайти доступ до американського уряду і до серця американського народу, щоб дістати від них поміч для наших безборонних братів на рідній землі, для вигибаючої з голоду України.

Звідки взявся голод на Україні?.. Його викликає і піддержує Москва з розмислом, щоб у той спосіб знелюднити Україну, це тільки один з способів боротьби Московщини з Україною,... варварська ставка Москви, що прямує до знищення українського національного самостійницького руху..." (Підписи: Омелян Рев'юк, Микола Мурашко, д-р Лука Мишуга, Володимир Кедровський, Микола Данильченко).

На той страшний час, коли Москва вбивала Україну голодом, американське українство вже було організоване і сильне, і вповні могло розраховувати, що його голос і його опінія щодо причин і наслідків масового народовбивства в Україні дійдуть до світу, зокрема і передусім – до американських державно-політичних верхів. Це й стало спонукою до рішення Головного уряду Українського Народного Союзу (липень 1933 року) заснувати „The Ukrainian Weekly”. Від дня 6 жовтня того року як англomовний щоп'ятнищевий додаток до „Свободи” розпочав новий тижневик свій посильний і таки вельми відчутний вплив на англomовне українсько-американське середовище. Цей напрям діяльності – освідомлення американського суспільства щодо антиукраїнської політики Москви і щодо масштабів Голодомору – був інформативно дуже наповнений і професійно потужний. Газета дивилася

на трагедію України не лише зі свого боку, але й очима багатьох американських та європейських видань і окремих журналістів, також дипломатів різних країн, негайно перекладаючи і передруковуючи їхні публікації і повідомлення.

Ще заголовки з перших сторінок „Свободи“ осені 1933 року: „Большевики не пускають в Україну англійських журналістів“, „Ляхи забороняють протестувати проти голоду на Великій Україні“, „Постріли у Львові – протест проти виголодження України“ (убивство радянського дипломата Олександра Майлова), „Польська влада заборонила День жалоби і протесту“, „Кардинал Ініцер знову відзивається у справі допомоги голодуючій Україні“.

З 302 чисел „Свободи“ в 1933 році неможливо знайти хоч би одне, в якому не йшлося б про голод в Україні або про терор проти національно свідомого українства. Властиво, достатнім, бо неспростовним доказом, що Москва навмисне, цілком свідомо спланувала Голодомор, є те, що недонищена голодом Україна відразу ж у 1934 році стала об'єктом кривавих сталінських репресій, котрі без перерви тривали до самого нападу кривавого коричневого фашизму на кривавий фашизм червоний.

„Свобода“, 1 березня 1934 року, „Винищування „українізації“ України“:

„...Нам, галичанам, дуже болюче приходится читати, як наші браття – дарма що заблудші хвилюво – вроді Букшованого, Гр. Косака, Ст. Рудницького, М. Лозинського й інших, ідуть на муки, розстріли чи на Соловки. А вже незрозумілою для нас є та недавня подорож відомого й в Америці Юліяна Бачинського до Харкова, де його зараз таки арештовано. Бачинський –

то дуже інтересна постать в галицько-українським публічним життю. Він же є автором (ще перед 40 роками) славної книжки „Україна Ірредента“. Він ще задовго перед війною об'їхав галицько-українські еміграційні центри в Північній Америці та видав про них многовартну ілюстровану книжку. Уряд УНР іменував був його у своїм часі дипломатичним представником у Вашингтоні. В 1932 році вернувся він до Львова, де його... засуджено на рік тюрми. Відсидівши той рік, вернувся він до Праги і тут почав видавати радянофільську „Вільну Трибуну“. Почуваючи себе вже „заслуженим“, поїхав у большевію й опинився в тюрмі. Не хотів розуміти, що московські большевики засадничо тереблять усіх галичан, бо навіть і в „заслужених“ з них бачать (і слушно) націоналістичні бактерії“.

„Свобода“, 12 червня 1934 року, **„Жінка на Соловках“**: „У віденському „Слові“ Ф. Олехнович подав свої помічення про жінок на соловецьких островах. Страшні картини. Він пише: „Серед соловецьких в'язнів – 17-18 процентів жінок. Так само, як мужчини, рекрутуються вони з найріжнорідніших національностей і суспільних верств: українки, білорусинки, польки, грузинки і т. д. Від злодійки до дами двору, від проститутки до монахині – всі щаблі суспільної драбини мають тут своїх представниць. Ця маса обдертих, виголоднілих і так само, як мужчини, завошивлених жінок міститься в окремому бараці, який називається „женрота“...“.

Перша стор. „Свободи“ 20 грудня 1934 року: **„Протестуймо проти масових розстрілів на Україні. Висилаймо негайно писемні протести до Президента держави і домагаймося зірвання дипломатичних зносин з советами, якщо там далі держатимуться системи**

масових розстрілів і відмови права обвинуваченого на оборону перед судом. Звертаймося від імені наших політичних горожанських клубів і інших організацій до конгресменів і сенаторів з резолюціями, що вимагають від них, щоб вони негайно порушили в Конгресі, як тільки він зійдеться на наради в січні, справу терору і масових розстрілів в ССРСР, а зокрема на Україні”.

„Свобода“, 13 лютого 1935 року, „**З поезії розстріляних**“: „Після вбивства комісара Кірова в Петербурзі большевицька Москва зробила чергове „кровопускання“ на Україні. Між розстріляними знаходимо двох поетів-комуністів, Фальківського та Влизька.

Фальківський і Влизько в боротьбу українського народу за волю стояли „по той бік барикади“. Вони були завзяті комуністи, прихильники большевицької Москви. Фальківський був свого часу співробітником лиховісної „Чека“ і брав участь у розстрілах. Вже давненько він почав виявляти у свої віршах „ухил“ від правдивого большевизму. Пролита його руками кров невинних людей мучила й переслідувала його...”.

„Свобода“, 13 лютого 1937 року, „**Дім божевільних**“: „Ось такою назвою охрестив Троцький сталінську Росію, себто ту, що з Москви рядить долею понад 160 мільонів людей, яких давить і нищить – в ім’я соціалізму... Воно цікаво почути такі слова від Троцького. Бо поза тим усе це не є для нас, українців, ніякою новиною. Такими словами окреслювали ми советську владу вже в самих її початках. Вона була для нас божевільною і нікчемною вже тоді, коли ще була і в руках Троцького. А коли український нарід під советами ще й досі мучиться, то прокляття за ті терпіння спадають, між іншими, і на Троцького, що як один з божевільних пішов доконувати

божевільне діло й нищити в зародку відроджувану українську державу навіть у такому моменті, коли на чолі цієї держави стояли соціалісти... Як кожен божевільний, так і Троцький має час від часу „ясні моменти“...

Троцький сказав чисту правду, коли говорив про божевільних з Кремля. Але треба завжди пам'ятати, що він далі належить до тих самих божевільних. І до тої міри, що коли б йому пощастилося зайняти місце Сталіна, він не був би від нього інакшим“.

„Свобода“ 16 жовтня 1937 року, **„Новий похід проти „націоналістів“ в Україні під советами“**: „... Комунисти українського роду, що вціліли були в комуністичній партії, могли трохи відпочити душею, поки Сталін виточував кров і вимотував жили з „троцькістів“. Але прийшла черга й на недобитків українських комуністів. З видатніших згадаємо про Любченка та Андрія Хвилю. Хвиля – це той, що був спеціалістом у викриванні „націоналістичних ухилів“ між українськими комуністами... десять років був московським „оком і вухом“ в Україні, десять років мов той інквізитор шукав у словах і думках українських письменників „єресі“. Дослужився нарешті до того, що став заступником комісара освіти в Україні. Але недовго міністрував Андрій Хвиля. Він забув про те, що в системі диктатури замість одних підлих донощиків-денунціантів неминуче приходять інші, ще підліші. На місце стопроцентовних угодовців з'являються угодовці 150-відсоткові і т. д...“.

Перша стор. „Свободи“ 30 грудня 1937 року, **„Розстрілили Юрка Коцюбинського“**: „Нью-Йорк. – Нью-Йоркська радіостанція розіслала новинку, що советська влада розстрілила відомого советського діяча в Україні

Юрка Коцюбинського, про якого вже віддавна кружляли чутки, що він десь пропав.

Юрко Коцюбинський був сином відомого українського письменника Михайла Коцюбинського. В 1918 році, коли український нарід пробував створити свою власну державу, молодий Коцюбинський, пройнятий комуністичним духом, станув по стороні большевиків і пішов проти української національної влади. Тепер стрінула його та сама доля, що стрінула інших відступників, і його московська влада застрілила за націоналізм“.

І як висновок з цілого цього смертоносного десятиріччя – коментар М. Єремєєва „Сумна доля українських яничарів“ („Свобода“, 14 березня 1938 року): „...Є без сумніву багато причин упадку української державности, але один факт, на який ніякий українець не сміє заплющувати очей, а саме, що остаточне здобуття України Московщиною сталося можливим виключно через акцію цілої низки українських яничарів, з яких Юрко Коцюбинський був хронологічно перший...“.

ВУЛКАН НА ІМ'Я „ГАЛИЧИНА“

Повалення царизму в Росії і відповідні революційні події в Києві Західна Україна зустріла з більшою готовністю до боротьби за національне визволення, і з більшим політичним досвідом, ніж Велика Україна. На той час Галичина вже мала за собою декілька десятиріч широкої і стимулюючої діяльності різних українських партій, активний загальнокрайовий січовий рух, славу участь Українських Січових Стрільців у війні з російською імперіялістичною навалою. Посилений державно-шовіністичний тиск з боку Польщі після розвалу Австро-Угорської монархії зумовив у Галичині ще рішучіший опір – відступати не було куди: звірства

російської окупаційної армії в 1915 році назавжди остерегли галичан від ілюзій „визволення зі Сходу“. Стиснутій з усіх ворожих боків Галицькій Україні залишався тільки один напрям руху – вгору, до ідеалів свободи і незалежності. Тим-то її чекала, принаймні на надзвичайно важливі для української національної самосвідомості двадцять років між Першою і Другою світовими війнами, роля і доля „Українського П'ємонту“.

Американська Україна залишалася незмінно уважною до цієї ролі і долі.

„Свобода“ 15 березня 1919 року, „Десять запитів для українського народу“:

„Галицькі українці випустили такий обіжник для українського селянства:

1. Чи хочеш, аби польський пан до кінця світа кликав тебе „хаме“ і „мурго“?

2. Чи хочеш, аби за твої податки, за твою кервавицю польські пани відбудовували свої палати, знищені москалями?

3. Чи хочеш, аби земля осталася в руках польських панів, а ти щоби на ній потів за 12-ий сніп?

4. Чи хочеш, аби сіль, нафта, сірники, тютюн були дорогі, а з них буде жити польський король у Варшаві?

5. Чи хочеш, аби польська учителька завертала голову твоєї дитині „шляхотною“ мовою урядовою і катувала твою дитину?

6. Чи хочеш, аби ляхи реквізували твої коні і воли, а ти будеш мусів зі своєю жінкою запрягатися до плуга, щоб орати свою рідну землю?

7. Чи хочеш, аби польський бурмістер накладав на твоє масло, сир і яйця, на твої кури і свині „максимальну тарифу“ і відбирав їх за півдарма?

8. Чи хочеш, аби двірські посіпаки тягнули тебе на панські лани і стерегли тебе при панщині?

9. Чи хочеш, аби нині або завтра прийшли польські легіоністи і грабували твої коні, вози, сіно, щоб насилували твою жінку і підпалювали твою хату?

10. Чи хочеш, аби єзуїти і польські ксьондзи засіли у твоїх церквах і замінили їх на косцьолки?

– Коли хочеш, сиди на печі і знай, що будеш невільниким польських панів і підпанків до гробової дошки, до останньої години. Будеш рабом ти і рабами твої діти, внуки і правнуки по віки вічні.

А коли не хочеш того, кидай всьо і вступи ще нині до українського війська“.

„Свобода“, 18 березня, **„Оборона самоозначення і української революції в Галичині“**: „По смерті старої Австрії, яка наступила в жовтні 1918 року, всі народи в її давніх границях пішли за покликом Президента Злучених Держав і на засаді самоозначення народів зачали організовувати свої краї як окремі держави.

Зробили так і українці Галицької України. Українські війська зайняли цілу Галицьку Україну, від Сяну по Збруч і від Сокаля по Заліщики, і український нарід зачав організувати свій знищений війною край в самостійну державу.

На північний захід поляки організували свій польський край, так само на підставі самоозначення. Українці їх не зачіпали; не мішались до їх справи; не хотіли відмовити їм права до самоозначення і до зорганізування свого краю. Але поляки вмішались до справ Галицької України. Вони здійснили наїзд на територію Галицької України, аби український нарід позбавити права самоозначення, аби позбавити його

того права, яке самі дістали і з якого скористали без нічиїх перепон. Поляки післали свої війська із західної Галичини (з Краківщини) і з російської Польщі, аби напали на український нарід в Галицькій Україні і силою позбавили його права самоозначення, а натомість забрати його в польську неволю.

Яка відповідь мала бути на цей напад і розбій?

Розуміється, що лише оружна розправа. І та оружна розправа з ляцьким наїзником вже триває п'ятий місяць.

Наша Галичина, так страшно знищена 4-літньою війною, що цілі села позникали з лиця землі; що скрізь тільки могили і могили, мусить ще по тій небувалій руїні зводити завзятий бій з ляцькими опришками і злодіями, котрі довгі віки грабували і окрадали наш галицький край...

Той лях, що з рушницею в руках іде проти вільного українського селянина і робітника в Галичині – се контр-революціонер, се ворог свободи, се раб, якому ще мало було панської нагайки. Вільний чоловік не пішов би відбирати волю другому вільному чоловікові...“.

У тому ж числі газета заторкує питання Мирових переговорів в Парижі і збірки на Фонд оборони Галичини:

„Справа оборони Галичини і справа вислання делегації від американських українців на мирову конференцію в Парижі – се наш головний обов'язок. Фонд оборони Галичини перевищив вже суму 35,000 доларів. Видно, свідома часть українців уміє оцінити вагу теперішньої хвилі. Пам'ятаймо, однак, що українців у Злучених Державах начислюється на 500,000; значить, 35,000 вже сповнили свій обов'язок супроти вітчизни, а де решта? Де ще 456,000?

Українці! Пам'ятаймо, що війна вже покінчена і мирові переговори вже почалися. Там треба нам своїх

людей, треба також людей чужих, які, розуміючи як слід нашу справу, обговорили б її перед рівноправними представниками різних держав. Наші вороги ту повинність вже давно сповнили, а ми чомусь припізналися, як звичайно. Але ліпше пізно, ніж ніколи. Справа наша ще не програна, ще є час рятувати її, але час дуже короткий і нам треба спішитися, щоб не було запізно...”.

Й ось вістка з („Свобода“, 24 липня) переговорів: **„Головна Рада в Парижі признала Галицьку Україну Польщі“.**

Сталося це, певна річ, не тому, що американські українці не зібрали на цю ціль запланованої суми грошей. Біда була в тому, що в головах провідників тодішніх держав-потуг не вміщалася думка про історичну неминучість справедливого розв'язання українського питання, вони просто звикли знати і визнавати Росію і Польщу. Цієї звички не захитав договір С. Петлюри з С. Пілсудським. Крім того, в Америці поляки мали значно більший вплив на суспільну і політичну опінію – досить сказати, що прем'єр-міністром Польщі саме в час революційно-визвольної боротьби галицьких українців був уславлений американський піяніст Ігнац Падаревський, людина з широкими і тісними зв'язками в американських політичних колах. Також поляки мали очевидну перевагу через свою Церкву, котра природно співдіяла з Римо-Католицькою Церквою Америки, зокрема – що не робить чести обидвом – у негативному, щоб не сказати гірше, наставленні до жонатого українського греко-католицького духовенства.

Була й ціла сув'язь інших поважних причин і несприятливих обставин, переважно добре відомих з української історіографії, хоч деякі, теж важливі, досі ховаються в туманах „політкоректності“.

„Свобода“, 3 липня 1920 року, **„Кілько української землі мало би на підставі угоди Петлюри перейти в польську неволю?“**: „Після умови, яку заключив Петлюра з Польщею, мали б остати при Польщі отсі корінно-українські землі, на яких ще нині українці живуть у більшості, а саме: Галичина, Холмщина, Підляшє, Полісся і західна Волинь. Є се разом 162 тисячі квадратних кілометрів з 10 міліонами населення, з чого є 7 міліонів 213 тисяч українців, 1 міліон 349 тисяч жидів, 1 міліон 98 тисяч поляків, а около 400 тисяч иншої національності.

З того виходить, що на сім просторі на кождих сто людей є майже 72 українців, 13 з половиною жидів, а несповна 11 – поляків...“.

„Свобода“ 9 лютого 1921 року, **„Що буде з Галичиною?“**: „...Антанта мусить скоро рішити, що має бути з Галичиною. А се багато таки від нас залежить, браття, чи скоро вона се рішить і як рішить...

З тих причин ми, американські українці, не сміємо мовчати. Ми мусимо заговорити – і то зараз та як один муж: солідарно, сильно, одними устами і в оден голос. Досить тої розтічі, розбиття, сварок та лайок! Пора заговорити нам так, аби Вашінгтон почув, аби світ увесь знав. Треба нам зачати таку сильну акцію, якої ми ще ніколи не робили!... Потворім всюди місцеві комітети, без ріжниці на партії, і засипмо Вашінгтон та Лондон і Париж протестами і петиціями, засипмо своїх сенаторів і конгресменів депутаціями та меморіялами в справі Галичини...“.

В наступному числі, з 10 лютого, у продовженні цієї ж публікації, „Свобода“ цікаво зупиняється на питанні, **„Що є ідеалом нашого народу в Галичині?“**.

„....Галичани, попікшись раз добре на спілці з Україною (затрата армії з вини правительства Мартоса, відступлене Галичини Польщі і т.д.) будуть тепер і на холодне дмухати та будуть в кождім разі жадати для Галичини широкої автономії (що признають також усі дозрілі придніпрянци). Одначе, то все не змінє засади, на якій стоять усі галичани, а саме, що Галичина повинна творити з Україною одну державу...“.

Не менш цікаво – **„Як уявляють собі українську державу всі розумні українці?“**: „....Україна повинна бути федерацією поодиноких земель: Галичини, Криму, Кубані і т.д. Україна... – завелика і заріжнородна, щоби нею правити в усіх справах за одною рецептою. Найважливіші і загальні справи повинні бути спільні, а більш місцеві справи повинні належати до соймів і управ поодиноких земель. Се є дуже розумна і здорова гадка, бо через таку розв'язку всі будуть вдоволені зі злуки і Україна буде тим сильніша...“.

Заключна частина цього політичного прогнозу (11 лютого 1921 року) оцінює різні варіанти розвитку подій.

По-перше, **„Чи можлива злука вже сьогодні?“**. Ні, бо, „...як ту переводити злуку? З ким? Де є держава, де правительство, де армія? Де є та постійна державна особа, з котрою має бути злука?..“.

По-друге, **„Чи не лучитись Галичині з „радянською“ Україною?“**. Ні, бо „...радянська українська республіка існує лише в гарячковій фантазії деяких американських українців...“.

По третє, **„Де є та сила, щоби вирвати Галичину з рук Польщі?“**. Такою силою, на думку „Свободи“, була Антанта. Але ж то та сама Антанта, котра віддала Галичину Польщі? „Свобода“ знаходить таке дуже

вибачливе пояснення: „Первісний плян Антанти був прилучити Галичину до Росії. Така була умова між царем, а потім Керенським, і Антантою. Але як в Москві заволодів Ленін, тоді Антанта рішила дати тимчасово Галичину під „опіку“ Польщі. Значить, большевизм в Росії є причиною, для чого Антанта дала наш край в руки ляхам – на час, доки большевики не впадуть. Тим часом ляхи зачали в Галичині варварську господарку, а в Росії далі вариться без вигляду на скорий кінець. Антанта зміркувала, що з того вийде лихо і рішилась відібрати Галичину з-під польської „опіки“. Але разом з тим треба їй рішитись, кому віддати потім управу Галичини.

Щодо того є три можливості:

1. Повна неутралізація Галичини і віддане її під управу мішаної міжнародної комісії...

2. Неутралізація Галичини і віддане її тим часом під заряд Чехії або іншої держави...

3. Неутралізація Галичини під власним її правительством, яке мало б бути утворене з усіх народів, заселяючих Східну Галичину...

4. Віданне Галичини назад в руки українського правительства національної ради...

5. Федерація Галичини з Чехо-Словаччиною на засаді повної самоуправи Галичини...

...Очевидно, що найкращою для нас була б можливість четверта, а добрими є також можливості 3 і 5, бо в усіх тих случаях має Галичина своє правительство і свою армію... Дехто, може, скаже „А що нам Антанта має накидати якусь комісію чи опікуна чи федерацію?“. – Се правда! Але ще більша правда те, що ми не маємо сили зробити те, що самі хочемо, та що ліпша спілка хоч би з чортом, аби не з ляхом. Коби лише вирвати край з

ляцьких пазурів і не дати знов в московські пазури! Коби лише раз народ віддихнув свobodно і мав вже раз спокій і лад в краю, аби міг загоїти свої рани, працювати і організуватись – а там не треба буде боятись за будучину його! Галицький нарід уже дав і за миру і за війни тисячі доказів, що вміє горнутись до просвіти, поступу і організації. Се чесний, трудячий нарід, що в найтяжчих обставинах розвивався. Він докаже чудес, як тільки буде мати свободу. А станувши сам твердо на ноги, він допоможе і великій Україні”.

Гідне уваги і вивчення, чи були тоді бодай найменші підстави для прогнозування „п'ятої можливості” – однієї з двох „добрих”. Справді, якби тоді втілилася в життя федерація Галичини з Чехо-Словаччиною, великий досвід самоствердження галицьких українців значно прискорив би національне пробудження Підкарпатської Русі чи, як ще називала Срібну Землю „Свобода”, Угорської України, і Друга світова війна мала б зовсім інакший початок, інакше тривання й інші наслідки. Може б, і не дійшло до українсько-мадярського і українсько-польського кровопролиття.

В кожному разі Галичина усвідомлювала і відчувала себе переднім краєм боротьби за виживання українства, за його долю.

„Свобода”, 16 лютого 1921 року, „Український Піємонт”: „...Є одна часть української землі, де весь нарід розуміє як слід значення і вартість власної держави та де весь нарід готов на смерть за власну державу. Се наш Піємонт – наша Галичина! Се та земля великих героїв і мучеників національно-державної ідеї! Се та земля, що дала 150,000 героїв з-під Львова і Добросина, з-под Любіня і Хирова, з-під Бережан і Чорткова, з-під

Києва і Одеси! Се та земля, що дала чверть мільйона невольників у Домбах, Вадовицях, Пикуловичах, Берестях, Калішах, Тухолях і по всіх інших тюрмах цілої Польщі. Се та земля невгнугих національних характерів, що куриться безнастанку димами палених сіл, що червониться день в день кров'ю мордованих селян, що кричить плачем насилуваних жінок, а вперто повторює: „А таки будемо свободні!“. – Се наш Піємонт! Сини і доньки його рознесли українську національну думку по Великій Україні, Кубані, Туркестані, Сибірі, Зеленим Клині! Царат поволик їх як невольників в найдаальші закутини величезної імперії. А вони – як колись Ізраїль, розметений Асуром і Вавилоном по світу – понесли іскри національної віри, віри в Україну і запалили вогнища українського націоналізму від Карпат по Корею. Сему Піємонтові суджено відограти свою роль до самого кінця, до останньої букви...“.

Всі без винятку публікації „Свободи“ про Галичину міжвоєнного періоду пройняті цим духом боротьби за свободу, духом гарячої ненависти до поневолювачів, духом нескорености, національної соборности, духом „Українського П'ємонту“.

В самій же Галичині шалений опір українству чинили інші „духи“, незмінно ворожі до українських змагань за волю, передусім Польща, котра мала значно більшу потенцію, і збройну, і дипломатичну, до поглинення Галичини, ніж Західньо-Українська Народна Республіка – до збереження своєї самостійности в умовах нерівної війни, байдужости держав Антанти до національних інтересів галицького відламу українського народу і в умовах відсутности допомоги з боку Великої України.

„Свобода“, 16 липня 1921 року, **„Чого ждати українському народові Галичини від занепаду галицького уряду“**: „... Гляньмо в історію! Ми, українці, тратили багато земель на користь печенігів, половців, татар, турків. Усі ті землі знов стали українські. Але ті землі, де ми дали розсістися ляхові, пропали навіки! Колись межі української Галичини сягали до Дунайця і Висли, наші громади й церкви були й по лівому боці Висли! А що тепер коло Тарнова, Ряшева й Люблина? Корінна Польща!

Те саме жде тепер Холмщину і Східну Галичину. Холмщина вже й так як пропала, бо Петлюра віддав її без застереження Польщі. Вже тепер пів мільона холмських українців не має ні одної народної школи, церкви, бо все загарбали ляхи. В Галичині поляки церков покищо не забирають, бо знають, що про кождіське насильство поляків над українцями Галицький Уряд пішле добре уґрунтовану ноту до Союзу Народів і до всіх великих держав. Що буде з Галичиною, коли вже не буде кому боронити її?

Галицький Уряд від деякого часу – в великій матеріальній біді. За півдармо (міністер бере денно 50 центів!) або й зовсім задармо працюють урядовці, щоб рятувати перед трибуналом світової політики галицько-український нарід від національної смерті. Тепер стає перед ним рішуча хвиля, коли треба світ засипувати нотами, брошурами, книгами, а тут каси порожні...“.

Про передчуття нової війни, в якій знову дасться взнаки безмежна агресивність Росії, війни, котра неминуче зачепить Україну, – далекоглядний і вкрай чутливий, аж на межі містики, Осип Назарук (**„Новий фронт“**, „Свобода“, 20 липня 1921 року):

„...Перед нами – перспектива руїни, якої ще не було. Організуймося й несімо жертви, щоб мати бодай у Галичині свій дах над головою, коли „Україну злії люди присплять лукаві і в огні її окрадену збудять...“. Бо великі дні щойно перед нами, а не за нами“.

У цьому ж числі „Свободи“ д-р Михайло Лозинський, чесний аж до трагізму автор, – про ще один зловорожий „дух“: **„Галицькі москвофіли відживають“** – з приводу москвофільського з'їзду у Львові 26 травня 1921 року:

„...На згаданім з'їзді відновлено москвофільську організацію. Має вона назватися „Галицко-русская організація“ і має бути „загальнонаціональним міжпартійним з'єдиненієм всіх прихильників національної і культурної єдності всіх російських (руських) племен“...

...Та найліпше давню галицьку біду характеризує те, що на з'їзді мужів довір'я Української Народно-Трудової партії, як також на міжнароднім з'їзді українських партій заговорено про те, щоби з москвофілами по змозі жити в мирі, зберігаючи одноцільний фронт проти Польщі.

Пригадують криваві Баденівські часи, коли намісником Галичини, а опісля австрійським президентом міністрів був польський граф Казимир Бадені, який не завагався приказати стріляти в мирних українських виборців, щоби тільки перевести соймові (1895) і парламентарні (1897) вибори в користь поляків. Тоді також народовці (яких наслідницею під партійним оглядом є Українська Народно-Трудова партія) заключили з москвофілами т. зв. консолідацію, ставили спільних кандидатів і т. п., щоби вдержати спільний національний фронт проти Польщі.

Чи се можливе? Адже кождий українець мусить виступати проти москвофільської акції між українсь-

кими народніми масами, мусить старатися, щоб український селянин і робітник належав до українських організацій, а не до москвофільських. Ніхто в Україні не може дозволити, щоб москвофіли баламутили українські народні маси ідеями про „один великий російський народ“, якого частиною є український нарід, про „одну російську мову, якої діалектом є українська мова“, і т. д.

Коли ми хочемо скріпляти українську національну свідомість між українськими народніми масами, то ніякий мир з москвофілами не є можливий“.

Трагічно запізнилою звучить стаття д-ра М. Лозинського з заголовком-закликом **„Волинь, Холмщина і Підляшє мусять бути визволені з-під Польщі!“** („Свобода“, 8 вересня 1921 року):

„...Не можемо допустити до того, щоби Польща безкарно нищила український нарід Волині, Холмщини і Підляшя та розширялася на тих землях. Світ мусить знати, що не тільки Галичина, але також Волинь, Холмщина і Підляшє загибають у польській неволі і змагають до визволення“.

„Загибають у польській неволі“ – це не алегорія і не перебільшення, а тодішня щоденна дійсність, і від неї авторам „Свободи“, мабуть, не раз хотілося відвести очі.

Ось одна з безлічі брутальних історій польсько-українського злосусідства, конкретно – село Бабин на Самбірщині:

„...Зібраних коло читальні „Просвіти“ господарів і хлопів уставлено в ряди – а впаливши ще по кілька нагаїв, які кожний мусів відтак цілувати, поручено їм співати „З єдней строни гура, а з drugiej долина, в д... бедзі кедись наша Україна“. Хто не хотів співати, катовано його поти та обливано зимною водою, поки сеї пісні

Нью-Йорк. 10 грудня 1999 року. Конференція в Науковому Товаристві ім. Шевченка, присвячена обговоренню проекту найновішої редакції Українського правопису (зліва): д-р Юрій Трофименко, академік Юрій Шевельов, д-р Мирослава Знаєнко, директор Інституту української мови академік Василь Німчук, д-р Марта Трофименко, д-р Андрій Даниленко, д-р Андрій Горняткевич, д-р Ася Гумецька, президент НТШ в Нью-Йорку д-р Лариса Онишкевич.

„культурної“ не відспівав...” („Свобода“, 20 квітня 1921 року, „Польські варварства в Галичині“).

Звернення до української громади Америки представника Галицької Республіки у Вашингтоні д-ра Луки Мишути **„В обороні краю мук, сліз і крові“** („Свобода“, 7 грудня 1922 року):

„До нас за море доходять з Рідного Краю вісті, від яких стигне кров в жилах. Нові масові розстріли, нові морди. Не сотки і не тисячі, а десятки тисяч наших найближчих і найдорожчих опинилися знова в ляцьких таборах смерті. Край завалений наново здичавілими ордами ляцької армії, які знова допускаються нечуваних звірств на безбороннім українським населенню галицьких сіл і міст. Нема пощади навіть для немічних сивих старців над гробом, ні для жінок, ні дітей, ні для жінок-поліжниць, ні тяжко хворих по шпиталях. Розстрілюють старшин Галицької Армії тільки за те, що вони старшини української армії; розстрілюють молодих студентів на провесні їх життя тільки за те, що вони українці. Падає від ляцької кулі український селянин, падає і український робітник за те тільки, що не відказуються від споконвічних прав до рідної землі. Ката Галицької землі – генерала Галлера, того самого, що обагрив ще в 1919 році українською кров'ю цілу галицьку землю, як вона довга і широка, іменувала наїзницька ляцька влада з Варшави воєнним диктатором, признаючи йому якнайширші надзвичайні управління в цілі здавлення революціонізованого краю...”.

Знову д-р М. Лозинський, **„Що далі?“** („Свобода“, 15 квітня 1923 року):

„Після рішення Ради Амбасадорів, яка віддала українські замлі – Галичину, Волинь, Холмщину, Підляшє і Полісся в неволю польської державности, певне

кождий з вас, американські браття, поставить собі питання: що далі?

...Рішення Ради Амбасадорів, видане без нас (і то настільки безсоромно, що навіть про людське око не покликано і не вислухано наших представників!) і проти нас, з потоптання, не тільки права самовизначення народів, але навіть виразного зобов'язання Найвищої Ради супроти Галичини, – не є, не може бути і ніколи не стане для українського народу обов'язуючим. Польща, як була доси, так остане надалі для нас ворожою окупаційною державою. Тактика боротьби з ворожою окупаційною владою може бути різна, залежна від обставин...“.

Обставини ж виходили поза межі людського терпіння, й тоді залишався крайній засіб – спричинений польським державним терором український індивідуальний терор.

„Свобода“, 1 жовтня 1921 року, „Степан Федак“:

„Молодий український герой, котрий виконав в неділю, 25 вересня, в столиці галицької України замах на президента Польщі-наїзниці Юзефа Пілсудського і воеводу графа Казімежа з Грабіни Грабовського, – називається Степан Федак. Він є сином львівського адвоката д-ра Степана Федака, звісного серед загалу українців вже з давнішого часу директора українського асекураційного і кредитового товариства „Дністер“, а по наїзді Польщі на наш край – голови Українського Горожанського Комітету у Львові.

Молодий Степан Федак має 23 роки. Скінчив українську академічну гімназію у Львові. В 1915 році вступив до Українських Січових Стрільців. По півторарічній службі в полі вислано його до австрійської

військової академії у Вінер-Нойштадті (коло Відня), де вчився два роки. По розвалі австрійської монархії і проголошенню Галицької Української Народної Республіки вступив до Української Галицької Армії, де служив поручником. По розпаді українських військових організацій вернувся додів і жив у родичів у Львові.

Молодий Степан Федак весь час шкільної науки належав до найідейніших хлопців і гарячих патріотів. Дуже багато читав і студював, щоб набрати глибшого і ширшого знання самообразованием. Яко ученик їздив з другими ідейними товаришами по селах закладати читальні, „Соколи“, „Січі“, де мав відчити і промови...

...У Львівському університеті не студював, бо українці збойкотували цей університет з-за того, що ляхи позбавили їх в тому університеті, який удержується з українських податків, всіх їх дотеперішніх народніх прав. Родичі хотіли післати його на студії за границю, до Берліну...

Але молодий український жовнір назначив собі інше завдання, аніж хотіли за нього його батьки. Він цілу свою молодість, свою будучність, своє життя віддав на жертвенник Вітчизни в її кривавій борні проти ляхького ката-наїзника. Бо любив бідний, обездолений і зрабований з волі рідний край наді все..."

Найпомітніші заголовки подальших сторінок „Свободи“ (в тому числі присвячених відгукам в європейській пресі на вчинок Степана Федака і на судовий процес над ним) дозволяють осягнути масштаби польських репресій в Галичині: **„Ляцькі звірства в тюрмах. Смерть О. Басарабової. Поклик до об'єднання“** (Клим Обух, „Свобода“, 12 березня 1924, року); **„Вони шаліють, а ви мовчите“** (Петро Чулий, „Свобода“, 16 жовтня

1925 року); **„Польські наступи на український Пласт“** („Свобода“, 4 червня 1931 року); **„Трохи правди про наше життя під Польщею“** (підзаголовки: „І помолитись не дають“, „Не вільно адресувати по-українськи“, „Викидають українців з рідної землі“, „Свобода“, 3 червня 1937 року); **„Голосіння народне“** („Свобода“, 27 липня 1938 року); **„Польські тайні організації в Галичині“** („Свобода“, 27 липня 1938 року); **„Нечуваний терор ляцьких окупантів“** („Свобода“, 25 серпня 1938 року); **„З польського пекла у Львові“** („Свобода“, 10 грудня 1938 року); **„Тернистий шлях українців під Польщею“** („Свобода“, 21 серпня 1939 року).

Досить яскраво виокремлюється у „Свободі“ міжвоєнного часу тема Лемківщини: **„За національну душу Лемківщини“** (число з 22 березня 1934 року), **„Скандальні відносини на Лемківщині“** („Свобода“, 31 жовтня 1934 року), **„Кацапська „побіда“ і кацапське хрунівство“** („Свобода“, 1 лютого 1935 року, з тексту: „Читачі наші немало начитались про Лемківщину та про інтриги, які в тій частині нашої України виробляють тамошні кацапи при дуже чиннім попертю польської влади... Вони попирають кацапів у їх заходах, щоб з лемків зробити якийсь окремий народець, по змозі „руський“, але в усякому разі не український. Одні й другі користають з того, що лемки говорять спеціальним діалектом, а вшехполяки, користаючи з того, що в тім діалекті є, подібно, як і в польській мові, наголос на передостанньому складі, зважаються навіть говорити, що лемки це також поляки...“); **„Кацапи деморалізують Лемківщину“** („Свобода“, 25 жовтня 1937 року).

На тлі безперервного польського тиску на Галичину і також безперервного опору з боку українства дивним збоченням сприймаються спроби деяких українських

політичних прошарків дійти угоди з поляками. Ці спроби досить докладно висвітлені у тричастинній статті Івана Беркута (псевдо? – П. Ч.) „Останні окопи угодовства“ („Свобода“, 16, 17 і 18 червня 1931 року), уривок з тексту: „...УНДО дало своїм послам право провадити переговори про угоду, хоча ще до цього видно було, до чого поляки змагають. Це показалося відразу при перших умовах, поданих поляками унівським послам. Українці дали Польщі устами УНДО заяву льюальності. Тим вони мали ще раз перед світом признати, що українці льюальними не були, а тільки доперва думають бути. Коли унівці пручалися дати таку заяву, поляки протягнули переговори як могли найдовше, а тим часом поза границями тихо оголошували, що переговори ведуться. Ці чутки компромітували українців поза границею. Хто ще був прихильний українцям, побачив, що самі українці, які вчора жалоби понесли та домагалися для себе піддержки проти поляків, нині готові приятелів зрадити для згоди з поляками...

...Скінчилися угодові переговори, скінчилося нако-нець вже й похмілля в тих, що мід-вино пили, та не скінчилося угодовство, яке виходить зі зневіри у власні сили. Угодовство покищо скомпромітоване, воно не має відваги показатися на світло денне, але воно далі живе, а ті всі переговори, які його скомпромітували, ще його підкріпили, бо вони багатьом людям відобрали ту дрібку віри у власні сили, яку вони мали. Я вже не кажу про єпископа Хомишина, котрий напакостив українському народові, вживаючи до цього свого церковного становища... Не уступили навіть ті посли, що мали настільки розуму, щоби пізнати польські наміри в угодових підшептах. Стоять далі на своїх становищах ті всі редактори, що вели угодову політику в своїх

газетах... Угодовство існує далі, хоч воно, як і раніше, скривається...”.

В таких тяжких окупаційних умовах і в складних внутрішніх суперечностях Галичина і Польща дочекалися спільної біди: Польща – заслуженої втрати одвічно української землі, Галичина – „возз'єднання” з новим окупантом, сталінським СРСР.

Уривок з дев'ятичастинної статті „**Польща напередодні розвалу**” (початок у числі „Свободи” з 10 жовтня 1939 року):

„ Недавно принесла світова преса зазив знаного піяніста Падеревського, бувшого прем'єра Польщі, звернений до польського народу та до всіх народів цивілізованого світу, в якому автор, закладаючи протест проти німецько-советського наїзду на Польщу, заявляє, що Польщу стрінула катастрофа, але вона сповнила свою місію великанської ваги на сході Європи, бо виступила як „оборонець свободи, європейської цивілізації і християнства” проти варварства гітлеризму і большевизму...

Падеревський – особа, добре знана у цілому світі, зокрема в Америці, а його слова, що перебігли значну частину світової преси, готові знову викликувати в світі фальшиве переконання про „свободу та християнську культуру” недавньої Польщі. В значній частині завдяки фальшивим інформаціям та впливам Падеревського постала поверсальська Польща в таких границях, в яких вона дожила до останніх тижнів, стаючи справжньою тюрмою для непольських народів. Від 15 літ Падеревський жиє за кордоном, стоячи в опозиції до правлячого табору пілсудчиків, одначе, він, а не хто інший, найкраще репрезентує духовість провідної верстви польського народу.

Вона виявляється у мегальоманії і переконанні про месіянство і толеранцію польського народу при рівночасній безграничній облуді, нетолеранції і заскорузлості, питомим Польщі XVII і XVIII ст. На устах пересічного поляка – фрази про свободу і оборону християнства на сході Європи, при рівночасному гнобленні всіх непольських народів усіма нехристиянськими середниками, запозиченими від пруської гакати з її колонізаційними комісіями, і від російської охранки, званої з перфідії і провокацій. Додаючи до того старошляхетську самоволю польського поліція, старшини пограничної сторожі, наставленого війта чи пересічного таки урядовця, самоволю, яка не знала ніякого права, коли йшло про непольського громадянина Польщі, дістанемо реальний образ польської духовости, середякої плило життя непольських народів Польщі в останніх місяцях її існування...“.

„Свобода“, 6 жовтня 1939 року, **„Пакт Москва-Берлін“** – про те, що в СРСР не лише за сталінської тиранії, але й за хрущовської „відлиги“, за брежнєвської „розрядки“ і навіть за горбачовської „гласности і перебудови“ не сплигло на поверхню суспільної свідомости:

„Цей пакт про ненапад та консультацію між Німеччиною та СРСР не міг бути несподіванкою для тих, що знали політичні відносини в СРСР. Визначні російські комуністи, що втекли за кордон від Сталінового терору, попереджали цілий світ, що Сталін хоче порозуміння між Советською Росією та націонал-соціалістичною Німеччиною. Гітлер довго не хотів і чути про наближення до Москви. Навпаки, Німеччина стояла на чолі „пакту проти Комінтерну“, до якого прилучилися Італія, Японія, Еспанія й Угорщина. Але наступили

такі події, які змінили німецьку заграничну політику. І Ріббентроп поїхав у Москву. Там німецького міністра зустріли з великою пошаною, так що коли дивитися на фотографію, де ручкаються Ріббентроп і Сталін, то можна думати, що нема на світі вірніших приятелів. Запобігання московських комуністів перед німецьким міністром пішло так далеко, що на прийняттях і переговорах у Москві Сталін не допустив „неарійців“, хоч жиди мають великий вплив і вагу в советському державнім апараті. Зустрічали Ріббентропа в Москві самі москалі – Молотов, Меркулов, Барков, Потьомкін і інші...”.

А тим часом – **„Справа Західньої України перед Верховним Советом“** („Свобода“, 2 листопада 1939 року):

„Москва. – Верховний Совет ухвалив одноголосно прилучити Західню Україну, що перше була під Польщею, а тепер є під окупацією Червоної армії, до СССР як складову частину Української Радянської Соціалістичної Республіки...”

Американський кореспондент подає, що як тільки засіла президія, впущено на залю нарад делегацію Західньої України, перед якою несено чотири величезні червоні прапори. Один з делегатів крикнув: „Хай довго живе наш визвольник товариш Сталін!...”.

Попереду Західну Україну чекали майже два роки кривавих сталінських репресій, на які люто нищена Польщею і незнищенна волелюбна Галичина спромоглася відповісти невдовзі після нападу Німеччини на СРСР. До такої відповіді народну масу заздалегідь підготувала Організація Українських Націоналістів.

Володимир Мартиниш.

ОРГАНІЗАЦІЯ УКРАЇНСЬКИХ НАЦІОНАЛІСТІВ

39

ПОЛУМ'Я
ВІЧНИХ ІДЕЙ ДИМУ
НЕ МАЄ

„Свобода“, як усі інші загальногромадські газети, не могла знати про законспірований бік українського резистансу, про діяльність підпільних організацій, але в цілому дуже добре орієнтувалася в суспільно-політичних умовах в Західній Україні двох міжвоєнних десятиріч. Вже з самого потоку інформацій з Галичини, навіть поза політичними оглядами і коментарями, читацька громада вповні могла відчутти тяжкий окупаційний тиск Польщі – той тиск, що раніше чи пізніше, але неминуче викликає опір.

На межі 1920-их – 1930-их років збіглося декілька обставин таким чином, що українська національно-визвольна боротьба дістала друге дихання. З одного

боку, систематична наруга польської влади спровокувала відверту ненависть в масі галицьких українців, з іншого – покоління молодих українських націоналістів, котрі брали активну участь в революції 1917-1920 років, за десятиріччя після неї таки подолали настрої поразки і весь свій організаційний досвід, політичний і воєнний, віддали на те, аби піднести визвольну боротьбу на якісно новий рівень.

Перший конгрес українських націоналістів у Відні (28 січня – 3 лютого 1929 року) завершився двома знаменитими вислідами – утворенням Організації Українських Націоналістів і обранням полковника Євгена Коновальця головою Проводу.

„Свобода“, 2 квітня 1929 року, **„Організація Українських Націоналістів“** (Володимир Мартинець):

„...Потреба єдиної націоналістичної організації була такою великою, що, як здавалося, мусіло б наступити навіть без огляду на ту чи іншу політичну платформу й програму діяльності. З другого боку, у не меншій мірі відчувалася потреба націоналістичної програми, незалежно від того, хто її мав би здійснювати. Одначе, ці дві справи, відірвані тільки зовнішньо, тісно зв'язані між собою, бо програму українського націоналізму в цілому ніхто, крім націоналістичної організації, не зможе переводити в життя. Організація мусить це зробити, бо інакше вона втратить рацію існування.

Цілком очевидною є взаємозалежність політичної програми й будови організації. Взяти хоча б питання соборности. Чи зможе його розв'язати якась група, що – поза теоретичним висуненням гасла соборности – у своїй практичній діяльності обмежена до частини української території, за межі якої не тільки не може, але й не хоче вийти, та силою цього факту представляє

місцеві інтереси лише частини Української Нації? Чи гасло самостійности може реалізувати політична група – будь то краєва, що проводить легальну політику, будь то еміграційна, що обмежена лише до зовнішньої діяльності? Чи консолідацію сил всередині Української Нації для нового державно-творчого зриву може переводити якась краєва або еміграційна, стара або нова, партія, коли, власне, партійна гризня розбила нашу націю? Чи може об'єднати Українську Націю якась класова організація, що дбає про інтереси класу, а не нації як цілокупности всіх суспільних груп?

Отже, організація, для якої український національно-державний ідеал не є абстрактним гаслом або прикрасою програми, а метою практичної діяльності, мусить бути передусім всеукраїнською. Отже, вона мусить, з одного боку, змагати до поширення себе на всі українські землі та всі терени, де тільки мешкають українці, а з другого боку, вона мусить стреміти до охоплення української національної справи в цілому. А далі – вона не сміє бути ані партійною, ані класовою. У ній мають знайти місце не тільки представники всіх земель, але й члени всіх суспільних груп. Усіх їх – звідки вони не походять, де вони не перебувають і чим вони не є – лучить спільна ідея і спільна праця в спільній організації.

Відокремлюючи себе від усіх партійних і класових угруповань та рішуче протиставляючи себе всім своїм і чужим силам, що активно чи пасивно протирічать українському національно-державному ідеалові, ця організація гуртуватиме творчі, здібні посвятити всі свої сили для виборення кращої майбутности Української Нації, елементи. Саме для цього буде ця організація виховувати молоді покоління. Залізна карність, рішучість,

витривалість і найбільша активність членів – мусять бути основою організації, що бере на себе здійснення програми українського націоналізму.

Власне такою мусить бути Організація Українських Націоналістів“.

Відповіднішою, аніж полковник Євген Коновалець, кандидатури на пост керівника цього цілком нового українського Руху Опору не могло й бути. Освічений галичанин-соборник, виходець з великої родини священиків-патріотів, ясний розумом і сильний характером, він мав за собою саме той унікальний життєвий досвід і саме ту національно-духовну енергію, котрих потребував той історичний момент.

Колишній січовий стрілець, учасник бою за Маківку у квітні 1915 року, відтак, після полону, вже у грудні 1917 року, – командир куреня-корпусу УСС у війську Української Народної Республіки – того корпусу, що придушив більшовицьке повстання на київському „Арсеналі“, а ще пізніше, у 1920 році, засновник Української Військової Організації, він після поразки революції зберіг у собі і в багатьох своїх товаришах-однодумцях дух самопожертви в ім'я майбутньої України.

І вже задовго до 1929 року УВО діяла по всій Галичині, активно впливаючи на напрями діяльності „Просвіти“, „Рідної Школи“, Товариства „Сокіл“, Пласту.

Головним її змістом була ідея незалежності і соборності України.

Оскільки УВО стояла на безкомпромісних революційних позиціях, еміграційні уряди УНР і Західно-Української Народної Республіки, пригнічені поразкою, дещо дистанціювалися від УВО: уряд УНР – з тієї причини, що перебував в союзі з Польщею, а уряд ЗУНР – тому

що взагалі боявся радикальних форм боротьби й, аби присмирити УВО, намагався підпорядкувати її собі. Що цього не сталося, то це тому, що Є. Коновалець чув на собі Божий знак – історичне завдання загального визвольного зрушення в краї, організування пружної течії революційного націоналізму і, як засіб, – об'єднання всього свідомого українства в Галичині і в світі.

Діяльність ОУН знайшла активну підтримку й з боку, здавалося б, зовсім не революційної, трудової української еміграції за океаном. Зокрема про це свідчать довір'я і повага, з якими приймали полк. Є. Коновальця українські громади Америки у квітні-липні 1929 року.

Про виступ провідника ОУН перед делегатами 17-ої Конвенції Українського Народного Союзу „Свобода“ писала 20 травня того року:

„...Він запевнив делегатів, що недавно проллята кров не пішла марно, бо оце повстають серед нашої молоді нові революційні ряди, і то як серед селянства, так і робітництва, які продовжують боротьбу проти окупантів наших земель...“.

Відтоді тема ОУН знаходить в газеті послідовне і досить ґрунтовне висвітлення.

Подаємо тут перелік найпомітніших публікацій, метою яких є з'ясування завдань ОУН і пропагування її ідей.

В. Богуш, „Сучасне становище українських земель під окупантами та головні підстави політики українського націоналізму“ („Свобода“, 24 квітня 1929 року), „Український націоналізм і проблеми економічної та соціальної політики України“ („Свобода“, 13 травня 1929 року), „Національна революція та збройна боротьба за суверенну соборну Україну“ („Свобода“, 21 травня 1929 року), „Український націоналізм та його

критики“ („Свобода“, 5 і 8 серпня 1929 року), „Сучасне міжнародне становище та українська проблема в освітленні українського націоналізму“ („Свобода“, 12 вересня 1929 року), д-р В. Клодницький, „Дещо про націоналізм взагалі та про недомагання українського націоналізму“ („Свобода“, 2 травня 1929 року). Д-р Володимир Клодницький – колишній майор артилерії Української Галицької Армії, командир Хмельницької групи, історик, від початку 1920 років – на еміграції в США, активний діяч Українського Народного Союзу і кореспондент „Свободи“.

Отже, які недомагання українського націоналізму мав на увазі д-р В. Клодницький? Заключна частина статті містить таку відповідь:

„...Розгін нашого націоналізму у великій мірі гамує інтернаціоналізм. Щодо релігійного інтернаціоналізму, то у нас є дві групи людей. Одні є індіферентистами, що кажуть: „Нас церква не обходить, бо ми не церковники, бо ми не боїмося і не журимося, що колись станеться з нашими душами“. Індіферентистам вільно так думати, та не вільно забувати того, що більшість нашого народу є дуже релігійна і як така дуже легко може попасти під впливи – не раз ворожі самому народові і його державницьким стремлінням.

Другу групу релігійних інтернаціоналістів творять ті, котрі голосять, що релігія не має нічого спільного з націоналізмом. Ця група боїться введення української мови до Богослужень, боїться народовластя в церковно-адміністративних справах і т. п.

Окрім церковних інтернаціоналістів, маємо ще економічно-політичних інтернаціоналістів, яким байдуже, що другі народи загарбують нашу землю, наші багатства, навіть верстат праці і можливість заробітку.

Не тяжко здогадатись, що дехто може закидати українському націоналізмові, що він визначається егоїзмом і, скажімо, скупістю для чужих. Це правда! Одначе, правдою мусить бути й це, що дітей свого народу в першу чергу треба накормити, ogrіти, захистити і випосажити в дорогу історичного завтра! Нашому народові ще ні в чому не переливається, тому він мусить іти шляхом націоналізму.

Всім українським націоналістам не треба забувати, що основою нашого націоналізму є надбання фізичної – цебто матеріальної і моральної натури. Ми звичайно піклуємося моральними надбаннями, здобутками чи затратами, а фізичних недомагань може й не доцінюємо. Тому то в нас головна економічна ділянка народного життя занедбана. На нашій етнографічній території нарід фізично слабне, нидіє. Спосіб його життя відсталий. Він навіть не вміє збудувати собі гігієнічної хати та зварити як слід страви з того, що має подостатком. Наша господарсько-рільнича система мало різниться від середньовічної... Його худоба не расова й т. п. Живучи в тяжких умовах, наш нарід має „холодну“ кров – з бараболі і кулеші – він напівсонний, байдужий, словом – у нас біда! Українські націоналісти мусять в першу чергу поправити економічну ділянку нашого народу, щоб люди покріпшали, щоб кров в жилах нашого народу була гарячішою і похопнішою до змагання за свою державність“.

Підпільна діяльність ОУН, самозрозуміло, не могла в якихось формах не виявлятися назовні, в щоденому житті, тому її не могли не помітити польські служби безпеки.

Перша стор. „Свободи“ 3 липня 1931 року, „Ляхи судять 12 українців за здогадну приналежність до ОУН“: „Львів (Західна Україна). – 18 червня розпочався

новий, черговий судовий процес над 12 українцями за згоадну приналежність їх до Організації Українських Націоналістів. Перед суд поставлені за дежавну зраду: Євген Врецьона, 26-літній студент Політехніки, родом з Винник; Степан Бардахівський, учень Промислової школи, родом з Мохович, пов. Перемишль, має 22 літ віку; Володимир Саляк, 20-літній переплетник зі Львова; Роман Щур, 21-літній шлюсар з Устіянова, пов. Ліско; Богдан Стецишин, 19-літній торговельний помічник з Горожанки; Богдан Павук, 20-літній фризєрський помічник зі Львова; Микола Ласейчук, 24-літній штукатур з Вербіжа, пов. Коломия; Ярослав Олійник, 22-літній учень зі Львова; Іван Ткач, 22-літній переплетник з Запитова, пов. Львів; Петро Жмінковський, 21-літній швець зі Львова; Степан Пасіла, 21-літній абсольтент гімназії з Мацькович, пов. Перемишль; Василь Яріш, 20-літній абсольтент гімназії з Новосілок, пов. Перемишль...

Після прочитання акту обвинувачення всі підсудні починають свої зізнання з заяви, що їх на поліції бито в страшний спосіб і що зізнання їх в слідчій арешті були вимушені побиттям, а тому неправдиві... Обвинувачений Саляк бере на себе вину за валізу з вибуховою машиною, яку ніс М. Ласейчук, і каже, що останній не знав, що знаходиться в валізі.

Далі Саляк енергійно говорить, що він мав висадити в повітря большевицький консулят у Львові за те, що москалі на Україні арештували і мучили українських учених. Реміснична національна молодь з „Зорі“ рішила кинути бомбу під радянський консулят, коли б у Харкові засудили членів Союзу Визволення України... Зразу вони хотіли піти до консуляту і вибити по лиці консуля, але

потім рішили, що цього мало, бо про це не довідався б світ, тому постановили кинути бомбу...”.

Інформуючи своїх читачів про новий український націоналістичний рух, „Свобода” водночас подавала ширше суспільне тло, охоплюючи ним вкрай тяжкі перешкоди, які ОУН зустріла відразу на початку свого шляху. І перешкоди не тільки зовнішні, з боку радянського і польського великодержавного шовінізму, але й внутрішньоукраїнські, що походили з партійного розбиття нації, успадкованого певними політичними силами від світоглядно-ідейного хаосу часів УНР. Для частини унерівської еміграції, а тим більше для ідеологічно хисткого і майже завжди льояльного щодо Польщі Українського Національно-Демократичного Об'єднання, програма ОУН здавалася занадто радикальною, зокрема в принципі покладання на власні сили.

„Свобода”, 18 і 19 травня 1931 року, **„Між двома імперіялізмами”** (Я. Дуб):

„....Деякі групи нашої нації внаслідок студій недавньої оружної боротьби за українську державність прийшли до таких висновків: „Українська нація ще не доросла до того, щоб власними силами провадити чинну боротьбу за свою великодержавність, а тому повинна зректись або ідеї суверенності, або соборності.

У першому випадку – за допомогою Москви (сьогодні червоної, а завтра, може, білої чи зеленої) буде значно легше об'єднати всі українські землі докупивши, забезпечивши їм ту або іншу форму державності під зверхністю Росії. В другому випадку – за допомогою Варшави є, мовляв, надія добитись відновлення української державності на певному терені, на засаді союзу з Польщею...

Наче в якомусь політичному засліпленні вони не бажають зрозуміти, що об'єднання українських земель під чужою зверхністю не має нічого спільного з соборницькою ідеєю, а українська державність, побудована на спілці з одним з наших історичних ворогів, не лише цілком виключає ідею суверенності, а крім того, засуджує українську націю на ганебну роль знову стати зняряддям польсько-російських імперіялістів у їх змаганнях за гегемонію на Сході Європи...

...Спочатку уенерівці разом з УНДО гостро виступили проти акції на Західній Україні (мова йде про так звану „пацифікацію“ польської влади проти українського населення – П. Ч.) Далі, рахуючись з міжнародною опінією та одностайним виступом української соборницької еміграції проти польських погромів, примушені були теж протестувати проти пацифікації Східної Галичини.

Проте уенерівці з зрозумілих причин ухилились від спільних виступів проти польської окупаційної політики. Мовляв, вони не можуть втручатись у внутрішні справи Польщі, але, як українці, вважають своїм національним обов'язком захищати інтереси „українських меншостей“. Себто з погляду уенерівців західно-українська проблема є внутрішнім польським питанням, а тому вони намагаються в ім'я майбутніх дружніх відносин між двома сусідніми державами добитись порозуміння також по-між західними українцям та поляками...

...Уенерівці, забуваючи про сумні приклади спроб польсько-української угоди за посередництвом таких українських патріотів, як Куліш або Антонович, без потреб втручаються не в свої справи, тоді як поляки дуже зручно використовують усякі розмови про порозуміння на міжнародній арені – якраз для того, щоб західно-

українська проблема втратила свій міжнародний характер та значіння...”.

Коли в 1933 році Львів дістав легальну трибуну для пропагування національно-визвольних ідей – „Вісник“, творений такими непересічними українцями, як Дмитро Донцов, Юрій Клен, Ростислав Єндик, Юрій Липа, Олена Теліга та ще низкою інших, то „Свобода“ не лише негайно повідомила про це, але й надала свої сторінки для передруків звідти і для дуже докладних оглядів вісниківських публікацій.

Наприклад, 27 травня 1933 року газета передруковує з „Вісника“ пристрасну **„Розмову з порожнечою“** Юрія Липи – про місце письменника в українській суспільності, про роль літератури в суспільному і духовному житті людини і нації, в тяжких муках і суперечностях народжувану синтезу українства, про слова „хрещені“ і „нехрещені“... Уривок з тексту:

„...Ми, українці, після Сімнадцятого ще не вирішили, на чім має опертися наша духовна валюта, наша національна індивідуальність. Очевидно, що там, де ішло про діло, то синтеза ще була для всіх зрозуміла, але українська синтеза писана на папері – чи вона нам потрібна, а коли потрібна, то в якій мірі? Бо ми вже звикли до чужих. І земля Пушкіна, і земля Міцкевича залишили в українській психе чимало духових колоній...

Як би там не було – синтеза України минулої, гаряча, любовна, всеобіймаюча, грізна для ворогів, толерантна для своїх ще тільки... буде.

Гляньмо на недавнє минуле, чи не варто закласти ті минулі творчі типи в мармурі літератури? Чи ж нам не треба заселити Україну міцними постатями? (Щодо заселення мимоволі насувається згадка про

нашу блискучу колоніальну епоху – Чорноморщини, Харківщини, чумаки минулих двох століть, – чи лише американці уміють творити культ свого Wild West'y?)

Чи ж синтеза сучасності нам непотрібна? Чи „жити сучасно“ потрапимо самі? Живемо ж життям особистим через особисте життя інших. Тих інших гострозорих, синтезуючих. З другого боку, скільки загадок української душі може розв'язати інтуїція українця-письменника! Синтеза, велика синтеза, наша синтеза всупереч синтезі чужих – то річ потужна...

...Рости самому і створювати одночасно собі нове сприятливіше оточення чи то не забагато, як для звичайної людської істоти? Людина з тверезим розумом не стане письменником... українським.

Небагато меценатів мистецтва ми мали і, здається, маємо. Пригадую собі мрію одного з них (це було в Києві в 1918 році) – купити яхт, назбирати всіх ще живих українських письменників і виплинути на далекі моря. Сам меценат сидів би і лише прислухався б до розмов натхненних мужів.

Ба, маю сміливість твердити, що корабель той виплинув, і то на широкі українські води; має він щось у собі з Летючого Голяндця, коли пролітає понад селами, то над проваллями, то над українськими столицями (прошу не вгадувати, над котрою, – ми їх маємо з десяток, почавши від єдиної високої могили під Каневом!).

Але ж чи ж хто зауважив той корабель літератури, чи далеко чути голоси тих, що на ньому є? Тих Бажанів, Підмогильних, Антоненко-Давидовичів, тих Рильських, Зерових, тих Маланюків, Бабіїв і Савчуків – чути чи ні?

Бо коли губляться в порожнечі, то він є дійсно корабель-мареву. Коли ж відгукується на них тисячею

голосів українська земля, – то добре. То значить, що сивий Пан-Біг, єдиний, справжній меценат української літератури, скаже так колись своїм гостям – письменникам: „Но, дітки, маєте хіба досить цього коливання. Не один з вас, певно, й морської недуги дістав, – висідайте на твердий ґрунт...“.

Найширші огляди змісту донцовського „Вісника“ – у „Свободі“ з 12 лютого 1937 року („П’ятий річник „Вісника“, за січень 1937 року), 26 березня 1937 року („Вісник“ за лютий і березень 1937“), 27 червня 1937 року („Вісник за квітень, травень і червень, 1937“).

Серед публікацій „Свободи“ на тему нації і національних рухів звертає на себе увагу відгук на виразно антипольську книжку німецького автора Л. Павлера „Перемога націоналізму – рятунок Європи“, яка „...обіймає собою 8 листів, писаних до швайцарця, француза, англійця, мадьяра, українця, італійця, москаля і чеха...“. „Свобода“, певна річ, зупиняється на листі до українця: „...Ти жалівся не раз на те, що ти, українець, мусиш жити в Празі, і твої докори і жалі ніколи не вмовкали. В глибині Твоєї душі розгорялася ненависть, коли Ти думав про зневагу, яку Тобі заподіяно. Тебе як інтелігента арештовано, побито до крові, знищено Твоє скупеньке майно і зруйновано Твою екзистенцію. Решту того, що ми звикли називати „життям“ Ти врятував утечею до Праги, щоб тут тепер голодувати.

Разом з тобою страждають у польським ярмі кругло 5 мільонів українців і 1.5 мільона білорусинів. Їм відмовляється найпримітивніших культурних і політичних прав...

Це правда, що поляки нічого не навчилися під царським ярмом і що першими вчинками їхньої молодії

свободи, добутої, до того, тільки завдяки німецько-австрійській перемозі над Росією, було відірвати частини Німеччини, Литви й України та гнобити їх методами модерних шикан. Формальна „охорона меншин“ під гарантією кав'ярняного стола Союзу Націй є тільки успокоюючою пігулкою для європейської совісти, але на практиці вона не варта зломаного гроша.

Цікаво, що ці brutальні способи денаціоналізації бачимо майже в усіх „освободжених“ молодих націй у середній і східній Європі. Ти стрінеш їх так само у відношенні чехів до словаків і закарпатських українців, як у поступованні сербів до македонців і хорватів, отже, слов'ян до слов'ян, не згадуючи вже расово-чужих національних меншин у цих державах. Причина цього лежить у територіальному, імперіялістичному голоді на могутність, який виказали політики епохи оснування держав у 1919 році і який був опанований одною тільки журою: вчинити нову державу по можливості великою й багатою на матеріальні засоби. В глибині серця наставлені матеріялістично-ліберально, вони віддавались облудній надії, що чужонаціональне населення їхніх держав задоволиться матеріяльним добробутом та зречеться власного національного життя. Це був по суті жидівсько-марксівський світогляд: „Де мені добре поводитьсь, там моя вітчизна“. А для своєї власної національності визнавали нові керманичі держав виключне право імперіялістичного шовінізму, яке під прикрасою національних фраз не вагалось відбирати права меншинам.

Так то дістала Польща коридор Висан, який роздер Німеччину на дві частини – дотична розв'язка, викомбінувана у Версаю... В історії теж бувають дари данайців.

Нова Польща є нині теж тим данайським подарунком для тих, що живуть у ній з гордо піднесеною головою...

...Нема в нас сили в'яснити тим апостолам шовінізму, що вони належать до європейської сім'ї не як упревілейовані, але як рівноправні члени, і що націоналізм, який спирається на расово-біологічному світогляді, бачить у гнобленні чужого національного організму тільки нестерпне обтяження власних, зв'язаних тим робом національних сил.

Та нація має більшу силу й запевнену будучність, у якої є цілковита внутрішня замкнутість і державна однорідність. Господарські огляди мають другорядне значення, бо що за національною перебудовою Європи наступить і господарська у вигляді митної і господарської єдності з одною монетарною основою – се ясне для нас віддавна.

У новій Європі не буде гегемонії політики, спертої на тяжко опанцирені армії, а гегемонія духа, який порядкує і розбудовує. А цього духа бояться сучасні так тому, бо з ним годі заключити союз. Він перемагає собою і для себе!...".

Тим часом Польща, не маючи ніякої змоги асимілювати галицьких українців, вдалася до нової стратегії.

„Свобода, 28 вересня 1934 року, **„Похід проти нації“**: „...Вона воліє ту українську територію, яку має, розбити, позбавити взаємного контакту і так асимілювати кожну зокрема. В цій цілі, наприклад, вона усталила й зміцнила так званий сокальський кордон, щоби – хорони, Боже, – не злучилися волиняки з галичанами, унеможливорює перенесення галичан, як адвокатів, лікарів, професорів, на Волинь...

Так само проголошено окремою „нацією“ поліщуків. Їх асимілюють школою, службою у війську і для

них видумують, як і для лемків, особливі підручники поліщуцьким діалектом.

Для лемків запроваджено спеціальне єпископство, отворено туди навстіж двері для пропаганди православ'я, щоб і в однім і в другім випадку сакралізувати впливи національно свідомого українського греко-католицького духовенства... Подібну тактику ведуть супроти гуцулів. Гуцулів теж проголошено окремою нацією, яка нібито й не думає вважати себе українцями, яка є буцімто румунського походження і якої представників показують на всіх парадах і виставах як приналежних до якогось окремого польського племені, дуже мальовничого і талановитого...“.

З цих гарячкових спроб знайти ефективний засіб боротьби з українством можна зрозуміти, як усі анти-українські сили ненавиділи ОУН і його провідників.

Перша сторінка „Свободи“ з 28 травня 1938 року: **„Євген Коновалець убитий советським агентом“**.

1 червня газета вмістила **„Короткий життєпис полк. Є. Коновальця“**, а 20 червня – передрукувала з римської „Корере Діпломатіко е Консолярі“ відгук італійського публіциста Енріка Інсабата на смерть українського провідника: „...Євген Коновалець був патріот, політичний діяч, вояк. Він знав тільки жертвенність і обов'язок. Він не шукав легкої популярності по зборищах політиканів. Він був провідником, бо заслуговував ним бути, він мав темперамент, мав привабливість, реалістичне розуміння речей і проблем, світлу бадьорість, мужню сміливість і завзяття справжнього провідника. Він любив свою Батьківщину, шляхотну і нещасну Україну, понад усе...“.

А тим часом усі ретроградні сили Галичини, перелякані близькою перспективою зникнення з політичної сцени, об'єдналися проти ОУН.

„Свобода“, 2 червня 1938 року, **„Похід проти націоналізму“**:

„Галичина переходить велику внутрішню кризу. Але зате утворився нарешті єдиний фронт, якого так прагнули наші політичні банкроти, що загнали нашу політику в сліпу вулицю. Цей єдиний фронт обійняв католиків-клерикалів з-під знаку ославленого О. Назарука („Нова Зоря“), радикалів („Громадський Голос“), гетьманців-паліївців („Українські Вісті“) й УНДО („Діло“). А ціллю, що всіх їх об'єднує, є поборювання націоналістичної думки... Нема ні одного націоналістичного органу, ні одного скільки-небудь помітного націоналіста, проти яких не виступили б хором оті всі партії і часописи. Ніби на чийсь приказ!

Причина ж та, що старі партії рішучо й швидко втрачають ґрунт і вплив у краю. Передусім УНДО, що започаткувало нормалізацію, само побачило, що його діло допровадило не до того, до чого, як писали його органи преси, мало допровадити. Денаціоналізаційний похід іде в підвищеному темпі і з „заступництвом“ УНДО абсолютно ніхто ні у Львові, ні у Варшаві не числиться...

Не розуміючи глибших причин свого упадку, всі вони накинулися на націоналістів...

На жаль, націоналістична преса бореться в краю зі страшенними труднощами і не може так, як треба, давати відпору тій цілій кампанії. Націоналізм у краї провадить тяжку і відповідальну боротьбу з угодовством усіх мастей і напрямків. Та остаточна перемога буде по його стороні“.

31 жовтня 1938 року „Свобода“ вмістила **„Кілька даних про нового вождя укр. націоналістів“** – Андрія Мельника, підкресливши, що він „як найближчий

співробітник бл. п. Є. Коновальця був усе втаємничений у його пляни і, згідно з волею покійного вождя, перебрав їх довершення“.

З огляду на невинуватого довірливість найближчого оточення полковника Є. Коновальця і його самого, котра закінчилася страшною трагедією в Роттердамі і мала винятково тяжкі наслідки для усієї національно-визвольної боротьби українського народу, важливим додатковим джерелом для вивчення обставин перед вбивством і після вбивства Є. Коновальця можуть послужити спогади Дмитра Андрієвського „Навколо Роттердаму“, вміщені у „Свободі“ 19, 20, 23, 24, 26, 27, 30 і 31 грудня 1958 року.

ЩО ТАКЕ ПІДКАРПАТСЬКА РУСЬ?

(Територія й населення).

Отсим питанням повинен був зачати свої листи про Підкарпатську Русь. Бо без відповіді на це питання не можна навіть припинити огляду Підкарпатської Русі на всіх ділянках життя зясувати собі цілий образ Підкарпатської Русі. Бо це поняття, яке має першоджерело в українській Україні з українськими підручниками про Карпатську Русь, не відповідає теперішній дійсності. Територія заселена не буде дивно, що правитель-

коло 400.000 кат. м., отже на арібних рілльників (коло 400.000) припадає до 450.000 кат. моргів, отже на душу близько 1 кат. морг. Але не всюди однаково. В деяких громадах припадає на душу всего 600 кв. м. саживі землі, а інколи Коли взяти під увагу, то в управі землі є тут думативний, дві треті землі облогом — то нікому

40

ВІД РУСІ ДО УКРАЇНИ — КРІЗЬ ТЕРНИ...

Якщо у „Свободі“ першого півсторіччя її діяльності можна виокремити декілька тем, що мали послідовне і систематичне висвітлення, то до таких тем належить передусім доля українців Угорської або Підкарпатської Русі чи, за її ліричною назвою, — Срібної Землі.

Про перебування цього унікального в своїй первісній руськості — внутрішньо, в генезі, вповні тотожний українськості — в складі Угорського королівства йшлося у перших розділах цієї книги-хроніки. Нам залишається продовжити історію Закарпатської України від того часу, як після розпаду Австро-Угорської імперії край підпав під владу нового окупанта — Чехословаччини.

Яким чином це сталося?

„Свобода“, 2 серпня 1919 року:

„...Нашому заголові є знаний факт, що президент Чехо-Словаччини Тома Масарик, будучи у Злучених Державах, добився угоди з провідниками угорських українців, котрі при допоміжі шахрайського голосовання заявили, аби їх землю влучити до чехо-словацької держави.

Масарик, одержавши чорне на білім, поїхав з тим папером до Парижу і там предложив мировій конференції „волю“ угорських українців. А мирова конференція, не зважаючи на факт, що таку „волю“ виявили угорські українці в Америці, а не в Європі, поспішилися затвердити предложений Масариком кусник паперу і піднести його до значіння міжнародного документу. Прилучили Угорську Україну до Словаччини проти волі наших братів у старім краю, котрі на загальнім з'їзді в Мукачеві заявили одноголосно за злуку з Україною.

Мирова Рада в Парижі не звернула уваги на дійсну волю українського народу, але пішла назустріч бажанням Масарика і кількох угоруських священників, котрі донедавна визначалися завзятим мадяронством.

А американські угоруські організації „Соединеніє“ і „Собраніє“, котрі заложили собі Угоруську Народну Рад, постаралися також, аби „волю“ американських угорусинів як слід перевести в Парижі, і вислали туди двох своїх представників, в особі Гардоша і Жатковича. Вони поїхали до Парижу і разом з Масариком підписали злуку угорських українських земель з Чехо-Словаччиною. І по тім Гардош повернув до Америки, а Жаткович поїхав до рідного краю передати своєму народові „презент“ від своїх братів в Америці.

Дунав Жаткович, що народ устроїть йому овацій-не принятє, але помилився, завівся у своїх надіях. Замість оваціями, нарід прийняв Жатковича гіркими прокльонами і наріканнями. Замість світлих гороскопів побачив Жаткович власними очима терпіне свого народу під новим чехо-словацьким панованєм, в яке запродав його сам Жаткович.

Дізнався Жаткович, що його нарід в ріднім краю є проти злучення своєї землі до Чехо-Словаччини. Инакше й не могло бути, бо сей народ одноголосно заявився за злученєм до України...“.

Чомуце народне волевиявлення не мало відповідних наслідків, „Свобода“ з'ясувала у числі з 13 вересня того ж 1919 року:

„....Угро-українське селянство, особливо від Мукачева по Тису, де нема майже чужої примішки, пробуваючи в часі війни в Східній Галичині, а ще більше на Великій Україні, само витворило собі політично-державний світогляд і жадало сполуки Угорської України з Українською Народною Республікою. Провід сеї справді народної струї обняв адвокат з Хуста др. Брацайко. Цікаво, що коли в західній частині, від Ужгорода по Спиську землю, значно меншій і доволі зісловачченій (пряшівська єпархія) провід захопило мадярське і москвофільське духовенство і, не питаючись селян, стало грати ролю його провідників, то в східній частині, чисто українській (мукачівська єпархія) селяни самі стали рішати про свою державну будучність. Духовенство не грало тут майже найменшої ролі, а провід опинився в руках світської інтелігенції (молоді адвокати, нотарі, університетські студенти й учителі) під проводом згаданого д-ра Брацайка.

Вислідом сего було рішення великого народного з'їзду з майже цілої Угорської України, що відбувся в Хусті 22 січня с. р. Сей з'їзд серед великого запалу учасників (а були там селяни і з далеких західних окраїн) рішив одногolosно прилучення Угорської України до Української Народної Республіки і вислав окрему депутацію до Станиславова з домаганням зайняти військово Угорську Україну. Та у нас мало було тоді військової сили. Вислані до Сигота і Мукачева невеликі відділи галицько-українського війська мусіли невдовзі вернутися, не маючи найпотрібніших річий, і в недовгий час опісля Угорська Україна була зайнята чехами по вишківський провал, а дальше на схід – румунами“.

Засуджуючи Ю. Жатковича за приєднання Угорської України до Чехо-Словаччини, „Свобода“ водночас здавала собі справу з того, що закарпатські українці дістали певні можливості скористатися з ліберальної демократії президента Т. Масарика на користь свого краю, його економічного і культурного розвитку. Вже одне те, що до так званого директоріату приєданого краю увійшли, поряд з Ю. Жатковичем, голова Народної Ради о. Августин Волошин і д-р Браццайко („Свобода“, 4 листопада 1919 року), давало якусь надію українцям. Але не тільки їм, але й ворогам українства, бо „...угорські і галицькі москвофіли засновують на спілку в Празі „Карпато-Русское агентство“. Чорносотенна Вергунова „Русская агенція“ буде тепер мати дібране товариство. В Ужгороді заснували москвофіли „Русско-чехословацкое общество“. Дня 25 вересня мав у нім „счетовий ревідент“ А. М. Тиблевич відчит про „Русско-украинский вопрос“. Що він там наговорив, можна собі уявити, переглядаючи місцеві москвофільські газети, переповнені їддю до українства...“.

„Свобода“, 10 лютого 1920 року, **„Нові вісті з Закарпаття“**:

„...Останнє число ужгородської „Науки“ (ч. 34) приносить новий жмут дуже інтересних і важних вісток про діяльність свідомої частини суспільности над поліпшенням долі закарпатського українського люду.

У вступній статті автор дуже влучно підносить вагу рідної школи для народу: „В школі – наша будучність“. Наш старий клич лунає й там. Виклавши в історичнім перегляді заходи наших передових державних мужів біля справи – від Володимира Великого до успіхів галицької української суспільности, автор гаряче поручає цю саму дорогу й для Закарпаття.

В іншій статті змальована недоля українського народу в Галичині під польським наїздом. Тисячі втікачів лишають свої хати, аби тільки рятувати життя перед здичілими польськими катами. Вони прибувають на Закарпаття і тут живуть у великій нужді. Автор статті о. Є. Невицький, парох Ужжа, подає від себе першу лепту для отих нещасливців й взиває всіх до складок. Отсе щире діло благородного патріота відіб'ється в серцях біженців-галичан найкращим відгомоном.

Практичний змісл наших закарпатських братів, якого вони набралися за літа побуту в Америці, наказує їм взятися до праці на економічному полі. В Ужгороді засновується акційне товариство „Підкарпатський банк“, який ставить собі за ціль висвободжене нашого народа з ярма господарської неволі...“.

„Свобода“, 22 червня 1920 року, **„Закарпатські українці в Америці не сплять“** – про ідейну солідарність американських і угорських українців:

„...Американські українці висилають на сокільський здвиг до Праги сімох американських українських

„соколів“ під проводом Олександра Костельника, голови сокільської організації в Америці, яка числить 10 тисяч членів. Дня 27 мая приїде кораблем „Рочембавм“ 800 українців під проводом Михайла Ганчина, відомого українського редактора і письменника, через Францію до Праги, а відтак до Ужгороду...“.

Маючи застереження щодо Ю. Жатковича, якого президент Т. Масарик 5 травня 1920 року призначив губернатором Угорської України, „Свобода“ пильно стежила за його політичним курсом – за тим, в якій мірі губернатор спроможний використати конституцію Чехо-Словаччини в цілях національного відродження свого краю.

10 січня 1921 року „Свобода“ цитує Ю. Жатковича: „...Є бажанням всіх політичних партій, щоби якнайскорше переведено вибори до сойму Карпатської Руси (така офіційна назва Закарпатської України). В Ужгороді цивільна влада вже поробила приготування до цих виборів, крім Мраморощини, що її недавно опустили румуни.

Від цих виборів вижидаємо нормальних відносин і успокоєння народу, бо звісно, що сучасна справа є тільки провізориною, що зле відбивається на народі. Що відноситься до виборчих можливостей, то йде передовсім о дві партії: аграрну і соціалістичну. Мадяри при цих виборах не приходять під увагу, так як вони розділилися на міщанську, соціалістичну і комуністичну партії. Жиди як практично думаючий елемент уже зблизилися до чесько-словацької республіки. Для того, думаю, український (русинський) сойм буде складатися з лояльних послів...

Порядок в Закарпатській Україні (в Русінску) стоїть на певних підставах; наша цивільна адміністрація вико-

нала величезну працю. Але між народом є певного рода неспокій... Є також большевицька пропаганда, що її організовано з Росії. Їй треба присвятити велику увагу, бо вона, розпоряджаючи великими грішми, могла б статися небезпечною...”.

Такі слова, а такі ось діла того самого губернатора Ю. Жатковича („Свобода“, 18 червня 1921 року):

„Губернатор обняв урядованє з початком мая 1920 року. Його привітали мадярські робітники – штрайком. Губернатор видав до всіх маніфест, та вже цей перший маніфест виказав одразу, що пан губернатор не має поняття про відносини в краю, де має бути губернатором, ні про людей, серед яких має бути перший. Українці Галичини, які як збігці тут знайшлися, старалися мати вплив на окруження губернатора та й на нього самого – в тім напрямі, щоби губернатор від першої хвилини перейшов з опозиції до позиції – до реальної праці і щоби поправді став будівничим. А будувати треба було культуру, треба було її витворювати, підносити, треба було всю енергію звернути на просвіту, на піднесення рільництва і т. д. – одним словом, треба було творити культурні вартості, які завтра самі переміняться в політичні, а далі і державно-творчі. Але губернатор не розумів того всего, думав, що без руської (української) культури мож збудувати руську Підкарпатську Русь, думав, що на Підкарпатській Русі життя піде иным шляхом і на основі інших законів, як ішло всюди і у всіх народів.

Отже, пан губернатор не будував. На перешкоді стояло много нещасть. Ось зараз перше: пан губернатор тримався майже весь час свого урядовання, що він не жаден москаль, ані українець, – а він карпаторос,

що далі жителі Підкарпатської Русі загалом не жадні москалі, ані українці, а карпатороси, що загалом треба творити якусь нову „карпаторуську“ народність. Але не прийшло йому на думку, що не цілий півмільйон народу, одірваний від свого пня, а ще так економічно та духово знищений, не в силі витворити своєї відрубної культури. Губернаторові Жатковичеві, який не був ознакочлений з життям народів в Європі, видалося можливим, що такий маленький народець з такою низькою національною і економічною культурою може утриматися як державна одиниця посеред інших, більших і вище стоячих народів...

...Не малим нещастям був і брат пана губернатора, він видавав часопис „Русин“ – стару, середньовічну змістом і мовою. В тій часописі не появилася й одна стаття, що виказувала б політичну зрілість і розум, не то що державно-творчі ідеї, а хоч дрібні організаційно-творчі здібності...

...Губернатор поставився навіть ворожо до всякої політично-організаційної праці „Я не смію бути партійний, я маю бути безпартійний!“. І тоді, коли в цілїм світі намісник чи губернатор опирається на якійсь партії, нею живе, вона дає йому сили і коріння, яким він держиться, – др. Жаткович був безпартійний, в тім значенні, що не опирався на жадній а жадній партії, а висів увесь час у воздуху.

За той час чехи ішли далі своєю дорогою. Тоді, коли др. Жаткович голосив, що він безпартійний, чеські аграрії закладали Руську аграрну партію на Підкарпатській Русі, коли брат губернатора видавав середньовічний безпартійний часопис, чехи видавали партійний аграрний часопис „Село“, коли губернатор голосив, що він не є ні москаль, ні українець, а карпаторос, – чехи знали

дуже добре, що нема на світі осібної нації карпаторосів, а є тільки москалі або українці, і відповідно до того вели свою політику...

І знов знайшовся наш губернатор в опозиції. Причин до опозиції є все много, а спеціально много їх на Підкарпатській Русі, де чехи не натрапили на опір. Сюди вислали вони свій щонайгірший урядничий персонал. До того, бачучи, що ніхто не береться реально будувати автономії Підкарпатської Русі (інтелігенція змадлярщена, а незмадлярщеної так мало, що урядів нею не обсадиш), взяли всю владу в свої руки. Губернатор остав без жадної влади, а властиво мав ту, що вільно йому підписувати папери, які вже підписав його заступець – чех...".

Чехи не натрапили на опір, тому що він просто не міг виникнути з такого низького рівня національної самосвідомості, на якому перебував цей відірваний від усього світу край. Але крига скресла, і „Свобода“ намагалася не пропустити найхарактерніших подій у процесі пробудження народу – процесі дуже швидкому, справді бурхливому.

„Свобода“, 2 липня 1921 року, „Просвітна праця на Угорській Україні“:

„.... „Просвіту“ założено в маю 1920 року головню стараннями д-ра Юлія Брацайка, директора Августина Волошина і галичан д-ра Івана Панькевича та дир. Миколи Творидла...

...Від хвилі заложення минув всего рік, але вже за сей рік зуміла „Просвіта“ поставити добрі та туті основи. Зорганізовано цілий ряд секцій і філій та читалень і видано кілька тисячів книжочок...

„Досі видано 8 томиків (13 аркушів друку) з різного обсягу знання (красне письменство, історія, господарство). Найпомітнішою книжочкою є оповідання

Лукача Дем'яна, селянина з Верецьок Вижніх під наголом „Чорт на весілю“. Оповідання романтичне, пригадує оповідання з життя селян М. Устияновича і Федьковича, писане народною мовою. В часі, коли змадрящена інтелігенція веде теоретичні дискусії про „язичіє“ та твердий знак, або цілком негативно відноситься до народного руху, мужик практично рішає справу мови і пише, як говорить – пише гарною українською мовою. Перший наклад книжки розійшовся до року і тепер виходить другий наклад. Се загалом перша книжка на Підкарпатській Русі, яка виходить другим накладом. Такого дива тут від віків іще не було!...

Народ живий, будиться. Теперішня молодіж, що виростає в нових обставинах, переходить нову школу життя, внесе новий зміст та нові ідеї в те життя. За рік, за два годі змінити обставин витворених віками. Як на Великій Україні 1917 року, так і тут в теперішню пору є галичани-українці тими дріжджами, які викликають фермент. Правда, робота над народною освітою іде дуже пиняво при недостатчі місцевих робітників, при безграмотності народу та пиянстві. Пиянство – чи не найсильніший ворог, з яким прийдеться змірятися! Є тут в горах села, які не мають що їсти, в що одягнутися, а які місячно видають по сто тисяч корон (до півторта тисячі доларів) на горівку...“.

Цей процес культурного зрушення в Підкарпатській Русі, при всіх його внутрішніх суперечностях і перешкодах, невдовзі став вигідно позначатися і на економічному, господарському житті народу. Після заснування в 1920 році в Ужгороді акційного Товариства „Підкарпатський банк“ почали виникати різні торговельні і господарські підприємства, хоч і невеликі,

але дуже впливові саме як заохочувальні приклади національного пробудження і самоусвідомлення краю. Оскільки давався відчутти „галицький фермент” і відповідний напрям змін в усій Підкарпатській Русі, то це останнє було небажаним і для чехів, і для поляків. З цього антиукраїнського порозуміння прийшло до польсько-чеського договору, підписаного 6 листопада 1921 року.

Про це у „Свободі” з 6 грудня того року – д-р Михайло Лозинський:

„...Після того, як Польща завоювала українську Галичину, Чехо-Словаччина проявила деяку прихильність до галицьких українців. Ся прихильність зазначилася передовсім тим, що деякі частини галицько-українського війська, які перейшли на чесько-словацьку територію, знайшли тут приміщене в окремих таборах, задержуючи свою організацію.

В культурній області треба зазначити, що українське студентство має змогу вчитися в вищих чеських школах в Празі і в інших містах. Крім того, сеї осені чеське правительство дало змогу Українському Вільному Університетові устроїти виклади в будинках чеського Карлового Університету в Празі.

Ся прихильність чехів до українців дуже колола в очі поляків. Вони хотіли б, щоб цілий світ був супроти українців польським жандармом, який віддавав би „українських бунтівників” в польські руки, щоб українці, які не хочуть схилити голови під польське ярмо, в цілм світі були переслідувані. Тому та прихильність, яку супроти українців виявляли чехи, викликала в поляків велике обурення.

Щоб за це відплатити чехам, поляки почали підпирати ту групу словаків, яка противиться належності Словаччини до Чехо-Словацької Республіки...

Польське становище було таке: коли чехи підпирають галицьких українців, то Польща буде підпирати тих словаків, які хочуть відірвати Словаччину від Чехо-Словацької Республіки.

А тепер, як бачимо з польсько-чеського договору, Чехо-Словаччина і Польща погодилися на тім, що Польща заявляється незаінтересованою в словацькім питанню, а Чехо-Словаччина – в східно-галицькім...“.

Аналізуючи цей договір глибше, д-р М. Лозинський застосовує щодо нього міжнародне право, а з цієї точки зору „інакше виглядає питання словацьке, а інакше – східно-галицьке“. Річ у тім, що на час підписання договору – то був тільки 1921 рік – Словаччина, на підставі рішення країн Антанти, вже була складовою частиною Чехо-Словацької держави, тим часом доля Галичини щойно мала вирішитись, і край ще перебував, бодай на папері, під суверенітетом Антанти. Отже, формально беручи, „словацького питання“ з погляду міжнародного права просто не існувало. А тим більше не існувало „русинського питання“ – вороги відродження давньоукраїнської ідентичности краю зібралися 8 травня 1919 року в Ужгороді і всупереч рішення Всенародного Конгресу українського населення в Хусті 21 січня того ж року, який вирішив з'єднати Угорську Русь з Соборною Україною, зфальсифікували документ про входження Закарпаття до складу Чехо-Словацької Республіки.

Й от у цих вкрай несприятливих міжнародних і внутрішніх обставинах подиву гідним було бурхливе, поза всякі міжнародні договори і папери, національне самоусвідомлення, сказати б, русинського українства. І цей процес бездоганно віддзеркалювала „Свобода“.

Нижче – заголовки лише найбільших за обсягом і найважливіших за темами оглядів, присвячених розвиткові подій в Підкарпатській Русі, яка за лічені роки уточнила свою самоназву – як Карпатська Україна.

„3 Підкарпатської Русі“ („Свобода“, 20 липня 1922 року) – про знамениту діяльність в Карпатській Україні Руського театру Товариства „Просвіта“ під керівництвом Миколи Садовського і голови театральної комісії та артистичного референта й диригента о. Августина Волошина.

„Що таке Підкарпатська Русь?“ („Свобода“, 14 серпня 1922 року) – статистичний звіт про національний склад населення краю (цікаво, що автохтони-русини становили в краї 70 від. від усієї кількості, мадяри – 14 відс., і ці цифри майже збігаються з показниками сучасної України, де українців – 70 відс., а постійно поповнюваних усіма московськими режимами росіян – приблизно 14 відс.).

„Закарпатська Україна і чеська політика“ („Свобода“, 21 березня 1923 року) – про те, чому чехи, котрі з уст своїх поважних вчених-академіків вже дістали ствердження з приводу того, що колишню Угорську Русь населяють такі самі українці, як і по протилежний бік Карпат, все ж воліють називати цю правдами-неправдами приєднану до них землю Підкарпатською Руссю, – тому що чехи хоч і заопікуються цією землею поважніше і демократичніше, ніж це робили донедавна мадяри, однак, ця опіка „не йде по лінії українських національних інтересів... Коли ті крути і чеського правительства, і чеського громадянства, які підпирають український національний розвиток, є нерішучі, – то чеські москвофіли з усією рішучістю стараються

насадити на Закарпатській Україні московщину". І висновок: „Закарпатської України чехи не змосковцять, як Росія не змогла змосковщити Придніпрянської України. А тільки попсують свої сусідські зносини з Україною“.

„3 Підкарпатської Руси“ („Свобода“, 24 квітня 1923 року) — про безуспішний і безперспективний конгрес „руських соединених партій“ в Мукачеві і про заснування на ньому „Культурного общества ім. Духновича“, очоленого Євменієм Сабовим, „який стоїть на тому, що по-російськи не знає, а по-українськи не розуміє...“.

„3 Підкарпатської Руси“ („Свобода“, 25 червня 1923 року) – про допомогу емігрантам з Великої і Галицької України; про наміри вшанувати пам'ять сімох гуцулів, повішених малярським режимом, і про те, як „кацапи“ зірвали це вшанування.

„Листи з Підкарпаття“ („Свобода“, 22, 24 і 26 вересня, 19 жовтня 1923 року) – про те, що національна свідомість в простому народі росте швидше, ніж в середовищі інтелігентів: „....Збуджений у своїй національній свідомості український народ Підкарпаття щодали виразніше й упертіше ставить до своєї інтелігенції й урядів вимоги національного характеру – і то просто, щиро, прямолінійно, суворо ставлячись до всякого політиканства й крутіства, одідичених інтелігенцією від часів малярського панування. А інтелігенція? За рідкими винятками, вона по інерції й до демократичних чехів підходить з тою самою міркою, що й до маляр, тому досі не спромоглася як слід виявити своє національне обличчя, а все політиканствує, нудьгує за минулим, нарікає й не знає, на кого їй орієнтуватися – чи на чехів, чи на старих панів маляр, чи на далеку Москву...“. В цьому ж циклі – про те, як чвари серед національно незрілої

інтелігенції змусили видатного українського режисера Миколу Садовського повернутися назад до Праги.

„Закарпатська Україна“ („Свобода“, 18 лютого 1925 року) – докладно про заснування в Ужгороді акційного Товариства „Бескид“ і про плідну діяльність в ньому о. Августина Волошина, братів Брацайків, д-ра Василя Гаджеги та інших національно свідомих народних провідників.

Редакційна стаття **„Русини“** („Свобода“, 26 лютого 1925 року) з'ясовує співвідношення цієї парності – „Русин–українець“: „...Колись ім'я „русин“ було загальне на всій Західній Україні, себто на Підкарпаттю (Угорській Русі), на Лемківщині, у Східній Галичині, в Холмщині і на Волині. Давніше і в Києві. Ще тому 30 літ його загально вживано у Східній Галичині, але в останньому часі вселюдно заступлено загальнонаціональним іменем „українець“. Се сталося з політичних причин. Царська Росія вела в Галичині (за гроші) пропаганду, що русини і руськіє – се один нарід. З уваги на те галицькі патріоти покинули давнє ім'я „русин“, а прийняли загальнонаціональне – українць. Коли б неся московська агітація, то ще й нині в Галичині вживано б загально імені „русин“, в значінню місцевому, яко однозначне із загальнонаціональним „українець“.

„Чеський шовінізм“ („Свобода“, 24 березня 1926 року) – про те, як „за приміром Польщі захорувала тепер Чехословаччина й собі на імперіялізм. Національна політика чехів ступила на шлях нетерпимости супроти других, нечеських народів... Чеська мова стає державною навіть на Прикарпатській Русі, яка мала загарантовану автономію та охорону своєї мови...“.

„Безбатченки“ („Свобода“ 15 вересня 1926 року) – про карпаторуське москвофільство, пояснюючи його

походження просто і безпомилково: „...З тим іменем „ми русські“, як, мовляв, і ви, москвини повели свій так на український нарід, що заселяв землі, які ще не були підбиті Московщиною та до яких ще не було приліплено універсальної етикетки: „Росія“. В Галичину й на Закарпаття послано московських „послів“ у вигляді „злата“ та обіцянки різних ласк від „руссава царя“.

Як каже народна приповідка, „Аби було корито, а свині знайдуться“. До московського корита почали збігатися різні неудачники, яким не пощастило дістати доброго пайка від мадярів чи поляків. Поволі з них витворилася група москвофілів, яка почала вносити в лави свого народу нову антинаціональну ідею, що той народ є рідний брат напівазіатсько-фінському народові москалів. Ніколи не стикаючись з москалями раніше й зовсім не знаючи їх, але увесь час шукаючи жагуче врятування від польсько-мадярського гніту, галицько-закарпатські маси почали прислухатися до голосу нових агітаторів, які по більшості стояли на такому культурному рівні, що й самі вірили в правдивість своєї пропаганди...“.

Проте вже від самого початку 1930-их років смислова й емоційна тональність усієї закарпатської тематики у „Свободі“ помітно змінюється – очевидно під враженням бурхливого й вельми результативного процесу визрівання української національної самосвідомості. Навіть гостра і систематична критика на адресу відірваної від народу інтелігенції поступається місцем щирому захопленню загальним поступом краю, політичним, культурним, економічним – поступом, що став можливим саме завдяки організаційній праці народних провідників. Ось картинка, якій могла б позаздрити

Українська Народна Республіка навіть у найщасливіші місяці свого існування – „Свобода“, 23 липня 1934 року, „Другий з'їзд української молоді в Мукачеві“:

„...Вже від самого ранку в неділю, 1 червня, рушив нарід до города князя Корятовича. Не помогли нічого намови мукачівських кацапчуків, що пробували відвернути нарід.

Полеву Службу Божу, в неprisутності єпископа, відслужив сам о. А. Волошин... Знаменито співав хор з Підгорян під проводом учителя Атанасія Довбея. Святочну промову виголосив о. А. Волошин, котрий сказав, що до творення своєї рідної культури потрібні міцні духом одиниці. Не важна кількість, але якість.

По проповіді склали 32 мукачівські пластуни пластову присягу. Після скінчення Богослуження влаштовано маніфестаційний похід, який рідко бував на нашому Підкарпатті...

Кінна бандерія складалася з 57 юнаків в історичних козацьких одягах на самім переді з жовто-блакитним прапором. Бандерією вів відомий український патріот Василь Клемпуш з Ясіня. За ними їхали 470 циклістів, прикрашених в українські барви. Потім ішла ясінська гуцульська „Січ“, далі Пласт. Великі делегації несли сині таблиці, на яких написана була жовтими літерами їхня місцевість. За січовиками маширував Рахів, бичківська оркестра, Великий Бичків, Тересва, Дубове, Вонігово, Чумальово, Драгово, Хуст, Золотарево, Волове, Ізки, Нижнє Студене, Лозянське, Вижнє Студене, Свалява, Лоза, Білки, білецька оркестра, Довге, Лисичово, Мідяниця, Черевці, Заріче, заріцька оркестра, В. Верецьки, веречанська оркестра, Велика Копаня, Гать, Стара Бовтрадь, Лаз, Перечин,

Дубринич, язбринницька оркестра, Вел. Березний, Заріче, Ужгород, також оркестра, Червеньово, Великі Лучки, січовики кучанські, Шкурятівичі, Мідяницьки, Брестів, Ледовиця, Бенедиківці (православне село), Кальник, Горонда, Страбичово, страбичівська оркестра, Чинадієво, Підгород, Червеньово, Мукачів і Росвигово.

Похід уже рушив – і ми побачили масу народу з Нового і Старого Давидкова, що весело маширував в такт макарівської оркестри...

Числили на мості і нарахували 9,650, що й було офіційно оголошено...

Сотні рідних прапорів, 20 оркестр, таблиці, народні одяги викликували величезний ентузіязм не тільки в учасників, але в сторонньої публіки. І приятелі, і вороги могли наглядно переконатися, що ми живемо. Українська молодь дала доказ великої національної свідомості, що незважаючи на пануючу нужду і всі перешкоди – ба, без великих приготувань на зазив ставилась до Мукачева з усіх закутин Підкарпаття...".

Крім самого цього ентузіястичного настрою, „Свобода“ подала теми виголошених на з'їзді рефератів, котрі свідчили про високу здатність закарпатців до самоорганізації: „Наші завдання“, „Організування народних сил“, „Завдання жінки на селі“, „Господарське відродження“.

А ось збірний портрет закарпатських гуцулів очима жінки з Полтавщини...„Свобода“, 3 грудня 1935 року, „Вражіння з Закарпаття“:

„...Одна моя знайома чешка, побувавши на Закарпатті, переконувала мене, що там не можна ширити українських книжок, бо там 9 говірок, „нашої полтавської мови ніхто не зрозуміє“. А проте тотожність нашої мови, себто мови Великої України, і Закарпаття – повна...

Тримається цей нарід теж дуже добре. Його зверхній, стрункий, гордйй постаті відповідає його гідна, свідома, тонка духовна істота. Розмовляють вони жваво, просто, ввічливо, але завжди дотримуючи своєї гідности, без ніякого приниження, як рівний з рівним. Подають руку, але ніколи не цілують; навіть діти цього не роблять. Визнають себе русинами-українцями, цікавляться українською справою на советській Україні і на цілому світі. Розбираються досить добре в справах європейської політики, в економічних справах, розуміють причини світової кризи...“.

Але чим глибше закарпатські русини інтегрувалися в соборну українську культуру та духовність, тим більші перешкоди їх зустрічали на цьому шляху.

„Свобода“, 1 липня 1937 року, „Проти русифікації шкіл на Закарпатті“:

„Ужгород. – В неділю, 13 червня, населення Закарпаття запротестувало через своїх відпоручників проти мовного безладдя на Закарпатті та рішення чехословацького міністерства освіти про вживання московських підручників по школах Закарпаття. На протестні збори прибуло вище 1,500 делегатів. З'явилися батьки дітей, письменники, журналісти та відпоручники всіх культурних українських товариств і політичних партій. Збори відбулися в залі Народного дому „Просвіти“. Найбільше було заступлене селянство й учительство, менше духовенство й робітництво. Приїхали запротестувати представники з найдальших сіл. Відкриваючи збори, д-р Юлій Брашайко заявив, що про школу для українських дітей на Закарпатті рішають вороги українського народу. Ред. Клочурак підкреслив, що чужа мова – це засіб для виховання ренегатів, та що чеська влада,

замість підносити край культурно й економічно наділює українське населення „тарабарщиною“, яку обороняють мадярони, московські емігранти та чеські русофіли. В резолюції зазначено, що „українським дітям належить рідна школа з рідною мовою“. Отець Августин Волошин доповнив резолюцію домаганням скасування у середніх школах обов'язкового навчання московської мови. Василь Климпуш, селянин з Ясіня, підніс, що треба нам боронити трьох річей: мови, назви і прапора. Учителю Яремчук поставив внесення на вислів заяви недовіря чеському міністерству освіти, але представник влади відібрав йому голос. Збори викликали великий підйом духу і віру в остаточну перемогу національної ідеї“.

Пр масові виступи на захист української мови в школах краю – в публікації **„З боротьби за рідну мову на Закарпатті“** („Свобода“, 27 липня 1937 року), **„Мовна боротьба на Закарпатті“** („Свобода“, 10 серпня 1937 року), **„Під жовто-блакитними прапорами“** („Свобода“, 11 листопада 1937 року), **„Ми родились українцями й ними завжди хочемо бути“** („Свобода“, 20 листопада 1937 року), **„Закарпаття заявляє за українську мову“** („Свобода“, 4 грудня 1937 року), **„Американський кореспондент про мову Закарпаття“** („Свобода“, 22 грудня 1937 року), цитуємо: „Кореспондент американської пресової агенції „Асошіейтед Прес“ подає, що на Закарпатті є повні різних національних меншин, а разом є там повно різних мов. Чеський уряд не може рішитися, яку з тих мов визнати офіційною. Та, каже цей кореспондент, руська мова, яка є тільки говором української мови, є мовою більшості населення, яке називає себе „русинами“, визнаючи себе ось тим частиною українського народу. І та мова повинна бути

визнана чехословацькою державою офіційною мовою, а тим самим повинен бути остаточно положений кінець мовній мішанині на Закарпатті”.

А тим часом і вороги не сплять. „Свобода“ з 1 і 2 березня 1938 року, **„Торгують Закарпатською Україною“** (Клим Обух) – про візиту угорського регента адмірала Горті до Польщі і про наміри тих двох країн встановити спільний мадярсько-польський кордон по Карпатському хребту, певна річ – жертвою цього плану мала стати Карпатська Україна.

Все голосніше ця тема вибивається на міжнародну арену. „Свобода“ 4 червня 1938 року друкує в перекладі Євгена Онацького статтю італійського публіциста Енріка Інсабата у справі Українського Закарпаття:

„...Ческі керівники намагалися зруйнувати національний дух закарпатського відродження і, граючи на двозначному йменні „русских“ та „малорусів“ намагалися багато разів приподобатись Москві і вмовити в самих закарпатських русинів, ніби вони „русскіє“, і це не зважаючи на факт визнання зі сторони самої празької Академії Наук, що ці русини етнічно, мовно й історично можуть бути тільки українцями...”

Українські інтелігенти, втікачі з советщини та з Польщі, перше знаходили в Празі захисток, але ніколи не могли брати чинної участі в національному русі на закарпатській території та займати місця в місцевій адміністрації і по школах. Настирлива ідея денационалізації тутешнього населення привела чехів до того, що вони почали протегувати навіть большевицьку пропаганду. Але большевики не мали успіхів, бо течія модерного москвофільства, що хотіла б зробити з Закарпатської України частину Великої Росії виявилася

занадто кволюю, щоб задовольнити ідеї фанатичного панславізму.

Так само в повному занепаді знаходиться тепер рух і так званих автохтонів, що знаходить своїх прихильників серед мадяронів та в оточенні ужгородського єпископа Стойки, і хотів би зробити з закарпатських русинів окрему самостійну націю.

Дозволимо собі тут висловити також побажання, щоб наші приятелі мадяри не намагалися вперто йти тим хибним шляхом, що відчужив би їм назавжди симпатії Великої України, яка мусітиме зайняти одного дня першорядне місце в європейській політиці...".

Карпатська Україна здавала собі справу з усіх її небезпек. Двадцять років автономії, хоч і не повновартісної, дали можливість русинсько-українській більшості національно і політично прозріти й зустрічати близьке лихоліття об'єднаними в спільному русі опору. Першим кроком цей рух, вособлений в Українській Центральній Народній Раді на з'їзді 4 вересня 1938 року зажадав від Праги для Карпатської України усієї повноти автономії, включно зі своїм урядом, який на законній підставі мав забезпечити всі національні інтереси закарпатських українців.

„Свобода“, 22 вересня 1938 року, **„Закарпаття домагається свого!“**. Резолюції з'їзду мали настільки радикальний характер, що містили вимогу „прилучити до Підкарпатської Руси ту територію Східної Словаччини, що заселена русинами-українцями“.

Саме у висліді цих безкомпромісних домагань Карпатська Україна здобула давно обіцяну автономію, хоч, згідно з Віденським арбітражем, втратила, на користь Мадярщини, Ужгород та Мукачево і значну частину своєї південної території.

Зформованому 9 жовтня 1938 року урядові автономної Карпатської України не пощастило з прем'єр-міністром: Андрій Бродій виявився мадярським агентом й невдовзі потрапив за ґрати. Аж тоді прем'єром Карпатської України Прага призначила послідовного провідника закарпатського українства о. Августина Волошина. Українською столицею став Хуст.

Однак, Карпатська Україна не перестала бути більшом в оці сусідів, передусім Польщі. З яких причин? „Свобода“ 10 жовтня відповідає на це, цитуючи нью-йоркську газету „Гералд Трибюн“: „Польща добивається відступлення Мадярщині тієї округи Чехословаччини, що звісна під назвою Руси. Це дало б Мадярщині й Польщі спільну границю, а Мадярщині дало б контролю над одним з доступів до Росії через Басарабію...“.

Тим часом не було ще ясно, як поведе себе сильніший європейський гравець, Німеччина. „Свобода“ 13 жовтня 1938 року:

„Важиться доля Закарпаття. Чехи – річ природна – обстоюють її дальшу приналежність до ЧСР. Що думають німці, невідомо. В кожному разі вони в останніх часах підкреслюють наявність в ЧСР (замовчувану іншими) 600,000 українців. Навіть занехали давно вживаної назви „рутенен“ або „карпаторусен“, лише скрізь пишуть і говорять „українер“. Противники німців припускають, що при змінах у конституції ЧСР немалу роль відіграє Закарпатська Україна як свого роду німецький коридор для сполуки з Великою Україною. Натомість польська преса в один голос домагається віддання Закарпаття Мадярщині або зіставити його при ЧСР, і протестує проти автономії Закарпаття“.

„Свобода“, 21 жовтня 1938 року, „Боротьба за Закарпатську Україну“ (Євген Онацький з Риму): „...Нема

тепер у західній Європі державного діяча, що не знав би, до чого в дійсності змагають українці і чого вони в дійсності хочуть. І так само нема вже більш-менш свідомих українців, які не розуміли б, що зацікавлення Польщі справою Закарпатської України викликане тільки одним нестримним бажанням: вирвати від українців можливість мати який-небудь шматок рідної землі, де б вони могли жити відповідно до власних національних уподобань. Сама тільки думка, що Закарпатська Україна може зажити незалежним життям і зробитися маленьким українським Піємонт, виводить Польщу з рівноваги...”.

Перша стор. „Свободи“ з 29 жовтня 1938 року, **„Українські організації вітають український кабінет Закарпатської України“:**

„...Український Народний Союз вислав на руки прем'єра о. Августина Волошина таку телеграму: „Ваша екселенціє! Українці в Америці, зорганізовані в найбільшу українську запомогову організацію під назвою Український Народний Союз, слідкують пильно за розвитком подій в Закарпатській Україні та бажають братам-українцям Закарпаття з глибини душі найкращих успіхів у боротьбі проти мадярських і польських зазіхань. З великою радістю ми зустріли вістку, що Вас, Екселенціє, назначено прем'єром молоді Закарпатської Держави. Ми вітаємо цей факт та свідомі того, що Ваш уряд буде мати великі труднощі до поборення, прирікаємо всяку можливу піддержку Вашій роботі й зусиллям за здійснення найвищого ідеалу українського народу.

За Український Народний Союз: Микола Мурашко – головний предсідник; Григорій Герман, Марія Малевич – заступники головного предсідника; Дмитро Галичин – головний секретар; Роман Слободян – головний касієр”.

Перша стор. „Свободи“ з 4 листопада 1938 року, **„Розшарпали Закарпатську Україну“**: „...На основі перепису населення в 1930 році Ужгород мав усього 25 відс. мадярів, а поверх 40 відс. – українців. Решту творили інші національності, як жиди, чехи і словаки. Мукачів мав 58 відс. українців і 18 відс. мадярів. Проте тепер ці міста, разом з чисто українськими околицями, які мали ще більший відсоток українського населення, припали мадярам. Як доносять чужі кореспонденти, українці завзято боролися, щоб дістати ті міста, але програли, тому що за мадярами виразно стояла Італія. Німеччина мусіла уступити, щоб не зражувати собі Італії і Мадярщини“.

Перша стор. „Свободи“ з 5 листопада 1938 року, **„Відклик прем'єра Карпатської України до іміграції“**: „Отець Августин Волошин, прем'єр Карпатської України, прислав телеграфічно такий заклик на адресу „Свободи“: „Ми, уряд Карпатської України, звертаємося до вас, наші брати за океаном, із зазивом заманіфестувати свою солідарність з нами в сьогоднішній вирішній хвилині. Втрата Ужгорода і Мукачева, що є зраненням живого тіла нашої Батьківщини, не захитає нашого твердого рішення сповнити велике історичне завдання. Реальна поміч урядові Карпатської України з вашого боку, наші брати за океаном, докаже про розуміння вами ваги хвилини“.

Редакційна стаття у цьому ж числі „Свободи“ – **„На поміч Карпатській Україні!“**.

„Свобода“, 11 листопада 1938 року, **„Українське Закарпаття на перехресті“**:

„...Справа Закарпаття, як вона стоїть тепер, важна тим, що вона віддзеркалює політику великодержав та

менших націй у справі України. Хоч спір між Чехословаччиною і Мадярщиною ведеться тепер за невеличку частину української землі, та по суті перед державними мужами Європи виринає ціла українська проблема, справа 40-мільйонної нації...“.

Заклик з першої стор. „Свободи“ 19 листопада:
„Піддержимо народ і владу Карпатської України!“.

У зв'язку з систематичними нападами польських бойовиків на українські села в Карпатській Україні, її уряд утворює в листопаді 1938 року Організацію народної оборони „Карпатська Січ“. Перша стор. „Свободи“ з 29 листопада: **„Карпатська Січ“ у боротьбі з польськими бандами“.**

Перша стор. „Свободи“ 8 грудня 1938 року, **„Огидна робота яничара“:** „Хуст. – Пресове бюро Карпатської України подає, що відомий „руський“ діяч на Закарпатті, мадярський прислужник Пішта Фенцик осівся тепер в Ужгороді і разом з мадярською владою далі працює на знищення державности Закарпаття та прилучення його до Мадярщини. Фенцик виголосив через радіо промову страшною ломаною мовою і закликав населення Закарпаття, щоб воно працювало в напрямку прилучення Закарпаття до Мадярщини, бо лише під Мадярщиною „руський народ“ дістане забезпечення своїх прав“.

„Свобода“, 10 січня 1939 року, **„Вертайте до свого народу!“:**

„...В т. зв. русофільським таборі було багато ідейної молоді, що хотіла вірно служити своєму народові й своєму рідному краю. Тепер та молодь пізнала, куди її вела бродіївщина і фенциківщина, що була на службі мадярів і поляків. Вона пізнала, що „руські“ вожді зрадили свій народ. І тому та чесна молодь, переконавшись на

власні очі про зраду, зачала переходити до українського табору. Між іншими перейшов до українства відомий і визначний поет Андрій Патрус. Він сміло й чесно визнав свою помилку і ще візав усіх чесних синів Закарпаття, щоб вони повернулися до свого народу і служили рідній, українській справі...“.

Перша стор. Свободи“ з 10 січня 1939 року, **„Прем'єр Волошин про українців в Америці“:**

„Прага. – Кореспондент „Нью-Йорк Таймс“ подає дещо з промови, яку виголосив прем'єр Карпатської України о. Августин Волошин з нагоди Різдва Христового. Нав'язуючи до кривавої сутички, яка мала місце біля загарбаного мадярами українського міста Мукачева, прем'єр підкреслив, що нещасливий український народ дістає повно таких ран. Та прем'єр користує з нагоди навечер'я Різдва і тому пересилає разом з сумною вісткою і щирий різдвяний привіт всім українцям по цілому світі. А зокрема вітає українців в Америці й бажає їм, що мають щастя жити у вільнім краї, дуже щасливого Різдва... Далі прем'єр заявив, що вважає відповідним сказати дещо про справу Великої України. Ствердив, що, поправді, Карпатська Україна замала й заслаба, щоб могли інтервенювати тепер активно в цій справі. Та було б помилково не розуміти того, які великі є симпатії для справи Великої України серед українців в Карпатській Україні... Саме через справу Великої України, говорив прем'єр, треба українцям в Америці закинути з новим роком партійні спори і підпорядкувати себе великій національній ідеї, якою є створення Великої України. Такий великий нарід, як український, говорив д-р Волошин, має право до державної самостійности...“.

Редакційна „Свободи“ з 14 січня 1939 року, **„Ми не зреклися!“:**

„....Провідники „карпаторосів“ проливають сльози за Ужгородом і Мукачевом. Кажуть, що українці їх віддали. Та це неправда. Бо саме українці, і навіть українська іміграція з Америки, запротестували проти цього, щоб мадярам віддавати ті міста й українське населення. Саме українці заявили, що вони ніколи з тим не погодяться і ті землі відберуть, як матимуть силу. Ось ту свою волю вони вже тепер маніфестують, і то не словами, заявами і конгресами, бо там, під Мукачевом і Ужгородом, саме тепер кладуть свої голови за ту святую справу українські січовики. Так, Україна ніколи не зречеться Ужгорода і Мукачева, як не зрікається Сянока, Львова, Чернівця і т.д. Для неї Ужгород і Мукачів – це частина тої Карпатської України, яка є складовою частиною Великої України“.

Редакційна „Свободи“ з 10 лютого 1939 року, „Стерво“:

„Агенти Москви заповіли, що в наступну суботу і неділю відбудеться в Нью-Йорку „Карпато-руський народний Конгрес“. На тім конгресі, як подає „Лемко“, повинні з'явитися всі „карпатороси“, що не визнають „верховодів інтернаціонального фашизму“. Та сук у тому, що треба прийти на те, щоб вислухати замотелічених Москвою і большевицьких наймитів „інтернаціонального комунізму“. Бо ті наймити беруть себе за тих „верховодів“, що мають накинати напрям політиці „карпаторосів“ і вирішувати долю Карпатської України і її уряду. А який це напрям, видно з самої програми, в якій видніє така точка: „Карпатська Україна – комедія в 1 акті, в якій виступатимуть: „патер“ Волошин, галицько-українські січовики і т. п.

Є всюди смердюче стерво. Між різними народами. Тому і ми не можемо бути винятком. Але все ж таки

бувають у житті народу такі моменти, коли і найпідліша людина гамується, коли навіть і в ній обзивається хоч та крихітка людських почувань, яка ще дає їй право зачислити себе до людського роду. Та, як бачимо, буває й таке, що забракне часами і такої лишки сумління...

...Тільки подумати: хто це скликає „конгрес“ і проти кого? Там, в Карпатській Україні, по селах тисячі селян приходять на прилюдні віча і маніфестують свою вірність Урядові Карпатської України. Там з'їжджаються десятки тисяч до Хусту, щоб виявити свою радість з приводу цього, що за тисячу літ неволі перший раз наш нарід прийшов на Закарпатті до слова, що перший раз наша рідна мова є там у пошанівку, що наша рідна дитина має там перший раз повний доступ до урядів, шкіл, та що там перший раз станув на сторожі рідної землі рідний жовнір з рідним прапором. А про це вже пишуть і в образах представляють навіть чужі й американські газети. Чи ж тепер це не зрада, коли тут, в Америці, з'являються большевицькі наймити і скликають „конгрес“ проти того, що там, на Закарпатті, нарід засвідчує своїм словом і своєю кров'ю? Там, на рідній землі, народ вітає від щирого серця свого визвольника „Батька-Волошина“, а тут усяка наволоч влаштовує собі з того жарти. Там молодь Карпатської України стає в ряди „Карпатської Січі“ і береться сама за оборону рідної землі, а тут „інтернаціональна“ зграя береться давати комедії, в яких заповідає, що буде строїти собі жарти з тих, що віддають за Закарпаття життя.

Чи ж супроти цього „конгрес“, що його скликають замотеличені большевизмом „верховоди“, не є огидною провокацією зрадників Закарпаття?..“

А в цей час Карпатська Україна готувалася до виборів свого першого сойму. З посиленням на хустську

„Нову Свободу“, орган українського Національного Об'єднання, „Свобода“ 2 березня цитує статтю закарпатського поета Андрія Патруса „Батьківщина кличе“:

„Вздовж і впоперек по наших селах ідуть приготування до виборів до першого в історії карпато-українського сойму. Села змагаються між собою за білий прапор – за те, яке село буде краще, повніше голосувати. Це свідчить про те, що наші селяни добре порозуміли значіння виборів. Наші селяни навчилися цінити волю, навчилися користатися своїми правами й добиватися заповнення тих прогалин, які ще існують в нашому господарсько-соціальному і культурному житті.

Наші селяни часто віддавали свої голоси ворожим партіям, які помагали його денаціоналізувати, бо були розбиті. Але сьогодні цього нема. Цим часам ми відспівали вічну пам'ять. Ми будемо голосувати на одну кандидатку, за одну партію: Українське Національне Об'єднання. В Українському Нац. Об'єднанні заступлені всі верстви нашого народу, починаючи від селян, вчителів, урядовців, священників і закінчуючи робітниками. В Українському Нац., Об'єднанні заступлені обидві наші Церкви, як православні, так греко-католики...”

11 березня „Свобода“ вміщує біографію о. Августина Волошина, створюючи в ній спертій на конкретних фактах і дуже привабливий політичний та духовний портрет провідника Карпатської України.

З деяким спізненням в часі, „Свобода“ 14 березня 1939 року повідомила про „Величезний з'їзд Карпатської Січі в Хусті“, який відбувся 19 і 20 лютого і в якому „...взяло участь близько семи тисяч січовиків і січовичок в одностроях...Кожен вояк і невоjak, що бачив цей похід, переконався про строгу дисципліну членів

Карпатської Січі. Всі походили вулицями Хусту немов справжнє військо. На чолі кожного відділу був несений жовто-блакитний і січковий прапор. В поході несено 220 прапорів. Дві музики пригравали до походу. З грудей кожного виривалось: „Слава Карпатській Січі! Слава Україні!“ та їх вождям, що зуміли в короткому часі створити таку сильну військову організацію. На цей з'їзд прибув теж ген. Віктор Курманович, якому січовики справили велику овацію...“.

Вибори до сойму відбулися 15 березня, а напередодні, 14 березня, прем'єр о. Августин Волошин проголосив цілковиту державну самостійність Карпатської України.

День відкриття першого сойму збігся з вторгненням мадярських військ на територію Карпатської України.

Все ж сойм встиг прийняти документи історичної ваги – про суспільно-політичний устрій держави, її назву, мову, прапор і гімн, а також одноголосно обрав д-ра А. Волошина президентом Карпато-Української держави.

Перша стор. „Свободи“ 23 березня 1939 року: **„Карпатська Україна завалена мадярськими військами“.**

„Свобода“ 4 квітня 1939 року, **„3 трагічних, кривавих і героїських днів Карпатської України“:**

„...Карпатська армія борониться по-геройськи... Севлюш переходив п'ять разів з рук до рук у рукопашному бою. Не менше криваві бої ішли за Хуст... Мадяри йдуть лівим берегом Тиси, якого карпатоукраїнські війська не боронять. У той спосіб намагаються відтяти вони Карпатську Україну від Румунії... Вістка про смерть головного команданта Карпатської Січі Дмитра Климпуша підтверджується...“

Рейтер подає інтерв'ю свого кореспондента з президентом Карпатської України о. д-ром А. Волошином,

який, на запит згаданого журналіста про становище Німеччини, заявив: „Німці ганебно нас обманули“.

20 квітня „Свобода“ вмістила **„Відозву полк. А. Мельника“**, голови Проводу Українських Націоналістів:

„...Українці! Націоналісти! Перед нами – затяжна боротьба! Станьте на висоті завдання, покажіть себе гідними впадших братів!...“

Вислови признання і вдячності твоєї, Український Народе, для борців Карпатської України – від Організації Українських Націоналістів, виразника твоєї волі.

Слава героям Карпатської України!...“.

„Свобода“, 27 квітня 1939 року, **„З останніх днів Карпатської України“** – це спогади очевидців про ті дні і години, коли від рук мадярських окупантів гинули тисячі патріотів Карпатської України...

* * *

Перелічені в цьому розділі публікації „Свободи“ на тему Карпатської України належать до найголовніших, усіх їх було набагато більше, так що залишилося ще досить праці для майбутніх дослідників тих подій і їхнього віддзеркалення в газеті американських українців.

існуванню держави, в суспільній і релігійній думці кристалізувалося переконання, що держава, втративши язичницьку самодостатність, дістала вищу ціль, і саме у зв'язку з цією ціллю християнська Церква визнає за державою цінність і корисність. Проте християнська держава, збудована на законі і владі, провадячи свою діяльність за критеріями християнської істини, все ж таки робить це власними, притаманними державі як такий засобами, в яких вона мусить залишатися формально незалежною від влади церковної. Ця внутрішня, духовна, залежність і зовнішня, формальна, незалежність від Церкви і її проводу стосується як держави, так і громадянського суспільства.

З'ясування здорових принципів взаємозалежності і взаємодії між державою і Церквою, і між Церквою і громадянським суспільством, завжди мало для української справи надзвичайне значення, починаючи від національно-визвольної війни 1648-1658 років. Досить уявити, як тяжко узгоджував шаблю з хрестом Петро Могила.

Це узгодження мало велике значення і для „Свободи“, головним двигуном діяльності якої була українська ідея. Чужа і незрозуміла для заокеанського світу, в еміграційних обставинах вона й самих українців то згуртовувала, то ділила. Як це виглядало в емпіричній дійсності, читач вже знає з історії греко-католицького єпископа в США Сотера Ортинського (розділ 13).

Цю ж проблему поновно актуалізувала українська революція 1917-1920 років.

„Свобода“, 17 листопада 1917 року, **„Волинське духовенство і українська справа“:**

„Епархіяльний з'їзд волинського духовенства та мирян, котрий був недавно в Житомирі, досить ясно

освітив нам, яку позицію зайняло духовенство в українській справі. Перший вільний з'їзд духовенства пройшов під гаслом готовости волинського духовенства в його більшій частині (майже цілком) стати на український національний ґрунт і далі в своїй культурній праці йти рука в руку з народом та з українською інтелігенцією...“.

Оскільки публікації в „Свободі“ на теми церковного життя вимагали б обсягу окремої великої книги, мусимо обмежитися лише найважливішими з них – тими, котрі віддзеркалюють найгостріші суперечності в цій галузі і світоглядні позиції газети.

„Свобода“, 18 березня 1925 року, редакційна стаття „Духовенство і політика“:

„....Не лічать наші духовні політики нашого хорого національного організму, а тільки завдають йому свіжі рани. І краще буде, якщо вони не будуть ущасливорювати нашу бідну націю своїми рецептами, бо наш нарід мав їх вже доволі, а возьмуться до далеко скромніших завдань, себто до позитивної праці в своїх громадах і серед свого стада тут, на еміґрації. Політику хай вже лишать на боці. Бо нею не приносять ніякого хісна, а тільки нові клопоти...“.

„Свобода“, 19 липня 1926 року, „Не о особу нам ходить, але о справу“ – тут уже конкретніше, при цьому виникає враження, що повторюється історія з єпископом Ортинським:

„Др. Осип Назарук, довірений греко-католицького єпископа д-ра Богачевського, закінчив отсе свою чергову серію нападів в імені своїм і єпископа, проти всього того, що являється висловом свободної, розважної і ніким не підкупленої думки американсько-українського громадянства... Добре, що тут не Польща, а то ще чого доброго був би всіх нас загнав до криміналу – як тих,

що хочуть забити конкордат, целібат, візантійщину, рутенщину, воюючий клерикалізм й інші насилані нам благодаті, про які не дозволяє нам д-р Назарук навіть говорити, бо вони, мовляв, вбивають єпископа. А що вони вбивають цілий український нарід, то це для д-ра Назарука дурниця. Він бачить перед собою тільки єпископську корону і її боронить. А ми, знову ж, не виступаємо проти цієї корони, а тільки боронимо інтерес українського народу перед насильством Польщі, і в тій боротьбі хотіли б мати українських єпископів за собою...”.

На довший час в епіцентрі цієї боротьби опинилося ім'я Івана Франка – одне з найдорожчих для „Свободи“, котра, як і Великий Каменярь, перебувала в безперервних ідейних битвах. Власне кажучи, це тривало від часів єпископа С. Ортинського.

Пізніший редактор „Свободи“ д-р Лука Мишуга, при всьому його піететі до Церкви, мусив написати в „Пропам'ятній книзі“: „Непорозуміння зайшли і за другого українського греко-католицького єпископа, д-ра Константина Богачевського. А зайшли вони через різниці в поглядах на конкордат, культ І. Франка і т. п. І ці непорозуміння зрозумілі для всіх тих, що знають ідеологію „Свободи“, побудовану тими українськими католицькими священиками, що влаштовували в Америці ще тому 40 років перші свята в пам'ять Тараса Шевченка, що десятки літ тому вшановували Івана Франка ювілейними статтями і ювілейними виданнями, та що гостро критикували політику Риму, якщо вона йшла на шкоду українського народу і порушувала його церковні привілеї...“.⁵⁷

Перш ніж відповісти на анахронічні закиди консервативного духовенства на адресу Івана Франка та його

мнимого „атеїзму“ – у зв'язку з 10-річчям від дня його смерті – „Свобода“ 12 серпня 1926 року докладно і пристрасно згадала, **„Як рутенство боролось проти Івана Франка“**:

„...Боротьба се була завзята, бо з одної сторони виступили всі зорганізовані сили старовини, назадицтва, заскорузлости, які мали за собою уряди й церкви, жандармів, суддів, тюрми і шибениці; а з другого боку проти них виступила горсточка молодих людей, які не мали ніякої сили, крім свого слова, живого й писаного. Власне в сьому лежить і вся велич сеї боротьби зі сторони Франкової групи, що мимо своєї безсильности вона не збоялася могутчої сили ворогів, але кинула їм визов на бій завзятий, безпощадний, на бій на життя й смерть...

...Як розповідає самий таки Іван Франко, пропаганда, яку повів він і Мих. Драгоманів, не оберталася коло соціалізму, за який його арештовано й запроторено в тюрму, але довкола голошення нових засад особистої моральности людини. Сі засади голосили, що всякий чоловік, який бере участь у громадській роботі, має бути щирою, простою і постійною людиною. Вони п'ятували як моральну мерзоту загальну тоді поведінку українських діячів, які на словах називали себе патріотами, величали себе подвижниками й оборонцями прав рідного народу, а на ділі всею своєю публичною діяльністю вчили наших людей гнутися далі перед панами, лизати руки єпископам і другим „високо поставленим“ особам. Іван Франко показував, що людина, яка вчить своїх людей рабства, не може себе по правді називати патріотом, бо патріотизм власне зміряє до того, щоб своїх рідних людей з рабів перетворити на вільних людей, рівних другим народам. Він виступав проти нещирости тих великих патріотів

10 грудня 1999 року, Нью-Йорк. Правописна конференція в НТШ. Момент дискусії (зліва): закордонні члени української урядової Правописної комісії д-р Андрій Горняткевич, академік Юрій Шевельов і директор Інституту української мови академік Василь Німчук.

на губу, які голосили високі й гарячі промови, як довго не дорвалися урядницького ковніра, крилошанської відзнаки або офіцерського кутаса...

Всі отсі ідеї самі внесли в заскорузлу галицьку суспільність страшний фермент. Відразу проти Івана Франка і його товаришів виступили всі, яких Франкова проповідь чесности особисто діткнула. Як гаде розповзується з-під каменя, коли в нього вдарить грім, так з-під галицької заскорузлости стали вилазити всякі плазуни, щоб нападати на тих, що кинули грім на їх леговище. Полізло проти Франка зі сиком всяке гаддя, яке вважалося оборонцями суспільного порядку. Полізли святоюрські крилошани й польські старости з доносами й підшептами проти Івана Франка до австрійського уряду й довели до того, що Франка замкнено до тюрми на 8 місяців...

Подібні переслідування були обчислені на те, щоби зламати духа Івана Франка, завернути його з дороги просвічування власного народу, та повернути в раба, служителя пануючих та гнобителів. Багато було людей, які в своїй молодості говорили палкі промови про народне визволення, але скільки з них „навернулося“ – одні страха ради, а другі для посади, пенсії або почеси. Ждали й від Франка гнобителі, що він пігне голову, здійме шапку і, стоячи навколішки, буде просити прощення за свої „молодечі“ виступи та буде обіцювати підпирати світські і духовні престולי. Ті, які його до сього намовляли, були навернені Юди, бо власне юди й зрадники бачать у кожному чесному чоловіці, що вірно держиться своїх поглядів, без огляду на тяжкі наслідки для себе, осуд власної підлости. Але Франко відопхнув від себе всі юдині руки і кинув їм в лице свій відважний визов в поемі „На суді“:

Судить мене, судді мої,
Без милости фальшивої,
Не надійтесь, що верну я
З дороги „нечистивої“,
Не надійтесь, що голову
Пред вами смирно схилю я,
Що в добрість вашу вірити
Буду одну хоч хвилю я...

Здавалося, що перемога по стороні Франка неможлива. Та сталося інакше. Вороги всі не почислилися добре, бо не числилися з тим одним, що те, що говорив Іван Франко, – все те стремління до освіти, до повною розвою сил ума, до всесторонньої діяльності дано природою кожному здоровому чоловікові. Франка й його товаришів переслідували, але слова їх падали на живу землю, і чим далі, тим кращі плоди давали. І нині ми бачимо таке явище, що по всіх отих золотовнівровцях та святоюрцях, які Франка переслідували, пам'ять загинула, а Іванові Франкові живий пам'ятник у своїх живих серцях ставить тридцять мільйонів українського народу.

З редакційної статті „Свободи“ 24 серпня 1926 року „Франко і панахиди“:

„...Нікому навіть на думку не приходило, що треба нам обов'язково відправляти панахиди за Івана Франка. (Українське Національне) Об'єднання видало відозву у справі пошанування пам'яті Франка, але не накидувало нікому способу, в який треба святкувати десяту річницю з дня смерті нашого генія. І люди наші взялися до відсвяткування пам'яті Франка різно. Одні, особливо по великих містах, давали і дають величаві концерти і

академії, другі скликають святочні збори, а то навіть віча, інші дають представлення, сполучені з відчитом про Франка, а інші звеличили його пам'ять скромною панахидою та теплими словами, які виголосив сам священник про Франка в церкві.

І було б воно собі так ішло спокійно далі, якби не нагінка на Франка з боку єпископа д-ра Богачевського і редактора „Америки“ д-ра Назарука. Вони то розпочали ту нагінку, коли ще ніхто навіть панахид за Франка не правив. А нагінкою тою вони хотіли вигнати духа Франка не тільки з української католицької Церкви, але й з душі українського народу в Америці. Вони виступили проти поширення культу Франка, проти цього, щоб часом не запалилися наші серця високими ідеями, якими переповнені твори Франка. І хоч об'єднання не мішалось до церковної справи, хоч не накликувало до панахид або до ширення культу Франка в церкві, єпископ Богачевський разом з д-ром Назаруком накинулися на Об'єднання і відмовили йому права заряджувати поширення такого культу серед нашого народу. Вони домагалися, щоб ті священники, які входять до управи Об'єднання, відкликали свої підписи з відозви Об'єднання в справі святкування пам'яті Франка, хоч священники, які входять до уряду Об'єднання, не виступають в Об'єднанні, як представники духовенства, а тільки як представники українського народу в Америці, як представники тих товариств, яких делегати їх на той уряд покликали. В Об'єднанні ті священники не представляють дієцезії, ні єпископа, ні не представляють ніякої релігії, а тільки національні інтереси українського народу. Ніхто від них не вимагає цього, щоб вони робили щось проти своєї церкви, бо Об'єднання до релігійних

справ не мішається, але не можуть і не могли вони піти проти переконань, вірувань і ідеалу тих, що їх на той уряд вибирали...

І що сталося? Єпископ Богачевський і др. Назарук стоять тепер перед тим фактом, що бунтується проти них їх власний нарід, самі найвірніші сини церкви. І бунтуються в той спосіб в своїй душі і в своїм серцю, що шукають самі в своїй церкві такої нагоди, яка була б відплатою за ту зневагу, яку кинув на пам'ять Франка сам князь церкви...".

Та коли в непорозумінні з певними колами духовенства щодо культу „атеїста“ Івана Франка „Свобода“, великашанувальниця його творчості, немогла не забрати голосу і не виявити своєї позиції, то у внутрішньому житті Церкви, в її вічній сутності не все легко дається для обговорення ззовні, і завжди поспішними виглядають світські рецепти для реформування християнства в душі так званих вимог часу.

Ця поспішність і категоричність суджень позначалася й на деяких публікаціях „Свободи“. Приклад – редакційна стаття **„Церква перед новими завданнями“** (26 жовтня 1927 року):

„...Під теперішню пору цілий світ зайнятий є остаточною боротьбою за демократичний устрій. Правдоподібно, найважливішим завданням Церкви буде тепер означити, яке становище займе вона тоді, коли влада над світом перейде в руки простонароддя. Церква не може оборонювати якоїсь спеціальної соціальної системи, але вона мусить бути так обширною, щоби змістила усіх тих, яких життя перейняте є Христовим духом і які старають завести на землі Царство Боже, без огляду на се, які їх є економічні погляди.

Велика індустріяльна революція, яка саме поширюється по цілм світі, мусить застати Церкву далекою від вузькоглядних поглядів на світ. Вона не повинна бути послідньою, що прийме великі доктрини демократії, у які вірить цілий світ, крім Церкви...”.

Як бачимо, ліберальна демократія в Америці вже тоді набула такого розмаху і так відразу завихрилася вліво, що це завихрення відчутно зачепило й релігійне життя американських українців.

Цій же дилемі „Свобода” 16 листопада 1928 року присвятила огляд **„Нарід і Церква”** – виклад лекції Дмитра Донцова, читаної 30 вересня того року в „Українській Бесіді” у Львові:

„...На Україні приймають церковні непорозуміння грізний характер... Повага церковної гієрархії греко-католицької (Галичина) й православної (Волинь) захитана...

...Прелегент ствердив факт, що з цим явищем рахуються й церковні круги, які шукають засобів до направи справи, цебто до привернення авторитету Церкві. Але ці засоби – це півзасоби, що відносяться тільки до обрядовости, а не торкаються самої суті річи.

Шукаючи способів рятунку, деякі круги стрінулися з питанням, що треба ставити вище – нарід чи Церкву, й чи священник може займатися поза церковною також „народною роботою”. На це питання відповіли ці круги („Нова Зоря”), що ні. Згідно з їхньою думкою, священник, що вмішується в політику, знижується до звичайного риночного життя; ні просвіта, ні справи економічного піднесення народу священника не повинні займати; розважання, Служба Божа, Часослов, іспит совісти, наука релігії в школі, праця в релігійнім товаристві,

підготовка до проповіді, праця в канцелярії – ось чим має займатися священик.

Проти тої думки виступив д-р Донцов з цілою рішучістю свого слова, виказуючи цілим рядом прикладів, між іншими – бельгійського кардинала Мерсіє, що священики інших народів працювали дуже багато на культурно-економічному полі народу, й це зовсім не пошкодило ані їх власному усвершенню, ані Церкві...“.

Не обійшла „Свобода“ увагою й гострий конфлікт між українським Андрієм Чайківським і станиславівським греко-католицьким єпископом Григорієм Хомишином.

Почався він після опублікування у львівському „Ділі“ письменникової статті „Православ'я“, на яку Владика Г. Хомишин відгукнувся „Відозвою до всесечесного духовенства Станиславівської єпархії“, датованою днем 6 жовтня 1928 року. А. Чайківський, у свою чергу, відповів на неї нищівно критичним „Одкритим листом“, друкованим у „Свободі“ у чотирьох числах – 10, 11, 12, і 13 грудня того ж року.

Нижче – уривки з першої частини відповіді А. Чайківського:

„...З моєї статті висновуєте і обвинувачуєте мене перед публичною опінією, буцімто я: 1) стараюся поширювати православ'я в Галичині; 2) показую з себе практикуючого християнина, а в душі не маю віри; 3) що „детронізую“ Бога; 4) виступаю проти Церкви, валю її і її повагу; закидаєте мені неуцтво, хамство і порівнюєте мене з шевцем, котрий поза патинок не повинен нічого говорити; підсуваєте мені думку, що я відмовляю духовенству усяких заслуг в освідмлюванні нації...“

Коли в один момент засурмило і „Діло“, і „Новий Час“ про поширення православ'я в Галичині і сказано, що треба з цим боротися, то мене здивувало, що не подано ані способів, ані методів цієї боротьби. І я, котрому добро нашої Церкви лежить на серці не менше, як Вам і всьому духовенству, думав над способами цієї боротьби і коли маємо її зачинати, бо затлумити православ'я в його зародку ми вже не можемо. Я знаю, що поширенню православ'я сприяє польський уряд...

...Причиняється і те, що наше богослов'я правиться в незрозумілій церковній мертвій мові, що у ньому заведено багато додатків з чужого обряду, що у нас заведено примусовий celibat...

А далі писав я, що в першу чергу націоналізм, а відтак віроісповідання. Відносилось це до того, що коли ми, світська інтелігенція, маємо боротися з православ'ям, то в ім'я націоналізму українського, бо знаємо, що під тим православ'ям, яке у нас тепер заводиться, криється політика русифікації. Догматів православної Церкви нам не вільно зачіпати, бо підємо врозріз з нашими православними братами. Не доведи, Господи, щоб ми пішли на ножі з ними задля віри, бо тоді ми тут пропадемо національно, як греко-католицький народець.

Ми мусимо їхню віру шанувати, коли хочемо, щоб вони шанували нашу. Так роблять всі культурні люди. Кожна віра добра для того, хто її має і хто живе по її заповідях.

Коли так будемо поступати, коли будемо поборювати православ'я в ім'я націоналізму, хоронячи нарід перед русифікацією, коли очистимо наш обряд від неналежних сюди латинських додатків і заведемо живу мову в Богослуженні, тоді настане між нами об'єднання...

По Вашій думці, то націоналізм є грішний, а забуваєте, чи, може, не хочете того признати, що сам Ісус Христос був безкомпромісовим націоналістом свого жидівського народу. Бо говорив: „Послано мене тільки до загублених овечок дому Ізраїля“ (Мат, XV, 24)... Такими були і Його апостоли, котрі все підкреслювали на першому місці жидовина, а опісля елліна...”.

В наступних частинах публікації письменник критикує єпископа Г. Хомишина за латинізацію Греко-Католицької Церкви, з низки фактів робить висновок, що український націоналізм і українізація Церкви – це для Владики як „червона плахта“, і закінчує цими словами:

„...Я критикував і критикую лише Ваші самовільні розпорядки, бо не вважав і не вважаю Вас за неповного, і ніколи не признаю Вашої тези, що сам єпископ – то Церква, а вірні – то вулиця.

Та ось чому я не йду з Вами перед суд: бо мені Вас жаль. Жаль мені Вас, що судьба видвигнула Вас на таке високе становисько, а Ви не вмієте собі з тим дати ради. Жаль мені Вас, що нездужаєте на автократизм, а Вам з тим не до лиця.

Жаль мені Вас, що відгородились од світа китайським муром і вірні не мають до вас доступу... Жаль мені Вас, що нікого не хочете слухати, хіба Ваших гльорифікаторів (возвеличителів)...

Жаль мені Вас, і тому прощаю Вам нанесену мені обиду і молюся: „Прости йому, Господи, бо не знає, що робить“.

У цьому конфлікті „Свобода“ стояла по стороні Андрія Чайківського. Єпископ Г. Хомишин надовго залишився на її сторінках об'єктом критики.

„Свобода“, 30 січня 1929 року, **„Що їм у голові?“** (тодішній постійний кореспондент газети д-р Осип Грицай): „...Ославлений станиславівський інквізитор, фанатик і духовний терорист єп. Хомишин накинувся зі своєю середньовічною „анатемою“ на стінний календар „Рідної Школи“! От що тим рутенським єпископам під теперішню хвилю в голові! І що це ніякий жарт, ніяка сплетня й поголоска, тільки дійсність, – на це доказом ось така інформація, поміщена між дописами в останньому числі перемиського „Українського Голосу“ з 13 грудня 1928 р.: „Станиславів. – Наш єпископ звісний зі своїх подвигів, які находять свій вираз у всяких „анатемах“. Та вже остання анатема, в 25 році свого єпископства, є того рода, що кожний здвигає раменами. Цим разом упав жертвою єпископської непоміркованости... стінний календар „Рідної Школи“. За що? А за те (не смійтеся!) , що на календарі поміщений православний календар, і то на другім місці, а римо-католицький – на третім місці. Взагалі православного календаря не вільно поміщати і забороняється окремим розпорядком до духовенства уживати таких календарів – себто календаря „Рідної Школи“. З цього розпорядку визирає хора душа, якої недуга виявляється у сліпій ненависті до православних українців...“.

У цьому ж критичному руслі „Свобода“ передруковує з львівського „Діла“ статті з докладішим аналізом „рутенської“ діяльності станиславівського Владики – **„Єпископ Хомишин про наші культурно-освітні установи“** (14 квітня 1931 року), **„Єпископ Хомишин про політичне положення українського народу в польській державі“** (16 квітня 1931 року), **„Політичне „вірую“ єпископа Григорія Хомишина“** (17 квітня 1931

року), „Після появи пастирського листа“ (18 квітня 1931 року), „Політичний виступ станиславівського Владики в дзеркалі польської преси“ (20 квітня 1931 року).

„Ніж у спину“ – це назва редакційної статті „Свободи“ з 24 квітня 1931 року. Її текст: „Часописною і приватною дорогою доходять до нас відомості з Лондону й Женеви, що Польща намагається всіма силами ослабити українські жалоби в справі польської „пацифікації“. Разом з тим доносять, що велику прислугу в тій агітації зробив полякам Пастирський лист єп. Хомишина, звернений проти українських „саботажників“, як і його осуд нездарности українських провідників та незрілості українського народу до своєї державности. І доносять далі, що нема сумніву, що цей Пастирський лист, використаний поляками, заважить при розборі українських жалоб на польські звірства.

Оце буде, мабуть, перший реальний успіх з реальної політики єп. Хомишина і д-ра Назарука.

Реальних політиків нам ніколи не бракувало. Єпископ Хомишин і д-р Назарук не винайшли тут – як-то кажуть – пороху. Вже тоді, коли Хмельницький взивав народні маси до боротьби за звільнення українських земель з польського ярма, наш Адам Кисіль, польський сенатор, щиро відвертав Хмельницького від його замірів та взивав його і весь наш нарід до льюальности супроти „найяснішого“ польського короля. Наші Барвінські й Романчуки теж пробували вести реальну політику і куди з нею зайшли? Чи не мусіли завертати з дороги? А що сталося з покійним д-ром Володимиром Бачинським, котрий теж пробував розв'язувати українсько-польський конфлікт шляхом реальної політики? Чи не закінчив він того свого кроку самогубством?

Та все ж ті люди, котрі бралися за реальну політику з чесними намірами, принаймні мали якусь програму. І коли вони виступали з якимись енунціяціями, то вже наперед обговорили справу з урядовими чинниками і принаймні могли принести на оправдання своєї реальної політики якісь здобутки. Хай вони були дрібними здобутками, як от піднесення числа реєстрових козаків за Хмельниччини, чи нові гімназії, субвенції і т. д. в новітніх часах, то все ж таки було в тім щось реального. Загал нашого народу відвертався і від тих здобутків, і від тої реальної політики, але мимо цього все це мало хоч якесь логічне оправдання.

Аж доперва реальні політики типу Хомишинів і Назаруків зложили супроти Польщі таку вірнопідданчу декларацію, якої ще в нас не було, й зложили її за ніщо, хіба на те, щоби Польща побивала нас далі в себе вдома і на міжнароднім ґрунті словами українського єпископа“.

У чотирьох числах (1, 2, 3 і 6 липня 1931 року) „Свобода“ вміщує „оригінальний допис з Галичини“ **„Боротьба поміж єпископом і Митрополитом і її значіння“** (автор – Іван Стадниченко). Йдеться про боротьбу між єпископом Гр. Хомишином і Митрополитом Андрієм Шептицьким за впливи в церковній і мирянській громаді, але якщо Владиці Григорієві ці впливи були потрібні для прищеплення пастві якомога більшої лояльності щодо Польщі, то для Митрополита найбільше значення мало повернення в Церкві первісно чистого східного обряду як основи для порозуміння з Православною Церквою.

Свобода“, 12 жовтня 1931 року, **„Мотиви угодовщини єпископа Хомишина“**:

„...Чому якраз єпископ Григорій, донедавна аполітична людина, взявся за політику, цього не трудно

вгадати. Він за все своє життя, окрім вигукування на радикалів і соціалістів, ніколи нічого ніде на політичній ділянці не вдіяв. Аж тут як грім з ясного неба впав на українську суспільність голос Владики Григорія в політичних справах.

Кожний грамотний громадянин знав і знає, що єпископ Григорій – це собі „почціви русін“, якому на кожному кроці є грізні і небезпечні всякі народні відрухи, бо в них, мовляв, криються якісь „диявольські діла“. Він, добряга, до 1924 року пильнував амвони і навертав грішників на праведний шлях. Від 1924 року взявся до цього „ремесла“, якому на ім'я „угодова політика“.

Угодові тенденції і залицяння до сильних сього мира мають ось такі мотиви:

1. Старий Митрополит Шептицький вже довго не потягне, отже, розумна голова думає і журиться, хто засяде на митрополичому престолі у Львові. Річ зрозуміла, що внаслідок Конкордату засяде той, кого одобрить Польща. Вслід за цим єпископ Григорій рішився стати кандидатом на митрополита і зачав підготовлятися до осягнення цього такого визначного уряду...“.

У такому ж критичному контексті знаходимо у „Свободі“ низку інших публікацій, в яких нелестивими словами згадується діяльність станіславівського єпископа Гр. Хомишина.

До проблеми „Богові – Богове, кесарові – кесарове“ „Свобода“ поверталася ще багато разів, зокрема під час війни і в зв'язку з повоєнною розстановою політичних і релігійних сил у світі. Закінчимо цей розділ поглядом, висловленим у редакційній статті „Церква і політика“ („Свобода“, 26 лютого 1946 року):

„Живемо в часі великих світових і соціальних перемін, які глибоко дотикають людину, народи і дер-

жави, їхню структуру і призначення. Заторкнуте тими перемінами і релігійне життя людини, а тим самим заторкнута та царина, що належить до Церкви. Іде тут про різне: про гоєння повоєнних ран, замирення людства, відношення між переможцями і переможеними, модерний імперіалізм, чи такі прояви, як примусові переселення мільйонів людей і репатріації. Усе це, як бачимо, державна політика, велика політика. Тепер в неї встрає також і Церква.

Бо чи заява Кентерберійського Архієпископа в соціальних проблемах чи щодо відношення до советів і комунізму – не є політикою? Чи відозви і поїздки московського Патріярха чи його висланників та скупчування біля советського центру православія різних країн – не є політикою? Чи акція Світової Ради Церков, щоб об'єднати протестантські і православні Церкви, та теперішні наради в Женеві в цій справі, де німецький протестантський пастор Німелер визнає публично, що німецький народ у цій війні завинив, а англієць, Кентерберійський Архієпископ, висловлює, що треба валити стіну, що їх відокремлює і ділить, – не є теж і політикою? І чи не є політикою навіть таке, що в теперішню хвилину обіймає у Римі французький кардинал німецького кардинала з словами, що в Церкві Христовій нема переможців і переможених?

Так, це ясне, що Християнська Церква, про яку тут мова, зачала встраювати – по волі чи по неволі – дуже глибоко в міжнародну політику і в політику внутрі поодиноких країн і народів. А найсильнішим і найвиразнішим виявом цього може послужити остання промова Папи Пія XII, виголошена у Ватикані з нагоди номінації нових кардиналів. Церква, як видно зі слів

Папи, вважає духовість людини, сотвореної на подобу Бога, – своєю доменою. Людина, а не держава – це те, що найважливіше. І держава є для людини, а не навпаки. Звідси і сильний осуд Папи усього того, що являють собою тоталітаризми...

Усі ці церковні голоси, а зокрема голос Папи Пія XII, вказують наглядно, що ми входимо в таку епоху, коли не тільки Католицька Церква, але й інші Церкви стають якщо не „воюючими Церквами“, то дуже активними в тому напрямі, щоб причинитись до оформлення нового світу, що повинен постати на руїнах цієї війни...“.

**ЮБИЛЕЙ МИТРОПОЛИТА
А. ШЕПТИЦЬКОГО**
(Надіслане з Галичини)

(Надіслане з Галичини).

Ви певно здивуєтеся, чому саме я взявся писати за ювілей митрополита Шептицького, знаючи мене з моїх радикальних поглядів, як і того, що завжди боровся з клерикалізмом. Та пишу тому, що знаю, що митрополит Шептицький є авіаначіною громадянською особою, яка заважає багато на нашій громаді житті. Нема сумніву, що він поклав великі заслуги на шляху гарту культурних і політичних ідеї в політичній діяльності.

І заходить питання: Що роблено з тими доходами? Яка користь з них була нашому народови?

12 БОДА "ЧИКИЙ

му в авс
дуже гост
Трильовсь
трополита
престіжем.

Однаке Шептицько або якісь інші сили до цього трополитського виступу нічим ділами

І так зроб
ської культу
гато, фунда
Національн
спровадив д
) Я удержу
яри О. Нов
ержував мат
них...

„СВОБОДА“ І ВЕЛИКИЙ МИТРОПОЛИТ

За „Свободою“ можна б відтворити довгу низку важливих сторінок з життя і багатогранної діяльності Митрополита Галицького Андрія Шептицького, почавши ще від подій перед Першою світовою війною. Вийшла б досить системна хроніка, цікава сама по собі, але також і як свідчення постійної уваги української газети в Америці до церковної і світської праці цього непересічного діяча, і як вияв глибокої поваги до його великоформатної постаті.

Одна з перших згадок про нього пов'язана з тим же сумнозвісним станиславівським єпископом Гр. Хомишином, який ціле двадцятиріччя залишався для „Свободи“ „притчею во язицех“.

Перша сторінка числа від 22 січня 1914 року, „Християнські суспільники проти Митрополита“ (Від власного кореспондента у Львові):

„Християнсько-суспільна партія є під проводом звісного польського прислужника Олександра Барвінського і станиславівського єпископа Хомишина. Має вона маленьке число прихильників між священиками в Станиславівщині і трохи між гімназіальними професорами, а серед народних мас не має найменшого впливу, а тільки славу хрунівської партії. Тому-то ся „партія“ не може виступити у жадній політичній акції, а се найприкріше їх вічним кандидатам на послів. До таких кандидатів належить також християнський суспільник, професор Львівського університету др. Кирило Студинський. Він усяких способів пробував, щоби рушити партію (вона недавно мало не впала, так він її рушив) і себе всунути на визначніше місце. Але все кінчилося на нічім. Тоді він схотів пробувати вищої політики до того. Бачачи, що Митрополит Шептицький легковажить його партію, задумав Студинський повалити Митрополита, а на його місце посадити свого Хомишина. Штука не вдалася... Тоді др. Студинський зачинає дальшу акцію. Недавно на відчиті д-ра Шурата про Потія голосно кричав, що це скандал – що Митрополит не явився на відчиті. Потім узяв свою газетку „Руслан“ і пішов до намісника з доносом на Митрополита Шептицького, що буцімто він підпирає православ'я. (Часописи були подали розмову одного російського редактора з Митрополитом, котрий сказав, що виступає проти переслідування православ'я). Але й на сім не кінець. Пан Студинський намовив свого приятеля-василіянина о. Фещака, щоб такий донос написав на свого Митрополита до Риму. Сей послухав

Митрополит Андрей Шептицький біля будинку УНСоюзу
і "Свободи" при 83 Гранд Стріт в Джерзі Сіті. 1921 рік.

і написав. А тепер викрилася та скандальна підпільна робота д-ра Студинського, яка зашкодила тільки йому самому і зробила його неможливим серед нашої суспільності. А Митрополит Шептицький як досі, так і даліше тішиться великими симпатіями серед нашого народу, особливо по сім недавнім дарі, який зложив народіві, передаючи йому величавий Національний Музей для збагачення української культури“.

Й от російське військо вже у Львові. У „Свободі“ з 29 жовтня 1914 року – сумний початок недільного

репортажу зі Святоюрського собору – сумний, бо щось довго не відчиняються царські врата. Нарешті – „...неначе блискавка перелетіла по церкві. Кожде око засяяло огнем. Се ж одинокий їх провідник, який лишився зі своїм стадом, являється перед своїми. Кождий чує себе членом одної нещасної родини, якій провід дає її духовний батько... На проповідницю виходить Архиєрей. Мала громада затаїла в собі дух, щоб не випустити ні одного слова, яке пливе з його уст.

— Мій народі нещасний! Не одну злидню перебувати, перебудеш і сю тяжку хвилю. Не нам на прю ставати з переможцем. Треба коритись... В Бозі надія, що побідоносний новий володитель пошанує наші святині, нашу віру, нашу народність. Скріпивши свої душевні сили, в спокої очікуймо дальших подій...

Скінчилася проповідь, народ дійсно почав вірити, що й наїзник має совість.

Позаду в лавці сидить російський офіцер, що слухав проповіді. В спокійнім тоні промови добачив він знамена бунту.

На другий день не стало Архипастиря Митрополита у Львові. Його вивезено вглибину Росії...“.

„Свобода“, 29 червня 1915 року:

„...Митрополит Шептицький жиє дальше в неволі в Курську, в Росії. Разом з ним виїхав брат Гродський і пробував з ним довший час, але опісля москалі його усунули і дозволили вернути до Львова, де, однак, його сейчас по приїзді арештували і держать досі в тюрмі та мають вивезти (може, вже в останніх днях і вивезли) в Сибір. Митрополит жиє тепер під дуже строгим наглядом, не вільно йому писати листів, а коли раз написав до кількох львівських священників, то

їх сейчас арештовано. Всі українці в Галичині, і то не тільки інтелігенти, але й селяни, жалуються дуже, що правительственні чинники не спонукали Митрополита Шептицького до виїзду зі Львова...“.

Ім'я Митрополита, його будуюча праця, його конструктивний характер „Свобода“ сприймала і вживала як певний критерій у з'ясуванні конфліктних ситуацій в житті американських українців.

Редакційна стаття „Свободи“ з 11 листопада 1915 року – „Помішанє понять“:

„...Коли нарід, маючи на увазі велику справу здобуття волі старому краєві, рветься до праці, то деякі провідники Церкви хочуть якраз надужити сеї заслуженої для народа інституції до розбиття започаткованої праці. Їм уроїлося, що само їх становище зробить їх Шептицькими. Тим часом вони не хочуть бачити сього, що Шептицький завдячує нинішню пошану в своїм народі своєму розумові, своєму тактові і своїй розвазі... Прецінь Шептицький у такій важній хвилі не був би здержував запалу, але своєю розумною радою був би помагав спрямувати цей запал на властиву дорогу. Шептицький не окружився б молодими самолюбями і не бажав би чолобитної від народа за неробство, але був би працював з усіх своїх сил і навіть не оголошував би свого імени. Шептицький не був би виголошував у філядельфійській катедрі проповідей проти Союму, не був би казав, що замість закладати пресове бюро народні робітники нехай візьмуть шуфлю в руки, – бо шуфля не заступить бюро; Шептицький не був би кидав анатеми і клевети на народних робітників, але був би поблагословив їх до праці, хоч би вони собі навіть цього не бажали. Шептицький не був би здержував духовенства

заказами від участі в народній роботі, але був би сказав до священників: ідіть в народ і з народом!...“.

„В день Андрея“ – це прекрасний церковно-духовний, політичний і чисто людський портрет Митрополита в день його іменин (Свобода“, 14 грудня 1915 року).

„Шапка“ з 1-ої стор. „Свободи“ 6 травня 1916 року: **„Папа домагається від царя увільнення Митрополита Шептицького“**.

„Свобода“, 12 травня 1916 року, **„Володимир Короленко в обороні графа А. Шептицького“**: „В ч. 246 „Русских Ведомостей“, з 25 жовтня сього року, знаменитий російський письменник Володимир Короленко виступив з великою статтею в обороні засланого в суздальський монастир Митрополита графа Андрія Шептицького...“.

1 травня 1917 року „Свобода“ повідомила, за російськими газетами „Речь“ і „Утро России“, деякі обставини з заслання Митрополита:

„...Видний голова уніятської Церкви до прибуття в Ярославль був замкнений в Суздальському Спасо-Євфимієвському монастирі. Побут Шептицького в монастирі був заслонений глибокою тайною, і коли б в Державній Думі не були б поспитали про се, то не знати, чи хто-небудь довідався б що-небудь про долю уніятського Митрополита за грубими монастирськими мурами...“.

Ставлення до Митрополита і його діяльності зайвий раз розвело по протилежні боки ідейних барикад „Свободу“ і соціалістично орієнтовану „Народну Волю“.

„Свобода“, 9 жовтня 1917 року: „...В останнім числі „Народної Волі“ „духовна“ адміністрація о. Ардана підняла голосний „катедральний“ крик протесту проти

„Свободи“, що поважилася спімнути скрентонській „парохії“, що їх отець „капелан“ збрехали на казаню про Митрополита Шептицького, буцімто він зістав польським проводирем, як се писалося в „Народній Волі“. Закидують „Свободі“, що вона боронить Митрополита Шептицького... Митрополит Шептицький є достойником української Церкви в Галичині, а до сеї Церкви, як вам звісно, належать всі члени Руського Народного Союзу.

Називаючи Митрополита „польським крульом“, тоді як він ним не був і не є, але є достойником української Церкви в Галичині, – сим ви насміваєтеся в підлий і штубацький спосіб з Церкви членів Руського Народного Союзу та пашквільно зневажаєте релігійні почуття сих людей...”.

Тепло привітала „Свобода“ (27 листопада 1917 року) з'яву у Філадельфії книжки групи українських церковних і культурних діячів, виданої до 50-річчя Митрополита і третіх роковин його полону в Росії.

Разом з тим „Свобода“, багатьма публікаціями засвідчуючи свою глибоку повагу до Митрополита Андрія, все ж принципово діяла за арістотелівським „моральним імперативом“: „Платон мені друг, проте істина – дорожча“. Промовистий приклад – кореспонденція „Ціла Галицька Україна проти Митрополита Шептицького“ в числі з 3 грудня 1918 року. Йшлося про активне несприйняття галицькою суспільністю целібату, впровадженого в життя Греко-Католицької Церкви спеціальним розпорядженням Митрополита А. Шептицького, оскільки: „...впровадження целібату змінило б засадничо характер уніятської Церкви. Впровадження целібату проти волі інтересованих і проти волі суспільности

Нью-Йорк, 11 грудня 1999 року. Під час зустрічі свободівців з академіком Василем Німчуком (зліва):
редактори Христина Ференцевич, Петро Часто, головний редактор „Свободи” Раїса Галешко,
академік Василь Німчук, редактор Ігор Пилипчук.

отворює дорогу для латинізації... Населення відносить-ся з більшим довір'ям до своїх священників жонатих, ніж безжених, котрих підозріває о неморальність. З національного погляду celibat, хоч би й тимчасовий, є дуже шкідливий і небезпечний, бо позбавляє українців головного джерела приросту інтелігенції, а також улек-шить польонізацію...".

Митрополит Андрій вийшов з російської неволі аж після лютневої протицарської революції в Петрограді 1917 року. Тривалий час він перебував у революційному Києві, де було чимало людей, спроможних усвідомити формат і значення його особистості. За гетьмана Павла Скоропадського Мирополит навіть дістав пропозицію очолити відрубний від Москви український патріархат.

1921-1923 роки в житті Митрополита А. Шептицького минули в подорожах по Європі, Північній та Південній Америці. Самозрозуміло, газета не пропустила цього періоду і цієї фізичної близькості до постаті Глави Церкви. В числі з 30 грудня 1921 року „Свобода“ докладно інформувала про величне прийняття Митрополита в Нью-Йорку, у гостевій залі готелю „Пенсильванія“, де зібралися представники українських церков і світських організацій з багатьох штатів країни.

22 серпня 1922 року Митрополит Андрій відвідав будинок Українського Народного Союзу і редакції „Свободи“, оглянув друкарню, власноруч погортав зшитки газети. „...Відходячи з інституції, дозволив на пам'ятку відфотографуватись з усіма присутніми на сходах інституції...“.

„Свобода“, 25 жовтня 1922 року, „З приводу нападів на Митрополита Шептицького“:

„...У поляків є зрозуміла ненависть до митр. Шептицького, бо їх болять, що він і його брат Климентій

(котрий є настоятелем монастиря студитів у Скнилові коло Львова) не пішли слідами своєї спольщеної родини,... але вернулись до своєї прадідної Церкви і народности...". Мабуть, можна ствердити, що після зустрічі з Митрополитом свободяни стали ще уважнішими до його діяльності і ще щедрішими на газетну площу для повідомлень, в яких він був головною особою. Цитувати навіть уривочки з тих повідомлень – це зайняло б багато сторінок, тому залишається перерахувати заголовки найважливіших публікацій, пов'язаних з іменем Митрополита Андрія: **„Один цікавий інцидент за Шептицького“** (5 вересня 1923 року) – це уривок з книжки спогадів православного діяча Віктора Андрієвського „З минулого. Від Гетьмана до Директорії“.

„Арештування Митрополита Шептицького“ („Свобода“, 20 вересня 1923 року) – про свавільне затримання Митрополита поліцією на польському кордоні під час повернення додому в Галичину.

„Після повороту Митрополита Шептицького“ („Свобода“, 2 листопада 1923 року) – про тиск на Митрополита з боку польської влади і її намагання звинуватити його в шкідливій для Польщі політичній діяльності.

„Митрополит Андрій Шептицький – про обрядові справи“ („Свобода“, 7 травня 1931 року; **„У дванадцятиліття українського Пласту“** („Свобода“, 26 травня 1932 року) – з підкресленням, що „...в 1925 році одержує дорогого подарунку від його екс. Митрополита А. Шептицького – 50 гектарів лісу на горі „Сокіл“ в Карпатах...“.

„Митрополит Андрій – до української молоді“ („Свобода“, 4 червня 1932 року) – головна думка цього духовного послання-заповіту: „...Хочу вам дати

змогу зрозуміти, якою помилкою у вашому житті є легковаження гадки й досвіду старших, і тому скажу вам так: як у Церкві і християнстві, так само і в національному житті передання є підвалиною будуччини. Нарід, що за кожним поколінням зривав би з переданнями, нарід, якого кожне покоління поново від себе починало б національну працю для батьківщини, мусів би остати слабою дитиною поміж іншими народами. Народи не доходять до мужеського віку працею одного покоління. На це треба довгої, важкої праці багатьох поколінь, треба зв'язку тих поколінь не тільки в найближчих ідеалах, але бодай чи не в усіх засобах, що бажають досягнути ті ідеали...“.

Коротеньке, проте дуже важливе повідомлення 1-ої стор. „Свободи“ 20 травня 1935 року – **„Митрополит Шептицький – про націоналізм і терор“**: „...Осудження націоналізму Церквою чи її поодинокими представниками виключало б можливість якого-небудь порозуміння. Фашизм без сумніву зближений до новітньої ересі, а все-таки Ватикан підтримує добрі зв'язки з його творцем, Мусолінієм. Тому, сказав Митрополит, що так, як слід з місця осуджувати всі акти терору націоналістів, так само не слід громити молодь за те, що вона націоналістична. Може прийти, казав далі Митрополит, така хвилина, коли будемо з церковних проповідальниць осуджувати соціалізм чи націоналізм, але нині таке становище викликало б зовсім протилежний наслідок...“.

„Ювілей Митрополита А. Шептицького“, („Свобода“, 23 серпня 1935 року, автор – Юрій Горовенко) – широкий огляд життя і праці Митрополита з нагоди його 75-річчя.

„Свобода“, 25 лютого 1938 року, „Ганебний напад на нашого Митрополита“: „В кожній українській родині

в Галичині говориться, а в кожному часописі пишеться про промову в соймі польського посла Войцеховського, в якій той „маленький чоловічок“, як пише „Діло“, напав на Митрополита Андрія Шептицького за те, що Митрополит не дозволив узяти польському війську офіційної участі в святі Йордану 19 січня цього року...

Нема, мабуть, ні одної української людини, що не шанувала б нашого Митрополита за його віддання українській справі.

Митрополит живе у мурах Святоюрської палати, веде аскетичне життя і вкупі з тим роздає великі суми на різні цілі, що причиняється до розвитку української нації. Багато, багато малярів, мистців і поетів завдяки Митрополитові не затратили своїх талантів... Де тільки скрута вила, як собака, де творча людина скигвила, де тільки стогін студіюючого молодця в краю чи на чужині обізвався, де розпучливий крик безробітних стелився, там усюди щедre серце Митрополита приходило з поміччю і гоїло рани, коїло мир і любов та засівало радість і міць, і віру кріпило.

І ось тому Митрополит тішиться відданістю цілого нашого народу. Тому Митрополит – це в нас загальновизнаний авторитет. Дух Митрополита сіяє над усією нашою землею, як сіяє золотисте сонце в погідний день..

А хто ж це такий той п. Войцеховський, що казав, що св. Юр є „протипольською кузнею“ й що там „збираються засоби до боротьби з польською державою, там творяться пляни праці“? Хто цей посол? Це собі „маленький чоловічок“, що з піною на устах розкричався, домагаючись зміни в конкордаті і нагляді над Митрополитом з боку примаса Польщі й Ватикану...“.

„Свобода“ 8 вересня 1938 року вміщує „Пастирський лист Митрополита Шептицького в справі

переслідування православних українців польським урядом“, з зазначенням під заголовком: „Українські часописи, що подали цей лист, були сконфісковані):

„...Потрясаючі події останніх місяців на Холмщині змушують мене прилюдно стати в обороні переслідуваних наших братів, нез'єдинених православних християн Волині, Холмщини, Підляшшя і Полісся та завізвати до Вас до молитви за них та до діл покути, щоб виеднати з неба Боже милосердя.

Коло сто церков розібрано і розвалено. Много замкнено. Деякі спалено рукою незнаних злочинців. Між знищеними церквами є дорогоцінні старинні пам'ятки церковної архітектури. Часто знищили і знаряддя релігійного культу. Людей змушували, іноді насильством, приймати католицьку віру у латинському обряді. Священиків, удержуваних лептами бідного народу, виселявали та карали грошовими гривнами або в'язницею. Неповинних людей не раз бито та видалявано з їхніх осель. Навіть не вільно там учити катехізму і проповідувати матірною мовою людей.

Православна Церква покрита жалобою... Населення Холмщини зранене у найсвятіших і найблагородніших почуваннях. А всі з'єдинені з Вселенською Церквою восточні боліють над ударом, завданим самому ділу з'єдинення... Події на Холмщині нищать у душах православних саму гадку про можливість з'єдинення, представляють вселенську Церкву ворожою і небезпечною для православного народу. В очах кількоміліонового православного населення Польщі Апостольська Столиця представлена співвинною в ділі знищення. Отворяється нову пропасть поміж Східною і Вселенською Церквою...“.

Варте підкреслення, що за нищенням православ'я на Холмщині Митрополит А. Шептицький бачив якусь таємну силу, котра спрямовувала руку польської влади на злочин, по своїй суті антипольський, тому що антихристиянський. Цитуємо це місце:

„...Це могло статися тільки за інспірацією укритих ворогів Вселенської Церкви та християнства. Таке діло нікому не могло принести хісна, крім них... Мусимо, на жаль, уважати за тріумф ворогів Церкви – масонів, той моральний удар, завданий самій ідеї з'єдинення Церков та авторитетові Вселенської Церкви й Апостольської Столиці...“.

Як виглядає, „Свобода“ не цілком погодилася з цим поясненням, бо 3 жовтня вмістила публікацію **„По сконфіскованім посланні Митрополита Шептицького“**, підписану дещо арогантним псевдом „Не-Кунцевич“, в якій автор стверджує, що „центральна влада грає головну роль“ у знищенні православних церков і що до цих антихристиянських акцій причетний „Рим і його нунцій Кортелі. Кажуть, що Рим занадто багато стратив в Іспанії, де йому стільки церков побурено і тепер старається відбити собі на православних церквах, хоч православні ні в чому не винуваті за події в Іспанії...“.

Перша стор „Свободи“ з 22 листопада 1938 року, **„Митрополит Шептицький і єпископи – проти польських варварств“**:

„Варшава. – Кореспондент часопису „Нью Йорк-Таймс“ подає, що Митрополит Андрій Шептицький разом з трьома єпископами і визначними представниками українського народу виступив з гострим протестом проти польської „пацифікації“.. В протесті підкреслено,

що польська влада і польська суспільність допускають нечуваних дикунств над українськими старцями і жінками, як теж по-вандальськи нищать українські економічні і просвітні установи. А це тому, що українці в Польщі виявили свої симпатії до Карпатської України, та що студенти-націоналісти влаштовують протимадярські демонстрації“.

Перша стор. „Свободи“ з 17 грудня 1938 року, **„Митрополит благословить Карпатську Україну“:**

„Хуст. – Митрополит Андрій Шептицький переслав о. А. Волошинові, прем'єрові Карпатської України привіт, з побажанням успіху та благословенням для уряду і населення краю“.

Перша стор. „Свободи“ з 12 квітня 1939 року, **„Митрополит Шептицький про останні події: „Дгори серця!“**. Це був час, коли Карпатська Україна, окупована мадярським військом, спливала кров'ю... Що скаже Глава Церкви про збройну боротьбу народу за свою волю, як ця боротьба узгоджується, в його розумінні, з християнською істиною? Цитуємо:

„....Не можна сумніватися, що стрільці, які у війні поклали своє життя в обороні батьківщини, виконуючи свій обов'язок або з любови до своїх рідних, вмерли як християни, смертю своєю стали учасниками Христових мук і в небі є учасниками Христової слави...“.

„Свобода“, 14 липня 1939 року, **„Сила ідеї і жертви“** – витяги зі слова Митрополита А. Шептицького, виголошеного 18 червня 1939 року з нагоди 40-их роковин свого єпископства.

У трьох числах, 26, 27 і 28 грудня 1940 року „Свобода“ друкує надзвичайно інформативний есей д-ра Миколи Чубатого „Андрій Шептицький – Галицький Митрополит“.

7 листопада 1944 року „Свобода“ на першій сторінці вміщує у чорних рамках повідомлення про смерть Митрополита А. Шептицького, також цій події присвячена редакційна стаття цього ж числа „**Митрополит А. Шептицький**“. Вона закінчується такими словами: „...Смерть Митрополита, смерть патріота і Мученика, зробить і по смерті велику прислугу українській нації. Вона додасть їй сили у терпіннях. Вона скріпить віру в остаточну перемогу правди, якою жив і в якій помер Митрополит Андрій Шептицький“.

торії, ніж „вороніжська губернія“, утворена царями.

Жидівська справа на Україні.

Телеграми доносять, що Жиди на Україні жалують ся на У. Ц. Раді, що відмовляє вже їм тих прав, які їм признала перших місяцях по революції.

Причиною, чому Українці вже инакше ставлять ся до Жидів, є — як подає телеграма — се, що ані один Жид в У. Ц. Раді не голосував за проголошенем України самостійною.

Крім се є причиною, то Жиди самі собі винні. У них все не було рішучості, а натомість все був нахил „слухати правительства“. Як привикли слухати правительства з Петрограду ще з царських часів, так і тепер слухають Леніна.

Тесаме було наприклад в Холмі, де Жиди зробили „польську“ демонстрацію проти Холмщини з Україною.

Жиди привикли на українських землях показувати московський, бо польський „патріотизм“, значить заявлятися за чужим панованем над українськими „пануючими“ ані зі сторони жидівських прислужників.

43 „СВОБОДА“ — ПРО ЄВРЕЇВ

Як і в „старому краї“, так і за океаном, українці і євреї не відходили далеко одні від інших. Нерідко дороги помітно зближувались, збігалися, в якихось моментах стелилися поруч, відтак перехресчувалися й віддалялися, бо гору брали вужчі, „традиційніші“ власні інтереси, починалися взаємні тертя, щоб за якийсь час спокійніші і світліші голови по обидва боки вгамовували свої табори і вели справу до замирення, принаймні відносного.

„Свобода“ вживала стару назву євреїв — жиди, бо іншої й не знала. В Галичині під віковим впливом Польщі, і на всьому українському Заході, ця назва була єдиною, ніхто з українців не вкладав у неї абсолютно ніяких емоцій, надто негативних, слово „жид“ вимовлялося так

просто і природно, як і назва будь-якого іншого народу на світі.

Це згодом саме так пояснював і Михайло Грушевський.

Ображати національні почуття євреїв слово „жид“ почало тільки після приєднання Західної України до СРСР: московський більшовизм, маючи за собою ганебне чорносотенське погромне гасло „Бей жідів, спасай Росію“, в легкий спосіб бажав очиститися від цієї історичної ганьби й так „очистився“, що одним махом переклав її на західних українців, котрі, як це в советчині велося, „без суду і слідства“ оголошені були антисемітами за одну цю безневинну давньогалицьку назву – „жид“. Оскільки ж советська ідеологія мала досить часу, аби індоктринувати Західну Україну, то врешті-решт й там колись звична й абсолютно нейтральна назва, в контррасті з уже засвоєним „євреї“, стала набувати якогось ніби негативного відтінку. „Свобода“, при завидній, як на сьогоднішні часи, шляхетності її редакторів, ніколи не дозволила б собі такого відтінку, а що вживала „жиди“, а не „євреї“ – то це й не повинно дивувати, бо взагалі вся її мова тих років виглядає смішно-сумно анахронічною. Та добре те, що та мова розвивалася, вдосконалювалась, у багатьох випадках редакційне товариство свідомо позбувалося застарілих слів, про що ми ще скажемо.

Поминаючи принагідні чи другорядні згадки у „Свободі“ про євреїв відразу ж у перші роки її існування, почнемо з вагомішої, котра припадає на складний початок української національно-визвольної революції.

Отже, перша стор. числа з 23 квітня 1918 року, „Погроми жидів на Україні“. Щоправда, заголовок не досить підкріплений наступним текстом: „Амстердам,

20 цвітня. – Жидівське кореспонденційне бюро доносить, що від часу, коли німці прибули на Україну, українське правительство змінило свою політику щодо жидів, уневажнюючи всі обітничі, зроблені жидівському народові. Причиною такого становища українців, доносить далі бюро, є почасти те, що в Українській Центральній Раді ані один жидівський голос не впав за потвердженням мирового договору України з центральними державами і за відокремлення України від Росії.

Жида на Україні, як доносять інші вісті, мали утворити свою власну Народну Раду, яка складається з 126 членів“.

„Свобода“, 25 квітня, „Жидівська справа на Україні“ – цей же факт у ширшому контексті:

„Телеграми доносять, що жида на Україні жалуються на У. Ц. Раду, що відмовляє вже їм тих прав, які їм признала в перших місяцях по революції“.

Причиною, чому українці вже інакше ставляться до жидів, є – як подає телеграма – те, що ані один жид в У. Ц. Раді не голосував за проголошенням України самостійною. Коли се є причиною, то жида самі собі винні. У них все не було рішучости, а натомість все був нахил, „слухати правительства“. Як привикли слухати правительства з Петрограду ще з царських часів, так і тепер слухають Леніна.

Те саме було, наприклад, в місті Холмі, де жида зробили „польську“ демонстрацію проти злуки Холмщини з Україною. Те саме було у Львові і в інших містах. Жида привикли на українських землях показувати московський або польський „патріотизм“, значить – заявлялись за чужим пануванням над українським

народом, а коли український нарід цього не хоче терпіти, ані зі сторони „пануючих“, а ні зі сторони жидівських прислужників, жиди жалуються, що їм кривда.

Такі жалі могли б мати рацію, коли б жиди на Україні ішли б усе разом з українським народом, але не мають рації, коли вони йдуть з ворогами українського народу, а домагаються за се ще й прихильности від українського народу.

Якщо жиди стратять права, які дістали були на Україні, то вину за се можуть приписати тільки собі...”.

„Свобода“, 14 травня 1918 року, „Жиди й Україна“ – це знову спроба відповісти, чому „загалом настрій жидів був звернений до Петрограду, а не до Києва“?

Тому що „українська справа – не їх справа. Свобода чи неволя українців – се не їх неволя. Їх справа – жидівська справа: жидівського добробуту, жидівської культури, жидівської свободи і сили. Се природне. А від Петрограду вони могли надіятися задоволення всіх своїх потреб, маючи там своїх представителів між передовими керманичами державної політики, особливо большевицької. Що ж до нової української держави, то жиди яко люди інтересу, могли додумуватися, що українці схочуть в ній все націоналізувати: промисел, торгівлю і все. А тоді годі буде користати неукраїнцеві з тих галузей більше, ніж українцям. Се, мабуть, схияло жидів в сторону Петрограду...

Характеристичним було також жадане жидів про вилученє Одеси, одинокого великого порту України, з території України лише тому, що там багато жидів. Значить – зречися того порту, який має значення не для тисяч, але для мільонів українців, в користь тих тисяч, які замешкують одну Одесу”.

„Свобода“, 17 липня 1919 року, **„Дикі звірства польських погромників“:**

„...В Коломиї, в Галичині, котра є під румунським панованем, вибухнув страшний жидівський погром. Погром був зроблений польськими полками кінноти під командою генерала Желіховського. Причина того погрому була та, що будьтоби жиди не добре приймали польського підофіцера.

Віденська „Морген Цайтунг“ пише нині, що люди, прибувші тепер з Коломиї, оповідають страшні речі про польський погром жидів... В неділю, 16 червня, польська ескадра появилася в Слобідці, де знаходиться рільнича школа жидівського колоніального товариства „Яно“, де було шіснайцять жидівських учеників. Ученики зі страху перед польськими жовнірами сховалися в кузні. Польські жовніри знайшли їх, і коли ученики на питанє, до якої народности належать, відповіли, що до жидівської, польський офіцер казав уставити їх в один ряд і розстріляти. Дня 17 червня всі ті жертви поховано в Коломиї...”

„Свобода“, 4 жовтня 1919 року, **„Наше становище в справі жидівських погромів на Україні“:** „Українське пресове бюро подає ось таку вістку: Міністер заграничних справ др. Володимир Темницький вислав до президента української мирової делегації в Парижі графа Тишкевича телеграму, в якій рішуче опрокидує заміт, що правительство Петлюри є відвічальне за жидівські погроми на Україні. Більшість місцевостей, в яких мали місце погроми, знаходиться під большевицьким панованем. На просторі українських земель, які підлягають під владу українського правительства, прийшло в часі від листопада 1918 р. до кінця серпня 1919 р. до

протижидівських виступів тільки в трьох случаях, а саме в Проскуріві, Жмеринці і раз на Волині. За привід до сих виступів треба вважати факт, що часть жидів виказує великий нахил до большевизму. Та правительство не вважає й сього за достатню причину погромів. В телеграмі сказано дальше: становище українсько-республіканського правительства до жидівського населення на Україні цілковито перечить всяким злосливим закидам і підозрінням. Українська Народна Республика є досі першою й одинокою державою в Європі, що признала жидів яко самостійну націю і дала їм національну автономію. Українське правительство покликало до Ради міністрів офіційального жидівського заступника, креувало осібне міністерство для жидівських справ та признало жидам всі національні і релігійні права, які прислужують меншостям. Українське республіканське правительство Петлюри бере в охорону жидів так само, як всі інші меншості, поборює рішуче всяку протижидівську агітацію, створило в цілі дослідження протижидівських рухів в трьох названих вгорі місцевостях межиміністеріяльну комісію, приобіцяло жертвам ексцесів повне відшкодованє, а винних строго покарало... За джерелами алярмуючих вістей про протижидівські погроми на Україні, які подає загранична преса, та за вістками, що українське республіканське правительство Петлюри поносить відвічальність за сі погроми – належить шукати не в об'єктивних справозданнях про факти, тільки в злосливих намірах оклеветати та здискредитувати молоду українську державу перед цілим світом...".

Звинувачення українців у погромах так діткнуло „Свободу“, що в тому ж числі з 18 жовтня вона пере-

друкувала з львівського „Українського Прапора“ історичну довідку „Жиди й Україна“, вона закінчується висновком:

„...Загально беручи, жиди на Україні не належать зовсім до наших приятелів. Тактика українського уряду супроти жидів є більше, як людяна і високо політична. Ми не хочемо знищити жидів, хочемо тільки, щоб жиди на Україні почувались українськими державними горожанами і перестали лучитися з ворогами української державности. Тоді і тільки тоді зникнуть всякі непорозуміння і причини хоч би відрухових виступів проти жидів на Україні“.

Пояснюючи, чому за більшовиками пішло так багато євреїв, „Свобода“ 21 лютого 1921 року цитує закордонну українську комуністичну газету „Нова Доба“ („Жидівська буржуазія та „українське селянсько-робітничє правительство“):

„...Російська буржуазна і демократична інтелігенція під час громадянської війни на Україні, ховаючись од переслідування комуністичної влади, головним чином втікала з білогвардійцями за Денікіним, за Врангелем, тільки незначна частина лишилась і пристосувалась до влади.

Українська інтелігенція, так само ховаючись од переслідувань, частиною втікала з петлюрівщиною, а частиною розтікалася по селах.

Одна тільки єврейська інтелігенція не могла втікати ні з російськими білогвардійцями, ні з українськими петлюрівцями, не могла також ховатись по селах, де наростав юдофобський настрій. Таким чином, хоч-не-хоч єврейська інтелігенція мусіла лишатись з большевиками. Торгівля, адвокатура, приватні лікарські

підприємства, журналістика, словом, усі ті професії, де раніше головним чином була зайнята дрібнобуржуазна єврейська інтелігенція, новим ладом були скасовані. Вся маса зайнята у цих професіях інтелігентів лишилась без праці, без матеріального забезпечення. Голод примусив їх іти на совітську службу. А як кращу посаду, з добрим пайком і оплатою може мати тільки партійний член, то всі ці колишні адвокати, лікарі, торгові маклери, прикажчики, дрібні крамарі, газетярі буржуазних газет і т. п. почали записуватись у партію і займати урядові посади...“.

Як доказ, „Свобода“ 18 березня подає список тих чільних державних діячів в Росії та Україні, що змінили свої єврейські прізвища на російські чи українські – як, наприклад, Бронштейн – на Троцького чи Цедербавн на Мартова, і т. д. „...Ми не антисеміти, – закінчує автор цього списку. – Ми засуджуємо якнайостріше протижидівські погроми. Але чей кождий мусить сказати, що то не є ані природна, ані справедлива річ, щоб Росією і Україною правили жиди! Жиди творять лише 2 і пів відс. населення всеї Росії, а около 6 відс. всього населення України. Їм, отже, належиться 2.5– 6 відс. місць серед всіх „комісарів“, але не аж 90 відс.!“.

А проте у редакційній статті 16 квітня 1921 року „Українські жиди та большевики“ „Свобода“ звертає увагу, що від московського більшовизму, зокрема від грабіжницьких наїздів Червоної армії, однаково терплять як українські, так і єврейські маси: „...В час осіннього відступу частини Червоної армії по різних містечках Київщини та Поділля (Монастирище і другі) були зроблені погроми. Комісари єврейської національності викликають до себе ненависть солдатів.

В той спосіб за привілеї групки жидівських буржуїв, котрі для прожитку пішли служити в большевики, платить жидівське населення. Взявши се все разом, ми не можемо дивуватися, що серед українських жидів починається наvertати настрої проти большевиків. Сій зміні ми лише радуватися можемо. Вона уможливить краще пожитте межі українським та жидівським народами на Україні...“.

Істотну згадку про євреїв у Галичині і їх самопочування після розпаду Австро-угорської імперії та виступу українців проти польського панування знаходимо у статті д-ра Костя Левицького „Угодовий наступ“ („Свобода“, 12 вересня 1921 року):

„....Переживаємо люте время „угодових наступів“ Польщі проти українського народу Галицької землі. Та у всякому разі поляки не можуть того забувати, що українці у Східній Галичині творять автохтонну більшість, а вони, поляки, меншість національну, та що польська національна меншість у Східній Галичині не є одинока, бо побіч неї є жидівська меншість, що чисельно майже дорівнює полякам, але промислово й економічно перевищує поляків і не хоче вже йти під Польщу. Жиди хочуть бути народом особним і рівноправним, а того годі легковажити, бо вони є нацією, що у цілм світі здобуває собі значення і сили“.

Цікаве порівняння євреїв, китайців, японців та українців знаходимо в есеї на тему соціальної психології – „Послух своїй владі!“ („Свобода“, 5 грудня 1921 року), автор якої (Н. С.) з гіркотою констатує, що „ми все були майстри на нищення своєї влади... Ми втратили свободу, бо дорожили занадто личною свободою; бо волю і сваволю мали за одно“. Тим часом китайці, щоби

вміти рядити краєм, заводили добрий порядок у власній родині, а щоб добре рядити родиною, вчилися добре рядити собою... Тільки ті народи доходять до сили, котрі мають сильну сім'ю. Жиди щезли б давно, якби не могуче родинне чувство і впливаючий з того патріотизм...".

За весь 1923 рік найпомітнішою публікацією у „Свободі“ на єврейську тему була подана у чотирьох числах газети (25, 28, 30 серпня і 1 вересня) праця Володимира Винниченка „Єврейське питання на Україні“. Йдучи за дедуктивною метою, автор починає з висновку, що не зі своєї волі розпорошений по цілому світі єврейський народ „мимоволі виступив піонером космополітичної ідеї. І якщо людськості коли-небудь удасться здійснити ідеал усесвітнього братства народів і знищення державних кордонів, то заслуга єврейства в цьому напрямі мусить бути особливо підкреслена“.

Головну причину атисемітизму в Росії і в Україні В. Винниченко вбачав у соціально-економічному житті, дезіштовхуються класові інтереси панівних верств кожної країни з такими ж інтересами єврейства, що виступає сильним конкурентом. Більшовицький переворот в Росії – а В. Винниченко був його прихильником – зрівняв в правах єврейство й знищив ґрунт для антисемітизму. А в Україні антисемітизм повернувся після повалення Центральної Ради, коли „цілковита реставрація політичного та соціального режиму царизму у формі гетьманату дала можливість антисемітським активним елементам ожити й захопити позиції...“.

В. Винниченко не пропускає нагоди кинути тінь на Симона Петлюру, перекладаючи на нього провину за антиєврейські погроми часів Директорії:

„...Мое уступлення з поста голови Директорії остаточно розв'язало руки С. Петлюрі, який старався

потуранням та поблажливостю щодо антисемітських виступів здобути собі популярність серед „отаманів“. І від того часу погроми почали набирати все більш та більш загрозливих та відвертих форм“.

Разом з тим В. Винниченко силою очевидних фактів змушений визнавати винною у збільшенні антиєврейських настроїв в Росії та Україні ту обставину, що більшовицькі керівники-євреї своїми діями провокують виступи проти російського та українського єврейства: „...Насамперед відповідальність падає на Троцького, Каменєва, Зінов'єва, на цих євреїв – членів Політбюра, які наражають своїми розпорядками на провокацію не тільки підлеглих їм виконавців, але увесь єврейський народ в Росії та на Україні... Невже ж вони гадають, що посилаючи євреїв-урядників на відбирання церковних цінностей, вони сприяли зменшенню антисемітизму?..“.

Загальний висновок праці В. Винниченка:

„...В інтересах українства є мати в єврействі не ворога, а навпаки, приятеля і співробітника. Не ворожістю, не помстою, не погромами, не вигнанням єврейства, не обмеженням його у правах, як то мріють переконані антисеміти, можна направити ту шкоду, яку приносять деякі елементи єврейства українському національному визволенню, виконуючи централізаторські та русифікаторські директиви Москви, а втягнення єврейства в інтереси України, як державного й національного тіла, прийняття, як рівного члена, в спільний господарський, політичний і культурний колектив.

Єврейство, з свого боку, повинно раз назавсіди прийняти ту думкою, що відродження української

нації не може бути спинене ніякими силами, що колишньої „неделімої Росії“ не буде вівіки, що боротьба української нації з руским імперіялізмом не спиниться доти, доки Україна не стане цілком вільною, незалежною й самостійною державною одиницею...“.

Єврейське питання в Польщі „Свобода“ допомагає з'ясувати, подавши у трьох числах (23, 24 і 27 листопада 1925 року) статтю англійського письменника Роберта Дела **„Самовбийство Польщі“** з американського журналу „Форум“, зміст тієї її частини, що має підзаголовок **„Польща без жидів“**, зводиться до думки, що „анти-семітизм є однією з найбільших небезпек, яка загрожує Польщі... Навіть якби можна позбутися жидів, се не було б бажане, бо Польща не могла б без них жити. Жиди є важним добутком для кожного краю не лише тому, що вони є назагал найбільш інтелігентним народом у світі, але ще більше тому, бо вони вміють лучити ідеалізм та артистичну вдачу зі здібністю до практичних справ так, як сього не вміють другі народи...“.

Редакційна стаття **„Большевицька пропаганда про погроми на Україні“** („Свобода“, 14 квітня 1927 року) – це відгук на виданий у Москві альбом з малюнками і відповідними текстами на тему погромів в Україні: „... Большевицький уряд звертається тільки проти погромів жидів на Україні, а промовчує, себто мовчки й схвалює. погроми українців на Україні. Московський уряд свідомо закриває те, що українців на Україні громили часто якраз ті бандити, які громили й жидів, і московський уряд закриває вже зовсім те, що українців громили різні спасителі Росії, собирателі „руських земель“, всякі денікінці, колчаківці, гетьманці, ну і очевидно чи не найбільше від усіх, самі таки большевики.

Закриваючи ці факти, большевицький уряд немовби говорить, що погроми українця проти жида – се огидна річ, а вже погром москвина проти українця – се похвальна річ. Бити безборонного жида – се злочин, але бити безборонного українця – се свята річ...“.

З пошаною до наукового генія Альберта Айнштайна „Свобода“ 2 січня 1931 року у редакційній статті **„Самопосвята і взаємна поміч“** цитує ті слова з його першого публічного виступу на американській землі, котрі вказують на підставу, „на якій жиди себе виховали і завдяки чому національно себе вирятували. А цею підставою є моральне право й пошанування традиції, побудованої на тім праві“.

В межах даної теми здатні зацікавити статті О. Сновиди – **„Ми і жиди“** та **„Українці і жидівська справа“** („Свобода“, 9, 21 грудня 1931 року), особливо пізніша публікація цього ж автора – **„Жидівство й християнська етика“** („Свобода“, 22 червня 1934 року) – всі вони спрямовані на з'ясування засобів, котрі могли б привести до глибшого порозуміння між українцями і євреями. В останній з названих вище статей, щоправда, більше йдеться про ворожість у взаєминах між євреями і поляками, спричинену антихристиянською комуністичною пропагандою, до якої були причетні польські євреї. Однак, українців ця проблема стосувалася в рівній мірі, оскільки Комуністична партія Західної України також „вмочила пальці“ в ту антихристиянську пропаганду. Й коли свідома католицька молодь Польщі спалахнула обуренням, забарвленим в явно антисемітські тони, до кардинала Каковського прийшла жидівська делегація з проханням „взяти в оборону польських жидів проти нагінки деякої частини польської молоді,

яка ширить антисемітизм". „...Кардинал Каковський відповів, що він осуджує всякі насильства й ексцеси, з якої б сторони вони не походили, і що розв'язування навіть найскладніших квестій повинно відбуватися у згоді з наказами етики Христа. Але звернув увагу рабинів на занепокоючі об'яви провокування й образи релігійних почувань християн з боку жидів... Коли б тих антихристиянських виступів комуністичної молоді, переважно жидівської, не було, то напевно не було б і тла для антисемітської акції.

Не думаємо тут виступати по жидівській чи по польській стороні. Хочемо лише звернути увагу на те, як такі квестії повинні бути трактовані і у нас так само. Не є тайною, що кожен процес Комуністичної партії західної України показує нам нових обвинувачених-жидів, так що як „західні українці“ виступають Цвібельдуфти, Кацнельсони, Розмаріни і Ліфшіці. Кожний, хто цікавиться політичними процесами в Галичині, знає, що так є. І знає, що ті Ліфшіці називають відбудову нашої кооперації „тихим погромом“, накликають польську владу боротися з українською кооперацією і мають відвагу називати себе українською партією (КПЗУ), щоб деморалізувати наш народ і накидати йому панування Ліфшіців, спочатку ідейне, потім і дійсне. Оті Ліфшіці звертаються теж до українського проводу з закликом вплинути на те, щоб не ширилась серед галичан антисемітська агітація...

І нам треба їм відповідати так, як відповів кардинал Каковський рабинам. Антисемітизм не зникне так довго, „доки жида не виступлять організовано проти тих жидів, що понижують релігійні, політичні й культурні цінності народу, серед якого живуть. На Великій Україні

ми забули про це і в результаті дочекалися Троцького, Кагановича і Лейтеса, що сплюндрували і скатували наш край”.

Не менш сутнісна відповідь „Свободи“ (**„Анти-семітизм в Україні“**, 6 листопада 1941 року) на книжку Луїса Адаміка „Ван-вей месидж“, в якій автор закинув українцям „поголовний антисемітизм“. Редакційна стаття знову нагадує, що українці негайно по революції 1917 року „виявляли супроти жидів стільки вироку, скільки не виявляв ні один інший нарід на світі. Ніде на світі не було такого, щоб якийсь уряд мав у себе спеціального міністра для жидівських справ або щоб містив жидівські написи на своїй державній валюті...”

Дійсного антисемітизму серед українського народу фактично ніколи не було й нема. „Антисемітизм“ – це в нашому розумінні така іраціональна ненависть до всього, що жидівське, якої не можна ніяк оправдати холодним розсудком. Як хто ненавидить жида тому, що він жид, то його ненависть є антисемітична. Але коли хтось ненавидить іншого чоловіка жидівського походження тому, що той нечесно веде якийсь бізнес, тому що спрягається з іншими соціальними класами чи політичними гуртками проти тої класи чи гуртка, до котрого хтось інший належить, то це не є ніякий антисемітизм. За такі речі українець буде ненавидіти так само і другого українця, селянина – другого селянина. Хіба мало є на тім тлі ненависти, а навіть жорстоких розрахунків серед членів того самого народу?

Щоб розв'язати справу „антисемітизму“ в Україні, треба підходити до неї чесно й одверто. Треба позбутись цілковито давніх упереджень. Треба собі сказати, що внаслідок нещасливого збігу обставин жиди прийшли

на Україну при підмозі польських панів. Вони в панів виконували дуже важну, хоч дуже невдячну роль „фінансистів“, рятуючи своїми промислами, часто осоружними для українського населення, панські надірвані маєтки. Вони теж від тих панів перебрали ненависть і погорду до українського селянина. Тоді, коли це діялось, український селянин відплачувався панам-гнобителям і тим жидам, що були з панами, такою ж самою ненавистю, панів і жидів він уважав чужим елементом, і вони справді по своїй ролі тоді такими були. Але ми бачимо, що цілий той психічний процес, що відбувався в жидівських і українських серцях, коли іде про відношення до жидів, мав штучний підклад. Це не була інстинктовна, іраціональна ненависть одної раси до другої, тільки одного соціального і політичного елементу до другого. Вслід за тим ми бачимо тисячі випадків, в яких жиди, зрозумівши душу українського селянина, підходять приязно до нього і від нього відразу зазнають такої самої приязні. Знищивши штучну чужу перегороду, одні і другі себе відразу віднаходять, собі помагають, з собою кооперують. І саме цей процес треба стимулювати, а не його спинювати. Обов'язком жидів і українців є нищити ті штучні перегороди, що були витворені чужими силами, а не їх далі штучно піддержувати...“.

Коли Друга світова війна наближалася до закінчення і вже можна було, оглядаючись на її жахіття, говорити про незліченні жертви, „Свобода“ в цьому трагічному сенсі ставила поряд ці два народи – українців та євреїв. „Жидівська справа та повоєнний світ“, автор – Микола Чубатий, „Свобода“, 18 січня 1944 року):

„Український та жидівський нарід, різні собі психікою, соціальною структурою, а навіть ментальністю,

мають одначе щось спільного. Обидва століттями терплять дуже багато гноблень та переслідувань і поносять великанські жертви в людях та майні в часі воєнних катаклізмів...

...Українська земля нині зруйнована до основ. Нарід винищений наполовину або розігнаний по всіх усядах світа...

...Навіть найоб'єктивніший підхід і найсолідніший розслід не в силі усталити нині розмірів сеї чергової в історії катастрофи жидівського народу...

Нищення жидівського елементу нацистами та нищення українського більшовиками стали засобом пропаганди противників, тому тяжко вже нині усталити розміри жертв обох народів міжнародного страдальства. Щоб закрити своє нелюдське поступовання супроти жидів, нацисти видвигають нищення українців, деколи й поляків, більшовиками. І навпаки. Щоб закрити свої провини, більшовики говорять багато про жидівські екстермінації нацистами...".

І вже про повоєнний розмах кремлівської пропаганди, метою якої було дискредитувати український Рух Опору як рух однозначно антисемітський, – „Свобода“, 4 квітня 1946 року, в редакційній статті „Облуда з антисемітизмом“:

„У своїй пропаганді, зверненій проти некоммуністичних українських груп і діянь, більшовики видигають постійно закид антисемітизму. Де є тільки „тризуб“ – там антисемітизм. Де „петлюрівці“ – там обов'язково жидівські погроми... В більшовиків неможливе, щоб українець-самостійник міг бути чесною, порядною людиною.

Така є у них партійна лінія – однакова як в Європі, так в Канаді, у нас чи деінде. З усіх сторін ідуть ті самі

промови, те саме передається через радіа і те саме в большевицьких газетах. Де тільки в них яка згадка про український визвольний рух чи людей, що не піддалися Москві, а обороняють самостійну Україну, там зараз же, і то на самім початку, зазначення, що це рух антисемітський, а особи, про які мова, – антисеміти...

Ось такою то зброєю воює тепер кремлівська пропаганда через свої агентури в світі проти тих українців, для яких комуністична влада в Україні не є власною владою українського народу, а тільки чужою владою, насадженою Кремлем... Усіх тих українців хоче Кремль фізично знищити як в Україні, так поза Україною. А як уже не може їх вбити фізично, то пробує вбити їх принаймні морально. Звідси і постійна комуністична антисемітська причіпка до кожного некомуністичного українського руху, що є проти кремлівської диктатури в Україні. Рахує вона, між іншим, і на те, що як були в усіх краях під Гітлером люди, що допускались злочинів над жидами, то могли бути такі і між українцями. Бо як Гестапо могло вислугуватись при морді жидів сином визначного сіоніста Грунбавма, то могло вислугуватись при своїх злочинах навіть і деkim з українців. Ми не знаємо, чи такі були, а якби були, то певно їх не боронили б. Ми боронимо тільки чесне ім'я цілої маси українців – жертв нацизму і комунізму. Вони є такими самими жертвами, якими є жидівські жертви, включно з тими 150, 000 жидами, що їх советська влада загнала на Сибір, де вони караються так само, як караються мільйони нещасних українських виселенців..."

ДІЯНСТВА

НІМЕЧЧИНА ЗААТАКУВАЛА ПОЛЬЩУ З ЧОТИРЬОХ СТОРІН

44

НЕДОВГО ПОТРИВАВ МИР, А СПОКІЙ – ЩЕ МЕНШЕ

Що ж до України, то все те двадцятиріччя між Першою і Другою світовими війнами виявилось для неї таким немилосердно згубним, що на тлі Великого голоду і кривавих сталінських репресій на Великій Україні, а в Західній Україні – польських „пацифікацій“, що жертви воєнного часу вже не могли вважатися ні з чим неспівмірними. Й коли 30-ті роки вбивали в серцях українців найменшу надію, то з вибухом війни між тими двома монстрами ХХ ст., гітлеризмом і сталінізмом, з відчаю пережитого знову оживала вічна українська мрія на визволення з-під Москви.

Поза Україною, де можна було вільно висловлюватися на цю тему й відкрито обговорювати можливі варіанти розвитку подій в Європі, передчуття війни панувало задовго до її початку, і „Свобода“ була надзвичайно чутлива до цього занепокійливого дискурсу. Вже 26 грудня 1933 року першої сторінки вдостеєна стаття **„Росія й Україна“** в польській „Газеті Варшавській“, автор якої визнавав масове винищення українства в СРСР – і „...більшевицький уряд у цьому нічим не різниться від царського... Бо без України нема й не може бути могутньої Росії як цілості, бо Україна – це великі мінеральні багатства, високоурожайна земля, доступ до Чорного моря й кавказька нафта. Без України Росія спадає на кілька віків назад – до величини московського князівства... Справа України є теж головною причиною російсько-німецьких непорозумінь. Відомо, що Гітлер і його експерт у закордонних справах, Розенберг, є приклонниками незалежності України, і це має більшу вагу для Москви, ніж „фашизм“ німецького уряду...“.

Так же негайно помітила „Свобода“ публікацію в ірландській газеті „Корк Екзамінер“ під заголовком **„Гітлер хоче України: що на це кажуть українці?“**.

Мабуть, якусь симпатію, хоч би й неусвідомлену, до українців ірландці винесли з глибини християнської історії, і хто-зна, – може, не випадково першим святим для обох народів є один і той самий апостол Андрій. В кожному разі, ця глибока симпатія допомогла ірландцям глибше і точніше зрозуміти українське питання. Цитуємо за „Свободою“ (9 травня 1938 року, **„Роля українців у можливому європейському конфлікті“**) „Корк Екзамінер“: „...Гітлер хоче зайняти Україну – повторяють

часописи аж до обридження. Але ніхто ні словом не згадає про самих українців, про ролі, яку вони готові відіграти в тому конфлікті, який, чейже, їх в першу чергу буде обходити, бо це й іде про їхню прадідну землю.

Коли припустимо можливість такого конфлікту, то мусимо також підкреслити, що в Європі прийнялось чомусь таке переконання, що 35 мільонів українців у СРСР, біля сімох мільонів українців у Польщі, українці в Румунії, Чехословаччині – всі вони стануть по стороні тих держав, до яких вони сьогодні приналежні... таке припущення при з'ясуванні положення в осердній Європі буде найбільшою помилкою...

Мало хто в Європі свідомий того, що Советська Росія досьогодні не зуміла абсорбувати номінально незалежну Советську Україну, що самостійницькі прямування в Україні – це не примха якоїсь незначної частини українців, але стихія, не фікція. Тільки важлива Німеччина становить виняток – вона це зрозуміла...

Гітлер не перестає цікавитись всім, що українське. Це зацікавлення повинні наслідувати й інші держави, бо ледве чи треба повторяти, що вільна Україна, злучена з західноєвропейським світом, виросте на сильну буферну державу і стане заборолом між російською імперією і Західною Європою, між азійською Москвою і тим останком християнського світу, який ще остався. Що вона досягне високого економічного, політичного і культурного значіння, цього хіба не треба підкреслювати".

Саме з огляду на новий „запах пороху“ в Європі „Свобода“ в редакційній статті „**Передбачувати події**“ (11 вересня 1938 року) нагадує, що „провадити – значить передбачувати... Чи багато з наших провідників

передбачували російську революцію і постання української держави в 1917 році? Чи багато українських політиків, уже самостійної української держави, передбачували те, що в міжнародних політичних кругах було майже певністю, а саме – розгром центральних держав?.. Навіть ті, що це передбачували, не вірили в це аж так сильно, щоб з цілих грудей закричати й запротестувати проти тодішньої погубної германофільської політики наших державних мужів. Ті наші державні мужі зв'язували долю України з державами, що стояли на шляху до прогри. Зрозуміло, що разом з ними і ми мусіли програти.

Чи ми поробили з цього належні висновки? Також, здається, що ні. Ми ще не маємо виразного реєстру політичних думок тодішніх українських державних мужів. Ми ще досі докладно не знаємо, хто з-поміж них був за центральні держави, а хто проти них...

Нині назріває новий вибух. Знов світ поділиться на табори, з котрих одні програють, а інші вийдуть переможцями. Нинішні наші політики мало мають охоти робити передбачення і відважно вказувати нації, куди й з ким іти. Ті передбачення вони роблять півголосом, по кутках. А все ж таки їх варт було б зареєструвати, щоб колись можна було бодай зробити перевірку, хто помилявся, а хто розцінював положення, як слід.

Зарахувавши германофільство до „погубних“ напрямків української зовнішньої політики, „Свобода“ все ж не погодила з поглядом „Народної Волі“, нібито „Німеччина ніколи не піддержувала і не піддержує української справи ні у власному, ні в якому-небудь іншому інтересі“. З імперіялізмами, „котрі придавлюють наш національний розріст, – вважає „Свобода“ в редакційній

статті „Україна і Німеччина“ (23 лютого 1939 року), – мусимо боротися власними силами, а також ангажувати проти них чужі сили. Та покищо англійська сила не дається втягнути до протипаги Советам. Лишається німецька. Коли німецька розторожить Совети і стане з черги загрозою для нашого розросту, тоді в цю гру дадуться втягнути Англія і Франція. Ми навіть повинні їх уже тепер втягати в цю гру...”.

Іншими словами, „Свобода“ змушена була визнати, що міжнародні обставини знову складаються так, що нема більше на кого сподіватися, крім як на Німеччину. Тобто, волею-неволею, актуальним залишається германофільство.

Перша стор. „Свободи“ 5 вересня 1939 року: **„Німеччина заатакувала Польщу з чотирьох сторін“.**

Перша стор. „Свободи“ з 5 вересня 1939 року, звернення Об'єднання українських організацій **„До українського громадянства в Америці“:**

„В Європі маємо нову війну. Є вона покищо між Німеччиною і Польщею, але певне переміниться дуже скоро у війну загальну, світову. Ця війна втягнула в боротьбу й український нарід. Бо мусить так бути, що кожне потрясення в Європі мусить зачепити українські землі й видвигнути покривджену українську справу. Видвигнуть її тепер уже самі події й інтереси воюючих. А крім того, цілком окремо, видвигне цю справу і сам український нарід – на рідній землі. А також усюди, де він не жив би. За українську справу постоїть і українська еміграція в Злучених Державах. Зробити це навіть буде легко, бо уряд Злучених Держав стоїть за демократію, за свободу, проти гноблення і насильства. А американський нарід уже не раз висказався проти кривд, які

походять з тих різних мирових договорів і міжнародніх постанов, що їх заключувано по минулій світовій війні, а наслідком яких і 45-мільоновий український нарід був почетвертований і позбавлений свободного і державного життя на своїй прадідній українській землі. Ось тому маємо надію, що тепер прийшов той час, коли Злучені Держави будуть могли своїм авторитетом заважити у світовій політиці до того ступеня, щоб здійснилися давні американські кличі про самовизначення народів, а в тому і про самовизначення України...“.

Тяжко помилилися автори Звернення щодо того, що „зробити це навіть буде легко“. Насправді сталося щось інше, ледве не протилежне, й американським українцям довелося витримати неждану від демократичної Америки наругу – саме через справедливе, праведне прагнення України і українців до свободи і незалежності.

Втім, у редакційній статті „Для України“ у тому ж числі, з 5 вересня 1939 року „Свобода“, дивлячись на близьке кровопролиття зі свого півстолітнього політичного досвіду, дещо передбачила безпомилково:

„...У несповна двадцять літ по великій війні почалася нова війна, що дуже легко може обхопити багато держав і народів і стати навіть Другою світовою війною...“

Тим важче бути спокійним, коли знається, що в цій війні ведеться наших людей проти їх волі, битися не за себе, а в рядах чужих армій, за чужі держави й за чужі народи, та ще, до того, за держави й народи, які нашому народові жити не дають, які всіх сил докладають, щоб наш народ з лиця землі стерти...

А все таки нам треба всіх сил зібрати, щоб на справи і події дивитися спокійно, холодним розумом... Ми уряду не маємо, і це, що державні народи роблять під натиском уряду, ми мусимо зробити своєю вільною волею, взаєм-

ною згодою, компромісовістю, уступчивістю, загальною толеранцією.

Треба нам пам'ятати, що проти нашого народу та проти його імміграції будуть певно вимірені спеціальні удари наших віковичних ворогів. Вони будуть намагатися підчеркнути наші різниці, нацькувати одну групу на другу, щоб у цей спосіб звести нас до немочі. Ми дамо доказ національної зрілості, коли не дамо зловитись на ворожі підшепти й заходи, як проти наших ворогів виставимо одноцілий український фронт...“.

А тим часом перша стор. „Свободи“ з 3 жовтня 1939 року: **„Західня Україна завалена советськими військами“**.

Пильно спостерігаючи за цим „визволенням“ Західної України від усяких надій на вільний національний розвиток, „Свобода“ писала 13 вересня 1940 року у редакційній статті **„Кривавий досвід“**:

„Страшні вістки напливають з окупованої москалями Галичини. Депортації, арешти, розстріли, евакуації цілих сіл – це тепер там звичайні явища. І переслідування релігії теж на порядку деннім. Не хочемо тут порушувати всім знані справи, ні не будемо бідкатися над долею українського села, дійсно трагічною. Хочемо зупинитися над іншим характеристичним з'явищем, а саме над долею тої нашої інтелігенції, яка почасти сама завинила свою клятву долю під большевицьким чоботом.

Хто обізнаний з відносинами в Галичині, той не заперечить, що така інтелігенція там була. Не на те, щоб ворухити і роз'ятрувати старі рани, а на те, щоб уникати в майбутнім тих самих фатальних помилок, нагадуємо про те. Отже, всім відомо, що в 1920-их роках було там досить українських інтелігентів, які одверто стояли

на советській плятформі. Не хочемо назвати імен, але були професори, редактори, політики, що одверто захвалювали в слові і письмі советський „рай“, ніким до того не змушувані – ні ГПУ, ані револьвером... От так просто обдурювали народ і себе з власної глупоти.

Кожний націоналіст знає, якою тяжкою була тоді в Галичині ідейна боротьба на два фронти – проти польонофільства і советофільства... Але ось, здавалося, що дурійка минула, що Галичина по кривавім досвіді України – пізналася на большевиках... Але ні. Ледве вступили сталінські банди до Львова, як ціла хмара галицької інтелігенції, поети, письменники, політики, лікарі, музики кинулися до ніг червоного диктатора зі заявами льяальности і обіцянками вірної служби...

Кажуть, що це було потрібно? Та, наприклад, чого було потрібно відомому і славному лікареві вбиратися в тогу сталінських підлизайок і попихачів? Невже не міг би він як лікар служити далі своєму народові, не мішаючись в політику, бо він же ж не мішався до неї перед більшовиками? Невже було потрібно дрібному синові великого батька, великого поета, ставати попросту агентом ГПУ? Невже було потрібно якісь знаній письменниці схилитися до ніг деспота? Чому ж не зробив того Митрополит Шептицький? Чи, може, большевики не бажали б собі того?

Ні, треба признати, що багато знайшлося в Галичині, по приході большевиків, такого підлого елементу серед інтелігенції, який пішов на поклін комунізму і Москві, який в болото кинув своє ім'я і свою славу та який своїм прикладом потягнув нещасний народ в обійми большевицької демагогії, який почав опльовувати гидкими словами все святе для нації, а жовто-блакитний прапор – прозивати синьо-жовтою ганчіркою...

Тепер, як надходять відомості, прийшла черга і на ті елементи. Як звичайно в таких випадках, Москва використала їх, а потім викинула на смітник або вивела „в расход“...

Чи проливати за ними сльозу? Ні, над тими треба проливати сльози, яких ті елементи звели на страшну путь зради і запропащення. Ця інтелігенція, про яку мова, незважаючи на 20-літню практику на Україні, не вірила, що большевики такі, а не інші. Тепер, отже, переконалися... Є люди, яких може переконати лише власний кривавий досвід. Та коли за ціну цього досвіду советофільська чи просто москвофільська українська інтелігенція переконається, що Москва є наш страшний і неблаганний ворог, що служба чи вислуга тому ворогові ніколи не поплачує, то тоді кривавий досвід Галичини все ж таки марно не пропаде для України і її визвольної справи“.

Від 11 травня до 6 червня 1941 року „Свобода“ в 19 числах друкувала свідчення з окупованого Радянським Союзом українського заходу під заголовком **„Очевидець – про те, що діється в Західній Україні“**. Цей матеріал може послужити доповненням до вже відомої, та не зовсім, історії поневолення Галичини і Волині.

А редакційна стаття **„Треба твердих людей“** („Свобода“, 28 вересня 1940 року) – це просто пророча проекція на близьке майбутнє:

„...Справа України – це велика річ. За неї можуть братись люди з великим серцем і ясным розумом, а в першу чергу – особисто чесні та ідейні. А здалека від цього мусять бути люди, що сьогодні думають так, а завтра інакше, йдучи завше за силою, за даною силою. З таких людей не буде жодної користи. Вони загублять

справу, до якої пристануть, і загублять організацію, до якої лізуть, перемалювавшись. Ідучи не за ідеєю, що повинна бути дорожчою, ніж життя, а лише за вигодою, кар'єрою чи тим подібним, вони кожної хвилини готові зрадити і справу, і організацію, до якої пристали, коли це було їм вигідніше чи безпечніше. Такі люди – це згуба для кожного справжнього об'єднання. Таких треба вимітати залізною мітлою зі всяких ідейних об'єднань... Історію не роблять кар'єристи і кон'юнктуристи. Лише святі й герої!”.

„Свобода“, 11 червня 1941 року, тобто за десять днів до нападу Німеччини на СРСР, **„Україна в плянах Гітлера“** – тут також маємо спробу проникнути в близьке майбутнє і гіпотетичне заторкування тих струн, котрі невдовзі обізувалися вкрай немелодійною музикою, хоч на неї знайшлися прихильні „музикознавці“:

„Не треба, здається, переповідати, з яких причин Гітлер цікавиться Україною. Не раз і не два підкреслив він, як би то було добре, коли б Німеччина мала багатства України. Про поневолений нарід в Україні він не говорив. Зате не раз висловлював погорду на адресу поневолених народів й виразно заявляв, що ціллю Німеччини не повинне бути сентиментальне визволювання німецьких, а тільки зв'язування свого воза з тими, що мають силу. Виходило б, що щодо зацікавлення Гітлера Україною не може бути ніякого сумніву. Проте деякі з-поміж українців навіть з цього гітлерівського зацікавлення пробують витягнути якісь надії, думаючи, що коли б прийшло до конфлікту між Гітлером і Советами, то в тім конфлікті скористали б українці. Або кажуть, що беручи під увагу азійсько-московське ярмо Москви, Україна більше скористала б з німецького панування,

ніж з московського. Українці, кажуть вони, подібно як чехи, перебрали б добрі прикмети німецької культури й остаточно самі станули б на ноги.

Так є, що українці ждуть на зудар Советів з якомсь потугою. Тому і зудар Гітлера з Советами був би для них пожаданим явищем...“.

Одначе, далі „Свобода“ серйозно остерігає: „Не забуваймо ніколи, що не про справедливість чи самостійність українців німцям ходить, тільки про економічні, стратегічні і всякі інші користі, які вони можуть з неї для себе добути...“.

Перша стор. „Свободи“ 24 червня 1941 року, „Скінчилась „дружба“ Гітлера зо Сталіном, Німеччина в війні з СССР“.

А Захід України знову стікає кров'ю. „Свобода“, 8 липня 1941 року, „Московські чекісти мордують позвірськи тисячі українців у тюрмах“:

„Львів. – Асошіейтед Прес подає звідомлення перших американських кореспондентів, що дісталися з німецькою армією на територію Західньої України, що була зайнята большевиками по розвалі Польщі. Ті звідомлення походять покищо зі Львова. А подають у них американські кореспонденти те, що самі бачили, а також те, про що їм доносять. Отже, коли іде про Львів, то вони подають, що були свідками величезних похоронних процесій, себто бачили маси українських людей, що несли домовини, що були, властиво, збитими дошками, з тілами рідних, що були повбивані в львівських тюрмах большевицькою владою, тобто її виконавцями – московськими чекістами. Тіла ховали тепер на цвинтарі одно попри другім. За тих убитих, що їх рідня розпізнала, правили потім по церквах Богослуження. Було стільки

тих сумних і трагічних походів, що тут і там треба було німецькій армії і артилерії, що спішилась на фронт, здержувати похід чи уступатись. Це не дивно, коли зважити, що по львівських тюрмах були тисячі українців, і всі вони зістали вимордовані, заки москалі відступили з-під Львова. По трупах пізнавали, що всі вони були помордовані у практикований чекістами спосіб – пострілом ззаду в шию. Згідно з тим, що передають американські кореспонденти, три львівські тюрми були завалені ось так помордованими українцями”.

Чи ж дивно, з огляду на ці непростимі злочини советських катів, що люди в Галичині мали якусь надію на Німеччину? Чи не діяла тут стара залежність: ворог мого ворога – мій друг? В кожному разі, українська політика, як і будь-яка інша, також бажала бути „мистецтвом можливого”.

„Шапка“ з першої стор. „Свободи“ 21 серпня 1941 року – про Акт 30 червня:

„Українські Національні Збори у Львові проголосили відновлення Української Держави. Німецька влада не признала цієї держави і арештувала двох найвищих провідників...“. Нижче – витяг з Акту:

„1. Волею українського народу, Організація Українських Націоналістів під проводом Степана Бандери проголошує відновлення Української держави, за яку поклали свої голови цілі покоління найкращих синів України. Організація Українських Націоналістів, яка під проводом її творця і вождя Євгена Коновальця вела в останніх десятиліттях кривавого московсько-большевицького поневолення завзяту боротьбу за свободу, взиває весь український нарід не скласти зброї так довго, доки не буде створено суверенної Української держави.

Суверенна українська влада забезпечить українському народові лад, порядок, всесторонній розвиток усіх його сил та заспокоєння всіх його потреб.

2. На західних землях України твориться українська влада, яка підпорядкується українському національному урядові, що створиться в столиці України – Києві з волі українського народу.

3. Українська національно-революційна армія, що творитиметься на українських землях, боротиметься далі проти окупації, за суверенну Соборну Українську Державу і за новий лад у цілому світі”.

Еге ж – гітлерівці прийшли в Україну не задля її визволення. І вже 10 жовтня перша стор. „Свободи“ констатує **„Розчарування українських націоналістів з німців“**:

„Берлін. – Кореспондент „Н. Й. Таймсу“ подає 8 жовтня ц. р. з Берліну про настрої тих „українських націоналістів, що орієнтувались на Німеччину“. Він каже, що ці націоналісти зазнали виразного розчарування з поступовання німців відносно українських територій. Перший тяжкий удар для тих націоналістів було це, що німці хоч давали надії на створення соборної української держави, скоро по захопленню Східної Галичини той край влучили до етнічної польської території, себто до „Генерального губернаторства Польщі“. Дальше розчарування українських націоналістів, орієнтуючихся на німців, випливає з того, що німці запроваджують на захоплених українських територіях свою цивільну владу, яка не має нічого спільного з їхніми політичними аспіраціями, тобто з українською самостійністю...“.

Ні тоді, у справі Акту 30 червня 1941 року, ні пізніше, коли в Галичині й на Волині виникало українське збройне

підпілля, а з нього виростала Українська Повстанська Армія, самопокликана до боїв на два і на три фронти – протинімецький, протисоветський і протипольський,

„Свобода“ не могла ні від кого одержувати таємних інформацій. Зате, повторимо, вона ще з-перед війни не мала жодних ілюзій щодо гітлерівської Німеччини, але що це була українська і проукраїнська газета, ідейна трибуна національного визволення України, то цього було досить, аби знову потрапити на зуби надпильним охоронцям американської демократії, котрі знали, що цю демократію належить берегти, але вельми слабо уявляли, від чого і від кого. Знову – бо першу атаку „Свобода“ витримала ще в 1938 році, коли в самій гущі європейських подій опинилася Карпатська Україна, вороже трактована не лише Будапештом, Варшавою і Москвою, але також Вашингтоном.

В травні 1938 року в Конгресі США виникла так звана Комісія Даєса (за прізвищем конгресмена Мартіна Даєса, ініціатора її створення), покликана розстежувати факти підривної антиамериканської діяльності. Залишається загадкою, як у головах членів цієї комісії пов'язалася Карпатська Україна з антиамериканською діяльністю, але об'єктом слідства став головний редактор „Свободи“ д-р Лука Мишуга – як післанець американського українства, зокрема Українського Народного Союзу, до Карпатської України. З цього в українських середовищах не робилося жодної таємниці. 22 листопада 1938 року „Свобода“ на своїй 1-ій стор. вмістила репортаж з масової української маніфестації в Нью-Йорку, скликаної задля протесту проти польської „пацифікації“ в Галичині і проти польських намагань згасити український визвольний рух на Закарпатті. Отож „Свобода“ тоді звітувала:

„...Головним бесідником був д-р Л. Мишуга, який щойно вернувся з Європи, де в імені УНСоюзу і „Об'єднання“ заступав справу Закарпаття. Бесідник яскравими красками представив ту цілу позакулісову боротьбу, яка велася за долю Закарпаття. Розказував про положення українців перед наділенням автономії й опісля. Говорив, яке тяжке вражіння викликав арбітраж німців і італійців у Відні. В той час бесідник був у Відні і сам брав активну участь у тій дипломатичній грі на користь Закарпаття. Крім того, бесідник зазначив, що був у Роттердамі й особисто перевіряв огидний большевицький злочин, поповнений на особі бл. п. Є. Коновальця... Д-р Мишуга говорив також про свою політичну роботу в інших столицях, зокрема в Лондоні“.

Можна припустити, що в американській політичній думці ще від Першої світової війни залишився непряяснений цей ситуативний зв'язок – „Німеччина – Україна“. Те, що Україна визволялася з трьохсотлітнього поневолення, американська зовнішня політика нездатна була усвідомити, бо керувалася тими формальними ознаками, що лежали на самій поверхні: Америка разом з Росією як члени Антанти воювали з Німеччиною, тим же часом Україна шукала захисту в німців. Майже аналогічне враження згодом складалося в американських обсерваторів і на рахунок Карпатської України.

Цитуємо (за дослідженням д-ра М. Куропаса „Українсько-американська твердиня. Перші сто років Українського Народного Союзу“) американський тижневик „Тайм“ від кінця січня 1939 року: „За нацистським планом для України Карпатській Україні відводиться роль генеруючого центру для руху визволення всіх українських земель від їхніх нинішніх польських,

румунських та російських господарів і переведення їх під прихильний протекторат фюрера Гітлера... Український сепаратизм ХІХ ст. був всього-навсього мрією жменьки галицьких інтелігентів... Під час війни він перетворився на предмет німецького імпорту...”.

На цій антиукраїнській й антиісторичній тезі „Комісія Даеса” будувала своє слідство у справі „антиамериканської діяльності” головного редактора „Свободи” д-ра Л. Мишуги, Українського Народного Союзу в цілому, а також інших впливових українських об’єднань в США – Організації Державного Відродження України та Об’єднаної Гетьманської Організації. Як би дивно це не виглядало – та чи й дивно? – головним донощиком у справі європейської подорожі д-ра Л. Мишуги виступав колишній редактор „Свободи” Омелян Рев’юк, колишній соратник Мирослава Січинського в соціалістичному русі Америки...

Країна, заснована імігрантами, час від часу мовби забувала про це, відтворюючи первісний пуританський дух вже у формі боязні перед новими прибульцями, котрі приносили з собою уявлення і звичаї, зформовані в зовсім інших світах, свої національні культури, свою психологію.

Проте не всі підозри не мали під собою підстав. В Америці ще від 1930 років потрохи засіювалась комуністична мережа, якоюсь частиною – як московська агентура, пробуючи за старими більшовицькими рецептами підбурити американський пролетаріят проти „загниваючого капіталізму”. Саме з фальшивого голосу комуністів в американській ліберальній пресі виникло ототожнення українського визвольного націоналізму з фашизмом. Зокрема у витворенні образу „фашистських

українців" спеціалізувалася американська газета „Де Авр“, яку тоді редагував відомий советофіл Альбер Кан.

Цей зв'язок в процесі його аналізування Федеральним Бюром Розслідувань виявився таким підтасованим, що навіть непримиренний до ворогів Америки шеф ФБР Едгар Гувер заявив (цитуюмо за д-ром М. Куропасем), що „кампанія яку веде „Авр“ проти українських організацій, не в міру перебільшена“.

Цілком можливо, що саме цей занадто очевидний намір очорнити ідейне життя американського національно свідомого українства змусив фебеєрівців пильніше придивитися до тактики американських лівих сил. В кожному разі, методи розстеження антиамериканської діяльності не сподобалися навіть державним провідникам того часу, як це можна зрозуміти з вміщеної на 1-ій стор. „Свободи“ 27 жовтня 1938 року інформації „Президент таврує Комітет Даеса“: „...Президент Рузвелт дав газетярам заяву, в котрій критикує спосіб ведення слідства неамериканських акцій Комітетом Даеса. Він закидає Комітетові, що не викриває ніяких фактів, а лише покликає свідків, які подають свої опінії проти різних осіб і рухів...“.

А в редакційній статті „Кампанія проти чужинців“, у наступному числі, з 28 жовтня, „Свобода“ писала, що „...треба з признанням піднести голос генерал-майора Дениса Нолен на цьогорічній суспільній конференції, влаштованій ньюоркським щоденником „Гералд Трибюн“. У своїй дискусійній промові про оборону Америки перед чужинецькими шпигунами генерал закликав американців не піддаватися занадто гарячковим почуванням. Певна кількість шпигунів мусить існувати в кожному краю, бо кожна армія зобов'язана слідити за

Квітень 2006 року. В редакції „Свободи” (зліва): редактори Христина Ференцевич, Петро Часто, Ольга Кузьмович (сидить,) головний редактор Ірена Яросевич, Левко Хмельковський.

розвоєм війська в чужих краях. Та з цим шпигунством дає собі раду уряд при допомозі протишпигунських організацій.

Подібний холодний голос проти масової істерії здався б і про інші справи. Коли визначний військовий діяч, без сумніву зацікавлений в обороні краю перед зовнішніми ворогами, говорить зі спокоєм про діяльність шпигунів, то тим більше зі спокоєм треба громадянству брати вістки про те, що нібито всі імігранти в цьому краю тільки тим і цікавляться, що пропагандою ідей, противних американській системі. Така думка недоречна, бо вона зовсім правді не відповідає.

Насправді „Свобода“, Український Народний Союз і велика громада, котра за ним стояла, в обставинах війни не просто зберігали лояльність до американської держави і її уряду, але були її щирими прихильниками та оборонцями, оцінюючи внутрішній лад цієї країни, її людські права, громадянські свободи українців в контрасті зі страшними насильствами над українством в сталінському СРСР і Польщі.

Тому, вміщуючи 2 червня 1941 року Проклямацію Президента Френкліна Д. Рузвельта про запровадження в країні надзвичайного стану, „Свобода“ в редакційній статті „**Надзвичайний стан**“ від імені Українського Народного Союзу знову підкреслила свою вірність Америці, не відокремлюючи при цьому американських ідеалів свободи від боротьби українців за свободу рідної землі:

„...Американсько-українське громадянство виявило в зорганізованій формі, що воно добре розуміє міжнародне положення і ті конфлікти, що опанували світом. Воно теж дало вислів тому, що відчуває, яка

у тому конфлікті припадає роля Злученим Державам. Маючи це на увазі, воно заявилося односторонньо за те, щоб підтримувати внутрішню і заграничну політику Президента Френкліна Д. Рузвельта...

Ми певні, що американське громадянство українського роду, що досі завжди відносилось до цього краю і його уряду з найбільшою лояльністю, зложивши через відповідні представництва свої формальні заяви, віддасть себе тепер в цілості справі оборони цього краю. І то теж ще й в такому переконанню, що таким робом сповнивши вірно свої громадянські обов'язки, матиме змогу стати теж і в обороні права українського поневоленого народу в Європі на вільне й самостійне життя. Для нас боротьба з насильством в Європі може бути чесною і справедливою тільки тоді, коли у тій боротьбі думається визволяти теж і український народ з неволі. Це ми одверто заявляємо й від того ніколи і ніяк не відступимо".

„Свобода“ у тій все густішій атмосфері „полювання на відьом“ залишалася дуже уважною до кожного голосу, який закликав не піддаватися сліпо тенденціям, які вже переходили межу здорового глузду. Читаємо в редакційній статті „Проти гістерії“ в числі з 19 червня 1939 року:

„Відомий ліберал проф. Генрі Елмер Барнес звертає увагу на те, що справжній фашизм є дійсно для Америки загрозою. І дораджує з тою загрозою боротись. Зате остерігає перед протифашистівською гістерією, себто перед тою хворобою, яка дуже поширюється в Америці і яка добачає фашизм в усьому, що нам не подобається. Та хвороба є, на думку Барнеса, дуже небезпечна, бо доведе вкінці до того, що люди не будуть ставитися серйозно до

владивної боротьби з фашизмом, і то тоді, коли фашизм дійсно зачне заглядати в нашу хату”.

Проте ще більше давалися взнаки внутрішні непорозуміння і чвари в українській громаді, загострюючись, за законом підлості, саме в моменти, котрі вимагали від американських українців ідейної й організаційної єдності.

З редакційної статті „Свободи“ **„Не винищувати себе!“** (22 червня 1939 року): „...Як би ми до себе не відносилися, як би ми з собою не воювали, таки мусимо мати завжди на увазі, що ми є члени одного народу, що нікому іншому, а нам усім треба буде разом стати і разом боротись, коли думаємо щиро про справжнє визволення нації. Чому ж тоді з партійної ненависти так нищимо невідповідною писаниною чи невідповідним говоренням те, що нація здобуває з великою натугою та що окуплює величезними жертвами, а то й трагедією?“.

З редакційної статті **„Для репрезентації й оборони ідеї“** (2 січня 1940 року):

„Ми не можемо звідси вибороти Україні волі. Але так складаються відносини, що саме тепер, коли Україна має зав'язані уста, знаходимось ми, американські українці й українки, в такому щасливому положенні, що можемо говорити в імені України і стати в обороні української державницької ідеї...

Які б різниці нас не ділили і якою злобою і ненавистю не було б наповнене чие серце, ми мусимо поставити себе вище того всього – в ім'я і для добра Української ідеї. Коли б так не сталося, то ми показали б себе з українського боку поганими внуками великих і геройських синів України, а з американського – неамериканцями, такими, що нічого доброго в Америці не

навчилися. Та думаємо, що нема причин приходити до аж таких поганих висновків, і то навіть тоді, коли бачимо, як дехто береться за цілком погромницькі методи, щоб не допустити до відбуття Всеукраїнського Національного Конгресу і вибору одного Верховного Проводу Американських Українців. Віримо, що народня маса, переконавшись про добрі наміри, які пізнає по ділах, заявиться проти розбивання цієї акції й буде за одну Репрезентацію Української Державницької Ідеї...“.

Робить честь тодішньому свідомому американському українству, що воно не тільки діяло відверто у своїх громадсько-політичних середовищах, але й не ховалося зі своїми ідеями і визвольними проектами перед загальноамериканською суспільністю, навпаки – послідовно, наполегливо, знову й знову, порушувало перед Америкою нерозв'язане українське питання.

Перша стор. „Свободи“ 13 січня 1940 року переказує зміст того ж дня надрукованого у „The Ukrainian Weekly“ і надісланого Президентові Франклінові Д. Рузвельтові листа від Об'єднання Українських Організацій Америки, в якому автори нагадують, що „проголошений бувшим Президентом Вилсоном принцип самовизначення народів не був застосований до українського народу, а звернений проти нього, наслідком чого українські землі розчлентовано...“. Тому „...несправедливість ця не повинна повторитись під час нової конференції світового замирення...“.

Але саме повторення несправедливості щодо України й українців бажали американські симпатичні сталінського СРСР. З громадсько-політичної діяльності головного редактора „Свободи“ вони не спускали очей. Черговою провокацією ліваків з „Де Авр“ стали їхні

спроби дискредитувати політологічні лекції д-ра Л. Мишуги в Колумбійському університеті на українську тематику. „Департамент східноєвропейських мов Колумбійського університету взявся за високу і взнеслу ціль, – писала „Свобода“ 26 квітня 1941 року у редакційній статті „Зразок культурної праці“, – допомогти тому, щоб американська демократія мала нагоду дістати в руки різнородний науковий матеріал, зв'язаний з українським народом в Європі й його змаганнями, вважаючи, що українська проблема є зв'язана з „новим порядком“ в Європі й її замиренням, а ці речі, як відомо, обходять тепер глибоко і Злучені Держави...”.

Редактори „Де Авр“ Альберт Кан і Майкл Саєрс добре знали, на яких щаблях американської преси охоче ототожнюється український визвольний націоналізм з „нацизмом“. Можливо, саме з їхньої намови „Нью-Йорк Таймс“ зажадав від д-ра Л. Мишуги скласти „анти-нацистську“ заяву, але таку, в котрій він має чітко визнати сталінський СРСР „нашим союзником“. Коли й це не вдалося, україножерний авторський тандем видав книжку „Саботаж“ – з брудними інсинуаціями проти „Свободи“ і її головного редактора, розраховуючи, що ледве чи хтось в американській суспільній думці непевного воєнного часу візьметься відокремлювати правду від злісних вигадок. З гіркотою писала „Свобода“ 23 липня 1941 року у редакційній статті **„We are all americans“**:

„...Коли йде про таку провокаторську шмату, як „Де Авр“, то урядові кола чейже можуть легко перевірити поширювані нею брехні... На нашу думку, вороги держави є саме в тих колах, що ведуть таку провокаторську акцію. А тому що голос часопису „Нью-Йорк Таймс“ до

таких провокаторів, як з „Де Авр“ не проговорить, то тут мусить заговорити хтось інших і сказати: „Докажи правду або понеси кару за провокаційну роботу“.

Випробування, що ще перед війною випали на долю українцям, зокрема „Свободі“, у зв'язку з діяльністю „Комісії Даеса“ і постійними нападками з боку „Де Авр“, навчили їх поєднувати обидва патріотизми – український та американський. Відразу після нападу Японії на Америку, після нечekanої трагедії Перл-Гарбору читаємо у редакційній статті **„Війна“** („Свобода“ 10 грудня 1941 року):

„...В такому моменті кожний американський громадянин, кожна організація, кожна Церква навіть не питають себе, що їм робити. Кожний, що дорожить американською землею, сам знає, який є його обов'язок...

У такій хвилі випадає сказати слово ще й від тих американців, що є української крові. Та нам здається, що нема потреби широко про це писати, бо ми свято переконані, що все американсько-українське громадянство вже давно стануло твердо при Президенті Рузвелті... Маємо вже доказ, що між першими американцями, що погибли за Америку, були американські вояки з української крові. Знаємо теж, як наші люди, а зокрема товариства, закупають бонди краєвої оборони. Знаємо, як організується всюди допомога жертвам війни, як пливуть з українських кишень грошеві жертви на Американський Червоний Хрест...“.

Але разом з тим не пощезали підстави для тривоги. У редакційній статті **„Вважати, щоб не нанести шкоди“** „Свобода“ з 11 грудня 1941 року пише:

„...Пам'ятаймо, що яку б не перевели в Америці чистку, ще завжди можуть залишитись елементи, що є на услугах чужих держав. А далі пам'ятаймо і на

те, що тепер входять в життя різні воєнні закони, що особливо гостро карають усякі проступки, з яких могла б вийти шкода для справи оборони краю. Отже, щоб не наразитись невинно на переслідування, буде добре держати язик за зубами...”.

Траплялося „Свободі” на початку війни й демонстративно „дмухати на холодне”. Редакційна стаття „Огидна комедія” („Свобода”, 24 грудня 1941 року) осудливо коментує повідомлення хорватської газети „Нові Лісті” про приїзд до Загребу української делегації, яка вітала хорватського „поглавника” Анте Павеліча від „вождя української нації й ОУН полковника Андрія Мельника”. „Свобода” зазначає, що А. Павеліч – ставленник „державосі”, тобто Італії, Німеччини і Японії, і з вибухом війни ця нібито „самостійна” Хорватія опинилася на боці ворогів Америки. І далі „Свобода”:

„Те саме треба сказати про право пана Мельника об’являти себе за „Вождя Української нації”. Який титул йому надасть ОУН, це справа ОУН, а не української нації. Коли ж він себе називає „вождем української нації”, то це провокує ствердження факту, що українська нація в тій справі не мала найменшої можности заявити своєї волі. За діла такого „вождя” відповідає лише організація, що його ним установила. Українська нація не відповідає ні за вчинки ОУН, ні за вчинки „вождя” що самовільне себе її вождем проголошує”.

Усвідомлюючи, що чим значнішим виявиться вклад американських українців у перемогу над гітлерівською Німеччиною, тим з більшим впливом вони обстоюватимуть ідею української державної незалежності, „Свобода” так писала про це 26 грудня 1941 року у редакційній статті „Дати від себе більше, як інші”:

„...Якщо дамо американській армії більше число доброго й хороброго вояцтва, ніж інші, та коли виконуватимемо на інших ділянках більше, як цього від нас вимагають влада чи воєнні обставини, то по певному часі зберемо такий моральний капітал, який знову піднесе наше ім'я. Так є, що тільки нашими великими зусиллями, зверненими на оборону краю і вигру Америки, зможемо себе поставити тут згодом на видному і поважному місці, звідки нам буде легше забрати слово в обороні поневоленого українського народу...“.

Почасти цим наставленням – а не тільки відсутністю інформацій з України про постання збройного опору обидвом загарбникам, гітлерівському і сталінському – можна пояснити, що у „Свободі“ протягом 1942-1943 років не знаходимо вісток, що безпосередньо стосувалися б Української Повстанської Армії чи Дивізії „Галичина“. Це наставлення „Свобода“ чітко висловила 27 грудня 1941 року у редакційній статті **„Війна і часопис“**:

„...Урядові чинники мають довір'я до преси. Вони виходять з того założення, що патріотичні редактори й журналісти та видавці газет самі повинні знати, що й як треба в таких часах писати... Наш часопис є частиною американської преси. Вправді, ми постійно підтримували адміністрацію Президента Рузвелта, але не зашкодить вияснити заздалегідь нашим читачам і те, що воєнні обставини заставляють і наш часопис підпорядкуватись тим обмеженням, що є конечними з огляду на безпеку краю і організування усіх сил до боротьби з ворогами“.

звернен
юзників
українсь
ху. Нім
лістичн
корист
го сов
розгро
кратич
частин
щастя
україн
ху, які
періал
до СХ
ки зі
заміри
до ві
Гітлер
тенція
та у
номос

Боротьбу українських повстанців, які вістря свого меча звертали в однаковій мірі як проти німецького, так і проти большевицького загарбників, Москва дуже часто намагалась використовувати для себе, про-
45... очевидно, проти-... і підкреслюючи протинімецький харак-
тер боротьби українських повстанців. Після закінчення вій-

ТІЛЬКИ ВІДГОМІН ВОЯЦЬКОЇ САМОПОЖЕРТВИ

637

спрямувалася проти обох окупантів, а водночас і простір для інформування в цій українській національно-визвольній війні на два боки звузився майже до нуля. Інакше ми, без найменших сумнівів, мали б доказ, що поряд зі стовідсотковою лояльністю до зовнішньої політики Америки і поряд зі своїм щирим американським патріотизмом „Свобода“ не затрималася б з вістками про антигітлерівський і антисталінський збройний опір в Україні, бо і вона – як трибуна національно свідомого американського українства, – і союзова читацька громада були абсолютно переконані у справедливості і святості цього Опору.

Можливо, першою публікацією „Свободи“ про антинімецький настрій в Галичині є зреферована у ч. з 11 лютого 1943 року стаття „**Німецька політика в Україні**“ з лондонського журналу „Фрі Юроп“, автор якої узяв за знаковий відлік подій львівський Акт проголошення Української держави 30 червня 1941 року, крайньо нетерпиму німецьку реакцію на це проголошення, що закінчилося скорим арештуванням безпосередньо причетних до тексту Акту чільних діячів ОУН Степана Бандери та Ярослава Стецька. Далі з реферату:

„...Ось ті події, каже кореспондент згаданого журналу, збудили українських націоналістів з того сну, в якому вони мріяли про об'єднання всіх українських земель в одній державі. Пропала будь-яка надія на якусь українську державу під нацистами...

Німецька колоніальна політика в Україні, в основі якої положено експльоатацію і терор, зневірила вже навіть і найбільш короткозорих і консервативних українських націоналістів, а більшість політичних провідників загнала у підпілля...“.

Відсутність точних і вчасних інформацій з окупованої німцями Західної України змушувала „Свободу“ з великими застереженнями ставитися до чуток, які неможливо було перевірити. Бачимо це з репліки „3 приводу „галицьких дивізій“ (в числі з 22 червня 1943 року):

„Надходять з європейських країн такі різнородні вісті, що тяжко в них визнатись... Берім хоч би те, що пишеться тепер про „організування“ якихсь українських „дивізій“ в Галичині. Не треба бути великим і далековидячим політиком, щоб зрозуміти, що тут щось не тее. Бо як же ж це! Роками нацисти розголошують, скільки то народів є по їхній стороні та які то в них потворились „дивізії“ з різних добровольців, включно з росіянами чи французами, а про українські дивізії якось не було чути... щойно тепер нагло рознесли вісті, що ось німці взялись творити якісь там ніби українські „дивізії“ в Галичині та що ніби зачали відноситись до українців прихильніше, себто, іншими словами, до них підлабузнюватись.

Як глядіти на такі справи?..“.

Спершу автор (репліка вміщена як редакційна) глядить на ту неясну, згогядну справу очима обсерватора, котрий до нової реальности застосовує досвід, набутий Україною в Першій світовій війні:

„...Це є та сама німецька політика, якої держались німці в Україні в 1918 році. Вони просто боялись того, щоб постала українська армія, бо не думали про ніяку самостійну Україну й її собі не бажали. Німеччині була потріба українська земля з її природними багатствами, а не Україна як самостійна держава українського народу...“.

Друге припущення – реалістичніше:

„...Та як розуміти, якщо б німці справді були тепер за те, щоб творити „українські дивізії“?.. Якщо б так дійсно було, то це тільки вказувало б на те, що Гітлер знайшовся в надзвичайно скрутному положенні. Нацисти мусять бути вже зовсім переконані, що вони війну програли. Тому рахують хіба на якесь чудо...“.

До кінця війни „Свобода“ мала тільки загальні уявлення про український збройний опір в Європі і так зізнавалася в цьому:

„...Ще забере багато часу, заки американські українці зможуть пізнати повну, дійсну правду про те все, що діялось на українських землях в часі цієї війни. Одначе, вже з того, що досі дійшло – а дійшла тільки окрушина – можна пізнати, що український нарід пережив у цій війні величезну трагедію, якої ще ніколи не переживав...

Та серед цієї трагедії, як виходить наглядно, український нарід піднісся і до найвищих висот... не тільки в боротьбі з нацистським наїзником, але в змаганнях, що спрямовані на здійснення найвищого державного ідеалу нації...“ (*„Картини мучеництва і героїзму“*, „Свобода“, 23 серпня 1945 року).

Відтак вістки на тему Українського Опору стають все системнішими і повнішими.

Перша стор. „Свободи“ з 13 квітня 1946 року:

„З українських часописів, що виходять в Європі, як і з оповідань очевидців... виявляється, що український нарід далі продовжує боротьбу з московським загарбником та що там далі діє Українська Повстанча Армія. Кажуть, що в Галичині вбивають по селах і містах енкаведистів як найлютіших ворогів населення... Знову горять села, а населення вивозять далі масово на Сибір.

Зокрема мститься влада на українському духовенству, бо світська інтелігенція – за малими виїмками – уже так, якби й не існувала“.

„Свобода“, 15 серпня 1946 року, **„Українська Повстанча Армія“** – це вже предметний огляд причин і обставин виникнення збройного Опору, його подвійного, протинімецького і протисовєтського, характеру, його організаційних засад і стратегії.

Огляд містить цінне для пізнішої української історіографії узагальнення: „Немає сумніву, що власне боротьба українських повстанців причинилася в неостанній мірі до поразки німців в Україні взагалі...“.

Й у висновку:

„....Можливо, пройде ще багато часу, можливо, доведеться ще зложити великі жертви, але дії Української Повстанської Армії будуть колись записані золотими літерами на першій сторінці в книзі історії боротьби проти найбільших тираній: гітлерівської та сталінської“.

Врешті не могла не дійти „Свобода“ до тяжкої для з’ясування перед неукраїнським світом проблеми української Дивізії „Галичина“. В огляді Миколи Чубатого **„Визвольна боротьба України та заокеанські українці“** („Свобода“, 4 і 5 вересня 1946 року) читаємо:

„....В зимі з року 1943 на 1944 політична ситуація на українських землях радикально змінилася. Німецька сила, що досі непобідимо перла на схід, заломилася по цілій лінії. Почався вплив німецьких сил на захід і новий наступ большевицьких сил – на українські землі. Не нацисти стали тепер найгрізнішим ворогом українського народу, але большевики. Тому саме проти них треба було організувати новий скріплений фронт українських самостійницьких сил.

Наказ хвилі вимагав у першу чергу сконсолідувати досі окремо діючі армії на полудні в Галичині та на півночі на Волині в одну Українську Повстанчу Армію, як армію цілого українського народу.

На цім самім політично-військовім підложжі прийшло тоді теж до zorganizування Української галицької дивізії – за згодою німецької військової влади. Організація тої військової сили відбувалася під політичним протекторатом тих українських кіл, що не послуговувалися в політичній боротьбі за волю українського народу революційними середниками, але легальними. Упадок німців був уже тоді очевидний, тому інтерес українського народу вимагав, щоб українська патріотична молодь дістала в руки якнайбільше зброї до боротьби за визволення України з-під всякої окупації, звідки вона не йшла б. Оце правдиві обставини, серед яких zorganizувалася ця дивізія українського війська, що, не маючи змоги на рідних землях боротися зі советським окупантом, зложила зброю в руки альянтів та нині перебуває в Ріміні, в Італії, як воєнні полонені...”

Досить докладно автор з'ясовує далі ідеологічні засади Української Головної Визвольної Ради, котра виконувала роль парламенту воюючої України, органу колегіяльно-демократичного – певна річ, у тій мірі, на яку дозволяли умови збройного підпілля. Саме в силу демократичности УГВР чітко уявляла свою майбутню соціальну політику у визволеній Україні, зокрема в царині відродження українського села, де має бути збережена „вільна ініціатива людини, однак, обмежена інтересами цілої нації...”

...Розуміючи свої обов'язки супроти народу своїх батьків, дідів та прадідів, – американські українці дивляться на справу визвольної боротьби своїх бра-

тів, що в рядах УПАрмії проливають свою кров, як на боротьбу цілого українського народу. В рядах УПАрмії є діти України від сходу та заходу, католики та православні, сини селян, робітників та інтелігентів, симпатичні різних суспільних світоглядів. А це факти, які не дозволяють ніякій групі приписувати собі тільки заслуги та визвольну боротьбу нації зводити до акції одної політичної групи, одного гуртка. Заокеанські українці знають один український нарід, а не знають та не хочуть знати партійних груп, що діють поза межами України та раді капіталізувати ціну крові найкращих синів та доньок українського народу на свій рахунок”.

Перша стор. „Свободи“ з 7 червня 1947 року, **„Українська Повстанська Армія в боротьбі“**: „...Однією з найбільш відомих в останньому часі акцій українських партизан було вбивство польського міністра війни генерала Сверчевського. Теж майже цілковите знищення одної бригади польської прикордонної сторожі загально відоме. Автентичні відомості з теренів бою важко дістати, бо уряди зі зрозумілих причин завели гостру цензуру та заборонили закордонним кореспондентам відвідувати цю країну...“.

Перша стор. „Свободи“ з 14 липня 1947 року, **„Героїчний змаг Української Повстанської Армії продовжується“**: „...Боротьба Української Повстанської Армії проти большевицьких сил на півдні по обох боках лінії Керзона ведеться з неослабнутою силою і запеклістю. Понад три місяці збірних зусиль польської і советської армій не тільки не послабили УПА, але й в багатьох випадках заставили українських повстанців до ще більшої офензивної активності, головню в запіллі ворога...“.

І знову – після вісток інформативного характеру читаємо узагальнені висновки:

„...Не переоцінюючи фізичної сили і спроможностей УПА, все ж можна твердити, що її морально-політичне значення сьогодні є першої ваги і не тільки в Східній Європі, але в міжнародній політиці взагалі. Сталося так, що світова преса заговорила про УПА з окремою силою власне напередодні нарад Загального Зібрання Об'єднаних Держав. Сьогодні було б ще передчасно говорити, який наслідок та вплив матиме цей факт на дальший уклад міжнародної політики. Але немає сумніву, що справи визвольної боротьби українського народу, наявним доказом якої є власне УПА, вже не можна закрити будь-якою пропагандою, ані не можна перейти над нею до порядку дня, ще менше, ніж це можна б зробити зі справою Греції, Палестини чи Індонезії... Без розв'язки української проблеми по лінії бажань та змагань українського народу не може бути миру в світі...” („УПА – виразник волі українського народу“, „Свобода“, 18 вересня 1947 року).

„Свобода“ з 15 листопада 1947 року у вістці **„Невдячна провокація“**, вміщеній, серед інших інформацій, під рубрикою **„З фронту Української Повстанської Армії в Чехословаччині“** подає:

„В Чехословаччині для нікого не є таємницею, що тероризоване комуністами чеське і словацьке населення ставиться з великими симпатіями до УПА та де й як може допомагає українським повстанцям, вважаючи їх за своїх єдиних оборонців та зв'язуючи з ними свої великі визвольні надії. Місцеві комуністи докладають усіх зусиль, щоб ці симпатії зменшити, користуючись при цьому всілякими хитрощами, провокаціями і

насамперед терором... Вони переодягли біля 40 чеських жандармів в уніформи УПА, з мазепинками і тризубами і ті „напали“ на лікарню... Під час комедії був приявний теж поліційний фільмовий оператор, завданням якого було „увічнити“ симпатії хворих, лікарів і студентів до УПА та використати опісля для комуністичної терористичної акції проти населення. Комедію попсував випадок, що вже в першій хвилині „нападу“ один з хворих впізнав в одному „бандіровці“ перебраного в уніформу бійця УПА таки свого швагра, підстаршину жандармерії. Хворий того дня тільки приїхав лікуватися, і його кривний ще, видно, не мав можности про це довідатися. Подія з цією невдячною провокацією швидко рознеслася по цілій країні“.

Швидше за все, цих перевдягань чеських і словацьких комуністів навчили сталінські енкаведисти, котрі на той час вже мали великий досвід з подібних провокацій.

Заголовки з перший сторінок „Свободи“:

„На фронті Української Повстанської Армії в Чехословаччині“ (29 листопада 1947 року);

„Тисячі жінок-героїнь в Українській Повстанській Армії“ (3 грудня 1947 року);

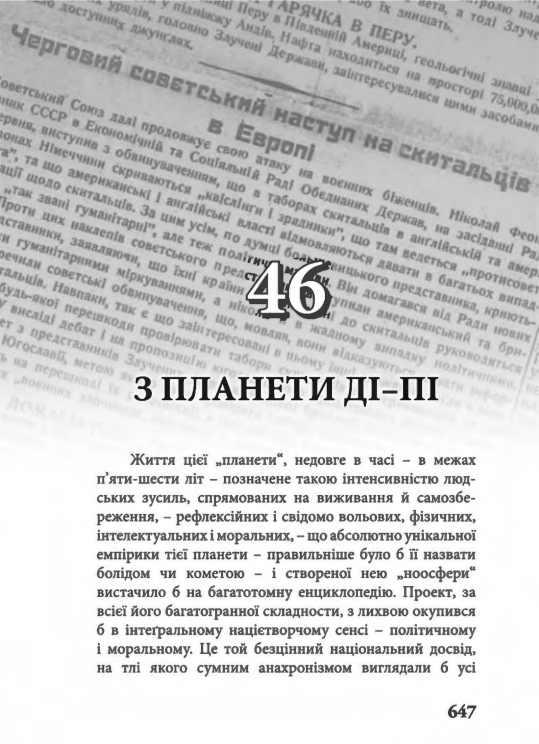
„Україна у вогні боротьби проти большевизму“ (27 січня 1948 року);

„Українська Повстанська Армія в наступі“ (28 січня 1948 року).

18 січня 1949 року „Свобода“ докладно ознайомила читачів зі змістом виданого Українським Конгресовим Комітетом Америки англomовного довідника **„Ukrainian Resistance“**: „...Це книжка в короткій, майже енциклопедичній формі подає генезу, розвиток та акцію

українського визвольного руху між двома світовими війнами, попередивши їх такими ж короткими інформаціями про Україну, українську історію і культурні досягнення та про українську проблему в геополітичному аспекті...“.

Точніші й ширші відомості про Українську Повстанську Армію та Дивізію „Галичина“ привезла до Америки повоєнна хвиля української еміграції – з черги третя, а за визначальним характером – політична.

46 З ПЛАНЕТИ ДІ-ПІ

Життя цієї „планети“, недовге в часі – в межах п’яти-шести літ – позначене такою інтенсивністю людських зусиль, спрямованих на виживання й самозбереження, – рефлексійних і свідомо вольових, фізичних, інтелектуальних і моральних, – що абсолютно унікальної емпірики тієї планети – правильніше було б її назвати болідом чи кометою – і створеної нею „ноосфери“ вистачило б на багатотомну енциклопедію. Проект, за всієї його багатогранної складності, з лихвою окупився б в інтегральному націєтворчому сенсі – політичному і моральному. Це той безцінний національний досвід, на тлі якого сумним анахронізмом виглядали б усі

українські довоєнні і повоєнні поділи – партійні, конфесійні, регіонально-етнографічні, мовно-діалектні й усякі інші.

Тому, щоб не зіпсувати чудової, вдячної теми для майбутніх дослідників, цей наш розділ стосуватиметься тільки проблеми спасенного переїзду сотень тисяч українців зі зруйнованої Європи за океан. Спасенного – в прямому розумінні слова, бо майже всі ті сотні тисяч рятувалися від насильного повернення в сталінський СРСР.

Та й „Свобода“ в перші роки після війни серед своїх проукраїнських почувань і обов'язків на перше ж місце поставила сприяння українським скитальцям, інформуючи про всі заходи українсько-американської громади, у висліді котрих все ширше відчинялися двері Америки перед українськими втікачами.

Це вже потім, набагато пізніше, потекла ріка спогадів, у яких „Ді-Пі“ згадувалися ледве не з ностальгією, ідеалізовано – але й так воно має бути: для багатьох-багатьох то були роки молодості, роки любови, дружби, товаришування, взаємодопомоги, світлих надій.

„Ді-Пі“ – це табори переміщених осіб на німецькій та австрійській територіях, окупованих військами країн-переможців – Америки, Англії і Франції. Від 1945 року до 1955 року через „Ді-Пі“ перейшло понад 10 мільйонів людей з усіх зраних війною країн. Табори формувалися більше стихійно, ніж за попереднім планом, тому національно однорідними вони не були, та оскільки Україна по війні залишалася у владі сталінізму, то кожен, хто пам'ятав Великий голод і ріки невинної української крові, ладен був втікати від ката-переможця

на край світу. Не дивно, що принаймні в сотні таборів – кожен кількістю від 2,000 до 5,000 осіб – переважали українці. Загалом рахунок їх ішов на сотні тисяч. Було, отже, з чого виникнути духовній, культурно-освітній, психологічній атмосфері українства. Чи ж не гідний подиву цей вияв національної єдності наприкінці 1940-их років у таборах „Ді-Пі“ діяло 102 народні школи, 35 гімназій, понад 40 технічно-фахових навчальних закладів, понад 100 різних курсів, виходило понад 200 україномовних періодичних видань, побачило світ понад 800 українських книжок.

В міру того, як швидко Німеччина відбудовувалася – говоримо про так звану Західну Німеччину трьох окупаційних зон, американської, англійської і французької, – так швидко розсіювався по різних країнах люд з планети „Ді-Пі“. Невеликими громадами українці позалишалися в Англії, Франції, у тій же Західній Німеччині, але велика їх маса рушила за океан, в обидві Америки. США і Канада прийняли з Європи щонайменше 300 тисяч українських скитальців.

Але прийняли не з розкритими обіймами, не відразу.

Шалені перешкоди чинили ті самі лівацькі сили, котрі збройну боротьбу українців за незалежність ототожнювали з найбільш скомпрометованими „ізмами“ – нацизмом, колабораціонізмом тощо.

І „Свобода“, маючи за собою великий досвід обстоювання національної честі, вступила в нову битву з нашими одвічними „вороженьками“.

На початку 1944 року ньюйоркська україномовна газета комуністичного напрямку „Українські щоденні вісті“ повідомила про нове видання антиукраїнського

пасквілю Альберта Кана і Майкла Саенса „Саботаж“. На цей раз недруги українства спустили ціну одного примірника з 2.5 долара до 49 центів – так їм ішлося, щоб цю просякнуту отрутою книжку знов і знов читали. З приводу першого видання американське українство подало „Гарпер анд Брадерс“ до суду і там виступило так організовано і з такими аргументованими спростуваннями, що видавництво визнало свою помилку. Але ж видавництв в Америці багато, і на різні смаки.

„Свобода“, 20 січня 1944 року, „Ще раз у справі брехень і калюмній“:

„...Маємо тут до діла з протиукраїнською акцією, веденою з якогось тайного джерела, що має за ціль вбити кожен український рух в Америці, що не є під диктатом червоної Москви, що не є рухом комуністичним. З отсею акцією нам усім треба боротись в розумний, чесний і культурний спосіб...

...Ми не маємо ніяких пропагандивних бюр. Не маємо ніяких фондів на вічні процеси. Але маємо за собою правду, американське почуття справедливости, а зокрема ще й американський закон, до якого треба вдаватись по охорону, коли вже інші способи невистарчальні... Тому ідіть сміло до боротьби з клеветниками і колюмніаторами, що взяли собі за ціль знищити в Америці все, що не хоче іти під комуністичний диктат і хвалити неволю українського народу...“.

„Американське почуття справедливости“ – це не для красного слова мовлене. Українське питання на той час вже стояло перед світовою суспільно-політичною думкою в повному обсязі історичних фактів, котрі кожного чесного обсерватора вели до тих самих

висновків, котрими закінчувалася, наприклад, книжка Вільяма Генрі Чемберлена „The Ukraine: a submerged nation“, видана наприкінці 1944 року.

В. Г. Чемберлен не з чужого голосу знав українську ситуацію. Від середини 1920-их років він жив в СРСР як постійний кореспондент бостонської газети „Christian Science Monitor“, багато подорожував російськими та українськими краями, декілька років прожив на Далекому Сході. Повернувшись у 1940 році до Америки, обрав долю незалежного журналіста.

Його книжка про Україну була так бездоганно вмотивована, що збаламучені комунізмом люди або ним же впроваджені в американське середовище агенти обливали В. Г. Чемберлена брудом, виходячи не з конкретного тексту, а з грубої антиукраїнської тенденційності.

Певна річ, знаходилися критики й об'єктивні, як от письменник Бертрем Д. Вольф, який у своїй рецензії у „Нью-Йорк Таймс“ (24 грудня 1944 року) визнав стверджену Чемберленовою книжкою правду – що українська справа не є ні антипольською, ні антиросійською аспірацією, бо насправді українське національне відродження зв'язане з національними рухами ХІХ ст., з великими загальнолюдськими демократичними ідеалами, і це є запорукою продовження боротьби українців за волю.

Але разом з цим рецензент підкреслив (цитуюмо за „Свободою“ з 30 грудня 1944 року, „Правда про Україну – „не є у моді“), що „Віліям Генрі Чемберлен знов пливе проти течії“. За словами „Свободи“, – „супроти того, що Совети є воєнним союзником Америки, писати про важкі кривди, яких зазнає український нарід з боку

советсько-московської влади, є тепер тим самим, що плисти проти води...”.

Це „проти води” допомагає нам зрозуміти, які перешкоди повинні були подолати провідники найвпливовіших українських організацій у США, щоб уможливити прибуття українських скитальців з Європи до Америки.

Сторінки „Свободи” тих кількох років – це постійні заклики до солідарності з мешканцями „Ді-Пі”, щоденні нагадування читацькій громаді, що йдеться про переважливий загальнонаціональний обов’язок.

„Свобода”, 14 червня 1945 року, **„Рятуйте! – благають нас”**:

„...Міліони українських жертв війни є в крайній нужді, в хворобах...Тому закликаємо наших читачів, наших союзовців, як і ціле наше громадянство, до жертвенности, і то до негайної жертвенности. І не такої, що дає доляра, щоби збутись. Не таке тепер нещастя, що його можна обійти доляром...”.

Окрім табірної нужди та хвороб, було ще одне нещастя – страх перед насильним депортуванням в сталінський СРСР. Відомо, що окупаційна радянська адміністрація Східної Німеччини домоглася від союзників формального права на таке депортування, і в результаті сотні людей зазнали нової наруги на старій „родині”. Аж поки Президент Двайт Айзенгавер, як писала „Свобода” (16 жовтня 1945 року) „не припинив це нелюдяне діло”. Активно сприяли цьому припиненню не тільки українські громади, але й справедливі американці, зокрема вояки американського корпусу в Європі.

„Свобода”, 10 листопада 1945 року, **„Американський вояк і українські біженці”**:

„...На окрему увагу заслуговує голос американського вояка, що є англо-саксонського походження, а який ще є в Європі. Передаємо виїмки з його листа: „...Я поручив би без надуми допущення до Злучених Держав усіх людей з нашого табору як емігрантів. Це працююча і шануюча себе громада, і збалансована, що представляє різні стани людей – з високим ступенем освіти, і де є тільки 5 неграмотних на 1,300 осіб; це такі люде, що ви їх радо прийняли б у себе в хаті... Всі вони хочуть дістатися до Америки... Я так бажав би, щоб ви їх пізнали, їхню делікатність, ввічливість, – а перш усього їхню музику... Це велика приємність – бути з ними і працювати, і немає одної людини між тими, що зі мною працювали, яка не відчувала так само, як я це відчуваю... Запевняю вас, що ті наші українці, яких тут маємо, були б знаменитими нашими горожанами...”.

Редакційна стаття „Свободи“ з 3 січня 1946 року, „Кого рятуюємо?“:

„Зрадники“ і „гітлерівські банди“ – це назви, що їх далі вживає большевицька преса на означення тих усіх українців, що не хочуть вертати під советську владу, а живуть як скитальці на німецькій землі в американській, англійській чи французькій зоні, чи деінде. І то вживають тих назв тоді, коли виявляється з кожною новою вісткою з Європи щораз виразніше, що тими скитальцями є головню ті українці, що добре натерпілись від усіх окупантів України, зокрема від Сталіна не менше, як від Гітлера, а від Гітлера не менше, як від Сталіна. Дуже много з них закуштувало при тому ще й польської тюрми чи Берези Картузької. Далі виявляється, що між скитальцями є надвичайно велике число аполітичних людей, що працювали для української культури, науки і

мистецтва. Маємо там повно імен, відомих українському загалові від десятків років з народної праці й вірної служби ідеалам української нації. Є повно з новішого покоління, що записались світло на різних ділянках українського життя.

Якже ж можна тепер повірити, щоб аж така велика маса того роду людей могла вивтікати з рідної землі, якщо б на тій землі було б можливо жити?

Як може бути, щоб люди, які давали в життю багато доказів відваги і патріотизму, воліли тепер радше гинути на чужині, а навіть кінчити там же себегубством, ніж вертати на рідну землю?..

...Це є речі, які для нас, американських українців, просто незрозумілі... Навіть ті з нас, що пережили Першу світову війну і революцію в Україні й багато лиха бачили й зазнали, не можуть цього зрозуміти. Тому саме треба нам врятувати ще живих свідків кремлівських злочинів над Україною і українським народом, щоб принаймні вони ті злочини списали, світові представили і передали історії мучеництва українського народу.

Гітлерівські злочини всі списують і виявляють. І так має бути. Але пам'ятаймо, що ці злочини вже минули. Їх списання є наукою про те, що було, і пересторогою, щоб подібне не вернулось. Але сталінські злочини не припинені. Вони продовжуються, а може навіть і збільшуються. А що українські скитальці є живими свідками сталінських злочинів, то Кремль дуже хотів би їх знищити, тому так напосівся на те, щоб їх дістати у свої руки. І якби так хто поставив у Нюрнберзі чи деінде на суд ще й кремлівський режим, то прокуратор мав би з чого й з кого вибрати свідків-очевидців. Вони б промовили за міліони закатованих...“.

Тим же часом Сталін хотів повернути в СРСР не когось іншого, а саме свідків-очевидців своїх злочинів. І США на Ялтинській конференції змушені були взяти на себе зобов'язання, що ними Москва могла маніпулювати у свою користь.

В інформації з 1-ої стор. „Свободи“ з 30 січня 1946 року під заголовком **„Яких скитальців буде видавати Америка Советам?“** ідеться про відповідь Департаменту оборони США на звернення Українського Конгресового Комітету у справі захисту українських скитальців в Європі від насильного депортування в СРСР:

„У загальній справі репатріації українців до Советського Союзу інтересно вам буде знати політику уряду Злучених Держав, принововлюваною військовою владою Злучених Держав до українських скитальців відповідно до їхнього державного стану як советських громадян, польських громадян, чехословацьких громадян або походженням з інших країн, в яких вони могли бути громадянами, або належать до бездержавних осіб. Українських скитальців вище згаданих категорій не передається до їхніх дотичних країн походження, хіба що вони собі цього забажають. Єдиними виїмками від цього правила є ці українці, до яких пристосовується умова з Ялти між Злученими Державами й Союзом Советських Соціалістичних Республік з лютого 1945 року, коли ці українці були не лише громадянами, але водночас ще й дійсно перебували на території Советського Союзу в дні 1 вересня 1939 року, і коли вони підпадають під такі категорії: 1. такі, що їх приловлено в німецькій уніформі; 2. такі, що були членами советської збройної сили в дні 22 червня 1941 року або пізніше і не були опісля з неї звільнені; 3. такі, що їх на підставі очевидних доказів

приовлено на співпраці з ворогом в такий спосіб, що вони добровільно співробітничали з ворогом, даючи йому добровільну допомогу або утримання...”.

Отже, формула щодо „дня 1 вересня 1939 року“ давала шанс для врятування від репатріації мешканцям західних областей України, оскільки вони опинилися на території СРСР тільки після 17 вересня того року, коли радянське військо перейшло Збруч.

Однак, Сталін мав клопіт не лише з українцями – скитальці з тих східно-європейських країн, що по війні опинилися у сфері московського впливу, також не бажали повертатися у непевні суспільно-політичні обставини. Мимовільно виникала нова конфліктна ситуація. Про це – „Свобода“ з 5 лютого 1946 року, **„Росія, Польща і Югославія проти американської політики супроти скитальців в Німеччині“**: „Кореспондент часопису „Нью-Йорк Таймс“ Раймонд Данієл пише до цієї газети з Мюнхену, Німеччина, що Американське Мілітарне Управління веде тепер у своїй окупаційній зоні таку політику, яка викликає підозріння в урядах Советського Союзу, Польщі й Югославії. Він каже, що та політика є того роду, що рахується з можливістю конфлікту між західними демократіями і Росією. Вислідом цієї політики мало б бути те, що формуються військові відділи з деклясованих осіб, головню з поляків і югославів. Кажеться далі, що до американської зони надходить щораз більше число осіб, невдоволених з режимів у Советах, Польщі і Югославії. В тій зоні має вже бути на службі Американської Армії 17,000 деклясованих поляків, а знов деякі югослов'яни створили там „Королівську Югославську Армію“, що має вже до 10,000 вояків, що ждуть на повалення

режиму Тіта в Югославії й поворот короля Петра на престіл. Знов поляки мають бути проти варшавського режиму, а тримати з польською армією ген. Андерса в Італії. Ще кажеться, що всі ті армії є під кермою людей, що „є антисемітами і протисовєтськими“. До тих мають злітатися з Польщі і Югославії елементи, що „є фашистівського наставлення“. Кореспондент стверджує, що ті приділені до американських військ польські і югославські вояки так виглядають, що їх тяжко розрізнити від правдивих американських вояків. Команда Американської Армії каже, що вона потребує того війська для виконування робіт, яких не можуть виконувати американські вояки, бо їх стає з кожним днем щораз менше. Далі каже Команда, що вона не є зацікавлена політичними і релігійними поглядами своїх вояків, то й не має потреби слідкувати за тим серед інших вояків, яких вона наймає до праці...“.

„Свобода“, 11 травня 1946 року, **„Комітет помочі скитальцям – діячам української культури“**: „...Спонукою до оснування Комітету помочі скитальцям – діячам української культури стали в першу чергу культурні інтереси української нації під теперішню пору... Життєвий інтерес української нації вимагає, щоб врятувати від фізичного та морального знидіння діячів української культури, які є на скитальщині, себто поза обсягом совєтських впливів, та створити для них такі умовини, щоб вони могли дальше працювати для культури українського народу...“. Тим часом в Економічній і Соціяльній Раді ООН представник СРСР оприлюднив вимогу до США та Англії депортувати „на родину“ усіх „квіслінгів та зрадників“ з німецьких територій.

„...Проти цих наклепів советського представника виступили американський та британський представники, заявляючи, що їхні країни у відношенні до скитальців руководяться тільки й тільки гуманітарними міркуваннями, а ніколи й в жадному випадку політичними...” („Свобода”, 18 червня 1946 року, **„Черговий советський наступ на скитальців в Європі”**).

Нагадування громаді з нагоди відзначення роковин Листопадового зриву: „...Святкуймо, отже, славу пам’ять 1 Листопада 1918 року по всіх наших громадах, а доходи з цих свят віддаймо в цілості на рахунок соток тисяч скитальців...” („Свобода”, 23 жовтня 1946 року, **„Листопад для скитальців”**).

Перша стор. „Свободи” з 15 листопада 1946 року, **„Делегація американських і канадійських українців” у п-ні Рузвельт**:

„Дня 14 листопада, в 10:15 п-ні Еліно́р Рузвельт, дружина покійного Президента Злучених Держав, прийняла в готелі „Пенсильванія” в Нью-Йорку не довшій авдієнції делегацію американських і канадійських українців... Вона висловила думку, що американці і канадійці повинні зосередити свою увагу на домаганнях щоб власне Америка перебрала провід у розв’язанні проблеми скитальців, та робили всі потрібні заходи з метою вплинути на Конгрес, щоб Америка не держалась занадто стисло старих іміграційних законів і широко відкрила свої ворота для скитальців...”.

На цю ж тему – інформація з 1-ої стор. „Свободи” 29 листопада 1946 року, **„Представники Українського Конгресового Комітету – на авдієнції в члена американської делегації до ООН д-ра Джорджа Ворена”**.

Редакційна стаття „Свободи“ з 18 квітня 1947 року, **„Апелюйте до Конгресу в справі скитальників!“**. Апелювати треба було, оскільки тодішнє законодавство не давало можливості для масовішої іміграції до США, крім тієї, коли скитальці прибували сюди за викликами своїх американських родичів. Далі за „Свободою“: „.... Визначні американці кажуть, що американський нарід є за негайне допущення більшого числа скитальників з Європи до Злучених Держав, але нема такого сентименту до скитальників в Конгресі, й тому треба налягати на конгресменів, щоб вони не ставили опору, а пішли назустріч бажанню загалу. Так цю справу представляє, між іншим, д-р Морис Р. Дейві, голова соціологічного департаменту Єйльського університету.

М. Р. Дейві є авторитетом в іміграційних справах, бо провадив Комітетом студій над недовою іміграцією, що саме тепер видав брошуру „Скитальники в Америці“. В цій брошурі доказывается, що скитальники, які досі прибули з Європи до Злучених Держав, виявили себе добрим елементом, який приносить велику користь краєві й не є для держави ніяким тягарем. Статистика виказує, що від 1933 року не треба було Злученим Державам нікого депортувати з нових емігрантів тому, що хтось з них став публічним тягарем. Далі стверджується, що якщо які скитальники прибули останніми роками до Злучених Держав, то це сталося завдяки приватній ініціативі американців, та що їм, а не Конгресові, треба дякувати, що ми врятували поважне число добрих, порядних, але нещасливих людей. Президент Труман, каже д-р Дейві, заявився уже давно за те, щоб допустити до Злучених Держав більше число

переміщених осіб з Європи, але справа застрягла через вашінгтонські бюрократичні методи. Це є причина, чому не допускається нині до Америки навіть цього числа скитальників, на яке є дозвіл. Д-р Дейві каже далі, що скитальників треба рятувати зараз, та що цей рятунок є важною міжнародною проблемою, яку треба негайно розв'язати, бо інакше усе це не матиме ніякого змісту, зокрема коли говорити про замирення в світі, чи про таке, що наша ідеологія перемогла у цій війні...".

А тим часом планета „Ді-Пі“ жила далі, оберталася навколо свого духовного сонця, України, дивувала довколишній світ своєю життєздатністю, про що читаємо в редакційній статті „Свободи“ з 7 червня 1947 року „Творчий геній української душі“:

„...Сьогодні ми є свідками дальшого небуденного вияву творчого генія української душі... В Західній Європі залишилось біля 300,000 українців і ці триста тисяч створили справжню духовну імперію, що проявилась однаково як в організаційних формах, так і в конкретній духовно-культурній творчості.

В Німеччині створено Центральне Представництво Української Іміграції з чисельними відділами, що охоплюють всі ділянки суспільного життя. Представництво має свої обласні, повітові і таборові експозитури, що виконують працю на місцях. Все зорганізоване, все охоплене, все робиться, організоване шкільництво в усіх його видах і ступенях, зорганізовано церковне життя, господарство, пресу, молодь, і т. д. і т. д., штовхаючи це все з небувалим розгоном на шлях творчої праці. На чужій землі відносно мала горстка безправних, голодних і переслідуваних українців про-

тягом найкоротшого часу створила наче свою державу, і сьогодні вже може виказатися такими успіхами і такою роботою, якої їй могла б позавидувати навіть не одна державна нація. Вільна Академія Наук, п'ять університетів і 28 гімназій, понад 100 початкових шкіл та велика кількість найрізноманітніших курсів, організації письменників і журналістів, велика кількість хорів і театральних груп, в тому числі – кілька репрезентативних, що були б прикрасою найкращих столичних сцен, безліч найрізноманітніших видань, імпрез, театральних і мистецьких вистав і т. д. – це все не тільки незаперечні докази творчого генія української душі, але й безприкладної життєвої сили українського народу взагалі... Прямо вірити не хочеться, щоб тристатисячна маса наших „Іванів без дому і без долі“ могла доказати таких чудес...

Чужинці, які ще вчора, можливо, і не чули або мали тільки неясне і погнутане поняття про українців, після першої зустрічі з ними не знаходять слів признання для української людини та її життєвої і творчої сили. Ті, що в своїй непоінформованості ще вчора готові були долучити й свою каменюку до граду большевицької брехні та наклепів на наших братів в Європі, часто після першої зустрічі з ними простягають їм і свою руку та радіють, що можуть назвати їх своїми приятелами... Творчий геній української душі здобуває перемоги, яких ніколи не може здобути жодна армія й жодна інша зброя в світі...“.

Але й Америка, зокрема урядова, жила своїм життям, і в Конгресі проблема європейських скитальців натрапляла на такі самі „так“ і „ні“, як і будь-яка інша суспільно важлива справа. У редакційній статті

„Допустити скитальців до Америки“ „Свобода“ (1 липня 1947 року) розповіла про гостру боротьбу в Конгресі з приводу законопроекту члена Палати Представників зі штату Іліной республіканця Віліяма Дж. Стретона, який запропонував допустити до США поза іміграційною квотою 400,000 „диспласованих“, тобто бездомних осіб з Європи – по 100 тис. впродовж чотирьох років. Проте законопроект не зібрав належної більшості голосів, хоч мав підтримку з боку багатьох впливових американських організацій, як от Американська Федерація Праці, Конгрес Промислових Робітників, Комітет Американських Ветеранів, низка громадських і церковних осередків. Але й проти були поважні сили – зокрема Американський Леґіон, Ветерани Чужоземних Воєн, Дочки Американської Революції, різні ліві рухи.

При цьому належить згадати, що Президент Труман закликав законодавців підтримати законопроект В. Стретона і в спеціальному посланні до Конгресу висловив упевненість в корисності проекту для країни і її ідеалів демократії.

Як на цю звичайну неперворотність Конгресу, все ж число прибульців з Європи, в тому числі й українців, з кожним роком збільшувалося, і цей процес тривав до 1953 року. Ледве чи є точні обчислення загальної кількості за етнічним складом, дослідники оперують різними цифрами, найскромніші з них: від 1947-го до 1953 року Америка прийняла 80 тис. наших людей, Канада – 30 тис., Англія – 35 тис., Франція – 10 тис., Австралія – 20 тис., Бразилія – 7,000, Аргентина – 6,000. Можливо, насправді цифри були ще значніші і переконливіші, але, з іншого боку, ще й у 1952 році ця тема залишалася

на порядку денному міжнародного обговорення. „Свобода“ з 5 лютого 1952 року в редакційній статті **„Нерозв’язана еміграційна проблема“** писала:

„...Ще не розв’язана як слід проблема з переміщеними особами (Ді-Пі), а тут виявляється, що крім поважного числа залишенців, що не можуть виїмігрувати з Німеччини до заморських країн, треба захисту для нових втікачів з-під совєтів чи тих країн, які опинилися в їхній сфері впливів.

Над тою проблемою дебатують і в Америці. Піднімаються щораз сильніші голоси, щоб допустити до Злучених Держав більше число європейських втікачів, призначаючи для них окрему квоту, яка визначена законом.

Еміграційну справу порушено теж на третій річній конференції Американського Відділу ЮНЕСКО, яка відбулася в Гантер-коледжі в Нью-Йорку. Яка це велика і складна проблема, говорив доповідач Гарі Н. Розенфельд (член Комісії Злучених Держав з справ Ді-Пі), пізнати хоча б по тім, що вона обіймала тому кілька років 60 мільйонів людей, які були переміщеними особами, або такими, що їх треба було б з економічних причин переселити до інших країн. З 12 найважливіших проблем у Раді Безпеки Об’єднаних Націй, які відносилися до міжнародного миру і безпеки, тільки три не мали до діла з втікачами, заявив Розенфельд. З Європи, говорив він далі, мусить виїмігрувати впродовж найближчих п’яти років п’ять мільйонів людей, які треба розмістити по різних країнах. Злучені Держави повинні б прийняти з тої суми від 1000 до 20 тисяч емігрантів річно поза квотою, яка тепер виносить 154,000.

Окрему увагу присвячено на тих нарадах політичній еміграції.

Справа ця буде обговорювана незабаром у Конгресі в зв'язку з запропонованим Сенатською правничою комісією проектом ревізії дотеперішнього еміграційного закону, який вправді передбачує усунення різних расових дискримінацій...“.

Діткливим аспектом еміграційної проблеми були щоденні страждання скитальців і їхні безконечні випробування – моральні, психологічні, політичні. Життя вимагало від них все нових зусиль, оскільки попередні покоління емігрантів залишали по собі багато нескінченної або й непочатої праці.

Цікаве „Слово до імігрантів“ українського священика о. Ізидора Нагаєвського „Свобода“ 19 серпня 1947 року передрукувала з філадельфійської католицької газети „Шлях“ – як своєрідну і вкрай сувору адаптивну програму для нових імігрантів:

„...Усвідоміть собі, що стара зарібкова іміграція в Америці – це національно несвідомі майже люди, що їх біда вигнала з краю за море й вони вже тут вчилися грамоти. Про стару батьківщину вони знають тільки, що там натерпілися злиднів і голоду.

А їхні діти наполовину не знають вже говорити рідною мовою. Не диво, бо чи могли їхні батьки навчити їх любити рідний край, коли їх нужда звідти вигнала.

Ви не знаєте історії української іміграції в Америці. Погляньте, хто ходить до московських „православних“ церков, подивіться, як розбита ця наша іміграція. І знайдете, що причиною того всього була національна несвідомість.

Тут треба витривалої національно-усвідомлюючої праці, а не партійної гризні. Бо ж яку користь матимуть

з того старі імігранти, якщо мельниківці бандерівцям, а бандерівці мельниківцям зачнуть лляти помий на голову та прати свої партійні бруди? Тут треба виказати трохи більше такту та пристойности...

Українська іміграція в Америці потребує вашої позитивної та творчої праці, чи то фізичної чи умової. Ви, нові імігранти, хоч часто-густо маєте дипломи в торбі, не ходіть з торбою під пахою, шукаючи місця „відповідної“ праці, і рівночасно сидячи на карку вашим добродіям, що вам з патріотизму послали афідевіт. Вони тут, в Америці, вже дещо затратили українське почуття гостинности. Не диво, бо самі гірко працюють на свій хліб.

І не робіться скоро матеріялістами, як один ваш друг, що, одержавши працю в пекарні, жадав від українського товариства грошей за реферат на національному святі, як нагороду за втрачені години...“.

Так ось друга хвиля української еміграції зустрічала хвилю третю. А згодом, за іронією долі, достоту так само, майже дослівно, освічена, „з дипломами в торбах“ третя хвиля недовірливо й скептично придивлялася до четвертої...

А покищо вся українська справа в Америці зводилася до врятування наших людей з планети „Ді-Пі“. Творчий геній української душі не міг в табірних умовах, на чужій землі безконечно творити дива культури. За спалахами духу неминуче наступала ще густіша темрява...

Тому цей розділ є рація закінчити відповідним настроєм, висловленим у „листі з Європи“ і поданим у „Свободі“ 21 жовтня 1947 року під заголовком „Людина – Ді-Пі“:

.... Спробую описати табір як типову установу, що в ній ось уже два роки живуть тисячі українців у західних зонах Німеччини.

Від раннього ранку починається в таборі життя. Хто має працю, йде до своєї роботи, таборяни стоять біля кухні в черзі з горщиками, баняками, бляшанками та іншим посудом, щоб узяти собі на снідання кави. Табори розміщені переважно по бувших німецьких військових касарнях. Рідко буває, щоб одна кімната була призначена для однієї особи або однієї родини. Часто в кімнаті живуть по дві й по три родини, не раз теж і з малими дітьми. В цих обставинах неминуче виникають між людьми всякі суперечки і сварки. Є французька приказка: „Коли ми порозуміємося в дрібницях, то вже в справах поважних і великих договоримося напевно“. Ці „дрібниці“ буквально заїдають і загризають наших скитальців.

На превеликий жаль, адміністрація в таборах рідко йде назустріч бажанням „переміщених осіб“. Виробляється звичка дивитися на „Ді-Пі“, як на нижчу категорію людей, для яких немає „церемоній“. Тому-то життя в таборах люди відчують деколи, як тюремний режим. Уявіть собі: в кімнаті стоять ліжка, під ліжками скриньки, валізки з убогим майном скитальців. Людина „Ді-Пі“ нічого в цій хаті не може назвати своїм. Вона навіть не знає, як довго буде спати на цьому ліжку, чи довго буде перебувати в цьому місті. Переміщену особу може адміністрація проти її волі „перемістити“ в іншу кімнату, переселити цілий табір протягом 24 годин в інше місто. В таборах є спільна для всіх кухня, всі дістають страву в певній годині. Окрім того, видають різні додатки харчові (хліб і овоч), і треба бути все

на сторожі, щоб чогось не пропустити. І так „Ді-Пі“ обертаються в невідьника тієї убогої пайки, яку дістає від Міжнародної організації для збігців (IPO).

Наслідки такого побуту мало втішні. Правда, є в таборах школи, є курси для перекваліфікації, є робітні всякі, але вся ця тимчасовість, доривочність гнобить душу, вялить тіло і наводить безмежний песимізм. Маю „teadium vitae“ (огиду до життя), – сказав мені один правник, що виконує в таборі якусь роботу в канцелярії. Цими словами могла б сказати про себе величезна більшість таборян.

Наслідком таборового скупчення люди звикають один до другого аж до байдужности; щоденна зустріч стирає цікавість до людей, а у декого виробляє справжню мізантропію. Повна „пролетаризація“ життя і „колективізація“ приносить неприємні наслідки. Кожне суспільство має, мусить мати авторитетних людей, які є для маси прикладом. В таборах мимовільно виробляється примітивна рівність: мовляв, що він мені буде казати, стоїмо ж у черзі по каву з однаковими бляшанками...

На слабші характери таборове життя впливає згубно. Особливо молодь, незвична до систематичної праці, має нахил до того, що італійці називають „дольче фар віенте“ (приємно нічого не робити). Все одно, думає такий молодий „Ді-Пі, кашу і каву дістану, а що буде далі – побачимо.

Тому треба нашим людям в Америці пам'ятати, коли йде про скитальців: мусимо всіх сил доложити, щоб наші скитальці знайшли собі в світі нормальне пристановище і нормальну працю. Може, та праця буде дуже тяжка, але люди будуть стояти на власних ногах,

не будуть залежні від „панської ласки, що, як відомо, „на бистрім коні їздить“. Боротьба за самостійність починається від одиниці. Коли одиниці будуть стояти на власних ногах, незалежно від усякої ласки, то й колектив таких людей – нація – легше здобуде собі волю і рівноправність у світі.

Пам'ятаймо: теперішня еміграція – це великий національний скарб. Страшна, непоправна шкода настане, коли б ми цей капітал знищили, знівечили, здеморалізували...“.

Чи українці в ЗДА „втрачені для нації”?

47

„СВОБОДА” У НОВОМУ ТВОРЧОМУ ПІДНЕСЕННІ

Ця, третя з черги, повоєнна імміграційна хвиля, політична за самим визначенням, отже, самозрозуміло, – національно свідома, зі значним прошарком освічених людей, перетерта в жорнах таборів, де набула глибокого, не зайвого для української ментальності, довір'я до організаційних форм життя, більшого відчуття „ліктіа”, вихлюпнулася на обидва американські континенти з такою життєлюбністю і творчою потенцією, що українська присутність на тих континентах, особливо в США і Канаді, негайно далася відчутти творчим і результативним рухом в усіх головних площинах людського буття.

Почався новий період піднесення й у „Свободі”: у третій хвилі не бракувало особистостей, котрі мали що

сказати іншим і вміли це робити. Зустрічаємо серед них професійних газетярів такого рівня, що без них історія української журналістики залишилася б не тільки неповною, але й значно біднішою.

В цілому у цій історичній справі, драматичній і трагічній, життя врешті-решт звело потребу з пропозицією, що виразно підкреслила „Свобода“ 5 лютого в редакційній статті **„Свіжа кров“ виправдує надії**:

„...Потреби „свіжої крові“ для американсько-української громади більш ніж наявні. Наша громада тут складається в основному з двох генерацій, старої і молодой, але без відповідної перехідної „середини“. Стара генерація – це в більшості стара еміграція, що два, три і більше десятиків років тому приїхала до Америки і тут натуралізувалася. Молода генерація – це вже тут роджені і виховані діти старих імігрантів. Не треба аж надто бистрого спостерігача, щоб ствердити це своєрідне ідейно-духовне віддалення між цими двома генераціями, що постало внаслідок виховання та обставин. Справа цілком природна. Стара генерація в багатьох випадках думає категоріями Старого Краю, з якого вже давно виїхала та в якому за цей час зайшли теж величезні зміни. Нова генерація має на всі ці справи свій вже американсько-український погляд. В останніх двох десятиках років майже не було нової української іміграції до Злучених Держав, і тому теж постала своєрідна прогалина між старою і новою українськими генераціями в Америці. Тому теж покладено великі надії на „свіжу кров“, на доплив нової української іміграції, що мала б стати новим важливим фактором в нашому загальному американсько-українському житті. Сьогодні вже можна вносити, що ці надії не були безпідставні та що „свіжа кров“ починає їх виправдувати...“.

9 серпня 1949 року на американську землю ступила людина-легенда української журналістики – **Іван Кедрин-Рудницький**. Та навіть поза цим своїм великим талантом він неминуче опинився б у полі зору української громади в Америці – як безпосередній учасник найважливіших подій першої чверті XIX ст. У Першій світовій війні як астрійський вояк потрапив восени 1916 року у російський полон, далеко в Сибіру, за Байкалом, знайшла його звістка про Лютневу революцію в Росії. До осені 1917 року він був уже в Києві, завзято шукав себе у зрушеній лавині українства. Як уважний до українського слова потрапив навіть у число 10 помічників Агатангела Кримського, коли знаменитий професор очолював „Комісію для студій живої української мови“. Далі – знову військо, знову бої, на цей раз у складі Армії Української Народної Республіки. За хоробрість у битві під Ярмолинцями на Вінничині вдостоєний „Хреста Симона Петлюри“. Це був також час його першого наближення до праці в газеті – тоді, певна річ, військовій, і це мало вирішальний вплив на подальший вибір життєвого шляху. Він уже не згадував про свої медичні студії перед 1914 роком. Після поразки Визвольних змагань – філософський факультет Віденського університету і повернення у світ журналістики – вже на рівні дуже освіченого і дуже тактовного оглядача та коментатора, керівника політичного відділу львівського „Діла“ і пресового референта Української депутатської репрезентації у Варшавському сеймі.

Спокійний і глибокий розум просвічує вже з його двох перших книжок-досліджень – „**Берестейський мир: спомини і матеріали**“ (1928) і „**Причини упадку Польщі**“ (1940) – вже й їх вповні вистачило б, щоб віднести автора до по-європейському вчених українців.

До редакційного штату „Свободи“ І. Кедрин увійшов на початку 1953 року, але друкуватися в ній він почав уже через місяць по прибутті до Нью-Йорку. Згодом він згадував про цей момент:

„На одній з моїх перших подорожей до Нью-Йорку я зустрівся з д-ром Лукою Мишугою, головним редактором „Свободи“, який насправді був тоді духовним лідером, був потугою в українській громаді в Америці... Ми були знайомі ще з віденських часів, із 1920 року... Мишуга знав теж про мою ролю в українському житті за Польщі. На тій першій зустрічі він зразу запропонував мені дописувати до „Свободи“ й обіцяв платити 30 дол. місячно, – але зараз першого місяця прислав 40 дол., та швидко після того підвищив до 60 дол...”

За чотири роки свого співробітництва у „Свободі“ „збоку“, як автор надсланих туди статей, я надрукував там понад сотню статей на прерізні теми, з яких багато зберегли свою актуальність і по нинішній день...”⁵⁸. Це не перебільшення і не самохвальба – але і ціни собі він не міг не знати.

Назвемо тільки деякі з його „свободівських“ публікацій перших трьох-чотирьох американських років:

„Де і чому навчилися брехати?“ – етологічний есей-дослідження поведінки зіпсованих чужими, ворожими до українства окупаціями, відтак і повоєнними таборами „Ді-Пі“ („Свобода“, 7 вересня 1949 року);

„Надмірний оптимізм – політична наївність“ (1 жовтня 1949 року);

„За моральний авторитет в нації“ (15 жовтня);

„Колесо історії не завершилось“ – з нагоди роковин Листопадового зриву (1 листопада 1949 року);

„Малі люди“ (31 січня 1950 року);

„Понад голову України – до роковин поділу України у Ризькому мирі“ (22 березня 1950 року);

„Дивізія „Галичина“ або Чому її колишні члени не можуть їхати до ЗДА?“ (5 і 6 жовтня 1950 року);

„Сумерк одної легенди“, один з висновків публікації: „...Коли б Вашингтон, замість вірити в єдність російського народу і германофільство українців, які у Бересті ніби дали „ніж у спину“ аліянтам, був піддержав Україну й інші поневолені країни Сходу Європи, передусім Кавказу, в їхній боротьбі за самостійність у роках 1917-21, то сьогодні світ виглядав би зовсім інакше і міжнародна проблематика не крутилася б довкола ненаситності „єдино“-російського молоха“;

„Годитися треба, але як? – до справи порозуміння між державним центром та УГВР у практиці“ („Свобода“, 25 квітня 1951 року);

„Нащо опоганювати минуле?“ – захист доброго імені чільних діячів Української Центральної Ради і бажання виправдати їхні невдачі об’єктивними причинами того історичного часу. Тут, мов у краплині чистої води, віддзеркалюється світ незмінної авторової толерантності, коректності щодо опонентів.

„За правду про противників“ – вже з перших речень публікації можна висувати її головний сенс: „Правдивим образом відносин може бути образ тільки всесторонній. Наше уявлення про чужі народи, їхні політичні цілі і внутрішні течії, наше уявлення про все те, що торкається чужинецького світу, може бути тільки тоді повне і правдиве, коли буде брати під увагу не тільки погані риси чужинецького народу, але і добрі...“;

„Чи українці в ЗДА „втрачені для нації“?“ („Свобода“, 14 травня 1952 року).

Вроджений аналітик, він не дозволяв собі полемічного тону, але й не знічувався, коли треба було висловити думку, яка не збігалася з думанням інших авторів. Цікавим у цьому розумінні є паралельне з'ясування ідей європейського й американського федералізму двома знавцями політичної історії нових часів – Світозором Драгомановим й І. Кедриним (див. чч. „Свободи“ з 24 і 27 травня, 24 липня, 6 і 18 вересня 1952 року).

У цьому ж сенсі помітна стаття І. Кедрина „**Дійсність і фантазії про П'ятий Конгрес**“ („Свобода“, 27, 28 червня і 1 липня 1952 року) – про задавлену суперечку між українськими громадсько-політичними середовищами з приводу перших ролей в репрезентуванні спільних інтересів і цілей американського українства.

Обидві книжки І. Кедрина, „**Життя. Події. Люди**“ і „**У межах зацікавлення**“, засвідчують, що історик, учений, політик у цьому авторові явно перемагали газетяра. Навіть ця друга книжка, попри те, що більшість її статей спочатку друкувалися у „Свободі“, зокрема ті, що утворили розділи „Політична думка“, „Преса“, „Силюети людей“, належить швидше до поважних історичних досліджень, мистецтвознавства, суспільствознавства, ніж до газетних однодневок.

З огляду на це І. Кедриніві, мабуть, нелегко велося у редакційному складі „Свободи“. Й не тільки тому, що він повинен був узгоджувати своє перо зі щоденними потребами газети, але ще більше – що редакція складалася з дуже різних за світоглядами і характерами людей, починаючи від головного редактора Антона Драгана, який очолив „Свободу“ по смерті видатного публіциста і дипломата д-ра Луки Мишуги.

Антін Драган не міг не відчувати – а якщо таки відчував, то зовсім надаремне – певну незручність від

того, що доля поставила його поруч з особистостями, з котрими тяжко було зрівнятися, наприклад, в освіченості, у глибоких і системних знаннях з історії, політології, суспільствознавства, мистецтва. Ні, він, маючи тільки гімназійну освіту, вповні заслужив стояти поруч з ними в пантеоні слави української журналістики – своєю самовимогливістю і самоосвітою, жертвовною, подібною аж до святої, відданістю газеті і дивовижною газетярською продуктивністю.

Згодом-згодом належно оцінював його головредство й сам І. Кедрин: „...Він відданий тілом і душею „Свободі“ і є її фанатиком. Страшенно роботящий, переводить в редакції „Свободи“ багато годин поза обов'язковим часом, головню по суботах і неділях. Є, мабуть, одинокою працюючою людиною в світі, яка, маючи право до 4-тижневої відпустки, ніколи з неї не користує, а переводить літо, крім кількох днів, у „Свободі“...“.⁵⁹

Але тертя були і, навіть як на творчу психологію, – дуже болючі. Про А. Драгана – трохи нижче: „...Він дуже трудний у співпраці – головню тому, що дуже нерівний, тугий, твердий, але й настроєвий. Наприклад, з власної спонуки, несподівано для мене і моєї дружини, дзвонить, бувало, до нас і в довгому телефонічному монологові вихваляє мене всіма можливими компліментами. Який то я, Кедрин, був уже великим редактором, коли він, Драган, збирав у Львові анонси до газети, – скільки-то більше я знаю і яким-то я є його вчителем, а на другий день у редакції він знову викреслював мені у статті чи в дурній новинці заголовок і ставив інший (змінювати заголовки – це якась дивна „пасія“ Драгана), або скреслював висновки невеличкої редакційної статті і додавав висновок власний, байдуже, що написаний іншим стилем був наче приший кобилі хвіст... Я не раз казав йому:

„Редакторе, ви не мусите містити в газеті тільки те, що Вам подобається“. Тоді він заявляв: „Напишіть авторську статтю за своїм прізвиськом“. Але й тоді він „фіксував“ (від англ. fix, одне зі значень якого – поправляти, налагоджувати, ремонтувати – П. Ч.) таку статтю або скликавав всіх членів редакції для обговорення моєї статті. Це мене ображало, бо цієї тактики не стосував супроти жодного іншого члена редакції...“⁶⁰

На щастя, ті „інші“ характерами і хистами врівноважували складну і майже постійно напружену творчопсихологічну редакційну атмосферу.

Приблизно в один час з І. Кедриним прийшли у „Свободу“ літературознавець Лука Луців і поет Богдан Кравців, особистості визначного інтелектуального формату і заслужені діячі українського націоналістичного руху.

Л. Луців в Першу світову війну два роки воював у сотні Українських Січових Стрільців. Одужавши після поранення, вступив добровольцем до Української Галицької Армії, після поразки українських визвольних змагань разом з нею був інтернований на польському Помор'ї. Далі – філософський факультет Карлового університету у Празі, там же успішно захистив докторську дисертацію на тему „Тарас Шевченко у слов'янських літературах“.

Де кілька перших публікацій Л. Луцева у „Свободі“:

„Клопіт большевиків з Іваном Франком“ (3 червня 1949 року);

„Большевицька повість про Михайла Коцюбинського“ (19 липня 1949 року);

„Три нові драми О. Корнійчука“ (27 жовтня 1950 року);

„Іван Франко – поет“ (29 травня 1951 року);

Протягом майже двох десятиліть газетярської праці Л. Луців не полишав літературознавства. На сторінках газети залишаються десятки дуже цікавих, глибоких його рецензій на явища прози і поезії, й не тільки в українській, але й в інших слов'янських літературах, також в німецькій та англійській, водночас його редакційним обов'язком було редагування рецензій інших авторів. За ті роки у видавництві „Свободи“ побачили світ вельми солідні дослідження Л. Луцева: **„Маркіян Шашкевич: біографія і характеристика творчості, з додатком усіх оригінальних творів поета“** (1963); **„Тарас Шевченко – співець української слави і волі“** (1964); **„Ольга Кобилянська“** (1965); **„Іван Франко: життя і творчість“** (1966); **„Іван Франко – борець за національну і соціальну справедливість“** (1967); **„Василь Стефаник – співець української землі“** (1971). Л. Луців очолював редакційну колегію двох томів архівного збірника **„Дрогобиччина – земля Івана Франка“** (1973 і 1978).

Лука Луців – у характеристиці І. Кедрина: „Д-р Луців – першорядний літературознавець, головню коли йдеться про українську літературу до часу Другої світової війни, людина хрустального характеру, справжній праведник Господній, простолінійний, правдомовний, ворог будь-якої інтриги й обмови...“⁶¹

Не менш яскрава життєва і творча біографія **Богдана Кравцева**. Син священника-патріота, він з ранньої юности гартувався у Пласті, вихованець знаменитого куреня „Лісові чорти“, трохи пізніше – член Української Військової Організації, голова Союзу Української Націоналістичної Молоді, Крайовий Провідник Організації Українських Націоналістів, протягом трьох років –

політичний в'язень польської тюрми. Блискучий філолог, бібліограф, перекладач поезії з європейських мов, член редакційної колегії „Енциклопедії українознавства“, дійсний член Наукового Товариства ім. Шевченка і Української Вільної Академії Наук у США.

Як й І. Кедрин, Б. Кравців у „Свободі“ писав, своєю чергою, через одне число, рідше – через два, редакційні статті, переважно на американські теми.

І. Кедрин – про Б. Кравцева: „Богдан Кравців був знайомий мені ще з передвоєних років у Львові, вже тоді лавреат одного літературного конкурсу ТОПІЖ-у (Т-ва Письменників і Журналістів ім І. Франка, за головування Романа Купчинського), один з найвидатніших сучасних поетів, чи не найкращий знавець сучасної підсоветської української літератури, книголюб, дуже добрий знавець редакційної техніки, з особливим розумінням важливості редакційного архіву...“.⁶²

Четвертим у цьому свободівському інтелектуальному авангарді був **В'ячеслав Давиденко**, за словами І. Кедрина – „науковий мовознавець, пурист української мови, так само уже з журналістичним і редакційним досвідом. Коли ми всі четверо опинилися на емеритурі, ред. А. Драган не раз з жалем згадує, що „такого „тіму“ редакція „Свободи“ за всю свою історію не мала і не матиме“⁶³.

Отож той „тім“ (з англ. team – група, команда, екіпаж), щоденну працю якого супроводжувала професійна заздрість головного редактора, приваблював у своє коло багатьох інших знаменитих авторів з близьких до „Свободи“ українських творчих світів Америки і Канади.

У перші свої еміграційні роки багато писав до цієї єдиної україномовної газети поза Україною видатний

автор роману трилогії „Волинь” і надзвичайно популярної в 1930-ті роки повісті „Марія” Улас Самчук.

Ось його перші виступи у „Свободі”:

„Миргород у політиці” (19 травня 1949 року);

„Люди глибоких меж” (15 червня 1949 року);

„Поезії і вірші” (5 серпня 1949 року);

„Рідна мова, рідна немова і заборонений овоч” (14 грудня 1949 року);

„Ребуси і шаради, або мудрий Панталей” (20 грудня 1949 року);

„Трикутники культури” (8 лютого 1950 року).

З усіх українських письменників-емігрантів Улас Самчук був, мабуть, найтісніше пов’язаний з Українським Народним Союзом – ще з передвоєнного часу, коли „Свобода” друкувала, з продовженнями, його роман „Волинь”, а потім і повість „Марія”.

Згодом він з теплотою і вдячністю згадував і ті роки, і пізніші, зокрема про зустріч в 1949 році в Торонто з головним редактором „Свободи” Лукою Мишугою і головою УНСоюзу Дмитром Галичином: „...Говорилося про різні справи, а також про моє співробітництво у „Свободі”, після чого появилось там багато десятків різних моїх статей, і тим самим „Свобода” далі була моїм добрим і поживним пристанищем, мабуть, теж тому, що філософія її життя, а зокрема філософія о. Григорія Грушки, дуже відповідала моїй власній. Революції революціями, героїзм героїзмом, фанатизм фанатизмом, можливо, це все корисні й потрібні речі, але коли не буде в тому твердості, тяглої, розумної логіки розбудови, освіти, господарства, політики – ніякий героїзм не допоможе. Таку твердість, тяглість і логіку життя можна знайти якраз в УНС і його „Свободі”. Єдина українська установа,

яка записала за собою вже понад 80 років часу, породила, виплекала і пустила в люди стільки зорганізованого доробку, що його годі навіть перелічити. А тому, коли хтось із нас появлявся вперше в цьому вавилонському граді, Нью-Йорку, негайно квапився побувати за Гудзоном (річку, котра обмиває довкруг центральну частину Нью-Йорку, Мангетен, письменник називає за транслітерацією, а не транскрипцією, не за фонетичним принципом, що є природним для української мови, тому має писатися так, як чується: Гадсон – П. Ч.), сподіваючись знайти там і торкнутися власними руками тієї Мекки українства – УНС...“ ⁶⁴

У 1949 році до США приїхав ще один непересічний автор – філософ Микола Шлемкевич, якого І. Кедрин вважав за „інтелектуала високої кляси“. Доки не знайшов відповіднішого поля для прикладання своїх сил і знань, писав до „Свободи“. Перші публікації:

„Підстава духової єдності“ (21 вересня 1949 року);

„Слово за суспільством“ (6 жовтня 1949 року);

„Постава духа сучасної демократії“ (27 січня 1950 року);

„Привернімо правду“ (15 лютого 1950 року);

„Виходимо з гетто“ (28 березня 1950 року);

„Упорядкуймо наші думки“ (25 квітня 1950 року).

Головним зацікавленням цього патріота-ідеаліста до кінця життя залишалася філософія, але не так теоретична, як праксис, пошук сенсу життя людини і нації. Як мислитель і етнопсихолог сконцентрував свої погляди у декількох головних працях: „Філософія“ (1934), „Загублена українська людина“ (1954), „Галичанство“ (1956), а також у ним самим заснованому і ним редагованому журналі „Листи до приятелів“.

„Свобода“ приязно відгукувалася на все, що виходило з-під руки письменника-філософа, чимало сторінок і рядків присвятив М. Шлемкевичеві І. Кедрин у своїй 700-сторінковій книжці спогадів „Життя. Люди. Події“.

До кола постійних авторів „Свободи“, публіцистична діяльність котрих заслуговує на пильну увагу майбутніх дослідників, належить довга низка громадсько-політичних діячів, науковців і людей мистецтва. Тут обмежимося лише передньою їхньою лінією.

Передусім це д-р **Мирослав Прокоп**, видатний діяч націоналістичного руху, чільний член Української Головної Визвольної Ради, співзасновник дослідно-видавничої асоціації „Пролог“, член редакційної колегії журналу „Сучасність“, автор політологічних праць „Україна і українська політика Москви“ (1956) і „Напередодні незалежної України“ (1993).

Фундаментальні публікації перших років співробітництва з „Свободою“:

„УПА – як фактор української визвольної політики“ (30 вересня, 3, 4, 5 і 6 жовтня 1950 року);

„УКК і визвольна боротьба“ (21, 24, 25 і 26 червня 1952 року);

„Шостий конгрес і українська визвольна справа“ (17, 18, 19 і 20 травня 1955 року).

Рідше, але літературно вишуканіше писав до „Свободи“ Роман Рахманний, пізніший, вже за незалежної України, лауреат премії ім. Т. Г. Шевченка за книгу філософської публіцистики „Україна ХХ століття“.

Повоєнний творчий злет „Свободи“ позначений відомими іменами політичних діячів **Миколи Лебедя**, **Ярослава Гайваса**, **Панаса Феденка**, д-ра **Августина Штефана**, д-ра **Вікентія Шандора**, **Михайла Шпонтака**,

істориків Олександра Оглоблина, Дмитра Дорошенка, Романа Сербина, Василя Маркуся, Лева Шанковського, Володимира Косика, Василя Вериги, Тараса Гунчака, Івана Світа, економістів Михайла Біди, Михайла Мельника, Олександра Серафина, Романа Голіята, Петра Белея, Омеляна Бея, юристів Ярослава Падоха, Богдана Футеля, мовознавців Юрія Шевельова, Петра Одарченка, Ярослава Рудницького, Андрія Горняткевича, Анатолія Вовка, літературознавців Романа Смаль-Стоцького, Володимира Дорошенка, Омеляна Прицака, Леоніда Рудницького, Альберта Кіпи, Василя Чапленка, Марти Тарнавської, Наталії Пазуняк, Євгена Федоренка, мистецтвознавців Богдана Певного, Петра Андрусева, Юрія Соловія, поетів Євгена Маланюка, Святослава Гординського, Остапа Тарнавського, Богдана Бойчука, Богдана Рубчака, прозаїків Софії Наумович, Докії Гуменної, Михайла Островерхи, етнопсихологів Богдана Цимбалістого, Мирослава Семчишина, Івана Головінського, публіцистів Миколи Бараболяка, Миколи Світухи, суспільствознавців Ігната Білинського, Лева Яцкевича, Степана Женецького. Це тільки особистості з першого авторського ряду, насправді їх було набагато-набагато більше.

Нова доба з її можливістю збільшити число передплатників дещо розширила й склад самої редакції. Від початку 1960-их років приходить туди поет Леонід Полтава, трохи пізніше – правник і публіцист д-р Михайло Сосновський, недавній студент Ігор Длябога, Володимир Левенець і Василь Тершаковець, за ними – письменниця Любов Коленська, дочка героя Крут Івана Шарого, замордованого в роки сталінських репресій,

публіцистка Людмила Волянська, ще пізніше – друга легенда американсько-української журналістики **Ольга Кузьмович**, вчителька і завзята пластунка **Христина Ференцевич**.

Зі свободівських публікацій Л. Волянської її діти, вже після смерті видатної матері, видали в Україні і для України 638-сторінкову „Публіцистику“.

Дві книжки склали художньо-публіцистичні об'єкти, котрі О. Кузьмович друкувала у „Свободі“ під рубрикою „**Про це і те**“.

Це були роки великих творчих порозумінь, коли всі свободівські „пера“ тягнули в один гуж, з усіх боків підпираючи спільні проукраїнські проекти, але також ці ж роки виказували чимало неподібного, а то й протилежного і в характерах, і в світоглядах. Газета, мабуть, – це не просто та творча сфера, котра, як ледве якась інша, збирає в себе дуже різних людей, але й саме ця інакшість завжди є запорукою найкращих творчих результатів, цікавих, багатоманітних публікацій.

А проте тертя між свободівцями тих щасливих часів доходили до ідейних боїв, коли по редакторській кімнаті летіли горнятка з гарячою кавою. Оунівцєві-революціонєрові Леонідові Полтаві, авторові пристрасної патріотично громадянської лірики, було затісно в стінах принципово позапартійної „Свободи“. До ОУН-революційної належав і Михайло Сосновський. Саме в роки праці у „Свободі“ він писав найкращу свою працю – „**Дмитро Донцов. Політичний портрет**“, котрою здійснив майже неможливе, увівши в науковий обіг творчість надзвичайно пристрасного, буревійного, але й не без контрверсійности, публіциста-філософа.

Однотумцями М. Сосновського були Володимир Левенець і юний Ігор Дябога.

І. Кедрин не був ні бандерівцем, ні мельниківцем. З кости і крові він був галицьким інтелігентом, духовним аристократом, ніколи не дозволяв собі в світоглядних суперечках переходити „на особистості“. Але також не йшов на жодні компроміси, коли не сумнівався в істинності свого знання чи переконання. Дуже повчальний приклад – обставини висування полковника Андрія Мельника на пост провідника ОУН після московської розправи над Євгеном Коновальцем в Роттердамі. І. Кедрин пише у своїх спогадах, як Роман Шухевич і Осип Бойдуник вмовляли його їхати до Риму і переконати А. Мельника не повертатися вже додому, а залишатися за кордоном на пості голови Проводу українських націоналістів. І. Кедрин не прийняв цієї пропозиції, його аргументи: „...1) Я певний, що Андрій Мельник відмовиться, бо ж він саме недавно переїхав на краще помешкання у Львові, щоб улаштуватися тут напостійно, і 2) вважаю, що Андрій Мельник на те становище не годиться: він був дуже відважним бойовим старшиною (мабуть, трохи тому, що хворів на легені і відчував погорду до смерті, має дуже гарну репрезентаційну поставу, разом з Євгеном Коновальцем дістав ступінь полковника від гетьмана Скоропадського, але не має потрібних для такого становища прикмет Коновальця...“⁶⁵

Гірким узагальненням підсумував І. Кедрин діяльність „Свободи“ за головредакторства Антона Драгана: „...Можуть мені закинути: чому я стільки місця присвятив критичним заувагам про „Свободу“ і її головного редактора: не тільки тому, що з тією установою були зв'язані моїх повних 20 років життя і праці, але й тому, що газета – це моя душа. Є пребагато ділянок

знання, в яких я повний профан, але можу без зайвої зарозумілості сказати, що на газеті і її редагуванні таки розуміюся... Мене боліло і болять, що „Свобода“ не була і не є такою, якою могла б бути. Хай вибачить її головний редактор, що тепер одверто висловлюю свій погляд і свій жаль. У цій справі я не є профаном, у цій справі можу висловлювати свою критичну думку із спокійною совістю, що маю на це не тільки право, але й обов'язок. Бо колись читач цієї книжки може сказати на адресу її покійного автора: він був там 20 років і не виявив нам, як редагувалася „Свобода“, які там насправді були відносини, чи він, Кедрин, був вдоволений газетою, в якій працював?“⁶⁶

Непоганою, хоч і запізнілою сатисфакцією для цього корифея української журналістики і довгожителю виявилися 15-17 наступних років, коли він за головного редактора Зенона Снилика писав для „Свободи“ щоденні редакційні статті – майже до самого свого 100-річчя.

Чи тоді газета вже вдовольняла його? Адже саме в цей період сталося в громаді – отже, й у „Свободі“ ще одне болюче ідейно-світоглядне, відтак й організаційне розходження, коли українські провідники вкотре виказали свою інтелектуальну і культурно-духовну неспроможність сприймати життєві суперечності як діалектику вічної пари – „те і друге“.

Проте в цілому, особливо при порівнянні з уже пройденим шляхом, то був період особливого творчого піднесення, покликаний до життя „третьою хвилею“ українських прибульців з Європи – політичних емігрантів, серед яких знайшлося сотні цікавих, літературно талановитих людей, котрі негайно утворили довкола „Свободи“ потужний інтелектуальний вир. Газета

піднялася на такий рівень впливу, що його помітило й американське суспільство.

За патріотичне виконання обов'язків під час Другої світової війни „Свобода“ дістала Грамоту признання від Американського Червоного Хреста і також від Департаменту скарбу.

У зв'язку з 60-річчям газети (1953) редакцію привітав Президент США Гарі Труман:

„Я радий поздоровити „Свободу“ та всіх, хто пов'язаний з її виданням, з нагоди її 60-их роковин. Впродовж двох світових воєн „Свобода“ стояла мужньо в обороні волі і демократії. В останніх роках „Свобода“ має знамениті досягнення, підтримуючи нашу американську політику активного зміцнення вільного світу. Я бажаю вам на багато років дальших успіхів і праці для ваших читачів“⁶⁷.

ВАШІНГТОН ТАКИ ДИЖДАВСЯ ШЕВЧЕНКА: ДВАНТ Л. АНЗЕНГАВЕР, 34-НИ ПРЕЗИДЕНТ ЗДА, В ПРИЯВНОСТІ ЕНТУЗІЯСТИЧНОЇ І ДО ГЛИБИНІ ДУШІ ЗВОРУШЕНОЇ 100-ТИСЯЧНОЇ МАСИ НАРОДУ, ВІДКРИВ ПАМ'ЯТНИК ТАРАСОВІ ШЕВЧЕНКОВІ В СТОЛИЦІ АМЕРИКИ В СУБОТУ 27-ГО ЧЕРВНЯ, ПРОГОЛОШЕНУ "УКРАЇНСЬКИМ ДНЕМ" У ВАШІНГТОНІ. АМЕРИКАНСЬКА ПРЕСА НАЗИВАЄ ПАМ'ЯТНИК ШЕВЧЕНКОВІ "НОВОЮ СТАТУЕЮ СВОБОДИ"

48

ТАРАС ШЕВЧЕНКО У ВАШІНГТОНІ

Велику і величну подію, котрою завжди буде гордитися американська Україна і до котрої була безпосередньо причетна „Свобода“, приніс день 27 червня 1964 року: у Вашингтоні, столиці США, відкрито пам'ятник Тарасові Шевченкові.

Про ту подію, зокрема про надзвичайно урочисту мить, коли о 12-ій годині 50 хвилин того суботнього дня до заступленого жовтим полотнищем монумента підійшов знаменитий – мабуть, найзнаменитіший у ті часи – американець, щоб відкрити пам'ятник і промовити особливе, справді мудре слово про Пророка нашої нації й одного з найбільших гуманістів людства, залишив

нам докладний і, певна річ, вкрай емоційний репортаж тодішній головний редактор „Свободи“ Антін Драган:

„...Все завмерло, зупинило віддих, навіть легкий вітерець припинив свій подув у розпаленому гарячим сонцем майже до ста ступенів за Фаренгейтом повітрі, як 34-ий Президент З'єднаних Стейтів Америки, головний командант альянтських збройних сил в Другій світовій війні Двайт Д. Айзенгавер відкрив бронзову постать невмирущого Кобзаря України та вселюдського співця волі і справедливості... Тишу сколихнули слова безсмертного Шевченкового „Заповіту“, що понеслися піснею насамперед з грудей сотень хористів, а опісля і з грудей тисячів і тисячів народу... Здавалося, що вище піднеслися та бадьоріше замаяли сотні прапорів, між ними й бойові прапори колишніх Українських Армій, що вели до бою за здійснення цього Шевченківського заповіту. „І мене в сім'ї великій, в сім'ї вольній, новій, не забудьте пом'янути не злим, тихим словом“ – скінчилася пісня-заповіт, а в очах тисяч людей блищали й котились по обличчях сльози невимовного зворушення, невимовної радості, що Вашінгтон діждався Шевченка, та невимовного жалю і туги, що Україна все ще дожидає „свого Вашінгтона з новим і праведним законом“...“ ⁶⁸

Довга і терниста дорога вела до того історичного дня, але й початки її тісно пов'язані зі „Свободою“ та Українським Народним Союзом, котрий вже при самому своєму заснуванні обрав Тараса Шевченка за свого духовного патрона. Вже в січні 1898 року газета повідомила, що перше на американській землі Товариство ім. Шевченка, створене в Оліфанті, у Пенсильванії, взяло собі за мету спорудити пам'ятник „найбільшому синові України-Руси Тарасові Шевченкові“.

Нової енергії та реальних обрисів ідея набула напередодні 100-річчя з дня смерті геніяльного поета. 23 червня 1956 року „Свобода“ вмістила заклик професора Івана Дубровського **„За пам’ятник Т. Г. Шевченкові у Вашингтоні“** – з підкресленням, що це „було б не лише щирим пошануванням пам’яті Поета його земляками, але й виходом українства на широкий шлях культурних зв’язків з вільним світом“.

Більше наблизила до практичних кроків публікація професора Юрія Старосольського **„Чи Вашингтон діждеться Шевченка?“** („Свобода“, 27 вересня 1956 року):

„Якщо йде про пропаганду Шевченкового, а при тому й українського імені, то місце пам’ятника має чи не більше значення, як його вигляд. Говорячи чисто комерційними категоріями, гірший формою пам’ятник, але в місці великого руху людей, буде більш успішний, ніж прекрасний мистецькою формою твір, схований від людського ока. Вашингтон наставлений на туристів, а туристи в своїй масі мають утерті шляхи. Великий і пишний зелений пояс між Капітолієм, на сході, монументом Лінкольна на заході і вулиці та будівлі по обидва боки його – це неначе вісь Вашингтону і центр туристичного руху. Але навіть там стоять тільки мала частина столичних пам’ятників, яких є тут всього 94, включаючи крамниці-водограї, тристалітні японські лампи над Потомаком чи позолочені кінні постаті при вході на Арлінгтонський міст. Спонзор пам’ятника може запропонувати місце на нього, але Конгрес або, з його доручення, Секретар внутрішніх справ, за опінією відповідних комісій, остаточно призначить це місце. Чи призначив би він Шевченковому пам’ятникові таке місце, яке нам здавалося б гідним і „відповідним“?

Ось, наприклад, пам'ятник Данте стоїть у прекрасному Мерідіян-парку, але відносно небагато людей, а особливо туристів, бачить його там. Там же стоять і невелика кінна постать Жанни Д'Арк, копія статуї перед катедрою в Реймсі...

Славні вашінгтонські „circles“, круглі площі, від яких розбігаються вулиці на всі сторони, теж заняті генералами-героями, які гордо дивляться перед себе з висоти свої коней. Очевидно, не товариство це нашому скромному поетові. Зрештою, кругом цих величних пам'ятників іде безнастанний автомобільний рух, і нікому тут зупинитись, щоб прочитати напис чи хоч на хвилину призадуматись над людиною, якій цей пам'ятник поставлено...“.

Поки придивлялися до пам'ятникових можливостей американської столиці, радісно-піднесеною прелюдією до головної цілі стало відкриття створеного Олександром Архипенком погруддя Тараса Шевченка на Союзівці, відпочинковій оселі Українського Народного Союзу в Кергонксоні, штат Нью-Йорк, 16 червня 1957 року.

Відтак за цю справу у її всеамериканському масштабі гаряче взялася Культурна комісія УНСоюзу, а їй активно сприяв тодішній президент УНСоюзу Дмитро Галичин своїми особистими товариськими зв'язками з американськими політиками, зокрема з сенатором Джекобом К. Джевітсом.

У лютому 1959 року Дж. К. Джевітс прочитав у Конгресі спільну, від Сенату і Палати Представників, резолюцію, котра за змістом і за формою нагадувала яскравий творчий і громадянський портрет Т. Шевченка і закінчувалася словами: „Це справді годиться, щоб пам'ятник такому національному героєві, який навчав

американських ідеалів патріотизму і служіння людині, стояв у столиці Сполучених Штатів Америки, у Вашингтоні“.

2 вересня 1960 року конгресову резолюцію підписав Президент Д. Двайт Айзенгавер, і вона стала законом країни, відомим як „Публічний закон 86-749“.

16 вересня того ж року розпочав працю Комітет у справі пам'ятника. Очолив його проф. Роман Смаль-Стоцький, а до складу увійшла велика група найавторитетніших в громаді науковців і професіоналів з різних галузей. У Почесному ж комітеті в справі пам'ятника Т. Г. Шевченкові головував 33-ій Президент США Гарі С. Труман, а до складу комітету входило 18 сенаторів, 69 конгресменів, низка губернаторів багатьох штатів та чільних урядовців з різних американських міст.

Комітет негайно оголосив збіркову акцію і конкурс на проект пам'ятника Т. Шевченкові.

Так само авторитетним був склад журі конкурсу. На його адресу надійшло 17 проектів, переміг проект, поданий під псевдом „Прометей“. За ним ховався відомий український скульптор з Вініпеґу Леонід Молодожанин.

21 вересня 1963 року у Вашингтоні, на одній з найкращих площ столиці, між 22-ою і 23-ою вулицями, відбулося урочисте і багатолюдне, з палкими промовами, посвячення – з-руки Архієпископа Української Православної Церкви в США Мстислава – місця під пам'ятник Т. Шевченкові. З Білого Дому надійшло привітання від Президента Джона Кенеді, зачитане в процесі посвячення:

„Я радий, що можу додати свій голос до тих, що вшановують великого українського поета Тараса Шевченка. Ми вшановуємо його за його багатий вклад

в культуру не тільки України, яку він дуже любив і так промовисто описував, але й у культуру світу. Його творчість є благородною частинкою нашої історичної спадщини“.

Але оскільки Америка – це країна багатьох національних історичних спадщин, в тому числі й антиукраїнської, то було б дивно, якби намір американських українців спорудити пам'ятник українському Поетові-Пророкові у Вашингтоні не натрапив на запеклий опір – спочатку з боку російськомовних газет, а незадовго – й з боку американських ліво-ліберальних сил, підбурюваних радянськими агентами впливу і згрупованих довкола „Вашінгтон Пост“. Ця газета з жалюгідною нерозбірливістю дозволила авторам-українофобам запламувати її репутацію немудрими звинуваченнями Тараса Шевченка та його безсмертної поезії в „буржуазному націоналізмі“, „антисемітизмі“ і антипольськості. „Тоді „Вашінгтон Пост“ дістав сотні листів-протестів проти цих інсинуацій, і не тільки від провідних діячів української громади. В оборону святого імені Тараса Шевченка стали американські конгресмени польського походження Теодор Дульський і Джордж Лесінський.

Тим часом довкола питання пам'ятника розгорілася нова ідейна війна, спричинена надрукованим київською „Літературною Україною“ 29 листопада 1963 року відкритим листом „Великому Кобзарю – гідну шану. Слово до українців, до всієї української громади в США, до Комітету пам'ятника Т. Г. Шевченка“, підписаним групою найвідоміших діячів української науки, культури, літератури і мистецтва – Максимом Рильським, Павлом Тичиною, Олександром Корнійчуком, Євгеном Ревуцьким, Володимиром Сосюрою,

Миколою Бажаном, Олесем Гончарем, Юрієм Смоличем, Михайло Стельмахом, Андрієм Малишко, Іриною Вільде, Борисом Антоненко-Давидовичем та ін., всіх прізвищ у підписі – 34.

Текст цього „Слова“ у переважній своїй частині був вповні прийнятний – наприклад, таке речення: „Спорудження пам’ятника Великому Кобзареві у Вашингтоні ми розглядаємо як свідчення шанування Шевченка українцями, що живуть в США, і як вияв глибокої поваги з боку американського народу до великого сина України, до всього українського народу“.

Проте вся річ була в підтексті, який дався відчути після підкреслено миролюбних фраз:

„....Але ми рішуче виступаємо проти спроб недругів Радянського Союзу використати творчість поета проти нашої країни, проти вселюдської справи – боротьби за мир. Ми рішуче виступаємо проти спроб деяких людей використати його світле ім’я в свої брудних політичних цілях. Їх намагання витратити трудові копійки, зароблені на пам’ятник Шевченка потом українців, що проживають в США, для пропаганди проти українського народу і Радянського Союзу в цілому викликають обурення і огиду“.

Отож стало зрозуміло, чиї вуха стирчали зі „Слова“: Москва не могла пропустити нагоди на свій лад пояснити ідею пам’ятника Т. Шевченкові – „великому інтернаціоналістові“, бо, мовляв, відома „його глибока пошана до російських діячів культури – визволителів поета з кріпацтва, його любов і братерство до видатних російських революціонерів-демократів“.

До всього, київські автори – і це вже, очевидно, з чистого серця – запропонували під вашінгтонський пам’ятник покласти жменьку землі з Чернечої гори.

„Свобода“ відгукнулася на київське „Слово“ редакційною статтею „Облудне, підступне Слово“ (10 грудня 1963 року) і низкою сильних, добре аргументованих публіцистичних виступів. У згаданій редакційній схвалювалася думка про жменьку землі з канівської могили Поета, „...але не з ласки Москви, бо вона ту землю поневолює і на тій землі вчиняє нечувані в історії злочини народовбивства – через виморювання мільйонів українців організованим нею штучним голодом 30 років тому, через масові розстріли, заслання, через русифікацію України, через фальшування творчости Шевченка. Земля з Шевченкової могили, передана з ласки поневолювачів-тиранів, була б профанацією його імені“.

Та святкувань ця історія не зіпсувала, і без перебільшення, це було свято загальноамериканське, українську громаду поздоровили з ним чотири президенти США: Гарі С. Труман, Двайт Д. Айзенгавер, Джон Ф. Кенеді і Линдон Б. Джонсон.

Майже через рік, 22 травня 1965 року, відбулася ще одна урочиста церемонія – вмурування в постамент пам'ятника Т. Шевченкові пергаментної „Пропам'ятної Грамоти“ з короткою історією спорудження пам'ятника, з текстом привітання Президента Ліндона Б. Джонсона і з грудкою землі з могили Поета в Каневі, але вже привезеної до Вашингтону чистими українськими руками.

49

ІНШІ ВИЗНАЧНІ ПРОЕКТИ „СВОБОДИ“

Оглядову статтю до 80-річчя „Свободи“ (1973) тодішній її головний редактор Антін Драган назвав дещо претензійно: „Газета хрестоносних походів“. Але це тільки на перший погляд, бо „походи“ справді були – буквально один за одним, один від одного важливіший, кожен пов'язаний з труднощами і немалими перешкодами, а що жоден не був змарнований, то всі вони помітною мірою консолідували американське українство, послідовно зміцнювали його, додавали віри у свої сили і в добре майбутнє громади.

До цих походів А. Драган відніс, окрім щасливого заснування самої „Свободи“, такі загальногромадські цілеспрямовані зусилля американських українців, як великі грошові збірки на Фонд Визволення України, на допомогу понищених у Першій світовій війні Галичині

і родинам убитих та поранених вояків з Українського Січового Стрілецтва, кампанію за проголошення Білим Домом Українського Дня у США, проведення Українського Сойму в Нью-Йорку, започаткування англомовної української тижневої газети „The Ukrainian Weekly“, матеріальну і моральну допомогу мешканцям таборів „переміщених осіб“ в повоєнній Німеччині, ідейну битву за честь українського імені під час і після Другої світової війни і, певна річ, історію відкриття пам'ятника Тарасові Шевченкові у Вашингтоні.

Проте на цьому „хрестоносні походи“ не вичерпали себе, бо „третя хвиля“, з кожним новим роком перебування на американській землі все швидше позбуваючись ознак еміграційної тимчасовості і набуваючи стабільних прикмет так званої діаспори, опинялася перед новими проблемами і новими завданнями у справі збереження української ідентичності на Північно-американському континенті.

Отож наступним походом можна сміливо вважати великий і дуже коштовний проект заснування катедр українознавства в одному з найпрестижніших американських університетів – Гарвардському. Кампанія, котра тривала майже десять років поспіль і, певно ж, віддзеркалювана якнайдокладніше на сторінках „Свободи“, завершилася не просто відкриттям катедр, але заснуванням багатогалузевого Українського наукового інституту Гарвардського університету. Біля його джерел стояв, як головний ініціатор й практичний організатор, відомий історик Омелян Пріцак, проект мав також багато інших ентузіастів, як от, засновники і перші керівники Фонду катедр українознавства в Гарварді Степан Хемич та Богдан Тарнавський та ін.

У цілій низці „рекламних“ публікацій у „Свободі“ (15 і 16 травня, 6 і 7 грудня 1967 року, 9 квітня і 27 жовтня 1968 року, 10 грудня 1970 року, 24 лютого, 3 травня, 29 червня, 13 і 21 жовтня, 12,13,14 і 15 грудня 1972 року) проф. О. Прицак обґрунтовував потребу цих катедр та інституту саме в Гарварді, оскільки у громаді нуртували й інші погляди на справу.

Наприклад, чимало українців усвідомлювало неоціненні заслуги Українського Вільного Університету перед українською наукою і національною культурою, його і празького, і вже теперішнього, мюнхенського, періодів. В Нью-Йорку діяла надзвичайно активна, віддана цьому українському науковому центрові в Німеччині Фундація УВУ, постійно підтримувана десятками персональних і родинних фондів, сотнями меценатів, жертводавців, членів-прихильників. Словом, УВУ був історичнішим, національно ближчим. Багатьох його ректорів американське українство знало не лише як визначних учених, але й як активних державно-політичних, релігійних, громадських діячів Згадати тільки співзасновника УВУ і його першого ректора Олександра Колессу – колишнього посла до австрійського парламенту і керівника дипломатичної місії Західно-Української Народної Республіки в Римі; або о. д-ра Августина Волошина – засновника і голову Українського Національного Об'єднання в Закарпатті, президента Карпатської України; або відомого американського германіста, президента Світової Ради наукових Товариств ім. Шевченка, голову Товариства українців-католиків у США „Свята Софія“, закордонного члена Національної Академії Наук України професора Леоніда Рудницького. Так само добре відомі з загальногромадської праці Вадим

Щербаківський, Юрій Бойко, Володимир Янів, Петро Гой, Мирослав Лабунька та інші ректори УВУ.

Тому гарвардський проект мав у громаді не лише гарячих прихильників, але й опонентів.

У статті **„Чи гарвардська катедра українознавчих студій контрверсійна?“** („Свобода“, 27 жовтня 1968 року) проф. О. Пріцак писав:

„В Америці найдавнішим і найбільш авторитетним та найкращим університетом є Гарвард. Отже, щоб не марнувати українських грошей на неповноспільні і без загальноамериканського авторитету установи, треба було докласти всіх зусиль, щоб катедра українознавства була власне в Гарвардському університеті. Українська громадська наукова організація при всій жертвенності її теперішніх носіїв не може витримати конкуренції та запевнити вічність.

Але чується з цього приводу закид: як можна було віддавати такі великі гроші чужій інституції!

Гарвардський університет є, безперечно, чужою установою для емігрантів, що приїхали вже із здобутою в Європі освітою. Але їх діти є в першу чергу американськими громадянами. Для них американська установа не може бути чужою. Вона така ж американська, як і вони. Вони, як американці українського походження, мають на неї такі самі права, як американці англійського, французького, жидівського чи польського походження. Власне, ми мусимо якнайсильніше підкреслювати оці наші природні права на наш Гарвард, щоб наші діти та їх нащадки зрозуміли всю правду, як самозрозумілу.

...Українські дисципліни в системі Гарвардського університету мусять трактуватися інакше, як вони трактуються в школах українознавства. Перш за все, вони

не можуть бути ізольованими від світу: історія України мусить досліджуватися і викладатися в системі загальної історії. Критерії оцінки, що зобов'язують історика Англії, Франції, Туреччини, Польщі, Росії, Америки, мусять зобов'язувати й історика України. Історик української літератури мусить добре знати англомовну літературу, мусить користуватися тими самими кодами, придержуватися тих самих критеріїв в оцінці, як історики європейських літератур – щоб подати неукраїнцям та молодим американцям українського походження красу і вартість української літератури способом, і мовою, яку вони розуміють.

...Українська дослідницька справа від десятиліть не могла проходити нормальним шляхом, як це мало місце в усіх культурних народів. З огляду на це, постала прірва між українською і світовою наукою. Дійшло до того, що обидві групи втратили спільну мову і одна з одною живуть у стані взаємного недовір'я.

Тим-то, на відміну від інших установ, українознавчий центр у Гарвардському університеті мусить концентрувати свої зусилля на підготову і вирощування нового покоління науковців, що рекрутуються із найдібніших adeptів науки, які засвоїли собі на найвищому рівні знання про позаукраїнський світ, щоб, застосовуючи такі самі методи і критерії, могли поставити науку про Україну на міжнародну арену...“.

Так воно й далі тривало й розвивалося – двома, навіть трьома паралельними „хрестоносними походами“ українознавства у вільному світі: частина громади підтримувала УВУ, інша частина – український Гарвард, ще інша – середовище Української Вільної Академії Наук в Нью-Йорку, і кожен „похід“ мав за собою здобутки, що належать загальноукраїнській науці і культурі.

Хоч і далі не обходилося без ламання списів. Щоб дати про це бодай поверхове уявлення, зачитуємо декілька речень зі статті історика д-ра Олександра Домбровського „Гарвардський проект“ („Свобода“, 8 серпня 1985 року):

„...В ім'я правди треба ствердити, що не лише довкола згаданого проекту, але й у самому українському Гарварді існує контрверсія, яка наказує бути обережним і дмухати на зимне. Бо деякі публікації, видані тим середовищем, є далекі до наукової правди і національної гідності (наприклад, насвітлювання проблеми антів, Київської Русі, особи Шевченка, Грушевського), що створює недовір'я серед наших людей... Бо опублікована недавно праця про генезу Київської Русі (мова тут – про дослідження проф. О. Прицака „Походження Русі“ – П. Ч.)“ є дуже контрверсійна в методологічному й історичному аспектах...”

Втім, і без жодних нових підстав недовір'я завжди було присутнє в українській громаді як спадок ментальности, формованої в чужих імперіях й антиукраїнських окупаційних режимах.

Помітним досягненням, у здійснення якого була активно заангажована вся громада, стало трансформування „Енциклопедії українознавства“ за редакцією визначного українського географа проф. Володимира Кубійовича в її англomовний варіант. Відомо, що праця над первісною, українomовною енциклопедією почалася ще в середовищі відновленого в період Ді-Пі Наукового Товариства ім. Шевченка, а вже у 1952 році побачила світ перша частина, включивши в себе загальні відомості з географії, історії, культури і народного господарства України.

Друга частина, гаслова, почала виходити у 1955 році, розмістивши майже 20 тис. гасел на 1,600 сторінках.

Англомовний варіант має цікаву історію, котра почалася з гарячого бажання головного редактора „Свободи“ д-ра Луки Мишуги видати енциклопедичний довідник „Україна під советами“ англійською мовою, спираючись на щирі і безкорисливі допомоги з боку свого наукового дорадника і творчого партнера, блискучого американського українознавця, професора Колумбійського університету д-р Кларенса А. Менінга. Д-р Л. Мишуга, діставши благословення від Українського Народного Союзу, звернувся з цією пропозицією до НТШ в Європі, звідки невдовзі потекли рікою довідкові матеріали. Тим часом продовжували виходити том за томом „Енциклопедії українознавства“, й вона, отже, була готовою до перекладу на англійську. Одержані для довідника „Україна під советами“ матеріали д-р Л. Мишуга вирішив віддати д-рові К. А. Менінгові, й той перетворив їх у власну книжку з цією такою назвою (Bookman Association, New York, 1953). А д-р Л. Мишуга вступив в успішні переговори з д-ром В. Кубійовичем про переклад „Енциклопедії українознавства“ англійською мовою. До перекладів були залучені проф. Кларенс Менінг, проф. Юрій Луцький, д-р Роман Олесницький, Володимир Лотоцький, Леонід Соневицький, проф. Юрій Шевельов та інші.

Смерть д-ра Л. Мишуги зупинила успішний підготовальний процес, але вплив цієї унікальної особистості з великим українським серцем і також з великим дипломатичним хистом залишався й по фізичному відході таким відчутним, що заради втілення його ідеї проф. В. Кубійович почав систематично приїжджати до Америки, аж поки у 1963 році вийшов, у видавництві Торонтського університету, перший, а в 1971-му – другий

том англomовної „Енциклопедії українознавства“. Обидва томи створювалися в цілому не за гасловим принципом, а за окремими тематичними розділами.

Там же, в Торонтському університеті протягом наступних двох десятиріч вийшли, один за одним, п'ять томів словникової, тобто гаслової, частини англomовної „Енциклопедії українознавства“ – тільки п'ять, проте такого великого обсягу, що вони увібрали в себе всю до решти словникову 10-томну частину Кубійовичевої „Енциклопедії українознавства“.

Творчим штабом праці над цими останніми томами залишалася редакція „Свободи“, гасла перекладали і редагували редактори Зенон Сників, Богдан Кравців, д-р Володимир Душник, Оксана Драган та інші „двомовні“ українці.

Зайве підкреслювати, що то була епохальна подія: інформація про Україну фундаментальним, систематизованим чином входила в англomовний світ.

* * *

Дальшим і воістину хрестоносним походом став у „Свободі“ захист дисидентів в СРСР, особливо, samozрозуміло, в Україні. Почалася ця дуже послідовна тематична течія дещо пізніше, ніж, скажімо, перший арешт Левка Лук'яненка у 1961 році чи Валентина Мороза чотири роки пізніше. Суди над ними велися закриті, й докладніші відомості стали просочуватися на Захід аж наприкінці 1960-их, і то переважно за російськими дисидентськими джерелами.

Перша стор. „Свободи“ 18 січня 1968 року, „Донька Сталіна називає суд в Москві „глузуванням із справедливості“. Ішлося про один з найперших судів над радянськими дисидентами, коли за ґратами опинились

Олександр Гінзбург, Юлій Галанський, Віра Лашкова і Олексій Добровольський. Далі „Свобода“:

„...Дочка советського злочинного диктатора апелює до американців, щоб не мовчали тоді, коли винищуються основні людські права, де б воно не діялося. Вона заявила: „Мусимо дати всю можливу допомогу тим, які залишилися чесними й відважними під нестерпними умовами...“.

Від того часу вістки про нові й нові арешти в СРСР та Україні і коментарі на цю тему з'являються ледве не в кожному числі „Свободи“, так що з одних тільки заголовків можна б скласти об'ємисту книжку.

У вістці з 26 січня 1968 року **„На курорті „Моршин“ на Стрийщині заарештовано 40 осіб“** ще не знаходимо жодних прізвищ, зокрема поета-патріота Зеновія Красівського, засновника і керівника, поряд з Дмитром Квецьком, підпільного Українського Національного Фронту і чільного діяча моршинської групи борців за вільну Україну.

Все ж конкретизація і персоналізація українського дисидентства відбувалася дуже швидко – через закордонні засоби масової інформації.

„Свобода“ 30 січня 1968 року, **„Світова преса заговорила про книжку В. Чорновола“:**

„...Найбільшою сенсацією для українців цілого світу й для мільйонів чужинців були опубліковані в тортонському „Телеграм“ три довгих статті відомого канадського кореспондента Пітера Вортінгтона. Автор цих статей був у 1965 році кореспондентом в Москві, саме тоді, коли в Україні відбувалися арешти українських культурних діячів...

Вортінгтон коментує матеріяли В. Чорновола, описуючи безправ'я і сваволу в Україні. Ось декілька висновків і думок цього кореспондента: „...20 ув'язнених культурних

діячів, до яких тепер долучився Чорновіл, не поповнили нічого такого, що може вважатися за злочин чи підривному дію в будь-якій цивілізованій країні, за винятком хібащо Китаю чи Альбанії. Що заслуговує на довіру до Чорновола і всіх засуджених – це те, що ані один з них не є настільки протисовєтський, як проукраїнський. Всі вони базують свою роботу на вченні В. Леніна і цитатах К. Маркса. Вони ні в якому разі не є агентами імперіялізму, донощиками Сі-Ай-Ей чи ворогами совєтської держави...”

...Друга стаття П. Вортінгтона... була ілюстрована знімкою Святослава Караванського з підписом: **„Караванський – не зломлений, навіть не зігнутий“**. П. Вортінгтон: „Відвага Чорновола відмінна від відваги людини, про яку він пише, – людини, боротьба якої за свої переконання робить її виїнярковою. Цією людиною є Святослав Караванський, що виглядає на таку рідкісну особистість, яку не можна зламати, яку не можуть зігнути навіть майстри від ламання людського спротиву – КГБ, совєтська таємна поліція...”

Далі П. Вортінгтон розповідає про В. Чорновола, його книжку „Лихо з розуму“, а так само про Масютка, Караванського, братів Горинів, Заливаху, Геврича, Іващенко, Геля, Зваричевську, Кузнецову, Мартиненка, Мороза, Шевчука й інших. Свою третю статтю П. Вортінгтон закінчує словами: „...Немає сумнівів, що будуть дальші арешти, ще більш закриті суди. Табори каторжних робіт будуть процвітати”.

І вже через декілька днів „Свобода“ (3 лютого) підтверджує це на своїй 1-ій стор.: **„В Україні відбулися нові арешти й судові процеси“**.

Найбільш промовисті заголовки у „Свободі“:

„КГБ не припиняє терору в Україні“ (27 лютого 1968 року;

„УККА інформує уряд ЗДА про арешти і переслідування в Україні. Проф. Лев Добрянський в листі до Державного секретаря Діна Раска вказує на советські окупаційні безправства в Україні“ (1 березня 1968 року, поряд – фотографії Вячеслава Чорновола і Юрія Шухевича);

„Советські дисиденти“ (31 липня 1970 року, редакційна стаття);

„Неефективність репресій“ (11 січня 1972 року, редакційна стаття);

„Світовий Конгрес Вільних Українців плянує заангажувати світової слави правника для оборони репресованих інтелектуалістів в Україні“ (27 січня 1972 року, поряд – фотографії Владики Василя Величківського, Івана Дзюби, В'ячеслава Чорновола, Валентина Мороза, Івана Світличного, Євгена Сверстюка);

„Опінія всього вільного світу мобілізується на оборону репресованих „одержимих“ в Україні“ (26 січня 1972 року, поряд – фотографії Валентина Мороза і Євгена Сверстюка);

„Психіатричні катівні“ (19 лютого, редакційна стаття);

„В Гарварді відбувся семінар, присвячений арештам в Україні“ (25 березня 1971 року);

„Мужнє слово суджених“ (30 березня 1972 року, редакційна стаття про суд над Валентином Морозом і його заяву „Замість останнього слова“);

„Дисиденти в СРСР закликають до страйків і до боротьби за покращення життєвих умов“ (21 червня 1972 року);

„У кліматі КГБ“ (5 жовтня 1972 року, редакційна стаття подає цитату з виступу Юрія Смолича на

„Об'єднаному пленумі творчих спілок України”: мовляв, „...виховані Комуністичною партією українські літератори здобули сили протистояти підступам найзапеклішого нашого ідейного ворога – українського буржуазного націоналізму”;

„Ще один мученик за правду“ (2 лютого 1973 року, про суд над Леонідом Плющем);

„Надію засудили на чотири роки ув'язнення“ (19 травня 1973 року, поряд – фотографії Надії Світличної і її маленького сина Яреми);

„Валентин Мороз 22 листопада припинив голодівку після полегшення його побуту в тюрмі – голодував 145 днів. Американський кореспондент інформує з Москви про організацію українських дисидентів“ (12 грудня 1974 року);

„Швайцарські євангелики виступили в обороні Мороза“ (18 червня 1976 року);

„Збільшується активність дисидентів в СРСР“ (31 грудня 1976 року);

„ЗСА перестерігають СССР в справі Сахарова, заповідають дальші акції в обороні людських прав“ (29 січня 1977 року);

„Ген. Петро Григоренко розкриває плян КГБ для ліквідації Руху Опору“ (18 червня 1974 року);

„В Києві КГБ заарештувало Гелія Снегірьова“ (5 січня 1979 року);

„Звернення Комісії з прав людини Світового Конгресу Вільних Українців у справі відзначування „Дня солідарности з українськими політичними в'язнями в СССР“ (19 січня 1979 року);

„Міжнародна Амнестія обрала М. Осадчого на „В'язня місяця“ (23 лютого 1979 року);

„Українські дисиденти свідчили перед Комісією НАТО“ (10 листопада 1979 року);

„Самвидавний документ інформує про життєвий шлях Юрія Литвина“ (28 грудня 1979 року);

„Діти дисидентів – тема „Дня прав людини“ в Бріджпорті“ (3 січня 1980 року);

„Петра і Василя Січків засуджено на три роки ув'язнення“ (18 січня 1980 року);

„Караванські зустрілися з українською радою в Нью-Йорку, наголошували потребу дальшої оборони українських політичних в'язнів“ (29 січня 1980 року);

„Зустріч з Надією Світличною в Мінесоті“ (30 січня 1980 року);

„Миколу Горбалья засудили на п'ять років ув'язнення; Праці Миколи Руденка вилучають з бібліотек“ (31 січня 1980 року);

„Арештували Зеновія Красівського, його життя – під загрозою“ (26 березня 1980 року);

„Лук'яненко і Тихий пишуть: „КПРС знає лише одну тактику – терор“ (15 квітня 1980 року);

„Життя Бердника смертельно загрожене“ (5 серпня 1980 року);

„Американські правники стурбовані долею Левка Лук'яненка“ (8 серпня 1980 року);

„М. і Р. Руденки приїхали до Нью-Йорку“ (29 січня 1988 року);

„П. Рубан приїхав до ЗСА і був гостем у Білому Домі“ (16 липня 1988 року);

„Режимники хочуть опанувати Народний Рух України“ (24 лютого 1989 року);

„Відбулися вечори в пам'ять В. Стуса“ (27 вересня 1989 року).

Дисидентському рухові в Україні „Свобода“ присвятила великий розділ в альманасі Українського Народного Союзу за 1976 рік під заголовком „За Україну, за її волю“. Першою йде інформація про ув'язнених в СРСР українців – Дарію Гусак, Ірину Сенік, Ніну Строкату-Караванську, Стефанію Шабатуру, Ірину Стасів-Калинець, Надію Світличну, а дальший текст – це своєрідна енциклопедія з гаслами-біографіями українських політичних в'язнів – Зіновія Антонюка, Сергія Баби́ча, Григорія Бабишевича, Івана Балана, Романа Бахталовського, Івана Безуглого, Аполонія Бернійчука, Миколи Бондара, Володимира Васи́лика, Дмитра Верхоляка, О. Води́шка, Г. Воробея, Володимира Го́щука, Івана Ге́ля, Васи́ля Сергі́єнка, Гео́ргія Герчака, Володими́ра Гливи, Володи́мира Гно́та, Богдана Го́гуса, Мико́ли Горба́ля, Мико́ли Гриня, Івана Губки, Романа Гу́рного, Ю́рія Гу́цала, Дави́денка (ім'я невідоме), Демчи́шина (ім'я невідоме), Григо́рія Демчу́ка, Дро́на (ім'я невідоме), Миха́йла Дя́ка, Васи́ля Жовто́боловського, Романа Забо́ровського, Васи́ля Підго́родецького, Дми́тра Пили́пка, Васи́ля Пі́руса, Мико́ли Плахотню́ка, Івана Покро́вського, Євге́на Пришля́ка, Григо́рія Принді́, Григо́рія Проко́повича, Миха́йля Про́цева, Євге́на Проню́ка, Володи́мира Раке́цького, Олексі́я Резні́кова, Мико́ли Рома́нова, Євге́на Сверстю́ка, Васи́ля Рома́нюка, Івана Сві́тличного, Івана Семаню́ка, Рома́на Семеню́ка, Олекса́ндра Сергі́єнка, Синько́ва (ім'я невідоме), Яросла́ва Ски́би, Івана Соло́дкого, Івана Соманю́ка, Степа́на Сомли́ка, Степа́на Соро́ки, Любо́мира Старосольського, Па́вла Стро́циня, Васи́ля Сту́са, Івана Су́ка, Йо́сипа Терелі́, Андрі́я Тури́ка, Олекса́ндра Фельдма́на, Кири́ла Федорчу́ка, Фе́нюка (ім'я невідоме), Се́мена Це́мока, Богдана Чорнома́за, Чорно́го (ім'я невідоме), Бори́са

Здоровця, Анатолія Здорового, Івана Ільчука, Мирослава Іовчика, Ігоря Калинця, Івана Кандиби, Святослава Караванського, Павла Кампова, Дмитра Квецька, Семена Кіф'яка, Йосипа Климковича, Павла Климчака, Миколи Коваленка, Миколи Кончаківського, Андрія Корабля, Миколи Коця, Зеновія Красівського, Гната Кулика, Миколи Курчика, Василя Лісового, Дениса Лукашевича, Левка Лук'яненка, Костянтина Луца, Личака (ім'я невідоме), Анатолія Лупиноса, Олексія Марченка, Марчука (ім'я невідоме), Миколи Мелеха, Тараса Мельничука, Яромира Микитки, Івана Мирона, Андрія Мороза, Валентина Мороза, Володимира Нездійминого, Василя Овсієнка, Володимира Олійника, Михайла Осадчого, Миколи Панченка, Зоряна Попадюка, Леоніда Плюща, В'ячеслава Чорновола, Івана Чмеля, Олександра Чугая, Павла Чучнана, Степана Чучнана, Івана Шевченка, Трохима Шинкарука, Іцхака Школьника, Данила Шумука, Юрія Шухевича-Березинського, Володимира Юркова, Степана Янкевича, Семена Глузмана.

З певністю можна ствердити, що у дзеркалі „Свободи“ дістав найповніше відтворення дисидентський портрет Валентина Мороза. Але оскільки у всьому спектрі барв – ідейних, світоглядних, психологічних – переважали, і це самозрозуміло, світлі, мажорні тони, то згодом за це щире й беззастережне захоплення мужністю і талантом автора публіцистичних шедеврів „Серед снігів“ та „Мойсей і Датан“ довелося „Свободі“ заплатити немалу ціну своїм тяжко вистражданим авторитетом.

Від 1972 року до середини 1979 року „Свобода“ десятки разів виходила з фотографією Валентина Мороза на 1-ій стор. Газета повідомляла буквально про кожен його крок на волі, про кожну зустріч з громадою, кожен виступ перед політичною елітою інших країн.

„Свобода“, 9 травня, **„В. Мороз відбув розмову з членами редакції „Свободи“, далі – докладний репортаж.**

„Свобода“, 10 травня 1979 року, **„Валентин Мороз зустрівся з представниками української преси, наголошував на потребі консолідованої акції в користь інших політичних в'язнів“,** нижче – докладний, майже стенографічний звіт.

„Свобода“, 15 травня 1979 року, **„Молода Україна в Америці – це чудова квітка, що виросла на чужому ґрунті“,** – заявив В. Мороз на зустрічі в Нью-Йорку. Нижче – докладний репортаж з широким цитуванням усіма шанованого промовця-героя.

„Свобода“ 17 травня вміщує текст промови В. Мороза на зустрічі з українською молоддю і громадянством в Нью-Йорку 5 травня того року.

„Свобода“, 30 червня 1979 року, **„Валентин Мороз був на аудієнції у Папи Івана Павла II, гостем у Патріярха Йосифа та зустрічався з професорами і студентами УКУ“. Нижче – докладний звіт.**

У тому ж числі – **„Валентин Мороз промовляв в британському парламенті“.**

„Свобода“, 7 січня 1978 року, **„Валентин Мороз: нація – найсвятіше на землі“. Це виклад змісту пристрасного памфлету В. Мороза „Мойсей і Датан“.**

Аж поки американські українці не виявили традиційних своїх, іманентно їм властивих внутрішніх незгод: чисто формальним приводом до них послужили суперечки, чи має Валентин Мороз рацію в усьому, що говорить, чи не має. Але про це – в наступному розділі.

* * *

До постійних тематичних ліній „Свободи“, посиленої редакторами з політичної повоєнної еміграції, належить

і діяльність Української Греко-Католицької Церкви в Америці, зокрема після звільнення Митрополита Йосифа Сліпого з советської каторги і його прибуття на Захід. Відтоді виникає – спочатку в США, відтак і в інших країнах поселення українців – потужний мирянський рух за офіційне визнання Ватиканом патріархального устрою Церкви.

Ця творча атмосфера довкола майбутнього Церкви і її завдань допомогла громаді заздалегідь поставити у центр уваги питання 1000-річчя Хрещення України. З іншого боку, до такої уваги й особливої пильності спонукали антиукраїнські зусилля Московського патріархату, який уміло маніпулював сліпою ватиканською „остполітик“ і окремими кардиналами папської курії. Саме тому одна з перших публікацій „Свободи“ на тему 1000-річчя Хрещення України мала гостро полемічний характер. Це стаття гарвардського професора Омеляна Прицака **„Тисячоліття Християнства України та українська національна гідність“** („Свобода“, травня 1985 року). Уривок з цієї статті:

„...Мабуть, верхом українофобії кардинала Віллебрандса є новий, дуже спритно за всіма маккіявеллівськими засадами запланований задум, а саме – відбуття спільно з московською патріархією та представниками советської ідеології „єкуменічної“ конференції в центрі інтелектуальної Канади – в Торонто. Як своє знаряддя він обрав професора Катедри українських студій Торонтського університету Р. Павла Магочого. Як відомо, названа катедра постала заходами організованого українства Канади...

...Я особисто цінив і ціню проф. Магочого за його талант і працьовитість. У минулому я не раз допомагав

йому в різний спосіб як надійному молодому вченому. Я ніколи не старався примусити його уважати себе за українця, бо це справа особистого вибору. Але навіть „американець слов'янського походження“, як він себе окреслює – не може, працюючи в Канаді на Катедрі українських студій, а до того ще й на полі української історії, робити кроки, які є проти української національної гідності...

...Як довго Московська патріархія і советський уряд не практикують на ділі екуменізму, тобто як довго вони, зліквідувавши насильно Українські Церкви, православну, католицьку і протестантську насаджують силою багнетів на українській землі Російську Православну Церкву, а українські Церкви діаспори опльовують у найбільш нехристиянський спосіб, а Секретаріат церковної єдності те все толерує, ніяка катедра українських студій не може і не повинна – ні під якою умовою – мати щось спільного з такими установами. Я собі не уявляю, щоб у яким-небудь університеті вільного світу професор юдаїстичних чи жидівських студій влаштував ювілейну святочну конференцію з офіційними представниками та агітаторами нацистів...”.

З ініціативи Українського наукового інституту в масачусетському Кембриджі виник „Гарвардський проєкт“ для відзначення 1000-річчя Хрещення Русі-України – з наміром видати титанічний за обсягом шар літератури, що має стосунок до церковної історії України.

„Свобода“ з 10 грудня 1986 року – про це:

„...Корпус української давньої творчості, в чому передбачено появу понад 100 томів (що виходитимуть у трьох серіях по сорок томів) являється найскладнішим з усіх завдань гарвардського Проєкту, хоч би з причини самого свого розміру. Тому Український науковий інститут

Гарвардського університету вже заангажував понад 25 науковців-спеціалістів з усіх частин світу до праці над корпусом. Вони приготувляють до друку оригінали творів, написаних українцями впродовж сімох століть (від XII до XVIII). Ці твори написані різними мовами – старорусською, середньо-українською, латинською і польською, а їх зміст переважно пов'язаний з Церквою, з релігійним життям в Україні, або з історією наших земель”.

Певна річ, „Свобода” відразу ж взялася пропагувати цей проект і сприяти його здійсненню постійними закликами до жертводавців і меценатів стосовно збирання фондів. Не міг стояти осторонь і видавець „Свободи” – Український Народний Союз.

„Свобода”, 28 січня 1988 року, „УНСоюз пожертвував 150,000 доларів на Гарвардський Проект – став фундатором першого тому енциклопедії українського християнства”.

Найпомітніші матеріали „Свободи” на тему 1000-річчя Хрещення України:

„Заклик Крайового комітету Тисячоліття Християнства в Україні до українського громадянства й організацій в ЗСА” (11 січня 1986 року);

„На запрошення Інституту ім. Кеннана проф. Богдан Боцюрків прочитав 15 грудня доповідь „Советська релігійна політика за Горбачова та недалеко 1000-річчя Хрищення Русі” (5 лютого 1987 року);

„Канадська преса про книгу з нагоди ювілею Хрищення” (12 лютого 1987 року);

„Товариство „Волинь” вітає Тисячоліття Хрищення своїми церквами” (27 лютого 1987 року);

„Відзначімо соборно Хрищення України” (Володимир Барагура, 6 березня 1987 року);

„Ля-Салл-університет дасть курс про Тисячоліття“
(14 жовтня 1987 року);

**„Відзначимо Тисячоліття Хрищення України
однодушно чи нарізно?“** (Володимир Барагура, 2 січня
1988 року);

„Балтимор започаткував ювілей Тисячоліття“ (27
січня 1988 року);

**„Росіянка в обороні 1000-річчя Хрищення
України“** (29 і 30 січня 1988 року – Емілія Ільїна
відкритим листом звертається до Андрія Сахарова, Юрія
Орлова та Олександра Солженіцина, нагадуючи їм про
„дисидентський обов’язок“ висловити вголос історичну
правду про те, що Москва не має жодних підстав
святкувати 1000-річчя Хрещення Росії, бо за князя
Володимира, хрестителя Русі, ніякої Росії на світі не було);

**„Звернення в справі святкування Тисячоліття у
Вашінгтоні в днях 7, 8 і 9 жовтня 1988 року“** (23 серпня
1988 року).

* * *

Ще одну тему висвітлювала „Свобода“ постійно,
майже від самого свого заснування, – кооперативний
рух. Тільки на перший погляд вона здається прозаїчною,
принаймні, – позбавленою контрверсій і полемічного
потенціалу, властивого „Свободі“ в усі періоди її життя.
Насправді цей рух протягом усієї своєї історії у значно
більшій мірі, ніж політичні середовища, засвідчував
моральну, культурну і господарську зрілість українців,
зокрема в Галичині, цементуючи всі суспільні прошарки
в єдиний національний організм. Не випадково Митро-
полит Андрій Шептицький, всіма силами душі і розуму
шукаючи шляхів спасіння української нації, закликав
молодь активно вливатися у кооперативний рух – ясно

здавав собі справу з того, що саме в кооперації українська людина стане на ноги і виявить себе на рівні з іншими народами культурної Європи.

Невипадкової росіяни під час загарбання Галиччини в 1915 році, одним з перших вивезли на схід подвижника українського кооперативного руху Костя Паньківського.

Цей рух вписав також достойні сторінки в коротку історію Визвольних змагань 1917-1920 років та Української Народної Республіки. Відомо, що від травня 1917 року до травня 1918-го в Києві відбулося три Всеукраїнські кооперативні з'їзди, і третій з'їзд, як згодом писав дослідник кооперативного руху Ілля Витанович, був „цікавий незабутньою дискусією-боєм, який звели українські кооператори, головно предсідник з'їзду, голова Ради Українського Центрального Кооперативного Комітету проф. М. Туган-Барановський і голова правління Б. Мартос з російськими кооператорами та тими своїми земляками-малоросами, які вважали, що й у ті часи не слід Україні творити власні українські центральні кооперативні організації...”⁶⁹

„Свобода“, 16 лютого 1918 року, **„Український Кооперативний Народний Банк“:**

„....Перед економічним життям українського народу розгортається широке поле будучої кооперативної роботи. Уявляється, що вся Україна лишок (надмір) хліба і всякі інші продукти сільського господарства через кооперативні організації, а останні – через Український Народний Банк, буде направляти за кордон, а відти буде доставляти всякі машини й інші річі, потрібні українському селянству. Передбачаючи се, українські кооперативні союзи повинні подбати про укріплене свого центрального кооперативного органу, бо міцність

Народного Банку є сила і міць усеї української кооперації. Зараз же негайно треба підписуватись на акції нового випуску і приступити до практичної роботи з новим банком...

Україна тоді стане справді вільною, коли матиме силу і волю економічну. А Український Народний Банк – се один з найпевніших засобів для розвитку економічного життя України“.

В цьому сенсі Україна була навіть попереду Америки. „Свобода“, 5 жовтня 1918 року, **„Перший кооперативний з'їзд в Америці“:**

„Повищий наголовок може декому видатися дивним. Америку відкрили 426 літ тому, а ще до цього часу не було тут ані одного кооперативного з'їзду. Перший і одинокий кооперативний з'їзд відбувся щойно минулого тижня в Спрінгфілді, Іллінойс. Учасниками його були головно чужинці: жида, москалі, німці, українці, шведи, голяндці, данці, фінляндці, поляки, італійці, румуни і вкінці – роджені тут американці. Сей перший кооперативний з'їзд, який відбувся в залі іллінойського сойму, зробив на американську суспільність сильне вражіне. Висказується про нього похвально прогресивна американська преса, яка уважає його початком до святого діла спасеня американського народу від трастової заглади...“.

Тим часом вже в 1887 році перші українські імігранти заснували, з легкої руки о. Івана Волянського, в Шенандоа кооперативу „Народна торгівля“. На початку ХХ ст. діяли українські кооперативи в штатах Конектикат, Нью-Йорк, Пенсильванія, Ровд-Айленд. То був тільки перший засів здатности українців до самодопомоги.

Виразні заголовки у „Свободі“ періоду між Першою і Другою світовими війнами: **„В кооперації – наша сила і**

будучність“ (12 листопада 1925 року), **„Про український кооперативний рух“** (3 грудня 1925 року), **„Ще про кооперативний рух“** (12 і 16 жовтня 1926 року), **„Завдання українців в країні мільярдних корпорацій“** (20 травня 1929 року), **„Український банк в Америці“** (10 червня 1929 року), **„В єднанні власних сил – до добра і краси: посвячення Прапора української Кооперації у Львові“** (19 червня 1934 року), **„Замах на українські кооперативи в Галичині“** (2 січня 1935 року), **„Українська кооперація“** (22 липня 1938 року).

Невдовзі після війни виникло, вже з потреб третьої хвилі еміграції, Товариство „Самопоміч“, об'єднавши організаційні зусилля багатьох осіб, котрі вже мали великий досвід праці в українському кооперативному русі на рідних землях. Створені під їхнім проводом кредитові кооперативи прийняли цю вдалу назву – „Самопоміч“: в травні 1951 року – в Нью-Йорку, в липні того ж року – в Чикаго. У березні 1957 року утворився загальноамериканський координаційний орган кооперативної галузі – Товариство Українських Кооператив (від 1974 року – Централь Українських Кооператив Америки). До грона талановитих організаторів українського кооперативного руху в Америці належали Іван Шепарович, Омелян Плешкевич, Петро Андрусів, Ілля Карапінка, Андрій Качор, Юліян Ревай, Дмитро Григорчук, Лев Футала, Богдан Кекіш, Маруся Колодій, Ігор Ляшок, Богдан Ватраль, та довга низка інших активних українців.

На початку 1970-их років в різних штатах і містах діяло вже майже 20 відділів „Самопоміч“, загальна сума капіталу досягла майже 40 млн. дол. Порівняймо: чикагська „Самопоміч“ виникла з початковим капіталом 359 дол.

Відтак у 1973 році дійшло до заснування Української Світової Кооперативної Ради, котра представляла 74 українські кооперативи Америки, Канади, Великобританії, Австралії та Аргентини, разом вони володіли 250-мільйонним обіговим капіталом.

З відновленням незалежної Української держави в 1991 році Українська Світова Кооперативна Рада негайно повернулася лицем до рідних земель, з її подання Президент України спеціальним указом відкрив двері до широкого заснування кредитних кооператив в Україні.

Про ефективність фінансового аспекту діяльності українських кредитівок свідчить їхня відкритість до громадського життя: при багатьох кооперативах діють фундації, котрі щедрими пожертвами підтримали сотні важливих наукових, культурних, літературних, мистецьких проєктів.

Такий ось втішний звіт зі зборів „Самопоміч“ в Нью-Йорку подала „Свобода“ 27 квітня 2012 року:

„...Кредитівка й далі продовжує бути провідною за обсягом активів,...ввійшовши в найвищі 4. відс. всіх американських кредитних спілок та зайнявши 17-те місце серед 434 кредитівок штату Нью-Йорк. 2011 рік увінчався загальною сумою активів у розмірі 836,1 млн. дол., що на 56,4 млн. дол. більше, ніж у 2010 році. Збільшені прибутки дозволили віддати членству у формі дивідендів 13 млн. дол. У 2011 році Рада директорів ухвалила пожертвувати 1,2 млн. дол. на громадські потреби. Станом на 31 грудня 2011 року кредитівка мала 14,306 членів і була однією з найбільших кредитових спілок Америки“.

ЕМІГРАЦІЙНА ГРИЗНІЯ

50

КОЖНА НОВА ХВИЛЯ – „ІНШІ“ УКРАЇНЦІ

Цей розділ мав би вдатися найлегшим, якщо б тему його брати формально – за головною зовнішньою ознакою життя української іміграції у вільному світі. А нею, поза сумнівами, є безперервні заклики до єдності – громадської, політичної, релігійної. „В єдності – сила!“ – писано і піднято на всіх мислимих і немислимих прапорах американських українців – партійних, безпартійних, конфесійних, етнічно-територіальних, але ці заклики диктовані були не реальністю, а тільки власливою українцям психологією „заміщення“: кому чого найбільше бракує, той про це найбільше говорить.

Взагалі еміграція, передусім і майже вичерпно – це проблема психологічна, хоч видимим рушієм її виступають економічні, соціальні причини й обставини.

Психологічною і не до кінця збагнутою – принаймні, збагнутою не настільки, щоб рецидиви виключалися – проблемою залишається повторюване несприйняття попередньою хвилею імігрантів хвилі наступної. І що поглиблює цю суперечність, робить її, сказати б, загальнолюдською – те, що воно так не лише в українській психології.

У „Пропам’ятній книзі“ її феноменально уважний до всіх особливостей американського суспільства редактор-упорядник д-р Лука Мишуга вмістив цінну розвідку канадсько-українського історика і громадського діяча, одного з постійних авторів „Свободи“ (зокрема йому належить соціально-психологічне дослідження „Школа і Церква“, вміщене у числах газети з 3, 4, 5, 6, 8, 11, 12, 13 і 15 серпня 1927 року) д-ра Олександра Сушка **„Конфлікт між старою і новою іміграцією і ми“**. Тобто, між старою і новою – ще доукраїнськими, загальноамериканськими.

Перша іміграційна хвиля, власне – хвилька, прибилася до американського берега Атлантику на легендарному кораблі „Мейфлаверс“ у 1620 році. Це були англо-саксонські протестанти-пуритани, що втікали від релігійних канонів католицизму і заснували Бостон, столицю так званої Нової Англії, котра згодом стала штатом Масачусетс.

До кінця XVII ст., протягом XVIII ст. й аж до останньої чверти XIX ст. расовий характер іміграції залишався переважно той самий – англо-саксонський, германський. За д-ром О. Сушком, „ні латинської, ні слов’янської, ні орієнтальної примішки вона не мала

майже ніякої". І далі – істотна деталь: „Була це еміграція з землі, що шукала землі. Тому й населення Америки аж до заснування Злучених Держав було рільниче. Таким лишалося воно й по здобуттю самостійності. До самих 1880-их років воно було ще германське й суто рільниче“.

Зайве казати, що та перша, англо-саксонська, імміграція, в силу своєї селянської осідлості, а ще більше – в силу своєї релігійної твердості, була стабільна й у психологічному розумінні: протестанти-пуритани не потребували, аби їхнє життя впорядковувала якась зовнішня, суспільна, державно-політична сила, формальні закони тощо. То були люди самовимогливості й самодисципліни, ці їхні якості й творили надійний фундамент усього суспільного життя Нового Світу.

Самеобщей фундамент боляче вдарилася імміграційна хвиля, що почалася від 1880-их років, коли Америка бурхливо індустріалізувалася й потребувала все нових і нових робочих рук – найдешевших і до найтяжчої праці, переважно на вугільних шахтах східного узбережжя, на розбудовах фабрик і міст. Ця хвиля принесла до Америки, поряд з вихідцями з південно- й східноєвропейських країн, перші сотні і тисячі русинів-українців з Угорської Русі та Галичини.

Вся та сіра маса рятувалася від трагічного безземелля в рідних краях, передусім гірсько-карпатських, тобто також була глибоко закорінена в природу й тому не мала б ганджу щодо психологічної стабільності, якби в Америці чекала її вільна земля, а не шахти і фабрики. Тим часом у шалі промислового розвитку нової для їхніх душ і розумів країни ці люди, відірвані від звичної сільської праці, зовсім чужі в атмосфері великих міст, не могли

виглядати привабливо, і чим більше їх тут з'являлося, тим менше співчуття вони викликали до себе. Врешті-решт, Америка увійшла в темну смугу „іміграційної проблеми“.

Д-р О. Сушко: „Конфлікт цей викликала „нова“ іміграція в першу чергу своєю яскравою примітивністю та відсталістю. Тим вона відбивала різко від високого діяпазону суспільного поступу „старого“ населення. Надто ж питання комплікувалось і загострювалося ще й тому, що „старі“ виводили себе від „культурних“ англо-саксонів і германів та гляділи з упередженням, несмаком, а там і з ненавистю на „менш культурних“ переселенців походження італійського, слов'янського й орієнтального“.

Були й інші істотні причини, котрі спонукали стару іміграцію зачиняти двері перед новою. Прибульці останньої чверті XIX ст. несли в Америку таку релігійну різноманітність, котрої англо-саксонські протестанти не могли прийняти. Католики, православні, юдеї викликали до себе і своїх обрядів крайню ворожість і сприймалися як небезпечні для суспільства фанатики.

Та був ще не менш діткливий соціальний аспект проблеми: нові імігранти, аби хоч якось вижити, змушені були погоджуватися на найтяжчу працю і на найменшу платню, і цим мимовільно спричиняли нездорову конкуренцію старому американському робітництву, зводячи нанівець його боротьбу з фабрикантами за поліпшення свого матеріального становища.

Отож у країні почався активний протиіміграційний рух, виникали одна за одною могутні всеамериканські організації (як от American Protective Association та ін.) котрі атакували законодавців вимогами приймати

радикальні закони задля різкого обмеження іміграції до США.

Ця негачія супроти всіх, хто не належав до раси англо-саксів і германців, тривала майже пів століття, аж поки в надрах самого американського суспільства не виник здоровий ідейно-світоглядний спротив. Наприкінці 1880-их років великий оборонець нової хвилі імігрантів Джейн Адамс заснувала в Чикаго „Hull House“, гуманістична діяльність якого сколихнула Америкою і врешті змінила її.

Чимало заслуг у цьому розумінні – на конті єврейських організацій Америки. Д-р О. Сушко цитує професора-ліберала Е. А. Роса: „Література, що приносить стільки добра для всіх клас Америки, виходить з бистрих жидівських умів. Щоб допустити своїх братів з „черти осілости“, найліпші жидівські голови працюють коло того, щоб держати отвором двері Америки для всіх арійців“.

Та найцікавіше – навіть не те, що ці двері врешті-решт ширше відкрилися, а те, що самі жорстокі нагінки, сама обструкція з боку, умовно кажучи, „корінних“ американців мала дуже важливий і далеко не негативний результат: та перша хвиля імігрантів з сходу і півдня Європи, з Підкарпатської, чи Угорської, Русі і Галичини могла тим швидше здобути лояльне ставлення до себе, чим швидше вона американізувалася.

Д-р О. Сушко пише про „...стихийний рух в напрямі „американізації“, в напрямі викорінення всяких різниць між „старими“ і „новими“ американцями, що – річ природня – мало на меті зрівняння усіх етнічних, суспільних і культурних елементів багатоязичного та багатоконфесійного населення Злучених Держав

в одну соціальну родину, серед якої не було б ніяких горожанських упереджень, ніяких ворожнеч, ніяких більш або менш упривілейованих угруповань, але серед якої всі горожани творили б одну рівновартну і рівноправну масу“.

І вже діти перших українських імігрантів, підхоплені тим стихійним рухом до стовідсоткового американізму, опинялися в гущі суспільного буття – культурно-громадського, освітнього, наукового – і засвідчували, що їх здібності, таланти і життєва енергія тут не зайві. Лише в цей спосіб вони діставали можливість бути почутими суспільством, і воно таки чуло їх, якщо вже в 1917 році серед сенаторів і конгресменів були послідовні, великі прихильники українства, і тому став можливим Український День в американській столиці, стали можливими фонди допомоги понівеченій російською окупацією Галичині, Українським Січковим Стрільцям і їхнім родинам, сиротам, „Рідній Школі“ тощо.

Гірка, з далекойдучими трагічними наслідками поразка українських визвольних змагань 1917-1921 років призвела до досить масової еміграції, що її умовно називають „другою хвилею“. Осіла вона переважно в Західній Європі, найзначніші осередки пореволюційного українства діяли у Варшаві, Празі, Відні, Берліні і Парижі. „Діяли“ – не перебільшення. Д-р Михайло Лозинський у довідковій статті **„Українська політична еміграція в 1921 році“** („Свобода“, 27 січня 1921 року) подає перелік українських центрів, політичну орієнтацію кожного з них, назви їхніх газет. Наостанок цей видатний автор стверджує „Розкинені українські емігранти скрізь по світі, є вони і в Сербії, і в Болгарії, і в Румунії, і в Туреччині, і в Єгипті. Скрізь стараються зав'язувати свої

центри, переважно гуманітарного і культурного характеру, і скрізь живуть у великій біді“.

Цілком очевидно – у біді не тільки матеріальній. Ще один цікавий тогочасний автор – д-р Осип Назарук („Про суть і значіння еміграції“ („Свобода“, 5 лютого 1922 року): „Еміграція – це ненормальне явище, як ненормальне для здорового листя відірвання його від дерева. Відірване листя мусить обхопити гниття... Але й мусування виноградного соку, яке дає токайське або рейнське вино, – це також свого роду гниття. Діло в тім, щоб з ненормального стану, з хвороби, якою єсть еміграція, було більше пожитку, ніж шкоди для народу, який ту еміграцію видав. З болю, який дає кожда еміграція, може вийти тільки хвороба, але можуть вийти, крім хвороби, ще й перли, цінні для цілого національного життя. Можемо це найвиразніше бачити на польській еміграції, котра, крім гнилі і сварок, видала міцну літературу, яка опісля сотворила душу сучасної польської нації...“. Автор вдається до відповідних рядків Адама Міцкевича:

„І утрацівши розум в вальках длуґіх,
Пльвайон на себе і жрон єдні другіх...“

І далі: „Плював і він сам та жерся з іншими – аж поки не взявся до праці, уникаючи сварок...“.

У висновку: „...Тому нерозумно єсть плювати на еміграцію. На еміграції треба зі здвоєною силою працювати над собою і над збірним ділом... Найстарша еміграція українського народу – це еміграція американська. І тому на неї припадає найбільше завдання. Мимо всіх непорозумінь, треба признати, що українська еміграція в Америці назагал зрозуміла своє значіння в історії боротьби українського народу за свою державну незалежність... Сварки, які нерозлучні з кожною

еміграцією, щезнуть самі собою, коли побачимо перед очима ясну ціль...”.

Назагал зрозуміла... Іншими словами, американська Україна безперервно, з кожним новим поколінням, відтворювала провідну верству, котра свідомо приймала як свою долю, як свій хрест цю подвійність інтелектуальних і духовних зусиль – все глибше інтегруючись в загальноамериканське громадське і політичне життя, вона залишалася вірною ідеї визволення України.

При цьому, певна річ, американська демократія, сама суспільна атмосфера в країні позначалися на характері діяльності навіть найрадикальніших українських організацій та груп – у бік більшої поміркованості та загальної толерантності, що мало й побічний небажаний результат – зникання масовості українського життя в Америці.

„Свобода“, 30 квітня 1934 року, редакційна стаття „Для пам’яті будучим поколінням“ – з приводу проекту видання ювілейної, до 40-річчя УНСоюзу „Пропам’ятної книги“: „...Іміграція переживає тепер критичний момент. Старі поволи відходять від нас назавжди і забирають зі собою до гробу те, чим жило тут наше українське серце. Молодь, яка прийде по старім поколінню, навіть не знатиме, де шукати відомостей про наше минуле життя-буття, про тих людей, що тут жили і працювали, і розбудовували американську Україну...”.

Зв’язок між поколіннями американських українців ставав усе проблематичнішим. „Свобода“, 31 грудня 1938 року, „Українське життя на еміграції – вчора й нині“ (зі звіту голови Об’єднання Українських Організацій в Америці Омеляна Рев’юка): „...Старе покоління, відчуваючи свій скорий кінець, береться тим завзятіше до публичної роботи, щоб до смерті зробити як можливо

найбільше для народної справи, а молоде покоління до цієї праці або зовсім байдуже, або розуміє її інакше”.

Й от саме в цьому історичному проміжку відчутного зникання етнічного українського первня в Америці сюди вихлюпнулася унікальна за своєю визначальною якістю повоєнна „третя хвиля” української еміграції, з повною на те підставою названа „політичною”: її основу складало свідоме, ідейно потужне і переважно освічене українство. Так американська Україна дістала друге дихання. Але заодно – і гідні жалю внутрішні суперечності, частково зумовлені історичними і політичними обставинами всієї першої половини ХХ ст., частково – глибокою і ледве чи виліковною схильністю нашої національної психіки до поділів і розламів.

Перший, особливо болючий з них, як вже добре відомо з різних, хоч і суперечливих, досліджень, стався у 1940 році – розлам ОУН на дві організаційні течії. Обидві самовіддано ішли далі дорогою служіння ідеї визволення України, зупиняючись в цій дорозі тільки для того, аби встромити палицю в колеса одна одній.

„Свобода” довгий час не займала чіткої позиції до жодного з тих двох розламів, бо, по-перше, щодо всіх політичних контрверсій головний редактор „Свободи” д-р Лука Мишуга виказував заavidну, справді дипломатичну обачність, а по-друге, редакція у тому періоді не мала в Європі певних джерел інформації. Тому і в цій темі більше повідомляла, ніж коментувала. Або ж посиалася на інші видання. Приклад – редакційна стаття „В зачарованому колі українського партійництва” (21 грудня 1948 року), яка передає зміст публікації В. Косара в ашаффенбурзькій україномовній „Неділі” – про дальший розвиток розходжень між „мельниківцями”

і „бандерівцями“. При цьому „Свобода“ називає ту публікацію поданою „в помітно тенденційному наświetленні“. І далі: „...З інформацій „Неділі“ пробивається виразно тенденція представити ОУН(р) і Степана Бандеру в гіршому світлі, ніж ЗП УГВР та цілу опозицію з М. Лебедем на чолі, тоді як інші інформатори намагаються представити Бандеру і його співробітників ще як „найбільше тверезі голови“ в цій групі націоналістів“.

26 лютого 1954 року „Свобода“ вміщує на 1-ій стор. повідомлення **„Поглиблюється криза в проводі Закордонних частин ОУН“** – про третій розкол, у висліді котрого від ОУН(р) відкололися так звані „двійкарі“ – д-р Лев Ребет і Зеновій Матла.

У редакційній статті **„Еміграційна гризня“** (9 листопада 1954 року) „Свобода“ коментує останні виступи Віліяма Г. Чемберлена в американській пресі, у яких він, недавній прихильник відкритої для імігрантів повоєнної Америки, стверджує, що іміграційні політичні середовища, замість робити все більший вклад у практичну боротьбу з комунізмом, витрачають сили на безконечні внутрішні чвари. Газета з сумом констатує: „Для Чемберлена і йому подібних це „трагікомічна боротьба“, а чим вона є для нас? Чи не ганьбою? Такою вона буде записана цілком певно на сторінках історії України нашої доби“.

Певна річ, „Свобода“ усвідомлювала свою роль в подоланні ідейно-політичних розходжень у свідомому українстві і не боялася гострих дискусій з усього кола тих питань, дбаючи лише, щоб дискусанти трималися конструктивного русла, й очікуючи від них конкретних програм практичного розв'язання проблеми.

Ось один з моментів дискусії. 2 березня 1957 року „Свобода“ вмістила статтю Євгена Скоцка **„За об'єднан-**

ня ОУН“, у якій її автор цілком слушно доводить, чому потрібне це об'єднання – тому що „на політичному овиді західнього світу немає навіть проблску надій на те, що проблема національного визволення підсоветських народів, в тому числі й України, може знайти розв'язку на форумі міжнародної політики. Навпаки, тим народам лишається надія тільки на власні сили...“.

На статтю Є. Скоцка схвально відгукнулося декілька читачів, зокрема Юрій Артюшенко („Свобода“, 27 березня 1957 року), який теж не менш правильно порадив, що об'єднання націоналістичних течій повинно відбуватися в руслі української державницької ідеї, історичним втіленням якої була Українська Народна Республіка і її Центральна Рада.

Відповідаючи Є. Скоцкові, Іван Кедрин писав („Свобода“, 30 березня, „Труднощі об'єднання ОУН“: „...Непробачною слабкістю статті Є. Скочка є відсутність будь-якої конкретної плятформи, на якій ті групи ОУН могли б об'єднатись. Він не виходить поза ствердження, щоєзлеіщоповиннобутикраще. Якцезробити – залишає кожному на власний розсуд. Однак, повне промовчання практичних способів переведення консолідації розбитої ОУН підсилює сумніви, чи взагалі така консолідація в нинішньому часі і в нинішніх умовах можлива. Розкол ОУН на теперішні групи не прийшов з повітря. Він мав свої причини, що їх не можна нині перекреслити як анахронічні, не істотні. Якщо навіть причина першого розколу на два табори взимі 1939-1940 року дійсно стала анахронічною, з радикальною зміною політичних відносин, в яких перебувала тоді країна й українська еміграція, та з трагічною смертю більшості тодішніх головних дійових осіб великої драми ОУН,

то минулі кільканадцять років вижолобили глибокі межі у світогляді, психіці й атмосфері. Було б смішно заперечувати різниці в світогляді й психіці учасників таборів, що їх популярно зветься „мельниківцями“ і „бандерівцями“...“.

Очевидно, не останньою мірою завдяки редакторсько-публіцистичному авторитетові І. Кедрина-Рудницького „Свобода“ довгий час залишалася поміркованою щодо того, хто більше винен у розколі ОУН, і визнавала обидві течії однаково відданими українській визвольній справі. „Свобода“ 15 жовтня 1964 року, **„У 5-річчя смерті Степана Бандери“**: „Ідеї самостійності України присвятив сл. п. Степан Бандера все своє життя, і за цю ідею згинув, як вояк на бойовому пості. Степан Бандера очолював одну з галузей українського націоналістичного руху, але він був людиною широкого державницького мірила, і великим трудом свого життя, своєю посвятою і відданістю батьківщині став загальнонаціональним героєм, став власністю всього українського народу“.

З такою пошаною писала „Свобода“ і про полковника Андрія Мельника, підкреслюючи його військовий хист і заслуги перед Українською Народною Республікою, друкувала тексти його виступів, зокрема на з'їзді Українського Національного Об'єднання в Торонто в квітні 1957 року.

Тим часом розкол в ОУН далі тривав і тривали спроби подолати його. Оскільки ж можливостей діяти до цього не ставало більше, то дратівлива партійна роздвоєність спричинювала розчарування в партійній політиці взагалі. Характерною в цьому сенсі є низка публікацій психолога Богдана Цимбалістого (пізнішого автора політичного есею „Тавро бездержавности“), роз-

початих дискусійною статтею **„Чи потрібні політичні партії на еміграції?“** („Свобода“, 4 листопада 1978 року). Він називає українську еміграцію незрілою, бо „вона принесла з краю не лише свої давні партійні льояльності, але теж ресентименти, подразнені почуття, бажання розрахунку з іншими групами і бажання влади над своїми земляками, навіть як це тільки ілюзія влади“.

А статтю **„Партії і політична діяльність діаспори“** („Свобода“, 25 серпня 1978 року) Б. Цимбалістий закінчує висновком: „...Існування українських партій в умовах життя в діаспорі видається нам недоцільним, а то й шкідливим. Навіть у власній державі громадяни можуть бути політично активні і не приставати до ніякої партії. Вони можуть творити різні комітети для конкретних цілей, основувати „рухи“ з політичними цілями або навіть діяти в рамках своїх професійних організацій...“.

Натрапивши з цими дещо спрощеними поглядами на гостру критику, Б. Цимбалістий у своїй відповіді **„Кілька точок над „і“** („Свобода“, 21 жовтня 1978 року) мужньо іде на поступки: „Ніде я не ставив під сумнів потреби політичної діяльності діаспори. Політика в широкому сенсі слова, як керування дією громади, завжди буде існувати. Наприклад, вести кампанію проти мішаних подружчя чи проти денаціоналізації нашої молоді є політикою групи. Крім того, ми маємо певні, історією накладені завдання щодо поневоленої України...“.

З новою силою українські міжпартійні незгоди спалахнули з приводу, котрий на перший погляд виглядає неймовірним – швидше спонукою до порозуміння між групами і до спільної радості, ніж з причини поглиблення давніх взаємних відчужень: зі звільнення

з советських тюрем українських дисидентів і прибуття перших з них на Захід.

Випадок з Валентином Морозом тут тільки найяскравіший з-поміж інших подібних і тому ним можна ілюструвати загальну картину тодішніх контрверсій. Великою мірою вони були непередбачені для кожної зі сторін цього нового непорозуміння, й саме ця обставина дозволяє з вибачливістю поставитися до „Свободи“, яка в тому випадку багато втратила зі своєї вистражаної попередніми десятиліттями поміркованості щодо українських партійних розладів.

Сторін було, принаймні виразних, три: Український Народний Союз і його „Свобода“, Український Конгресовий Комітет Америки і сам Валентин Мороз. Кожна мала свою рацію, але єдина, спільна рація була неможлива.

Валентин Мороз мав у своєму характері багато такого, що могло викликати подив і незрозуміння навіть в Україні – рідкісну стійкість, не просто принципову, властиву багатьом іншим дисидентам, а якусь особливу, особливо радикальну непоступливість перед советською системою. Він проніс цю якість і крізь тюрми, та все ж для зовнішнього світу Мороз-дисидент полягав передусім у гарячому й сильному проукраїнському слові, явленому у публіцистичних шедеврах „Серед снігів“, „Мойсей і Датан“, і це слово, інтелектуально чесне і вкрай ясне, робило нібито зайвим всяке вдивляння в його внутрішнє життя, у переформовану чи zdeформовану тюрмами психологію людини, від якої заокеанські українці даремно очікували душевної рівноваги, звичної для них самих.

Велика частина давнішої, довоєнної еміграції мала вельми приблизні уявлення навіть про щоденне життя

української людини в СРСР, не кажучи вже про щільно закриту від світу кагебістську війну проти свідомого українства. Тому для українського патріота з України потюремна непримиренність Валентина Мороза ніскільки не здавалася б надмірною, тим часом давніший діяспорець, вихований американською демократією – навіть вповні щирий у своєму українстві – сприймав Морозові виступи і заклики до боротьби за Україну з великими застереженнями – як суперреволюційні.

Словом, ні американське українство не могло збагнути всього, що почуло від Валентина Мороза, ні він не розумів до кінця цього українства. Тому неминуче виникла у громаді нова незгода, розвівши в різні боки „демократичних“ американських українців і „революційних“.

На початках, у перших зустрічах з В. Морозом, діяспора, затамувавши подих, слухала його, і кожна група чула не те, що говорив недавній радянський в'язень, а те, що хотіла чути. А він говорив глибоко вистраждані речі і перебував в інерції боротьби, тому всі його промови закінчувалися гарячими закликами до дії, тобто, як на діяспорну більшість, закликами надмірно радикальними. І це, відповідно, поглибило диференціацію між різними прошарками діяспори – між носіями „революційних“ і „демократичних“ ідей.

Результатом було те, що „Свобода“ з 9 травня 1979 року проголосила зі своєї 1-ої сторінки: **„УККА перебрав дальшу опіку над Валентином Морозом“**. Тобто – перебрав від Українського Народного Союзу, і це, звичайно ж, дуже заболіло провідних союзовців. Докладно про цей біль розповів тодішній чільний керівник УНСоюзу д-р Іван Флис у своєму хронікальному

звіті „11 днів з Валентином Морозом“ („Свобода“ 14, 21, 28 липня і 4 серпня 1979 року). А причина болю й обурення була поважна: Український Народний Союз, діючи не лише через свої „Свободи“ і „The Ukrainian Weekly“, але також через офіційних осіб американського політичного істаблішменту, найбільше зробив для того, щоб США прийняли Валентина Мороза після його звільнення з тюрми в СРСР.

Кінцівка ж цього ретельного, буквально за днями і годинами, а тому й об'єктивного звіту д-ра І. Флиса відрізнялася смисловою тональністю від усього попереднього тексту і давала відчуття поміж рядками, що це останнє розходження між УНСоюзом і Українським Конгресовим Комітетом на В. Морозі не зупиниться: „...Валентин Мороз сам вибрав свою власну дорогу. Як виявилось, УККА ніколи не взяв п. Мороза під свою опіку. Це удавання було цілком наявне. В нього ніхто не вірив, ані далі ніхто не вірить в те, що п. Мороз був будь-коли під юрисдикцією УККА. Але ця легенда кружляла цей певний протяг часу...“.

Нова тріщина сталася буквально в листопаді наступного року – на XIII Конгресі УККА у Філадельфії. І на цей раз тріщина ще виразніше пролягала не стільки по партійно-політичному швові, скільки по психологічному, але саме це, попри небратську гризню між братами-українцями, великою мірою й вибачає обидві сторони: психолгія – це завжди щось глибше, ніж партійні програми і доктрини.

Чинником нового-старого протистояння знов-таки був советський дисидент, на цей раз – генерал Петро Григоренко. Не виявився він однозначним, як від нього очікували, не знаходили послідовності у його світогляді,

беззастережності, безкомпромісності, тобто – воліли б, аби він мав іншу біографію – ближчу до наших українських уявлень про героїзм.

Кожен з обидвох боків цієї нової, трохи політичної, а більше психологічної, барикади в чомусь мав рацію, а в чомусь не мав її. Щоб зрозуміти це, треба відійти поодаль від різко зафіксованих у багатьох дискусійних публікаціях деталей і побачити проблему в якомога більшій повноті картини.

Отже, з одного боку, не повинно дивувати, що переважна частина старшого покоління, ще довоєнної української еміграції, на час приїзду Валентина Мороза і генерала Петра Григоренка, на час того драматичного XI Конгресу вже в такій мірі вросла в країну поселення, так зрослася з її суспільним життям, з можливостями американської демократії, що всяка радикальна термінологія викликала в неї сумніви і нехіль. Крім того, додавався ще й такий чинник: повоєнна українська еміграція тому й звалася політичною, що містила в собі велику кількість освічених, вчених людей, інтелектуалів, творчих особистостей, котрі шукали відповідного поля прикладання власних сил й усвідомлювали, що в чужий монастир з своїм уставом не йдуть. А це був час розпановування лівого, просоветського русофільства в Америці, час особливого придивляння до українців – у бажанні знайти підстави для тавра „колябораціонізму з фашизмом“. Тому тяжко судити ту інтелігентну більшість, чиї спини потульно позгиналися і хто волів сподіватися, що всю працю в ім'я України можна здійснити на засіданнях всяких комітетів і комісій.

З другого боку, ще дивніше виглядала б відсутність в загальному українському середовищі „вільного світу“

людей пасіонарного типу. Що б то був за народ, який не видавав би з себе синів і дочок, непримиренних до смертельних ворогів України і її волі, що б то були за діти, якби боялися сповідувати радикальні способи визволення Матері-України – після україножерства московських царів і цариць, після масового винищування українського народу трьома голодоморами, після кривавих сталінських репресій проти всього інтелектуального і духовного цвіту нашої нації?

Сучасна львівська письменниця Галина Гордасевич вельми вичерпно окреслила психологічну домінанту розколу в ОУН: мовляв, якби все те діялося сьогодні і якби я була на десять років молодшою, ніж є, то стала б під прапор С. Бандери. А якби була на двадцять років старшою, то була б з Андрієм Мельником.

Тому читати звіт д-ра І. Флиса „Безславний XIII Конгрес“ („Свобода“, 25, 26 листопада, 3, 4, 5, 6, 9, 10, 11 грудня), знов-таки дуже докладний, як хроніка, цікаво хіба з погляду історично-пізнавального. Саму ж суть справи можна було висловити одним реченням: за провідництво у керівному органі Українського Конгресового Комітету, який тоді був авторитетною ідеологічною надбудовою всіх українських громадсько-політичних організацій в Америці, боролися дві супротивні групи: націоналісти-революціонери, переважно молоді, з Визвольного Фронту – і націоналісти-демократи з усіх інших організацій та груп. Перемогли перші, точніше – свої своїх.

„Українці Філядельфії стурбовані вислідами XIII Конгресу“ писала „Свобода“ 26 листопада 1980 року. І далі: „...Управа Відділу Українського Конгресового Комітету Америки у Філядельфії прилюдно виявляє глибоку турботу організованого у Відділі УККА гро-

мадянства з приводу розходжень, що зайшли на XIII Конгресі українців Америки і які довели до дуже шкідливої деконсолідації у керівних органах Українського Конгресового Комітету – на радість ворогів української справи...“.

Є ще одна публікація на цю ж тему – важлива тим, що подає ширше тло конфлікту і характерні для цього автора рефлексії. Це низка статей колишнього головного редактора „Свободи“ Антона Драгана (на той час він уже відпочивав „на емеритурі“, тобто на пенсії), під загальною назвою **„Щоб сонним не снилось“** („Свобода“, 6, 7, 10 і 11 лютого 1981 року). А. Драган очолював „Свободу“ протягом 24 років, бездоганно знав громаду, зокрема свою читацьку аудиторію, котра вповні збігалася з членством УНСюзу, і умів тримати газету на висоті, на котрій не мали значення різниці між релігійними конфесіями, між партіями, між громадськими групами, що гуртувалися, крім усього, ще й за регіональними ознаками. Іншими словами, головний редактор, плідний журналіст і у вищій мірі працьовита людина, успішно вів „Свободу“ руслом загальної політики УНСоюзу, а проте його проблемою була залежність не лише від цієї політики, але й від характеру і поглядів своїх керівників – членів Екзекутивного Комітету УНСоюзу й особливо – від головного, як тоді його називали, „предсідника“, тобто голови, президента цієї масової братської організації. Тоді ним був д-р Іван Флис – великий демократ за формальним принципом і значно менший – за індивідуальним характером. Він не спромігся навіть припустити, що психологічні „бандерівці“ є зворотною стороною психологічних „мельниківців“, і припускався, слухаючи свого характеру, таких негарних речей, як

Обкладинка знаменитого гумористичного журналу Едварда Козака (Ека) „Лис Микита“ (ч. 3, з березня 1981 року), присвячена Антонові Драганові з нагоди циклу його статей у „Свободі“ під заголовком „Щоб сонним не снилось“.

заборона публікування матеріалів про Спілку Української Молоді Америки, оскільки вона діяла під крилом ОУН-революційної. Таке „ідейне керівництво“ шкодило й А. Драганові, журналістові широкого світогляду, людині великих знань, хоч і здобутих самотужки, самоосвітою.

У цьому своєму циклі статей навздогінці XIII Конгресові УККА А. Драган, певна річ, залишається на позиціях звіту д-ра І. Флиса, намагаючись спростовувати – і часом цілком вдало – опонентів з протилежного ідейного табору. Однак, якщо довше вдивлятися в його текст, можна всміхнутись на ту обставину, що він перераховує низку різних видань, котрі інтерпретували події на XII Конгресі всупереч звітові д-ра І. Флиса. І зовсім мало тих, хто безкритично погоджувався з лінією д-ра І. Флиса.

Ледве не в центрі публікації А. Драгана – постать колишнього голови Політичної ради ОУН (р) професора Бориса Андрієвського, котрий згодом розійшовся з революціонерами. Але й у цьому випадку головний редактор „Свободи“ не хотів „вигравати“, вискубуючи зі статті відомого діяча вигідні для „демократії“ цитати. Ні, подано й „невигідні“: „...Пишучи статтю, я не хочу плювати на те, у що вчора вірив і, посідаючи високі пости, поділяв повну відповідальність за політику, практику і тактику Організації. Навпаки, з найбільшим признанням я й тепер ставлюсь до бандерівської молоді, що метушиться по всіх континентах світу і, як уміє, боронить українську справу. І не вони винні, що часто-густо ця робота не йде на користь цій справі...“.

Текст самого А. Драгана також, в доброму розумінні слова, „поміrkований“. Ось декілька речень з кінцівки: „...Наші конклюдії базовані на ряді фактів, документів і спостережень. Але це ще не значить, що вони є правильні,

бо ніхто не є непомильний. Ми всі були б мудріші, якщо на ці теми можна було б, як це водиться у вільному і культурному світі, спокійно та речево подебатувати, нехай і полемічно. На жаль, УВФронт інших концепцій не визнає...". Незручно, мабуть, було авторові закінчити свої міркування логічним висновком – що це невизнання було взаємним, з обидвох боків непоступливим.

УНСоюз вийшов тоді з-під політично-ідеологічного даху УККА. Невдовзі ті активні діячі, що мали себе за демократів, знайшли власну нішу в проукраїнській діяльності – утворили Українсько-Американську Координаційну Раду, і вона здійснила не одну корисну справу. Один період, якраз у великі роки напередодні відновлення незалежної Української держави і в перше десятиріччя її історичного буття, очолювала УАКРаду президент УНСоюзу Уляна Дячук.

Молоді радикали теж не розгубилися, заснувавши в Нью-Йорку своє видання – „Національну Трибуну“. Життя йшло далі, хоч єдність громади, одна і сильна газета, яка б представляла різні погляди і сприяла б виробленню єдиної стратегії американського українства дали значно більший ефект у той важливий час – переддень відновлення державної незалежності України і в перші роки тяжкого становлення Української держави.

І тільки через 25 років, вже після Помаранчевої революції в Україні, Український Народний Союз повернувся – за мужнім рішенням президента Стефана Качарая – під ідейне крило Українського Конгресового Комітету.

Самозрозуміло, що присутність у світі незалежної України величезною мірою згладила ідейні розходження в американській громаді.

Але невдовзі виникли нові непорозуміння і незгоди – на тлі ставлення до „четвертої хвилі“: приймати її чи ні?

У „Лісі Микиті“ геніяльного Ека – а він був дуже близький до „Свободи“ і не один раз брав для своїх карикатур і шаржів теми з її редакційного і творчого життя – знаходимо пророчий жарт: підпливає корабель з першими українськими емігрантами, на березі його чекає купка людей з квітами і радісними вигуками; на малюнку нижче: підпливає корабель з другою еміграцією. На березі люди стоять і дивляться убік корабля мовчки, вже без жодного ентузіазму. Малюнок ще нижче: підпливає корабель з найновішою хвилею емігрантів, а люди з берега щосили дрюками відпихають його назад у море...

Для діаспори, громадський провід якої складався з українців „третьої хвилі“, людей національно свідомих і політично зрілих, неможливо було зрозуміти, як можна залишати Україну, коли вона вже вільна? Це сприймалося ледве не як зрада. І вже тому старіші українці, властиво – вже американці, тільки українського походження – приглядалися до новоприбулих особливо пильно, під мікроскопом. І бачили їх якимись „не такими“: до громади не пристають, до церкви не ходять, розмовляють хто-зна якою мовою – русько-українською. Словом, у діаспорі якщо не запанував вповні, то дуже хотів запанувати погляд, згідно з яким хвиля еміграції з „незалежної“ України – це негативне, небажане явище. Цей погляд поширювали навіть вельми авторитетні автори „Свободи“. Ось декілька цитат лише з однієї з тих публікацій, за котрі „Свободі“ мало б бути соромно:

„...Українці в Америці втішалися повагою і дійшли своєю працею до однієї з найбільш шанованих національностей, що зайняло їм довгі роки... А ці „патріоти“ України, які приїждять сюди для власної користі, ані

Україні, ні Америці користи не принесуть... Якщо так буде далі йти, то в дуже короткому часі Уряд Америки буде трактувати нас на рівні з емігрантами з Гаїті, Куби, Мексико та Латинської Америки... Тому застановімся, чи варто спроваджувати наших людей до Америки...".

В Америці не „трактують“ одних емігрантів краще, інших – гірше, але не в тому й річ. Бо чи хтось чув таке, щоб давніші вихідці з Куби чи Мексики, чи Гаїті пропонували зачинити двері до Америки перед їхніми земляками? Чи можливе таке? А серед українців – можливе...

Все ж цей несправедливий погляд не міг домінувати в українській громаді. Швидше навпаки: інстинкт самозбереження підказував їй, що знову конче потрібна „свіжа кров“.

Може, не всі прибульці вливалися у чинні організації та церковні парафії, але більшість не стала втраченою для українського загалу Америки.

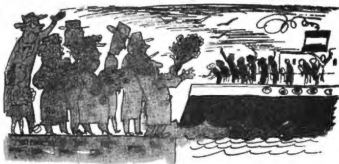
„Інакшість“ залишалася – рудименти совєтської ментальности лікуються довшим часом, проблема єдності українства – українського, американського, світового – переходить від покоління до покоління. Але, можливо, нам, українцям, не менше, ніж єдності, потрібна саме „інакшість“, треба щоб на світ ми дивилися різними очима, повніше охоплюючи його, і також щоб світ на нас дивився різними очима і бачив нас в повноті нашої матеріальної, естетичної і духовної культури.

Може, ми більшого досягли б, якби все українство вклалося в межі однієї, спільної для всього нашого світу громадсько-політичної організації, якби створили єдину, спільну, високоавторитетну газету, яка б мала вплив не лише на нас самих, але яку б читали інші народи – але, з іншого боку, цього ще ніхто не досягнув, то вдасться нам бути першими?

Мotto:

„Обійміть, брати мої!
Найменшого брата...”

Т. Шевченко.

Так зустрічали сирітальців колись...

Так зустрічають тепер...

А так будуть незабаром.

Сторінка з "Лиса Микити" ч. 1 за 1950 рік.

Добре й так: „четверта хвиля“ втілює свою „інакшість“ в нових виданнях – „Міст“, „Закордонна газета“, „Нова газета“, „Віче“, „Час і події“; в новостворених відділах Союзу Українок Америки, в новостворених вокальних ансамблях, хорах, самодіяльних театрах. Діти цих „інакших“ українців наповнюють літні табори Пласту, Спілки Української Молоді, спортивної „Триzubівки“...

Життя американської України триває.

аргумент – „так писали наші батьки, так писали наші діди, тому й ми так пишемо“ – стала в рішучу оборону первісно питомого українській мові фонетичного принципу в переданні на письмі чужомовних слів, тобто згідно з транскрипцією: пишемо так, як чуємо.

В центрі цього оборонюваного кола перебував так званий „Харківський правопис“ 1928 року, котрий досить послідовно визначав правописну лінію „Свободи“, особливо з прибуттям на Північно-американський континент повоєнної української іміграції, значну частку якої складали високоосвічені галичани, для котрих цей правопис і створений на його основі „Орфографічний словник“ Г. Голоскевича слугував нормою ще до війни.

Але вже перші дискусійні статті на теми мови показали, що не тільки українсько-радянський правопис 1933 року, разом з внесеними до нього в 1946 і 1960 роках змінами, потребує серйозного перегляду в ім'я повернення нашій мові її природних ознак та якостей, її вродженої краси, але й що Харківський правопис вже чекає певної ревізії, а знаменитий словник Г. Голоскевича – відмови від написання деяких слів за правилами, що в Україні вже сприймаються як анахронізми, і також від застарілої лексики.

Забігаючи наперед, слід сказати, що мовний розвиток „Свободи“ передусім полягав у переході її від неусвідомлених давніх запозичень з мадярської, словацької, польської і російської мов, а далі і від гуцульського, бойківського та лемківського діалектів та західно-українських локальних говірок – до загально-української літературної мови – переході хоч і повільному, але послідовному і невпинному.

Цікаво, що від самих початків свого життя, коли на мовознавчому полі ще панував хаос суперечливих

підходів і поглядів, „Свобода“ беззастережно обрала орієнтир, визначений Маркіяном Шашкевичем – правопис фонетичний. У виданому „Свободою“ „Календарі для американських русинів на рік 1903“ знаходимо вельми предметну статтю „Наша мова і письмо“, а в ній читаємо: „...Кождий русин повинен свою мову любити, шанувати, плекати, не цуратись неї і не калічити її московщиною, польщиною, словаччиною, мадярщиною або англійщиною... Есть навіть між русинами гільтяйська шайка людей, котрі нашої мови не визнають, котрі наш народ уважають прищіпкою москалів, котрі вічно воюють проти фонетики і обстають за етимологією...

На тім вся сварка на і, на ьі та на ь. Етимолог каже: я пишу і, е, и, о, ь, а фонетик каже: я всюди за тих п'ять – одно і. Етимолог каже: я пишу и і ьі, а фонетик каже: а я – тільки и. Етимолог каже: я пишу ь, а фонетик каже: та що з того ь, коли його і так ніхто не перечитає...“.

Поряд з найболючішими проблемами буття і виживання на американській землі, „Свобода“ порушувала тему стану і становища рідної мови, її збереження, її гіркої історії. „...Найвизначніші учені цілого світа висказалися з погордою для такого правительства, котре, видаючи варварський указ з 1876 року, відібрало спроможність 25-мільоновому українському народові просвіщатися в своїй рідній і зрозумілій мові...“, – писала газета 15 грудня 1904 року.

Повалення російського царизму і революцію в Україні 1917 року „Свобода“ негайно спроектувала на відродження української національної освіти. 28 травня 1918 року газета вміщує заклик „До української людности“ Генерального секретаря народної освіти УНР Івана Стешенка: „...Досі забороняли в наших школах розказувати про наше рідне жите, про історію народу,

бо боялися, що просвічений нарід захоче вернути свої права, відібрані у нього колись-то. Досі не пускали в школу рідної мови, бо хотіли знищити наш нарід, не давали розвиватися його духові. Тепер школа має бути рідна, в ній діти навчатимуться і чужого, і свого, знатимуть про своїх батьків та дідів, що працювали для нашого щастя...”.

Швидше за все, „свободівці“ знали мовознавчі праці визначного львівського філолога Василя Сімовича, зокрема його принцип відмінювання слова як граматичної структури, а не певного смислу, значення. Ось заголовок у „Свободі“ 15 травня 1917 року: **„Війна і дух Толстого“**. Головною особою цієї антивоєнної статті є син знаменитого російського письменника Ілля Толстой, який роздумує над тим, що міг би сказати про Першу світову війну, котра захитала підвалинами християнської цивілізації, його великий батько-гуманіст.

Але – дух „Толстого“, а не „Толстого“, бо, згідно з В.Сімовичем, це слово повинно відмінюватися так само, як і структурно подібні до нього: ковбой – ковбоя, гокей–гокея, жокей – жокея і т. д.

„Свободі“ йшлося не лише про збереження рідної мови – вона вважала її гідною доброзичливої уваги з боку англомовного світу. На відкритті в 1936 році курсів української мови в Колумбійському університеті в Нью-Йорку колишній головний редактор „Свободи“ Осип Стеткевич, після докладного екскурсу в історію походження і розвитку української мови, не втримався, аби не спробувати переконати колумбійську професуру взірцями, що свідчать про смислове й емоційне багатство нашої мови: „...Послухаймо, наприклад, як заходиться українська мати біля своєї хорої дитини: „ Дитинонько

моя малесенька, що тобі сталося, моя любесенька? Чи в тебе, може, голівонька болить? Може, їстоньки, може, питоньки, може, спатоньки хочеш? Моє соненько ясне, моя зіронько, положися легесенько ось тутечки, на отсю м'ягеньку подушечку, я тобі принесу зимненької водички з нашої кринички, ти нап'єшся, переспшишся та й здоровенька будеш...“.

Ще прискіпливіше про українську мову і її чистоту заговорили повоєнні імігранти, люди високого освітнього цензу.

„Мандрівка 200,000 українських душ по світі, викинутих з рідної землі в чужинецькі країни, принесла з собою нову велику проблему: як зберегти чистоту рідної мови в нових країнах поселення, серед нових чужинецьких середовищ, що притолочують кожного нового імігранта своєю матеріальною цивілізацією та всмоктують духовною культурою. Рубом стоїть ця проблема також для українців Америки, а що їх тут, у порівнянні з іншими країнами поза країною – найбільше і тому тут твориться центр українського життя, тому й наша відповідальність, як членів та керівників того центру, особливо велика.

Признаюся, що мені трохи моторошно, коли подумую, що ми, новоприбулі українські імігранти, могли б у масі пірнути в те саме річище, що ним пливе мова маси наших американських земляків. Що ця мова мусить бути трохи засмічена англізмами, це річ неминуча, коли пригадаєм, як, наприклад, швидко засмічувалась мова українських вчителів чи суддів, що їх польський режим масово переносив з української Галичини у корінну Польщу, ледве на кількасот кілометрів, а не кілька тисяч миль, віддаленої від рідної землі. Але й оцьому

засміченню повинна бути межа. Милі фейлетоністи весело оповідають українсько-американським стилем про „бойсиків“ що мешкають у великому „гавзі“ з кількома „румами“ та бавляться на файному „стріті“. Але тих бойсиків і гавзів, і румів, і стрітів таки забагато і напrawdę зовсім непотрібно. Бо їх можна оминути. Лихо в тому, що вони такі підступні, що закравшись раз у землячу мову – притуплюють свідомість тих, які приймають та вживають їх“, – писав Іван Кедрин у статті „Мовна саламаха“ („Свобода“, 13 грудня 1949 року).

„Свобода“, 17 грудня того ж року (В. Ч-о – це, мабуть Василь Чапленко) – **„Дбаймо про мовну єдність із своїм народом“**: „...Українська мова на чужині, через особливості історичної долі українського народу, має ще й свої специфічні небезпеки. Ці небезпеки найбільше походять з того, що наші люди часто ще й на батьківщині або взагалі не вчилися ніде і приїхали на чужину тільки з рідною говіркою, або вчилися в чужих школах – російській, польській, румунській, угорській чи чеській і через те не могли вивести звідти (з України) знання сучасної української літературної мови... Ці негативні явища з погляду нашої всеукраїнської мовної культури, на жаль, наявні ще великою мірою в більшості наших еміграційних видань – книжок, газет тощо і роблять тексти цих видань здебільшого чужими основній масі нашого народу. Навіть у мові політичних документів, створених для поширення також і на рідних землях, ці хиби трапляються раз-у-раз. Прикладом навіть може бути мова „Деклярації“ Української Народної Ради з 1947 року... Ці помилки – здебільшого – західньо-українські льокалізми та мовні хиби старої наддніпрянської еміграції, що вже встигла відстати від розвитку української

мови на батьківщині. Ось західньо-українські льюкалізми: „злука“, „речник“, „засада“, „є загрозою“, „оборона перед ним“, „щоби“ (щоб), „поборюватиме“. А ось хиби з мови старої еміграції: росіянізми „посягати – замість „важити на щось“, „зазіхати“; „приступаємо“, „захожуємось“, „наїзники“ замість „загарбники“...“.

Еге ж, мова, мов та річка, тече безупинно. Сьогодні, по 60 роках від дня написання цих засторог, деякі з перелічених хиб здаються надмірними пуризмами, оскільки вже вкорінилися в українській мові як норма.

Від „оборони перед“ асиміляцією і бездумними запозиченнями з чужих мов „Свобода“ все частіше переходила до конкретних граматичних і правописних питань, а щоб розв'язки мали системний характер, запровадила, з легкої руки очолюваної д-ром Євгеном Федоренком Шкільної Ради при Українському Конгресовому Комітеті, регулярні сторінки „Мова про мову“. У підписі зазначалося: „Редагує колегія“, та вели ті сторінки переважно Анатоль Вовк та Марія Овчаренко, хоч загалом діяло досить широке коло авторів.

Перша з тих сторінок („Свобода“ 28 червня 1979 року) мала своїм епіграфом слова Максима Рильського „Як парость виноградної лози, плекаймо мову...“ і таку передмову: „...Мовна сторінка при „Свободі“, яку сьогодні започатковуємо, має подвійне значення. Перше – протидіяти лінгвіцидній політиці режиму в Україні, зокрема його русифікаційному курсові. Друге – в об'єктивний, безпристрасний спосіб інформувати читачів про мовні проблеми, що хвилюють нашу громаду, та одночасно популяризувати добру українську літературну мову. Мовні довідки й поради „Мови про мову“ призначені не тільки для вжитку нашої системи шкіл

українознавства, але для кожного українця чи українки, що дорожить рідною мовою...”.

Головні матеріяли тієї першої сторінки: **„Чому Харківський правопис?“, „Полімо російський мовний бур'ян“** (з прикладами найчастіших русизмів в українських текстах), **„Клопіт з наголосом – як наголошувати іменники середнього роду з наростками -овання, -ування), „Слідами чужих впливів. Польонізми“.**

Сторінки „Мова про мову“ у „Свободі“ побачили також світ 17 жовтня 1979 року, 2 квітня, 21 червня, 13 грудня 1980 року, 20 жовтня 1981 року, 10 березня 1982 року, 25 лютого, 22 липня 1983 року, 28 грудня, 28 грудня 1984 року, 22 листопада, 24 грудня 1985 року, 26 серпня 1987 року, 23 листопада 1988 року, 28 грудня 1989 року, 17 серпня 1990 року, 28 квітня 1991 року, 4 вересня 1992 року.

Це величезний масив граматично-правописних тем і суперечностей, зумовлених самою історією нашого народу, сенсом якої протягом віків залишалися колоніалізм і антиукраїнство.

Серед порушених і досить добре з'ясованих на сторінках „Мова про мову“ проблем знаходимо дуже широкий спектр недостатньої мовної культури діаспори, в якій безперервно зіштовхувалися дві протилежні тенденції – асиміляційна і національнооборонна.

До найкритичніших і, разом з тим, найкорисніших публікацій у присвячених українській мові сторінках „Свободи“ належать практичні поради, вміщені під рубрикою „Оком по пресі“. Це списки неправильно, не по-українськи вжитих слів, і рекомендовані правильніші замітники. Нижче подаємо довгу низку прикладів – щоб сучасний читач легше міг збагнути глибoku проблемність

української мовної сфери, оскільки багато з того, що визначене сторінкою „Мова про мову“ як „неправильне“, продовжує жити в діаспорі й сьогодні перше слово – „неправильне“, друге – „доцільний“ заміник):

видворювати – виселяти

досьогодні – дотепер, донині

заложенники – закладники

застановитися – призадуматися (над чимось), обміркувати (щось)

на англійській мові – англійською мовою

поновно – вдруге, знову, повторно

розговірна мова – розмовна мова

ярина – городина

яркий – яскравий („Свобода“, 25 лютого 1983 року).

Викиди совісти – докори сумління

відмовити молитву – проказати, провести молитву

домена – поле діяльності

мільний – помилковий

недописати – не виправдати сподівань

підложжя – підґрунт

поступованя – поведінка („Свобода“, 22 липня 1983 року).

Валова продукція – гуртова продукція

завіщання – заповіт

засадничий – головний, принциповий

крімі – крім

кружок – гурток, коло

невистарчаючий – недостатній

постепенно – поступово

прилога – додаток („Свобода“, 22 листопада 1985 року).

Апробата – схвалення

біженець – утікач
вкоротці – незабаром, невдовзі
впрочім – втім, між іншим
заступство – заступництво
льосувати – тягнути жеребок
на протязі – протягом
нечайно – несподівано
противорічити – суперечити
руководитися – керуватися („Свобода“, 24 грудня 1985 року).

Зависть – заздрість
любий – будь-який
примірний – зразковий
слідуючий – наступний
точка – крапка („Свобода“ 26 серпня 1987 року) і т. д. і т. п.

Так званими „підвалами“ сторінка „Мова про мову“ подавала фундаментальні дослідження з новітньої історії української мови. Наприклад – стаття Ю. Шереха (професора Юрія Шевельова) **„До річниці розгрому „українізації“** („Свобода“, 25 лютого 1983 року), **„Коротка історія „Українського правопису“** Олекси Синявського („Свобода“, 22 листопада, 24 і 25 грудня 1985 року), **„Пошана рідної мови – найперша ознака культури людини“** професора-літературознавця Володимира Жили, та ін.

Дискусії довкола мови з новою силою спалахнули і вкрай загострились з відновленням у 1991 році незалежної Української держави і з'явою в Америці „четвертої хвилі“ української еміграції, котра, на велике невдоволення українців з попередньої „хвилі“, виявилася носієм советського варіанту української мови, в суті своїй

– антиукраїнського. Тут досить буде зіслатися на розлогу публікацію української письменниці з Канади Ольги Мак **„Катедра українських студій, чи кафедра малоросіяинства?“** („Свобода“ 17, 18, 19, 20, 21, 24, 25 і 26 вересня 1996 року). Відштовхуючись від факту, що в університеті канадської столиці засновано українознавчу „кафедру“, а не „катедру“, авторка відверто ставить мовне питання на ідеологічну, політичну площину: „...Харківський правопис, ставши свого роду засадничим забором перед ворожою інвазією на нашу мову, велів писати „катедра“, а не „кафедра“! Опираючись на той правопис, інтелектуальний провід нашої діаспори здолав зберегти бодай на вигнанні українство в українській мові, яка на рідних землях методично перемелюється на малоросійський жаргон. Тим часом організатори „кафедри“ поставили себе по другий бік ідеологічного бар'єру...“.

Усвідомлюючи, що „кафедра“ для випускника радянської школи – це правильне написання, й іншого він просто не міг знати, письменниця ще крутіше повертає своє вістря у бік політики: „...Кафедра“, логічно беручи, була тільки завершенням певних уподобань, завезених ще на початку семидесятих років з УРСР нашими діаспорними ягнятами, які поверталися з відвідин у стані повної екзальтації і з поглядами, що сильно нагадували накручену касету з большевицькою пропагандою: як там усе змінилося! Як там театри! Як хори! Як розвинулася індустрія! Як збагатилася українська мова!...

Останній вплив іміграції з колишніх колоній СРСР помітно пожвавив справу з мовою, вимовою і правописом серед українців, зокрема тоді, коли новоприбулі позаймали редакторські місця при наших

видавництвах, а то й позакладали власні. Вийшло з того трохи розчарувань, трохи суперечок і трохи сміху. „Нові“, щоб виявити свою інтелігенцію, почали „виправляти“ мову на „прогресивний“ лад...“ („Свобода“, 18 вересня 1996 року).

В подальших частинах цього ж тексту письменниця знайомить читачів „Свободи“ з публікацією канадських українців Романа Сербина і Ярослава Харчуна „Шовкова“ русифікація української діаспори“, вміщеною в новозаснованій українській газеті „Україна і Світ“. Ці автори-мовознавці дослідили, вже як систему, найтипівіші перенесення українсько-радянських правописних правил в україномовні видання в Канаді та Америці, і сама філологічна частина їхнього дослідження, можна припустити, допомогла багатьом новим прибульцям-авторам з України збагнути глибину проблеми і небезпеку, яка чигала на українську мову в Радянській Україні у вигляді вульгарної тенденції до зближення української і російської мов (варто було б цю публікацію перевидати масовим тиражем в Україні, де й по двох десятиліттях державної незалежності багато-що бездумно калькується за російськомовними взірцями, зокрема в переданні чужомовних букв і звуків).

Як на добру якість мовної аналізи Р. Сербина і Я. Харчуна, вони вповні могли обійтися без „політичної складової“ свого дослідження. Щоправда, тоді О. Мак не мала б чим посилити власні висновки. Тепер же вони цілком збігалися з такими ось висновками авторів „Шовкової русифікації“ (зберігаємо, як буквально в усіх цитатах, мову оригіналу):

„...Пройшло вже більше року, відколи Україна проголосила незалежність, але з прикрістю доводиться ствердити, що мовна ситуація в діаспорі не поліпшилася,

а погіршилася. Бо вже протягом кількох років русизми, яких ніколи не було чути в діаспорі, знаходимо в газетах, в радіо- і телевізійних програмах, у церкві і на громадських сходах. Не піддавалася колись діаспора царським і совітським Валуєвським указам, а тепер не може втриматися від розкладу „зі середини“ . Не один ставить собі запитання: „І чи треба було чекати на самостійність України, щоб опинитись під тиском „шовкової русифікації“? Після короткого „медового місяця“ діаспори з Україною прийшли моменти розчарування. Діаспору непокоїло, що денационалізація України зайшла далеко далі, як цього можна було сподіватися, але ще більше боліло її те, що советському режимові вдалося притупити в українській інтелігенції відчуття пошани і любови до своєї мови та бажання відчистити її від русизмів...”

А все ж „русизми, яких ніколи не було чути в діаспорі“ – це негарне перебільшення. Ще й як було чути. Починаючи з 1988 року, коли з України почали прибувати, казати б, далекі родичі діаспорян, і коли вони, в бажанні вникнути у цей таємничий для них світ, неминуче натрапляли на „Свободу“, тоді ж почали надходити до редакції листи з докорами саме з приводу вживання нашою славною газетою русизмів, котрих старі читачі ніколи не сприймали як русизми – то був вглиблений у масову свідомість мовний спадок з часів давнього і довголітнього галицького москвофільства. Мовляв, чому – огірчення, негодування, поступенно, предсідник, руководитель? Чому – окруження, опрокидувати, приміювати, принимати, підчеркувати? Чому – обильно, около, обширний, важний, небосклон, довги, енергічний, відмінити? Чому – „Вовча Тропа“, а не стежка?

Все ж „...наявність цих просто таки суржикових форм не зменшує ролі галицького варіанту в процесі розвитку української літературної мови“, – писав один з нових авторів „Свободи“, видатний український словникар Святослав Караванський у своїй праці „Секрети української мови“.

Він же у декількох добре обґрунтованих статтях (зокрема „Чим дорогий для нас словник Г. Голоскевича“ і „Чи дозріли ми виправляти Голоскевича?“ („Свобода“ 16 грудня 1987 року і 17 березня 1988 року) пояснив для надміру критичних новоприбулих читачів, у чому полягає цінність Харківського правопису і як сталося, що лексика, ще на початку ХХ ст. цілком звична навіть для східних українців, як це переконливо засвідчує словник української мови, укладений Борисом Грінченком, стала, під впливом радянського вульгарно-соціологічного мовознавства, „віджилою“, „галичанською“.

Ось так у суперечках і взаємних звинуваченнях дійшло наприкінці 1998 року, вже в „Свободі“-тижневикові, до відновлення сторінок „Мова про мову“. З черги у четвертій на запитання редакції відповів голова Шкільної Ради при Українському Конгресовому Комітеті Америки д-р Євген Федоренко, зокрема – про перспективи вдосконалення Українського правопису: „Ми навчаємо дітей за Г. Голоскевичем, за Харківським правописом. Коли в Україні буде оприйнято новий правопис, негайно впровадимо його, незалежно від особистих уподобань“ („Свобода“ 28 травня 1998 року).

Тоді ж редакція зізнавалася: „З нашого портфеля з написом „Мова про мову“ аж капає жовч. Можна обстоювати чи заперечувати Голоскевича, але ж нащо це робити зі злістю? Так, чистота мови – наш спільний

клопіт, однак, проблеми витворення нового соборного правопису – це прерогатива вчених, і вони своє завдання врешті-решт здійснять, повільно, зате спокійно, без грому і блискавок – на відміну від багатьох „оборонців“ мовної чистоти, які знають триста українських слів і завзято виступають проти триста першого. В атмосфері тотальної нетерпимости не українізуємо ми Україну ніколи, ніколи наші діти, зокрема діти української діаспори, не полюблять нашої солов'їної мови, якщо виростатимуть посеред мовних війн“.

На сторінках „Мова про мову“ списи найчастіше ламалися на цій „барикаді“: „за“ і „проти“ правописного словника Г. Голоскевича. Нерідко висловлювалися добре обгрунтовані, вельми слушні зауваження, як от у статті професора політекономії Шіпенсбурзького університету в Пенсильванії д-ра Омеляна Бея **„Словник Г. Голоскевича викликає застереження“** („Свобода“, 23 липня 1999 року). На думку автора, у цьому словнику „є маса-масенна помилок, особистих суджень, іноземного непотрібу...“.

Точка зору д-ра О. Бея з новою силою збурила мовні суперечки. Критичні стріли летіли і на голови редакторів „Свободи“, хоч читацький загаль в цілому не схвалював цих безплідних дискусій. „Журналісти повинні робити свою справу свідомо і твердо, не догоджаючи нікому і не відступаючи перед різними натисками, що їх „з найкращими намірами“ вживають деякі автори, особливо щодо проблем мови. Повірте мені, для більшості читачів мовні нюанси не мають жодного значення. Ми чекаємо цікавих і важливих вісток, аналітичних статей, споминів, репортажів, та й просто обміну думок, але на висококультурному рівні“,

– писав П. Петрика. Його підтримала читачка-бібліофіл Емілія Смально: „Слухай, „Свободо“ усіх, а пиши по-своєму“ („Свобода“, 17 вересня 1999 року).

Сторінки „Мова про мову“ у „Свободі“ 6 січня 2000 року мали загальну назву „От-от прийде новий правопис“. Йшлося про знамениту подію 10 грудня 1999 року – обговорення в Науковому Товаристві ім. Шевченка в Нью-Йорку проекту найновішої редакції „Українського правопису“ – з участю директора Інституту української мови академіка Василя Німчука, двох закордонних членів Державної Правописної комісії – професорів Юрія Шевельова і Андрія Горняткевича, докторів наук Лариси Онишкевич, Асі Гумецької, Мирослави Знаєнко, Наталії Пазунок та декількох інших членів НТШ. Обмін думками був надзвичайно гострий, але, як остерегла президент НТШ Лариса Онишкевич, „не для преси“, тому вельми цікаві подробиці залишаються у записнику автора цих слів.

Наступного дня там же, в нью-йоркському НТШ, відбулася науково-практична конференція для працівників україномовної преси Америки. З уст академіка В. В. Німчука українські журналісти почули все найістотніше про цю найновішу редакцію Українського правопису. Зокрема й особливо – про злощасну антиномію „г-г“, про українсько-російську плутанину щодо вживання, у перекладах, англійської літери „h“; про „ф“ – „т“ – міф чи міт, кафедра чи катедра, арифметика чи аритметика і т. п.; про „ія“ всередині іншомовних слів: матерія, індустрія, артерія – значить – матеріяльний, індустріяльний, артеріяльний тощо; про те, що іменники третьої відміни однини, що закінчуються двома приголосними, в родовому відмінку повинні закінчуватися на -и: молодости, области, радости і т. д.

Щодо того, звідки походить „кляса“, „плян“, „фльо-та“ і чи приживуться ці форми в Україні, то академік В. Німчук пояснив: „Думаю, що ні. „Фльо-та“ – це з німецької мови через польську, в якій нема твердого -л. У 1920-их роках, коли стояло завдання наблизити іншомовне слово до фонетичних традицій нашої мови, прийшли ці запозичення з „ла“ і „ля“, „ло“ і „льо“, „лу“ і „лю“. Тоді йшлося про необхідний компроміс між заходом і сходом України, тепер же різниці у мові заходу і сходу стерлися. Сьогодні вже й галичани не „ляльо-люкають“, так що треба писати „клас“, „план“, „флот“, „долар“. Говорити можна по-різному. Можна далі співати „бодай-ся когут знудив“, проте писати треба так – „півень“.

Закінчив академік В. Німчук таким висновком: „Якщо бодай 70 відсотків проєкту дістане схвалення державної Правописної комісії, а відтак і Кабінету Міністрів, то й це буде величезним прогресом. Практично від цього моменту вся друкована україномовна продукція повинна вміститися у межах єдиного правопису, єдиних для всіх українців правил граматики“.

Ось ще оцінка, почута учасниками цієї історичної конференції від видатного українського мовознавця академіка Юрія Шевельова: „Абсолютно досконалого Правопису, який усіх без винятку задовольняв би, бути не може, проте поданий нам до вивчення – найдокладніший з усіх попередніх. Я вважаю цей проєкт великим досягненням, тією золотою серединою, яка поєднає Україну і закордонне українство, і пропоную взяти його за основу, а вже до неї з часом додавати щось новіше, з найбільшою відкритістю душі дискутуючи з приводу окремих правил і окремих слів“.

Присвячені цій „правописній“ конференції сторінки „Свободи“ закінчувалися сумнівом: „Чи вміститься у цих межах наша традиційна українська незгідливість, наша схильність до поділів і чвар, – це вже інше питання. Тут оптимістом тяжко бути. Недаремно писав В'ячеслав Липинський: „Ставши навіть усі до одного комуністами чи некомуністами, православними чи католиками, „українцями“, „русскімі“ чи „поляками“, ми знов поділились зараз у поглядах, наприклад, на правопис або на астрономію, і будемо між собою битися тим завзятіше, чим більше будемо переконані, що одинока причина наших непорозумінь лежить власне в правописі або астрономії“.

З того часу кожна сторінка розділу „Мова про мову“ відтворювала загальнодіяспорну і загальноукраїнську атмосферу очікування великої події – мовно-граматичного об'єднання західної української діаспори з Україною. Нижче подамо найбільш промовисті заголовки:

„Коли ж будемо мати новий правопис?“, „У чому полягає „наближення“ до українського правопису в Україні?“ (9 червня 2000 року);

„Тиша перед...? Ні, бурі не буде“, „Словники потрібні, але – бездоганні“ (28 липня 2000 року);

„Ніневія нашої мови“, „Приклад збіднювання лексики“ (6 жовтня);

„Мова і політика“, „Боротьба за нашу мову триває“ (24 листопада), „Доля Правопису вирішиться в лютому“, „Був би корисним досвід Квебеку“ (19 січня 2001 року);

„Ми розчаровані...“, „Пробують спотворити роль діаспори“, „Не стільки змін, скільки істерики“,

„Менше винятків – менше помилок“ (2 березня 2001 року);

„Правопис: хто проти?“, „Не годні стати над советськими звичками“, „Правильність“ у мові, „Ляльолюкання“ в запозичених словах (27 квітня 2001 року); **„Слова архаїчні, але коштовні“, „Кому не на часі правописні зміни?“; „Журнал „Критика“ перейшов на правопис, відкинений владою“, „Мовонько моя рідна!“** (24 травня 2002 року);

„Ще раз про збіднювання нашої лексики“ (автор – професор Університету Північного Колорадо Іван Овечко), **„У яких словах писати „Г“?“** (уривки з мовознавчого есею Яра Славутича), **„Свобода“**, 9 серпня 2002 року;

„Правопис чи лівопис?“, „Розколюючи українців мовно“ (уривок з публікації д-ра Ю. Шевельова „Принципи і етапи большевицької політики щодо слов'янських мов в СССР (крім російської), первісно надрукованій у „Свободі“ 1 листопада 1947 року), **„Свобода“**, 5 грудня 2003 року; **„Толстой як дзеркало українського правопису“, „Ось така „еволюція“** (16 липня 2004 року); **„Тернистий шлях українського правопису“** (Олександр Пономарів), **„Мова – це наш дім, наша доля“** (Ірина Фаріон), 15 жовтня 2004 року; **„Читаймо Ю. Шевельова!“** („Свобода“, 14 січня 2005 року); **„Чи зміниться український правопис?“, „Що дискусійне, а що – ні“** (1 липня 2005 року);

„М'яке Л – це не „галичанізм“, „Частіше читаймо клясики...“ (16 березня 2007 року);

„Те незабутнє обговорення в НТШ“ („Свобода“, 31 жовтня 2008 року) – це вже була стаття-спогад, і закінчувалася вона словами: „Великі сподівання членів

ню-йоркського Товариства ім. Шевченка виявилися марними. До єдиного правопису не дійшло. Діаспора, зокрема наша „Свобода“, з нетерпінням чекає, коли ж дійде“.

Еге ж – коли дійде?

Питання правопису з кожним наступним роком в Україні, формально незалежній державі, відкладалося все далі і, на тлі все тяжчої політичної та соціально-економічної ситуації, майже забулося, в кожному разі – перестало, на жаль, вважатися невідкладним.

52

НЕЗОРАНЕ ПОЛЕ ВАРТИХ УВАГИ ТЕМ

Цей останній розділ мав би стати для наступних поколінь журналістів та істориків спонукою до системніших досліджень слова-думки і слова-почуття у „Свободі“. Ця ж перша спроба в якомусь розумінні – найлегша, бо ще, власне кажучи, нема або майже нема з чим зіставляти її, а також тому, що в межах віддзеркалення 120-річного творчого життя „Свободи“ ось у цьому випадку природним чином опинялися ті найпомітніші теми, котрі мали певний розвиток і буквально не дозволяли пройти мимо них.

Новим дослідникам випаде тяжча праця – виокремлювати з величезного масиву газетних текстів (ледве чи вони вмістилися б у 300 грубесних томів, адже майже 90 років зі 120 „Свобода“ була щоденною)

конкретні публікації, котрі у зв'язку з важливою темою чи фактажем, чи ім'ям автора неминуче додадуть щось істотне до усіх попередніх знань про американську Україну.

Це міркування заохочує мене ще раз повернутися до початків „Свободи“, до тих її сторінок, котрі обов'язково опинилися б у полі зору, якби, припустімо, утворився „інститут комплексного вивчення“ таких унікальних українських явищ, як от 120-річна „Свобода“.

Передусім, великої шани й особливої уваги заслуговує діяльність головних редакторів „Свободи“. Були то, без перебільшення, непересічні постаті – з тих, що люблять газету в собі, а не себе в газеті. Надзвичайно скромні, самовимогливі, вони не залишили по собі розлогих життєписів чи менторських самохарактеристик. Скласти з принагідно розсипаних по різних україномовних й англomовних виданнях відомостей досить цілісні біографічні довідки – цю велику і достойну пошани працю здійснив американсько-український історик д-р Осип Кравченко до 100-річчя газети („Головні редактори „Свободи“, 1893–1993“, „Свобода“ 15 вересня 1993 року).

Проте відкритим залишається інше: кожен з головредів був великий по-своєму, неповторність їхніх творчих індивідуальностей певним чином позначалася на характері „Свободи“, на її світогляді й ідейному напрямі. І саме ця залежність найбільше варта уваги.

* * *

Драматичним, і це ще м'яко сказавши, був газетярський і життєвий досвід засновника і першого керівника „Свободи“ – **о. Григорія Грушки**. Це та колізія, коли широка натура не могла вдовольнитися якоюсь

однією лінією в житті. То був тип мислячого, критичного християнина, релігійна думка якого переступала конфесійні різниці і в своїй глибині, і в живому зв'язку з життям народу і його культурою. Після трьох років навчання у Ватикані він проповідував у храмі св. Юра у Львові і міг вирости на значного богослова, якби не таке ж щире захоплення культурою, зокрема літературою. Він писав вірші, пробував сили у малій прозі, пристрасно любив Тараса Шевченка. В умовах тодішньої Галичини всі ці риси і схильності о. Грушки якось узгоджувалися, але в українській Америці, де перші русини досить довго нічого не розуміли, бо й не розуміли самих себе, його чекали суперечності й гострі конфлікти. Це був час такого категоричного неприйняття греко-католиків латинським духовенством і такої байдужості Ватикану до церковної долі русинів в Америці, що справі не годні були допомогти ні непохитна стійкість перших священиків з Галичини, ні їхня відкритість до нового світу і готовність ступити певні кроки йому назустріч. І тут таки ясніше й болючіше відкривалася недосконалість і цього нового, і старого світу. Тому „Свобода“ о. Грушки – це докір ортодоксальному православ'ю, непримиренно наставленому проти унії з Римом, і водночас – однозначно латинському Римові з його світською войовничістю і догматичною непоступливістю. А звідси в особистому плані засновника „Свободи“ – відчайдушні зигзаги: перехід у православ'я, Золотий Хрест з рук російського царя, а по тому всьому – мужнє повернення до своєї Церкви, самовіддана проукраїнська праця у сільських громадах, у „Просвіті“. Словом, сюжет для історичного роману.

* * *

Два роки, від 1895-го до 1897-го, „Свободу“ редагував **о. Нестор Дмитрів**, дуже подібний до о. Грушки культурними і літературними уподобаннями, але, крім того, він був першим священиком, котрий усвідомив важливість збереження всього, що переживала американська Україна від самих початків. Це його почуття історизму позначилося і на змісті „Свободи“, але оскільки пам'ять краще зберігається у книжці, ніж у газеті, то з ініціативи о. Дмитрова вийшов у 1897 році перший альманах Українського Народного Союзу, і з того часу це видання стало щорічним. Також жоден дослідник історії УНСоюзу не зможе обійти увагою праць о. Дмитрова, що побачили світ до 20-річчя і 30-річчя УНСоюзу – „Короткий начерк історії розвою Руського Народного Союзу“ (Альманах УНСоюзу за 1914 рік) і „Перші роки еміграції українців у Злучених Державах Північної Америки“ (Календар „Провидіння“ за 1924 рік).

* * *

Наступні три роки, від 1897-го до 1900-го, редагування „Свободи“ лежало на плечах **о. Стефана Макара**. Тут помітний крок у бік літературного життя: головний редактор був більшим письменником, ніж газетарем, надруковані у „Свободі“ його соціально-психологічні оповідання склали б велику збірку, він писав драми, багато переклав з англійської і польської літератур. Також дуже багато робив і зробив у національно-політичному пробудженні русинів, чим викликав лютю з боку москвофілів. Загинув трагічно в січні 1915 року в підпаленому зловмисниками парафіяльному домі в Клівленді, штат Огайо.

* * *

Колючих тернів на українських шляхах у тодішній Америці вповні вистачило й для четвертого головного редактора „Свободи“ – **о. Івана Ардана**. Його роки на цьому посту – 1900–1907. Був дуже активний в УНСоюзі, обирався головним секретарем, контролером. Як священник виявив величезне терпіння, намагаючись порозумітися з римо-католицьким єпископом, а коли побачив усю марність цих зусиль, склав з себе священничий сан і поринув у загальногромадську працю. Був обраний головою новоствореного Українського Робітничого Союзу і, у зв'язку з цим, зі „Свободи“ перейшов керувати газетою „Народна воля“. Це був час досить гострого конфлікту між цими двома трибунами американського українства, зокрема через різні погляди на роль Церкви у житті громади. Отець Ардан помітно наблизив „Свободу“ до політичного життя Америки, мав тісні особисті контакти з сенаторами та конгресменами, також добре розумівся на літературі, знав і дуже любив творчість Івана Франка.

В цілому ці чотири священники, перші головні редактори „Свободи“, своїм світоглядом і моральними засадами зформували міцне ідейно-світоглядне русло газети, й воно допомогло їй пережити чимало перешкод і випробувань.

* * *

Антін Цурковський редагував „Свободу“ від 1907-го до 1910 року, сумлінно продовжуючи її найкращі традиції і розвиваючи їх, зокрема у бік популяризації наукового життя американських українців. Був дійсним Членом Наукового Товариства ім. Шевченка, заснував у Нью-Йорку драматичний гурток ім. Івана Котляревського, виказав себе талановитим режисером.

* * *

Дев'ять подальших років (1910–1919) „Свободою“ керував **Осип Стеткевич**. Учитель-просвітянин ще з Галицької України, він з допомогою „Свободи“ дав сильний поштовх розвитку українського шкільництва в Америці, був співзасновником „Рідної Школи“ і першим лектором української мови у Колумбійському університеті в Нью-Йорку.

* * *

Від 1919-го до 1926 року у „Свободі“, тобто за голов-редакторства **Володимира Лотоцького**, можна знайти певну прихильність до лівизни, хоч і проукраїнської. Це, очевидно, було результатом впливів на політичну атмосферу в громаді з боку Мирослава Січинського, тодішнього активіста Соціалістичної федерації, а також його однодумця Омеляна Рев'юка, у той час спів-редактора В. Лотоцького у „Свободі“. Виступаючи на Першому Українському Соймі в 1919 році в Нью-Йорку, В. Лотоцький висловив, в дусі тодішньої лівизни, ідею федеративного зв'язку незалежної демократичної Української республіки з пореволюційною демократичною Росією.

* * *

Роки **Омеляна Рев'юка** у „Свободі“ – 1926-1933. Юрист за професією, він бездоганно знав міжнародне право і законні можливості українців в Америці. Був одним з організаторів Першого Українського Сойму в 1919 році, представляв українську громаду на зустрічах з членами Закордонної комісії Сенату і з Державним секретарем Чарлзом Гюзом. Багато зробив для популяризації українських братських організацій в

Америці, у багатьох статтях і у виданій з цього приводу англомовній брошурі обороняв галицьке українство від наруги з боку польської влади. Залишив „Свободу“ на початку 1940-их років у зв'язку з діяльністю Конгресової комісії Дайса, котра розстежувала небажані впливи на американське суспільство з боку різних емігрантських організацій і груп. В силу своєї світоглядної лівизни О. Рев'юк допоміг, свідомо чи несвідомо, Комісії Дайса кинути тінь на провідні українські об'єднання в Америці, зокрема й на Український Народний Союз. (Докладно ця неприємна історія з'ясована в дослідженні д-ра Мирона Куропаса „Українсько-Американська твердиня. Перші 100 років Українського Народного Союзу“).

* * *

Протягом 22 років (1933-1955) редакцію „Свободи“ очолював великий українець і великий журналіст д-р **Лука Мишуга**. То був час особливого інтелектуального піднесення газети, час її глибокого заангажування в найважливіші теми міжнародного життя і в підставові питання української культури. В одній особі то був блискучий дипломат, невтомний організатор громадського життя, талановитий оратор, рідкісної сили і переконливості публіцист, а до всього – шевченкознавець. Солідні причинки до громадсько-політичного і творчого портрета цієї прекрасної людини дає виданий „Свободою“ у 1973 році біографічний збірник „**Лука Мишуга**“. Вміщений у ньому спогад професора Колумбійського університету Кларенса А. Менінга закінчується так: „Д-р Лука Мишуга був надзвичайною людиною. Вже замолоду він всеціло та із самовідреченням віддався праці для української справи. Він зокрема залишив тривку печать на розвитку української громади

в Америці. Він був речником українства не тільки для своїх земляків, але і для американців. Він був справжнім творцем нової української доби в Америці, яка назавжди буде зв'язана з його іменем та назавжди збереже світлу пам'ять про нього“.

* * *

Гідним учнем д-ра Л. Мишути, а відтак і його творчим спадкоємцем виказав себе **Антін Драган**, головний редактор „Свободи“ від 1955-го до 1979 року. Як активний український націоналіст він був знаний у патріотичних середовищах Галичини ще під своїм властивим іменем – Андрій Луців. За належність до ОУН карався в польських тюрмах, з початком війни редагував газети для вивезених до Німеччини українських „остарбайтерів“. Через Францію перейшов до Іспанії, там потрапив у концтабір, звідки його визволив саме д-р Л. Мишуга.

А. Драган – один з найплодовитіших українських журналістів в Америці. А якщо зважити на ту обставину, що він не мав системної журналістичної освіти і все ж при цьому гідно витримав присутність в редакції таких велетнів пера, як д-р Іван Кедрин-Рудницький, Богдан Кравців, Лука Луців, Михайло Сосновський, то праця А. Драгана в цілому заслуговує на дуже високу оцінку.

* * *

Недовго, неповний рік (1979–1980), пост головного редактора „Свободи“ займав **Василь Тершаковець**, теж вельми творча і перспективна натура, але, на жаль, проблеми з серцевою хворобою відволікли його від журналістики.

* * *

Після нього „Свободою“ керував Зенон Снилик – від 1980-го до 19 червня 1998 року, тобто до перетворення щоденної газети на тижневу. З. Снилик (редактор „The Ukrainian Weekly“ у 1962-1980 роках) мав уже американську журналістичну освіту й магістерку з політичних наук, хоч особлива близькість американсько-української громади до його особи і його власна чутливість до громадської атмосфери зумовлювалися не тільки потребами газети і її змістом, але й великою спортивною біографією цього головного редактора. Чітке уявлення про цю сторінку його життя дає вміщений у „Свободі“ 22 лютого 2002 року – до сороковин з дня смерти З. Снулика – спогад американсько-українського вченого-хіміка, одного з чільних діячів Товариства ім. Шеченка в Нью-Йорку і українських спортивних товариств в Америці д-ра Ореста Поповича „Зенку, ми тебе не забудемо“:

„...Найбільшої слави удостоївся З. Снилик як змагун і капітан футбольних збірних Америки. Він був єдиним американським футболістом, якого вибрали до трьох Олімпійських репрезентацій США – в 1956, 1960 і 1964 роках. У перших двох він був капітаном. Двічі виступав у збірній США в Пан-американських іграх – в 1959 році як капітан, і в 1963 році. У 1956-1964 роки З. Снилик виступав і в національних збірних США, які змагалися за Чашу світу у відбіркових турнірах. Великою гордістю Зенка була фото-світлина з 1960 року, перед одним з відбіркових матчів, де він, як капітан американської збірної, вручає прапорець мекіканському капітанові, посередині стадіону в Мехіко-Сіті, на тлі 115-тисячної публіки. Разом в усіх трьох родах збірних США Зенон Снилик репрезентував свою прибрану батьківщину в 92 міжнародних футбольних матчах.

У складі збірних США Зенон Снилик об'їздив усі континенти світу. Наші любителі спорту гордилися тим, що в інтерв'ю з чужинецькими кореспондентами Зенко завжди підкреслював своє українське походження. Мехіканська преса називала його „Ель Україняно“, а наша – українським амбасадором у футболі“.

Особисто мене вражало у З. Сниликові рідкісна в українцях риса – він умів тримати себе над усіма поділами в громаді – партійними, конфесійними, регіональними, правописними – і представляв у моїх очах якесь цілком нове, принципово інше, завтрашнє, а не вчорашнє українство.

* * *

Два роки (1998-2000) тривав контракт Українського Народного Союзу, видавця „Свободи“, з Раїсою Галешко, журналісткою з України, котра мала досвід співпраці з декількома київськими виданнями, а по приїзді до Канади заснувала в Торонто сатиричний журнал „Всесміх“. Все ж, заради справедливості, слід зазначити, що перше число тижневої „Свободи“ зформатував виконуючий обов'язки головного редактора Сергій Миронюк (червень-вересень 1998), і цілком вдало, якщо взяти до уваги, що водночас то був перехід до табloidного формату, а вже далі тяжка доля вести у світ тижневу „Свободу“ випала Р.Галешко — тяжка тому, що читацька громада була глибоко розчарована і пригнічена цим перетворенням єдиної в усьому світі, поза Україною, щоденної української газети на банальний тижневик... В умовах цього переходу не могли зарадити справі публікації з навмисною інтригою чи контроверсією – в очах читача вони ще більше віддаляли „Свободу“ від того її звичного образу, котрий визрівав й утверджувався 100 років поспіль.

* * *

У 2000 році кермо головредства перебрала близька до „Свободи“ американка українського походження **Ірена Яросевич** – близька в буквальному розумінні слова: вона просто перейшла з редакції „The Ukrainian Weekly“, де працювала вже чотири роки „на повний час“, а до того, починаючи з юних літ, залюбки дописувала до цього англomовного українського тижневика УНСоюзу. Закінчила Університет штату Вискансин з дипломом бакалавра з політичних наук і філософії. З дитинства добре знала громаду, як і громада її – зокрема з активної праці в Комітеті 1000-ліття Християнства в Україні, згодом – у Фонді допомоги дітям Чорнобиля. П'ять років життя віддала Україні, керуючи відділом зв'язків з закордонними кореспондентами в Народному Русі, політичне життя України знала до тонкощів, добре орієнтувалася у тамтешніх персоналіях, не випадково отримала акредитацію від урядового прес-центру у Вашингтоні як представник газети Верховної Ради „Голос України“. Відзначалася чутливістю до всього нового в інформаційних системах, у 1985 році ставила на ноги новий двотижневик „The Washington Herald“, котрий першим в Америці застосував комп'ютерну технологію верстки газетних сторінок.

У 2007 році фінансові ускладнення в УНСоюзі змусили його поєднати керівництво обома газетами, „Свободою“ і „The Ukrainian Weekly“, в одній особі, й Ірена Яросевич залишила редакцію.

* * *

Отже, від лютого 2007 року на головного редактора „The Ukrainian Weekly“ **Рому Гадзевич** лягла відповідальність і за дальше життя „Свободи“. Це над-

Головний редактор тижневиків „Свобода” і „The Ukrainian Weekly” Рома Гадзевич у своїй редакційній кімнаті – біля збереженої „на вдачу пам’ять” канцелярської машини початку XX ст.

звичайно цікавий для глибшого дослідження випадок – з багатьох і вельми істотних, можна сказати, типологічних точок зору. Йдеться про біографічну сув'язь рис, утривалених в таких різних національних психологіях, як американська й українська – як вони могли в певних моментах переплітатися, а також і перетинатися та розбігатися в різні боки. І ця неминуча подвійність типових рис та якостей, а нерідко – їхня болюча роздвоєність характеризує як окрему українську людину, так і всю нашу етнічну громаду в Америці чи в іншій західній країні. Тобто, мова – про типову для еміграційної дійсності суперечність між впливом родини і впливом суспільства в процесі самоідентифікування індивідуального „я“.

Народжена у США Рома Гадзевич – типова американка за шкільною та університетською журналістичною освітою, здобутою в роки концептуального панування на університетських катедрах ліберальних цінностей та ідей. В Нью-йоркському університеті захистила магістерську дисертацію з журналістики, а це означає значну міру інтегрування в американську світоглядну систему. Саме як освічена і політично зріла американка вона добре вписалася (то був 1977 рік) у групу редакторів „The Ukrainian Weekly“ – спочатку як асистент, відтак – як рядовий редактор, а з весни 1980 року – як головред. Самозрозуміло, ідейною програмою тижневика весь час, від його заснування, залишалася українознавча тематика – і для цього належало відчувати себе в українознавстві „у своїй тарілці“. Але щоб донести цю тематику до свідомості американців, в тому числі і передусім – до державних діячів, сенаторів, конгресменів, політиків, треба було вміти говорити їхньою мовою, мовою їхнього світогляду і уявлення.

Журналістка виявилася на рівні обох завдань, оскільки її „американізм“ вивірявся і врівноважувався такою самою природною українськістю. Вона – достойна донька свого батька, повоєнного емігранта, багатолітнього головного секретаря Українського Народного Союзу Володимира Сохана, людини, котру доля поставила в потрібний час в потрібне місце, бо цей видатний громадський діяч своєю розсудливістю, добротою і довір'ям до українських братів і сестер успішно зміцнював союзову родину і організаційно, і політично, і морально.

А мама Роми Гадзевич, Неоніля Сохан, мала у союзовій громаді не менш важливу функцію – засновниці, провідниці і виховательки літнього пластового “Табору пташат”, де діти віком від чотирьох років „убиралися в українське пір'я” – навчалися української мови, українських народних пісень.

Тижневик „The Ukrainian Weekly” був трибуною фундаментальних українських ініціатив в Америці, саме тут дістала активну підтримку і розголошення ідея Ігоря Ольшанівського щодо заснування в Конгресі США Комісії з українського Голодомору; а вже особлива заслуга – в ознайомленні англomовного світу з дисидентським рухом в Україні.

В редакції тижневика дістала професійний та національно-патріотичний гарт ціла низка американців українського походження: **Марта Коломиєць, Наталка Федущак, Юрій Зарицький, Роман Воронович, Христина Лапичак, Христина Лев, Андрій Винницький, Андрій Нинка, Іка Кознарська.** Довгі роки постійну політичну колонку у „The Ukrainian Weekly” веде колишній дорадник Президента Джеральда Форда д-р **Мирон Куропась.**

Рома Гадзевич є редактором декількох важливих книжок, зокрема – **„Великий голод в Україні: незнаний голокост“** (1983 рік, друге видання – 1988 рік, у співредакторстві з Юрієм Зарицьким і Мартою Коломиєць); **„The Ukrainian Weekly-2000“** – том 1, 1933-1969 роки (2000 рік, у співредакторстві з Іреною Ярославич), і том 2, 1970-1999 роки (2001 рік) та **„Україна живе!“** (2002 рік).

Рома Гадзевич була обрана радною Українського Народного Союзу і виконувала ці обов'язки протягом двох з половиною каденцій: у 1990-1998 і 2000-2002 роках. У Пласті була новацькою та юнацькою виховницею, має ступені гніздової і зв'язкової та абсолювентки „Школи Буллавних“, була в булавах таборів юначок та вишколів новацьких та юнацьких виховників, діловодом вишколу юнацьких виховників у Крайовій Пластовій Старшині США.

* * *

Сумний жарт: з роками „Свободою“ ставало дедалі легше керувати. Коли я наприкінці 1990 року вперше переступив поріг редакції, то ще застав там „team“ цікавих і – це відразу далось відчутти – внутрішньо незалежних газетярів. Головред З. Снилик застосовував щодо них мудру систему: виписуй з себе те, що тобі найближче. Всі мали що виписувати.

– **Володимир Левенець**, заступник головного редактора, політичний оглядач, галичанин з походження, що належав до середовища націоналістів-революціонерів і на полі боротьби за українську Україну не дозволяв собі ані найменших компромісів;

– **Людмила Волянська**, колишня киянка, донька учасника бою під Крутами Івана Шарого, що пізніше впав однією з мільйонних жертв сталінських репресій,

велика українка, бо була закохана у двох великих українців – Тараса Шевченка, чиї вірші і поеми могла читати з пам'яті годинами, і в Дмитра Донцова, дуже близького до її родини;

– **Тамара Кардашинець**, теж киянка, навіть одно-класниця Л. Волянської, і теж добре володіла пером, зокрема в політичних темах;

– **Любов Коленська**, письменниця, дивовижно лірична душа, під рукою якої навіть суха інформація засвічувалася настроєм, почуттям; у щоденній „Свободі“ вела 2-гу, найвідповідальнішу сторінку – публіцистичну;

– **Ольга Кузьмович**, вихованка ще варшавської школи журналістики, практичний досвід винесла, як і І. Кедрин, зі знаменитого львівського „Діла“, але також мала перед собою яскравий приклад своєї непересічної мами – головної редакторки львівського журналу „Жінка“ Олени Шепарович. У „Свободі“ О. Кузьмович відповідала за непересічну рубрику „Про це і те“, але коли її вельми асоціативне перо заторкувало біографічні струни, тоді було багато і „цього і того“ – знала і пам'ятала десятки великих людей, починаючи від цих двох членів її родини – Євгена Коновальця і Андрія Мельника;

– **Христина Ференцевич**, в газеті займалася американськими новинами, а справжнім уподобанням її були Пласт і українська художня література, цей предмет викладала в Школі українознавства в Нью-Йорку, чимало літературних портретів українських авторів створила для Альманахів Українського Народного Союзу. Вся її сім'я – ентузіастичні пластуни, чоловік Юрій Ференцевич входив до Головної Пластової Булави, але це той випадок, коли дуже тяжко сказати, хто в кому зберігав українськість – Пласт в родині чи родина – в Пластові:

Христинині діти до п'яти років чули тільки українську мову, а проте це не завадило Ярині стати американським дипломатом, а Тарасові – професором американського університету.

– **Микола і Раїса Руденки.** Микола Данилович невдовзі після відновлення державної незалежності України негайно повернувся до Києва і звідти регулярно надсилав вкрай актуальні кореспонденції. Раїса Миколаївна ще декілька років залишалася в редакції.

– **Роман Юревич** приїхав до тітки в Америці у часи Горбачова. Попервах працював у друкарні, відтак зумів виказати добре знання мови і вдостоївся чести виправляти „дописи“ такого мовного рівня, що все тільки про пенсію мріяв. Саме йому належить цей афоризм: „В діяспорі кожен має своє авто і свій правопис“.

– **Галина Колесса** – так, з того таки знаменитого галицького роду, внучка Миколи Колесси. У „Свободі“ вела музикознавство. Водночас грала у симфонічній оркестрі на віолі. Врешті музика перемогла журналістику.

– **Левко Хмельковський** у США – від 1996-го, а в „Свободі“ – від 1998 року, якраз перед його приходом вона стала тижневиком. Типовий радянський вільнодумець, бібліофіл і філателіст. В Україні пройшов непрості „життєві університети“ – дитячий будинок (коли його мати відбувала 10-річне ув'язнення за вірш про Україну, написаний в часи німецької окупації), військова служба в авіації, опісля – механік сільськогосподарських літаків, далі – черкаська обласна газета, ідеологічні конфлікти, звільнення, десятків років – у хімічній промисловості, аж за часів горбачовської „перебудови і гласності“ був запотребований в журналістику – як головний редактор радіомовлення Черкаської телерадіокомпанії.

Лев Костянтинович – людина феноменальної пам'яті і рідкісної працьовитості. Енергії, якої не добирала від нього „Свобода“, вистачало йому на книжки („Без матері“, „1937“, „Мобілізовані на смерть“, „У євреїв – свято“, „Незабутній СРСР“ „Американські зустрічі“ „136 призвідців Голодомору“, переклав декілька книжок з польської і російської мов). Ще з України був глибоко заангажований у житті Евангельсько-баптистської церкви, добре знає Біблію, особливо Старий Завіт, в церкві в Юніоні, Нью-Джерзі, веде біблійну школу, а водночас – релігійну рубрику в дніпропетровському журналі „Бористен“ і релігійну програму на Радіо України.

– **Ігор Пилипчук** прийшов працювати у „Свободу“ приблизно в один з час з Л. Хмельковським – ще зовсім молодою людиною, але з цікавою професійною долею і глибокими та різнобічними знаннями, зокрема з галузі релігійної філософії і церковної історії. Закінчив у Києві медичний інститут, але захопився комп'ютерними технологіями і став бездоганим спеціалістом у цій сфері. Це його заслуги – веб-сайт „Свободи“, цифровий архів обидвох газет, дитячого журналу „Веселка“, виданих Українським Народним Союзом книжок та геніального журналу Ека „Лис Микита“, а також надзвичайний проект – занесення на електронну мапу 3,917 українських церков у всьому позаукраїнському світі.

– В різний час по декілька місяців у „Свободі“ працювали такі цікаві автори і яскраві особистості, як сатирик **Володимир Романюк** з Івано-Франківщини, викладач української мови в Колумбійському університеті **Юрій Шевчук**, київський публіцист Микола Рябчук, і „Стефко з Долини“ – поет-гуморист **Степан Герилів**.

Була в редакції ще одна дуже цікава особистість, але, на жаль – „річ у собі“, про внутрішню культуру якої і про величезні знання мало хто здогадувався – завідувачка редакційної бібліотеки **Емілія Гарасимчук**, в розмовах з якою можна було забути про всі прикрощі редакційних і в цілому емігрантських буднів... Це одна з тих „третьохвильних“ українок, котра допомагала багатьом-багатьом новим прибульцям, „четвертохвильним“, стати на ноги, зорієнтуватися щодо того, в якому світі вони опинились.

Втім, це взагалі вельми помітне явище – і чисто діяспорне – що навіть позаредакційне коло „Свободи“, її технічно-адміністративну обслугу складали люди, які за знаннями, за переконаннями і світоглядом явно перевищували рівень виконуваних ними службових функцій, і тому мали відчутний вплив на життя редакції, на загальну атмосферу в ній. Тобто, іншими словами, не були тут випадковими. Ось низка осіб, з якими автора цих слів у тій чи іншій мірі звела „Свобода“: головна і дуже авторитетна адміністраторка **Люба Лапичак**, після неї – не менш шановний **Влодко Гончарик**, „штаб“ передплати, оголошень та розповсюдження обидвох УНСоюзівських газет – **Дарка Семенен**, **Дозя Дубей**, **Марія Шепарович**, **Марійка Осціславська**, **Марія Білик**, керівники друкарні **Анатоль Домарацький**, **Степан Чума**, **Роман Павлишин**, друкарі **Ярослав Малиновський**, **Василь Панчак**, **Володимир Каплун** і герой В'єтнамської війни **Славко Небелюк**, складачі текстів **Галина Кузьма**, **Ярослав Сидоряк**, **Іда Фокс**, **Нуся Плескун**, **Дана Ригальська**, **Дарія Малиновська**, експедитор з професорськими знаннями **Дмитро Парубчак**, висококласні комп'ютерники **Павло Стокотельний**

і **Роман Брух**, декілька останніх років – відповідальна за книжковий склад і за доставку пошти **Олександра Хмельковська**, людина з феноменальною музичною пам'яттю, пристрасна шанувальниця класичної опери...

* * *

Що ж до авторів „Свободи“ за усі її 120 років діяльності, навіть якщо брати найтісніші, найпостійніші їхні кола, то це матеріал для окремої енциклопедії, з багатьма тисячами гасел-персоналій. Але за будь-якого підходу до цієї теми, за будь-яких критеріїв відбору окремих авторів обов'язково будуть названі ці імена: в періоді української революції і протягом 1920-их років – Михайло Лозинський, В'ячеслав Будзиновський, Осип Назарук, Олександр Сушко, у 1930-ті роки – Остап Грицай і Євген Онацький, у 40-ві – Микола Чубатий, Володимир Душник, Степан Баран, Антін Рудницький, у 1950-1960-1970-ті – Роман Смаль-Стоцький, Мирослав Прокоп, Степан Куропась, Василь Маркусь, Володимир Жила, Вікентій Шандор, Ярослав Падох, Іван Світ, Богдан Ф. Корчмарик, архипресвітер Сергій Кіндзерявий-Пастухів, Іванна Савицька, Лев Яцкевич, Іван Головінський, Андрій-Даріян Сольчаник, Адольф Гладилевич, у 1980-1990-ті – Микола Світуха, Ярослав Гайвас, Степан Женецький, Роман Савицький, Роман Голят, Анатоль Камінський, Петро Саварин, Едвард Кухар, Роман Барановський, Маріян Коць. Володимир Кульчицький-Гут, Осип Труш, Наталія Пазуняк, Володимир Петришин.

З постанням незалежної України особливо багато зробив для зближення діаспори з матірною землею вашінгтонський кореспондент „Свободи“ Ростислав Хом'як, який у той період більше проживав у Києві,

ніж у Вашингтоні. Цей автор цікавий своїм завжди позитивним баченням української проблематики, політичної і загальносуспільної, бажанням і вмінням обов'язково знайти ложку меду в українській бочці дьогтю. Його публікації неодмінно контрастували – і переважно вигідно, хоч і не завжди – з газетними виступами багатьох інших авторів.

Не боялася „Свобода“ й контрверсій. Наприклад, Євген Іванків з Чикаго, тримаючись однієї теми – історії Українських Церков, у підтекст завжди покладав недовіру до Ватикану і до польських римо-католиків. Але архиконтрверсійним виказав себе політичний оглядач Микола Бараболяк – до тієї міри, що виникало враження гри: як тільки хтось у „Свободі“ скаже на адресу України „так“, М. Бараболяк тут же знаходився зі своїм категоричним „ні“. З цього приводу до редакції надходили адресовані М. Бараболякові обурливі листи, які дотепер зберігаються в архіві „Свободи“. „Ваші статті пропагують безоглядний політичний скептицизм щодо всього національно здорового, що робиться тепер в Україні, цим самим шкодячи національному відродженню... Якщо не маєте сказати чогось доброго, розумного, то не меліть всяке безглуздя, прикриваючи його псевдонауковою фразеологією...“, – написав Степан Сорока з Канади у своєму відгуку, датованому січнем 1993 року.

За усієї контрверсійності публікацій М. Бараболяка, зумовлених не стільки світоглядом, як характером, висловлений ним скептицизм на адресу українських державних діячів, законодавців, тяжкий сумнів щодо якості інтелектуальної еліти – весь той суперкритицизм зовсім інакше сприймається по 20 роках – по тих гірких

розчаруваннях з приводу ганебно розтраченого духовного потенціалу Помаранчевої революції...

* * *

За сторінками „Свободи“ можна систематизувати успіхи українців Америки у різних наукових галузях цієї країни, зокрема ж – відтворити хроніки діяльності Наукового Товариства ім. Шевченка у Нью-Йорку і Української Вільної Академії Наук. Авторами „Свободи“ були провідні вчені обох цих наукових центрів – фізики Юрій Кістяківський і Олекса Біланюк, хіміки Орест Попович і Юрій Трохименко, математики Володимир Петришин і Роман Воронка, економісти Петро Балей, Михайло Біда та Михайло Мельник, історики Омелян Прицак, Ігор Шевченко, Іван Лисяк-Рудницький, Любомир Винар, Олександр Домбровський, Тарас Гунчак, Богдан Корчмарик, Осип Кравченко, Юрій Гаєцький, літературознавці Григорій Грабович, Лариса Онишкевич, Марта Тарнавська, германісти Леонід Рудницький (закордонний член Національної Академії Наук України) і Альберт Кіпа, філологи Степан Смаль-Стоцький, Юрій Шевельов, Ярослав Рудницький, Андрій Горняткевич, поети і водночас визначні теоретики художньої творчості Богдан Рубчак, Богдан Бойчук, Яр Славутич, музикознавці Роман Савицький-молодший, Богдан Марків, пропагандисти науки Лев Яцкевич, Олександр Серафим, лікарі-публіцисти Тома Лапичак, Павло Джуль, Павло Пундій, громадські діячі Мар'ян Коць, Ераст Гуцуляк, Роман Бар, Христя Навроцька, десятки і сотні інших активних членів українських громад Америки.

* * *

Системно „Свобода“ висвітлювала діяльність таких всегромадських організацій, як Український Конг-

ресовий Комітет Америки, Злучений Українсько-Американський Допомоговий Комітет, Світовий Конгрес Українців, Союз Українок Америки, „Українсько-Американські Ветерани“, Товариство Українських Інженерів, Українське Лікарське Товариство Північної Америки, Українське Історичне Товариство.

* * *

Не будучи ніколи конфесійно обмеженою, „Свобода“ завжди утримувала церковну тематику у високій шанобливій тональності, усвідомлюючи, що Українські Церкви в Америці і Канаді – Греко-Католицька, Православна і Євангельсько-баптистська є головною запорукою збереження української ідентичності в умовах діаспори, джерелом духовної сили для всього громадського життя американських і канадських українців. Публікації „Свободи“ дають можливість створити християнсько-церковні портрети двох великих діячів української духовності – Патріярха Йосифа (Сліпого) і Патріярха Мстислава (Скрипника).

* * *

Окремого дослідження заслуговує добре віддзеркалений у „Свободі“ рух за визнання Ватиканом патріяршого устрою Греко-Католицької Церкви, і також у зв'язку з цим – релігійно-публіцистична праця журналу „Патріярхат“, ню-йоркського його періоду, коли ідейний напрям цій праці надавав шеф-редактор Микола Галів.

* * *

„Свобода“ відома також як видавництво. І воно мало за собою немалі заслуги. Першою з них є щорічні альманахи Українського Народного Союзу, що їх готувала до друку редакція газети. Перший з них

побачив світ 1897 року, упорядником був головний редактор „Свободи“ о. Нестор Дмитрів. Альманах 2013 року, виданий до 120-річчя „Свободи“ – 103-ій з черги. Досить вичерпні відомості про ці річники подано в бібліографічному огляді, зробленому Богданом Кравцевим (Альманах УНСоюзу“ на 1969 рік), і в дослідженні Тетяни Добко та Богдана Ясінського „Цінна частка нашої спадщини“ (Альманах УНСоюзу“ на 2001 рік). Щодо книжкових видань „Свободи“, то про це добре інформує бібліографічний огляд, поданий Богданом Кравцевим в Альманасі УНСоюзу“ на 1973 рік. У ньому зазначено понад 100 назв книжок. Майже 20 з них – англійською мовою, тобто націлені на ближче ознайомлення американців з Україною.

* * *

Український Народний Союз мав ще одне важливе періодичне видання – журнал „Веселка“, призначений для українських дітей віком від 5 до 14 років. Перше її число вийшло у вересні 1954 року. Ініціатори і засновники – Володимир Барагура, Роман Завадович (редактори журналу), Богдан Гошовський, у редколегію входили визначні митці, літературно-мовним консультантом був В'ячеслав Давиденко, музичним – Осип Залеський, мистецьким – Петро Холодний, чимало сторінок ілюстрував геніальний Еко (Едвард Козак), у „Веселці“ вперше побачив світ його знаменитий „Чап-Чалап“. Журнал охоплювала всю західну українську діаспору, отож надхненних авторів не бракувало, у тому числі серед дітей. Журнал мав свою англomовну версію й таким чином потрапив в поле зору американських дослідників дитячої преси, заслуживши вельми високої оцінки. Коли у 1991 році Володимир Барагура змушений був, за станом

здоров'я, залишити „Веселку“, її редагування перебрала письменниця з України Любов Дмитришин, а головною ілюстраторкою стала ужгородка Еріка Слуцька. З відновленням незалежної Української держави, коли західна діаспора могла вже вільно передплачувати періодику, в тому числі й дитячу, з України, УНСоюз – на той період в ньому панував тяжкий фінансовий стан – перестав видавати „Веселку“. Вичерпні інформації про історію цього дитячого журналу можна знайти в Альманахах УНСоюзу за 1978 і 1980 роки.

* * *

До тем, котрі діставали у „Свободі“ систематичне, принаймні – „сезонне“ висвітлення, належить жвава, воістину ентузіастична праця трьох молодіжних українських організацій Америки – Пласту, Спілки Української Молоді і Організації Демократичної Української Молоді, особливо двох перших, значно масовіших, аніж третя з них. Щодо „сезонности“, то це зовсім не іронія: та праця залежала від пір року: зима припадала на підготування до літніх таборуваль: пластунів – на оселях „Вовча тропа“, „Новий сокіл“ і „Писаний камінь“, сумівців – на оселі в Еленвілі, в Кетскільських горах. Щоправда, взимку, коли зима виявлялася особливо щедра на сніги, пластуни, сумівці й одумівці мали спільний „фан“ на змаганнях Карпатського лещетарського клубу.

* * *

До молодіжної тематики прямо примикає спортивна сторінка українського буття в Америці. Вона абсолютно заслуговує на окрему увагу і дала б досить фактичного матеріалу не на одну гостросюжетну книжку, присвячену змаганням українських футболістів,

волейболістів, плавців, тенісистів з командами різних етнічних груп Америки. Можна по-доброму позаздрити організаційній впорядкованості спортивного життя українців на Північно-американському континенті, цілеспрямованості і почуттю відповідальності Української Спортової Централі Америки і Канади, під проводом якої діє Спортове Товариство „Чорноморська Січ“ та спортивна оселя „Тризубівка“. Особливо повно висвітлювалися спортивні події у щоденній „Свободі“ за головредаторства видатного українського спортсмена Зенона Снилика. Постійну спортивну рубрику вів у недільних числах один з керівників „Чорноморської Січі“ Омелян Твардовський, цікавий коментатор змагань, він це продовжує й тепер. Водночас є відповідальним редактором журналу Спортивної Централі „Наш спорт“.

* * *

Ще одна досить самостійна тема – Союзівка, відпочинкова оселя Українського Народного Союзу. Заснована у 1952 році в Кетскільських горах, дуже подібних до наших Карпат, вона сприйняла літні й осінні дні десяткам тисяч українців, а гостей зі „старого краю“ не перестає дивувати своєю підкресленою українськістю: кожен будинок оселі носить назву відомого міста в Україні: „Ужгород“, „Одеса“, „Львів“, „Полтава“, „Чернівці“... Оселя має великий концертний зал „Веселка“, на її сцені виступали артисти з різних країн, також, певна річ, і з України. Останні роки вже стали традиційними Фестивалі української культури, й вони знаходять гарячу підтримку з боку Посольства України у Вашингтоні і Генерального консульства України в Нью-Йорку. З боку УНСоюзу за мистецькі імпрези відповідає піднесено романтична за натурою скарбник Рома Лісо-

вич – не випадково вона доводиться близькою родичкою відомого українського поета Павла Филиповича. А взагалі „Союзівка“, з фінансового погляду – проблема. Від часу її заснування українська громада змінилася, розпорошилася по цілій Америці, будиночки для гостей нерідко залишаються порожніми протягом усього літа. От де втратила Українська держава. Будь вона політично і морально здоровою, могла протягнути руку Союзівці, американській Україні, бо по всіх світах, усіх усядах Україна – одна-єдина.

* * *

У різні періоди різна за своїм зовнішнім обличчям і за тематичними пріоритетами, „Свобода“ за всіх без винятку редакторів не шкодувала видного місця на творчі портрети українських діячів культури. Проте найчастіше перед очима читачів поставали безсмертні постаті Тараса Шевченка та Івана Франка. У тих раз-у-раз повторюваних звертаннях до великих синів України знаходимо нерідко тексти, котрі своєю глибиною осягнення теми значно вивищуються над так званим хрестоматійним рівнем. Ось декілька публікацій, вартих уваги: „Шевченко – освічена людина й творець“ (11 травня 1939 року), „Хто ми і чий ми діти?“, „Творчість Т. Шевченка – історична подія“ і „Шевченко – найбільший демократичний поет слов'ян“ (10 березня 1942 року), „Ізмарагд у темряві“ (28 травня 1937 року), „Живий чоловік між нами“ (12 червня 1939 року), „Іван Франко“ (9 квітня 1941 року), „Поклін поетові“ (28 травня 1941 року), „В роковини смерті Івана Франка“ (28 травня 1942 року), „Франко антимарксист й антикомуніст“ (5 серпня 1956 року). Навіть принагідно подані „Свободою“ інформації добре прислужаться

для повніших знань про життя і діяльність багатьох заслужених українців. До таких матеріалів належать: „Політична орієнтація Володимира Винниченка“ (28 лютого 1920 року), нарис „Юліян Романчук“ (23 березня 1921 року), газетна сторінка, присвячена творчості скульптора-модерніста Олександра Архипенка (7 червня 1937 року), „Поворот проф. Грушевського на Україну“ (8 травня 1924 року), „Симон Петлюра“ (7 і 8 липня 1926 року), „Стефаникова людина“ (23 - 31 січня 1937 року), „Софія Русова“ (19 березня 1940 року), „Іван Ардан“ (27 вересня 1940 року), „Кілька слів про Богдана Лепкого“ (15 серпня 1941 року).

* * *

Самозрозуміло, „Свобода“ зацікавлено стежила за висловлюваннями визначних політиків і державних діячів Заходу про Україну і українську справу, а також про російську советську імперію в цілому. З вміщених на цю тему публікацій склалася б добра книжка. Подамо декілька для прикладу: „Американський большевик – проти большевизму“ (15 січня 1921 року), „Польський учений говорить слово правди полякам і польським братам“ – про статтю Бодуена де Куртене у ювілейному збірнику з нагоди 50-річчя наукового Товариства ім. Шевченка у Львові, (7 серпня 1926 року), „Чужинці про Україну“ (про книжку Пауля Рорбаха, в якій є окремий розділ про Україну, 4 вересня 1926 року), „Бернард Шов каже правду, але не так“ (7 серпня 1931 року), „Українська революція в очах французького дипломата“ – переклад споминів генерала Табуї „Як я став комісаром Французької Республіки на Україні“ (19 і 20 квітня 1937 року), „Англієць – про „правдиву Росію“ (25 жовтня 1937 року), „Новий протисовєтський

наступ **Анре Жіда**“ (28 серпня 1937 року), **„Українська нація“** (автор – англійський історик і журналіст Ланселот Ловтон, 25 і 26 жовтня 1935 року).

* * *

Є ще один дуже діткливий момент у внутрішньому житті „Свободи“ – психологічно тяжкий період її переходу з щоденної газети на тижневу. У зв'язку з цим рішенням 34-ої Конвенції Українського Народного Союзу редакція одержувала сотні незгідливих листів, проте на сторінки „Свободи“ потрапило їх зовсім мало – більшість осідала в редакційному архіві з причини надмірної критичності, висловлюваної на адресу ініціаторів цього драматичного рішення. Ось декілька речень з вельми істотного відгуку, який все ж знайшов місце на сторінці „Свободи“ (9 червня 1998 року), оскільки належав авторитетному союзовцеві й авторові Едвардові Кухареві: „...Малограмотна передвоєнна наша економічна іміграція в Америці зуміла вдержати „Свободу“ як щоденник, а ми, повоєнні політичні емігранти, вдягнувшись в пір'я, не можемо продовжити започатковане знамените осягнення цієї передвоєнної економічної іміграції, продовжити „Свободу“ як щоденник. То ж биймо на сполох, щоб це ідейне діло, почате понад сто років тому, тепер, з незалежною Україною, перейшло на тижневик, а з часом перестало існувати взагалі“.

* * *

Так от щоб „це діло з часом не перестало існувати взагалі“, а з ним – й архів „Свободи“, хтось з істориків української преси мав би не пошкодувати труда й не побоятися подихати пару годин – архів-бо дуже скромний – над зжовклими листками: вони варті цього, бо у

них дослідник знайде не один поламаний в партійно-політичній чи церковно-конфесійній боротьбі спис. Щоб зацікавити цією перспективою, заглянемо за архівні лаштунки такої безневинної теми, як український правопис. Ціла ідейно-світоглядна битва точилася між керівником катедр Українознавства Гарвардського університету проф. Омеляном Пріцаком, який обстоював відмову від Харківського правопису 1928 року і перехід діаспорного шкільництва та преси на правопис, чинний в Радянській Україні, та великою групою мовознавців, які гостро засудили позицію проф. О. Пріцака. Інформуючи про з'їзд американських українців у Гарварді, „Свобода“ 15 липня 1978 року писала: „...Проф. Пріцак, говорячи про викладання української мови в американських університетах, підкреслив, що для американців, що вивчають нашу мову, „Україна є в Україні, а не де інше. Вони не цікавляться нашими еміграційними суперечками щодо мови і правопису, а бажають вивчати їх у такому виді, в якому вони в Україні вживаються“. Щодо правопису, проф. Пріцак уважає, що ми не повинні непорушно триматися Харківського правопису, і зміни, впроваджені в УРСР від 1929 року, не є виявом русифікації...“.

Архів „Свободи“ зберігає недруковані в ній негативні відгуки Романа Блонського і Ярослава Рудницького на поради проф. О. Пріцака. Зокрема Яр. Рудницький писав до проф. Пріцака: „Єдина Ваша „ділова відповідь“, на яку ми всі чекаємо, буде відкидання Вашого неfortunного становища в справі сучасного большевицького правопису. На жаль, з Вашого листа цього не видно, Тим самим Ви самі „викреслюєте“ себе не тільки зі списку моїх знайомих але й зі списку всіх українських патріотів, що борються за українську правду...“.

Вархіві „Свободи“ зберігаються й недрукована стаття Р. Блонського „Гарвардська ластівка“, а також велика стаття-відповідь проф. О. Пріцака під заголовком „Вільні українці, свобода думки і... правописна справа“.

* * *

На самий кінець – про тему, що не могла час від часу не порушуватися не тільки у „Свободі“, але й у газетах інших етнічних громад в Америці, – тему збереження своєї національної культури, рідної мови, релігійних і народних традицій в англomовному середовищі. Це завдання було нелегким з двох зрозумілих причин: по-перше, асиміляції сприяло саме бажання вижити в чужому світі – знайти працю, нагодувати і вдягнути дітей, послати їх до американської школи; по-друге, в Америці українці ніколи не зустрічали найменших перешкод у справі плекання своєї етнічної ідентичності, а коли нема перешкод, переслідувань, як це було з українцями в Польщі чи в Росії, то нема й інстинктивного опору. Залишатися українцями – це залежало виключно від доброї волі імiгрантів, від духовного зв'язку між поколіннями і ще від невідступного болю за поневолену Україну.

Америка все це знала. 7 листопада 1918 року „Свобода“ вмістила переклад Комунікату вашінгтонської урядової комісії публічного інформування під назвою „Український народ“. Документ пройнятий щирим респектом до вихідців з України:

„....Гнет в Європі вигнав багато українців і русинів до цього краю. Кажуть, що в Злучених Державах є коло пів мільйона українців, але точне число годі знати, бо багато з тих, що приїздили з Австрії в давніших часах ідентифіковано з поляками, тоді як тих, що приїздили з Росії, записувано за росіян. Та вони сильно різняться

від тих обох слов'янських сусідів і творять окрему народність під зглядом мови, характеру і політичних змагань.

Найбільші українські колонії в Америці є в Бостоні, Гартфорді, Конектикат, Нью-Йорку, Філадельфії, Пітсбургу, в Бафало, Клівленді, Дітройті, Шікаго і Мінеаполіс. Одна їх колонія є в місті Україна, Норт Дакота. Великі оселі знаходяться в північно-західній Канаді, де вони задержали у великій мірі свою власну культуру і звичаї та мають доволі доброї фермерської землі, щоб на ній вправляти свої рільничі спосібності.

В Злучених Державах українці є звичайно простими робітниками, майнерами, фабричними ремісниками. Всі вони є дуже охочі до науки. Вони так цікавляться політичними науками й історією, що радо йдуть вечором, після цілоденної тяжкої праці, до битком набитої залі, де слухають відчитів про Французьку революцію, політичну економію, а навіть про римську історію..."

По декількох десятиліттях багато що змінилося в американських українцях, тому „Свобода“ 28 січня 1941 року запитує в редакційній статті – „Хто ми?“, і відповідає, що на це запитання треба знайти „розумну відповідь, коли хочемо в Америці добре боронити українську справу і Україну. Бо так є, що коли у тій, так нам дорогій справі, звертаються до нас люде з Європи, то часто апелюють до українського патріотизму в такий спосіб, що говорять до нас так, якби ми були в Україні чи якби ми були всі тут нічим іншим, а тільки українськими громадянами і родовитими українцями. Те останнє особливо важне тому, бо так тепер є, що переважаюча більшість наших людей в Америці – це тут роджені і виховані. Це ті, про яких говоримо як про „американців“ – у протиставленні тим, що народились в Україні. Та ті,

що пишуть про ті справи з Європи, хоч і згадують часами за „американців“, ніяк не вдумуються в те, що теж треба до них і писати як до американців. І тому говорять чи пишуть не раз такою мовою, якої згадані „американці“ не розуміють, або такою, яка до них не промовляє. Бо ж для них Америка – це батьківщина...”

А ось думки вже повоєнного, політичного емігранта, людини, в довірливому серці якої вистачає місця і для Америки, і для України („Чи я люблю Америку?“, 18 січня 1949 року):

„...Так, я люблю її. Люблю її красу. Ті безмежні ширини і незмірні глибини правічних океанів, що ополікують своїми завжди рухливими, завжди мінливими хвилями її береги...

Люблю Америку за її розмах. То не старий скупич, що при каганці лічить гроші і ховає їх за пазуху, а на вулицю виходить як жебрак. То не мужик, що за клопоть межі розбиває істиком голову своєму сусідові, а за дрібний лахман землі процесується до останньої нитки. То не приземлений черв'як, що поза своїм маленьким світиком далі свого носа не бачить. Ні, гроші Америки мають велике завдання – безупинно рости, розмножуватися і служити людині. Тому на вулиці в американця – обличчя пана, навіть тоді, як в нього кишеня порожна...

І ще люблю Америку за її людяність. То не туполобий, зарозмілий півбог, що копає брутально ногами людину. То не чванькуватий збанкрутований шляхтич, що гарчить собакою на свого сусіда. То не обідраний босяк, що стягає останній лахман зі свого ближнього і виморює його до смерті голодом та важким ярмом. Ні! Перш за все людина в Америці є людиною, яку нікому не вільно безкарно копати. Тут кожна людина має рівне

право до життя, хоч би нею був навіть найбідніший вигнанець, що щойно прибув зі своєї рідної землі.

Але найбільше люблю Амерку за її свободолюбність. Так зложилася ціла її історія, що найважлишою складовою частиною її духу є воля... Тієї свободи Америка дуже заздрісно береже і боронить, знаючи, що вона є її найбільшою цінністю. Теж і мого рідного по крові ближнього, вигнаного зі своєї землі, Америка пригортає і дає йому можливість жити.

За те все я люблю її. Та був би я нещирий, якщо не згадав би ще однієї любови, у якій я виріс і з якою прибув до Америки. Це глибока любов до тієї землі, з якої персть Божий зформував тіло моїх прадідів, і моє власне, і моєї дружини, і моїх діточок. Дух тієї землі формував мою душу. І чую в ній колисковий спів моєї мами, хвилювання широких ланів жита-пшениці, блакить блаватів і пурпур маків, маєстат хвиль Дністра і Дніпра-Славутиці... Чи можу я те все забути? Ні! Навіть якби вирвав з грудей оте неспокійне серце. Бо в кожній моїй клітині, в кожній кісточці живе ота душа, вирощена рідною землею...".

Так ось або дуже подібно у „Свободі“ закінчувалися, закінчуються й нині, десятки і сотні статей різних авторів, в кожній клітині яких жила і продовжує жити українська душа...

* * *

Все ж не годиться закінчувати книжку про 120-річний шлях „Свободи“ трикрапкою. Чогось істотного ще наче невивистачає наостанок. І читач напевне скаже на цьому рядкові: звісно чого, бо де ж незалежна Українська держава? Запитай, читачу, щось легше, що не так болить... Щоб розплутати цей повний драматизму причинно-наслідковий клубок, треба подивитися на

нього вже з більшої віддалі, з іншого часу, бо ж обличчям до обличчя – обличчя не розгледити.

Від 16 липня 1990 року, коли Верховна Рада схвалила Деклярацію про державний суверенітет України, і донині вся газетна площа „Свободи“ віддана Україні і її долі. Це тисячі більших і менших публікацій, а єдиної відповіді на запитання, чому Україна продовжує страждати, нема... Знайдете у „Свободі“ думки за Кравчука і проти Кравчука, за Кучму і проти Кучми, за Ющенка і проти Ющенка, за Юлію і проти неї, але залишиться невідомим, чому велика Україна не видвинула з мільйонів своїх синів і дочок людину, здатну вивести країну і націю на ясну дорогу.

Надзвичайно цікавий і переконливий у „Свободі“ період цих двох напружених років – 1990-го і 1991-го, переконливий – ідейною єдністю української громади Америки. Як американська Україна стотисячною демонстрацією вимагала від Президента Джорджа Буша-старшого визнати незалежну Україну, як критикувала його за „курячу промову“ в Києві на догоду Михайлові Горбачову і його ідею-фікс „нового союзного договору“.

Після остаточного розпаду „імперії зла“ українська злободенність з її безконечно повторюваним – „гриву витягнули – хвіст загруз“ – змушувала „Свободу“ більшою мірою інформувати, ніж пропонувати глибші аналізи і далекосяжні висновки.

Тому фундаментальніші публікації знаходили відповідніше місце у видаваних „Свободою“ щорічних альманахах Українського Народного Союзу.

Серед найпомітніших на цю тему:

Любов Дмитришин, **„Шість років Української держави“**; Левко Хмельковський, **„Україна пробуджується“** („Альманах УНСоюзу-1998);

Роман Барановський, „Сьома річниця“ (Альманах УНСоюзу-1999);

Василь Колодчин, „Українські Церкви на порозі ХХІ сторіччя“ (Альманах УНСоюзу-2000);

Володимир Трембіцький, „Вічний герб України“ (Альманах УНСоюзу-2001);

о. Ігор Мончак, „Київська Церква між Римом і Москвою“ (Альманах УНСоюзу-2002);

Оксана Пахльовська, „Росія – не Європа“; Ілько Лемко, „Нація етнокультурна чи політична?“ (Альманах УНСоюзу-2008);

Василь Лаптічук, „В НАТО, тільки в НАТО!“ (Альманах УНСоюзу-2009);

Оксана Пахльовська, „Міжнародний контекст української проблематики“ (Альманах УНСоюзу-2010);

Юрій Макаров, „Кого вважати українцем і як ставати українцями?“ (Альманах УНСоюзу-2011).

Але альманахи УНСоюзу цього періоду – від 1990 року до сих пір – це також величезний пласт текстів з багатьох інших важливих галузей життя України і світового українства – історії, культури, науки, літератури, мистецтва, суспільно-політичної і філософської думки.

Щодо політичних коментарів у „Свободі“ впродовж п'яти років, від Помаранчевої революції до окупування України антиукраїнською Партією Регіонів, то переважна їх частка в авторських оцінках і висновках віддавала перевагу Вікторові Ющенкові, не приховуючи при цьому, що та перевага полягала не в його політичному таланті, а тільки у властивій йому і цілком органічній українськості.

Найбільше списів ламалося на сторінках „Свободи“, як і в усій українській пресі того періоду, з приводу

незгод між Віктором Ющенком і Юлією Тимошенко і з приводу різних відповідей щодо того, хто в тих незгодах більше завинив. Оскільки конфлікт між президентом і прем'єром невідомо коли і за яких обставин почався, виглядав уже хронічним, то кожна спроба об'єктивного з'ясування провокувала інші, протилежні версії і варіанти.

Що ж бачила, дивлячись на Україну здалеку, через океан, „Свобода“? Коли в київському „Дзеркалі тижня“ (15-21 грудня 2007 року) Сергій Рахманін назвав В. Ющенка „панком-лібералом“, а в „Українській правді“ політолог Євген Булавка, навпаки, звинуватив Президента в авторитарності, „Свобода“ (8 лютого 2008 року) в редакційному коментарі під заголовком **„Критика – так, але не критиканство“** писала:

„...Оцінюймо В. Ющенка згори, а не тільки збоку. З тієї гори, з якої тільки він, глава держави, бачить всю Україну і її найгостріші проблеми. А бачить він їх очима українця. Постанови суверенної Української держави усвідомлює, як засіб порятунку нашої нації, рідної мови, культури, духовності. Це той Президент, котрий намагається повернути своєму народові історичну пам'ять, бо без неї неможливо будувати майбутнє. Це той Президент, для якого і Українські Січові Стрільці, і юні учасники бою під Крутами, і вояки Української Повстанської Армії вособлюють славу і невмирущість нашої нації. Цілком можливо, що зверху В. Ющенко бачить те, що залишається схованим від очей загалу. Зокрема тяжку антиукраїнську упередженість Москви, де от-от кагебіста Володимира Путіна замінить ще примітивніший україножер Дмитро Медведєв. Тому крок України в напрямі НАТО – єдино правильна відповідь

на неоімперські потягнення Росії, відверті і потаємні, котрі вона в останній час все активніше здійснює через „п'яту колону“ і через свою добре оплачену агентуру.

Тільки дивлячись зверху, очима самого Президента України, ми належним чином оцінили б і його намір неутралізувати антиукраїнську верхівку Партії Регіонів, розчинити її в парламенському й урядовому середовищі. Бо В. Ющенко знає, хто кого породив насправді – не Донбас породив антиукраїнство „регіоналів“, а вони породили брехню про „російськомовний“ сепаратизм Сходу та Півдня. Насправді живуть там такі самі люди, як і на Заході, тільки місцеві вождики хотіли назавжди законсервувати в тих краях накинуту советським режимом культурну темряву і національну індіферентність. Підвищиться в країні загальний добробут і загальна культура – зміниться, відродиться українська людина на Сході.

Можна сперечатися, чи кожен президентський крок В. Ющенка – безпомильний і позакритичний, можна уявити в цьому кріслі вольовішу, цілеспрямованішу людину. І все ж навіть ідеальний майбутній президент буде подібний до сьогоднішнього у найголовнішому – в любові до України і в бажанні увічнити її свободу та незалежність“.

Цей коментар не сподобався одній читачці, яка написала до „Свободи“, що В. Ющенко „заслужовує найжорстокішої критики і справа, і зліва... Довіряю тільки Юлі...“. На це газета вмістила (13 червня 2008 року) відповідь „Два боки однієї медалі“. Уривок з цього тексту:

„Газета не виступає ні адвокатом Президента чи прем'єра, ні, тим більше, їхнім суддею. Наше завдання

скромніше – самим спробувати і читачеві допомогти вирозумітися, бодай більш-менш, у тому, що відбувається в Україні. Тому ми й зачитували вислови і “за”, і “проти” В. Ющенка, але застерегли від ситуації, коли з брудною водою так звана безкомпромісна критика вихлюпує з балії й дитину. Ми й сьогодні на цьому стоїмо: Президент В. Ющенко, попри всю проблемність, в якій опинилася Українська держава під його проводом, послідовно обстоює підставову для нації річ — її духовну, культурну і мовну окремішність, її самобутність та історично зумовлену європейськість. Це воістину проукраїнський президент, й коли ми імпульсивно приєднуємося до хору критики на його адресу, то це означає, що ми є заодно з тими, хто критикує В. Ющенка і хто його люто ненавидить саме за його проукраїнський світогляд. Не забуваймо цього ні на хвилину: від кінця 1980-их років, від часів Народного Руху й повернення з тюрем українських дисидентів Москва веде невпинну інформаційну війну проти України, намагаючись скомпрометувати її державну незалежність, і передусім – в очах самих українців.

На жаль, В. Ющенко як людина надається не лише на об’єкт компрометації, але й на її засіб. Можливо, це тому, що його хибі впливають з його переваг. Так буває з публічними діячами: маючи за святе діло щось одне, вони самовіддано служать цьому одному і щиро дивуються, коли від них вимагати ще щось з другорядного чи третьорядного.

Ба – сьогодні в Україні нема другорядних проблем. Усі головні – економічні, екологічні, демографічні, моральні. Ми хочемо захищати і виправдовувати Президента, а статистика тим часом осуджує його: за два тільки місяці цього року — від 1 лютого до 1 квітня

— населення України зменшилося ще на 100 тис. осіб. На цьому тлі непристойно вимагати від пересічного громадянина національної свідомості і патріотизму. Щоб бути патріотом, треба спочатку просто бути – мати облаштоване житло, добре оплачувану працю, нормальні умови для виховання і навчання дітей. Треба, щоб кожна людина відчувала свою потрібність Україні. Кожна-кожнісінька людина потрібна Україні не в меншій мірі, ніж потрібні їй Президент і прем'єр-міністр. А може, пересічний українець сьогодні ще більше потрібний Україні – якщо заплющимо очі й уявимо таку картинку: українська родина за родинною, з валізами і дітьми йдуть та ідуть в напрямі кордону, ідуть мимо свого Президента і прем'єра, а ті так зайняті взаємною гризнею, що й обличчя не повертають до цього печального еміграційного відпливу.

На мою думку, марна це справа – шукати, хто більше завинив і хто більше має рації, Президент В. Ющенко чи прем'єр-міністр Юлія Тимошенко. Вже це одне, що вони від часів Майдану зчепилися в такому тісному „клінці“, свідчить, що жоден з них не є самодостатній і, хто б там про них що не говорив чи що б вони самі про себе не казали, – тільки в парі вони становлять ту силу, і політичну, і людську, яка змогла б щось добре здійснити для країни. Тобто, якщо б була можлива така метафізична селектика, котра дозволила б поєднати в одній особі політичні і, що ще важливіше, людські якості В. Ющенка і Ю. Тимошенко, українське суспільство дістало б діяча, перед яким відступилися б найгостріші проблеми...“.

В межах нескінченної полеміки щодо цієї антагоністичної пари „Віктор Ющенко – Юлія Тимошенко“ „Свобода“ 27 серпня 2010 року відгукнулася на дуже

помітний виступ у київському тижневику „День“ (12 травня 2010 року) відомого письменника, колишнього Посла України в Ізраїлі, Канаді і США Юрія Щербака. Стаття його мала назву „Влада темряви“ і стосувалася ганебних антиукраїнських кроків Віктора Януковича у перші ж місяці його президентства. Певна річ, визначний автор не міг не виказати свого ставлення і до В. Ющенка та Ю. Тимошенко. Далі – „Свобода“:

„...Ю. Щербак далеко не доказовий у тій частині публікації, де зіставляє політичні портрети Ю. Тимошенко і В. Ющенка. Третій Президент України для Ю. Щербака – „головний конструктор нашої поразки“, „провінційний аматор, який взявся був зіграти роль декоративного українського месії“, відтак „обернутий у трипільське минуле месія ролю свою зіграв бездарно“. І висновок, з якого випливає політична безвартісність В. Ющенка в порівнянні з Ю. Тимошенко: „Ніколи Ющенко не об'єднається з Тимошенко, бо страдає на анти-Юліну параною і політичну сліпоту“. Оце Щербакове „бо“ вже не належить до раціональної аналізи, а свідчить тільки про особисті уподобання автора. Не хочеться тут цитувати політологів й експертів, котрі в найменших деталях відтворили картину саме антиющенківської параної і національної сліпоти Ю. Тимошенко – яка, поспіхом, зовнішньо, українізувавшись і чомусь залишаючи неукраїнізованим своє найближче партійне оточення, стрімголов кинулася виривати з рук Президента державне кермо, як не по-українськи вела себе в Москві, як вступала в сепаратні угоди з „регіоналами“, як мовчала під час війни Росії проти Грузії, як надихнула російськомовну київську жовтороту газетку „Вечерні весті“ на очорнювання не лише В. Ющенка, але й усього святого для українців.

Також запізно захищати і В. Ющенка, людину справді слабку і, за всієї її українолюбности, надміру самолюбну, хоч Ю. Щербак не може не знати, в яку облогу взяли проукраїнського Президента далекоглядні вороги українства, як завчасу обмежили його повноваження, як, зловживаючи його розумінням ліберальної демократії, топтали ногами чесно і мужньо сформульований ним – вперше в незалежній Україні – принцип захисту національних інтересів.

За Ю. Щербаком, „...ненависть В. Ющенка до Ю. Тимошенко – це заздрість однокласника-селяка з комплексом меншвартости до блискучої міської дівчини-відмінниці, коефіцієнт інтелекту і комп'ютерно-цифрове мислення якої на порядок вищі за уповільнене „аналогове“ думання „пасічника“. Поразка Ющенка – це поразка українського села у змаганнях з українським, хоч і зросійщеним, містом, що його уособлює Юлія Тимошенко“...

...Нібито нічого нового Ю. Щербак не сказав. Що ми, українці, є селянською нацією – про це писали, починаючи ще від Григорія Сковороди, Памфіла Юркевича, Миколи Костомарова, найвідоміші наші етнографи, етнопсихологи, філософи – В'ячеслав Липинський, Вадим Щербаківський, Євген Онацький, Юрій Липа, Олександр Кульчицький, Іван Мірчук, Микола Шлемкевич, Омелян Пріцак, Богдан Цимбалістий, Володимир Янів. З розумінням писали, але й з болем та жалем, що Україна так тяжко, так повільно позбувається своєї селянськості.

Скільки пекучого сарказму витратив Дмитро Донцов, тавруючи українське „провансальство“, пристрасно намагаючись розбудити в грудях „гречкосіїв“ відважний, викличний конкістадорський дух.

Навіть ідейний опонент Д. Донцова, В. Липинський, картав українців за брак волюнтаризму й надмірну поступливість перед обставинами.

Але ж то були часи, коли інтелектуальні верстви ще молилися на так званий „прогрес“, коли історичний процес уявлявся безперервним поступом, розвоєм, дорогою вперед і вгору, до „світлого завтра“.

Чи ж потрібне було те примарне „завтра“ українським селянам, нашим прадідам, якщо вони відчували себе у світлі що Божий день – попри усі тяготи сільської праці? Чи з приходом ХХІ сторіччя досягла людина більшого світла, не лише відірвавшись від природи, але й протиставившись їй, що сьогодні обернулося ледве чи вже й розв'язними екологічними проблемами? Людство опинилося на краєчку провалля, в яке страшно зазирати, бо ніхто не знає, що переможе – нестримна глобальна гонитва за економічним зиском чи рух за врятування життя на планеті?

Це не новина – що українські міста, послідовно зросійщувані за царизму і совєтів, мало чим і нині відрізняються від російських, але ж саме тому Москва й винищувала голодом не місто, а наше село, що не могла в жоден мирний спосіб убити українства, властивого йому генетично.

Дивна ця Щербакова гордість за місто, яке, мовляв, ошчасливило Україну „блискучою міською дівчиною-відмінницею“. Більше личило б письменникові співчуття до села в страшних умовах його теперішнього нищення, коли олігархічній владі в Україні вдається те, чого не могло доконати україножерне ХХ сторіччя: українці добровільно залишають свою землю, свої колись райські села.

Більше б личило вклонитися у бік умираючого села – колиски наших звичаїв та обрядів, безсмертної народної пісні, пройнятої душевною близькістю до довколишньої природи, закоханістю у сонце і зорі, у Божий світ. Де, як не в нашому народі, міг виникнути цей дитинно чистий ліричний образ, такий близький до релігійного світосприймання: „Христос іде за плугом, а Марія їсти приносить“?

...Саме село, тобто одвічна єдність української людини з природою, витворило своєрідну, самобутню психічну структуру нашого народу, котра виявляє себе не в абстракції „комп'ютерно-цифрового мислення“, а в етиці, в чуттєво-релігійному розумінні життя як пошуку вічної правди...“.

Колись історія розставить все на свої місця, розплутає найтяжчі клубки причин і наслідків, скаже, хто на цих історичних зламах помилявся найбільше, а хто – найменше.

Не була безпомильною і „Свобода“ – протягом 120 років творили її живі люди, творили і розумом, і серцем, а воно – гаряче, вогненне і в кожних грудях б'ється по-своєму. А проте вже ніхто не відбере від неї її головної ознаки – що й вона перебувала у „пошуку вічної правди“.

ДЕЩО ПРО СЕБЕ

Народився в Холмській Русі (в селі Долобичів, Грубешівського повіту на Люблінщині) – незадовго перед насильницьким переселенням українців цього краю в СРСР.

Виріс і закінчив десятирічку на Волині. Після трирічної служби в армії навчався на факультеті журналістики Львівського університету ім. Івана Франка, почавши своє газетярство в „районках“ (у Стрию та Міжгір'ї) і закінчивши його в „Закарпатській правді“. Відтак 16 років завідував редакцією Республіканського видавництва „Карпати“ (історія, релігія, політика).

У 1990 році стався вимушений приїзд до США у зв'язку з тяжкою серцевою недугою найменшої доньки.

Є автором декількох книжок: художніх – „Високе село“ і „Самотності просто нема“, публіцистичних – „Між...“, „Звідки ти, Росіє, і куди?“, „На полі Куру“, „Пам'ятай“, „Жовте листя по синій воді“, книжки інтерв'ю „З нашого поля“ (розмови з Патріярхом Любомиром, Патріярхом Філаретом, о. Борисом Гудзяком, Валентином Морозом, Анатолієм Солов'яненком, Дмитром Павличком, Мирославом Мариновичем, Аскольдом Лозинським, Василем Гречинським та іншими відомими українцями); також книжки перекладів релігійних праць Володимира Соловйова „Володимир Соловйов – про Вселенську Церкву“.

Петро Часто з донькою Ерікою Слуцькою
на Різдвяному прийнятті УНСоюзу в 2009 році.

Водночас у США протягом 13 років редагував щорічні альманахи Українського Народного Союзу, 14 років, від 1992-го до 2008 року, писав редакційні статті (тобто передовиці) для нью-йоркського тижневика „Національна трибуна“, 10 років виконував обов'язки головного редактора місячника Організації Оборони Чотирьох Свобід України „Вісник“ і головного редактора місячника Об'єднання українців Америки „Самопоміч“ – „Наш світ“ (до часу їхнього закриття).

ДОДАТКОВІ ДЖЕРЕЛА

(Посилання на „Свободу“ – в текстах окремих розділів)

- 1) Про життя та діяльність о. Агапія Гончаренка докладніше – див:
 - „Календар „Свободи“ з 1901 року“;
 - „Календар УНСоюзу на 1935 рік“;
 - „Календар „Свободи“ на 1957 рік“.
- 2) Лука Мишуга, „Як формувався світогляд українського імігранта в Америці“, „Пропам'ятна книга, видана з нагоди сороклітнього ювілею Українського Народного Союзу“, Джерзі-Сіті, 1936, стор. 8-9
- 3) Там же, стор. 10
- 4) Там же, стор. 13
- 5) Там же, стор. 13
- 6) Там же, стор. 14
- 7) Там же, стор. 15
- 8) Там же, стор. 16
- 9) Там же, стор. 25
- 10) Там же, стор. 26
- 11) Осип Кравченко, „Стежками отця Івана Волянського в Америці“, Альманах УНСоюзу-1994, стор. 85.
- 12) Там же
- 13) Там же
- 14) Там же
- 15) Там же
- 16) Там же
- 17) „Пропам'ятна книга...“ стор. 32
- 18) Там же, стор. 33
- 19) о. Стефан Макар, „Свобода“, ч. 45, 1897 рік
- 20) Д-р Осип Кравченко, „У 125-ліття першої української католицької церкви у США“, „Свобода“, ч. 3, 2010 рік
- 21) „Історія першої руської церкви в Шенандоа, ПА“, Перший русько-американський календар, 1897 рік, стор. 136

- 22) Д-р Осип Кравченко, „Стежками отця Івана Волянського в Америці“...
- 23) Олена Кисілевська, „Що нам дала, а що може дати наша заморська еміграція“, „Пропам'ятна книга...“, стор. 383.
- 24) Д-р Осип Кравченко, „Стежками...“, с 89
- 25) Там же, стор. 89
- 26) Там же, стор. 95
- 27) Там же, стор. 96
- 28) „Історія першої руської церкви...“, стор. 138
- 29) Осип Кравченко, „Стежками отця Івана Волянського...“
- 30) Там же
- 31) Там же
- 32) Сава Зеркаль, „Українська земля і нарід за Карпатами“, Париж, 1976, стор. 224
- 33) Там же
- 34) Там же
- 35) Андрій Чума, Андрій Бондар, „Українська школа на Закарпатті та Східній Словаччині“, Пряшів, 1967 рік.
- 36) „Пропам'ятна книга...“, стор. 41
- 37) Там же
- 38) Денис Голод, „Початки „Свободи“, „Пропам'ятна книга...“, стор 257–258.
- 39) о. М. Підгорецький, „Короткі спомини“, „Пропам'ятна книга“, стор. 277.
- 40) Нестор Дмитрів, „Короткий начерк історії розвитку Руського Народного Союзу“, Календар Руського Н. С. на 1914 рік, стор. 90.
- 41) Там же
- 42) Там же
- 43) Роман Горак, „Втеча від Франка“, львівська газета „За вільну Україну“, 31 серпня 2002 року
- 44) Денис Лукіянович, „Мандрівка Івана Франка по львівських квартирах“, за книгою „Спогади про Івана Франка“, Львів, „Каменярь“, 2007 рік,

- 45) Михайло Яцків, „Мої зустрічі з Каменярем“, за книгою „Спогади про Івана Франка“, Львів, „Каменяр“, 1997 рік.
- 46) Д-р Осип Кравченко, „Стежками отця Івана Волянського в Америці“, Альманах УНСоюзу-1994, стор. 89
- 47) Василь Щурат, „Іван Франко в 1895 – 1897 роках“, з книги „Спогади про Івана Франка“, Львів, „Каменяр“
- 48) о. Микола Підгорецький, „Короткі спомини“, „Пропам'ятна книга...“, стор. 276
- 49) Дмитро Дорошенко, „З-перед тридцятьох років“, „Пропам'ятна книга...“, стор. 389-390
- 50) о. Петро Понятишин, „Українська Церква й УНСоюз“, „Пропам'ятна книга...“, стор 292-293
- 51) Антін Драган, „Американські українці і Шевченко“, за книгою „Не забули спом'янути“, стор. 12. Видання Українського Народного Союзу, Джерзі-Ситі, Нью-Джерзі, 1957 рік.
- 52) Микола Мурашко, „Конвенції УНСоюзу“, „Пропам'ятна книга...“, стор 222
- 53) Роман Купчинський, „Моя перша „Свобода“, „Ювілейний альманах „Свободи“, 1893 – 1953, стор. 96
- 54) Омелян Рев'єк, „Розвій політичного світогляду українського емігранта“, „Пропам'ятна книга...“, стор. 317
- 55) о. Петро Понятишин, „Українська справа в Америці“, Ювілейний альманах „Свободи“ 1893-1953, стор. 66-67
- 56) Едвард Жарський, „Від „гайдамаків“ до бейзбольної ліги УНСОЗу і УСЦАК“, Альманах Українського Народного Союзу на 1990 рік, стор. 164
- 57) Лука Мишуга, „Як формувався світогляд українського імігранта в Америці“, „Пропам'ятна книга...“, стор. 160
- 58) Іван Кедрин, „Життя. Події. Люди“ (спомини і коментарі), „Нью-Йорк, „Червона Калина“, 1976, стор 468-469
- 59) Там же, стор. 508-509
- 60) Там же, стор. 510
- 61) Там же, стор. 505
- 62) Там же, сор. 505
- 63) Там же, стор. 505

- 64) Улас Самчук, „Американське диво“, Альманах УНСоюзу за 1976 рік, стор. 97 – 98
- 65) Іван Кедрин, „Життя. Події. Люди“, стор. 307
- 66) Там же, стор. 519
- 67) „Ювілейний Альманах „Свободи“, 18893–1953“, стор. 3
- 68) Антін Драган, „Шевченко у Вашингтоні“, Видавництво „Свобода“, 1984
- 69) Ілля Витанович, „Століття творчого шляху Української кооперації“, Альманах УНСоюзу на 1968 рік, стор. 199–212

ЗМІСТ

Леонід Рудницький, „Наш унікальний, достойний вивчення літопис“	5
Стефан Качарай, „Це майже біблійна історія“	8
1. Слово на порозі.....	15
2. За декілька років перед „Свободою“	19
3. Між двох вогнів... ..	25
4. Кроки до гурту, до громади.....	37
5. В пастці між Римом і Москвою.....	49
6. „Зродилася в мене мрія...“	59
7. 15 вересня 1893 року... ..	63
8. „Щоб не остати позаду других народів“	73
9. „Совершишася!“	87
10. Завдання і надзавдання.....	99
11. Іван Франко – в авторському колі „Свободи“	111
12. Інші видатні автори, відомі і невідомі.....	139
13. Повчальна історія з Єпископом С. Ортинським.....	169
14. „Свобода“ в передчутті великої війни.....	179
15. Кому війна, кому – мати рідна... ..	193
16. Рік Тараса Шевченка.....	213
17. „Гей, там, на горі, Січ іде!“	231
18. Українське питання в новій якості.....	249
19. Де страшне насильство, там ще страшніше лукавство.....	263
20. Процес Мирослава Січинського.....	271
21. Український Сойм – випробування на солідарність.....	279
22. Український День у Вашингтоні.....	293
23. „Свобода“ – проти Мирослава Січинського.....	303
24. Революційний 1917-ий.....	315
25. Від інстинктивного – до свідомого самозбереження.....	327
26. Центральна Рада – поза критикою.....	337
27. Типове наше скигнення: так, гетьманат, але ж не ідеальний... ..	345

28. Симон Петлюра як герой.....	361
29. Зрадлива Європа... ..	373
30. Симон Петлюра як антигерой.....	379
31. „З Київa втікло життя“. І з усієї України... ..	391
32. Пореволуційна руїна... Чому? Хто винен?.....	405
33. Змовкли гармати – заговорили музи... ..	419
34. Ні, не змовкли... ..	429
35. Приплив нових творчих сил.....	435
36. „Українізація“ від лукавого.....	449
37. Свята вода не відміє Москву від цього злочину.....	465
38. Вулкан на ім'я „Галичина“.....	485
39. Полум'я вічних ідей диму не має.....	507
40. Від Русі до України – крізь терни... ..	525
41. „Свобода“ між релігією і Церквою.....	557
42. „Свобода“ і Великий Митрополит.....	577
43. „Свобода“ – про євреїв.....	593
44. Недовго потривав мир, а спокій – ще менше.....	611
45. Тільки відгомін вояцької самопожертви... ..	637
46. З планети Ді-Пі.....	647
47. „Свобода“ у новому творчому піднесенні.....	669
48. Тарас Шевченко у Вашингтоні.....	687
49. Інші визначні проекти „Свободи“.....	695
50. Кожна нова хвиля – „інші“ українці.....	719
51. В діяспорі кожен має своє авто і свій правопис.....	745
52. Незоране поле вартих уваги тем.....	765
Дещо про себе.....	809
Додаткові джерела (для себе – бібліографія).....	811
Зміст.....	815